Rodica Zafiu

LIMBAJ ȘI POLITICĂ

III 20.325

CU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
III 20. 325

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RODICA ZAFIU

LIMBAJ ŞI POLITICĂ

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RODICA ZAFIU

489727

LIMBAJ ŞI POLITICĂ

427434
B.C.U. IASI

editura universităţii din bucureşti®
2007

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Referenți științifici: Prof. univ. dr. GABRIELA PANĂ DINDELEGAN
Conf. univ. dr. ANDRA VASILESCU

Coperta: *Cătălin Ştefan Zafiu*

© *editura universității din bucureşti*
Şos. Panduri, 90–92, Bucureşti – 050663; Telefon/Fax: 410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro

Tehnoredactare computerizată: *Victoria Iacob*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ZAFIU, RODICA
Limbaj şi politică / Rodica Zafiu – Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-737-307-6

81'276.6:32.01

2 0 MAI 2008

Părinților mei

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SUMAR

INTRODUCERE 11
I. LIMBAJUL POLITIC 14
1. Caracteristici generale ale limbajului politic 14
1.1. Limbaj politic şi manipulare 15
1.2. Nevoia de accesibilitate 20
1.3. Tendința de clișeizare 21
1.4. Caracterul conotativ-afectiv 21
1.5. Preferința pentru eufemism 21
1.6. Retorica politică 22
1.7. Subtipuri 22
1.8. Direcții de cercetare 22
2. Limbajul politic românesc 23
2.1. Scurt istoric 24
2.2. Cercetarea fenomenului în lingvistica românească 26

II. LIMBA DE LEMN 29
1. Denumirea 29
1.1. Origine, circulație, sens 29
1.2. Variații 30
2. Caracteristici generale 30
2.1. Limba de lemn şi persuasiunea 30
2.2. Raportarea la realitate 31
3. Limba de lemn românească 32
3.1. Trăsături morfosintactice şi pragmastilistice 33
3.1.1. Stilul nominal 33
3.1.2. Calificativele 34
3.1.3. Proliferarea 34
3.1.4. Structurile binare 35
3.1.5. Impersonalitatea 36
3.1.6. Eliminarea formelor deictice 36
3.1.7. Modalizarea deontică 37
3.1.8. Vagul 37
3.2. Trăsături lexicale 38
3.2.1. Trăsături generale 38
3.2.2. Tratarea ideologică a lexicului 38
3.3. Trăsături retorico-stilistice 39
3.4. Trăsături sociolingvistice şi pragmatice 39

4. Ipostaze ale limbii de lemn 39
4.1. Forme lingvistice ale politeții 39
4.2. Salutul: „Să trăiți!" 42
4.3. Tehnicile relatării evazive: „Imnul Păcii" 43
4.4. Metafore și metonimii clișeizate 44
4.4.1. Metafore 44
4.4.2. Metonimia „sudorii" 46
4.5. Lexicul specific 47
4.5.1. „Cadru", „cadre" 47
4.5.2. „Necesarul" 49
4.6. Limbajul Conducătorului 50
4.7. O viziune din interior 52
4.8. Traducere și represiune 53
5. Limba de lemn și literatura 54
5.1. Transpuneri 55
5.1.1. Rima omagială 55
5.1.2. Imaginarul violent: poetica izbirii 57
5.1.3. Metaforizarea modernistă 58
5.2. Concesii: adaosuri ideologice 63
5.3. Efecte ale cenzurii: omisiuni, substituții 64
5.3.1. Cenzura și adaptarea la context 64
5.3.2. Cenzura și biografia literară 65
5.3.3. Studii eminesciene: transformări ale textului 67
5.3.4. Cenzura stilistică. Purism și trivialitate 68
5.4. Decontextualizare și restrângerea mărcilor ideologice 70
5.5. Stilul aluziv 71
5.6. Stilul parodic 75
5.6.1. Parodii contemporane 75
5.6.2. Reconstituiri 77
6. Discursul istoric în variantă didactică 79
6.1. Caracteristici 79
6.6.1. Etichete amplificate 79
6.1.2. Absența denumirilor 80
6.1.3. Clișee 81
6.2. Dezbateri 81
7. Discursul lingvistic 83
7.1. Presiuni politice din anii '50 83
7.2. Predicții false 86
7.3. Învățământul filologic 87
7.4. Româna și romaní 89
8. Ecouri ale limbajului totalitar 90
8.1. Urme lexico-semantice 91
8.1.1. Resemantizarea unor termeni 91
8.1.2. Cuvinte marcate: „ tovarăș" 93
8.2. Structuri sintactico-stilistice 94
8.2.1. Dublarea sinonimică 94
8.2.2. Limbaj omagial 96

8.3. Clişee 97
8.3.1. Clişeul unicităţii 98
8.3.2. Clişeele cantităţii 99
8.3.3. Clişee parodiate 101

III. LIMBAJUL POLITIC ACTUAL 102
1. Cuvinte-emblemă 102
1.1. Caracteristici generale: caracterul emblematic şi polarizarea 102
1.1.1. „Schimbare" 103
1.1.2. Simbolurile culorilor 106
1.2. Cuvinte pozitive 107
1.2.1. „Credibilitate" 107
1.2.2. „Deschidere", „transparenţă" 109
1.2.3. Charismă 110
1.3. Cuvinte negative 112
1.3.1. Câmpul lexical al intenţionalităţii: „deliberat", „sofisticat" 112
1.3.2. „Cosmetizare" 113
1.3.3. „Nostalgie" 114
1.3.4. „Controversat" 116
1.4. Actorii politici şi ierarhia socială 117
1.4.1. „Puterea" 117
1.4.2. „Persoane", „personaje", „personalităţi" 118
1.4.3. „Cetăţeanul" 119
1.4.4. „Popor" 121
1.4.5. „Nea Gheorghe" 122
1.4.6. „Ştab" 123
1.4.7. „Mai-marii" 124
1.4.8. „Baron" 125
1.5. Stări şi fenomene sociale negative (scurt istoric al câmpurilor semantice) 126
1.5.1. Sărăcia: „sărac", „defavorizat", „sărăntoc", „sărman", „amărât", etc. 126
1.5.2. Biruri, taxe, impozite 128
1.5.3. Lexicul corupţiei 129
1.6. Derivate ironice şi jocuri de cuvinte 132
1.6.1. „F.S.N. " 132
1.6.2. „Zâmbet" 133
1.6.3. „Emanaţie" 133
1.6.4. „Cotroceni" 134
1.7. Polemici condensate în formule de desemnare: „evenimentele din decembrie" 136
2. Emfază şi ironie: identitatea naţională şi locală 137
2.1. „Poporul acesta" 137
2.2. Clişeul patriotic: „plai" şi „meleag" 139
2.3. Reacţii ironice – formule parodice 140
2.3.1. „Mioritic" 141
2.3.2. „Autohton" 143
2.3.3. „Băştinaş" 144
2.3.4. „Dâmboviţean" 144
2.3.5. „Regăţean" 146

2.4. Geopolitica şi evoluţiile semantice 147
3. Eufemisme politice 152
3.1. „Disponibilizare", „lichidare", „suprimare" 153
3.2. „Remaniere" 154
3.3. „Excludere" 155
3.4. „Lustraţie" 157
3.5. „Reaşezarea preţurilor" 158
4. Limbaj şi discriminare 159
4.1. Etnonimele „rom", „rrom", „ţigan" 159
4.2. Pseudo-eufemisme ironice 161
4.3. Discursul discriminării: reportaje 162
5. Clişee politice şi deconstrucţii ironice 164
5.1. Clişee ale tranziţiei 164
5.1.1. „De bine" 164
5.1.2. „De suflet" 166
5.2. Deconstrucţii ironice 167
5.2.1. „Pod de flori" 169
6. Nume şi supranume politice 170
6.1. Nume prezidenţiale 170
6.1.1 Nicolae Ceauşescu 171
6.1.2. Ion Iliescu 175
6.1.3. Emil Constantinescu 178
6.1.4. Traian Băsescu 178
6.2. Codul sociolingvistic: prenumele politicienilor 179
6.3. Numele unei clădiri: „Casa Poporului" 180
7. Împrumuturi lexicale 181
7.1. Cuvinte româneşti în presa străină 181
7.1.1. „Conducător" 182
7.1.2. „Securitate" 184
7.1.3. Alte cuvinte româneşti 185
7.1.4. Traducere şi adaptare a clişeelor 185
7.2. Lexic internaţional 186
7.2.1. „Summit" şi „sommet" 186
7.2.2. „Război rece" 188
7.2.3. „Corectitudine politică" 189
8. Retorică şi pragmatică politică 190
8.1. Limbaj colocvial 190
8.1.1. „Bâlbâială" 191
8.1.2. Arhaisme ironice 192
8.2. Limbaj evaluativ şi afectiv 192
8.2.1. Discursul de tranziţie 192
8.2.2. Retorica afectivă 194
8.3. Mărci ale opiniei 194
8.3.1. „Indignare" 194
8.3.2. „Aşa-zis" 196
8.4. Figuri 197
8.4.1. Metafore 197

8.4.2. Metonimii 199
8.4.3. Personificări 200
8.4.4. Un exemplu: leul național și ostașii săi 201
8.5. Repere pragmatice 202
8.5.1. Performative 202
8.5.2. Deictice 203
8.6. Sloganul 206
8.6.1.Sintaxă electorală 206
8.6.2. Prozodia scandărilor 208
8.7. Oralitate parlamentară 210
8.7.1. Oralitate și transcriere 210
8.7.2. Declarații 213

IV. VIOLENȚA LIMBAJULUI POLITIC 216
1. Argument 216
1.1. Obiectul 216
1.2. Ipoteze despre violența în totalitarism și efectele ei posttotalitare 217
1.3. Metodă, material 218
1.4. Conceptul de violență 218
1.5. Violență și limbaj 218
2. Reprezentări ale violenței 220
2.1. Reprezentări tradiționale 220
2.2. Perioada totalitară: reprezentarea oficială a violenței 224
2.2.1. Discursul teoretic (ideologic) 225
2.2.2. Discursul politic 228
2.2.3. Discursul istoric 230
2.2.4. Discursul polițienesc 232
2.2.5. Discursul jurnalistic: violența occidentală 233
2.3. Contradiscursul: disidența, memoria experienței personale 233
2.4. Reprezentare și acțiune: „revoluția" 234
2.4.1. Ultimele discursuri 234
2.4.2. „Scânteia poporului" 237
2.4.3. Apelurile televizate 239
2.4.4. „Teroriștii" 240
2.5. Reprezentări în conflict 241
2.5.1. Violența ca temă discursivă 241
2.5.2. Tema „liniștii" 242
2.5.3. Discursul și puterea 243
2.5.4. Mitologizarea violenței 244
2.5.5. Confuzia dintre violența fizică și cea simbolică 245
2.5.6. Interpretarea sentimentală: dragostea și ura 248
2.5.7. Argumentul continuității : violența ideologică și violența fizică 248
2.5.8. „Bârlogul lupilor": imaginea „opoziției violente" în presa guvernamentală 250
3. Forme ale discursului violent 251
3.1. Scurtă istorie: recesiunea insultei politice 251
3.2. Violența prin transfer de autoritate 253
3.2.1. Transfer de la discursul literar: „blestemul oficial" 253

BCU "M. EMINESCU" IAȘI

3.2.2. Transfer de la discursul religios: instituția citatului 254
3.3. Manipularea insultei populare 255
3.3.1. Discursul injurios despre femei 255
3.3.2. Un hibrid: amenințarea 257
3.3.3. Insulta moralizantă. În jurul „lichelei" 260
3.4. Agresiunea simbolică: deformarea numelui 263
3.5. Prestigiul pamfletului 264
3.6. Vulgaritatea limbajului 266

BIBLIOGRAFIE 269
SURSE 277
PERIODICE, SIGLE ȘI ABREVIERI 279

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INTRODUCERE

Discursul politic (transmis direct sau prin mass-media) e foarte prezent într-o societate modernă şi joacă, incontestabil, prin consecinţele sale, un rol important în viaţa contemporană. Într-o mare măsură, politica este o activitate lingvistică, de comunicare, manifestată prin dialog şi urmărind persuasiunea.

Câtă vreme filologia şi lingvistica au fost interesate de texte scrise şi mai ales de literatură, discursului politic i-a lipsit prestigiul care să-l transforme în obiect de studiu ştiinţific. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, el şi-a găsit totuşi locul în cercetările de lingvistică, stilistică şi retorică, fiind inclus între limbajele de specialitate sau studiat în manifestările sale argumentative. În spaţiul românesc, limbajul politicii contemporane a fost însă un subiect de cercetare ocolit, în primul rând pentru că cenzura regimului comunist excludea posibilitatea unei descrieri obiective, inevitabil critice. De abia în ultimii ani au apărut mai multe studii, consacrate în special limbajului totalitar, aşa-numitei „limbi de lemn". Comunicarea politică actuală este descrisă mai adesea dintr-o perspectivă politologică (interesată de relaţii, conţinuturi, ideologie, strategii), mai mult decât dintr-una lingvistică.

În genere, discursul politic este studiat în legătură cu relaţiile de putere şi cu manipularea. În descrierea şi interpretarea limbajului politic se manifestă însă un mare pericol: al lipsei de obiectivitate şi chiar al refuzului unui efort de obiectivare; foarte adesea preferinţele, atitudinea, orientarea politică a specialistului influenţează cercetarea, împingând-o către o critică excesivă a discursului adversarului şi către o toleranţă ridicată faţă de cel al orientărilor simpatizate.

Cele ce urmează nu reprezintă o descriere sistematică a limbajului politic românesc, ci o succesiune de fragmente şi analize, al căror element comun e urmărirea legăturii dintre limbaj şi politică – nu numai prin existenţa unui limbaj politic, ci şi prin efectele (de preluare, influenţare, ironizare etc.) pe care comunicarea politică le are asupra altor limbaje. Sunt schiţate astfel mai multe teme pe care le considerăm posibile puncte de pornire pentru cercetări aprofundate: de exemplu, despre efectele politicului asupra textelor literare (ideologizare, cenzură), sau despre reacţia ironică faţă de clişeele politice, manifestată în stilul informal al conversaţiei cotidiene sau în publicistică.

O primă parte a volumului este consacrată unei caracterizări generale a limbajului politic şi trecerii în revistă a diferitelor orientări în studierea sa (I. *Limbajul politic*). Partea a doua (II. *Limba de lemn*) se ocupă de faza anterioară a limbajului politic românesc – limbajul totalitar din deceniile 5–8 ale secolului al XX-lea. Limba de lemn este descrisă ca o ducere la extrem a unora dintre defectele limbajului politic în genere (ideologizare, clişeizare, eufemizare); se analizează şi rolul ei foarte important (prin

fenomene de continuitate şi de respingere) în dezvoltarea limbajului politic actual. A treia secţiune, cea mai amplă, pune accent pe aspectele lexicale ale limbajului politic post-totalitar (cuvinte-cheie, cuvinte cu semantism modificat, clişeizare etc.), atingând însă şi tema strategiilor retorice şi argumentative pe care lexicul le actualizează şi le fixează (III. *Limbajul politic actual*). Ultima secţiune a volumului (IV. *Violenţa limbajului politic*) urmăreşte unele reprezentări şi manifestări ale violenţei în discursul politic: problema violenţei ni s-a părut una dintre cele mai importante pentru limbajul politic în genere şi pentru cel românesc în special. La începutul anilor '90 violenţa a fost de altfel puternic tematizată şi intens practicată în jocul politic.

Prezentările diferitelor aspecte lingvistice şi stilistice ale limbajului politic şi ale influenţei politicii asupra altor limbaje sunt susţinute de un material ilustrativ cules cu precădere din mass-media.

O parte din acest volum reuneşte, recombină şi dezvoltă texte apărute de-a lungul anilor, în presa literară sau care sintetizează cercetări specifice[1]. Se continuă şi se completează astfel volumul *Diversitate stilistică în limba română actuală* (Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2001), în care am amânat cuprinderea limbajului politic (p. 10), tocmai pentru că cercetarea acestuia ar fi ocupat prea mult loc, dar şi în măsura în care implica, mai mult decât toate celelalte varietăţi stilistice ale limbii, discutarea de conţinuturi şi raportarea la contextul imediat. De altfel, regruparea textelor iniţiale şi rescrierea lor parţială s-a dovedit o operaţie neaşteptat de dificilă: nu pentru că s-ar fi schimbat valorile şi judecăţile asupra persoanelor şi a evenimentelor (pe acestea încercam să le menţinem cât mai neutre, chiar în stricta lor proximitate), cât pentru că foarte multe repere contextuale s-au pierdut şi ar trebui explicate, minuţios, mai ales cititorilor mai tineri. Efemeritatea evenimentelor politice se reflectă şi în mobilitatea sensurilor lexicale: multe dintre accepţiile, cuvintele şi sintagmele la modă la începutul anilor '90 nu mai sunt astăzi în circulaţie. Dar tocmai de aceea menţionarea lor ni se pare utilă.

Reproducem în continuare lista textelor pe care le-am inclus, cu modificări, scurtări şi dezvoltări, în acest volum: „Dialogul interior", în *Luceafărul*, nr. 1, 1990, p. 4; „Implicaţii şi negaţii", în nr. 2, 1990; „Performative", în nr. 6, 1990; „Deictice subversive", în nr. 8, 1990. ; „Zodia Gemenilor", în nr. 10, 1990.; „Retorică", în nr. 12, 1990.; „Traducere şi clişeu", în nr. 14, 1990; „Prozodie", în nr. 15, 1990.; „Invectivă şi distanţare", în nr. 16, 1990; „Binele şi Răul", în nr. 19, 1990; „Cuvinte-emblemă", în nr. 21, 1990; „Cuvinte", în nr. 22, 1990; „Lectură şi deformare", în nr. 24, 1990; „Indignare", în nr. 28, 1990; „Credibilitate", în nr. 29, 1990; „Management" , în nr. 30, 1990 ; „Clişee", în nr. 36, 1990; „De bine", în nr. 37, 1990 ; „Listă deschisă" , în nr. 40, 1990; „Altă listă deschisă", în nr. 41, 1990; „Ce s-a întâmplat cu patru cuvinte", în 47, 1990 ; „Starea de libertate a cuvântului", în nr. 1, 1991; „Limbaj şi istorie", în nr. 4, 1991; „Poporul acesta", în nr. 6, 1991; „Strategii şi eşecuri", în nr. 8, 1991; „Eufemisme", în nr. 10, 1991 ; „Limbajul de

[1] În prima lor formă, o parte dintre textele din acest volum au apărut în revista *Luceafărul*, între 1990 şi 1993, într-o perioadă în care dezvoltarea unei vieţi politice şi implicit a unui limbaj politic erau evenimente esenţiale şi constituiau un spectacol fascinant; alte texte au apărut ulterior (1993–2006) în *România literară* (v. lista prezentată în continuare). Capitolul IV reproduce o parte din rezultatele contribuţiei noastre – *The Discourse of Violence* – la un proiect de cercetare finanţat între anii 1993–1995 de Central European University: *Hybrid mentality as a result of the totalitarian discourse.*

lemn şi literatura" (I), în nr. 17, 1991; (II), în nr. 18, 1991; „Amenințarea", în nr. 19, 1991; „Din fondul principal", în nr. 25, 1991; „Limbajul şi violența", în nr. 27, 1991; „Predicții false", în nr. 28, 1991; „Încadrări", în nr. 30, 1991; „Nevoia şi necesarul", în nr. 32, 1991; „De suflet", în nr. 36, 1991 ; „Aluzia", în nr. 46, 1991; „Sintaxă electorală", în nr. 4, 1992; „A cotroci", în nr. 21, 1992; „Din registrul ideilor vulgare", în nr. 22, 1992; „Limbajul violenței", în nr. 26, 1992; „Rima omagială", în nr. 29, 1992; „Intenționalitate", în nr. 31, 1992; „Completări", în nr. 33, 1992; „Numele majorității", în nr. 34, 1992; „Schimbări", în nr. 36, 1992; „Aşa-zis", în nr. 38, 1992; „Culori", în nr. 43, 1992; „Deschis, transparent", în nr. 44, 1992; „Să trăiți!", în nr. 1, 1993; „Dâmbovițean", în nr. 6, 1993 ; „Adrese", în nr. 16, 1993; „Limbajul omagial", în nr. 18, 1993 ; „Lichea", în nr. 21, 1993; „Consens", în nr. 24, 1993; „«Lapte proaspăt aburind». Scheme şi stereotipuri", în *România literară*, nr. 46, 1993, „Din lexicul corupției" (I), în nr. 48, 1993; (II), în nr. 49, 1993; „Istorie, politică, limbaj", în nr. 51–52, 1993; „Leul național şi ostaşii săi", în nr. 1, 1994; „Evantaie, claviaturi", în nr. 6, 1994; „A remania", în nr. 10, 1994; „Nostalgie", în nr. 11, 1994; „Etnic şi etic", în nr. 36, 1994; „Un pericol", în nr. 37, 1994; „Spațiu autohton", în nr. 49-50, 1994; „Omagii şi blesteme", în nr. 1, 1995; „Din interior", în nr. 4, 1995; „Transpoziții", în nr. 16, 1995; „Personificări", în nr. 17, 1995; „Discursul injurios despre femei" (I–II), în nr. 18 şi 19, 1995; „Dumneavoastră", în nr. 26, 1995; „Jocul formelor de adresare", în nr. 27, 1995; „Tratamentul numelor de persoană" (I–II), în nr. 32, 33, 1995; „Mioritic", în nr. 42, 1995; „Mitologia sudorii", în nr. 43, 1995; „Variantele unui text", în nr. 1, 1996; „Ierarhii", în nr. 8, 1996; "Înăuntru", în nr. 22, 1996; „Votați... ", în nr. 23, 1996; „Despre narațiunea magică şi evazivă", în nr. 46, 1996; „Evenimentele din decembrie", în nr. 51–52, 1996, 24; "Mai-marii", în nr. 12, 1997, 18; „Puterea", în nr. 15, 1997, 18; „Conotații negative", în nr. 23, 1997, 18; „«Summitul» şi «sommetul»", în nr. 26, 1997; „Casa Poporului", în nr. 30, 1997; „Nume de state", în nr. 32, 1997; „Tovarăş", în nr. 33, 1997; „Controversat", în nr. 36, 1997; „Rrom", în nr. 4, 1998; „Disponibilizare, lichidare, suprimare", în nr. 9, 1998; „Clişeul patriotic", în nr. 10, 1998; „Balcanism", în nr. 11, 1998; „Matrapazlâc", în nr. 22, 1998; „Conducător", în nr. 23–24, 1998; „Tot despre «conducător»", în nr. 25, 1998; „Alte cuvinte", în nr. 26, 1998; „Româna şi *romani*", în nr. 27, 1998; „Strategii retorice ale succesului în vremuri de cenzură", în nr. 30, 1998; „Familiaritate", în nr. 31, 1998; „Traducere", în nr. 34, 1998; „Panoplie", în nr. 38, 1998; „Politică şi lingvistică", în nr. 16, 1999; „Citate dușmănoase", în nr. 17, 1999; „Război rece", în nr. 28, 1999; „Anticipatele, compensatele", în nr. 32, 1999; „Istorie", în nr. 41, 1999; „Bulgarizare", în nr. 42, 1999; „Ca simplu cetățean...", în nr. 46, 1999; „Pod de flori", în nr. 5, 2000; „Din stilistica cenzurii", în nr. 8, 2000; „Nume prezidențiale", în nr. 34, 2000; „Paradoxuri ale limbajului agresiv", în nr. 48, 2000; „Autohton", în nr. 4, 2001; „Regățean", în nr. 24, 2001; „Politic corect", în nr. 12, 2002; „În popor", în nr. 15, 2002; „După 50 de ani", în nr. 1, 2003; „Sărac, defavorizat, amărât" (1–2), în nr. 51–52, 2003, nr. 1, 2004; „Parlamentare", în nr. 16, 2004; „Aprofunzimi", în nr. 17, 2004; „Biruri, taxe, impozite", în nr. 50, 2004; „Persoane, personaje, personalități", în nr. 16, 2005; „Oralitate parlamentară", în nr. 6, 2006; „Charismă", în nr. 13, 2006.

I. LIMBAJUL POLITIC

1. Caracteristici generale ale limbajului politic

Termenul „limbaj" presupune o anumită stabilitate a codului lingvistic, în afara contextelor de comunicare specifice. A vorbi despre *limbaj politic* înseamnă a considera că există în realitatea culturală un asemenea cod constituit şi uşor de recunoscut. Termenul „discurs", în schimb, desemnează o practică de comunicare esenţialmente contextuală: un ansamblu de strategii lingvistice actualizabile în mod tipic într-o situaţie anume, cu un scop dat. Nu se poate nega existenţa unui *discurs politic,* în vreme ce *limbajul politic* e un concept controversat. În cele ce urmează vom folosi totuşi formula *limbaj politic,* într-un mod mai puţin riguros, dar util din punct de vedere intuitiv; această opţiune se poate justifica şi prin faptul că, în timp, practicile discursive chiar ajung să stabilească un cod.

Limbajul politic nu are, din perspectiva stilisticii funcţionale, o individualitate clar marcată: se identifică în bună măsură cu limbajul standard, seamănă foarte mult cu limbajul jurnalistic – care îl preia, dar îl şi influenţează –, utilizează un inventar de termeni specifici, dar nu o terminologie riguroasă[1], interferează cu limbajul juridic (mai ales în activitatea parlamentară) şi cu cel administrativ (în guvernare, în administraţie). Greu de definit printr-o listă de trăsături pur lingvistice (lexicale şi morfosintactice), limbajul politic este totuşi uşor de identificat prin raportare la domeniul de utilizare şi la situaţia de comunicare, care determină asocierea unui vocabular specific cu o serie de strategii discursive. Caracteristicile sale esenţiale sunt miza persuasivă şi conţinutul ideologic; din acestea decurg, ca trăsături secundare, recursul la strategiile eufemistice şi tendinţa spre clişeizare.

Situaţia comunicativă prototipică presupune un locutor individualizat, dar care nu vorbeşte în nume propriu, ci ca reprezentant al unui grup[2] şi care se adresează unui public cât mai larg[3]. Între funcţiile limbajului, funcţia conativă este cu siguranţă decisivă,

---

[1] Deşi include „limba politicienilor" între limbajele de specialitate, Sobrero 1993 arată că aceasta e aproape lipsită de o terminologie precisă, abundând în schimb în ambiguităţi: „l'insieme delle scelte linguistiche effettuate dai politici e dai giornalisti quando parlano di politica – sui quotidiani, in TV, nei comizi – è lingua settoriale solo in senso lato, perché è pressoché priva di un lessico specialistico, ed è ricca di ambiguità, di reticenze, di polisemie" (p. 263).

[2] Din această trăsătură derivă, în plan textual, frecvenţa formelor verbale şi pronominale de persoana I plural în discursul politic.

[3] Desigur, comunicarea politică se realizează şi în interiorul unui grup specializat, între politicieni, diplomaţi, consultanţi – situaţie în care îşi actualizează în mai mare măsură trăsăturile de limbaj de specialitate şi recurge mai ales la strategii ale dialogului şi ale negocierii.

limbajul politic urmărind persuadarea interlocutorilor, modificarea opiniilor, a atitudinilor şi chiar a acţiunilor acestora. Discursul politic este esenţa activităţii politice şi poate influenţa, mai mult decât alte tipuri de discurs, realitatea. Descris adesea, în cheie predominant negativă, ca discurs al puterii (Sălăvastru 1999) sau al manipulării, el este totuşi, în aspectele sale fundamental pozitive, şi un discurs al negocierii, al creării acordului şi al eficienţei.

Limbajul politic este esenţial pentru domeniul său: politica se poate descrie în mare măsură ca o activitate de limbaj, care stabileşte acordul şi pregăteşte acţiunea[4].

Lexicul politic constituie o terminologie atipică, destul de ambiguă şi imprecisă, în care termenii sunt interpretaţi prin grilele valorice specifice unor anumite grupări. Diferenţa esenţială dintre terminologiile propriu-zise ale limbajelor speciale (ştiinţifice, juridic, administrativ) şi cea politică stă în faptul că în aceasta din urmă conotaţiile pozitive sau negative ale cuvintelor joacă rolul esenţial. Desigur, ştiinţele politice urmăresc, ca orice alte ştiinţe, precizia; dar pentru discursul politic prototipic mult mai importantă este componenta evaluativă (uneori chiar afectivă) a lexicului. În lexicul politic sunt încorporate adesea *mituri* populare, cuvintele funcţionând ca simple *embleme* ale unor atitudini şi afilieri.

Limitele incerte predispun limbajul politic la o identificare cu limbajul public, cu limba comună. Prin difuziune spontană sau prin impunere şi constrângere, limbajul politic poate modifica limbajul public. Devierile totalitare, pericolele reale sau imaginare identificate de cercetători în limbajul politic nu privesc, desigur, ipostaza acestuia de limbaj tehnic, folosit între specialişti, ci difuzarea sa în sferele largi ale vieţii sociale, pe care o condiţionează şi o modifică.

1.1. Limbaj politic şi manipulare

În analiza discursului politic, se porneşte adesea de la relaţia existentă între gândire şi limbaj şi uneori se exagerează rolul pe care conotaţiile şi implicaţiile limbajului îl au în modelarea gândirii şi a realităţii sociale. Prima întrebare e în ce măsură limbajul reuşeşte într-adevăr să modifice gândirea (de la forme banale de manipulare până la aşa-numita „spălare a creierelor"); a doua – în ce măsură discursul politic are inerente intenţii negative, de manipulare şi înşelare[5].

Relaţia dintre *limbajul politic totalitar* şi limbajul politic în genere rămâne de definit, prin alegerea între mai multe interpretări posibile: în esenţă, limbajul totalitar poate fi văzut ca un antilimbaj, ca formă de patologie a limbii, opusă adevăratului limbaj politic – sau, dimpotrivă, ca un prototip al limbajului politic, ca expresie reprezentativă a acestuia (limbajul politic fiind întotdeauna un fel de „limbă de lemn"). Preferăm o ipoteză

---

[4] Cf. Edelman (1985: 10): „So political language *is* political reality". Şi Bayley 2005 îşi începe studiul cu ideea esenţialităţii limbajului pentru politică: „The claim that underlies this paper, that politics and language are inextricably linked, is perhaps little more than a truism. (...) Politics is one of those spheres of institutional life in which language is largely, although not exclusively, constitutive of its actions. Politics is conducted in and through talk and texts and such talk and texts enact political action".

[5] „Those who focus upon specifically political langauge are chiefly concerned with its capacity to reflect ideology, mystify, and distort" (Edelman 1985: 10).

moderată, potrivit căreia limbajul totalitar accentuează, în condiții speciale, trăsăturile negative ale oricărui limbaj politic (tendință de clișeizare, intenție de manipulare, eufemizare confundabilă cu minciuna etc.). El se depărtează însă de unele trăsături esențiale ale limbajului politic normal: nu are nevoie să fie cu adevărat persuasiv, pentru că dispune de armele exterioare ale constrângerii.

1.1.1. Legătura dintre gândire și limbaj – postulată de așa numita ipoteză Sapir – Whorf[6] – presupune, în versiunea sa moderată, că e mai ușor de imaginat ceea ce este deja cuprins în lexic, că e mai ușor de operat cu noțiuni pentru care avem în limbă „etichete lingvistice", cuvinte și expresii deja existente. Nu se poate însă dovedi o asertiune extremă, de tipul: „Nu putem gândi ceea ce nu este lexicalizat". O asemenea propoziție este contrazisă de practicile umane curente de aproximare a sensurilor prin traducere și de producere de noi sensuri, în utilizarea creatoare a limbii (mai ales în literatură). Aproximatorii („un fel de"), perifrazele și mai ales extinderile semantice prin analogie (folosind metafora ca mecanism conceptual) sunt mijloace de care dispune orice limbă pentru a reda sensuri pe care nu le lexicalizează în mod curent[7].

Ideea că limbajul politic – sau, mai exact, modificarea politică a limbajului – poate schimba profund modul de a gândi al oamenilor a fost împărtășită de propaganda totalitară a secolului al XX-lea și împinsă până la ultimele ei consecințe în utopia negativă a lui Orwell. Aceeași idee stă astăzi la baza unor revendicări feministe asupra limbajului și în genere face parte dintre premisele „corectitudinii politice".

La Orwell, din ideea că limba modelează gândirea se deduce că restrângerea expresiilor produce restrângerea lucrurilor gândite, ceea ce poate constitui o armă politică totalitară. Limba oficială a Oceaniei din romanul *1984* (apărut în 1949), *nouvorba* (traducerea românească a termenului format în engleză de Orwell – *newspeak*) are ca scop „a face imposibil orice alt mod de gândire" (Orwell 1991: 264), a face de neformulat ideile „eretice", subversive. Limba ideologizată creată de un sistem politic totalitar, descrisă pe larg în anexa romanului lui Orwell („The principles of Newspeak"), e văzută ca impusă cu timpul, prin presă și dicționare, prin rescrierea operelor din trecut, pentru a ajunge să substituie treptat limbajul spontan; totuși – utopie în interiorul utopiei, sau recunoaștere implicită a faptului că manipularea totală a limbii nu e posibilă – procesul este prezentat ca departe de a fi realizat:

> În 1984, nu exista încă nimeni care să folosească Nouvorba drept unic mijloc de comunicare, nici în vorbire, nici în scris. Articolele de fond din *Times* erau redactate în

---

[6] Ipoteza este identificată prin numele lingvistului american Benjamin Lee Whorf (1897–1941) și cel al profesorului său Edward Sapir (1884–1939); Whorf a dezvoltat ideile lui Sapir privitoare la modul în care limbajul modelează percepția și gândirea.

[7] Așa cum arată și Antohi 1993, „gândirea unui individ nu e prizoniera structurilor lingvistice, iar limba maternă nu e o temniță (...). Am putea formula în consecință o versiune «slabă» a ipotezei Sapir/Whorf, mai puțin orwelliană: limitările experienței lingvistice și culturale ale unei persoane îi pot îngreuna acesteia accesul la anumite idei sau chiar aprecierea anumitor realități. În termenii sistemului politic, putem vorbi deci de manipulare, nu de condiționare în sens strict" (pp. 16–17).

> Nouvorbă, dar acest lucru era un *tour de force* pe care numai un specialist îl putea realiza. Se prevedea că Nouvorba avea să înlocuiască în totalitate Vechivorba (sau Engleza Standard, cum se mai numeşte) până prin jurul anului 2050[8] (Orwell 1991: 263).

În utopia negativă a lui Orwell, varietatea stilistică şi de registru a limbii este menţinută, simplificat, prin existenţa a trei vocabulare: A – conţinând cuvintele vieţii cotidiene, care permit gânduri simple, legate de viaţa practică, cuvinte reduse numeric şi definite mai strict; B – cuvintele politice; C – terminologiile de specialitate, ştiinţifice şi tehnice. Principalele procedee prin care limbajul este modificat sunt: a) inventarea de cuvinte noi; b) eliminarea cuvintelor nedorite; c) eliminarea sensurilor secundare, a ambiguităţilor inerente cuvintelor din limba naturală. Un exemplu e termenul *liber,* care nu mai are utilizări politice (periculoase pentru un regim bazat pe constrângere), ci doar asocieri cotidiene („Câinele este liber de purici", Orwell 1991: 264). *Limbajul* este reconstruit, raţionalizat, deci controlabil: cu o gramatică cât mai regulată, cu formaţii produse prin prefixare (*nerece* „cald", *dubluplusrece* „foarte frig"[9]) şi mai ales prin abreviere şi compunere din fragmente de cuvânt[10]: *Miniadev (Ministerul Adevărului), Minipax (Ministerul Păcii), Miniiub (Ministerul Iubirii)*[11]. Ultimele exemple ating şi chestiunea esenţială a *eufemismului* politic, văzut ca formă eficientă de schimbare a valorizării lucrurilor şi de ascundere a adevărului (Ministerul Adevărului fiind de fapt Ministerul Propagandei; Ministerul Păcii – Ministerul de Război, Ministerul Iubirii ocupându-se de represiune); eufemismul este judecat cu severitate de Orwell şi într-un celebru articol din 1946 – „Politica şi limba engleză".

N. Chomsky reformulează „problema lui Orwell" în termenii limitării cunoaşterii – cum putem şti atât de puţin deşi avem la dispoziţie date atât de multe –, ca efect al propagandei prin intermediul limbajului[12]. Deplasând centrul de interes de la sistemele totalitare înspre cele democratice şi criticând în mod special limbajul politic american, Chomsky consideră că ascunderea adevărului poate fi mai eficientă în sistemele în care doctrina şi propaganda corespunzătoare nu sunt evidente şi impuse prin violenţă, ci presupuse ca un cadru global de discuţie, în general acceptat şi respectat. Dictatorii, arată el, „nu reuşesc să priceapă utilitatea propagandei de pe poziţii critice care încorporează coordonatele de bază ale doctrinei oficiale şi, prin aceasta, marginalizează orice critică autentică şi raţională" (Chomsky 1996: 288). Doctrina de stat ar fi astfel respectată şi

---

[8] De altfel, personajele romanului nu comunică între ele în Nouvorbă, nici măcar cele care contribuie la crearea şi impunerea ei, cf. Orwell (1991: 47–51).

[9] În versiunea originală engleză: *uncold, doublepluscold* (G. Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, London, Penguin Books, 1990, p. 315)

[10] Ideea compuselor prin abreviere provenea la Orwell din limbajele totalitare ale vremii – nazist şi comunist, care – aşa cum se aminteşte de altfel în *Appendix*, p. 270 – creaseră deja termeni precum: *Gestapo* (din germ. *Geheime Staatspolizei*: „Poliţia Secretă a Statului"), *Comintern* (din rus. *Communisticeskii Internaţional* „Internaţionala Comunistă") sau *Agitprop* (din rus. *Otdel Aghitaţii i Propagandî* „Departamentul pentru Agitaţie şi Propagandă").

[11] În versiunea engl.: *Minitrue, Minipax, Miniluv* (ed. cit., p. 6).

[12] Teoriile sale sunt expuse în mai multe volume, de exemplu în *Knowledge of Language* (1986), sau în interviurile din *Language and Politics*, ed. de Carlo P. Otero, Montréal, Black Rose Books, 1988.

impusă publicului nu *în ciuda* criticilor care i se aduc, ci *chiar prin* acestea. Principiul nu cere multe explicații; singura investigație utilă în acest domeniu o constituie descoperirea și analiza unor exemple. Din exemplele propuse de Chomsky se observă că nucleele care conservă și vehiculează asumpțiunile de bază ale sistemului sunt câteva cuvinte cărora nu li se pune în discuție sensul și adecvarea la situația dată, precum *pacificare, terorism* etc. În interpretarea chomskyană, ar exista o relativă unitate a „doctrinei de stat", un set de presupoziții necontestate de nimeni – deși discutabile –, care pur și simplu rămân neatinse, în ciuda unei aparente critici acerbe de pe poziții partizane sau independente.

1.1.2. Interpretarea negativă a limbajului politic constă în a-i atribui acestuia intenții clare de înșelare. Și această poziție este reprezentată în primul rând de Orwell: nu numai când imaginează construcția deliberată a unui nou limbaj, în romanul *1984,* ci, într-un mod asertiv și polemic, persuasiv prin exagerare, în celebrul său articol din 1946, „Politica și limba engleză":

> Limbajul politic – și asta e valabil, cu variațiile de rigoare, pentru toate partidele politice, de la conservatori la anarhiști – urmărește să facă astfel încât minciunile să pară adevăr și crima demnă de respect – și să dea o aparență de soliditate lucrurilor care nu sunt decât o simplă suflare de vânt[13].

Chiar dacă în termeni mai puțin radicali, critica limbajului politic este una severă în măsura în care folosește conceptele de *manipulare* și *distorsiune.*

Termenul *manipulare* este problematic, pentru că are o evidentă componentă evaluativă, depreciativă[14]. În esență, manipularea este o persuasiune care nu ține cont de intențiile sau/și de interesele destinatarului, prin care acesta este convins să facă ceea ce nu dorește sau/și ceea ce nu îi folosește (dar își dorește manipulatorul sau îi folosește acestuia). Cu această definiție – care nu corespunde decât în parte celor de dicționar – acoperim mai multe dintre utilizările curente ale termenului. Cele două condiții pe care le-am menționat – absența acordului și absența folosului – nu sunt nici obligatoriu prezente, nici la fel de importante. În practică, manipularea e versantul negativ al persuasiunii, e termenul cu care sunt criticați adversarii. În cazul în care persuasiunea obține rezultate socialmente apreciate pozitiv, chiar dacă s-a petrecut împotriva voinței destinatarului, folosirea termenului e mai rară (dar nu imposibilă: „au fost manipulați să se lase de fumat").

Norman Fairclough definește manipularea printr-un fascicul de trăsături: interes, putere (control asupra altora), intenție conștientă și disimulare: „'Manipularea lingvistică' este folosirea conștientă a limbajului într-o manieră deviantă pentru a-i controla pe alții"[15] (Fairclough 1998: 537); devierea, la rândul său, constă într-o modalitate „de a-și ascunde strategiile și obiectivele"[16] (*ibid.*).

---

[13] „Political language – and with variations this is true of all political parties, from Conservatives to Anarchists – is designed to make lies sound truthful and murder respectable, and to give an appearance of solidity to pure wind", Orwell (1986: 335).

[14] Guțu Romalo (2005: 282–287) analizează semantic și etimologic termenul *a manipula*, cu sublinierea conotațiilor negative și a frecvenței sale în limbajul publicistic și politic românesc din 1990.

[15] „'Linguistic manipulation' is the conscious use of language in a devious way to control other".

[16] Maniera deviantă este „a way wich hides one's strategies and objectives".

Pe un asemenea teren mişcător, unde operează subiectivitatea judecăților evaluative, nu e simplu să i se atribuie unui vorbitor intenția de înşelare, atitudinea cinică de manipulator: în măsura în care vorbitorul e convins de adevărul şi folosul ideologiei sau al acțiunii sale, *manipularea* redevine simplă *persuasiune.* În cartea sa despre limbajul politicii, Geis 1987 moderează excesele criticii de tip orwellian, considerând că adesea limbajul politic transmite doar viziuni diferite, percepții diferite ale faptelor: ceea ce pentru unii este negativ, pentru alții are un sens favorabil, „distorsiunea" fiind adesea o opinie spontană şi sinceră, rezultat al unui ansamblu de mentalități şi prejudecăți[17]. Evident, diferențele de viziune sau percepțiile subiective nu sunt o scuză pentru prezentarea deformată de interesele particulare a unor fapte cu existență obiectivă uşor controlabilă, nesupuse interpretărilor.

O critică acerbă a limbajului politic este produsă de *analiza critică a discursului* (*critical discourse analysis* – CDA), direcție de cercetare reprezentată de lingvişti precum Norman Fairclough, T. A. van Dijk, Paul Chilton, Ruth Wodak ş. a. Urmărind mărcile lingvistice ale atitudinii (structuri active sau pasive, modalizatori, evaluative etc.), autorii identifică plasarea ideologică a unui text, judecând discursul în termeni morali, de responsabilitate şi intenționalitate.

În analiza contemporană a limbajului politic, este emfatizată responsabilitatea locutorului, destinatarul fiind cel mai adesea văzut ca o entitate pasivă, inocentă, ca o victimă; conform metodei CDA, destinatarul se poate elibera în parte de această condiție sporindu-şi competența discursivă de decodare a textelor şi mai ales atenția, vigilența față de tentativele de manipulare. Lucrul e adevărat până la un punct, dar nu şi dacă se ignoră complicitatea pe care de multe ori o presupun acțiunile de aparentă manipulare.

Ideea „orizontului de aşteptare", aplicată operei literare de estetica receptării, e valabilă şi în cazul discursului politic, a celui publicitar şi chiar a simplelor texte de informație şi comentariu din mijloacele de comunicare în masă. Putem considera că, în dialogul dintre text şi cititor/ascultător, rolul activ îi revine celui din urmă, ale cărui scheme anticipative sunt adesea mai importante pentru „produsul final" decât ceea ce textul încearcă să articuleze: de cele mai multe ori, receptorul citeşte/aude ceea ce era pregătit să afle, vede ceea ce se aştepta dinainte să vadă. Acelaşi text politic e înțeles foarte diferit de destinatari diverşi, iar diferențele apar nu într-o presupusă fază ulterioară şi independentă a interpretării şi valorizării – ci chiar în momentul lecturii, al înțelegerii. Se întâmplă ca un cititor să nu perceapă anumite informații – dar şi să introducă, inconştient, altele, inexistente în text; este cert că există persoane care ar putea jura că au citit, au văzut ceea ce în realitate nu exista în textul sau în imaginile pe care le-au avut în fața ochilor[18]. O tendință foarte puternică (şi foarte periculoasă) este aceea de a simplifica

---

[17] Autorul merge astfel, de fapt, pe urmele lui Edelman 1985, care afirma: „Language about politics is a clue to the speaker's view of reality at the time, just as an audience's interpretation of the same langauge is a clue to what may be a wholly different reality for them. If there are no conflicts over meaning, the issue is not political, by definition" (p. 10).

[18] Lingvistica textuală stabileşte de obicei o diferență între *coeziunea* realizată pe spații mici, la nivelul unor sintagme sau enunțuri care se succed – şi *coerența* globalității. Competența cititorului mediu se manifestă mai ales în urmărirea primei calități; e ceea ce produce o adevărată pulverizare

informația adusă de text. Nucleele, cuvintele-cheie, cu sau fără determinări, se recombină mental, chiar cu prețul de a neglija semnale clare ale textului, în funcție de reacția afectivă şl de modelele deja constituite ale unor diverse stări de lucruri. Între rezultatele simplificării, unele sunt surprinzătoare şi profund deformante: omiterea informațiilor care ar fi putut intra în contradicție cu cele deja admise, interpretarea univocă a ambiguităților, neutralizarea modalizatorilor – astfel încât ceea ce textul prezintă ca ipotetic e echivalat automat realului –, neperceperea ironiei sau a aluziei şi, mai ales, neglijarea conectorilor argumentativi şi a relațiilor logice dintre propoziții. Dacă discursul politic foloseşte clişee, mituri şi elemente afective în loc de articulații raționale, e pentru că anticipă o lectură orientată tocmai către aceste mijloace şi care conduce dinspre text în afara lui, devenind punctul de pornire al unor complicate mecanisme de deformare.

1.1.3. Discursul politic încorporează întotdeauna – ca orice discurs – o anumită viziune asupra lumii, un ansamblu de credințe, opinii, valori şi atitudini. Termenul *ideologie,* folosit adesea pentru a denumi acest ansamblu, în condițiile unei conştiințe de grup[19], are unele accepții neutre şi altele puternic marcate negativ. În accepția neutră, ideologia este o componentă normală a discursului politic, în dimensiunea sa istorică şi culturală. În interpretările critice (de exemplu în definirea limbii de lemn, de către Thom 1987, ca vehicul al ideologiei), ideologia apare ca o schemă simplificatoare, ca o deformare a realității şi a gândirii. Preferăm în abordarea de față o interpretare neutră, în care pericolul nu este reprezentat de ideologia în sine, ci de rolul ei în statul totalitar.

1.2. Nevoia de accesibilitate

Pentru că se adresează, cel puțin în parte, unui public foarte larg, limbajul politic tinde să aibă un grad ridicat de accesibilitate: în termeni (evitând o terminologie de strictă specialitate) şi în idei. Se caută, în principiu, un echilibru între precizia ştiințifică sau juridică şi ambiguitatea limbajului curent, a limbii comune, ca şi între solemnitate şi familiaritate. În ultimele decenii, limbajul politic de pretutindeni pare să fi evoluat destul de mult – ca şi limbajul presei, de altfel – spre informal, familiaritate (un exemplu la

---

a informației: nuclee lexicale izolate capătă autonomie, trezesc asociații motivate afectiv sau de sistemul de cunoştințe şi opinii al cititorului. Experimentele dovedesc că se reține dintr-un text (mai ales când acesta are un grad mai mare de complexitate, dificultăți de vocabular şi de structură a demonstrației) în primul rând nucleele lexicale şi mult mai puțin relațiile logice dintre ele. În fața unor dificultăți, cititorul poate recurge la soluțiile extreme – fie la respingerea totală, fie la efortul de învățare, de decodare pas cu pas; cel mai adesea e preferată însă calea de mijloc: înțelegerea parțială, fragmentară, completată uneori (pentru că nevoia de coerență e totuşi destul de răspândită) de recompunerea subiectivă a fragmentelor. Se construieşte astfel, pornind de la ceea ce cititorul percepe ca fiind setul de date ale textului, o configurație subiectivă, în care unele informații, deşi recunoscute, „citite" superficial, nu se integrează cu adevărat. După un ipotetic „principiu al suficienței", prima formă relativ coerentă care se obține este considerată mulțumitoare şi nu mai suferă (dacă nu apar presiuni exterioare) niciun fel de schimbări, de ulterioare remodelări.

[19] „The term 'Ideology' refers to systems of ideas, beliefs, practices, and representations which operate in the interest of an identifiable social class or cultural group" (Luke 1998: 366).

Desideri 1987: 10; mai multe opinii în acest sens sunt citate şi comentate în Beciu 2002: 58–63), chiar spre o simplificare excesivă, trăsătură a discursului populist.

1.3. Tendinţa de clişeizare

Una dintre cele mai criticate trăsături ale limbajului politic este reducerea sa la un inventar de clişee: cuvinte, formule, metafore înghețate. Clişeizarea este legată de nevoia de accesibilitate: clişeele sunt o formă de stabilitate, un mijloc de a obține consensul, de a nu şoca sau provoca destinatarul-tip. În discursul totalitar, clişeizarea este exacerbată în măsura în care dogma interzice inovațiile individuale, iar captarea interesului destinatarului (ca etapă a persuadării) nu mai apare ca necesară.

Cuvintele devin simboluri, embleme, etichete permițând recunoaşterea imediată a unei poziții şi orientări politice; acuratețea logică, articularea sensurilor trec pe planul al doilea, esențiale fiind reacțiile la stimuli. Edelman 1999 observă că limbajul politic ajunge să fie o secvență de stimuli pavlovieni mai curând decât un instrument de argumentare rațională şi de analiză.

Cuvintele, considerate în sine, devenite embleme ale unor situații, introduc în discurs un set de presupoziții: faptul de a vehicula o terminologie înseamnă acceptarea unei anumite interpretări a stărilor de lucruri.

1.4. Caracterul conotativ-afectiv

Interesul persuasiv şi accesibilitatea se leagă şi de utilizarea cuvintelor cu sensuri conotative, de recursul la mijloace retorice afective, la componenta de *pathos* a discursului. Cuvintele politicii încorporează mituri populare, aşa cum a dovedit-o Edelman 1964 (cf. şi Geis 1987): „dușmanul care conspiră", „conducătorul viteaz", „uniți vom câştiga" etc. Miturile politice asociază o explicație simplă cu o componentă evaluativă. Discursul politic cu largă adresabilitate face apel la valori general umane, cu o încărcătură afectivă ridicată: viața, familia, religia etc.

1.5. Preferinţa pentru eufemism

Folosirea masivă a eufemismului este una dintre cele mai clare şi mai criticate trăsături ale limbajului politic, în măsura în care se consideră că astfel discursul alunecă destul de uşor în minciună. Eufemismul constă în înlocuirea conştientă de către locutor a unei expresii lingvistice cu sens sau conotație negativă prin alta, neutră sau pozitivă, pentru a se evita producerea unui efect negativ. Ca strategie conversațională – care tinde să creeze, să fixeze formule noi – eufemismul vizează deopotrivă menajarea interlocutorului şi autoprotecția locutorului. Diferite tipuri de eufemism pun accente diferite pe aceste două componente: eufemismul magic ilustrează mai ales nevoia de autoprotecție (evitându-se rostirea numelor periculoase, demonice: *cel-cu-coarne, aghiuță* – nu *dracul*); eufemismul politeții (dezvoltat şi de curentul modern al corectitudinii politice) urmăreşte în primul rând menajarea interlocutorului (*nevăzător* în loc de *orb*, *afro-american* în loc de *negru* etc.). Eufemismul politic are, pe această scală a comportamentelor strategice, o poziție ambiguă: chiar dacă se justifică prin dorința de a-i

proteja pe ceilalți, e considerat în primul rând o formă de ipocrizie și autoprotecție. Discursul politicianului eufemizează prezentarea propriilor acțiuni, evitând formulele care l-ar pune într-o lumină negativă și care, mai ales, ar trezi sentimente de ostilitate în public, alegători etc. De cele mai multe ori, eufemismele nu sunt false, ci cel mult incomplete în informația lor explicită, în vreme ce informația implicită este de obicei reperată de destinatar, fără mari dificultăți.

1.6. Retorica politică

Discursul politic poate fi caracterizat din perspectivă retorică, în funcție de strategiile sale specifice: orientarea spre modificarea opiniilor sau chiar către acțiune, raportul dintre rațional (*logos*) și emoțional (*pathos*), modul de construire a imaginii locutorului (*ethos*) și a relației cu destinatarul și/sau adversarul etc. Persoana I plural (*noi*) este în mod tipic utilizată strategic, pentru a crea solidarizare (când include destinatarul) sau pentru a sublinia raportarea polemică (*noi/voi*). *Noi* este adesea un element cu referent imprecis (identitate de grup: general-umană, etnică, socială, profesională, situațională etc.) și variabil pe parcursul discursului, transformările sale fiind adesea de natură strategică (noi, oamenii; noi, reprezentanții partidului; noi, parlamentarii etc.). Alegerea retorică privește preferința pentru o argumentare pro sau contra, de susținere sau polemică, frecvența anumitor tipuri de argumente, locul atribuit concesiei, elementelor meta-argumentative etc.

1.7. Subtipuri

Limbajul politic prototipic este cel al discursurilor publice și al dezbaterilor parlamentare; discursul campaniilor electorale se apropie de cel publicitar; există discurs politic publicistic, dar și un limbaj al științelor politice. În studiile consacrate comunicării politice, discursul politic este clasificat în funcție de rolurile politice ale protagoniștilor și de situația de comunicare: se vorbește, de exemplu, de comunicarea prezidențială, guvernamentală, de partid, de comunicarea politică locală, internațională, electorală (Beciu 2002: 23–47). Diferențele dintre aceste tipuri de comunicare țin mai ales de inventarul de teme și strategii specifice, fără a presupune obligatoriu diferențe de limbaj.

Sunt importante și stilurile personale ale politicienilor: concis sau prolix, rațional sau emoțional, precis sau vag, simplu sau pretențios, arhaizant sau modern, tensionat sau monoton etc.

1.8. Direcții de cercetare

Principalele direcții de cercetare a limbajului politic sunt analiza de conținut, combinată cu investigații cantitative asupra lexicului (cuvinte-cheie, termeni frecvenți) și analiza retorico-pragmatică, a strategiilor discursive (prezența persoanei I, forme de modalizare, preferința pentru enunțuri vagi, generice, pentru structuri active sau pasive etc.). În Statele Unite e mai puternică tradiția analizei cantitative, pe urmele lui Lasswell (Lasswell, Leites et al. 1946); în Europa s-a dezvoltat mai mult analiza discursiv-retorică.

Situația, descrisă deja de Desideri (1984: 11–13), nu s-a schimbat foarte mult între timp. Pe de altă parte, analizele de tip american sunt mai adesea neutre, tehnice, comparative – în vreme ce analiza europeană (în special modelul CDA) are o componentă critică și eticistă destul de puternică[20]. Adoptarea unei poziții ideologice, chiar militante (creșterea gradului de conștiință, reducerea inegalității sociale, responsabilitatea elitelor în reproducerea discursului dominant și dominator) se combină, în acest tip de studii, cu o analiză discursivă de sursă lingvistică (identificând mijloace de reliefare și emfatizare, modalizatori și evidențiale, presupoziții și implicații, structuri sintactice: activ/pasiv, nominalizări, impersonale etc.), care ilustrează punerea în scenă a mesajului, dintr-o perspectivă anume.

Au fost studiate particularitățile discursului unor personaje politice totalitare (Mussolini, în Cortelazzo 1977) sau democratice (De Gaule, Kennedy). Multe analize vizează limbajul președinților (pe urmele lui Hart 1984).

În ultimii ani, s-au înmulțit analizele metaforelor conceptuale ale limbajului politic.

2. Limbajul politic românesc

De limbajul politic românesc ne vom ocupa în cea mai mare parte din acest volum, ilustrând trăsăturile sale generale prin câteva cazuri particulare, culese în special din perioada de după 1989. Limbajul politic românesc cuprinde trăsăturile generale ale oricărui limbaj politic. Specificul său nu a fost deocamdată studiat îndeajuns, în perspectivă tipologică și comparativă. Atâtea câte sunt, trăsăturile caracteristice provin din specificul cultural al limbii (un anume raport între arhaisme și neologisme, termeni de bază și terminologie de specialitate, între limba literară și limba populară) și din condițiile istorice ale comunicării (limitare a limbajului în regimul dictatorial, dezvoltare și diversificare în democrație). Lexicul politic românesc preia din alte limbi multe cuvinte, sensuri și expresii (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sursele sunt mai ales moderne, occidentale, mai exact latino-romanice; imediat după al doilea război mondial, pentru o scurtă perioadă, sursa devine limba rusă; după 1989, influența engleză este covârșitoare) și dezvoltă altele pe teren propriu.

Retorica discursului politic este și ea în mare măsură transnațională: trăsăturile specifice unei anumite culturi țin de favorizarea sau limitarea uzului elementelor afective, a mijloacelor emfatice, de preferința pentru o polemică agresivă sau pentru sublinierea elementelor constructive, de locul diferit ocupat de formulele de politețe și de cele ceremonioase etc.

Limbajul politic e o categorie esențialmente istorică: se poate caracteriza cel mai bine într-o unitate dată de timp.

---

[20] „Critical theories, thus also CDA, are afforded special standing as guides for human action. They are aimed at producing «enlightenment and emmancipation». Such theories seek not only to describe and explain, but also to root out a particular kind of delusion. Even with differing concepts of ideology, critical theory seeks to create awareness in agents of their own needes and interests" (Wodak 2006). Componenta critică este prezentă totuși și în spațiul american, de exemplu prin abordările lui N. Chomsky.

2.1. Scurt istoric

2.1.1. Limbajul politic românesc, în formele sale moderne, specializate şi bine atestate, este, ca şi cel publicistic, o creaţie a secolului al XIX-lea. E însă justificat să considerăm că un limbaj politic (al curţii, al scrisorilor diplomatice, al discursurilor solemne) exista şi înainte: mult mai apropiat de limba curentă şi, din păcate, doar parţial păstrat în scris, în documente de cancelarie şi cronici[21]. Pentru epocile mai vechi, limbajul politic nu poate fi clar separat de cel juridic şi administrativ (cf. Munteanu 2006).

La începutul secolului al XVIII-lea, *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir realizează o transpunere livrescă, alegorică şi ornată a unui subiect politic: discursurile personajelor nu pot fi considerate în niciun caz „instantannee realiste", surprinzând un limbaj politic propriu-zis, dar ele atestă, într-un mod mediat, existenţa practicilor retoricii politice, a unor elemente de filosofie moral-politică şi a unui vocabular politic minimal:

> (...) dzisără: Iată, noi din toată monarhiia noastră ne aliasăm, deci trebuie şi din monarhiia voastră, alégeţi pre cine viţi socoti, pentru ca deosăbi de alaltă gloată trébele să ne trăctuim şi price mai de folos şi mai cu cuviinţă am afla în ştiinţa împăraţilor şi tuturor gloatelor să dăm, spre acel aşedzământ inimile tuturor a pleca să silim (căci voia gloatelor şi a noroadelor proaste iaste ca îmbletul calului neînvăţat şi desfrânat, carile, din netocmita şi preste simţire slobodzita răpegiune, de multe ori în râpi adânci şi de maluri înalte cu capul în gios dă) (Cantemir 1973: 112).

2.1.2. În secolul al XVIII-lea, terminologia politică, administrativă şi militară este impregnată de turcisme şi grecisme. La sfârşitul secolului, marele boier Ianache Văcărescu analizează situaţia politică într-un limbaj care azi ne apare ca hibrid, prin amestecul de termeni vechi şi noi, de împrumuturi din turcă şi greacă, dar şi latino-romanice:

> Toţi creştinii ce n-a chibzuit cele după urmă şi care nu era adăpaţi dă ştiinţa politiceştilor ocârmuiri, socotea că Rosia are să arâdice dân lume, sau cel puţin dân Europa, toată stăpânirea turcească. (Văcărescu, 2001: 102) Prea puternicul împărat, luând pecetea dă la Moldovangiu, după ce au fugit la Babadagî, trimiţându-l muhafâz la Cianac-calesî şi făcând vezir pă fiiul Aivaz paşi<î>, Halil paşa, care au şi făcut domn pă mai sus zisul Manole vodă, porunci să să facă gătire mare (p. 106). Rosia cu toate că nu avea aleanţă atunci cu nemţii, priimi cererea austriană pântru ca să poprească războiu nemţilor dă asupră-ş, ce să pusese în regulă după cererea turcilor. Deci să trătălui mai lesne aceasta într-aceste trei gabineturi şi câte trele aceste puteri să înpatroniră în Polonia dă câte un loc (p. 109).

Lectura actuală a unui text dintr-o epocă de tranziţie se poate împiedica sau încânta de expresivitatea involuntară a diferenţelor şi a contrastelor lingvistice: neologismele apar alături de pronunţări muntenești („S-au arătat un fenomenu pă cer", p. 53), iar jargonul fanariot (grecisme culte şi turcisme politico-administrative) se combină cu occidentalizarea ezitantă (reprezentată de italienisme şi – în mai mică măsură – de latinisme sau franţuzisme); emblematică pentru această dublă orientare e o formulă

[21] Vezi, printre altele, antologia *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, prin care N. Iorga ilustrează „datina politică românească" (Iorga 1999: 125). Cf. şi Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, Editura Politică, 1966.

ca „ministeriul devletului" (p. 39, turcismul *devlet* având sensul de „regim, administrație, guvern"). „Istornicul" folosește uneori cuplul sinonimic pentru lămurirea cititorilor: „hain și traditoriu" (p. 29), „ribelione sau zorbalâc" (p. 95). Surprize continue creează și asocierea dintre cuvinte care nu s-au impus, sau nu au rămas în forma din text; într-un limbaj care va deveni curând semnul „lumii vechi" întâlnim *enteresul* lui Trahanache (Caragiale 1959: 110): „enteresurile othomâneşti" (p. 77) și cuvinte care apar deja, la sfârșitul secolului al XVIII-lea (textul e redactat între 1788 și 1794), în forma și cu sensul de azi (*idee, imperial, imperiu, protecție, mediator, preliminarii, audiență* etc.).

Stilul ceremonios și diplomatic al epocii este ilustrat de același autor, care își traduce/parafrazează în română, într-un pasaj memorialistic, alocuțiunea către Împăratul Austriei, cu ocazia fugii către Occident a fiilor domnitorului:

> Am răspunsu cu multă smerenie că: „Un prințip plin dă jale și un prințipat plin dă întristăciune mi-au dat lacrămile lor în pumni, rugându-mi-să ca să le aduc și să le vărsu la picioarele sfintei tale măriri și să pociu printr-această vărsare a lacrămelor lor să dăşărt dân comorile cele nedăşărtate ale milostivirii tale o clemență spre a înveseli aceşti ochi cu vederea întoarcerii acestor doi fii ai prințipului Ypsilant în Valahia" (Văcărescu 2001: 133).

Frecvente sunt și situațiile moderne tratate în lexic pe jumătate arhaic: obținerea unui dublu paşaport („m-am rugat să aibu îndoite paşoporturi", p. 136), cererea de azil politic („Asylul să cuvine a-l dobândi acei ce dosescu dă la un mare rău și peire și primejdie"), devalorizarea monedei în timp de război („S-au văzut însă pâste puțin după ce s-au râdicat războiul că și moneda s-au micşorat cu multă pagubă a opștii", p. 151). În plus, e interesantă utilizarea termenului *europei* („Mehmed al cincilea, precum îi zic europeii", p. 87; „obicinuescu europeii să arate la aceste o semplicita și la oamenii acei ce-i văd întâiu" , p. 129 etc.). Forma cuvântului îl indică drept italienism (din *europeo*); contextele de folosire indică o plasare în afară: europeii sunt, totuși, *ceilalți*.

2.1.3. În secolul al XIX-lea, acest limbaj politic s-a îmbogățit și s-a modernizat rapid, sub influență latino-romanică (latină, franceză, italiană), inițial pe filieră grecească sau rusească (în epoca Regulamentului Organic).

La 1832, discursul oficial al Adunării Obşteşti era greoi, formal, ceremonios, împănat de slavonisme și neologisme, calcuri semantice și sintactice:

> Prea cinstiți Dumneavoastră boieri simpatrioți,
> Însărcinat fiind a prezidui în această Adunare, alcătuită de iubiți boieri simpatrioți, am cinste a-i face înpărtăşire de tălmăcirea predlojeniei cu No. 4.109, precum și de alăturata instrucție povățuitoare de chipul alegerei a șeasesprezece boieri spre a fi mădulari a gheneralnicei Obicinuitei Adunări (anul 1893, AP III, 94).

Doar 16 ani despart textul de administrație politică de mai sus de discursul revoluționar, profetic, retoric, afectiv, al *Proclamației de la Islaz* (1848):

> Fraților români,
> Timpul mântuirii noastre a venit: popolul român se deşteaptă la glasul trâmbiței îngerului mântuirii și își cunoaşte dreptul său de suveran. Pace vouă, pentru că vi se vesteşte libertate vouă!
> (Zamfir, Cornea 1969, I : 49)

Contrastul stilistic şi retoric dintre cele două tipuri de discurs este izbitor[22].

Limbajul revoluțiilor din secolul al XIX-lea combină lexicul neologic al occidentalizării romanice cu elemente vechi şi populare (lexicul afectiv, termenii relațiilor de familie) şi cuvinte şi metafore religioase (cf. Bogza-Irimie 1978, Niculescu 1999: 210–224, Munteanu 2006: 2108).

Noua retorică politică, discursurile emfatice şi incoerente, inaccesibilitatea lexicului pentru publicul mai larg, care însă preia fără ezitări clişeele popularizate de jurnalism sunt trăsături ale limbajului politic modern fixate într-o formulă comică de Caragiale, în teatru şi în proză.

Modernizarea şi diversificarea limbajului politic românesc, timp de un secol (perioada care se întinde de la 1848 până la 1948) a dus la apariția unui lexic specializat, internaționalizat, dar şi a unor stiluri oratorice personale (raționaliste, ca la Titu Maiorescu, afective şi emfatice – N. Iorga, pragmatice – Armand Călinescu etc.). Limbajul extremist de dreapta – al *Gărzii de fier* – prelua multe elemente din limbajul religios (arhaizant, conservator).

Perioada comunistă – în a doua jumătate a secolului al XX-lea – a impus o variantă simplificată maniheist, rigidă, clişeizată, de limbaj politic: impus prin forță chiar în afara domeniului politic propriu-zis, devenit o formă de ascundere sistematică a realității – aşa numita „limbă de lemn". După 1989, resturi ale limbii de lemn (clişee lingvistice şi automatisme de gândire) au persistat o vreme în politică şi în reflexele ei publicistice, coexistând cu o tot mai puternică amestecare a registrelor, cu o orientare către sub-standard – colocvial şi argotic. În discursul politic posttotalitar s-au amestecat formulele comuniste cu elemente de limbaj naționalist antebelic, cu libertățile pamfletare sau colocviale ale limbajului jurnalistic, cu numeroase anglicisme tehnice (din domeniul financiar, din administrație, comunicare, publicitate etc.).

2.2. Cercetarea fenomenului în lingvistica românească

Înainte de 1989, limbajul politic a fost foarte puțin studiat în lingvistica românească; a fost cercetată mai ales, din punct de vedere istoric, constituirea limbajului politic modern în secolul al XIX-lea: Bochmann 1977, 1979, Bogza-Irimie 1979, Niculescu [1980], în (1999: 210–224), direcție continuată şi după 1989: Zenker 1992, Dimitrescu (2002: 40–65). Au fost astfel discutați termeni care corespund unor concepte social-politice ale vremii – *revoluție, a lumina, frăție, naționalitate, dreptate, popol (popor)/norod, slobozenie/ libertate* etc. Un număr din *Analele Universității Bucureşti – Limba şi literatura română* (XXVII, 1978) publica mai multe contribuții la istoria lexicului politic (Bidu-Vrănceanu 1978, Bogza-Irimie 1978, Coteanu 1978 ş. a.). Unii

[22] Munteanu (2006: 2108) subliniază schimbarea radicală de discurs: „Par le discours public des protagonistes de la Révolution de 1848, par les publications ou les proclamations révolutionnaires, par les documents oficiels du gouvernement révolutionnaire est promue une rhétorique libérale et nationaliste qui contraste violemment avec le discours politique traditionnel et institutionnel, identifié par la génération révolutionnaire au conservatisme de la société féodale qui devait être vaincue". Antohi 1994 consideră că această modificare radicală a discursului politic funcționa şi ca semnal de recunoaştere între actorii politici ai vremii.

termeni politici fundamentali – legați mai ales de autodefinirea națională – au fost tratați monografic de Cornea 1980 (*popor*), Arvinte 1983 (*român, românesc, România*), Lemny 1986 (*patrie*). Informații despre limbajul politic din secolul al XIX-lea apar și în studiile despre limbajul presei – în primul rând în Andriescu 1979.

Tema limbajului politic contemporan era însă periculoasă și de aceea evitată; o cercetare obiectivă nu ar fi fost acceptată de cenzură, una laudativă l-ar fi compromis pe autor în ochii confraților. Dacă analizele rămâneau corecte, nu puteau fi publicate; dacă ar fi fost supuse falsificării, contrastul cu realitatea ar fi fost atât de mare încât ar fi părut sarcastic. Chiar cei mai puțin scrupuloși se temeau probabil de un domeniu în care puterea avea obiceiul să schimbe pe neașteptate regulile și tezele propagandistice, înlocuindu-le uneori cu contrariul lor.

Irimia 1986 nu a cuprins limbajul politic în inventarul stilurilor funcționale, dar în descrierea stilului publicistic al vremii a prezentat trăsăturile tipice ale propagandei și ale limbii de lemn. Folosind metalimbajul tehnic și neutru al semioticii, autorul a reușit să descrie într-un mod surprinzător de critic discursul politic al vremii. În stilul publicistic, care asociază două componente, „una informativă și una propagandistică" (p. 186), „emițătorul transmite informații și aspiră să consolideze diferite convingeri social-politice și ideologice" (*ibid.*); semnificația variază permanent, ajungându-se la „reducerea, uneori până la zero, a conținutului informațional" (p. 189); textele abundă în construcții nominale, adjective calificative cu sens pozitiv, în genere în formule stereotipe, din cauza cărora „are loc un fenomen de «slăbire» semantic-informațională, până la desemantizare" (p. 210).

Manoliu Manea a publicat, în 1988 și 1989, în afara țării două studii (reluate în Manoliu Manea 1993) despre pragmasemantica limbajului totalitar românesc (încălcarea maximelor conversaționale și folosirea timpurilor verbale). De abia după 1989 au apărut în România articole și studii care să descrie explicit limbajul politic totalitar: D. Papadima 1991, apoi (într-un număr tematic al *ARA-Journal,* 16–17) Ghiță 1992, Guțu Romalo 1992, L. Papadima 1992, Vultur 1992, Zafiu 1992, la care se adaugă prefața lui S. Antohi la Thom 1993 (Antohi 1993) și mai multe contribuții în volumul Wodak & Kirsch 1995 (Guțu Romalo 1995, L. Papadima 1995, Zafiu 1995), Zamfir (1997: 9–20). Au apărut apoi studii sistematice, monografii consacrate limbajului totalitar românesc: Teodorescu 1998 (o cercetare bogată, detaliată) și Irimiaș 2003 (care reia, în cadru semiotic, observații anterioare). Niculescu 1993, 1993 face câteva observații despre limbajul poliției secrete – Securitatea. Lexicul specific perioadei comuniste (uneori păstrat, alteori devalorizat ironic) este discutat în mai multe lucrări, de exemplu de Vulpe [1992]/2004 (*a epura*), Bidu-Vrănceanu (1993: 80–81) etc.

Roșca 2006 analizează mecanismele propagandei în presă în cursul unui deceniu (1985–1995), ceea ce îi permite să descrie și limba de lemn, și tranziția către un limbaj politic democratic. Slama Cazacu 2000 urmărește discursul politic românesc în trecerea de la limba de lemn la limbajul actual; textul său este unul foarte subiectiv, polemic, în care etichetarea și indignarea se dispensează adesea de argumentare. Această atitudine – de devalorizare și chiar demonizare a politicului – este urmată și de alte contribuții actuale[23].

---

[23] De exemplu, Gina Necula, „Limbajul politic – discurs repeat sau repetare discursivă?", în Pană Dindelegan 2005: 603–608, reduce limbajul politic la aspectele sale negative, transformându-l

Limbajul politic postcomunist a fost urmărit de mulți cercetători, în primul rând în aspectele sale lexicale: cuvinte și sintagme noi, evoluții semantice specifice – Bidu-Vrănceanu 1993 (*a dezamorsa, a escalada, a gestiona, liberal, liberalizare, privat, privatizare* etc.), 2001, 2003, 2004, Guțu Romalo 2005 (*dialog, manipulare*), dar și în strategii mai generale (Avram 1995, Roceric 1995). Am urmărit modificările discursului politic contemporan în mai multe articole dintr-o rubrică lingvistică ținută în presa culturală (v. *Introducere*).

Discursul naționalist-extremist este investigat de D. Papadima 1995, Mattusch 1998 ș.a. Limbajul violent, recursul la pamflet și insultă a fost urmărit de Cesereanu 2003 în persistența sa în discursul public românesc, din publicistica de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prezent.

O antologie de analize de texte, urmărind dezvoltarea discursului politic românesc de la 1848 până după 1989, este publicată de Papadima, Lindenbauer, Kolar 2003.

Studiile de comunicare politică (Beciu 2002, Ficeac 2006) nu acordă multă atenție particularităților limbajului; același lucru se poate spune și despre cercetările asupra imaginarului politic (Bușe 2002). Metoda „analizei critice a discursului" (CDA) este aplicată de Preoteasa 2002.

În ultimii ani, analiza discursului politic românesc s-a orientat mai ales spre aspectele retorice și pragmatice: Sălăvastru 1999, Daisa-Neșu 2005, Ștefănescu 2003 etc.

Terenul nu este așadar neexploatat, dar mai e încă mult loc atât pentru studii de sinteză, cât și pentru cercetări specifice[24].

---

global într-o caricatură ușor de criticat: „limbajul politicii, care are ca unic scop manipularea prin cuvinte în scopuri electorale" (p. 604); „limbajul actual al politicii, o nouă limbă de lemn" (*ibid.*); „de fapt, discursul politic nu face decât să măsluiască tradiția lingvistică" (p. 605), este „un ecran fumuriu de fraze politice" (p. 608). Destinatarii sunt prezentați ca victime sigure ale manipulării.

[24] „Il n'existe pas encore d'ouvrage de synthèse à caractère monographique sur le langage politique et administratif roumain dans son ensemble. Sans être épuisé, le matériel documentaire des XV–XVIIIe siècles a pourtant été l'objet de certaines approches analytiques, alors qu'aux époques plus récentes, il a été fort peu étudié par les spécialistes. Le langage politique proprement dit, le discours politique (et celui de la politologie) reste un domaine à peu prés vierge, ouvert aux recherches ultérieures" (Munteanu 2006: 2111).

II. LIMBA DE LEMN

1. Denumirea

Formula „limbă de lemn" (uneori în varianta „limbaj de lemn") s-a impus în spațiul cultural românesc, după 1989, pentru a desemna limbajul politic al regimului comunist, instalat în țară după al doilea război mondial și răsturnat violent.

1.1. Origine, circulație, sens

Sintagma este calchiată/tradusă din franceză, unde *langue de bois* ajunsese o etichetă, destul de răspândită printre politologii interesați de spațiul est-european, pentru limbajul totalitar sovietic și în genere comunist (cf. Sériot 1985). Așa cum arată Françoise Thom, în cartea sa care a avut o mare contribuție la răspândirea formulei, *La langue de bois* (1987), în franceză sintagma provine tot dintr-o traducere, răspândită probabil prin intermediar polonez, a unei formule rusești – *dubovyi jazyk* – „limbă de stejar". În rusă, formula ironică desemna inițial limbajul rigid al birocrației țariste, trecând apoi asupra limbajului politic de propagandă al Uniunii Sovietice.

În spațiul anglo-saxon, german, italian etc., corespondentele sintagmei (de exemplu, engl. *wooden language*) nu au decât o circulație foarte limitată; pentru desemnarea limbajului totalitar se preferă alți termeni (în engleză, orwellianul *newspeak*).

În română, sintagma *limbă de lemn* nu putea fi în niciun caz folosită – dat fiind conținutul evident negativ al metaforei pe care o cuprinde („încremenealâ, rigiditate") – în texte publicate înainte de 1989; se pare că nu circula prea mult nici pe cale orală. După 1989, sintagma a oferit avantajul de a numi sintetic o realitate lingvistică percepută negativ de foarte mulți, criticată în spațiul privat și înainte, dar pentru care lipsise o etichetă neechivocă. S-a răspândit așadar foarte rapid, atât în stilul curent și jurnalistic, cât și în studiile de specialitate. Acestea optează însă și pentru alte etichete, mai transparent-descriptive: „limbajul totalitar", „limbajul politic totalitar" (Teodorescu 1998), „discursul politic totalitar" (Irimiaș 2003) etc.

Deoarece clișeizarea e o trăsătură foarte puternică a limbajului politic în genere, sintagma care cuprinde (prin metaforă înghețată) o judecată negativă asupra acestui caracter stereotip poate fi foarte ușor folosită pentru a ironiza orice limbaj politic (cu această valoare mai generală, formula *langue de bois* e folosită curent în franceză). Sintagma *limbă de lemn* poate așadar să apară în două ipostaze principale: a) ca desemnare denotativă, specializată pentru limbajul politic al regimurilor totalitare comuniste; b) ca desemnare calificativă, evaluativă, conotativă, a limbajelor politice considerate ca excesiv birocratizate, puternic clișeizate, cu un vocabular sărac și repetitiv etc.

1.2. Variaţii

O dovadă clară a popularităţii de care s-a bucurat în româna de după 1989 sintagma *limbă de lemn* este numărul mare de parafraze care au apărut la începutul anilor '90: *limbă P.F.L.* (*Observator*, 24, 1990), *limbă de tablă, limbajul de lemn de trandafir* (CLit, 34, 1990), *limbaj de lemn putred* (RL, 617, 1992), *limba-chewing-gum*[1], *limbă de esenţe rare* (*Agora*, 1, 1990), *retorica de celuloză* (OS, 40, 1990, transpunere lexicală completă), *limbajul de rumeguş* (*Cotidianul*, 44, 1991), *limbajele de plastic* (RLit, 26, 1991)[2], *limbajul forestier* (EM, 10, 1991), *limba de deşeuri* (EM, 14, 1991), *limba înlemnită* (*Agora*, 1, 1990), *limba de lemn în ambalaj de tablă* (*Agora*, 1, 1990), *un limbaj de ghips* (OS, 44, 1990), *limba de nisip* (*Luceafărul*, 10, 1992), *limba de tinichea* etc. E vorba fie de simple transpuneri echivalente, urmărind să anuleze monotonia clişeului *(P.F.L., forestier, înlemnit* trimit destul de direct la *lemn*), fie de încercări de a modela prin numire o realitate diferită: a limbajului totalitarist în faza postcentralizată, fărâmiţată (metafora rumeguşului), a rigidităţii Kitsch, găunoase *(plastic, deşeuri, ghips)* etc. Pe de altă parte, sintagma îşi poate pierde termenul prim, substituit de unul particularizant („engleza de lemn" – *Expres*, 39, 1990) sau, mai des, de unul prin care metafora se extinde de la limbaj la mentalităţi şi comportament: *creiere de lemn* (EM, 17, 1991), *idei de lemn* (*ibid.*), *obrazul de lemn* (*Cotidianul*, 23, 1991), *ochiul de lemn* (rubrică în revista *22*).

2. Caracteristici generale

Limba de lemn poate fi considerată ca o accentuare a unor trăsături negative ale limbajului politic în genere – clişeizarea, simplificarea, eufemizarea etc. –, într-un context politic special, care suprimă alte discursuri şi impune prin forţă doar ideologia oficială. Această situaţie artificială permite încălcarea unor maxime conversaţionale şi exacerbarea defectelor pe care un dialog normal, democratic, le-ar sancţiona. Lipsa de informaţie reală, monotonia, chiar falsul evident nu ar putea rezista dacă ar fi contrazise de alte discursuri sau dacă ar risca să antreneze dezinteresul publicului. În plus, limba de lemn a regimului totalitar tinde să se extindă în afara domeniului politic, urmărind să devină limba unică a presei, a relaţiilor de serviciu, a comunicării curente. Lipsa contradiscursurilor şi proliferarea extremă diferenţiază în mod radical discursul totalitar de alte limbaje politice.

2.1. Limba de lemn şi persuasiunea

Limba de lemn are o poziţie specială în ceea ce priveşte scopul persuasiv intrinsec unui discurs politic normal. În cazul discursului totalitar nici nu se mai poate vorbi de persuasiune reală, pentru că aceasta presupune prin definiţie libertate de alegere, în vreme ce obligaţia exclude alegerea. Se foloseşte totuşi sintagma *persuasiune coercitivă*, pentru

---

[1] „Limba de lemn s-a transformat în «limba-chewing-gum »" (*Contrapunct*, 44, 1990).

[2] Sintagma *limbă de plastic* („ lingua di plastica") a fost propusă pentru limbajul politic italienesc de Castellani Pollidori 1990.

persuasiunea însoțită de mijloace de presiune psihologică și/sau fizică. *Propaganda* politică (devenită, în versiunea comunistă, birocratică, „muncă de convingere") este un obiectiv declarat al regimurilor totalitare. Scopul persuasiv este însă în practică abandonat de regimurile comuniste, care se folosesc de avantajele unui stat represiv și se mulțumesc cu supunerea, fie și mimată. În faza de stabilitate a acestor regimuri, mecanismele propagandei sunt rudimentare, sau funcționează mai ales pentru exterior.

În aceste condiții, limbajul capătă o funcție suplimentară: de marcă a consimțirii, a supunerii, a acceptării regimului. Din acest punct de vedere, convingerile nu mai contează: simplul fapt că un vorbitor preia formulele limbii de lemn constituie o victorie a puterii politice asupra potențialilor opozanți. Limbajul devine astfel un instrument eficient al puterii, folosit ca să împiedice manifestarea altor discursuri: omniprezența sa devine un scop în sine.

Françoise Thom face o observație importantă, care poate explica, pe lângă constrângere, proliferarea limbii de lemn în regimurile comuniste. Ea arată că, pe lângă numeroasele dezavantaje, discursul totalitar avea și unele aspecte profitabile, o putere de seducție, chiar pentru cetățenii obișnuiți, care nu făceau parte din nomenclatură: era avantajos, pentru unii, în măsura în care egaliza, dispensa de responsabilitate și de efortul de gândire. Limba de lemn, relativ ușor de învățat, ștergea diferențele de inteligență și cultură, excludea originalitatea, nivelând competențele și cunoștințele și permițând unor inși puțin pregătiți și puțin inteligenți să vorbească oricând, despre orice, fără riscul de a fi întrerupți sau contrazișI. Astfel, în impunerea de sus în jos a limbii de lemn e de presupus și un anumit grad de consimțământ social.

Pe de altă parte, limba de lemn din perioadele de stabilitate a sistemului creează o impresie de moderație, de echilibru, prin banalitatea ei și prin tendința de a reuni contrarii, de a prinde orice opoziție într-o formulă „dialectică". Recursul la terminologia științifică, la un lexic neologic, modern, ca și solemnitatea situațiilor în care se folosește în mod prototipic îi creează un statut de *stil înalt*[3].

2.2. Raportarea la realitate

Thom 1987 insistă asupra raportului limbii de lemn cu realitatea: în viziunea sa, limba de lemn apare ca un discurs politic fără funcție referențială, bazat pe izolarea de real; un limbaj autosuficient, deturnat de la funcția informativă, dezvoltându-și schimb funcția metalingvistică (de focalizare asupra codului) și producând un discurs în care problema adevărului nici nu se mai pune. De altfel, limba de lemn este adesea descrisă ca un limbaj de incantație, cu rol hipnotic. Această caracterizare, care surprinde ceva esențial din funcționarea limbajului totalitar, nu trebuie totuși absolutizată; e cert că limba de lemn se raportează totuși într-un anume fel la realitate și transmite, într-un mod greoi și indirect, prin variații minime în formulele prestabilite, informații pentru cei avizați (în vreme ce cititorului obișnuit îi apare ca o simplă repetiție monotonă). Teza conform

[3] A fost adesea observată contradicția dintre doctrina populară și egalitaristă a comunismului și stilul savant al limbajului oficial, greu de înțeles de către mulți cetățeni cu mai puțină educație. Propaganda rezolva într-un anume fel, formal, această contradicție, familiarizând publicul cu un discurs repetat până la saturație și afirmând importanța educației (programele de alfabetizare, într-o primă etapă a impunerii regimului, erau strâns legate de nevoia ca propaganda să ajungă la toți, cf. Boia 1999: 81).

căreia discursul politic totalitar ar fi fost total lipsit de sens şi de funcţie de comunicare este desigur simplificatoare, hiperbolică, ştiut fiind că cei avizaţi puteau să decodeze, dincolo de verbozitate şi de excesul clişeelor, anumite semne şi să înţeleagă în ce direcţie se îndreptau noile ordine politice. Acest tip de lectură – care permitea să se distingă nuanţe şi implicaţii, neconfundând o atmosferă „caldă, tovărăşească" cu una „de lucru", ori „manifestările negative" cu „lipsurile serioase" şi cu „abaterile grave" – era unul cu totul special, bazat pe perceperea de semnale şi nu pe analiza logică a enunţurilor. Prin el se puteau anticipa efecte, dar nu se puteau culege informaţii cu valoare de adevăr; era, s-ar putea spune, o formă de lectură mai mult pragmatică decât semantică.

Limbajul oficial al totalitarismului e întreţesut de paradoxuri: deţinut de putere – dar fără putere în sine, ci numai prin violenţa care îl susţine; complicat şi artificial – dar comod, pentru că dezleagă de responsabilităţi. E un limbaj care duce la extremă şi la caricatură unele trăsături ale discursului politic – eufemizarea, vagul, clişeizarea –, dar se şi depărtează de acesta într-un punct fundamental: deşi apare ca discurs al propagandei, deci cu orientare clar persuasivă, renunţă în bună măsură la strategiile retorice, pentru că autorităţile nu au nevoie să convingă. Funcţia conativă a limbajului rămâne dominantă, dar mijlocul predilect nu este retorica, ci actul de impunere. Proliferând independent, folosind abstracţia, impersonalizarea, superlativul şi metafora uzată, limbajul totalitar îşi e autosuficient, punând un ecran deopotrivă de gros în faţa oricărei forme a realităţii. Impersonalizant, el funcţionează prin intimidare; a-l folosi e o mărturisire de supunere.

Defectele profunde ale limbii de lemn nu trebuie văzute ca rezultat al unui proiect clar, al unei intenţii originare de manipulare. Multe au apărut, pur şi simplu, din aplicarea premiselor ideologice. Caracterul impersonal, de exemplu, pe care îl interpretăm ca o formă de evitare a responsabilităţii şi a controlului, a putut apărea iniţial din simpla dorinţă de a apropia limbajul politic de idealul limbajului ştiinţific[4].

Limba de lemn poate crea obişnuinţe de gândire, automatisme care transmit şi menţin schemele ideologice; ea nu a reuşit, în practică, să se impună în chip total şi să condiţioneze gândirea. În regimurile totalitare apare şi fenomenul de *diglosie* (Wierzbicka 1990), mulţi locutori utilizând, pe lângă limbajul oficial, unul nu numai neoficial, ci chiar antitotalitar, bazat pe deprecierea, ironizarea, reducerea la absurd a clişeelor impuse de puterea politică.

3. Limba de lemn românească

Ca orice alt limbaj totalitar, limba de lemn a discursului oficial românesc din perioada 1945–1989[5] se caracterizează în primul rând prin condiţiile comunicative specifice (propagandă, coerciţie, cenzură, monopol incontestabil, raport viciat cu realitatea), dar şi prin particularităţi formale (semnificative prin exces).

Limba de lemn a variat în funcţie de perioada istorică (de la un limbaj mai violent şi mai influenţat de rusă, în faza de impunere a regimului – la unul conservator,

[4] „Regimurile comuniste au fost dictaturi de teoreticieni, dictatorul comunist considerându-se înainte de toate un om de ştiinţă" (Boia 1999: 80).

[5] Câteva exemple din limba de lemn în româna din Republica Moldova, la Condrea (2001: 35-45).

ceremonios, euforic, cu accente mistic-naționaliste, în faza de stabilitate), Principala modificare a discursului publicistic oficial din perioada totalitaristă – sau cel puțin cea mai evidentă – s-a produs prin diminuarea graduală a domeniului negativității, a registrului dur, violent, practicând insulta și invectiva. Pe măsură ce regimul se consolida și practicile *violenței* erau înlocuite de cele ale *forței* statale, se impunea și ceea ce Thom 1987 a numit „forma perfectă a limbii de lemn". Construită pe principiul maximumului de abstracție și pe presupoziția de optimism, aceasta a renunțat treptat la lexicul marcat de afectivitate, încărcat de metafore rudimentare și precodificate, cuprinse într-un sistem simbolic polarizat.

3.1. Trăsături morfosintactice și pragmasemantice

Niciuna din trăsăturile morfosintactice la care ne vom referi – și care au fost evocate în repetate rânduri pentru caracterizarea stilului internațional al limbajului totalitar din secolul XX (*langue de bois – newspeak*) nu îi aparține în exclusivitate limbii de lemn; fiecare devine însă o marcă specifică prin prezența masivă și prin asocierea cu celelalte trăsături.

Trăsăturile lingvistice pot fi grupate după categoriile gramaticale (frecvența substantivelor și a adjectivelor, a construcțiilor progresive sau a formelor verbale de viitor, preferința pentru persoana a III-a și structurile impersonale etc.), dar acest mod de prezentare maschează în parte funcționalitatea comună a mai multor mijloace. Diversele mijloace morfosintactice și lexicale se pot grupa din punctul de vedere al efectului, al funcției lor semantice și pragmatice.

3.1.1. *Stilul nominal.* Limbajul administrației politice și al birocrației preferă – ca și limbajul juridic-administrativ și cel științific – așa-numitul *stil nominal* (Wells 1960, Orwell 1945, cf. Zafiu 2001: 12–13), constând în utilizarea unor grupuri nominale lungi, în acumularea nominalelor și reducerea verbelor la rolul de simplu element de relație. Multe dintre aceste grupuri nominale conțin substantive de origine verbală, provin din nominalizări, substituind deci o construcție cu predicat verbal: „*ridicarea* continuă a bunăstării materiale și spirituale a întregului popor" (Ceaușescu 1987: 8)[6]. Rezultă astfel, adesea, grupuri în care se concatenează mai multe genitive, fiecare subordonat celui anterior. Acumularea de nominale se realizează și prin coordonare și apoziționare. Efectul acestui model sintactic este un stil static, greoi, artificial, tipic scrisului, foarte îndepărtat de oralitatea spontană.

Verbul-predicat ancorează enunțul, prin mărcile deictice de timp și persoană, în situația de comunicare (vezi mai jos, 3.1.4.). Verbele cu sens descriptiv-relațional, care fac doar legătura dintre grupurile nominale sunt *a fi, a deveni, a însemna, a avea, a se afla, a consta, a reprezenta* etc. Fraza constă, tipic, în asocierea unor grupuri nominale:

> [Dezvoltarea relațiilor economice internaționale, cooperarea în producție, participarea activă la diviziunea internațională a muncii] *reprezintă* [un factor hotărâtor pentru

[6] Pe tot parcursul lucrării, sublinierile în citate (redate prin caractere cursive) ne aparțin; excepțiile vor fi indicate explicit.

înfăptuirea programului de dezvoltare a patriei noastre, pentru creşterea continuă a nivelului de trai material şi spiritual al poporului] (Ceauşescu 1987: 26).

Se realizează astfel un discurs cu un grad foarte ridicat de *abstractizare.*

3.1.2. *Calificativele.* Limba de lemn are o componentă evaluativă-subiectivă extrem de puternică, reflectând valorile impuse de ideologie. Frecvenţa adjectivelor şi a adverbelor calificative intră în contradicţie cu trăsăturile de stil ştiinţific ale limbii de lemn (stilul nominal, impersonalitatea).

În grupul nominal apar extrem de multe adjective calificative, cu sens predominant pozitiv (Tabarcea 1993): *important, înalt, larg, neobosit, puternic, vibrant* etc. Sunt fraze în care aproape fiecare substantiv primeşte un calificativ; adesea adjectivele sunt coordonate. Adjectivele calificative au în română o mai mare libertate în ordinea cuvintelor, putându-se plasa înaintea substantivului, cu accentuarea conotaţiei afective şi cu o valoare de marcă stilistică (stil înalt, solemn, literar): *amplă dezbatere, largă manifestare, puternică afirmare, deplin temei, înalt forum* etc.

Fraza tipică în limbă de lemn ilustrează deopotrivă stilul nominal şi proliferarea adjectivelor calificative (sau a celor care tind să treacă de la un sens categorematic la unul calificativ):

> Cu *adâncă* recunoştinţă şi *vie* gratitudine pentru contribuţia dumneavoastră *hotărâtoare* la elaborarea documentelor supuse în aceste zile dezbaterii Congresului, pentru *întreaga* activitate *neobosită* şi *eroică* pe care o desfăşuraţi la cârma destinelor patriei şi partidului, în sprijinul cauzei socialismului şi comunismului, al păcii şi colaborării internaţionale, ne exprimăm încă o dată adeziunea *neclintită* faţă de hotărârea cu privire la realegerea dumneavoastră de către forumul comunist în funcţia *supremă* de secretar general al partidului, opţiune politică *fundamentală* ce constituie garanţia *fermă* că, sub conducerea dumneavoastră *înţeleaptă* şi *clarvăzătoare*, patria noastră va înainta ferm pe drumul edificării orânduirii socialiste şi comuniste (Telegrama Comitetului Judeţean Alba, în RL 23.11.1989).

Exemplul de mai sus realizează un contrast total cu tipul de text în care este încadrat prin titlu; specia *telegramei* politice era, în comunism, una paradoxală, complet opusă conciziei definitorii pentru *stilul telegrafic.*

Adjectivele calificative – corespunzând viziunii utopice, idealizate şi euforice a realităţii – au adesea sens superlativ sau apar la gradul superlativ: „realizarea *celor mai înalte* aspiraţii" (Ceauşescu 1984: 39). Inventarul de adjective ornante cu sens superlativ este foarte mare: *amplu, deplin, epocal, excepţional, genial, grandios, imens, intens, inestimabil, magistral, măreţ, nepărmurit, prodigios, strălucit, uriaş* etc. Unele se asociază stabil unui substantiv (*efort neprecupeţit*), altele se pot substitui reciproc – *omagiu fierbinte/vibrant, program măreţ/grandios* etc. – sau se coordonează: *fierbinte şi vibrant omagiu.*

O utilizare asemănătoare au adverbele calificative, adesea provenite prin conversiune din adjective.

3.1.3. *Proliferarea.* Fraza se extinde prin coordonare, subordonare şi apoziţionare, dând impresia că se poate prelungi la infinit. Rapida devalorizare a

cuvintelor, produsă prin repetare, antrenează o tendință de extindere a sintagmelor, prin determinări adesea tautologice („societate multilateral dezvoltată *din toate punctele de vedere*").

3.1.4. *Structurile binare.* O structură sintactică şi retorică specifică limbii de lemn este cea binară: coordonarea a două elemente în relație de sinonimie parțială: *prietenie şi frăție, progres şi civilizație, o lume mai dreaptă şi mai bună* etc. Structura amplifică enunțul, reducându-i în acelaşi timp din precizie.

> Ridicarea pregătirii *profesionale şi tehnice*, a nivelului general de *cultură şi cunoştințe ştiințifice* al întregii populații va reprezenta un factor calitativ de importanță deosebită în formarea omului nou – constructor conştient al *socialismului şi comunismului* – în asigurarea participării active a tuturor cetățenilor patriei noastre la înfăptuirea celei mai drepte societăți din lume, în afirmarea personalității umane, la împletirea armonioasă a intereselor personale cu cerințele generale ale societății (Ceauşescu 1984: 36–37).

În acelaşi *raport* (*la al XIII-lea Congres*), clişeele care se conformează perfect acestui model sunt surprinzător de numeroase: „o lume *mai dreaptă şi mai bună*", „noi culmi de *progres şi civilizație*", „*întregul popor, toți oamenii muncii*", „o serie de *modificări şi îmbunătățiri*", „pe baza *măsurilor şi programelor*", „*dezvoltarea şi modernizarea*", „vastă activitate de *educare şi formare*" – în sfârşit, „calea *socialismului şi comunismului*, a *bunăstării şi fericirii*, a *independenței şi suveranității*" etc.

Tiparul sintactic dual nu este nou[7] şi nu se transformă neapărat într-un defect stilistic[8]. În limba de lemn, dublarea e o formă specifică a tendinței mai generale de proliferare a discursului, din cauza uzurii rapide a cuvintelor fără acoperire, care trebuie să fie în permanență întărite de sinonime aproximative. În genere, dublarea este un mijloc de a întări emoțional şi retoric o idee; în niciun caz nu are rolul de a o face mai clară. Ambele efecte sunt la fel de profitabile pentru strategia limbii de lemn; precizia nu poate

---

[7] Pot fi evocate mai întâi comentariile lui Maiorescu, din *Beția de cuvinte*, față de un text bazat pe o formulă stilistică similară: „novela istorică" a lui Pantazi Ghica. După reproducerea unui citat, criticul sintetizează, parodic, structura lipsită de concizie şi de precizie: „Simțiți, vă rog, toată gingăşia logică a acestei îmbelşugări de cuvinte: mulțimea intră în gloată şi în dezordine, ea este nu numai înspăimântată, ci şi speriată şi exasperată, ea are hainele nu numai rupte, ci şi sfâşiate, şi atunci în brațele vistierului Cândescu se reped două – nu numai fete, ci şi copile" (Maiorescu, 1978: 223).

[8] Perechile de sinonime au constituit o trăsătură retorică a literaturii române vechi, identificată în stilul lui D. Cantemir. Tiparul este discutat într-un articol mai vechi al lui Jean Starobinski (tradus în româneşte şi publicat în antologia *Poetică şi stilistică*, Bucureşti, Univers, 1972, pp. 549–564), *Voltairiana puşcă cu două focuri*, în care reduplicările sunt interpretate ca exprimând, „rând pe rând identitatea, diferența, contradicția"; de la vocabulele cuplate la acelaşi nivel sintactic textul voltairian supus analizei ajunge curând la structuri compoziționale complexe, la o dualitate asimetrică a frazelor şi a episoadelor. Aceste structuri contradictorii, şi nu pleonasmele unor perechi de termeni, sunt cele din care stilisticianul extrage datele pentru diagnosticarea unei filosofii. O viziune ironică a lumii e produsă doar de dezechilibrarea celor „două focuri": „Nu există bine fără rău, nici rău fără bine, şi faptul apare în proporții inegale". Dualismul poate masca esențe diferite: dacă acesta e stilul contradicției, viziunea reflectată de un stil al tautologiei nu e greu de dedus.

fi de dorit într-un limbaj neinteresat de confruntarea cu realitatea, iar acumularea e o soluție comodă pentru (re)producerea automată a textului autoritar. În timp ce cuvintele simple pot trimite la realitate, clișeele dublate au „avantajul" unei anumite opacizări. E un caz în care doi fac mai puțin decât unul.

Structurile binare cu termeni care sunt în raport de opoziție ilustrează modelul ideologic totalitar al armoniei contrariilor[9].

3.1.5. *Impersonalitatea.* Structurile pasive și impersonale sunt dominante în limba de lemn, corespunzând unei tendințe discursive de a omite agentul și de a evita angajarea, precizarea responsabilităților. Legat de impersonalitatea stilului științific, acest model proiectează în politică o viziune deterministă și în care individul/individualul nu joacă un rol important. Verbele cu sens relațional și impersonal – *a însemna, a reprezenta* –, construcțiile pasiv-reflexive (*se știe, s-au realizat, s-au obținut, s-au produs*) și pasivul perifrastic (*au fost asigurate toate condițiile*) permit omiterea agentului din reprezentarea semantică a frazei (complementul de agent al construcțiilor pasive nu este de obicei actualizat):

> În toate domeniile economiei naționale, cercetarea științifică joacă – *se știe* – un rol de maximă importanță, *reprezentând* în fapt o veritabilă forță de producție, ale cărei potențialități *au fost relevate* cu pregnanță în perioada care a trecut de la Congresul al IX-lea al partidului și care *se cer* în continuare *puse* în valoare cu asiduitate, ca o garanție sigură a progresului multilateral al patriei („Creșterea accentuată a producției de lignit", în RL, 29.09.1989).

3.1.6. *Eliminarea formelor deictice.* Discursul totalitar se păstrează cel mai adesea în planul pur ideologic, abstract, evitând să se refere la o realitate concretă. Această trăsătură se reflectă în folosirea timpurilor verbale și a categoriei persoanei gramaticale.

Folosirea timpurilor verbale în limbajul comunismului românesc a fost descrisă de Manoliu Manea 1993 [1989], într-un studiu bazat pe statistica formelor verbale dintr-un număr al ziarului *Scânteia* (din 1987). Lingvista constată că, între timpurile indicativului folosite în ziar, formele de prezent au ponderea de 28% (deja destul de redusă pentru stilul jurnalistic, în principiu ancorat în actualitate); o analiză semantico-pragmatică arată, mai departe, că majoritatea ocurențelor timpului prezent au valoare deontică, de necesitate (*trebuie*), descriptivă și definițională (*înseamnă*), epistemică (*se știe*), universal științifică, generică, enunțiativă (*doresc să subliniez*). Prezentul propriu-zis, deictic, este extrem de rar. Manoliu Manea identifică mai multe modalități suplimentare de eliminare a prezentului din discurs: prin conținutul semantic orientat spre viitor (*prevedem, așteptăm*), prin semiadverbele *încă, mai,* care devalorizează momentul actual – și prin dizolvarea într-un continuum cu trecutul și/sau viitorul: *am acționat și acționăm, nu admitem și nu vom admite* etc.

---

[9] Cortelazzo (1977: 186-187) identifică în retorica lui Mussolini structuri binare, dar consideră că pentru dictatorul fascist erau mai caracteristice structurile de acumulare ternară, care creau ritm și un efect mai puternic de totalitate (cuprinzând integral realitatea, în varietățile ei).

Anormal de des apare, în discursul politic şi în cel jurnalistic, viitorul, timp apropiat de valorile modale, care scoate enunţurile (profeţii, previziuni, îndemnuri, angajamente) din sfera aserţiunilor cu valoare de adevăr. Proiecţia în viitor e tipică pentru un discurs vag şi neangajant.

Persoanele I şi a II singular – mijloace deictice fundamentale şi indici de individualizare – sunt nereprezentative pentru discursul politic oficial al totalitarismului. Chiar un dictator ca N. Ceauşescu, în jurul căruia se organizase un foarte dezvoltat cult al personalităţii, prefera în discursurile sale ipostaza impersonală şi evita persoana I singular. Ghiţă 1993 a analizat apariţiile persoanei I în discursurile „Conducătorului", constatând că ele sunt puţin numeroase şi asociate de obicei cu paranteze metadiscursive, verbe de declaraţie (*ţin să precizez, aşa cum am menţionat...*). Persoana I plural (tipică pentru discursul politic în genere) sau persoana a III-a în construcţii impersonale (tipică pentru limba de lemn) sunt mult mai frecvente.

3.1.7. *Modalizarea deontică.* Discursul politic totalitar recurge în permanenţă la acte de limbaj injonctive – ordin, îndemn – justificate printr-o modalizare deontică, în care domină în chip absolut operatorul „obligatoriu": *trebuie, este necesar* sau sunt folosite, cu aceeaşi valoare, modurile imperativ şi conjunctiv:

> *Este necesar* să fie luate măsuri hotărâte în vederea folosirii raţionale, ştiinţifice, a materiilor prime (...). *Să asigurăm,* în conformitate cu normele stabilite, recuperarea şi refolosirea materialelor (...). *Se impun* măsuri ferme în vederea organizării corespunzătoare a producţiei şi a muncii (...). *Trebuie* ca toate unităţile economico-sociale să-şi desfăşoare activitatea pe baza principiilor autogestiunii şi autofinanţării (...). Toate acestea *impun ca o necesitate* lichidarea cu desăvârşire a lipsurilor (...) (Ceauşescu 1987: 19).

În 10 pagini dintr-un discurs (Ceauşescu 1984: 56-65), forma *trebuie* apare de 31 de ori (număr la care se adaugă o apariţie negativă: *nu trebuie uitat* şi două ocurenţe cu viitorul: *va trebui*); sintagma *este necesar* de 8 ori (+ 1 *este necesară*, 1 *fac necesar*), *a (se) impune* de 3 ori. Sunt şi mai multe folosiri ale conjunctivului cu valoare injonctivă: *„să facem* totul" (p. 60), *„să îmbinăm* întotdeauna" (p. 61) etc.

3.1.8. *Vagul.* Folosirea expresiilor vagi, destul de frecventă în limbajul politic şi diplomatic, atinge cote extrem de ridicate în limba de lemn, în care nedefinitele (*unii, anumiţi, oarecare*) se asociază cu structurile impersonale, cu nominalizările etc. Strategia vagului nu este provocată de prudenţă, ci de o evitare a angajării în datele reale, concrete, uşor de contrazis:

> Dispunem de un larg cadru democratic, *unic în felul său* (Ceauşescu 1984: 41);
> Cercetarea ştiinţifică trebuie să realizeze noi materiale şi noi sortimente superioare de metale, mase plastice, fibre şi *alte* produse *diverse*, materiale electronice noi *şi altele*
> (Ceauşescu 1984: 23).

Formulările imprecise pot avea valoare eufemistică:

> În cincinalul viitor va trebui accentuată dezvoltarea intensivă a tuturor ramurilor industriale şi asigurat un echilibru mai bun între diferite sectoare, înlăturându-se *unele* contradicţii apărute *la un moment* dat (Ceauşescu 1984: 16)

Lexemele care exprimă totalitatea – pronume, adjective pronominale, adverbe, substantive (*toți, totul, întotdeauna* etc.) -- indică obsesia totalitară a unității și a controlului absolut, reprezentând în practică tot o formă a vagului, a nedeterminării.

3.2. Trăsături lexicale

3.2.1. *Trăsături generale.* Pentru Thom 1987, principala caracteristică lexicală a limbii de lemn este caracterul maniheist al vocabularului politic.

Sensurile cuvintelor sunt vagi și adesea reinterpretate voluntar: definiții noi și reglementări explicite schimbând sensurile create prin uzul firesc al limbii. Explicațiile tind să fie exagerat de lungi și minuțioase, tocmai pentru a controla tendințele uzului (v. infra, 3.2.2).

Inventarul lexical e foarte redus și conduce la repetiții inevitabile, la monotonie stilistică. Asocierile sunt în cea mai mare parte previzibile.

3.2.2. *Tratarea ideologică a lexicului.* Presiunea ideologiei (devenite obligatorii) se poate observa cu ușurință în dicționarele epocii comuniste: o serie de definiții reflectau nu uzul sau norma lingvistică, ci dogma ideologică. Controlul politic avea ca efect imediat vizibil amplificarea definiției, din spaima de a nu lăsa nespus nimic din ce era obligatoriu, de a nu scăpa de sub control niciun domeniu.

Un exemplu de prelucrare ideologică îl furnizează chiar termenul *politică*. În DEX, ediția din 1975 (nemodificată până la căderea regimului; completată doar de un *Supliment,* în 1988), definiția principală a termenului e lungă, greoaie, stufoasă:

> [politică] **1.** formă de organizare și de conducere a unei comunități umane, de asigurare a unei ordini interne etc. în scopul obținerii dominației unei clase asupra altora, al apărării intereselor economice ale clasei economicește dominante și al garantării securității externe; sferă de activitate social-istorică ce cuprinde relațiile, orientările și manifestările care apar între clase, între grupuri sociale, între popoare etc. în legătură cu promovarea intereselor lor, în lupta pentru putere etc.; orientare, activitate, acțiune a unei clase, a unor grupuri sociale, a puterii de stat etc. în domeniul conducerii treburilor interne și externe; ideologie care reflectă această orientare, activitate, acțiune (DEX 1975).

Dogma ideologică este prezentă prin ideea dominației de clasă, dar nu e lipsit de interes nici faptul că prima funcție invocată e cea de „asigurare a unei ordini interne", opțiune logică pentru un stat polițienesc. Aceste referiri dispar la reeditarea dicționarului, la 7 ani după căderea regimului, în 1996; se păstrează însă lungimea și detalierea excesivă a textului. E limpede că autorii reviziei au eliminat secvențele clar politizate, fără a rescrie definiția într-o cheie mai liberă de constrângerile exhaustivității:

> [politică] **1.** știința și practica de guvernare a unui stat; sferă de activitate social-istorică ce cuprinde relațiile, orientările și manifestările care apar între partide, între categorii și grupuri sociale, între popoare etc. în legătură cu promovarea intereselor lor, în lupta pentru putere etc.; orientare, activitate, acțiune a unui partid, a unor grupuri sociale, a puterii de stat etc. în domeniul conducerii treburilor interne și externe; ideologie care reflectă această orientare, activitate, acțiune (DEX 1996).

E instructiv să comparăm acest gen de definiție cu cele din dicționare străine similare (dicționare generale, într-un singur volum), unde sensul de bază al cuvântului este explicat într-un mod mult mai simplu şi concis:

> [politique] 1. art et pratique du gouvernement des sociétés humaines. (*Petit Robert* 1991)
> [politics] 1. the activities associated with the governance of a country or area. (*Concise Oxford* 1999)

3.3. Trăsături retorico-stilistice

Metafora clişeizată, banalizată, e figura predilectă a discursului comunist. Varietatea stilistică e căutată, minimal, doar în substitutele (cvasi)sinonimice.

Tiparele rigide ale unor „cuvântări" trebuiau să atingă obligatoriu şi în ordinea prestabilită câteva teme – pentru a încheia invariabil discursul autorității cu secțiuni privind organizarea, ideologia şi apoi politica externă, sau pentru a respecta, în „luări de cuvânt", succesiunea omagiu – adeziune – raport – angajament.

3.4. Trăsături sociolingvistice şi pragmatice

Experiența „dublei gândiri" (conform expresiei orwelliene, *doublethink*) nu era una a contraargumentării, ci a discursurilor paralele. Se manifesta astfel pericolul lipsei de competență conversațională, prin ignorarea dialogismului intrinsec al limbajului, al pluralității de voci mai mult sau mai puțin distincte pe care le maschează aparenta unitate a unui enunț. Lipsa informațiilor oficiale favoriza proliferarea zvonurilor.

Oricât ar părea de unitară, limba de lemn a comunismului românesc a cunoscut mai multe variante, nu numai în timp: în funcție de situație (limbaj birocratic vs. limbaj liric-omagial), de raporturile de forță dintre interlocutori şi chiar de stilurile personale ale conducătorilor.

4. Ipostaze ale limbii de lemn

Vom urmări, în continuare, câteva exemple concrete de manifestare a limbii de lemn în societatea românească; discuția va atinge, uneori, şi consecințele lor asupra discursului postrevoluționar.

4.1. Forme lingvistice ale politeții

4.1.1. În discursul politic oficial al comunismului românesc, formele pronominale de politețe erau folosite surprinzător de mult în raport cu brutalitatea relațiilor de forță dintre interlocutori. Conducătorul se adresa, de pildă, ascultătorilor săi cu *dumneavoastră:*

> Doresc să încep prin a vă adresa *dumneavoastră*, tuturor participanților la această mare adunare populară (...) un salut călduros, revoluționar, împreună cu cele mai bune urări

(*Cuvântarea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la marea adunare populară din municipiul Iaşi*, în RL, 16.09.1989).

Formula introductivă ceremonioasă a unor discursuri asocia astfel sintagme uzuale şi clişee ideologice („salut călduros, revoluţionar"). E drept că de multe ori discursul şefului statului folosea doar forma clitică *vă* (ambiguă între valoarea „voi" şi „dumneavoastră"), reducând la minimum adresarea directă, la persoana a II-a; şi mai des, recurgea la formulările indirecte, la persoana a III-a, tipice pentru impersonalitatea şi decontextualizarea limbii de lemn; interlocutorii erau desemnaţi prin grupuri nominale definite:

> Urez *tuturor participanţilor la Conferinţă, comuniştilor, întregului popor*, noi şi tot mai mari succese în muncă şi viaţă, multă sănătate şi fericire! (...) Aceasta mă determină să adresez – aflându-ne cu puţin înainte de Anul Nou – *întregului partid, întregului nostru popor*, un An Nou cu succese tot mai mari, multă sănătate! La mulţi ani! Declar închise lucrările Conferinţei! (*Cuvântarea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la încheierea lucrărilor Conferinţei Naţionale a Partidului Comunist Român*, în RL, 17.12.1987)

În textele-răspunsuri („telegrame") sau în textele-ecou (discursurile unor oficiali situaţi mai jos pe scara ierarhică), prezenţa pronumelui de politeţe era obligatorie şi emfatizată prin repetiţie: „exemplara *dumneavoastră* activitate", „sub semnul generoaselor *dumneavoastră* teze" etc. Excesele ceremoniale ale acestor texte sunt semnificative: un act verbal în favoarea interlocutorului (mulţumirea) era prefaţat de trei formule reverenţioase – două formule de politeţe propriu-zise şi un verb de declaraţie –, ca pentru a pune o distanţă cât mai mare între supus şi conducător: „*vă rugăm să ne îngăduiţi să vă exprimăm* cele mai calde mulţumiri...".

Pronumele de politeţe părea să creeze o anumită simetrie formală a modalităţii de adresare în relaţiile oficial-ierarhice, în primul rând în cele dintre vârful ierarhiei şi restul oamenilor. Simetria era totuşi doar aparentă: o contrazicea de fapt o regulă de uz, pe care o putem deduce doar din analiza contextului situaţional. Conducătorul folosea forma *dumneavoastră* pentru un interlocutor colectiv, întrucât el nu se adresa niciodată în public unei singure persoane din interiorul propriei ţări. *Dumneavoastră* adresat preşedintelui avea însă, evident, valoare de singular. Deşi aparent era vorba de aceeaşi formă pronominală de politeţe, condiţiile de folosire delimitau două situaţii net diferite: cu interlocutor unic (singular) şi cu interlocutor colectiv (plural). Că regulile implicite erau respectate, că de pildă pronumele *dumneavoastră* adresat conducătorului avea doar valoare de singular (în vreme ce folosit de acesta avea doar valoare de plural) o dovedesc artificiile retorice ale discursurilor epocii. Adresarea către două persoane (conducător + soţie) impunea repetarea pronumelui de politeţe pentru fiecare în parte:

> Facem legământ solemn că vom urma cu credinţă şi pilduitor devotament partidul, *pe dumneavoastră,* mult stimate şi iubite tovarăşe Nicolae Ceauşescu, *pe dumneavoastră,* mult stimată tovarăşă Elena Ceauşescu (RL, 17.10.1989).

În fond, indiferent de sistemul pronumelor de politeţe, adresarea individuală e mai politicoasă decât cea colectivă. Iar conducătorul unic nu putea fi pus pe acelaşi plan cu alţii, nici măcar prin folosirea unei forme plurale de politeţe.

4.1.2. Cât de clar reglementate erau formulele de adresare în interiorul sistemului se poate observa din înşiruirea generoasă a „cuvintelor" în presa epocii comuniste (la fel de rigidă fiind specializarea socio-pragmatică ierarhică: termenul *cuvântare* era rezervat pentru Ceauşescu, în vreme ce alocuţiunile celorlalţi erau intitulate *cuvânt*).

Variaţiile în formulele de adresare sunt minime şi au o explicaţie simplă; de pildă, la lucrările unei Conferinţe Naţionale a P.C.R. (RL, 17.12.1987):

a) „*Mult iubite şi stimate* tovarăşe Nicolae Ceauşescu, *Mult stimată* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşului Ştefan Alba* / formulă identică, la Gheorghe Popescu)
b) „*Mult stimate şi iubite* tovarăşe Nicolae Ceauşescu, *Mult stimată* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşului Iulian Ploştinaru* / formulă identică, la Mihail Curcubătă)
c) „*Mult iubite şi stimate* tovarăşe secretar general Nicolae Ceauşescu, *Mult stimată* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşului Miu Dobrescu*)
d) „*Mult stimate şi iubite* tovarăşe secretar general Nicolae Ceauşescu, *Mult stimată* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşului Vasile Carp*)
e) „*Mult stimate şi iubite* tovarăşe Nicolae Ceauşescu, Secretar general al Partidului Comunist Român, Preşedintele Republicii Socialiste România, Comandant suprem al forţelor armate, *Mult stimată* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşului Vasile Milea*)
f) „*Mult stimate* tovarăşe Nicolae Ceauşescu, *Mult iubită şi stimată* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşei Cameluţa Beldie*)
g) „*Mult stimate* tovarăşe secretar general Nicolae Ceauşescu, *Mult stimată şi iubită* tovarăşă Elena Ceauşescu" (*Cuvântul tovarăşei Maria Flucsă*)

Dincolo de monotonia evidentă, lista de mai sus spune foarte multe despre controlul riguros al limbajului politic al vremii. Se observă în primul rând o intenţie clară de *variaţie*: formulele nu se repetă complet decât foarte puţin, ceea ce presupune o centralizare – dacă nu a redactării textelor, cel puţin a reviziei lor la publicarea în ziar. Variaţia e strict formală – şi minimală: libertatea de alegere e ridicol de limitată – la ordinea *iubit/stimat, stimat/iubit* şi la prezenţa sau absenţa termenilor care desemnează funcţia. Nu e însă întâmplător că reprezentantului armatei (e) îi revine rolul de a epuiza – ceremonios şi disciplinat – lista funcţiilor. La fel de controlată e diferenţa dintre formulele (a)–(e) şi (f)-(g); din ea se deduce cu uşurinţă o regulă de pudoare revoluţionară: termenul *iubit* nu putea fi folosit între vorbitori de sexe diferite, aşa că bărbaţii îl folosesc în adresarea către Nicolae Ceauşescu, iar femeile în adresarea către Elena Ceauşescu. Erorile sunt excluse[10].

4.1.3. Un document foarte interesant, prin care se poate verifica posibilitatea de alegere şi de interacţiune între diversele strategii ale adresării, îl constituie stenograma „procesului Ceauşescu". Dialogul în cauză, foarte potrivit pentru studii pragmatice, e produs de participanţi al căror comportament lingvistic se individualizează cu claritate;

[10] Nu e vorba de o coincidenţă; regularitatea folosirii formulelor de adresare se poate verifica oricând, cu ajutorul altor pagini de ziar conţinând discursuri similare la congrese şi conferinţe; de exemplu, în RL, 22.11.1989.

fiecare din actorii principali adoptă un anume mod de adresare către ceilalți, pe care îl menține pe parcurs. N. Ceaușescu, de pildă, își continuă maniera obișnuită de adresare din discursurile oficiale: cu persoana a II-a plural a verbelor și a pronumelor atone, alături de care se actualizează din când în când pronumele de politețe – *dumneavoastră*. De la „vă spun ca simpli cetățeni" până la „aș vrea să vă lămuresc pe dumneavoastră, ca cetățeni" și la „pentru cunoștința dumneavoastră", rolul locutiv e constant, menținând distanța oficială și pluralitatea interlocutorilor. Vorbitorul unic care se adresează unui auditoriu multiplu își arogă o poziție de autoritate, indiferent de raportul de forțe real. Dacă nu e cumva o greșeală de transcriere[11], o singură replică publică (exclud aparté-urile în familie) reprezenta o excepție de la norma personală de utilizare a pluralului politeții: e o replică adresată unuia dintre avocați și cuprinde o interesantă inconsecvență, probabil o autocorecție: trecerea de la *tu* la *dumneavoastră* – „Nu ți-am recunoscut dreptul dumneavoastră de apărare".

În schimb, de-a lungul întregului dialog, Elena Ceaușescu folosește doar formele non-reverențiale ale adresării cu persoana a II-a singular. Replicile sunt întotdeauna adresate câte unui singur interlocutor, tratat cu familiaritate: „Se poate să vii să spui așa ceva?!", „Nu-ți răspund nimic" (către avocat); „o să te audă colegii mei ce vorbești" (către președintele completului de judecată) etc.

Al treilea tip de comportament conversațional stabil aparține președintelui de tribunal, care utilizează în adresare exclusiv forma *dumneata*, asociată verbelor și pronumelor atone la persoana a II-a singular: „te rog să te ridici în picioare, inculpat", „cu *dumneata* nu se poate stabili un dialog civilizat", „o știm mai bine decât *dumneata*, care nu ai respectat-o" etc. Considerat până de curând o formă de politețe intermediară, cordială, *dumneata* pare să fi căpătat în ultima vreme funcții conotate negativ, creând distanță mai ales în situații de dezacord între interlocutori. Modul în care pronumele de politețe e folosit într-un context de ostilitate nu e accidental.

4.2. Salutul: „Să trăiți!"

În recenzia la un manual franțuzesc de limba română (Gilbert Fabre, *Parlons roumain. Langue et culture*, Paris, L'Harmattan/Corlet, 1991), Florica Dimitrescu îi reproșa autorului, printre altele, înregistrarea ca formulă de uz curent a „oribilului salut prin *Să trăiți*"[12]. Erau mai puțin importante indicațiile de situație false date de autorul recenzat (salutul în cauză ar fi fost specializat pentru cazurile când oamenii se întâlnesc, fără a intra în conversație); lucrul mai grav era că nu fusese sesizată o marcă socială și stilistică clar percepută de vorbitorii nativi de română. Arătând că formula „presupune o netă subordonare din partea celui care o rostește" (Dimitrescu 2001: 43), autoarea cronicii amintea că, în anii trecuți, *să trăiți* funcționa ca indicator social și politic. Că era chiar „marcă a apartenenței la securitate" e probabil prea mult spus; acest lucru se întâmpla în anumite medii, intelectuale, în care formele firești, tradiționale, ale politeții se păstraseră

[11] Folosim textul apărut în 1990 în revista *Palatul de justiție*, reprodus ulterior în mai multe volume și pagini web; v., de exemplu, http://www.ceausescu.org/ceausescu_texts/revolution/trial-ro.htm.

[12] Recenzia, apărută în *România literară*, 11, 1992, este reprodusă, împreună cu o replică, în Dimitrescu (2001: 42–50).

şi constituiau un fond de contrast pentru limbajul „nou"; în altele, conformismul social şi influenţa militară conduseseră la extinderea formulei asupra relaţiilor normale de serviciu. De fapt, caracterul fundamental al acestui salut e cel milităresc, securitatea fiind doar reţeaua care transporta – mai mult sau mai puţin discret – relaţiile cazone în viaţa civilă. Iordan (1948: 277) înregistrează salutul *să trăiţi* ca unul specific limbajului militar, impus în timpul războiului, în 1916-1918, şi intrat apoi, ca ecou, în viaţa civilă. Specializarea militară a formulei e incontestabilă şi îşi impune conotaţiile rigide, oficiale, ierarhice – chiar în utilizările între egali. De la Gh. Brăescu până în zilele noastre, numeroase atestări ilustrează funcţionarea formulei *Să trăiţi* în limbajul militar – nu numai ca formulă de salut (nu doar de subordonare), ci şi ca replică mecanică, marcă reiterată a supunerii: „Tapiţerul e aici? – Da, *să trăiţi*, don căpitan!"; „Na-ţi-l îndărăt, mă! – Nu trăiţi don căpitan, lăsaţi-l la dumneavoastră!"[13]; „De ce nu eşti atent, soldat Diaconu? Câţi ani ai? – Patruzeci şi şase, *să trăiţi!*"[14].

Doar diferenţa gramaticală de număr desparte *să trăiţi* de *să trăieşti* – formulă populară foarte răspândită, care presupune însă un raport cu totul diferit între interlocutori. *Să trăieşti* a fost înregistrat de anchetele dialectale ca formulă de mulţumire sau ca răspuns dat de un om mai în vârstă unui copil – în condiţiile în care apare, de exemplu, şi *să creşti mare!* Adresarea cu formula *să trăieşti* este deci condescendentă, în anumite condiţii devenind chiar jignitoare pentru interlocutor (cf. Iordan 1948: 277)[15]. Variantele populare şi familiare şi modurile de întrebuinţare ale acestei construcţii sunt, de altfel, inventariate şi analizate în Pietreanu 1984. E de observat că formele gramaticale ale urării-salut (conjunctivul singular şi plural, de persoana a II-a sau a III-a) s-au diferenţiat destul de mult: adresare iniţială sau confirmare a supunerii în stilul militar pentru *să trăiţi*, familiaritate condescendentă, adesea cu sens de mulţumire, pentru *să trăieşti*, aclamaţie în cazul lui *trăiască (vivat!)*: fiecare formulă a căpătat câte o sferă proprie de întrebuinţare.

4.3. Tehnicile relatării evazive: „Imnul Păcii"

Discursurile perioadei totalitare surprind mai ales prin modul în care mânuiesc tehnicile impreciziei, prin strategia cu care evită orice informaţie concretă şi angajantă. Textul politic punea în mişcare strategii lingvistice complicate pentru a evita informaţia – potenţial subversivă, prin simplul fapt de a oferi o certitudine şi de a permite independenţa gândirii. În 1981, N. Ceauşescu citea, într-unul dintre discursurile sale, o

---

[13] Gh. Brăescu, *Opere alese,* Bucureşti, Editura pentru literatură,1962, I, pp. 335, 161.

[14] Ioan Popa, *Robi pe Uranus*, Bucureşti, Humanitas, 1992, p. 14.

[15] În texte mai vechi se întâlneşte o formulă complexă, posibil trunchi comun al sensurilor moderne. La N. Filimon, în *Ciocoii vechi şi noi* (*Opere*, II, ed. M. Anghelescu, Bucureşti, Minerva, 1978), salutul-urare, folosit la întâlnire şi la despărţire (în acest caz, şi cu funcţie de mulţumire, de expresie a recunoştinţei) e completat de circumstanţial: *„Să trăiţi întru mulţi şi fericiţi ani!"* (p. 16); *„Să trăieşti*, milostive cucoane, *întru mulţi ani!"* (p. 34). La Filimon, diferenţa de direcţie a salutului pe scara socială se face simţită nu atât prin alegerea între singular şi plural, cât mai ales prin folosirea formulei în variantă integrală vs. eliptică. Cele două replici deja citate aparţineau unui potenţial slujitor şi unuia deja în funcţie, fiind complete şi protocolare; postelnicul Tuzluc, în schimb, se adresează, de sus în jos, cu formula redusă *„Să trăieşti*, copilul meu!" (p. 43).

poezie naivă, destinată să înlocuiască textul clasic al unui vechi cântec patriotic (*Hora Unirii*) şi să devină un fel de imn, inclus ulterior în manualele şcolare. Ţinând cont doar de datele publice ale faptului, situaţia e curioasă: paternitatea textului pluteşte într-o ambiguitate totală şi intenţionată; nu se ştie bine dacă nu e cumva sugerat ca autor însuşi cel care îl prezintă, în pitoreasca ipostază de preşedinte-poet-textier, nici dacă textul trebuie crezut o operă anonimă – expresie a entuziasmului popular, a modestiei unui creator sau a unei instanţe autoritare suprapersonale, asemeni celei care produce legile. Iar modul în care se instituie această ambiguitate se poate vedea foarte bine în relatările despre performanţa prezidenţială, în care impresionează efortul disperat al autorilor (anonimi) de a nu lămuri situaţia încurcată. Într-un text, se arată că vorbitorul

> dând glas, cu mijloacele întraripate ale poeziei, unui vibrant *Imn al Păcii*, ne-a reamintit tuturor că, alături de forţele progresiste de pretutindeni, «noi suntem Puterea Mare» (...). Reluarea imediată a acestui imn al raţiunii pe melodia atât de cunoscută a *Horei Unirii* a fost încă o dovadă că între cuvintele Preşedintelui Nicolae Ceauşescu şi gândurile şi sentimentele oamenilor muncii din patria noastră este o perfectă identitate (*Steaua*, 12, 1981, 1).

Observăm în primul rând alegerea locuţiunii *a da glas*, care evită prezenţa unuia din verbele cu sens mai precis – *a citi sau a recita*; la fel, „cuvintele Preşedintelui" pot fi cele ce îi aparţin total sau doar cele pe care le-a rostit, citând. Referirile la paternitatea textului sunt substituite prin caracterizări metaforice care folosesc genitivul: „imn al păcii", „imn al raţiunii". În plus, „reluarea imediată" nu are un agent clar numit: se sugerează doar că ar fi vorba de mulţimea de ascultători ai discursului (cu „gândurile şi sentimentele oamenilor muncii"); evident, scena, luată în serios, ar ţine de domeniul fantasticului (un text citit de orator e repetat şi pus spontan pe muzică de asistenţă).

Un alt fragment apelează şi mai mult la efecte de magie:

> Cine ar fi cerut ceva mai uman, mai clar şi mai concis? În vaste manifestaţii populare, la care au participat milioane de cetăţeni ai României, *s-au închegat versurile*: «Hai să ne unim popoare/ În luptă, cu mic, cu mare, / Să trăim liberi sub soare/ Fără arme nucleare!". Apoi, Preşedintele Nicolae Ceauşescu a revenit la treburile zilnice (*Steaua*, 1, 1982, 2).

Versurile, aşadar, *se încheagă* în spaţiile publice (nu mai e clar nici măcar cine le „dă glas"); chiar adunarea şi-a pierdut individualitatea, dizolvată într-un plural mai sugestiv: „vaste manifestaţii populare". Textul apare pur şi simplu, într-un moment de graţie şi de magie colectivă.

4.4. Metafore şi metonimii clişeizate

4.4.1. *Metafore.* În ipoteza că din metaforele „îngheţate" – banalizate prin uz îndelungat şi devenite transparente – s-ar schiţa un model semnificativ pentru un limbaj şi o mentalitate într-un moment anume al existenţei acestora, trebuie analizat nu numai inventarul de metafore-clişeu al unor tipuri de discurs public (nonliterar) al perioadei comuniste, ci şi raportul dintre schemele de limbaj şi mentale reflectate de aceste diverse tipuri discursive. Între discursul public oficial şi comentariul liric sau panegiricul care îi

apăreau ca răspuns (entități specifice momentului istoric și solidar manifestate) a existat o clară deosebire de inventar de figuri și imagini; s-ar putea totuși dovedi că a existat și o regulă de derivare a unui tip din celălalt. Modele total diferite s-au dezvoltat paralel în sfera limbajului familiar sau popular, sustras tutelei oficiale, în aceea a discursului științific autentic etc.; în ceea ce privește literatura, liniile de forță ale modelului mental nu mai pot fi determinate – decât pentru partea ei lipsită de valoare, compusă din texte minore și epigonice – de metaforele înghețate.

În discursul politic al ultimei perioade a dictaturii, metaforele-clișeu erau puține și șocante prin contrastul realizat cu fundalul extrem de abstract, de o maximă desemantizare și, mai ales, inapt, prin vag și impersonalizare, să evoce un referent. În șirul monoton de *eforturi, activități, soluționări, probleme, obiective, perspective, necesități, cerințe* etc., apariția unui termen concret nu putea trece neobservată. Termenul metaforic era însă folosit tot pentru sensul său abstract și apărea, astfel, chiar în combinații de metafore din domenii diverse; cum acestea nu își pierduseră cu totul capacitatea de a evoca și sensul lor propriu, efectul combinărilor era adesea absurd. O ilustrare a acestei situații apare într-un text emis în 1982 („Raport..."):

> înfruntând *valurile* uriașe provocate de *uraganę* și *cutremure,* trebuie *să navigăm* cu mare atenție pentru a asigura înaintarea patriei noastre spre *piscurile înalte* ale societății comuniste.

Imaginea *navigării spre piscuri* asociază alegoria foarte utilizată a *corabiei* (*cârmaciul* ei fiind des invocat în panegirice) cu aceea a modelului optimist al progresului ca *ascensiune.* Rezultatul asocierii e o imagine imposibilă, involuntar comică și contraproductivă (a navigației către stânci)[16].

Seria extrem de banală a metaforelor *drumului, căii* – „drumul pe care îl avem de parcurs", „vom urca și vom străbate noi căi nebătătorite, necunoscute" (1984), „nu am mers și nu mergem pe o șosea asfaltată" (1987) – asociată obligatoriu cu urcușul, cu direcția ascendentă – de unde și varianta treptelor (reflectând și teoria „etapelor de dezvoltare") trebuie pusă în legătură cu echivalentul său „ficțional", din odele partinice – în care forma admisă de deplasare e, aproape exclusiv, *zborul.*

Articolul de ziar – comentariu, reportaj – a preluat atât câmpurile semantice ale alegoriei sau metaforelor, cât și mecanismul absurd al asocierii lor contradictorii. Un reporter admiră „*piscul ecluzei* de la Agigea – autentic *catarg* al cutezanței românești" (RL, 15.07.1989), altul consideră că un congres a fost „*borna de hotar* care *avea să propulseze* poporul român" (RL, 23.08.1989). Modelul static și cel dinamic sunt suprapuse fără niciun scrupul, producând imagini mai mult comice decât suprarealiste.

Un al doilea câmp metaforic al discursului politic oficial – în afara celui al „deplasării", al „înaintării" (pe apă, pe uscat ori în aer) – este acela al „adăpării":

> Sursa de inspirație să fie *izvorul* viu al muncii, al vieții poporului nostru, nu *ulcioarele, chiar aurite, care pot deforma realitățile* (Ceaușescu 1984: 63).

Opoziția izvor / ulcior, imaginea „ulcioarelor aurite" (cu conotația populară contrazisă imediat) și mai ales ideea unui ulcior (prezență puternică a sensului propriu, mai ales că metafora este una *in absentia)* care *deformează realitatea* – sunt aspecte ale

[16] Pentru o discuție asupra metaforelor contradictorii și divergente, v. Zafiu (2001: 52–54).

evidentei inadecvări a folosirii metaforei şi surse ale efectului insolit de comic. Metaforelor globale şi constitutive – serie în care s-ar integra, pe lângă cele de mai sus, *construcţia* sau *înflorirea* – a căror apariţie e însă lipsită de sprijinul oricărui alt termen cu sens concret, ceea ce le anulează valoarea figurală, actualizând un singur sens, pe cel abstract (a se vedea, de exemplu, „programe de înflorire"), li se adaugă cele ornante şi valorizante, având ca trăsături semantice „bogăţia" şi strălucirea": *tezaur, de aur, luminos* etc. Oricum, scenariile potenţiale ale acestor modele alegorice au agent unic: nu mai e prezentă confruntarea – desemnată prin metafore din seria *luptei* cu un adversar, ci, cel mult, „combaterea hotărâtă" a unor factori minori şi abstracţi (idei, atitudini, tendinţe): potenţialul opozant e ignorat şi anulat total.

4.4.2. *Metonimia „sudorii". Sudoare,* cuvânt vechi, moştenit din latină, face parte dintr-o serie sinonimică în care diferenţierea stilistică este astăzi destul de clară: *transpiraţie* (neologism preluat din franceză) a devenit termenul de uz curent; *năduşeală* (de origine slavă) e perceput ca popular; *sudoare* e nu numai uşor învechit şi popular, dar şi asociat cu un sens figurat stabil, produs prin metonimie, prin numirea efectului pentru a desemna cauza: „efort, trudă, muncă".

Evoluţia acestui sens clişeizat se poate urmări în citatele oferite pentru *sudoare* în DLR, partea a 5-a din tomul X, *Litera S* (*spongiar – swing*), 1994. Metonimia sudorii are cel mai solid punct de sprijin şi de prestigiu cultural în textul biblic, în traducerile *Genezei*: „întru sudoarea feţii tale vei mânca pâinea ta" (cuvintele lui Dumnezeu către Adam, în *Biblia* lui Şerban Cantacuzino, 1688). În secolul al XIX-lea sunt frecvente (la Kogălniceanu, Negruzzi, Ghica) sintagmele „sudoarea ţăranului", „sudoarea săracului". La Caragiale clişeul e deja ridiculizat, prin folosirea de către Ipingescu, asiduu cititor şi interpret de stil jurnalistic patetic: „Vezi cum vine vorba lui: să nu mai mănânce nimeni din sudoarea bunioară a unuia ca mine şi ca dumneata, care suntem din popor" (Caragiale 1959: 27). În poeziile antume ale lui Eminescu, cuvântul apare o singură dată, dar într-un text foarte cunoscut (mai ales în ultimele decenii, pe cale didactică), în monologul proletarului din *Împărat şi proletar*: „milioane (...) supte din sudoarea prostitului popor". Nu mai puţin popularizată, poezia lui Goga, *Plugarii*, oferă imaginea alegorică a ţăranilor „urziţi din lacrimi şi sudoare". După 1944 începe să se vorbească tot mai mult despre „sudoarea şi sângele muncitorilor". Se observă, într-o rapidă trecere în revistă a citatelor, tendinţa de a asocia *sudoarea* altor metonimii „lichide" – *lacrimi* şi *sânge*. Expresia *cu sudoarea frunţii* (în mai multe variante în textele vechi, în care e mai frecventă formula *cu sudoarea feţei*) a permis, probabil, o suplimentară înnobilare a termenului, asociat zonelor simbolic superioare ale corpului.

Cuvântul a beneficiat aşadar de toate condiţiile pentru a deveni emblematic pentru mitologia muncii, dezvoltată în forme supradimensionate în perioada comunistă. Jurnalistica din acei ani era plină de valorizări ale *sudorii*, pentru care citatele cele mai pitoreşti nu le mai găsim în dicţionar[17]. Mitologia sudorii poate fi ilustrată printr-un

[17] Unele apar şi ulterior, de pildă în căutata antiteză între *sudoare* şi *asudătură* (un derivat de la *a asuda* pentru care DA, în 1913, nota: „adesea cu o nuanţă de sens peiorativă"): „umflându-i buzunarele cu bani câştigaţi *fără sudoare*, câştigaţi numai prin *asudături*, stând la «rândurile» publicate în paginile *Mesagerului*" (RL, 987, 1993).

fragment antologic, în care retorismul involuntar comic urmăreşte circuitul simbolic al sudorii în natură; în text – un reportaj din 1989 – se manifestă tendința hiperbolică a limbajului poetic-gazetăresc din perioada limbii de lemn, dar şi riscul (valabil oricând) de a manipula sensurile figurate într-o totală uitare a celor proprii şi fără a presimți asocierile eventual neplăcute produse de acestea:

> sudoarea a continuat să curgă – deopotrivă din brațele stoarse de efort, din mintea pusă la lucru. Sudoarea aceasta a urcat în recolte, a împins tractoare şi combine – a revenit în oameni, făcându-i mai înalți, mai statuari, mai siguri pe ei şi pe destinul lor. Sudoarea aceasta i-a urcat pe piedestale de eroi (RL, 30.08.1989, 2).

Clişeele limbajul politic şi jurnalistic sunt multe şi diferite; provenind din citate, perifraze sau figuri de stil tocite, aparținând la fel de bine retoricii stilului înalt şi oralității colocviale, ele apar aproape întotdeauna pentru a înviora un stil monoton, dar alunecă rapid într-o repetitivitate şi mai iritantă decât cea inițială. E interesant de observat în ce zone conceptuale se acumulează clişeele; multe sunt utilizate pentru a exprima idei şi raporturi foarte generale, nespecifice: mult/puțin; ansamblu/detaliu; situație, relație; creştere, scădere, importanță etc. Clişeele limbajului sunt un simplu reflex al viziunilor schematice, înghețate, asupra lumii. Dincolo de sintagmele fixe şi uzate şi chiar de tiparele rudimentare de construcție a textului se află, bine ascunse, reprezentări stereotipe ale spațiului, timpului şi societății.

4.5. Lexicul specific

4.5.1. *Cadru, cadre.* În DA, în volumul cuprinzând litera C, tipărit în 1940, substantivul *cadru* apărea ca simplă variantă, sub cuvântul-titlu *cadră*. Lucrul pare astăzi surprinzător: cel puțin în ultimii 60 de ani, *cadru* a căpătat o polisemie bogată şi o frecvență considerabilă, raportul dintre el şi *cadră* inversându-se pur şi simplu. Destul de rapida „ascensiune" a variantei în cauză şi a altor câtorva cuvinte înrudite prin origine (în limba sursă sau prin derivare pe teren românesc) delimitează un ansamblu lexical marcat în mod evident de rigiditatea limbajului activistic. Din acest ansamblu, a fost remarcată mai des locuțiunea prepozițională *în cadrul*, a cărei răspândire pare de nestăvilit, probabil şi din cauza tendinței mai generale de a substitui prepozițiile simple, cu grad ridicat de abstracție şi polisemantism, prin locuțiuni cu sens mai restrâns şi mai explicit. Formulă identificată de Valeria Guțu Romalo drept clişeu[18], *în cadrul* substituie prepozițiile *în, la* – „în cadrul spectacolului s-au prezentat..."; „sunt inginer în cadrul întreprinderii..." –, într-un stil greoi şi artificial[19]. Al. Graur a scris de mai multe ori împotriva acestui clişeu, criticând – cu argumentul etimologiei (*cadru* = pătrat) – anumite asocieri lexicale: „trebuie evitată expresia *în cadrul ciclului*, având în vedere că ciclul e rotund" (Graur 1982: 27; cf. şi Graur 1976: 76).

---

[18] Guțu Romalo (1972: 244; ed. 2000: 208).

[19] „Soția lui S.R.S., agent *în cadrul* aceluiaşi ziar" (SC, 22, 1992); „*în cadrul* suflului înnoitor" (*Astra*, 1, 1986).

Oricum, sunt interesante chiar evoluțiile semantice ale substantivului *cadru*. În DA, pluralul *cadre* aparținea în primul rând limbajului militar, desemnând „corpul de ofițeri și subofițeri al unei armate, cei ce au un grad în armată; (prin extensie) statul major, fruntașii sau conducătorii unui partid". În 1975, DEX (care indică o dublă etimologie a cuvântului, din franceză și rusă) definește același plural într-un mod egalizator, potrivit căruia *cadrele* nu ar mai fi decât în armată caracterizate prin funcția de conducere: „efectiv de bază al oamenilor muncii dintr-o întreprindere sau dintr-o instituție, dintr-un sindicat sau dintr-o organizație (de partid); elementele de conducere și de comandă ale subunităților și unităților militare; (prin generalizare) întregul efectiv al unei întreprinderi sau al unei instituții". Utilizarea singularului la acest sens al cuvântului e considerată rară, fiind totuși înregistrată: „persoană din efectivul unei întreprinderi sau instituții, dintr-o organizație etc.". Sensul respectiv reprezintă mai curând o creație artificială a limbajului administrativ decât o evoluție firească prin generalizare semantică: e identificabil mai ales în structurile cu determinanți – „*cadrele didactice* ale școlii", „*cadrele medicale* ale spitalului..." – și indică poate o anume preferință pentru analogiile militare, extinse dincolo de limitele firești. În franceză, pluralul cuvântului *cadre* are un sens prin care se desemnează o categorie socială particularizată prin „funcții de direcție sau de control într-o întreprindere sau o administrație" (*Lexis*, 1977); MDE cuprinde o definiție asemănătoare în aparență, diferită prin sistemul de coordonate reale, prin raportarea la alt sistem social: „persoane care ocupă funcții de conducere, militanți politici, de stat etc. Definițiile dicționarelor pot fi raportate la limbajul oficial al fostului partid comunist român, în care pluralul *cadre* avea o semnificație precisă și inconfundabilă; fără a fi fost definită, ea se putea deduce din context, din frecvența sintagmelor de tipul: „repartizarea judicioasă a cadrelor", „principiul rotației cadrelor", „cadre de partid", „pregătirea cadrelor (în școli de partid) etc. Sensul era curent în discursul oficial:

> De asemenea, trebuie să acționăm în toate domeniile pentru o mai bună organizare a activității, a repartizării *cadrelor*, a activului, a forței de muncă, pentru creșterea răspunderii, a ordinii muncitorești și a disciplinei (*Cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la încheierea lucrărilor Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român*, în RL, 17.12.1987, p. 3).

Dincolo de corespondențele parțiale cu alte limbi sau de legătura cu semnificații mai vechi, sensul limpede de 'activist' („un cadru de nădejde") e suficient pentru a explica aura de conotații negative care a contribuit la compromiterea cuvântului.

Și mai clar stau lucrurile cu alt sens, tot al pluralului *cadre*; cel definit de abia în Suplimentul la DEX (DEX-S), apărut în 1988, ca „subdiviziune în administrația internă a unei instituții, întreprinderi etc. care se ocupă cu angajarea personalului, cu evidența lui etc.; serviciul personal" (definiția se păstrează în DEX 1996). Precizarea care însoțea definiția de mai sus – „astăzi rar" – era cu siguranță una de natură conjuncturală, nu lingvistică; tratamentul era aplicat termenilor prohibiți, înlocuiți, în baza unei decizii politice, de alții – de obicei de sintagme mai greoaie și fără șansa de a se impune în comunicarea normală: așa cum *salariații* trebuiau să dispară în favoarea *oamenilor muncii* și *salariul* să fie înlocuit de *retribuția bănească*, și *cadrele* deveniseră la un

moment dat *serviciul personal*. Viabilitatea cuvântului era demonstrată, oricum, de prezența derivatului *cadrist*, înregistrat de DEX-S cu aceeași (evident falsă) mențiune (semnalând utopia modificării limbii prin decrete) – și cu o definire destul de neutră: „funcționar în serviciul de cadre al unei instituții sau întreprinderi". Sensul depreciativ (legat de dosarele politice și de securitate), mai evident la adjectivul corespunzător („obiceiuri *cadriste*") a fost mai bine reprezentat în limbă la începutul anilor 90, dispărând apoi parțial din uzul curent (precizarea „astăzi rar", din DEX 1996, e acum justificată). Îl mai întâlnim totuși, aproape sinonim cu *securist*, ca adjectiv: „raționamentul este de tip *cadrist* și (...) ține de o gândire totalitară, în care de faptele strămoșilor trebuie să răspundă, în solidar, toți descendenții, până la a nu știu câta spiță" (*22*, 41, 2002); sau ca substantiv: „am aflat că liderilor acestui partid le este dor de vechiul *cadrist* O. C." (camera Deputaților, ședința din 20.06. 2006, cdep.ro).

De fapt, până și sensurile mai abstracte ale cuvântului *cadru* au fost încărcate de conotații totalitariste, determinările „adecvat", „organizat", „organizatoric" („un fertil cadru organizatoric") atribuindu-i-se aproape automat în desemnarea „mediului", a „ambianței" – ca fiind cu necesitate cele impuse de tiparul ideologic. Până și verbul *a încadra* și participiul său *încadrat* par să poarte, prin sensurile 'a angaja', respectiv 'angajat', marca limbajului oficial-pretențios. Frecvența lor mai scăzută, în momentul de față, are cauze extralingvistice; *încadrat*, de exemplu, devenise în anii '80 un termen aproape obligatoriu în cererile și ofertele de închirieri din anunțurile de mică publicitate; garanția onorabilității și a stabilității sociale – „tânăr *încadrat* doresc garsonieră"; „ofer locuință la *o încadrată*" – a fost în genere înlocuită de condiții mai consistente („plata în valută"; nici anunțurile matrimoniale nu invocă situația de *încadrat*, preferând să indice o „situație materială bună"). În fine, verbul *a cadra*, deși atestat de mai multă vreme, trimite, cel puțin în varianta folosirii sale absolute (fără complement prepozițional) la un registru hibrid, semi-oficial, semi-familiar, specific perioadei comuniste: „Nu se poate să faceți asta. *Nu cadrează*...".

4.5.2. *Necesarul*. Forma de singular, substantivizată și însoțită de determinări introduse prin prepoziția „de", a adjectivului *necesar* era foarte folosită în perioada comunistă, în interviuri, reportaje, rapoarte economice: „*necesarul* de piese de schimb", „*necesarul* de materie primă" etc.

În DLR, tomul VII, litera N (1971), substantivul neutru *necesar* este consemnat și glosat ca desemnând „ceea ce este trebuincios într-un anumit scop; cantitate trebuitoare din ceva". În șirul citatelor care urmează, între cele mai vechi și cele de după al doilea război diferența este evidentă. Toate utilizările mai vechi au în vedere sensul general, abstract, uneori filozofic, al *necesarului* – în serie cu *utilul*, *suficientul*, *contingentul* etc. Cu acest sens, cuvântul nu are, în mod evident, nevoie de determinări; îl regăsim ca atare în franceză, la sursa principală a neologismului românesc. „Îi lipsește necesarul" (Șăineanu), „a-i lipsi necesarul" (Candrea) – enunțuri ilustrând definiții particularizante („ceea ce e indispensabil pentru trai", „lucru de neapărată trebuință pentru a-și susține traiul") – par influențate de franceză (în care substantivul respectiv e mai frecvent și mai divers întrebuințat: „faire le nécessaire", „ne dire que le

nécessaire"...)[20]. În citatele reproduse de DLR după manuale şi reviste din anii 1958–1962, apar, în schimb, invariabil, combinaţii de tipul „*necesarul* total de îngrăşăminte", „*necesarul* de seminţe" – prin care cea de-a doua parte a definiţiei mai sus citate, cuprinzând noţiunea de *cantitate*, e perfect justificată. Prin sens, construcţie şi utilizare, termenul dovedeşte o specializare, aparţinând ca atare limbii de lemn a economiei socialiste şi devenind un tic al limbajului jurnalistic. Faptul că dicţionarele bilingve româno-ruseşti (de exemplu cele din 1953 şi 1980) găsesc cu uşurinţă un echivalent sintagmei *necesarul de seminţe* confirmă ceea ce era de bănuit: calcul lingvistic. În presa perioadei comuniste se întâlnea la tot pasul acest *necesar:* „întreaga populaţie a comunei îşi asigură *necesarul* de produse lactate"; „*necesarul* de zarzavaturi (...) este asigurat"; „să asigurăm *întregul necesar* de produse alimentare". *Necesarul* este (sau nu) *asigurat, satisfăcut, acoperit.* Frecvenţa *necesarului* în ultimii ani ai comunismului românesc pare să indice şi condiţiile de subzistenţă ale unui regim politic în care asigurarea minimului necesar era principala obsesie.

Soarta cuvântului, după 1989, depindea mai mult de posibilitatea sau imposibilitatea de a fi înlocuit – sau, dimpotrivă, de a i se lărgi întrebuinţarea. Exista, în multe cazuri, o construcţie echivalentă, simplă şi firească: ori de câte ori ideea nu era aceea de cantitate precisă, calculabilă şi imuabilă („necesarul de" e trasat de un plan!), era foarte simplu să se folosească determinantul adjectival: în loc de „publicăm *necesarul de acte*" (RL, 28.06.1991), s-ar fi putut spune, la fel de uşor, „publicăm *actele necesare*". După 1989, termenul a persistat o vreme, în sfera limbajului economic şi administrativ, fiind folosit, fără determinări, ca un sinonim (considerat probabil mai „elegant" sau mai neutru) pentru *nevoi, cele necesare* sau *necesităţi*: „Vor ajunge să satisfacă *necesarul* populaţiei"; „nivelul *necesarului* real al populaţiei" – se spunea, în iulie 1990, la TV. În ciuda asocierii sale cu rigiditatea oficială[21] a limbii de lemn, sensul precis şi avantajul economiei de expresie puteau face ca termenul să persiste şi chiar să-şi extindă utilizarea. În realitate, conotaţiile stilistice l-au împins treptat în umbră: după aproape două decenii de la căderea regimului comunist, formula *necesarul de...* apare mai ales în sfaturile practice privind curele de slăbire şi în genere îngrijirile medicale („Cerealele asigură *necesarul* zilnic de fibre al organismului", eva.ro; „află dacă greutatea ta este normală şi care e *necesarul* tău de calorii pe zi", medicalinfo.ro).

4.6. Limbajul Conducătorului

Situaţiile în care se poate stabili cu precizie paternitatea unei formule lingvistice impuse în uz sunt destul de rare. Adesea atribuirile ulterioare sunt legende fără acoperire;

---

[20] Trebuie amintită prezenţa, în dicţionarele mai vechi sau istorice, a unui alt sens al substantivului *necesar*, preluat desigur din franceză şi azi ieşit din uz: cel de „cutie, trusă cu obiecte trebuincioase la cusut, la brodat, la facerea toaletei în călătorie" (Candrea); „cutie, trusă care cuprinde obiectele trebuitoare pentru executarea anumitor activităţi" (DLR): *necesarul de voiaj, necesarul de toaletă, un necesar de piele* etc. În DEX, acest sens a dispărut cu totul.

[21] Rigiditate pe care nu o are, bineînţeles, deloc, femininul argotic *o necesară,* care poate apărea cu mai multe sensuri (unele accidentale, particulare), de exemplu 'ţigară': „– Ai, bă, o necesară? – Carpaţi fără..." (Oana Chelaru, *Cu floarea soarelui la butonieră,* Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1980, p. 47).

oricând putem descoperi că formula pe care o credeam a unui personaj celebru circula de fapt mai dinainte, el nefăcând altceva decât să o aducă în atenția unui public mai larg. Sunt totuși șanse mari ca sintagma *prin abstract* să-i fi aparținut lui Nicolae Ceaușescu. Înainte de 1989, ea circula cu eticheta ironic-subversivă a originii prezidențiale. Desigur, nu era nici pe departe cea mai frapantă dintre particularitățile lingvistice din discursul fostului conducător comunist. Alte forme atrăgeau mai mult atenția, motiv pentru care erau folosite în bancuri și în parodii orale, atunci când era nevoie să se imite felul de a vorbi al dictatorului, într-un mod lesne de recunoscut. În discursurile lui Ceaușescu, însoțite de gesturi divergente, defazate, pe fundalul unei rostiri destul de împiedicate și cu o pronunție particulară a lui *r*, cu pauze imprevizibile, apăreau formele emblematice: *tutulor, tomnai, muncipiu, pretini* etc. (cf. Funeriu 1998: 32). Pentru unii români aceste forme erau proprietatea exclusivă a Conducătorului, semne ale incapacității sale de articulare corectă; mulți au fost surprinși când le-au întâlnit și în alte contexte, în limba veche sau populară, pentru că li se păreau purtătoare a unei mărci unice, individuale. De fapt, liderul comunist cu origini rurale și școlarizare superficială vorbea pur și simplu o română marcată popular–incult, puternic contaminată de particularități regionale, muntenești (cu sincope: *revolționar*, cu închiderea lui *e* final la *i*: *actili, locurili, alocații,* cu dificultatea de a rosti diftongi – *ianuare* – și unele grupuri consonantice: *ezecutiv*).

Formula *prin abstract* are o situație puțin diferită: aparține filonului semicult, fiind o alunecare formală, o deraiere lexicală, un lapsus generalizat, prin care *abstract* substituie pur și simplu termenul *absurd* din sintagma consacrată *prin absurd*; ar mai putea fi explicată și ca o contaminare între formulele *prin absurd* și *în abstract.*

Nu e ușor să găsim atestări scrise ale sintagmei: ea lipsea din textele atent redactate de autorii reali ai discursurilor și își făcea apariția mai ales în comentariile libere, în digresiunile mai personale pe care secretarul general al P.C.R. le făcea în marginea textului. Astăzi formula este folosită ironic, cu explicită trimitere la creatorul sau propagatorul ei. Ioan Groșan, mai ales, o pomenește adesea: „Am convingerea că dacă «prin abstract», *vorba tovarășului Ceaușescu,* băieții de la «Academia Cațavencu» ar fi toți brusc loviți de amnezie în ziua de luni, când se face revista, ea ar putea liniștit să apară, în același număr de pagini, numai cu bule ale demnitarilor adunate din săptămâna precedentă" (în *Ziua*, 11.01.1999); „Și chiar dacă – «prin abstract», *vorba nemuritoare a Ceaușescului* – ești prins, cine te cercetează?" (*ibid.*, 18.06.1999); „Mai important mi se pare să semnalez că dacă «prin abstract» (*vorba lui Ceaușescu, care ura cuvântul «absurd»)* toți acești mahări județeni ar dispărea peste noapte ca dinozaurii, PSD-ul cu siguranță s-ar prăbuși, rămânând sărac și cinstit, adică format, la vârf, din dl Ion Iliescu și dna Nina" (*ibid.*, 20.04.2005); „Dacă, «prin abstract", *cum îi plăcea tovarășului Ceaușescu să zică*, prietenul meu din Vișeu de Sus, Lucian Perța, ajunge președintele țării..." (*JV*, 19–25.01.2007) etc.

Formula *prin absurd* are o justificare și o istorie culturală: poate fi un calc după expresia franceză *par l'absurde* sau o izolare în interiorul limbii române, pornind în orice caz de la formulări specifice din logică și argumentație: *reducerea la absurd* (*reductio ad absurdum*), *raționamentul prin absurd* etc. În limbajul curent, sintagma *prin absurd* prefațează, mai ales în condiționale sau însoțind verbe de presupunere, o ipoteză neplauzibilă, aleasă doar pentru demonstrație. Desigur că e un mijloc retoric, ceea ce un vorbitor califică drept absurd nefiind în mod obiectiv la fel de imposibil pentru toată

lumea: „*Dacă, prin absurd*, informația conform căreia vânătoarea ar fi avut loc în țarc este falsă, atunci înseamnă că Țiriac a organizat evenimentul pe terenul destinat fondului de vânătoare" (*Gardianul*, 16.01.2007); „*Să presupunem, prin absurd*, că domnul Diaconescu are dreptate și că în acest moment situația este gravă" (Ș.M., Ședința Camerei Deputaților din 23.05.2006). Adesea *prin absurd* e pur și simplu un echivalent pretențios al formulei de relativizare „să zicem". În schimb, sensul expresiei *prin abstract* nu este deloc clar: ce poate însemna „abstractizarea" într-un raționament sau într-o demonstrație? Probabil că vorbitorii se gândesc la ipoteze, generalizări, pentru care însă termenul *abstract* este imprecis și impropriu. Internetul ne permite să constatăm că formula nu este folosită exclusiv ironic și cu trimitere la Ceaușescu. Unii par să și-o fi însușit cu toată seriozitatea: „Dacă *prin abstract* am avea suma necesară, pentru unificare ea nu trebuie considerată mare" (cotidianul.ro); „hai să fim serioși, cât de tare poate să te rănească un copil de 5 ani, orice ar face el, și dacă *prin abstract* ar face-o, cât de conștient ar fi de ce a făcut?" (ronada.com).

4.7. O viziune din interior

Pentru a înțelege raporturile dintre vorbitori, stabilite prin intermediul limbajului, un document foarte util îl constituie informațiile din interior: nu prea știm, altminteri, cum percepeau relația lor cu „limba de lemn" (co)autorii textelor oficiale; în ce măsură erau conștienți de reacția celorlalți (preponderent receptori); nici la care din funcțiile – persuasivă sau opresivă – ale limbajului propagandistic și ceremonial se raportau cu precădere. Unele mărturii, memorii, justificări ale foștilor demnitari, apărute ulterior, pot oferi câteva date de interes istoric și psihologic. Un asemenea volum, al lui Dumitru Popescu, *Am fost și cioplitor de himere* (Popescu 1994) cuprinde puține referiri la limbajul perioadei pe care o evocă. E marcat, în schimb, de stilul inconfundabil al discursurilor și rapoartelor oficiale, chiar când dezvoltă idei banale și generale cu conținut neutru, ori experiențe personale non-politice. Platitudinea tautologică, limbajul prețios, vag și impersonal conservă tiparele cunoscute: „Există o întreagă cultură despre destin, dispunem de o istoriografie amplă cu această temă" (p. 4); se regăsesc și ticul modalizării, și structurile duale complementare, conducând spre hiperbola globalizantă: „Pot spune că valorile culturale occidentale au determinat mari transformări în intelectul și în sensibilitatea mea" (p. 106); „acumulasem un întreg univers de idei" (p. 140). Chiar observațiile asupra proliferării discursive vide de conținut sunt făcute în același limbaj; deși e vorba de opinii critice personale, autorul le relatează prin intermediul formelor verbale impersonale: în articolele sale „se punea la stâlpul infamiei cultul fanatic pentru vorbe"; „această pălăvrăgeală (...) nu se transpunea în fapte, rămânea în sfera sterilă a logosului nederivat din viață" (p. 138).

Perspectiva e însă și mai surprinzătoare când descoperim că discursurile care ne apar aproape ca niște incantații, înghețate în clișee de gândire și limbaj, sunt considerate dinamice și palpitante: redactarea unui raport pentru un congres e o frământare de idei: „am început să completăm, să dezvoltăm, să precizăm ideile, să introducem idei noi"; „în final, l-am luat în mână *ca pe o bijuterie*" (p. 112) ; „raportul lui Ceaușescu cred că poate fi comparat cu un capitol dintr-un roman captivant" (p. 122); un ziarist al *Scânteii* „detona niște bombe de-ți tăia respirația" (p. 138). Volumul cuprinde și comentarii asupra stilului

prezidențial; la început, Ceaușescu e confuz: „gândirea lui mi-a dat mult de furcă până când am reușit să o pătrund, pentru că era încâlcită și, mai ales, exprimată primitiv și rigid" (p. 74); „nu făcea niciun efort de elevare, de interpretare, de nuanțare" (p. 75). Problema pare a fi fost că spunea prea mult, nu prea puțin, stilizatorul fiind nevoit să-i reducă unele „excrescențe ale stilului personal" (p. 154). Conținând atâtea observații de stil – se vorbește la un moment dat de „stilistica activistului" (p. 62) –, tabloul n-ar fi complet fără invocarea sentimentului și a emoțiilor artistice. Într-o perioadă în care „oamenii se puteau înfrupta din cultură", „vibrau de emoție estetică" (p. 104), retorica ornării și mitul stilului frumos – „literar" – pare să fi oferit iluzia ieșirii din uniformitate. În interior se stabilea și o ierarhie a omagiilor, o competiție a metaforelor; autorul consideră că propria sa cuvântare laudativă de la un congres: „nu s-a deosebit de cuvintele celorlalți decât, poate, printr-o oarecare plasticitate metaforică", prin „alegerea verbului cu un impact mai puternic, mai percutant" (p. 158). Discursul din interior despre „limba de lemn" presupune, cum se vede, destul de multe disocieri și ierarhii. Îi lipsește însă cu desăvârșire percepția alterității: imaginea celorlalți despre limbaj – și imaginea limbajului Celuilalt.

4.8. Traducere și represiune

Cazurile în care proprietatea limbajului devine o chestiune vitală nu se întâlnesc chiar la orice pas. E rar ca o confuzie semantică să producă rupturi, condamnări, războaie. De aceea, istoriile care se apropie măcar de asemenea cazuri-limită, chiar fără a le ilustra întru totul, ne fascinează. Între documentele pe care le cuprinde volumul Doinei Jela, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*[22], cel puțin unele ni se par a merita să fie rediscutate aici, pentru imaginea extrem de puternică pe care o oferă, prin intermediul unor fapte de limbaj, asupra perioadei istorice și a structurilor ei polițienești. E vorba de traducerile „de uz intern", efectuate de serviciile de securitate, ale scrisorilor interceptate în 1955 din corespondența – redactată în franceză – dintre Ecaterina Bălăcioiu și fiica ei, Monica Lovinescu.

Un capitol al volumului reproduce, cu minime comentarii, pagini extrase din dosar: majoritatea traducerilor sunt extrem de proaste și, dacă am face abstracție de contextul în care apar, ar deveni un material didactic negativ destul de amuzant, ilustrând greșelile elementare pe care le pot face începătorii în înțelegerea unei limbi străine. Teribilă e însă tocmai relația cu contextul: traducerile, ridicole în sine, sunt un act oficial, pe care alți funcționari ai poliției secrete fac sublinieri, pe baza cărora suspectează coduri, imaginează comploturi – și în funcție de care e condusă ancheta. Suntem astfel în fața unui caz în care o eroare de traducere creează situații și personaje care pot deveni cap de acuzare și de condamnare. Într-o lume normală, eroarea de traducere poate fi preîntâmpinată prin competență sau corectată prin diferite mecanisme de control și reglaj. În lumea pe care o refac aceste scrisori, o eroare de traducere poate conduce foarte simplu la închisoare și la moarte. Aberația situației e agravată de contrastul dintre competența „suspectei" și cea a urmăritorilor: probabil că traducătorii n-ar fi obținut notă de trecere la orele profesoarei de franceză; în momentul respectiv, decisivă e însă varianta

[22] București, Humanitas, 1998.

traducătorului prost, iar prea marea fluență și dezinvoltură în utilizarea limbii străine devine un dezavantaj.

Evident, nu se poate reduce mecanismul proceselor comuniste la incompetențele lingvistice: doar că și acestea, cum se vede, și-au avut rolul lor într-o înscenare în care sentința era, oricum, obligatorie. S-ar putea ivi și bănuiala unor traduceri intenționat neglijente și apte să trezească suspiciuni, după cum s-ar putea presupune și că superiorii cereau chiar o traducere „cuvânt cu cuvânt", în locul uneia libere și firești. În cazul textelor din volumul citat, astfel de ipoteze ni se par puțin probabile: stângăciile și ignoranța lor sunt greu de simulat. Credem totuși că, în ciuda unei semnături comune, traducerile au avut mai mulți colaboratori, cu grade diferite de cunoaștere a limbii. Deși în dosar nu apar originalele, în multe cazuri tipul de eroare se poate reconstitui cu ușurință: o face de câteva ori chiar Doina Jela, observând cum în fragmentul „ai mers să ții locul lui Chris ocupat la calul său" (p. 102) – e probabilă confuzia între *chevet* (căpătâi) și *cheval* (cal). Mai grav e cazul altui enunț comentat de autoare: „Voi doi veți fi acoperiți" (p. 116), în care e vorba de un simplu *tacâm* (fr. *couvert*), pus la masă în lipsa celor dragi. Propoziția e subliniată de superiori, cărora le sună desigur suspect, pentru că în limbajul securistic *acoperirea* are semnificații foarte clare.

În unele dintre traduceri, aflate la nivelul cel mai de jos al competenței lingvistice, fiecare frază e defectuoasă, din pricini elementare: sunt traduse constant pronumele personale în cazurile în care româna folosește subiectul inclus; sunt calchiate adjectivele posesive (corespunzând în română unor dative posesive); e urmată fidel topica din originale: „aveam de făcut menajul meu"; „restul voi vă închipuiți" (p. 102); „voi încerca să cad despăgubită pe ale mele patru labe" (p. 103); „eu vă voi vorbi puțin de LY" (p. 110); „*Bătrânul meu*, tu ești un mojic" (fr. *mon vieux*). Evident, nu lipsesc gafele lexicale: „veți avea o *resimțire*" (p. 103) (probabil *ressentiment*) sau „*M-am gândit* la cuier, m-am îmbrăcat *într-o învârtitură de mână*" – unde s-a produs, poate, o confuzie între *penser* și *passer* și unde, în orice caz, expresia *en un tour de main* „foarte repede" a fost tradusă cuvânt cu cuvânt.

O ultimă și tristă ironie a sorții e comentariul celor care „prelucrează" textele, depășiți de limbajul lor și dovedind-o prin chinurile traducerii: „aceste scrisori au un conținut banal iar din stilul în care sunt redactate *nu poți înțelege deloc despre ce e vorba*" (p. 101).

5. Limba de lemn și literatura

Despre raportul stabilit între literatură și ideologie în România deceniilor 4-8 din secolul al XX-lea s-au scris în ultimii ani mai multe articole, studii, volume[23]. Dincolo de istoria textelor, de temele impuse sau interzise, scrisul dintr-o perioadă totalitară, fie că se supune, fie că se opune presiunii ideologice, capătă trăsături stilistice speciale. Formele în

[23] Vezi, printre altele, antologia de poezie de propagandă publicată de E. Negrici (PRP) și volumele aceluiași autor despre literatura epocii (Negrici 2003, 2006); articolele Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca; reconstituirile documentare ale Anei Selejan, Ute Gabanyi 2001, unele studii din volumele colective Boia 1998, Cernat, Manolescu, Mitchievici, Stanomir 2004, 2005 etc.

care ideologia/limba de lemn influențează stilul literar pot fi plasate pe o scară a supunerii/opunerii, a acordului/dezacordului, cu mai multe trepte intermediare. Literatura de propagandă, textele construite în scop politic ilustrează fenomene de simplă *transpunere* a unor coduri, relații, semnificații din limbajul politic în cel al ficțiunii sau al poeziei. Pe treapta următoare s-ar plasa actele de *concesie*: intruziuni punctuale ale mesajului ideologic, care nu par să atingă firul esențial al textului. O influență consimțită sau doar suferită de nevoie e *cenzura*, *omisiunea*: care nu se poate decât rareori recunoaşte în text, dacă nu există dovezi exterioare – manuscrise, versiuni anterioare etc. Există totuşi omisiuni evidente, față de principiul relevanței sau față de norma textuală, care îşi semnalează existența şi sursa. Alte influențe sunt de fapt forme de reacție: care implică ideologia oficială doar pentru a se distanța de ea, pentru a exprima o poziție diferită şi chiar opusă; în perioada comunistă putea juca acest rol *aluzia*, era extrem de rară şi riscantă *parodierea* şi nu avea aproape nicio şansă să fie publicată *negarea* totală, distopia.

5.1. Transpuneri

Schemele ideologice şi clişeele limbajului politic intră ca atare în textul literar, la nivel lexical (prin cuvinte-cheie, sintagme) sau semantico-textual (prin constante semantice, izotopii textuale, opoziții etc.). Literatura de propagandă îndeplineşte astfel un rol mai mult persuasiv decât estetic (în ciuda artificiilor, a figurilor ornante). Vom discuta doar câteva exemple de ideologizare a poeziei româneşti din perioada comunistă.

5.1.1. *Rima omagială.* Poezia omagială a deceniilor comuniste a cultivat, printre altele, şi procedeul includerii în rimă a numelor date spre glorificare. Neşansa versificatorilor specializați în asemenea produse a fost ca nici unul din principalele nume supuse acestui tratament – *Lenin, Stalin, Dej, Ceauşescu* – să nu-şi găsească prea uşor rime între cuvintele comune ale limbii române. (Asocierea sonoră cu un alt nume propriu de persoană era, desigur, de neconceput, sugerând o echivalare inadmisibilă în codul de omagiere a unor inşi prin definiție unici). Dificultățile nu i-au făcut însă pe autori să dezarmeze; i-a susținut probabil ideea că poziția în rimă a unui cuvânt este una privilegiată, de punere în valoare; poate şi convingerea că performanța devenea cu atât mai lăudabilă cu cât lucrul era mai greu de realizat[24].

Una din soluțiile descoperite foarte devreme pentru a valorifica numele proprii în cauză a fost asonanța (permisă, de altfel, de modelul folcloric al versificației din epocă). În epoca de glorie a unor versificatori ca A. Toma, N. Tăutu, Mihu Dragomir, Victor Tulbure etc., *Lenin* a fost pus să rimeze imperfect cu pluralele *milenii, vremii, sumedenii*: „Nestinsă rază de la *Lenin* / Tu, din durerea-ncătuşării / Întunecoaselor *milenii*" (*Partidului*, Beniuc 1973: 124); „Şi eu le cânt, firește, ca un poet al *vremii* / Dar mai presus de toate aş vrea să cânt pe *Lenin*" (*Lenin*, Beniuc: 1973: 153); „Muncitorești, ochi umezi, *sumedenii*, / priveau spre zborul brațului lui *Lenin*" (Al. Jebeleanu, *Glasul lui*

[24] Cu decenii în urmă, în celebrul său articol despre Eminescu, Titu Maiorescu elogiase, cu insistență, tocmai rimele rare obținute cu ajutorul numelor proprii „introduse în modul cel mai firesc în versurile sale" (Maiorescu 1984: 104).

Lenin, PRP, 12). O altă cale de integrare în sistemul prozodic a fost utilizarea în rimă a prenumelui: *Ilici*, cu accent pe silaba a doua, își găsea mai ușor un corespondent sonor: „a ridicat la noi, *aici* / Hidrocentrala lui *Ilici*" (N. Tăutu, *Lucrare scrisă: Lenin*, PRP, 15). În cazul lui *Stalin*, versificația proletcultistă românească a ezitat între calea asonanței și cea a accentuării pe ultima silabă. În prima variantă, *Stalin* putea rima aproximativ cu substantive comune sau proprii precum *medalii, Uralii, anii, dușmanii* etc. („Și tu vorbeai; pe piept aveai *medalii* / Cu chipul și cuvintele lui *Stalin*", PNRPR, 437; „Au numele ți-e cunoscut? / Pe unde ți-ai trăit tu *anii*? / Poate la Moscova-ai văzut, / Sau chiar ai și vorbit cu *Stalin*?", Mihu Dragomir, *Monumentul ostașului sovietic*, PRP 73, PNRPR, 205 etc.). În cel de-al doilea, Stalin intra într-o serie foarte bogată de rime perfecte, din care se puteau cu ușurință selecta cele cu semantism și simbolism pozitiv: *plin, măslin, destin, vin* etc.: „Și scrie fără grijă, că-i călimărul *plin* / Și-ăst scris îl înțelege tovarășul *Stalin*!" (PNRPR, Jebeleanu, *Altfel de cântec*, 279); „Pe fiece tanc: Marx! Lenin! *Stalin*! / Înflorea, înflorea un ram de *măslin*" (V. Tulbure, *Armata Roșie*, PRP, 78); „Lozinci din Marx și Lenin și *Stalin* / Se împlinesc cu forță de *destin*" (PNRPR, 419) etc. Se constată că termenii cuprinși în rimă sunt supuși și unei selecții semantice: rimele *chin, venin, asasin* sunt foarte puțin probabile; sunt previzibile, în schimb, asocierile cu *Kremlin* („căci le-ndrumă din *Cremlin* / geniul marelui *Stalin*", PNRPR, 323) și, în consens cu interpretarea ideologică (dar în contrasens cu datele istoriei), cu *blajin* („Lângă poartă cine îi răsare? / Vechi prieten cu surâs *blajin*... / – Cui zâmbești, tovarășe *Stalin*?", D. Deșliu, *Ce gândea Maria Tomii când lucra în schimbul de onoare*, PRP, 164; PNRPR, 171). Numele era mult mai ușor de integrat la forma de vocativ: „Drag tovarășe *Staline*, / mult aș vrea să-ți vină bine!" (S. Movilă, *Îți trimit un cojocel*, PRP, 33). În completarea inventarului de epocă, ar mai trebui notată o inovație, bazată pe folosirea unei forme populare și pe cea a patronimului real al lui Stalin: rima *zilii – Djugașvili*: „Cu mâinile între genunchi, iar ochii / Privind în gol sfârșitul dulce-al *zilii* / Așa stătea cândva trudit, aicea, / Un simplu om, cizmarul *Djugașvili*" (M. Banuș, *Aici s-a născut Stalin*, PRP, 18).

Există limite ale inventivității prozodice: n-am întâlnit rime pentru *Marx* și *Engels*: probabil că finalurile fonice inexistente în cuvintele românești au descurajat aici chiar și procedeul asonanței.

Nu a fost ușor de integrat prozodic nici numele lui Gheorghiu-Dej: „Dar iată-n fața librăriei / Un roi de oameni, un *vârtej*... / Și-o carte nouă în vitrină, / Semnată: *Gh. Gheorghiu-Dej*" (E. Frunză, *Cearta*, PRP, 180). Și în acest caz, s-a utilizat din plin asonanța, în texte evocând ritmul și tonalitatea populară (și, desigur, chiar dacă fără voie, infantilismul): „Unde-i el, *Gheorghiu-Dej* / Cu tovarășii-i *viteji*" (PNRPR, 303); „Scoală-te, mânie, *creşti* / Că-l închiseră pe *Dej*" (PNRPR, 303). S-a admis și modificarea foarte puțin naturală a pronunțării numelui de familie: „Șade-nchis sub bolțile bătrâne / cel mai drag al țării noastre *fiu*, / Șade-nchis – dar nencetat rămâne / Printre noi, tovarășul *Gheorghiu*" (PNRPR, 10); „Și la focul *viu* / Vorbeau de *Gheorghiu*" (M. Beniuc, *Fiul patriei*, PNRPR, 330, PRP, 46).

În ciuda schimbării numelor, textele omagiale manifestă o incontestabilă continuitate de procedee. Perioada de elogiere a lui Ceaușescu a fost caracterizată printr-o stranie asociere cu un mimetism modernist pur decorativ. Pe lângă versul liber, intens metaforizat și simbolic, s-a păstrat totuși și linia versificației tradiționale – și, bineînțeles, tradiția „punerii în rimă". Nici în acest caz autorilor nu le-a fost foarte ușor. Oricât de

comună în onomastica românească, terminația *-escu* nu este de găsit, ca atare, în limbajul literar scris, în afara numelor proprii. Autorii de poezie ocazională au făcut eforturi impresionante de integrare prozodică, urmând căile deja cunoscute sau inventând altele noi. Au preferat, de pildă, să se refere la obiectul elogiului lor prin supranume omologate în uzul ceremonios al vremii, scrise cu majusculă: *Bărbat, Fiu, Conducător, Preşedinte*, cuvinte cu finaluri fonetice perfect acceptabile, foarte obişnuite în română. Au apărut astfel frecvent rime ca „Partidului *soldat*" – „viteaz *Bărbat*" (C. Clisu, *Trăim un timp eroic!*, RLit, 52, 1986); „visul cel mai *viu*" – „cel mai destoinic *Fiu*" (D. Rotaru, *Sub steaua comunistă*, RLit, 1984), *popor – Conducător, onorul – dorul – condorul – Conducătorul* („Şi între toate-i El, *Conducătorul*, / suflet de grâu în lamuri de idee / când patria îşi leagănă *condorul* / printr-ale faptei dense curcubeie", I. Socol, *În steaua viitoare*, RLit, 34, 1983) etc. Pastişa folclorizantă a inovat timid, cu o vocală lungind, lăutăreşte, formele verbale: *slăvescu / dăruiescu – Ceauşescu.* S-a utilizat, desigur, şi prenumele, delictul de familiaritate fiind evitat fie prin includerea acestuia în seria admisă a numelor de domnitori („Mircea, Ştefan, *Nicolae*"), fie prin simpla inversare a poziției față de numele de familie („Ceauşescu *Nicolae*"); în ambele cazuri, cuvântul preferat pentru rimă era *văpaie* („Din a inimii văpaie..."). Cea mai simplă (şi involuntar comică) soluție a constituit-o însă asocierea cu un substantiv al cărui articol hotărât *-l* nu mai era pronunțat şi, uneori, nici măcar scris (funcția fiindu-i preluată, ca în oralitatea curentă, de vocala finală *-u*). Indicele colocvial contrasta destul de ciudat, în asemenea cazuri, cu solemnitatea odei. Şi în acest caz a existat un cuvânt preferat: *firescul.* Cel puțin aşa stau lucrurile în exemplele pe care le avem la îndemână: „Şi-a adus Congresul XIII ctitorii cu tot *firescul (...)* / Şi s-a spus acestei epoci – Nicolae *Ceauşescu*" (Vasile Bardan, *Imn la devenirea țării*, RLit, 50, 1987); „Îşi are şi-nțelesul, îşi are şi *firescu* / privind în noi şi-n tot ce ne-nconjoară, / inelul de logodnă ce-ncinge-această țară / să-i spunem, Vârsta țării: *Ceauşescu*" (Virgil Teodorescu, *Vârsta țării: Ceauşescu*, RLit, 29, 1984); „Când drumul bun al țării ne e lege / Şi noi trăim în el cu tot *firescul* / Al nostru este dreptul de-a alege: / Trăiască Nicolae *Ceauşescu*! (Adrian Păunescu).

5.1.2. *Imaginarul violent: poetica izbirii*[25]. În lexicul versificațiilor proletcultiste din anii '50, verbele desemnând acțiuni violente sunt utilizate intens: e vorba fie de o lovire propriu-zisă – *a lovi, a izbi, a despica, a zdrobi, a reteza, a răpune, a muşca, a smulge* –, fie de o agresiune sonoră – *a sudui, a ocărî, a lătra, a chiui, a zbiera* etc. Dintre aceste verbe, *a izbi* este emblematic pentru reprezentarea violenței, apărând şi într-o „artă poetică" celebră în epocă: „Când voi izbi odată eu cu barda / Această stâncă are să se crape / Şi va țâşni din ea şuvoi de ape! / Băieți, aceasta este arta!" (M. Beniuc, în PNRPR, 48). Verbul – cu semantism esențialmente activ, dinamic şi cu caracter momentan – are foarte adesea, între complinirile sale circumstanțiale, un instrumental. *Barda* din exemplul citat ar putea intra într-un interesant inventar al uneltelor reprezentate în poezia epocii; în afara celor simbolice, emblematice – *seceră* sau *ciocan* –, pare a fi existat o

[25] Vom relua tema violenței în partea a III-a a acestei cărți, pp. 216–267. Imaginile violente din literatura de propagandă ni s-au părut însă mai legate de subiectul tratat în acest capitol. Retorica agresivității în poezia română proletcultistă este descrisă de Negrici (2006: 122–145).

preferință marcată pentru *târnăcop*: „Adânc, târnăcopul! Înfigă-se bine..." (Maria Banuș, *Dărâmăm*, în PRP, 236); „Vânjos Bogănici târnăcopul ridică..." (A. Toma, *Silvester Andrei salvează abatajul*, PRP, 189). Oricum, contextele de apariție a verbului *a izbi* dezvăluie o diferențiere neașteptată. Acțiunea are autori din ambele sfere ale dihotomiei care structurează întregul discurs, din ambele tabere: a „eroilor pozitivi" și a „dușmanului de clasă". Regimul verbului nu este însă același în fiecare din cele două cazuri: eroul, cum s-a văzut, izbește cu o unealtă (cea care l-a creat pe om); violența îi este deci înscrisă într-un program civilizator. În schimb, personajul negativ (comisar, călău) lovește, într-o manifestare de pură bestialitate, direct – de preferință cu piciorul (mâna sau pumnul fiind parțial înnobilate de mitologia muncii și de cea a revoluției). Pe de altă parte, verbul *a izbi* reclamă, mai mult chiar decât un instrumental, un obiect asupra căruia se acționează; gramatical, acesta poate fi un complement direct (a izbi *ceva*) sau prepozițional (a izbi *în ceva* sau *de ceva*). Acțiunilor dușmănoase li se precizează cât mai multe asemenea determinări („Comisarul... *izbește* / cu piciorul într-un teanc", PNRPR, 98; „țeasta i-*au izbit* de vatră", PNRPR, 447); celor eroice – mult mai puține. Izbirea negativă este un act de agresiune, cea pozitivă – unul de vitalitate; diferențele de perspectivă se obțin prin selecția detaliilor descriptive. În paradigma eroică, verbul *a izbi* e prins într-un proces de simbolizare, manifestat și prin evitarea precizărilor directe; el va tinde să desemneze astfel o acțiune pură, ideală, al cărei obiect contează mai puțin: importantă e desfășurarea de energie, manifestarea de forță. Desigur că obiectul sau locul acțiunii sunt de multe ori deductibile din context; rămâne totuși semnificativ faptul că ele nu apar puse în legătură directă cu verbul. În unele cazuri, instrumentul devine subiect gramatical al verbului folosit absolut: „Deci, acum, ciocan pneumatic, *izbește* / și sapă mereu, voinicește..." (PNRPR, 7). Aproape orice vers e construit conform schemei prestabilite de relații actanțiale. Se întâmplă, de pildă, ca verbul *a izbi* să aibă drept subiect o personificare a naturii; cum statutul ideologic al naturii la acea dată era de (temporar) dușman, până la „îmblânzirea" finală omul fiind prins în *luptă*, în *încleștare* cu forțele ei, apele vor intra (până să fie utilizate de hidrocentrală) în regimul sintactic rezervat taberei inamice: „apele-n trombe urcate / *izbiră* în maluri cu aspre mânii" (PNRPR, 229).

Tendința involuntară a poeziei epocii de a aluneca în contrasens comic se manifestă într-un text monologic care atribuie muncitorului gânduri despre munca sa – evident, brută: „Când sap în frontal, mă gândesc / Că-n munți undeva bunăoară / E-a patriei noastre comoară / Și sap! Și tot sap s-o găsesc!" (PNRPR, 7). Modelul violent al muncii transmite involuntar, prin supralicitare, tocmai efectul distructiv al unui efort haotic și contraproductiv: „*Izbesc* printre stâncile aspre / *Să sfărm* prețiosul tezaur" (p. 7). Ceea ce poate părea o simplă inabilitate lexicală e de fapt consecința unui set de constrângeri discursive motivate ideologic, asociind în mod obligatoriu *munca* și *violența*.

5.1.3. *Metaforizarea modernistă*[26]. Poezia oficială de propagandă s-a constituit, în ultimele decenii ale puterii comuniste din România, într-un corpus de imnuri și omagii cu funcție ceremonială, care ilustrează una dintre ipostazele cele mai tipice ale discursului public într-o dictatură. Între discursul politic oficial al totalitarismului comunist, manifestat în documentele de stat și în mass-media – „limba de lemn" – și discursul

[26] Acest subcapitol reprezintă în parte traducerea cu unele modificări a articolului Zafiu 1995.

poeziei de propagandă se stabileşte o relaţie specifică: discursul poetic nu aparţine formal puterii politice, ci se prezintă ca produs de un poet-tribun sau de un poet popular, aproape anonim, voce intermediară care simulează dialogul într-un spaţiu în care Partidul-Stat are monopolul exprimării. Corpusul „omagiilor" versificate (care ar putea fi considerat fie un accident istoric, fie, mai credibil, ca ilustrând o veche tradiţie a poeziei de curte) produce o formă monologică profund hibridă, caracterizată de destructurarea discursului: cu cât constrângerile contextuale şi textuale sunt mai puternice, cu atât confuzia şi anomia se instalează mai adânc în discurs.

Poezia oficială (instituţie care avea în epocă o existenţă paralelă celei a instituţiei literare propriu-zise[27]) avea semnificaţii mai complexe decât i se atribuiau de obicei: ea ducea la extrem câteva trăsături fundamentale ale limbii de lemn, derivate din raportul acesteia cu realul; înlocuia monotonia discursului oficial prin excese stilistice care revelă adesea obsesiile ascunse, miturile profunde ale regimului politic.

Aşa cum limba de lemn nu se defineşte doar prin trăsăturile ei lingvistico-stilistice, ci printr-un anume raport cu realitatea şi cu puterea, literatura *omagiilor* nu se distinge neapărat prin trăsături stilistico-retorice, care sunt comune cu cele ale poeziei veritabile, rămânând încă un fenomen aparte prin utilizarea sa şi prin funcţia pe care i-o atribuie sistemul.

Analizând un corpus de texte apărute între 1980 şi 1989 în presa românească, se constată că trăsăturile lingvistice ale discursului oficial (abstracţie, impersonalitate, proliferare a clişeelor) şi structurile sale mentale (totalizare, reunire a contrariilor, maniheism, cf. Thom 1987) s-au asociat perfect cu modelul metaforic, cu aluzia şi nedeterminarea unei poezii de incantaţie: varianta vulgarizată şi instrumentalizată a poeziei moderniste a mediat între contradicţiile discursului ideologic, mascându-i lipsa de logică. Autoreferenţialitatea – pe care discursul politic oficial o practica fără să o recunoască – e o temă frecventă într-o poezie care se declară altminteri legată de realitate. Pe de altă parte, convergenţa dintre modelul poetic şi cel ideologic are funcţia de a confisca şi de a devaloriza un discurs paralel care, fără să se opună deschis puterii, constituise o formă de rezistenţă pasivă: curentul estetizant al literaturii şi al criticii româneşti, care valoriza *limbajul poetic* şi *metafora*; formele exterioare ale acestui limbaj sunt reproduse mimetic de poezia de propagandă. E interesant şi faptul că discursul „imnic" a manipulat un arhaism rural şi naţionalist pe care discursul politic oficial evita să îl folosească deschis: poezia a avut astfel şi funcţia de a explicita ceea ce rămânea în presupoziţiile şi implicaţiile limbii de lemn. Textele versificate au făcut apel la strategii discursive ale căror consecinţe au devenit vizibile în polifonia post-totalitară: confuzia vocilor, confiscarea discursului şi, mai ales, retorica naţionalistă au supravieţuit limbii de lemn oficiale (Bourmeyster 1989, Thom 1993).

Situaţia comunicativă a poeziei de propagandă a variat în România din anii '50 până în 1989: de la monopolul expresiei în cadrul instituţiei literare, rolul său s-a redus, treptat, la unul decorativ, formal, reglat de un protocol foarte strict: locuri fixe (pagina I a

---

[27] „În primii ani de după 1965, esteticul se autonomizează radical, iar poezia partinică sau patriotică «pe linie» începe să se retragă în antologiile didactice cu caracter tematico-propagandistic şi în culegerile omagiale" (P. Cernat, „Lirismul în slujba revoluţiei", în Cernat, Manolescu, Mitchievici, Stanomir 2005: 229).

revistelor literare) şi momente precise (sărbători, aniversări, de altfel foarte frecvente); se mai regăsea în manuale (mai ales pe primele pagini) şi în volume cu destinaţie precisă (*Omagii*); în plus, era difuzată, aproape zilnic, prin posturile de radio şi televiziune. În mod excepţional, apărea chiar în discursul Puterii, în „cuvântările" preşedintelui, ornate uneori cu fragmente versificate sau cu creaţii cu statut ambiguu (vezi supra, **4.3.**). Se adăugau la toate acestea numeroase concursuri şi cenacluri literare şi antologiile care îi stimulau pe tineri să scrie în genul panegiric.

Pe de o parte, fenomenul era marginal şi – din punctul de vedere al efectului propagandistic – lipsit de impact eficient asupra publicului, care nu asculta şi nu comenta aceste texte. De altfel, dacă la începutul regimului comunist autorii acestui tip de texte aveau o oarecare notorietate, în anii 1970–1980 ei erau aproape necunoscuţi, neprofesionişti. În orice caz, scriitorii mai cunoscuţi nici nu-şi mai reproduceau poeziile de propagandă în volumele publicate ulterior, lăsându-le să se piardă prin reviste. O strategie a efemerului şi a compromisului alterna uneori versuri de elogii pentru puterea politică în paginile de ziar – rezervând pentru volume „poezia veritabilă". Existau, desigur, şi destui poeţi talentaţi care nu făceau concesii zonei de producţie oficială, pe care de altfel critica literară o ignora total, plasând-o în mod clar în afara literaturii. Regulile jocului erau totuşi prea subtile şi nu eliminau total riscul confuziei, mai ales pentru cititorul obişnuit, care nu frecventa neapărat judecăţile criticii estetice (în schimb era ţinta unor forme mai reuşite de propagandă, de pildă prin unele texte ale muzicii folk).

Poezia oficială de propagandă a trecut, de altfel, prin importante schimbări discursive: genul militant, mobilizator şi polemic al primelor decenii ale puterii comuniste (cuprins în antologii de epocă, precum PNRPR, sau ulterioare – PRP – şi descris de Negrici 2006) a fost treptat substituit de genul panegiric, de ceremonial; în locul limbajului popular, foarte accesibil, al naraţiunilor folclorizante dominante în anii '50, a apărut un stil înalt, solemn, de un manierism metaforizant adesea ermetic. Schimbările corespundeau trecerii la o epocă de stabilitate politică, de cult al personalităţii şi ideologie naţional-comunistă în varianta românească. Funcţia principală a poeziei de propagandă a fost de reconfirmare a puterii autoritare, mimând, din raţiuni de ceremonial, susţinerea populară.

Ipostaza cea mai simplă a poeziei oficiale era reprezentată de *subordonarea totală faţă de limba de lemn*. În mod fidel şi subaltern, discursul poetic nu făcea altceva decât să traducă în metafore şi simboluri un mesaj deja codat, pre-interpretat. Clişeele erau transpuse în alte clişee, destul de transparente: diferenţa între discursul politic oficial şi versificaţia propagandistică era minimală şi locală, identificându-se la nivelul structurilor microtextuale. Discursul concentra tezele ideologice cu mijloacele invenţiei lexicale. În compusul ad-hoc *oraşele-satele* („Cei care urcă oraşele-satele în iarnă", *Imnul ştiinţei*, RLit, 2, 1982, 3), transpare o lozincă aparţinând unei foarte dogmatice „teorii a contradicţiilor neantagoniste": ştergerea diferenţelor dintre sat şi oraş („vom realiza o apropiere tot mai mare a condiţiilor de muncă şi viaţă de la sate şi cele de la oraşe", Ceauşescu 1984: 38). Regula complementarităţii acţionează fără greş, noţiunile apărând, după legea limbajului de lemn, în perechi. Limba de lemn a poeziei este însă mai concisă şi mai radical utopică.

Traducerea figurală a sloganurilor produce adesea metafore absurde, susceptibile de o decodare analitică, potrivite pentru o lectură fragmentară. O sintagmă neobişnuită,

precum „zborul de belşug" (RLit, 9, 1989, 3) nu vizează decât aparent o lectură globală de tip metaforic; de fapt, fiecare din termenii care o compun trimite la corespondentul său din sloganul banal „progres şi prosperitate" („capacitatea partidului nostru de a conduce destinele patriei [...] din victorie în victorie, pe calea *progresului şi prosperităţii*", Ceauşescu 1984: 90). Discursul se construieşte prin strategia rudimentară a substituţiei.

Adesea, nu mai e vorba de o traducere cuvânt cu cuvânt, ci de o alegorie mai elaborată, care devine absurdă şi comică pentru că acumulează detalii, din grija de a nu contraveni cumva tezelor oficiale. Pot apărea astfel contradicţii între logica sloganurilor şi cea a figurilor retorice: muncitorii sunt plasaţi, simbolic, sub „arcul ştiinţei", pe sub care ar trebui, pur şi simplu, să treacă. Primejdia de a evoca muncitori care trec în loc să muncească este evitată printr-un recurs la redundanţă; se obţine astfel imaginea burlescă a muncitorilor care *trec muncind*: „sub arcul ştiinţei muncind / trec zilnic milioane / de fraterni, de uniţi şi comunişti muncitori" (*Imnul ştiinţei*, loc. cit.). Adjectivul relaţional (*comunişti*) e antepus substantivului, mijloc de a-i forţa interpretarea, de a-l transforma în calificativ. Contradicţia e uneori anulată de o formulă narativă: clişeele asociate ale „muncii fizice" şi „muncii intelectuale" (*a munci* şi *a gândi*) se armonizează (ca şi trecutul şi prezentul) în versuri involuntar umoristice: „strămoşii meditară în mii de ani pe plug" (*ibid.*).

Poezia oficială dispunea de o permisivitate crescută, pe care o folosea pentru a-şi depăşi rolul de simplă traducătoare a sloganurilor, încercând să le şi recupereze. Modelul discursiv metaforic şi incoerent (ipostază vulgarizată a poeziei moderne) media între contradicţiile interne ale ideologiei. Unitatea şi chiar coincidenţa contrariilor era mecanismul cel mai eficient pentru a face ca discursul poetic să depăşească discursul pur politic, fără a-i schimba direcţia. Pentru Thom 1987, una dintre strategiile specifice şi profunde ale limbii de lemn este utilizarea perechilor magice de cuvinte, care ilustrează schema dialectică şi declanşează un circuit închis, paralizând gândirea. Când fiecare noţiune se confundă cu contrariul ei, în absenţa opoziţiilor logice şi a raţionamentelor disociative, gândirea este blocată. Epuizându-şi domeniul, perechile complementare (care se bucură de un soi de prestigiu magic şi contribuie la cultul oficial) participă în acelaşi timp la tendinţa foarte puternică a discursului ideologic spre globalism. Caracterul monolitic al discursului totalitar nu se defineşte prin criterii interioare, ci doar prin statutul exterior de discurs unic, impus prin forţă; e un monolitism contextual, formal, care nu derivă dintr-o coerenţă interioară. Discursul ideologic există sub forma unor „insule semantico-pragmatice", configuraţii produse de strategii locale, între care de cele mai multe ori nu se stabileşte o comunicare.

O poetică a ornamentului asimila astfel inovaţiile limbajului contemporan doar pentru a-şi revizui inventarul de „imagini"- măşti. Se pot lua câteva repere ale acestei evoluţii: de la stilul ostentativ accesibil şi folclorizant al anilor '50 – „Bogatu-i ca ciritelu – / Numai cu ţepi tot pe elu, / Ciritelu e lăsatu / Să fie scos şi-aruncatu", trecând prin cel neutru, persistent, cu minime variaţii, în întreaga epocă (cadru social tipic fiindu-i manualele şcolare sau primele pagini ale ziarelor care impuneau linia oficială) – „Eroului să-i mulţumim fierbinte/ Şi să-i urmăm exemplul ne-nfricat" (text nesemnat, din iulie 1989) – până la limbajul cu destul de curioase pretenţii de modernizare şi de literaturitate, de sincronizare cu linia paralelă şi autonomă a poeziei contemporane (limbajul poeziilor

care erau publicate, de obicei, în paginile de sacrificiu ale revistelor literare şi în volumele omagiale): „sub elitrele-ţi luminate ocrotitor / o şi mai ageră stare"; „păsări de lumină / multiplicate în oglinzi de pace"; „acest interior de cuvinte"; „ningeri siderale", „femeie-gând", „contemplări de suflet" etc. Simplă poezie proastă, s-ar putea spune, închizând definitiv subiectul. Numai că, în primul rând, chiar analiza versurilor slabe e un domeniu de cercetare migălos şi antipatic, dar util; în al doilea rând, efectul acestei combinaţii de „sarcină de serviciu" în limbaj de lemn cu pretenţii artistice şi limbaj metaforic nu e de neglijat; chiar dacă aproape necitite, aceste versificări au influenţat modul de receptare a limbajului poetic şi probabil, prin reacţie, chiar scrisul autentic.

Portretul robot al textelor omagiale înregistrează o varietate stilistică destul de redusă: din punct de vedere lexical, ele cuprind mai ales cuvintele vocabularului de bază, devenite metafore şi simboluri dintre cele mai uzate: *floare, inimă, lumină, soare, aur, cetate, drum, vis, zbor* etc. – obligatoriu euforice şi/sau ascensionale. Un strat mai firav, dar persistent e constituit din termeni iniţial populari sau arhaizanţi, deveniţi embleme ale temei patriotice: *plai, glie, chezăşie, brazdă, vatră* – cărora li se adăugau, mai ales în ultimii ani ai regimului, *crug, lamură, mirozne, izvorniţă* etc. („curate cruguri aprinse sub gene"; „un Om de lamură mereu fierbinte"...). Neologismele mai şocante erau şi ele destul de puţine: *germinaţie, entropie, avatar, reverberaţii, extaz;* un câmp semantic bine delimitat îl formau cele referitoare la cosmos: *galaxie, orbită, constelaţie, sideral.* Anexarea unor cuvinte aparţinând limbajului filosofic (*Fiinţă, devenire, esenţă, identitate*) sau chiar religios (*sfânt, nimb, Cuvânt*) asigura nivelul stilistic „înalt" al textelor; mai scăpau totuşi, câteodată, semnale mai autentice, cuvinte şi sintagme ale limbajului politico-administrativ oficial: *demers* (rimând cu „vers": „Să-ţi arate destinul spre întregul demers..." – „ Sunt genii care vorbesc lumii dintr-un singur vers"), *amplu* („Întreaga ţară deschisă amplu către primăvară"), *în perspectiva* („în perspectiva celui mai mândru viitor"). Salvatoare estetic pare a fi fost considerată tema creaţiei; ironia sorţii face ca poezia pură, autoreferenţială şi cea cu obiect precis desemnat, „trasat" şi situat în afară să elogieze în egală măsură *cuvântul:* în cazul celei din urmă s-ar putea ghici o conştiinţă vinovată, recunoscând că încearcă prin limbaj o ocultare a realului, o incantaţie obţinută prin tautologie? Trucul mai vechi al „sonorităţii" (cuvintele elogiate pentru felul cum „sună", pentru impactul lor afectiv, introduc, pe o cale indirectă dar bine ştiută de toată lumea, tema, teza: „Ce limpede răsună cuvântul simplu *Pace* / În scrisorica simplă care-a trimis-o el...") se dezvoltă într-o mitologie a cuvintelor cu efecte monumentale: „Elena Ceauşescu în centrul verbelor / conjugate plural şi imens / dând rază ştiinţei".

Cuvintele-emblemă, în combinare aleatorie, în delir asociativ, trimiteau automat nu numai la noţiunea simbolizată transparent, ci la schemele prestabilite, la grila de interpretări deja date:

Dacă un text e dedicat „ştiinţei", va fi obligatoriu ca în el să apară nu numai explicitarea adevăratei teme (respectiv persoana care întruchipează ştiinţa!), dar şi termenii complementari, presăraţi în diverse structuri metaforice, nuclee nestructurate şi interschimbabile: „cântec de piatră şi fier", „vârsta noastră din betoane" (legătura ştiinţei cu producţia), „amfiteatre de gând" (legătura ştiinţei cu învăţământul) ş.a.m.d. Că „evoluţia" acestui limbaj însemna doar o operaţie de substituire elementară o dovedesc

pasajele enumerative-tip: versurile „trăind în pământuri arate, în cărbune, / în lanuri epice şi în furnale" transpun parţial tradiţionala suită de „câmpuri, mine, fabrici, uzine, sonde, furnale", modificând-o prin redundanţă, sinecdocă şi epitet – îndrăzneţ ca asociere (motivată pesemne de alt clişeu, al „epopeii naţionale"), dar ornant şi perfect ridicol.

Oricât de situate în afara circuitului intelectual real ar fi fost asemenea texte (necitite – şi totuşi, adesea, auzite, bănuite, retransmise filtrat), e sigur că ele au avut un anumit rol cel puţin prin reacţie, în conturarea unora din tendinţele limbajului poetic contemporan: au stimulat dorinţa de evitare a metaforelor sau a lexicului solemn, a cuvintelor clişeizate legate de această formă de degradare propagandistică.

5.2. Concesii: adaosuri ideologice

În cărţile publicate în deceniile 5–8 ale secolului al XX-lea, se poate urmări perspectiva pe care limbajul o încorporează – şi în primul rând chiar măsura în care textul îşi asumă sau nu presupoziţiile oficiale. Tipul de scriitură destinat unei lecturi fragmentare şi punctuale, recunoaşterii aluziilor politice, a fost, cum se ştie, o formulă de succes, chiar dacă se baza de obicei pe un discurs conformist în presupoziţii, adoptând o perspectivă narativă deliberat incoerentă. Mult mai subversivă pare a fi formula opusă – de ignorare sau negare a respectivelor presupoziţii –, chiar dacă se manifesta în genere în subiecte minore, ale banalului cotidian.

La nivelul stilului, exemple ale celor două strategii ar putea fi găsite în două cărţi înrudite, ale aceluiaşi scriitor: *Cel mai iubit dintre pământeni* şi *Intrusul* lui Marin Preda. Prima este evident mult mai bogată în idei şi reprezentări, a avut succes la public şi, în ciuda controverselor critice, şi-a câştigat ecou şi respectabilitate literară. Cealaltă pare un tipic text minor, care a fost în genere ignorat sau minimalizat. Or, dincolo de inventarul faptelor şi al aluziilor fragmentare, de interesantele dezbateri de morală şi istorie, de relatările de abuzuri şi de abuzul de referinţe culturale, *Cel mai iubit...* ilustrează o ambiguă asimilare a schemelor cenzurii – scuzare, restrângere, contextualizare –, fără a pune definitiv în discuţie discursul oficial al epocii. *Intrusul*, mult mai simplu din punct de vedere narativ şi mai marcat de context în planul superficial al limbajului (personajele se adresează cu „tovarăşe", se evocă un mediu muncitoresc), cuprinde o respingere totală, etică, mizantropică, sarcastică, a „lumii noi". Ambele romane utilizează strategic convenţia naraţiunii la persoana I, manipulează filtrul narativ al personajului-narator şi al altor personaje, care sunt *puse să enunţe* diverse idei.

În *Cel mai iubit...*, apare frecvent mecanismul prudent al concesiei: negocierea obiecţiei, admiterea unor trăsături pozitive pentru a putea introduce o negaţie – „Stalin nu e încă bătrân, eu îl simpatizez ca om politic rus care a înţeles că Ardealul e al nostru, dar..." (Preda 1997, I: 83); „Bun, Stalin e un tip uriaş, se putea vorbi şi despre el" (p. 262); „Nici vorbă, Marx a fost un mare om" (p. 92; „strigătele lor, trăiască Stalin, trăiască tovarăşa Ana eţetera, nu-mi plăcuseră deloc, nu pentru că aveam ceva contra lui Stalin şi a altora, ci pentru că"... (p. 198). Enunţarea e scuzată prin explicaţii şi garanţii de inocenţă: după un discurs mai îndrăzneţ al personajului, apare precizarea care să-l disculpe: „Se vedea că nici el nu credea în propria-i viziune neagră pe care i-o inspirase reacţionarismul

maurrasian din cartea..." (p. 93)[28]. Se dovedeşte astfel acceptarea de către literatură a unui principiu nemărturisit al limbajului politic al vremii: importantă e enunţarea, nu asumarea. Cuvintele sunt periculoase sau avantajoase prin prezenţa lor, sinceritatea sau verosimilitatea actului rostirii fiind neesenţială. Personajelor li se atribuie anticipări profetice „corecte" ale istoriei – ca în monologul relatat al lui Gheorghiu-Dej, care se referă şi la canalul Dunăre-Marea Neagră: „Dar cândva tot va trebui făcut... când ne va costa, datorită dezvoltării noastre, de cinci sau chiar de zece ori mai ieftin..." (p. 188). Grav e că discursul oficial nu este introdus numai în replicile exterioare ale personajului narator, ci apare chiar în monologul său interior – fără ca vreun semnal textual să indice în acel punct o stare de alterare a conştiinţei. Clişeele discursului naţionalist apar chiar aşa, în gânduri intime, cu o stângace justificare finală:

> Aici era leagănul românismului, aici înflorise statul dac şi dacii, strămoşii noştri, care puseseră de-atâtea ori în pericol imperiul roman. Din ei, din daci şi romani, ne trăgeam, şi faptul că în anul 1000 năvăliseră pe-aici ungurii nu putea schimba cu nimic acest destin istoric. *Nu ştiu de ce îmi veneau în minte toate acestea, poate pentru că* agitaţia lui Cubleş mi se transmisese? (Preda 1997, I: 207).

În *Intrusul*, în schimb, e mult mai clar marcată opoziţia unui *eu* narativ faţă de o alteritate desemnată prin *ei* („să-mi pierd situaţia pentru ceva care la urma urmei ştiau *ei* mai bine de ce îl înfiinţase, adică pentru acest U.T.M.?", Preda 1974: 77) sau, în final, prin *voi*: „nu puteţi avea iertarea mea"; „singura voastră şansă e că nu sunteţi eterni şi că alţii mai buni, poate, vă vor lua locul. Nu sperati că vă vor menaja!" (p. 298).

5.3. Efecte ale cenzurii: omisiuni, substituţii

Ar trebui să se înmulţească analizele punctuale ale modului în care au operat, timp de decenii, cenzura oficială şi autocenzura personală: de la manuscrise la textul tipărit (cu eventuale documente şi mărturii ale redacţiei sau editurii), de la o ediţie la alta – cu modificările de interes specifice fiecărei perioade. Din punct de vedere strict lingvistic, interesează mai ales conotaţiile unor cuvinte, gradul de subversivitate care le era atribuit şi care poate deci explica anumite evoluţii semantice. Merită studiat, în plus, modul în care sensul textual se reface, diferit, după transformări aparent minore. Semnificaţia globală a unui text e profund modificată de dispariţia sau substituirea unor cuvinte şi secvenţe izolate.

5.3.1. *Cenzura şi adaptarea la context.* Dacă studiul variantelor unui text literar are deja o tradiţie, în diverse modele de analiză (filologică, psihanalitică, structuralistă), investigarea sociolingvistică a modificărilor produse de cenzură sau, în general, de presiunea ideologică nu pare să se fi dezvoltat prea mult; la noi, materialul e cât se poate de bogat şi instructiv. Autorii înşişi ar putea furniza cercetării mărturii foarte interesante. Cele câteva observaţii de mai jos pornesc însă de la o simplă comparare de ediţii; în lipsa

[28] Tiparele formulării amintesc de strategiile textuale ale supunerii la cenzură relevate de N. Mecu în analiza versiunilor *Bietului Ioanide* („Cazul *Bietul Ioanide*", în *România literară*, nr. 1, 2002).

unor mărturii – din care să rezulte raportul între schimbările impuse din afară şi cele operate, cu anticipare, de autor – se pot descrie pur şi simplu unele substituţii, eliminări sau adăugiri. Acestea au relevanţă lingvistică şi stilistică în măsura în care oferă un inventar de cuvinte-cheie, caracterizând atmosfera unei epoci – şi în măsura în care repun în discuţie raportul dintre contextele minimale şi globalitatea textului.

Două variante ale romanului *Întunecare* al lui Cezar Petrescu – „ediţia definitivă" din 1943 şi ediţia refăcută din 1953 – cuprind un număr apreciabil de diferenţe minimale, care reuşesc să schimbe fundamental tonul cărţii[29]. Ne oprim doar la cazurile în care substituţiile se pot lega de lexic, de conotaţiile determinate istoric ale unor cuvinte; simplele omisiuni ale unor cuvinte-tabu (nume geografice ca *Bucovina* sau *Bălţi*, de exemplu) ori introducerea de pasaje moralizatoare sunt situaţii mai simple şi mai previzibile, ieşind oricum din sfera unei analize a limbajului. Mai interesante sunt însă alte substituţii: în fragmentul „întrevăzând acea himerică umanitate purificată în care şi el va fi un om ideal, nou" (1943, p. 160), singura schimbare care se produce e înlocuirea adjectivului „*purificată*" prin sintagma „*călită prin văpăi*" (1953, p. 123); „omul nou" e în schimb perfect asimilabil de ambele contexte. Sensul e, în fond, acelaşi: conotaţiile politice ale termenilor sunt însă suficiente pentru a evoca două momente şi două ideologii. În alt punct al textului, o digresiune istorico-filozofică e modificată înlocuindu-se doar cuvântul *milă* – prin *pace*. O performanţă de alt tip realizează episoadele în care se schimbă, cu un minim efort lexical, nu doar conotaţiile culturale, ci chiar referinţa, sensul şi orientarea propagandistică a pasajului: „Am văzut soldaţii mei dând târcoale în jurul *popotelor ruseşti*, cum pândesc câinii când se taie o vită... I-am oprit şi i-am pedepsit la început! Am răcnit şi i-am înjurat! Pe urmă n-am avut ce face; m-am prefăcut că nu văd. Îi strigau *ruşii*: na, *rumânski*! şi le aruncau un os, o bucată de pâne..." (p. 222). În ediţia din 1953 „popotele ruseşti", „ruşii" şi „rumânski" sunt înlocuite, respectiv, prin „curţile boiereşti", „bucătarii" şi „golanilor" (p. 170).

Exemplele de mai sus constituie forme de modificare punctuală; în alt fel funcţionează ceea ce am putea numi *rectificarea discursivă*: textul unui paragraf rămâne neschimbat, dar i se adaugă un comentariu conţinând „interpretarea justă"; viziunea limitată a personajului e astfel confruntată cu adevărurile ideologiei omnisciente. Formulele care introduc asemenea amplificări sunt construite pe un tipar comun de autovalidare: „Prea puţini *îşi dădeau seama că...*"; „*Uita* că...".

Analiza exemplelor contrastante din textele de mai sus poate continua cu cel puţin încă un set de variante: ediţiile din anii optzeci revin în parte la formulările din 1943; acceptările, interdicţiile şi zonele de compromis, în care revenirea e parţială, sunt relevante pentru normele cenzurii dintr-un alt moment al istoriei.

5.3.2. *Cenzura şi biografia literară.* În analiza cenzurii e normal ca accentul să fie pus pe contextul istoric şi politic; nu ni se pare însă inutilă o abordare de orientare preponderent lingvistică şi stilistică a fenomenului: integrabilă studiului mai larg al

[29] Despre „convertirea" romancierului de succes Cezar Petrescu la regimul comunist scrie Stanomir 2004: „Ceea ce deconcertează, la o primă vedere, este amploarea unui proces de rescriere a operei interbelice, rescriere ce se realizează prin scoaterea ediţiilor definitive, acompaniate de prefeţe ale tinerilor critici orientaţi ideologic" (p. 95).

reflexelor ideologiei în discurs. Practica „croşetării" – a omisiunilor indicate prin paranteze şi puncte de suspensie[30] – poate fi urmărită chiar sub aspect sintactic: al structurii segmentelor eliminate şi al refacerii unor coerenţe. Analiza semantică ar putea viza listele de termeni interzişi, pentru a stabili în ce măsură respingerea era dictată de sensul propriu-zis sau de conotaţiile lor de diverse tipuri. Din punct de vedere pragmatico-stilistic, meritã studiate mai ales substituţia eufemistică, expresiile impreciziei. Analiza se poate extinde la discursul istoriei literare şi al îngrijirilor de ediţii. Multe ediţii (pentru publicul larg sau cu destinaţie didactică) sunt de fapt inutilizabile, din cauza omisiunilor şi a impreciziei afirmaţiilor pe care le cuprind.

Un exemplu dintre atâtea, care ni se pare absolut reprezentativ pentru strategia de a ascunde sub parafraze retorice, sub metaforism şi citate, o serie de omisiuni esenţiale provine dintr-un volum din scrierile lui Alecu Russo[31]. În secţiunea de prezentare biografică a autorului, locul naşterii este eludat prin evocare poetică: „1819 – 17 martie –. S-a născut Alecu Russo într-un «sat frumos răşchirat între grădini şi copaci pe o vale a codrilor Bâcului" (*Amintiri*)". Tehnica citatului şi aparenta precizie filologică a indicării sursei sunt menite să mascheze insolitul situaţiei. Trebuie să recunoaştem că e destul de neobişnuit ca locul naşterii să lipsească dintr-o biografie: asocierea dintre dată şi loc e atât de puternică (în istoria literară ca şi în formularele birocratice), încât absenţa se cere cel puţin marcată, justificată, explicată. Chiar insuficienţa datelor despre autor, incertitudinea asupra locului naşterii n-ar fi raţiuni suficiente pentru o absenţă totală a indicaţiilor. În cazul dat, absenţa se datora de fapt uneia dintre cele mai răspândite manifestări ale cenzurii din deceniile trecute: interdicţiei de a menţiona toponime din Basarabia.

Merită enumerate şi comparate soluţiile imaginate în diverse istorii literare şi în dicţionare dinainte de 1989; putem încerca astfel să surprindem raportul subtil de forţe, în care intrau deopotrivă momentul politic al apariţiei şi gradul lor de seriozitate ştiinţifică. De obicei locul naşterii e pur şi simplu omis, fără comentarii (ca în SR, p. 401, sau în DLR-SRC, p. 343; în ambele dicţionare este prezent în schimb locul morţii: Iaşi); uneori e indicat („Străşeni – Lăpuşna", DLR-1900) fără a se atrage atenţia asupra sa şi fără o plasare geografică mai largă. Doar mergând pe firul informaţiilor din istorii literare şi adunând mai multe date se înţeleg strategiile de selecţie: în DC-LR se precizează: „se naşte la Prodăneştii Vechi (azi în U.R.S.S.)" (p. 85); „Două sate îşi dispută cinstea de a fi adăpostit copilăria scriitorului: Prodăneştii şi Străşenii din preajma Chişinăului; cel de-al doilea, aflat chiar pe Bâc, pare să fie cel adevărat" (ILitR, II, p. 489); se observă că, în contra tendinţelor firesti de ierarhizare a informaţiei, în textul de la care am pornit nu Chişinăul era ales ca reper, ci destul de puţin celebrul Bâc.

Textul biografic din care am citat mai conţine de altfel o ilustrare la fel de interesantă a strategiilor de omisiune: evitând informaţia despre starea socială a familiei scriitorului, este evocată copilăria acestuia, exclusiv prin clişeele legăturii cu natura şi cu poporul: „Copilărind printre «ţărănaşii» cu care singur spune că se juca în «cireşul sălbatic", a cunoscut de aproape şi a îndrăgit de timpuriu viaţa simplă şi sănătoasă,

---

[30] Termenii *a croşeta* şi *croşetare* – creaţi în jargonul editorilor şi al literaţilor, înainte de 1989, de la *croşetă* „paranteză dreaptă" şi folosiţi cu intenţie ironic-subversivă – nu apar în DEX cu acest sens; *croşetare* a fost însă înregistrat cu modificarea sa semantică în DCR[2].

[31] Alecu Russo, *Piatra Teiului*, ed. Geo Şerban, Bucureşti, EPL, 1967.

obiceiurile poporului" (*ibid.*). E drept, o lectură foarte atentă şi subtilă ar fi trebuit să recupereze aici, din presupoziţii, informaţia absentă; în SR se spune, totuşi, că autorul era „coborâtor dintr-o veche familie boierească" (p. 401); iar în DLR-1900 se vorbeşte de „un neam vechi de boieri" (p. 759), în vreme ce în DLR-SRC el este „fiu de boiernaş" (p. 343).

5.3.3. *Studii eminesciene: transformări ale textului.* O excelentă analiză a Ioanei Bot urmăreşte modificările spectaculoase suferite de portretul poetului (capitolul „Masca lui Eminescu"), din *Viaţa lui Eminescu* a lui Călinescu între versiunea din 1938 şi cea din 1964: „român verde" devine „român", „naţionalismul" e înlocuit de „patriotism", enunţul „Eminescu a fost un mistic naţionalist" este reformulat „Eminescu a fost un patriot înflăcărat", „aspiraţiile" sunt substituite de „năzuinţe", se adaugă precizări ideologice de tipul „viziunea unui viitor mai drept" etc. (Bot 2001: 95–98).

Mai puţin evidente, dar semnificative sunt şi modificările operate la reeditările capitolului final, *Armonia eminesciană*, al cărţii din 1930 a lui Tudor Vianu, *Poezia lui Eminescu.* Există o deosebire esenţială între cele două cazuri: biografia lui Eminescu apare modificată în timpul vieţii autorului ei, deci cu acordul acestuia, în vreme ce reproducerile totale sau parţiale ale monografiei scrise de Tudor Vianu sunt ulterioare morţii acestuia. Schimbările sunt mai mici, constau în genere din omisiuni, dar au în final efectul de a atenua şi chiar de a ascunde total ideea fundamentală şi originalitatea textului; plasarea armoniei inexplicabile, a fascinaţiei poetice, în sfera psihologică a regresiunii în iraţional[32].

Un prim tip – previzibil – de transformări priveşte substituţiile unor cuvinte compromise de cadrele conceptuale ale anilor '30 (*rasă, sânge*): *rasă* e înlocuit în ediţia din 1974 cu *popor* (o „conştiinţă a latinităţii rasei" devine, de două ori, „conştiinţă a latinităţii poporului"). Sensul general al modificărilor vizează atenuarea şi eliminarea referirilor la pesimism, reacţionarism, anti-civilizaţie, iraţionalism. Uneori dispar, indirect, doar elementele care întăresc ideea: prin formularea „poezia păşeşte pe drumurile sale *cele mai proprii*" se implică ideea că sentimentul pesimist este caracteristic poeziei, lucru inadmisibil în noua ideologie, de aceea „cele mai proprii" e înlocuit cu neutrul „mai noi". În alt loc dispare pur şi simplu adverbul „pururi" (referitor la îndreptarea inspiraţiei poetului spre trecutul istoric şi anistoric). Secvenţa în care se precizează că Eminescu avea o viziune a vieţii „în care progresul nu mai poate ocupa niciun loc" dispare în ambele reeditări. O frază ca „Atitudinea spirituală a lui Eminescu *orientată într-un sens opus civilizaţiei* va reflecta *şi* ceea ce precedă *şi se opune* raţiunii, originea lucrurilor şi coincidenţa contrariilor" pierde în ediţia din 1974 orice element periculos, devenind (fără croşete, puncte de suspensie sau alte indicaţii): „Atitudinea spirituală a lui Eminescu va reflecta ceea ce precedă raţiunea, originea lucrurilor şi

[32] Nu am avut în vedere toate reeditările integrale, fragmentare sau în antologii, ci doar trei versiuni: reperul furnizat de reproducerea fidelă a primei ediţii (1930) în Tudor Vianu, *Opere,* II, ed. Matei Călinescu, Gelu Ionescu, Cornelia Botez, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, pp. 438–446, textul dintr-o ediţie din 1974, în colecţia „Eminesciana" (Tudor Vianu, *Mihai Eminescu,* ed. Virgil Cuţitaru, Iaşi, Editura Junimea, 1974, pp. 102–110), în care apar multe diferenţe nesemnalate – şi acela, puternic „croşetat", dintr-o antologie din 1985: Gh. Ciompec (ed.), *Mihai Eminescu, II – Structurile opere,* Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, pp. 58–64.

coincidența contrariilor"; la reeditarea din 1985 textul recuperează câte ceva, şi mai ales sunt indicate modificările: „Atitudinea spirituală a lui Eminescu [...] va reflecta *şi* ceea ce precedă şi se opune raţiunii, originea lucrurilor şi coincidenţa contrariilor". Din începutul de frază „Abia cu Eminescu *şi datorită atitudinii sale anticivilizatorii",* în 1974 dispare toată partea subliniată; în 1985 e omis adjectivul – inacceptabil pentru un poet naţional model: „Abia cu Eminescu *şi datorită atitudinii sale* [...]". Sunt omise cu totul secvenţele „pentru ca ultima dintre legăturile cu care civilizaţia ne ţine strânşi să fie desfăcută" şi „de legăturile raţiunii şi civilizaţiei".

Cel mai uşor dispar adjectivele incomode sau orice element dintr-o enumeraţie; evident, din seriile „a erotismului, a naturalismului, *a reacţionarismului* său" şi „sentimentul naturii, *reacţionarismul,* erotismul şi muzica", elementul subliniat va fi anulat. În vreme ce *reacţionarismul* e un cuvânt lipsit de echivoc, *reacţiunea* suferă o reinterpretare lexicală: dacă în ediţia din 1974 cuvântul dispare cu totul, uneori cu întregul fragment în care e plasat, textul din 1985 oferă un perfect exemplu al excesului de subtilitate spre care împinge cenzura. Soluţia e găsită într-un artificiu de scriere (deconstructivistă!): *reacţiunea* negativă devine o pozitivă (constructivă, dialectică) *re-acţiune.*

În versiunea din 1974, după atâtea modificări, una rămâne misterioasă şi aproape subversivă: în textul din 1930 răul eminescian „*era*" o criză de creştere; în cel modern, probabil din simplă neatenţie, apare în schimb prezentul (desigur, interpretabil ca prezent gnomic-descriptiv): „«răul eminescian» *e* mai degrabă o criză de creştere".

Compararea ediţiilor întăreşte senzaţia că, într-o vreme a unei culturi paralele fundamental orale (bancuri, mărturii familiare, istorii alternative), însuşi textul scris apărea (indiferent de voinţa autorului său) ca incert, fluid şi permanent modificabil.

5.3.4. *Cenzura stilistică. Purism şi trivialitate.* În genere regimurile autoritare încearcă să impună purismul lingvistic. Fără a dezvolta o politică lingvistică articulată (precum, de exemplu, regimul fascist, cf. Klein 1986), regimul comunist din România a favorizat unificarea şi impunerea limbii literare, descurajând orice tendinţă centrifugă şi diferenţiatoare: regională, argotică, individuală. Valorizarea determinată ideologic a „limbii populare", a „oralităţii" îi atribuia acesteia caracterele unei ficţiuni utopice, substitut festiv al unei realităţi subversive.

Acuzaţiile de trivialitate a limbajului formulate cu ocazia unui „proces literar" sunt caracteristice pentru purismul ultimei perioade a totalitarismului românesc. Un roman apărut în 1985 – Ion Anghel Mânăstire, *Noaptea nu se împuşcă* – a făcut în momentul respectiv obiectul unor condamnări publice în adunări populare ad-hoc. Acuzaţiile se bazau pe câteva teze fundamentale: a) tabu-ul lingvistic; b) separaţia strictă a registrelor, clar ierarhizate; c) identificarea dintre formă şi fond. Asocierea lor conducea la recunoaşterea implicită a caracterului subversiv al limbajului frust. Intervenţiile din care citâm sunt un text compozit, cu emiţători multipli, deformat de atâtea ori încât şi-a pierdut caracterul individual: câţiva săteni, convocaţi la o şedinţă de „dezbatere a cărţii" (pe care nu o citiseră) şi-au interpretat rolul de acuzatori citind sau parafrazând textele gata redactate care li s-au înmânat chiar în ziua respectivă de către autorităţi; mai mult, înregistrarea apărută la vremea respectivă în presă (varianta B) diferă considerabil de desfăşurarea reală a discuţiilor, consemnată în secret (varianta A): în forma publicată,

intervențiile sunt încă mai elaborate şi clişeizate[33]. Autoritatea intervine deci de două ori: mai întâi pentru a-i face pe oameni să recite un text „corect" şi relativ credibil, apoi pentru a modifica rezultatul imperfect al propriul text, nedemn de forma scrisă, de largă circulație. Dacă forma originală a textului – bilețelul cu indicații – s-a pierdut, rămân de comparat forma orală şi cea transcrisă – suplimentar idealizată; două fragmente pot da o idee despre tipul de modificare practicat:

> V.A., țăran cooperator: a) [varianta A] „Nu mi-a mai plăcut că autorul îi zice la femeie, muiere. De ce să-i spună muiere, eu dacă i-aş spune aşa la femeie, nu mi-ar mai da de mâncare o săptămână (Anghel Mânăstire 1990: 162).
> b) [varianta B] „În agricultură muncesc şi multe femei. Vorbind despre ele, autorul nu le spune decât „babe" şi „muieri" şi povestesc tot felul de scene urâte, cu mare lipsă de respect față de mamele, soțiile, fiicele noastre! În satul nostru multe femei conduc echipe şi brigăzi, ferme cerealiere şi ferme zootehnice, fac parte din conducerea cooperativei agricole de producție, din cea a primăriei, avem femei profesoare, inginere, educatoare care îşi îndeplinesc cu răspundere sarcinile încredințate. De ce să le spunem în toată cartea numai „muieri"? (Anghel Mânăstire 1990: 157)

Tabu-ul lingvistic e exprimat în termeni estetici şi sociali: autorul e acuzat că foloseşte „expresii vulgare", „expresii dezgustătoare", „cuvinte urâte", „limbaj degradant", „limbaj de indivizi neevoluați":

> Întotdeauna am considerat o carte o operă educativă, dar aceasta nu este decât o înşiruire de expresii vulgare, triviale (...). Mi-e jenă să reproduc aici măcar un pasaj din această carte nefinisată, plină de vulgarități. (M.S., învățător pensionar, var. B) (Anghel Mânăstire 1990: 153).
> Sunt multe înjurături. Marin Preda înjura în puncte, puncte, nu ca în această carte. (M.D., țăran cooperator, var. A.) (Anghel Mânăstire 1990: 161).

Registrele sunt net separate în funcție de situația de comunicare: „expresiile triviale" se pot folosi, dar nu oriunde; mai exact, nu în situații publice „oficiale":

> Şi eu am folosit expresii urâte în viață. Dar nu în fața elevilor. (M.S., varianta B) (Anghel Mânăstire 1990: 154).
> Într-un loc e vorba de nişte vânători pe malul unei gârle dunărene care-şi zic tot felul de zvonuri şi de bancuri ruşinoase. Dar astea s-or fi spunând acolo, pe baltă, nu într-o carte care trebuie să ajungă la mine. (M.D., țăran, varianta B) (Anghel Mânăstire 1990: 155).

Literatura e, se înțelege, o asemenea situație oficială, educativă.

Poate cel mai interesant aspect al procesului, caracteristic pentru sistemul cenzurii din perioada în cauză, constă în presupunerea unei solidarități a formei şi a fondului, prin ideea că expresiile vulgare corespund unei atitudini contestatare, unei viziuni negative asupra lumii. Autorul e acuzat că *defăimează, batjocoreşte, jigneşte,* „ia

---

[33] Un grupaj de documente ale cazului (intervențiile reale, articolele din presă, mărturii) a fost publicat în 1990, în anexa ediției a II-a a romanului (Anghel Mânăstire 1990), din care citâm în continuare.

totul în derâdere" – „într-un stil de-a dreptul huliganic"; că *deformează, denaturează* realitatea

„Dezbaterea" înscenată are şi o consecinţă practică: retragerea cărţii din librării şi biblioteci..

5.4. Decontextualizare şi restrângerea mărcilor ideologice

Literatura de consum în genere şi mai ales cărţile de mare succes la public au fost prea puţin studiate la noi; atât cercetările de sociologie a lecturii, cât şi cele stilistice şi retorice ar avea de câştigat dacă s-ar analiza, dincolo de universaliile unor strategii populare, cazurile mai spectaculoase ori, pentru deceniile trecute, tensiunile, compromisurile şi complicităţile cu cenzura totalitară. Unul dintre fenomenele autohtone absolut remarcabile e ciclul *Cireşarii,* al prozatorului Constantin Chiriţă: un *bestseller* al anilor 60–70, din categoria „literatură pentru tineret"[34], cu numeroase reeditări, căruia ar fi foarte interesant să i se reconstituie istoria receptării şi proporţiile tirajelor. Între modificările apărute de la o ediţie la alta, una uşor de atribuit cenzurii politice din anii 70 priveşte chiar titlurile: în perioada de deschidere de la sfârşitul anilor '60, a fost posibil ca două dintre romanele ciclului să se numească, senzaţionalist, *Teroarea neagră* şi *Teroarea albă.* La reeditarea din 1972, titlurile respective sunt substituite prin edulcorat-poeticele *Cavalerii florii de cireş* şi *Aripi de zăpadă.*

Succesul incontestabil al seriei de romane s-a bazat în mare parte pe construirea unei utopii: ea propunea un tip de proză de actualitate, din care lipsea orice aluzie la realitatea politică a vremii, cadrul vieţii cotidiene fiind de fapt într-o continuitate directă, naturală şi discretă cu perioada interbelică[35]. Primul volum al ciclului (în ediţia din 1968) începe cu fraza „De aproape cincizeci de ani, orologiul cel mare din turnul şcolii supraveghea cu cadranele sale cele patru puncte cardinale" (Chiriţă 1968a: 7), pentru a continua cu inventarierea unor elemente simbolice, mostre de farmec discret al lucrurilor vechi (orologiul, muzeul), al bătrânilor (paznicul şcolii), al tradiţiei (liceale).

Abstragerea progresivă din real e uşor de urmărit în compararea variantelor de text impuse de cenzură sau de autocenzură. Strategiile absenţei – anularea referirilor la realitate, la contextul politic – şi dezvoltarea unei mitologii a tradiţiei pot fi identificate chiar la nivelul strict lingvistic, deşi limbajul nu este, desigur, decât un indiciu retoric al unor procese mai complexe. Am ales câteva observaţii pe care le permite compararea a două ediţii din volumul al doilea al ciclului (*Castelul fetei în alb*): din 1961 şi din 1968[36]. Perioada e dintre cele mai interesante şi modificările în text spun ceva despre „închidere" şi „deschidere" în politică şi în cultură. Unul dintre personajele principale e numit de

---

[34] Cf. Ştefan Borbély, „Cireşarii", în Pop 2000, 1, pp. 208-209: „*Cireşarii* reprezintă, poate, primul best-seller românesc postbelic, şi, cu certitudine, cel mai bun ciclu romanesc despre adolescenţi care s-a scris vreodată în România" (p. 208).

[35] De aceea ni se pare destul de nedreaptă caracterizarea sa ca roman „realist-socialist", în DCRR, pp. 552, 567.

[36] Constantin Chiriţă, *Castelul fetei în alb. A doua aventură a Cireşarilor,* ed. a II-a, Bucureşti, Editura Tineretului, 1961 şi *Cireşarii, 2. Castelul fetei în alb,* Bucureşti, Editura Tineretului, 1968 (prima ediţie apăruse în 1958; alte reeditări: în 1972, 1976, 1985 etc.).

altfel *Tică* în 1961 şi *Tic* în 1968 – ceea ce, dincolo de subiectivitate şi eufonie, poate simboliza trecerea de la un mediu popular autohton, cu hipocoristice tradiţionale, la unul mai neutru şi „cosmopolit".

O scenă a romanului îl prezintă pe erou în pericolul de a primi o pedeapsă şcolară pentru indisciplină. În 1968, strategia la care recurge tânărul e de a se prezenta la cancelarie în „hainele de sărbătoare"; puţin credibilă în raport cu regulile reale ale vremii, scena se lămureşte prin confruntarea cu ediţia anterioară, în care era vorba de „uniforma de pionier" (îmbrăcată de personaj „întotdeauna când comitea vreo şotie de răsunet şi trebuia să apară în faţa vreunui personaj însemnat", Chiriţă 1961: 60). Descrierea nu lasă niciun dubiu asupra substituţiei şi asupra modelului „burghez" pe care textul îl plasează fără efort într-o lume aparent contemporană: „bluza albă, cravata roşie, pantalonii scurţi" (1961: 60) devin: „cămaşa albă ca zăpada, cravata maron cu dungi negre, hainele călcate cu migală, pantofii lustruiţi ca oglinda, un vârf timid şi alb de batistă în buzunarul de deasupra inimii" (Chiriţă 1968b: 60). În fond, varianta uniformei era fundamental ambiguă: simbolurile politice ale realului apăreau, dar folosirea lor strategică nu era cea ideologic acceptabilă, permiţând să se vadă funcţia lor de mijloc de presiune, de şantaj reciproc şi chiar de negociere (acceptare, respingere, manipulare). Riscul e evitat, în 1961, de o paranteză în care intervine limba de lemn iar vocea naratorială adoptă o atitudine „justă": „(E adevărat că atunci când îmbrăca uniforma de pionier şi purtarea lui Tică era *la nivelul cerut*)" (p. 60).

Şi mai semnificativ e nivelul limbajului în reprezentarea dialogului, în selecţia formulelor de desemnare şi de adresare oficiale sau a celor „normale". În 1961, în dialogul unei scene între directorul şcolii, un suplinitor şi un elev apar formele „un pionier" şi „tovarăşe profesor": la observaţia „ştii... nu e frumos... un pionier...", elevul răspunde cu „Tovarăşe profesor" (Chiriţă 1961: 61). În 1968, dialogul e uşor diferit: „– Ştii că nu e frumos ca un elev care... care nu e un elev rău..."; răspunsul conţine, în locul formulei de adresare oficială, o simplă formulă de politeţe: „Nu vă supăraţi" (Chiriţă 1968b: 62).

De fapt, pe parcursul întregului ciclu, în varianta din 1968, cuvinte-semnal precum *pionier* sau *tovarăş* sunt sistematic evitate. Succesul real al cărţii la cel puţin o generaţie de cititori e legat şi de această performanţă a omisiunii, strategie retorică cel puţin la fel de eficientă ca aluzia.

5.5. Stilul aluziv

Despre soarta stilului aluziv şi în general despre schimbările de scriitură implicate de dispariţia cenzurii s-a vorbit foarte curând după schimbarea contextului social din decembrie 1989; în discuţie au fost aduse doar nuanţări, întrebări şi nelinişti, pentru că de legitimitatea unor mutaţii, de impunerea unui stil mai direct, mai puţin criptic şi parabolic nu se îndoia, probabil, nimeni[37].

[37] Stilul aluziv nu şi-a pierdut cu totul sensul, schimbându-şi, poate, doar funcţionalitatea; dacă valoarea de mod de comunicare subterană cu iniţiaţii capabili să-l descifreze (pe baza presupoziţiilor comune şi a competenţei de lectură) îşi pierde din importanţă, rolul său persuasiv e, în schimb, în creştere, asociat cu scepticismul, relativitatea, autoironia.

Puțini termeni comuni retoricilor mai vechi și conversației cotidiene celei mai uzuale sunt atât de greu de definit că *aluzia*. Conform dicționarelor curente, *aluzia* ar fi un cuvânt, o expresie sau o frază prin care se face referire la o idee, situație sau persoană fără a o exprima direct, fără a o numi. Însă caracterul indirect e comun atâtor figuri de limbaj – de la eufemism până la simbol și alegorie – încât nu poate căpăta valoare distinctivă. Mai elocvente au fost, în tratatele de retorică, în enciclopedii și dicționare speciale, clasificările și exemplele – moduri de a aproxima obiectul prin descrierea și prezentarea unor prototipuri. Astfel s-au enumerat (în funcție de aproximativele domenii de referință ale ideii subînțelese) aluzii istorice, mitologice, religioase, folclorice, literare, erotice și obscene, politice, personale etc. Minuțioasă, arbitrară și inutilă, detalierea claselor ar putea continua: ea nu spune, oricum, nimic despre modul cum funcționează aluzia. O altă aproximare a obiectului ar încerca-o analogiile parțiale din limbajul comun: aluzia ar intra în sfera subînțelesului, a insinuării, a vorbirii ocolite, învăluite, a „limbajului coțcăresc" (studiat, la Creangă, de G. I. Tohăneanu), ori, mai nou și mai familiar, a celui cu „șopârle". Dicționarul academic (DA) înregistra, în 1913, sub cuvântul-titlu *aluzie*, echivalente precum „aruncătură din vorbă", „vorbă aruncată", „bătaie a vorbei" și, evident, expresia populară „a bate șaua, ca să priceapă iapa". Am putea recurge, în fine, și la etimologie, reamintind faptul, nu lipsit de interes, că aluzia e înrudită, prin etimonul ei latinesc, cu ludicul: *alludere* însemnând, inițial, „a se juca, a se hârjoni", „a glumi".

Pentru cercetările pragmatice mai noi, aluzia e un caz privilegiat de studiu al comunicării, pentru că se bazează, în cea mai mare măsură, pe un „contract", pe o complicitate conversațională între vorbitori – și pentru că aduce doar o confirmare a lucrurilor deja știute, o restabilire a legăturii și o împrospătare a memoriei. În literatura și în spectacolele ultimelor decenii, temele și ideile interzise erau evocate aluziv doar în temeiul unei bune cunoașteri comune.

Trăsătura definitorie a aluziei e totuși alta – și anume ruperea de context; ea pretinde o lectură disociativă divergentă, o izolare de text în texte, o izolare de semnale marginale, de mențiuni neesențiale care își câștigă autonomia. Figura se bazează pe o abatere de la modul normal al înțelegerii, care presupune interpretarea fiecărei informații în contextul ei de apariție, în legătură cu ceea ce s-a spus deja și cu ceea ce se va spune în continuare. Sunt aici premisele unor forme patologice ale lecturii abuzive și incoerente; există un pericol al perpetuării acestui comportament lingvistic (la autor și la cititor), dincolo de necesitățile exterioare sau de limitele interioare ale unui tip de text[38].

---

[38] Nu totdeauna aluzia prevede toate treptele unei posibile implicări a interlocutorului, a cititorului; ea poate rămâne la un prim nivel, al satisfacției intelectuale, în sens larg culturale, de a fi identificat o sursă. În *Pseudokynegetikos,* scriind despre „coliba unchiașului *mărunt,* căruia-i duce acum *dorul* Bărăganul întreg, Odobescu își adnotează fraza (aluzia e întotdeauna condiționată istoric), precizând: „Aluziune la cârciuma unchiașului poreclit Dor-Mărunt". Aluzia se reduce aici (revenire la *alludere*!) la un joc de cuvinte. Aceeași gratuitate e vizibilă într-un enunț precum „Rectorul e mut ca o lebădă mâncată de țigani" (*Acum* 29, 1991). Un clișeu („mut ca o lebădă"), evocând intertextual o poezie a lui Blaga (*Autoportret,* în vol. *Nebănuitele trepte,* 1943: „Lucian Blaga e mut ca o lebădă"), e concurat de inventarul foarte actual de zvonuri sau știri de senzație: printre acestea, cuvântul *lebădă* evocă, mai mult decât orice posibile contexte culturale (mitologice sau literare), o spectaculoasă întâmplare care s-ar fi petrecut într-un parc vienez (unde niște țigani români ar fi mâncat lebede). Plăcerea jocului stă în exacerbarea sentimentului de actualitate, iar

Aluzia încetează a fi simplă aluzie atunci când lectura paralelă îşi creează mai multe puncte de sprijin şi o coerenţă proprie: când textul devine simbolic şi parabolic. În perioada comunistă, ideile sau cuvintele evocând, de exemplu, „întunericul" sau „coada", „mersul nostru înainte" sau „nebunia lui vodă" puteau rămâne simple semnale izolate sau se puteau organiza într-un plan secund, coerent, al lecturii.

Un scurt text al Ilenei Mălăncioiu (*După o lungă aşteptare*, în volumul *Călătorie spre mine însămi,* 1987) ilustrează foarte bine asocierea aluziei cu alegoria: aluziile dirijează interpretarea alegorică, în vreme ce alegoria conferă aluziilor profunzime şi coerenţă. În timpul unei călătorii cu tramvaiul (narate din punctul de vedere al unui *eu* care se identifică adesea cu un *noi* indistinct dar solidar), pe stradă apare un cortegiu mortuar. Faptul că acesta trezeşte sentimente aproape euforice, provocând o nostalgie dramatică a trecutului, transmite un mesaj de puternică depresie şi depreciere a prezentului şi a viitorului:

> Alămurile fanfarei străluceau în soare şi sunetele ei armonice dădeau *mersului nostru comun* un fel de linişte ciudată şi *un fel de umanitate pe care ne temeam c-am pierdut-o.* Ce zi frumoasă, m-am gândit fără să vreau, şi deodată mi s-a părut că eram *în Bucureştii de altădată* şi că oamenii erau veseli şi mergeau cu trăsura la şosea să se bată cu flori (Mălăncioiu 1987: 92–93).

Textul poate fi citit şi ca o formă de autoironie acută, de umor negru, în care dricul devine emblemă a bucuriei şi a salvării. Aluziile punctuale la obsesiile şi atitudinile de opoziţie faţă de sistem, chiar la speranţa unei revolte (sentimente de solidaritate, „lungă aşteptare", „steagul acela după care mergeam", „convoiul să crească încet") sau la sloganurile oficiale („mersul nostru înainte") se organizează şi într-o alegorie, în care speranţa apare ca absurdă, pentru că e, de la început, moartă:

> Şi-mi părea rău că nu citisem ce scrie pe cruce şi că nu ştiam cum îl cheamă şi că steagul acela după care mergeam era un steag ca toate steagurile bisericeşti.
>
> Aş fi vrut să mergem aşa până la capătul drumului şi convoiul să crească încet, încet, dar deodată caii de dric au cotit într-o altă direcţie şi noi am mers înainte pe linia noastră, dar tot aşa încet ca după mort. Şi-am început din nou să ne pierdem răbdarea şi să spunem pe rând tot ce ne trece prin cap despre mersul tramvaielor şi *despre mersul nostru înainte* (Mălăncioiu 1987: 93).

Mult mai adesea, aluzia presupune, totuşi, un plus de implicare: complicităţii intelectuale (ştim despre ce e vorba) i se adaugă una afectivă (o atitudine comună faţă de sursa referirii). Folosirea aluziei (citat, parafrază, reproducere a conţinutului unui fapt) nu presupune o formă de protecţie – ci sublinierea acordului: nu se dau indicaţii mai precise pentru că nu mai e nevoie de ele. Ca „formă de protest", aluzia e una cu totul modestă; ca manifestare a dispoziţiei ludice, e un mecanism indispensabil umorului cu priză la cotidian. Spre deosebire de aluziile-semnale, marcând doar „strângerea rândurilor", cele

---

complicitatea autor-cititor se bazează pe pasiunea jurnalistică a urmăririi faptului divers. În afara acestor implicaţii, e limpede că nu se dezvoltă niciun alt sens ascuns şi subversiv, niciun discurs paralel – didactic sau polemic – despre emigraţie, minorităţi etnice sau despre orice altceva.

ludice sunt, de multe ori, suficient de complexe pentru a miza pe mai multe strategii şi a contrapune tendinţei divergente o logică interioară.

Cele ce urmează sunt doar câteva sugestii, produs al unei lecturi parţiale, incomplete, a două pagini alese arbitrar: cele cu care se deschid două volume de proză scurtă din anii '80: *Închiderea ediţiei,* de Bedros Horasangian (1984) şi *Caravana cinematografică* de Ioan Groşan (1985). Diferenţele de scriitură dintre cele două texte sunt foarte mari, cele mai importante fiind produse de perspectiva naratorială, de preferinţa pentru elipsă şi propoziţii nominale şi pentru metatext (la Horasangian), respectiv pentru structurile dialogului în convenţie realistă (la Groşan).

Ceea ce la lectura primei pagini din volumul lui Horasangian nu izbeşte, dar se constată la analiza pe text şi acţionează subteran, este frecvenţa extremă a negaţiilor, în toate formele posibile: de la cea care însoţeşte verbul („n-a avut timp", „nu stă bine", „n-a fost uşor", „nu mai are...", „negăsind") la derivatele substantivale şi adjectivale cu prefixe negative („neputinţă", „nemişcat', „incapabil"), la pronume şi adjective negative („nimic", „niciun alt loc"), la prepoziţii cu sens privativ („fără..."). Diversitatea de forme evită impunerea violentă a unei obsesii – pe care o strecoară însă în subtext:

> Era un vagon nou, fără compartimente. La început a străbătut tot trenul dar negăsind niciun alt loc liber a trebuit să se mulţumească şi să accepte unicul disponibil.
> Lângă uşă, într-un vagon aglomerat, într-un tren aglomerat, într-o zi de sărbătoare. Liberă.
> Douăzeci şi patru a opta.
> S-a resemnat şi a pus sacoşa cu pere în portbagajul de deasupra lui alături de alte valize, pungi, cutii.
>
> (*J'ai besoin d'être aimé*, Horasangian 1984: 7)

Stilul aluziv se manifestă prin refuzul unui limbaj oficial, substituit în mod tacit de unul neutru, nemarcat, non-emfatic; litota e destul de greu perceptibilă în cazul unui cuvânt atât de obişnuit ca *august:* „zi de sărbătoare. Liberă. Douăzeci şi patru *a opta*"[39]. Foarte interesantă e şi zona semantică a adjectivului, mai ales prin jocul între valorile sale obiective şi cele apreciative: *nou* şi *liber* pot fi citite într-un registru neutru („vagon nou", „loc liber", „zi [...] liberă"), dar e perceptibil modul de a declanşa o a doua lectură, de a introduce strategia aluziv-ironică. Prima propoziţie a textului confirmă o presupoziţie indusă de contextul social şi existentă – fie că cititorul este sau nu conştient de ea – în sensul apreciativ al lui *nou*: degradarea („Era un vagon nou, fără compartimente"). *Liber* – subliniat prin izolare – primeşte de la început conotaţii ironice.

Nu se poate afirma că textul este doar o reţea de subtexte construite în jurul unei obsesii unice; sunt totuşi mecanisme subtile care explică puterea de a exprima o opoziţie a acestui gen de proză.

Tot o primă pagină – din volumul lui Ioan Groşan, de data aceasta – aduce un alt set compact de negaţii. Repetarea adverbelor negative („nu mai mult", „n-avem spaţiu", „n-am văzut niciodată", n-aţi venit", „n-am împuşcat", „n-au mai făcut nimic", „nu, nu, [...], eu nu mă ocup de...", „nu e uşor" (*O dimineaţă minunată pentru proza scurtă*,

[39] 23 August era, în perioada comunistă, ziua naţională a României (sărbătorind „eliberarea de sub jugul fascist şi imperialist", v. infra, **6.1.1.**).

Groşan 1985: 7) e doar o parte din structura mai complexă a unui topos *al gestului ratat, al renunţării.* Manifestarea lingvistică a motivului e vizibilă în plan lexical – „căută o clipă cuvântul, dar renunţă şi-l înlocui cu o pocnitură din degete", în microstructuri narative – „Marţ, care se răsucise pe capră să-i spună ceva, se întoarse respectuos în poziţia dinainte"; „ziceau [...] că fac nu ştiu ce reportaj [...] şi n-au mai făcut nimic"; în utilizarea imperfectului cu valoare de condiţional perfect: „Vă puteam duce la iepuri, da'..."; „Păcat că n-aţi venit [...] Aveaţi ce vedea..." (p. 7). În completarea seriei de eşecuri (deja uriaşă pentru o singură pagină, amplificată în continuare) apar verbele semnificând crearea de construcţii mentale paralele realului (de la *a pricepe* şi *a crede* la *a-şi închipui, a-şi aminti, a încerca să vadă).* Se observă şi polarizarea adjectivelor, exclusiv pozitive în planul dialogului („mai spectaculos", „foarte frumos", „mare") şi marcat disforice în secvenţele descriptive care reprezintă, prin contrast, realul („drumul prin pădure era *moale,* caii înaintau într-un trap *mărunt, înăbuşit*").

Finalul textului accentuează scenariul frustrării: după apariţia şi dispariţia unui cerb („«Trageţi!» zise tânărul redactor către director. «Poftim?» «Trageţi! De ce nu trageţi?» «Nu pot.» «Cum nu puteţi?» «N-am permis de cerb!», p. 10), vânătoarea e deturnată spre ţinte mult mai puţin eroice („«La ciori, zise Marţ. Ştie tov director un loc pe câmp»", p. 11).

Ceea ce leagă cele două fragmente analizate, în ciuda deosebirilor evidente, este modul în care, sub aparenţa înregistrării unui cotidian neutru şi minor, se produce raportarea prin limbaj la un complex de structuri mentale. S-ar putea ca diferenţele să conteze mai mult decât asemănările, dar o poetică a negaţiei şi a aluziei aşteaptă încă să fie scrisă.

5.6. Stilul parodic

5.6.1. *Parodii contemporane.* O tradiţie a folosirii parodice a limbajului de lemn românesc a existat, şi nu numai accidental, în construirea unor personaje de contrast; au fost cărţi scrise integral într-o variantă parodică, uneori ambiguă, a jargonului epocii şi în care focalizarea asupra limbajului era imediat perceptibilă, conducând către ficţiunea sau realitatea „omului nou" şi a mutaţiilor de mentalitate. E de văzut în ce măsură îşi păstrează actualitatea şi interesul textele scrise prin raportare la ticurile şi structurile unui limbaj între timp dispărut şi – prin intermediul acestuia – la cadrele de mentalitate şi de viaţă cotidiană ale epocii.

Presupunem că rezistenţa lor e mai mare, în orice caz, decât cea a textelor hibride („curajoase" cu ajutorul concesiilor făcute ideologiei oficiale), cel puţin pentru că nu acumulează segmente raportabile la sisteme diferite de referinţă, alternând pagini pentru satisfacţia cititorului cu altele pentru liniştirea autorităţilor: aici ambiguitatea, dacă există, implică integralitatea textului, fiind factor de coerenţă. Iar aparenţa de superficialitate, de păstrare la nivelul unor ticuri lingvistice pur şi simplu pitoreşti sau ridicole e contrazisă de obicei de implicarea unui nivel mai profund; mai mult decât în alte tipuri de proză, este cuprins aici echivocul unei realităţi psihologice şi sociologice în care explicaţiile adoptării limbajului de lemn pot fi parvenitismul, frica sau simplul automatism. În concluziile cărţii sale despre limba de lemn, Françoise Thom găsea că întrebările esenţiale legate de obiectul cercetării, produs al ideologiei şi cumul de

determinări negative, sunt cele care privesc capacitatea sa de impunere, corupția pe care acest non-limbaj o exercită din punct de vedere moral şi intelectual: moral, prin promisiunea puterii, intelectual – prin facilitate, comoditatea renunțării la o gândire proprie (Thom 2005: 227–228). Cărțile în care limba de lemn apare ca unică modalitate de expresie, comună personajelor şi autorului, fără distanțări evidente, au, dincolo de efectul comic de suprafață, calitatea de a pune astfel de întrebări grave asupra unei determinări sau opțiuni existențiale. Folosirea limbajului de lemn nu de către autorități, ci de către individ, asumarea lui în situații mai puțin oficiale nu reprezintă, evident, doar ilustrări datate ale unor inadecvări stilistice.

Parodia limbii de lemn vorbite a variat pe scara dintre umanizare, umor discret şi artificialitate şi sarcasm. Mai curând în prima categorie se plasau, de pildă, interviurile lui Al. Monciu-Sudinski[40]: „Păi, ca să fiu sincer, noi topitorii de bitum, bitumul îl topim" (Monciu-Sudinski 1974: 42); „Astăzi, când agricultura se face cu ajutorul organelor superioare, țăranul are vreme să citească, să se dezvolte, să urmărească ziarele" (p. 27); „Astăzi nu mai vezi țărani cu aspect neplăcut, în iţari, în opinci, cu cojoace..." (p. 28); „Trebuie şi inteligență... Nu că ar fi obligatoriu, dar dacă eşti cinstit şi inteligent şi ordonat şi respectuos, nu se poate să nu-ți meargă bine. Iar inteligența îți ajută mai mult ca să fii respectuos" (pp. 26–27); „Prostul nu deosebeşte un om de-un organ!" (p. 27).

Parodia de extremă artificialitate e reprezentată, în schimb, de cărți precum *Podul aerian*, al lui Marian Popa (Popa 1981); e interesant că într-un astfel de caz limbajul, ca realitate primă, determină întreaga construcție a textului, narațiunea însăşi fiind doar ducerea la ultimele consecințe a unor axiome lingvistice. Obligativitatea enunțului optimist şi tautologic, tiparul confirmării se impun din prima pagină: „Era o zi foarte frumoasă, ca toate celelalte" (Popa 1981: 7); „trenul porni în direcția propusă cu viteza necesară" (*ibid.*). Ultima propoziție este emblematică pentru un limbaj autoreferențial şi pentru narațiunea care acumulează, cu obstinație exasperantă, ilustrări ale conformării la model; parabola măreței edificări „în aer" şi impresia generală de vid sunt rezultatul unei construcții pur teoretice, în care ficționalitatea e doar un termen de contrast, o ipoteză în demonstrația prin reducere la absurd. Textul ilustrează clişeele lingvistice şi de gândire ale ideologiei care acumulează erori de logică, din obligația de a exclude orice negativitate: „Podul aerian se împlinea din fiecare contrariu, din fiecare contrariu pozitiv, încă mai pozitiv decât contrariul lui" (Popa 1981: 81).

Dialogul integral constructiv este descris în acelaşi limbaj plat şi vag, cu aceeaşi aparentă seriozitate, ca din partea unui spectator care nu îi sesizează vidul intelectual: „Unii se gândeau la întreg şi tăceau, alții căutau să reconstituie şi să evidențieze o parte a operei, şi fiecare intervenea pentru a-l aproba pe celălalt, pentru a evidenția la rându-i un alt aspect" (p. 84).

Nu e vorba în exemplele anterioare, se observă uşor, de o manieră stilistică unică; doar de „exploatarea intensivă" a aceleiaşi realități lingvistice. De aceea nici nu trebuie căutate similitudini perfecte între cele de mai sus şi cel de-al treilea exemplu, ulterior lor; cele două seriale (*Epopeea spațială 2084* şi *Planeta mediocrilor*) publicate de Ioan

[40] Ambiguitatea plasării lor în contextul epocii şi contradicțiile în receptare sunt amplu şi subtil discutate de Ion Manolescu, în capitolul „Pe urmele lui Monciu-Sudinski" (Cernat, Manolescu, Mitchievici, Stanomir 2005: 453–490).

Groşan, înainte de 1989, în revista „Ştiinţă şi tehnică"[41]. Contrastul dintre convenţiile lexicale şi narative S.F. (limbaj modern, neologistic; elemente de surpriză; senzaţionalul) şi planul de referinţă al actualităţii (registrul neaoş; detaliul familiar; extrema banalitate) sunt, desigur, sursă primă de umor (evidentă chiar din înşiruirea denumirilor personajelor şi locurilor: roboţii Dromiket 4 şi Stejeran 1 de la baza cosmică Drăgăneşti Vlaşca, nava spaţială „Bourul", staţia pilot de creştere a porcinelor „Andromeda Roşie" etc., ca şi din repetarea schemei întâlnirilor lipsite de consecinţe). Contradicţiile imediate dintre limbaj şi realitate, dintre limbaj şi indivizi sunt mai greu observabile; oricum, dincolo de ele se constituie, până la urmă, o convergenţă superioară, căci limbajul de lemn (în aparenţă intermitent, folosit fără ostentaţie, tocmai pentru că e profund asimilat şi „umanizat") dă, prin monotonia, impersonalitatea şi vidul său semantic, regula de constituire a întregii lumi reprezentate: apatie, tembelism, supunere, normalitate a derizoriului generalizat.

5.6.2. *Reconstituiri.* Refacerea parodică a limbajului politic comunist după căderea sistemului nu mai beneficiază de tensiunea psihologică şi de atenţia la aluzii care caracterizau lectura participativă din timpul regimului opresiv.

În *Cutia de ghete* a lui Titus Popovici[42], obsesia limbii de lemn este evidentă, fenomenul fiind prezentat caricatural, după căderea regimului comunist, de un autor care publicase până atunci cărţi perfect integrate sistemului. Chiar fără motivele contextuale de rezervă etică, sunt destul de neinspirate opţiunile stilistice ale acestui roman în care esenţială e luarea în stăpânire a individului de către limbajul comun – mod de a evoca o stare de generalizată opresiune –, dar în care se ajunge foarte uşor la exces şi sarcasm retroactiv. Tehnica stilistică a cărţii e supralicitarea automatismului: clişeele binecunoscute se succed, în continuă generare, cu repetiţii magice, incantatorii, într-un discurs autoreferenţial în care asociaţiile mentale, obligatorii, funcţionează mecanic:

> culegeau ecouri vibrante din întreaga lume despre eforturile neobosite ale celui mai iubit fiu al poporului, Erou între eroii neamului, ctitor de geniu, arhitectul ţării contemporane, depuse în favoarea instaurării unei lumi mai bune şi mai drepte pe planeta noastră, a înfăptuirii dezarmării, în primul rând nucleară, a neamestecului în treburile interne şi avantajului reciproc, independenţa Namibiei şi recunoaşterea OEP ca singurul reprezentant legitim al poporului frate palestinian (Popovici 1990: 6).

Rezultatul unui asemenea dicteu este crearea unei distanţe, a repulsiei absolute, exprimate prin sarcasm şi încrâncenare, sugerând însă în acelaşi timp complicitatea – fie şi doar prin ascultare. Dacă sentimentul de exasperare e produs cu uşurinţă, analiza raporturilor dintre individ şi limbaj e mai curând contradictorie: mult prea adesea se poate identifica un punct de ruptură, din care începe delirul verbal, devierea de la normalitate, astfel încât presiunea discursului oficial asupra celui spontan e mai mult cantitativă. Exorcizarea prin ostentaţie şi prin acumulare pare a fi o raportare destul de superficială la limbaj. E, în

[41] Apărute în volum în 1991. Anul din titlul „epopeii spaţiale" (2084) se află desigur într-o relaţie intertextuală cu romanul lui Orwell, *1984*.

[42] Popvici 1990 pare a fi fost prima încercare de după 1989 de satiră politică retrospectivă, care să ironizeze clişeele limbii de lemn.

fond, paradoxal că detaşarea, privirea „de sus" şi „din afară" a fost modalitatea scrisului *din timpul* opresiunii reale a acestui limbaj, în vreme ce încrâncenarea, crisparea, situarea înverşunată „în interior" se manifestă *după*. Ambele sunt rezultatul unor strategii (de înşelare a cenzurii, în timpul regimului totalitar; de captare a interesului, mai târziu) dar şi, firește, al unor opțiuni estetice; în orice caz, a medita atemporal şi adesea cu umor în interiorul unui fenomen şi a polemiza pasionat cu evocarea lui sunt elementele unei situații inversate: normal ar fi fost ca revolta să însoțească fenomenul, iar distanțarea în timp să intercaleze filtrele unei înțelegeri mai neimplicate. În romanul de care vorbim – unul dintr-o serie de încercări de a explica „după" starea de a fi „în" –, acționează foarte puternic focalizarea asupra limbajului; artificialitatea e conştient asumată, dar nu rămâne mai puțin riscantă. Ideea ar fi că nimeni nu se poate sustrage până la capăt limbajului de lemn, care asimilează chiar gândurile opozante – dovadă scrisoarea personajului principal către regina Angliei – „Much esteemed and beloved Majesty, Queen of England! first of all, I whish to transmit You a warm salutation..." ; „to the elevation of Great Britain to new summits of Progress & Civilisation" (pp. 53–54) – sau un pasaj tipic pentru mecanismul glisării:

> Singurul lucru care trebuia făcut era să-i taie vena jugulară cu lama, în timpul unei vizite de lucru la întreprinderea de unde-şi ridica el, Ion Popescu, retribuția lunară aducându-şi aportul la făurirea unei lumi mai bune şi mai drepte pe planeta noastră, în tripla lui calitate de proprietar – producător – beneficiar (p. 73).

Indiferent de faptul că această structură textuală e interpretată ca manifestând un automatism vid – zgomotul irațional al clişeelor –, un automatism transformator, care modifică insidios personajul, sau o distanță (auto)ironică – efectul e acelaşi, concordant cu sensul schemei narative: de rămânere în promiscuitate, de înfrângere.

În planul auctorial se petrece un fenomen similar prin asumarea ticului aluziei şi al perifrazei: „țara în care se petrece acțiunea noastră", „țara în apărarea căreia sărise El de pe balconul clădirii masive", „Marea Putere Transoceanică" (pp. 52–53).

E destul de evidentă voința autorului de a realiza o antologie, un repertoriu (de tipuri de texte, limbaje şi situații de comunicare: de la varianta cuvântării oficiale la aceea a reportajului conformist sau a notelor de originalitate, la „programul letric" sau la „desfăşurătorul" unei şedințe; sunt inventariate comentariul critic pretențios, textul ştiințific, versificația ocazională şi cea încifrată, conversația cotidiană, de tramvai („Zi, s-audă şi ceilalți călători cum insulți dumneata organele noastre, care te apără şi pe dumneata, deşi nu meriți, căci prin acțiunile ce le desfăşori, zi de zi, dumneata subminezi efortul întregului popor fără deosebire de naționalitate!" p. 28); cea „tovărăşească", de serviciu, cu „organele"; cea intimă, familială („Ce vei scanda astăzi? Cel puțin ți-au dat un text bun ?", p. 118). Nu toate dialogurile sunt la fel de şarjate – unele însă, precum cele de mai sus, sună destul de fals. Mai interesantă e punerea în dependență a situațiilor narative de textele care manifestă ciudata calitate de a rămâne străine şi în acelaşi timp de a influența existența: ideea de a avea un copil îi vine unei familii citind un fragment de articol din ziar („Pentru sănătatea mamelor, a copiilor veghează 1507 medici de obstretică-ginecologie...", p. 9), iar din ziarul în care e învelit cadavrul copilului tatăl citeşte maşinal: „Schimb de mesaje între... În lumina indicațiilor..." (p. 22).

Intenția teoretică și documentară rămâne, totuși, prea evidentă, cu efecte negative asupra valorii textului. Unei astfel de încercări de reconstituire prin limbaj a trecutului apropiat i se pot aduce două obiecții esențiale: supraabundența în scop demonstrativ și exasperarea retrospectivă.

6. Discursul istoric în variantă didactică

6.1. Caracteristici

Analiza tipului de text istoric care a circulat cel mai mult în anii totalitarismului, în diverse forme – în manualul școlar, în discursul politic, în articolul de ziar etc. – ar trebui să aibă în vedere cel puțin trei niveluri: a) ce a comunicat textul respectiv, într-o anume ierarhie de informații; b) care anume dintre acestea au avut șansa să ajungă la conștiința cititorului mediu; c) ce deformări și ce simplificări previzibile s-au putut produce pornind de la aceste date. A cunoaște sursa și amploarea deformărilor e un punct de plecare pentru eventuala lor corectare: altfel, simpla oferire a unei alte istorii poate să se izbească de un zid al nereceptivității[43].

Ca și în cazul altor variante ale limbii de lemn, nu minciuna directă era regula, în manualele de istorie, ci omisiunea. Textul istoric își supralicita autoritatea științifică transformându-se într-un șir de enunțuri impersonale despre abstracții maxime, despre evenimente neinterpretate și scoase din context, desemnate prin perifraze prudente. O istorie prea puțin narativă nu oferea faptelor nicio altă coerență în afara etichetelor globale („luptă pentru independență", „idealul unității" etc.), cuprinse în modelul evoluției inevitabile: a diverselor forțe, idealuri, clase.

6.1.1. *Etichete amplificate.* Textul istoric didactic și de popularizare al ultimelor decenii a vehiculat denumiri, etichetări ale diferitelor fenomene și evenimente, care au variat nu spontan, în funcție de o eventuală multiplicare a ipotezelor și interpretărilor, ci în mod dogmatic, strict dirijat. Se știe că formulele s-au succedat de obicei într-o gradație ascendentă: „răscoala condusă de Tudor Vladimirescu" (Almaș, Fotescu 1968[44]) a devenit în câțiva ani „mișcarea revoluționară de la 1821" (Dragne, Ionescu, Iordănescu 1971), transformându-se ulterior în „revoluția de la 1821". Variantele de interpretare și numire apăruseră și în cercetarea anterioară regimului comunist, dar în teorii care coexistau și polemizau; dogma a exclus orice deviere de la formula indicată pentru un anumit moment. Dincolo de contingențele politice care au determinat comica amplificare în timp a denumirii evenimentului și dincolo de posibilele ei justificări științifice, se recunoaște aici o tendință generală a limbajului totalitar, de permanentă supralicitare și amplificare a sintagmelor (v. supra, 3.1.3).

---

[43] Observațiile din aceste pagini privesc situația de la începutul anilor '90, când încă nu începuseră să fie puse în circulație manualele alternative. Între timp, discursul istoric didactic s-a diversificat și ar merita o analiză detaliată adusă la zi.

[44] Datele din paranteze nu reprezintă, bineînțeles, reperele modificărilor, ale căror documente exacte nu ne stau la îndemână, ci simple atestări ale formulei – indicând, cu aproximație, o perioadă.

Un exemplu similar este oferit de ceea ce în 1968 se mai numea încă „insurecția armată din 23 August 1944" (Almaș, Fotescu 1968) și care a evoluat, prin asocierea obligatorie a unor adjective, la „insurecția armată antifascistă" (Dragne, Ionescu, Iordănescu 1971); termenul „insurecție" a dispărut apoi definitiv, evenimentul istoric metamorfozându-se spectaculos în „revoluție": mai întâi în „revoluția de elîberare socială și națională" (1980), apoi (ultima variantă pusă în circulație, se pare), în „revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă" (construcție sintactică în care modelul dublării este evident și ale cărei dimensiuni depășesc cu mult limitele normale ale unei formule uzuale, susceptibile de frecvente repetări).

6.1.2. *Absența denumirilor.* Interesantă e, pe de altă parte, absența etichetărilor unor fapte istorice care astfel, deși nu sunt cu totul trecute sub tăcere, devin nereperabile. Omisiunea totală nu este decât una dintre tehnicile expunerii istorice partizane; mai subtilă e strategia de menționare în context irelevant. Un eveniment este enunțat, fără însă a-l face identificabil printr-o formulă; mai ales într-un text de manual, el are astfel toate șansele de a trece neobservat, de a nu fi reținut ca informație utilă. Prezentările evenimentelor din secolul trecut sunt instructive în această privință – tocmai pentru că distorsionarea informației e aici mai puțin evidentă decât în cazul celei a „mișcării muncitorești", în genere a istoriei secolului 20, sufocată de deformări și interpretări partinice, de omisiuni și inexactități. Atâta vreme cât apariția unei sintagme ca „ocupație rusă" era exclusă, o serie de informații izolate rămâneau doar mărci ale codului aluziv, funcționând numai pentru lectorii avizați. În manuale se spunea că timp de 6 ani, Moldova și Țara Românească „nu au avut domni"; „administrația rusă a însărcinat pe marii boieri să..."; apoi anumite categorii „s-au ridicat la luptă împotriva regimului regulamentar"; „s-au declarat împotriva dominației străine și a abuzurilor regimului regulamentar" etc. Pe aceeași pagină, vorbindu-se de cauzele revoluției de la 1848, se pomeneau, pe de o parte – „regimul regulamentar", rămas fără determinări mai precise, ca un concept vag de natură pur socială și politică – și, pe de altă parte, pentru Transilvania, de „absolutismul *austriac*" și de „nobilimea *maghiară*". Pentru prima cauză de nemulțumiri nu se indica identitatea etnică a responsabilității, pentru celelalte aceasta era emfatizată, în spirit naționalist.

Formulări ca „teama de o intervenție *străină*", „baionetele *străine*" nu conțin inexactități, ci doar o ambiguitate: rezolvată probabil de cei mai mulți prin găsirea unui dușman prototipic.

Într-un manual pentru clasa a XII-a (Pascu 1975), Petru Rareș era „ridicat în domnie de forțele patriotice", apoi silit să părăsească țara din cauza „boierimii trădătoare"; între timp, el luptase „asigurând autoritatea domniei". Capitolul corespunzător dintr-un mai vechi manual aparținându-i lui N. Iorga, reeditat după 1990 (*Istoria românilor pentru poporul românesc*, București, Minerva, 1993), oferă un puternic termen de contrast: prin perspectiva apropiat umană, interesată de detaliul pitoresc (Petru „era fiul din flori al lui Ștefan cel Mare cu soția unui târgoveț din Hârlău" – informație inimaginabilă în manualul din 1975) și tradițional moralizatoare („se văzu singur cu șiretenia, care nu poate ajuta totdeauna"). Textul e perfect lizibil, are accesibilitate și coerență narativă, în mare parte și

grație perspectivei ficționale, perfectului simplu și viziunii „din interior", perspectivei personajului istoric („i se .păru chiar", „se hotărî" etc.).

6.1.3. *Clișee.* Unul dintre elementele esențiale ale discursului politic transformat în discurs istoric sunt clișeele prin care se fixează o mitologie patriotică (lupta continuă, neagresiunea, unitatea) și, în genere, viziunea schematică și deterministă care transpare în cuvintele și expresiile cele mai obișnuite. Odată fixate *etapele* și *orânduirile* și, în fiecare dintre ele, clasele, toate evenimentele și personalitățile „fac parte din...", „se încadrează în...". „Dublul caracter" (de obicei „social și național") încearcă să mascheze schematismul atribuit faptelor, în vreme ce desfășurarea în timp urmează regula simplă a acumulării („au sporit nemulțumirile", „asuprirea creștea necontenit..."). Previzibilitatea și certitudinile sunt asociate firesc cu tonul de solemnitate mohorâtă a expunerii; prin ariditatea lor, explicațiile sociale au putut, laolaltă, să elimine din lectura istoriei orice curiozitate. Excluzându-i pe cei care făceau poate exerciții deductive sesizând omisiunile și încercând să asocieze informațiile dispersate în planul secund, e de presupus că elevul-tip, cititorul mediu cerut și produs de un asemenea text, devenea un receptor pasiv, plictisit, lipsit de curiozitate.

Într-un manual pentru clasa a XI-a de la începutul anilor '90 – *Istoria românilor* (Manea, Pascu, Teodorescu 1995) – se observă pătrunderea în textul istoric a jargonului politic contemporan. Acesta distonează în contexte istorice, pentru că e perceput de cititori ca un inventar de clișee jurnalistice moderne, de complicate formule diplomatic-evazive: Petru Rareș, care a preluat o moștenire grea, „va da tuturor acestor solicitări răspunsul pe care împrejurările și mijloacele de care a dispus i le-au îngăduit" (Manea, Pascu, Teodorescu 1995: 266). Încercarea de a actualiza, de a apropia istoria de preocupările și evenimentele contemporane poate fi totuși utilă. Un Petru Rareș interpretat prin grila oferită de limbajul politic modern e mai interesant decât o convențională figură de legendă. Iar utilizarea cuvântului *politică* și a familiei sale lexicale în contextul „istoriei mari", sacralizate, e o șansă de a-i reduce acestuia din conotațiile negative, încă puternice în limbajul cotidian.

6.2. Dezbateri

Discuțiile publice despre manualele alternative de istorie – purtate la sfârșitul anilor '90, pe un ton incredibil de violent, pasional, apocaliptic – dezvăluie lucruri surprinzătoare. După dispariția limbii de lemn și a ideologiei centralizate, după explozia atâtor limbaje și discursuri diferite, variate, adesea nonconvenționale și nonconformiste, cel puțin o zonă nu s-a clintit, pentru surprinzător de mulți cititori. Sensibilitatea aparte cu care s-a reacționat la discursul istoric (care pare a fi considerat, ca și stagiul militar, un fenomen opresiv dar necesar), a fost împinsă dincolo de limitele normalului. Istoria părea să rămână un spațiu al majusculelor și al clișeelor, al dogmelor de nediscutat. De fapt, discursul istoric idealizat și regretat – cel impus de manuale în timpul mai multor decenii de cenzură și presiune ideologică – cuprindea două elemente importante, reunite sau alternative: *vagul abstract* și *emfaza sentimentală*; ambele asigurau *solemnitatea Istoriei*. Schimbările de paradigmă ale științei istorice au rămas deocamdată fără efect

la nivelul percepției publice. Orice modalizare și relativizare și mai ales orice referire la viața cotidiană au fost respinse cu oroare din spațiul sacru. Desigur, cel mai mult supăra conținutul, punerea în discuție a ierarhiilor, disponibilitatea de a adopta mai multe perspective, acceptarea privirii din afară. Se respingea chiar tonul relaxat al normalității.

O reacție caracteristică – deplângerea „modelelor", a „efigiilor" desacralizate –, o reprezintă un titlu tipic de știre de senzație – „Împăratul Traian era tuns cu breton" – pus (în *Cotidianul*, 6.10.1999), deasupra unui citat din noul manual de istorie incriminat: „Împăratul este reprezentat în ținută de gală, întruchipând imaginea Romei imperiale la apogeul puterii ei. Echilibrul trăsăturilor, tunsoarea specific romană, cu breton, împreună cu figura hotărâtă dau o impresie de calm maiestuos". Contrastul între ironia titlului și normalitatea citatului este evident. În vreme ce citatul dovedește doar intenția de a forma la elevi o atitudine larg culturală, obișnuința de a privi și de a interpreta imagini din epocile trecute (lucru curent, și nu de puțină vreme, în manualele străine similare), atitudinea jurnalului dovedește indignarea în fața blasfemiei de a folosi cuvântul *breton* atunci când se vorbește despre un părinte fondator al națiunii.

Pentru a vedea cum s-a creat reacția de respingere față de un termen și o descriere normală, putem reparcurge în grabă un „traseu formativ". În manualele de istorie din deceniile trecute, imaginea clasică a statuii lui Traian era mereu prezentă, dar nu și descrisă. Iar personajul istoric era tratat în două mari direcții: fie în cheie idealizată și sentimentală, fie pe ton critic și ideologizant. Într-un manualul de clasa a IV-a, domina primul tip de abordare:

> Unul dintre cei mai de seamă împărați romani a fost Traian. El a trăit cam în aceeași vreme cu Decebal. Era un om înalt, frumos, înțelept și priceput în conducerea războaielor (Almaș, Fotescu 1968).

În manualul de clasa a VIII-a din 1971, Decebal e descris pe larg, fiind tratat ca un adevărat personaj istoric. Traian e doar declanșatorul și conducătorul războaielor:

> Cauzele care l-au îndemnat pe împăratul Traian (08–117) să hotărască cucerirea Daciei au fost multe. Imperiul roman trecea printr-o grea criză financiară, așa încât luarea în stăpânire a minelor de aur și a tezaurului dac apărea ca mijlocul cel mai sigur de a pune capăt crizei. Nevoia de sclavi și, mai ales, nevoia de a înlătura primejdia pe care statul dac o reprezenta pentru imperiu. (Dragne, Ionescu, Iordănescu 1971)

La nivelul implicațiilor, Traian reprezintă în acest text clișeul exploatatorului și al pericolului extern (cu o aluzie la cercurile financiare internaționale). Situația e schematică: un occident invidios dar și temător stă față în față cu un popor invidiat, pașnic, dar periculos.

În clasa a XII-a (Pascu 1975), tonul devenea perfect neutru – „noul împărat, Traian (98–117) se hotărăște să-l atace și să-l supună pe Decebal" –, evitând mitizarea convențională sau tratarea în cheie ideologică negativă, dar și eliminând total interesul pentru figura istorică.

7. Discursul lingvistic

În lingvistică, controlul de durată al politicului nu a împiedicat total cercetarea ştiinţifică autentică, dar a limitat sau a orientat direcţiile acesteia în cel puţin unele zone de investigaţie. După o scurtă perioadă de intensă politizare, de introducere a modelului sovietic, de condamnare vehementă a tradiţiilor ştiinţifice de tip occidental, ideologia a acţionat mai subtil: favorizând mai întâi discursul de stânga (subliniind, de pildă, importanţa limbii populare în formarea limbii literare şi a literaturii române), apoi, tot mai mult, argumentarea naţionalistă (de exemplu, furnizarea de dovezi lingvistice ale continuităţii românilor pe acelaşi teritoriu). După o emfatizare a influenţei slave în limbă, s-a revenit masiv la preţuirea latinităţii şi chiar a substratului dac. Constante au rămas preferinţele totalitariste (deopotrivă de stânga şi de dreapta): favorizarea unităţii (ideea unificării limbii şi a dispariţiei dialectelor) şi a conformismului social (manifestat în limbă prin respingerea variantelor substandard urbane, mai ales a argoului şi a termenilor consideraţi vulgari, printr-o obsesie a corectitudinii şi a cultivării limbii). Contradicţiile doctrinare ale unei ideologii de stânga instalate la putere s-au manifestat şi în politica lingvistică: limba populară era idealizată şi preţuită în teorie, dar condamnată şi reprimată în practică.

7.1. Presiuni politice din anii '50

Presiunile politice la care a fost supusă în deceniile trecute, în special în anii '50, cercetarea lingvistică sunt mai puţin cunoscute decât episoadele similare din istoria recentă a literaturii; ele s-au putut reconstitui doar fragmentar, din anecdotele în circulaţie orală sau, pentru cei direct interesaţi, din consultarea revistelor epocii. Volumul *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" din Bucureşti. 50 de ani de existenţă (1949–1999)*, coordonat de Mioara Avram, Marius Sala şi Ioana Vintilă-Rădulescu (Avram, Sala, Vintilă-Rădulescu 1999), care prezintă multe informaţii foarte utile despre istoria instituţiei sărbătorite, despre membrii şi colaboratorii ei, despre lucrările publicate în decursul anilor şi ecourile lor, cuprinde şi o preţioasă contribuţie documentară pe tema raportului dintre politica totalitară şi lingvistică. Citatele, grupate în „Scurtă cronologie...", pp. 50–65, de Jana Balacciu-Matei, şi mai ales în secţiunea „Documentar. Memorialul ruşinii...", pp. 66–97, de Mioara Avram sunt extrem de grăitoare; vom încerca în continuare doar să selectăm câte ceva din materialul respectiv, interpretabil azi ca mostră umor involuntar şi destul de negru[45].

Multe dintre textele articolelor de critică, direcţie şi demascare, exprimând „revoltă", „durere" sau „indignare" faţă de ingratitudinea lingviştilor care au „înşelat aşteptările maselor populare" (p. 76), care „au înşelat nădejdile puse în ştiinţa şi în devotamentul lor" (p. 85), anunţau sau confirmau represiuni, epurări, suprimări de reviste şi interziceri ale apariţiei unor cărţi (tipărirea în forma propusă a *Dicţionarului limbii*

[45] Nu vom indica de fiecare dată sursele documentelor, ci doar pagina reproducerii lor în volumul citat; în ansamblu, este vorba de texte apărute în perioada 1949–1952 în periodicele politice *Lupta de clasă* şi *Scânteia* sau în cele de specialitate: *Cum vorbim*, *Studii şi cercetări lingvistice* etc.

române ar fi fost „o crimă față de popor", p. 88). Orientările erau cele generale în „îndrumarea" științifică a epocii: impunerea modelului sovietic (lingvistica „cea mai avansată din lume", p. 67) și renunțarea la contactul științific cu lumea occidentală, în primul rând la publicarea articolelor în limbi străine, sau la citarea unor autori precum „Carnap, părintele idealismului semantic, expresie tipică a «culturii» inumane și putrede a oligarhiei financiare din America" (p. 67).

Fără a constitui o surpriză, e întotdeauna frapantă în asemenea selecții de documente de epocă brusca modificare semantică a termenului *științific*, care își pierduse atributele constituite de tradiție pentru a deveni simplu indiciu al respectării dogmei în vigoare la un moment dat. Lingviștii cei mai importanți, autoritățile științifice în domeniu – în primul rând marii absenți (din motive politice) – Sextil Pușcariu, I.-A. Candrea, Sever Pop –, apoi Al. Rosetti, I. Iordan, Al. Graur, în fine elevii lor – sunt acuzați de *cosmopolitism, paseism, idealism, obiectivism, formalism, reacționarism, împăciuitorism, imperialism, fascism;* scrierile lor au caracter *retrograd, antipopular, antinațional, antiștiințific, șovin, necombativ, neprincipial, nemarxist*; tot ceea ce îi privește și nu e vădit negativ trebuie precedat de semnalul distanței demascatoare: *„așa-zișI* lingviști istorici ai limbii" (p. 75); „un dicționar *așa-zis* «academic»" (p. 76), *„așa-zișii* lor elevi" (p. 77). Adevărata știință e în schimb „combativă", „intervine activ", „ia atitudine".

Foarte periculos pare a fi fost studiul limbii vechi – ocupație oricum retrogradă, contrazicând izbânda noului –, care în plus lasă să se strecoare, odată cu citatele (de pildă, cele din literatura veche religioasă), nenumărate pericole ideologice: „în loc ca Dicționarul să palpite de curentul vieții noi, ne dă miros de tămâie, izmă și fum de cădelniță" (p. 74); „în citatele Dicționarului abundă sfinții, babele și dracii" (p. 78). Experiența sovietică e invocată și în acest caz: „desigur că au și ei un Varlaam al lor, dar nu dau ghes cu el când alte probleme bat la poarta vieții" (p. 75). La Universitate, Al. Rosetti „nu a învățat nimic din criticile care i s-au adus. El a continuat să acorde o atenție cu totul exagerată studiului limbii române vechi" (p. 89). Confuzia fatală dintre lucrarea de popularizare și cercetarea științifică transpare chiar în observațiile și obiecțiile de detaliu: „Numai un om cu pregătire specială putea să se orienteze în mulțimea de prescurtări, trimiteri, care împânzesc Dicționarul" (p. 75).

În domeniul limbii se manifestă deja cu putere pudibonderia regimului, care va împiedica în mod constant dezvoltarea unor cercetări asupra limbii vorbite, populare, reale; sunt condamnate acele „preocupări minore și uneori chiar *nedemne*, ca, spre exemplu, sinonimica «femeii venale» sau a «copilului din flori»" (p. 75); „viața intimă a curtezanelor interesa poate conducerea veche a institutului, oameni crescuți în cultura capitalisto-moșierească. Noi trebuie să ne lepădăm de o astfel de cultură" (p. 78). Un referat asupra revistei *Cum vorbim* critică „analizarea a nenumărate cuvinte *triviale*", precum *chilipirgiu, chiulangiu, pilangiu* etc.

Discursul cu aspectul cel mai aberant e provocat de „analiza" politică la care sunt supuse în anii 1949–1952 citatele din dicționarele academice, precum și sumarele revistelor de specialitate. Lectura cenzurii politice se dovedește, încă din acei ani, extrem de inventivă, descoperind în texte mult mai multe posibilități subversive decât și-ar fi imaginat autorii lor. Citatele de dicționar – a căror selecție strict științifică depindea de adecvarea la definiție, de capacitatea de a ilustra sensuri contextuale, ca și de aceea de a reprezenta distribuția istorică și geografică a unui cuvânt –, sunt supuse unei examinări

cantitative, dar şi unei lecturi decontextualizate, în care fiecare citat poate conține un mesaj subversiv; în fine, unei re-contextualizări, în care din succesiunea lor se construieşte un nou text. Cum am văzut deja, cenzura politică era iritată de abundența citatelor vechi, mai ales a celor din texte religioase sau – în sfera oralității folclorice – a celor reflectând tradiții populare, credințe şi superstiții. Noul criteriu al distribuției cantitative era reprezentarea politică, astfel încât se condamna, previzibil, citarea din scriitori „reacționari" precum Maiorescu sau Arghezi şi neglijarea unor „progresişti" ca I.C. Frimu şi I. Păun-Pincio. Utilizarea ca material lingvistic a textelor „corecte politic" ale vremii a fost totuşi o eroare a începuturilor; curând se va ajunge la concluzia că e mult mai prudent ca textele oficiale să nu formeze în niciun fel obiectul vreunei analize lingvistice, căci rezultatele ar fi riscat oricum să devină subversive. În 1952, cuiva îi putea totuşi trece prin minte să propună ca obiect de studiu şi ca material ilustrativ limbajul lui Gheorghiu-Dej: „noi ştim că limba folosită de conducătorul iubit al partidului nostru este o limbă bogată, o limbă variată, o limbă frumoasă şi simplă, de o deosebită claritate, care-şi trage seva din limba vorbită de popor" (p. 83); în anii '80, ar fi fost inimaginabil să se inițieze o cercetare oficială despre limbajul lui Ceauşescu.

Ca discurs independent, citatul e judecat strict pentru conținutul său, care poate fi din extrem de multe puncte de vedere *defăimător, dușmănos, subversiv*. În demascările vremii, conținutul „necorespunzător" e considerat în mod automat produsul unei intenții şi condamnarea dicționarelor nu diferă prea mult de retorica proceselor pentru sabotaj; e identificată astfel, „sub masca nevinovăției înregistratorilor pasivi de cuvinte – cea mai neruşinată contrabandă de idei şovine şi cosmopolite" (p. 80):

> Dicționarul abundă în cuvinte şi sensuri ieşite din uz, în citate date *intenționat* cu scopul de a calomnia lupta pentru socialism a oamenilor muncii, la care s-au adăugat, *pentru ochii lumii*, doar câteva citate din clasicii marxism-leninismului sau ale conducătorilor Partidului Muncitoresc Român (p. 78).

Instructive sunt ilustrările concrete: una dintre ele permite analogii cu excesele anumitor militantisme feministe de mai târziu:

> În țara noastră sunt astăzi nenumărate fruntaşe în producție, nenumărate stahanoviste. Femeile, la rând cu bărbații, construiesc socialismul. Şi Iorgu Iordan nu găseşte alt citat mai potrivit decât acesta că «cine crede la muiere, bage-i-se dracu-n piele» (p. 82).

Culmea umorului involuntar şi eliptic ni se pare însă atinsă în constatarea: „La cuvântul *cretin* am suprimat la corectură o trimitere care era direct o provocare" (p. 78).

Un referat „strict confidențial" din 1952, reprodus în acelaşi volum (pp. 95–97), oferă interpretări şi mai interesante, vizând succesiunea de exemple, de citate şi chiar de articole cuprinse în revistele de specialitate. Şi în acest caz, textele se pot dispensa de comentarii; mai ales că distanța asocierilor şi a presupozițiilor le face să alunece repede în absurd. Din comentariile indignate înțelegem că sunt subversive şi dușmănoase în primul rând asocierile termenilor din sfera politică (deja sacralizată) cu anumite cuvinte banale şi vulgare; faptele se agravează dacă între noțiunile aflate în contact într-o listă se pot stabilii analogii sau dacă ele se pot combina în vreo ipotetică frază ori narațiune. O alăturare nepermisă apare în exemplele de prescurtări dintr-un proiect de ortografie: *PCR*,

UTM, ICAS (serie în care ultima instituție „se ocupă cu strângerea gunoaielor"). La fel de periculoasă apare înşirarea *„codri, mândri, miniştri, ciocli, simpli, noştri"*. O impietate impardonabilă constă în a face ca unui text de Stalin să-i urmeze articolul cu titlul „Obraznic" „(chipurile despre originea acestui cuvânt)". În fine, în revista *Studii şi cercetări lingvistice*, „găsim unul după altul (despărțite doar de un articol) trei studii: unul despre noțiunea «copil *nelegitim*», altul despre cuvântul latinesc «venalis» (*corupt*), al treilea despre termenul *slugărnicie"*. Concluzia e inechivocă şi abruptă: „considerăm că nu poate exista îndoială cu privire la *intenția contrarevoluționară* a redactorilor volumului" (p. 97).

7.2. Predicţii false

Pura ficțiune ideologică presupunea că, dacă un cuvânt evocă un fenomen negat de dogmă, el trebuie să dispară, deci chiar va dispărea. Sensurile cuvintelor izolate erau interzise sau încurajate, în funcție de aplicarea grilei interpretative preexistente; din fericire, actele de „demascare" şi delațiune îndreptate împotriva cuvintelor şi sensurilor n-au provocat dramele corespondentelor lor destinate direct indivizilor şi nici n-au produs în limbă altceva decât o accentuare a diferențelor dintre limbajul oficial şi cel curent. În revista *Cum vorbim* (care cuprindea şi articole întru totul stimabile, observații lingvistice perfect valabile, dar şi nenumărate pagini de rezumare şi elogiere a descoperirilor inestimabile ale lingvisticii sovietice) apărea, în anul 1951, constatarea că *soldat* e un cuvânt legat de *soldă* şi care de aceea „pierde din conținut în favoarea cuvântului *ostaş*"; pierdere meritată, căci

> soldatul, anexă prețioasă a statului burghez, educat în spiritul vătămător al naționalismului, a tras în frații săi muncitori şi țărani, a luat parte la războiul imperialist contra Uniunii sovietice (CV, 1, 1951).

Cuvintele nu sunt nici măcar embleme ale unor comportamente şi atitudini, ci sunt confundate cu realitatea însăşi, în varianta ei schematică impusă de ideologie. Opoziția este explicitată în continuare:

> Astăzi, în timp ce *ostaşii* Armatei R.P.R., urmând exemplul glorioşilor *ostaşi sovietici*, se instruiesc temeinic pentru a impune pacea, *soldații* francezi sunt trimişi să înăbuşe mişcarea de eliberare națională din colonii. (*ibid.*).

Autorul, un colaborator avizat probabil în probleme militare, nu lingvistice – sergent D. Gh. – afirmă cu toată certitudinea că „adjectivul *soldățesc* a dispărut din vorbirea ostaşilor, locul său fiind luat de adjectivul *ostăşesc*"; cuvântului *soldat* i se prevede, în concluzie, o dispariție totală (CV, 1, 1951). Oricât de ridicol ar fi acest text, nu ne putem împiedica să-l „traducem", observând că la nivelul ierarhiei stilistice diferența dintre cei doi termeni invocați este reală, s-a păstrat perfect, *soldat* fiind cel solid ancorat în comunicarea curentă iar *ostaş* păstrând artificialitatea reînvierii sale şi specializarea pentru stilul *oficial*.

În acelaşi domeniu intervenea şi un alt sergent, al cărui articol se încheia cu concluzia fermă:

> Este bine deci să îndepărtăm din vorbirea noastră expresia nejustă, putredă şi aparţinând regimurilor apuse: *liberat* sau *scăpat din armată,* înlocuind-o cu expresia justă, corespunzătoare: *lăsat la vatră* (CV, 2, 1951).

Un mare interes păreau să arate cititorii revistei pentru explicarea unor expresii ca *pleava societăţii* sau *putred de bogat*; în cea din urmă, cineva vedea „o dovadă că oamenii prea bogaţi lăsau bunurile materiale să putrezească, fiindcă voiau să le speculeze"; cum însă această situaţie ar fi fost posibilă doar „în timpul capitalismului", iar expresia părea mai veche, explicaţia era pusă la îndoială. Disputele se poartă fie de pe poziţiile strict mecaniciste (ale lui N.I. Marr), fie de pe cele mai puţin rigide (oferite cu generozitate de Stalin), în urma cărora cercetătorii îşi fac *mea culpa*:

> Am crezut, anume, că deoarece limba este legată de societate, toate schimbările din limbă trebuie explicate direct şi imediat prin schimbările suferite de societate. Astfel, dacă într-o anumită fază a unei limbi se omite sau se adaugă o prepoziţie într-o anumită construcţie, dacă se schimbă terminaţia unui verb sau dacă o vocală se diftonghează, noi am căutat şi am silit şi pe alţii să caute o cauză nemijlocită a fenomenului în faptele economice sau politice din aceeaşi vreme (CV, 2, 1951).

În toate cazurile de mai sus, singura relaţie luată în considerare este cea între semn şi obiect. Viziunea „sociologizantă" nu face, în realitate, apel la utilizatorii semnelor, care rămân simple instrumente, ipoteze teoretice; legile acţionează pe deasupra lor, cuvintele apărând sau dispărând, primind sau pierzând sensuri în urma unicei lor relaţii, directe sau etimologice, cu obiectele. Se discută astfel, cu seriozitate, dacă „un cuvânt cum e *coloniale* «produse alimentare din colonii» va dispărea după ce toate popoarele din colonii se vor elibera"; redacţia înclină să creadă că termenul nu va dispărea, că el va căpăta doar „un conţinut relativ nou" (CV, 1, 1951).

Citatele de mai sus sunt mai ales umoristice; ele au însă şi rolul de a reaminti sau de a arăta celor ce nu au cunoscut stilul epocii că formulele „context social", „evoluţie istorică", atât de des invocate, acopereau mai degrabă (ca şi în cazul intensei „politizări", de fapt suprimare a vieţii politice) opusul lor, un simptom al acestei stări fiind şi tendinţa de a prefera judecăţilor previziunile.

7.3. Învăţământul filologic

Textele politizate din revistele lingvistice din anii '50 (articole de atitudine, direcţie, îndrumare; cronici ale unor dezbateri) resping hotărât spiritul critic, dubiul ştiinţific, relativismul normal al cercetării; cerând de pildă ca în Facultatea de filologie – pentru liniştea studenţilor – să nu se mai prezinte teorii diferite, să nu mai existe o diversitate derutantă de opinii:

> este într-adevăr inadmisibil ca în Facultate să se predea studenţilor mai multe definiţii asupra noţiunii de limbă literară, fiecare profesor având teoria lui personală, una mai neştiinţifică decât cealaltă (...). Definiţiile neştiinţifice pe care le-au dat unii dintre profesorii noştri limbii literare derutau pe studenţi în munca lor de însuşire a limbii (SCL, III, 1952, p. 190).

Se înțelege cum, de la asemenea principii și de la o viziune foarte particulară a noțiunilor de „știință" și „științific", se poate ajunge la formulări incredibile, în care interpretarea faptelor istorice e substituită de decizia autoritară. E prezentat de pildă rezultatul unor întâlniri în care s-au dezbătut unele chestiuni istorice, „ajungându-se la următoarele *hotărâri* (...) *obligatorii* pentru Facultatea de filologie din București, Institutul de lingvistică din București, IPB și SSIF"; una dintre *hotărâri* apare la punctul 3: „Limba română literară a apărut în secolul al XVI-lea pe baza graiului din regiunea Târgoviște–Brașov" (*Cronică*, în SCL, VII, 1–2, 1956, p. 105). La drept vorbind, conținutul afirmației (exprimat cu maximă prudență) era rațional și justificabil științific: se reafirma teza că la baza limbii literare stau traducerile de texte *bisericești* din secolul al XVI-lea, tipăriturile lui Coresi, care au folosit mai ales graiul *muntenesc* (evident, nici sfera religioasă, nici identitatea regională nu puteau fi formulate explicit). Latura de onestitate profesională a conținutului apare însă incredibil și comic deformată prin modul de a face dintr-o ipoteză interpretativă o decizie oficială și obligatorie.

Prin anii '50, un periculos inamic ideologic pare să fi fost, în facultățile de litere, istoria limbii: materie pe care demagogia populistă o acuza de tehnicism, caracter necombativ, rupere de realitățile concrete ale vieții noi (poate și pentru că era obiectul unui examen greu, deci elitist!). La București, istoria limbii era predată de profesorul Al. Rosetti: „Abia în acest an școlar, în urma unor aspre critici aduse catedrei de către Organizația de Partid și UTM din Facultate, tov. Rosetti s-a hotărât să se apropie de stadiul actual al limbii noastre" (CV, 7–8, 1951, p. 51).

Ne-am putea imagina că – în opoziția dintre vechi și nou, dintre diacronia culpabilă și sincronia victorioasă – direcția de studiu a limbii contemporane ar fi fost fericit reprezentată de Iorgu Iordan, autor al unor cărți importante în domeniu, în special al celei intitulate *Limba română actuală – o gramatică a „greșelilor"* (prima ediție, 1943; a doua – 1948). Că nicio asemenea carte a trecutului nu mai corespundea noilor exigențe politico-lingvistice se poate vedea dintr-un text destul de curios, o *auto-recenzie* semnată de însuși Iordan, ca tipic act de *autocritică*. Descrierea obiectivă a unei stări a limbii nu putea conveni unei ideologii voluntariste, dirijiste, în care conta efortul normativ (îndreptat în direcția *justă*). Astfel că autorul se autoînvinovățește, recunoscându-se vinovat de delictele de obiectivitate și neapetență pentru dirijism:

> în majoritatea cazurilor, n-am luat poziție, crezând, ba și afirmând, că limba trebuie lăsată să accepte toate inovațiile, chiar împotriva sistemului ei, și că vorbitorii sau specialiștii n-au a interveni sub nicio formă. În special, modul de tratare a problemei neologismelor suferă enorm din cauza acestui liberalism, care este un fel de împăciuitorism condamnabil (SCL, I, 2, 1950).

Reconstrucția epocii pornind de la textele publicate e desigur parțială și cei care au trăit acele vremuri pot fi nemulțumiți de rezultat. Dar textele scrise rămân și – dacă nu vor apărea suficiente noi mărturii – vom fi siliți, și în acest domeniu, să facem disperate eforturi de reconstrucție arheologică a unor vremuri care sunt de fapt foarte apropiate.

7.4. Româna şi romaní

Una dintre limitările politice impuse lingvisticii, mai mult sau mai puțin explicit, în deceniile comunismului românesc, a privit studierea limbii țigăneşti. Existența unei cenzuri a fost atestată fără echivoc de Vladimir Drimba, când, în 1992, şi-a publicat (în SCL, XLIII, nr. 2 şi 3) articolul *Împrumuturi româneşti din limba țigănească*; textul, care urma să apară în 1966, fusese scos din sumar, în corectură, din motive de „inoportunitate"[46]. Tema influenței limbii țigăneşti asupra românei fusese deja tratată, înainte de război, de Alexandru Graur, într-un studiu fundamental – publicat în *Bulletin linguistique* (Graur 1934) şi completat cu unele observații noi în anii următori (1935–1940). Cercetarea asupra subiectului devenit între timp tabu a fost continuată în afara României, de Alphonse Juilland (mai ales prin studiul apărut în 1952 în *Cahiers Sextil Puşcariu*). De curând (în 1995, în volumul *Romani in contact*, editat de Yaron Matras), a revenit asupra sa Corinna Leschber, într-un articol despre elementele lexicale din limba *romani* intrate în româna colocvială; textul nu aduce însă mari noutăți. După 1990, contribuțiile româneşti principale îi aparțin lui Gheorghe Sarău, ale cărui preocupări sunt preponderent normative: autorul publică un *Mic dicționar rom-român* (1992), un manual (elaborat în acelaşi an) pentru clasele speciale de învățători romi, articole de trecere în revistă a cercetărilor anterioare sau de prezentare a situației actuale a standardizării limbii *romani*. Un indiciu al modificării de atitudine şi de interes îl oferă şi *Bibliografia românească de lingvistică* (autori: Ion Dănăilă şi Eleonora Popa); în aparițiile ei anuale din revista *Limba română*, bibliografia includea rarele referiri la subiect în subdiviziunea *Limbi indo-iraniene*, pentru ca în 1994, odată cu multiplicarea titlurilor înregistrate, să propună o subsecțiune *Limba țigănească*; în 1995, aceasta devine *Limba romani*.

Rămâne destul de ciudată existența unui alt gol: nu a fost practic studiată de lingviştii români masiva influență românească asupra unei părți a dialectelor țigăneşti. O excepție – exemplu de studiu lingvistic modern, în care se manifesta deja interesul pentru problemele contactului lingvistic – o constituie articolul lui Andrei Avram, *Cercetări lingvistice la o familie de țigani*, apărut în *Fonetică şi dialectologie*, II, 1960. Din păcate, ceea ce inițiia autorul nu a devenit o direcție de studiu productivă. Se poate observa în acest caz un impas tipic pentru perioada anterioară: național-comunismul românesc încuraja studiile care să dovedească prioritatea culturală românească sau influența românei asupra altei limbi, dar nu ar fi acceptat să recunoască un caz în care influența era cu adevărat consistentă – pentru că nu ar fi văzut niciun titlu de glorie în contactul cu o minoritate „inavuabilă". De fapt, astăzi, pentru a restabili echilibrul, trebuie adoptată o privire din exterior.

În cercetările de specialitate, e o tradiție recunoscută (chiar dacă uneori criticată pentru excesul de simplificare) împărțirea dialectelor țigăneşti în *vlahe* şi *non-vlahe*. Cele vlahe – importante prin numărul mare de vorbitori, prin răspândire, într-o anumită măsură şi prin publicații – sunt descrise ca având trăsături conservatoare specifice, trăsături balcanice (care nu prea sunt luate în considerare de cercetările de lingvistică balcanică) şi ca fiind marcate de o puternică influență românească: în fonetică, dar mai ales în lexic (prin multe cuvinte împrumutate, prin calcuri şi sufixe). Au fost preluate din română chiar

[46] Studiul este republicat în Drimba (2001: 187–262).

şi instrumente gramaticale, întâlnite şi la vorbitori care, reprezentând a doua generaţie stabilită în altă ţară, nu mai cunosc româna: *atunci, ci, încă, mai* etc. Chiar numele unuia din cele mai des citate dialecte e de origine română, uşor de recunoscut dincolo de diferenţele de grafie: *Kalderaša, Kelderash*. E limpede că în acest domeniu specialistul în română ar putea aduce contribuţii utile – mai ales prin studii sociolingvistice, asupra unui material autentic de limbă vorbită[47].

8. Ecouri ale limbajului totalitar

După 1989, discursul public românesc s-a schimbat radical: dispariţia cenzurii a permis afirmarea mai multor voci, a limbajului spontan, autentic, în care se manifestau nu numai idei, puncte de vedere diferite, ci şi registre stilistice variate. Discursul politic s-a normalizat, a redevenit persuasiv şi polemic; au reapărut *dialogul* politic, dar şi violenţa de limbaj şi manipularea. În viaţa publică şi-a făcut din nou apariţia retorica: cu complexitatea dramatizării discursului, dar şi cu incoerenţe şi efecte ieftine, cu recursul facil la afectivitate. O formă folclorică vie a devenit cea a lozincilor scandate: creaţii noi şi adaptări la momentele concrete. Dincolo de limbaj s-a aflat adesea o mitologie populară, activată mai ales prin zvonuri.

Schimbarea profundă a regulilor jocului nu putea însă determina pierderea instantanee a obişnuinţelor de gândire şi limbaj, a clişeelor şi a ticurilor stilistice. Discursul anilor '90 este deopotrivă nou şi vechi: în momentul producerii sale, atrăgea atenţia mai ales noutatea. Astăzi se observă mai bine continuitatea sa – cel puţin a unora dintre formele sale – cu discursul în „limbă de lemn". Evitarea lexicului prea evident marcat de apartenenţa la limbajul comunist nu a însemnat întotdeauna şi o schimbare a sintaxei şi a tiparelor de gândire reflectate de ea.

Dialogul însuşi a rămas adesea o formă superficială, o alternare de monologuri. Foarte puţine au fost dialogurile reale şi spectaculoase, între opinii net diferite, de pe poziţii de confruntare; situaţia a fost în mare măsură produsă de lipsa unei educaţii a dialogului şi a argumentării. (Or, pentru a putea purta un dialog exterior, e neapărată nevoie de preexistenţa unui dialogul interior; e limpede că acela care nu îşi „dramatizează" gândirea, anticipând obiecţiile unui posibil interlocutor, contrazicându-se singur pentru a se verifica, nu se poate adapta unei supleţi democratice.)

O noutate faţă de perioada totalitară a constituit-o în orice caz *personalizarea* discursului, individualizarea oratorului. Abuzul de structuri impersonale în limba de lemn a făcut să crească enorm popularitatea modelului în care este asumată o poziţie clară, în care vorbitorul spune *eu*, îşi descrie evoluţii şi procese interioare, oferind, de fapt, fiecărui interlocutor din masa auditoare modelul individualizării. Discursul autoritar se plasa într-un

---

[47] E cu atât mai interesant faptul că, depăşită fiind faza primelor înregistrări şi a preocupărilor exclusiv etimologice, unele studii actuale folosesc limba *romani* pentru cercetări dintre cele mai moderne; lingvistul Yaron Matras, de pildă, care a urmărit funcţionarea narativă a evidenţialelor în dialectele ţigăneşti vlahe, a publicat, în reviste prestigioase, studii despre opoziţiile deictice sau despre modificatorii propoziţionali în limba *romani* (de exemplu:. „Deixis and deictic oppositions in discourse: evidence from Romani", *Journal of Pragmatics*, 29–4, 1998, pp. 393–428.

sistem foarte general de coordonate şi mărci temporale, în care momentele, nediferenţiate, se topeau lingvistic într-un prezent şi un viitor uniform. Cu atât mai puternic a fost, prin contrast, rolul narativizării în discursul persuasiv veritabil. O narativizare aparent accidentală, intervenind în exordiu, în exemple şi digresiuni; esenţială totuşi, prin dimensiunea pe care o reintroduce: timpul subiectiv, corelat cu persoana I singular.

Pentru discursul tranziţiei amestecul, caracterul hibrid erau firești; ca şi ambivalenţa efectului lor. Conservarea unor trăsături din discursul comunist trezea iritare, dar producea (cel puţin unor ascultători) şi liniştea obişnuinţei, confortul lucrurilor familiare; noutăţile îi atrăgeau pe unii, îi speriau pe alţii. Ca orice limbaj politic, şi cel al tranziţiei a adăugat clişeelor mai vechi propriile sale clişeele: predominant tehnice (*consens, implementare, destabilizare*) sau afective (*eroi, martiri, sânge, jertfă, oameni de bine, pod de flori* etc.).

8.1. Urme lexico-semantice

8.1.1. *Resemantizarea unor termeni.* Se poate urmări prezenţa (ca identitate doar formală sau/şi semantică) sau absenţa unor cuvinte-cheie din limbajul politic totalitar şi post-totalitar. Dintre termenii esenţiali foarte frecvenţi după 1989, unii erau surprinzător de bine reprezentaţi şi în discursul dictatorial comunist şi în parafrazările şi comentariile care îl multiplicau. Dincolo de pura statistică sau de diferenţierile de sens, pe care le poate analiza cel mai bine un politolog, e semnificativă sintaxa termenilor, combinaţiile în care aceştia sunt cuprinşi.

Cuvântul *democraţie*, de exemplu, apărea în perioada comunistă cu o foarte mare frecvenţă şi cu o aplicare total improprie la realitate; în ciuda acestui fapt, el nu a putut fi devalorizat, degradat semantic – dovadă faptul că nu a fost evitat nici de oponenţii, nici de succesorii regimului: desigur, pentru că reprezintă o noţiune fundamentală, indispensabilă; e mai uşor să i se restituie cuvântului un sens mai puţin antinomic celui curent şi e imposibil ca el să fie eliminat din limbă. La foarte naturala transformare a contribuit şi un fapt sintactic: în textele vechii puteri, cuvântul nu apărea aproape niciodată singur, într-o relaţie cu verbul, deci fără determinanţi sau fără să constituie el însuşi determinantul altui nominal. Operaţia de recuperare a sensului s-a putut astfel suprapune cu aceea de regăsire a identităţii cuvântului ca unitate lexicală autonomă. În limba de lemn a rapoartelor şi a cuvântărilor nu era niciodată vorba de *democraţie* pur şi simplu – ci de democraţia „cea mai largă", de „un puternic sistem al democraţiei" şi mai ales, în ultima formulă canonică, repetată obsesiv, de „democraţie muncitorească-revoluţionară". A fost astfel mai uşor să se opună acestor specificări şi ambiguităţi *democraţia* în forma ei simplă şi generală. Cu atât mai mult este explicabil modul în care în anii '90 opoziţia a sancţionat încercarea puterii de a restrânge şi a specifica sensul termenului general prin încadrarea într-o clasă incertă: formula „democraţie originală" (lansată de preşedintele Ion Iliescu) a trebuit să fie abandonată în faţa reacţiilor polemice şi parodice[48].

[48] Formula s-a păstrat, cel puţin în memoria politicienilor; o regăsim evocată, cu încărcătură ironică, în limbajul politic actual: „De la «democraţia originală» a domnului Preşedinte Iliescu, din anii '90, pe care PSD se străduie, şi astăzi, din greu, să o aplice, am ajuns la o economie nefuncţională de piaţă" (A.C., intervenţie în Camera Deputaţilor, 25.11.2003, www.cdep.ro).

Prezența în actualitate a termenului e susținută, desigur, de aparițiile frecvente ale adjectivului *democratic*, pe care îl primeau și înainte ca atribut mai multe categorii de fenomene; erau *democratice*: *cadrul* („un cadru nou, democratic, unic în felul său", *sistemul* („avem un sistem larg democratic"), *organismele*, *„marele forum"* (congresul partidului comunist), *dezvoltarea, activitatea* etc. În toate aceste cazuri desemantizarea, calitatea de simplu epitet ornant i-au păstrat cuvântului disponibilități pentru folosirile ulterioare – și ele, mai mult sau mai puțin riguroase.

Și mai interesant e cazul cuvintelor *revoluție* și *revoluționar*; frecvența extrem de mare a substantivului *revoluție* în textele dictatoriale era strict legată de câteva – puține – sintagme fixe: „revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă" (denumire amplificată ridicol, etapă cu etapă, a actului din august 1944, cf. *supra,* **6.1.1.**), „noua revoluție tehnico-științifică", „noua revoluție agrară". Față de ele, *revoluție* pur și simplu a putut să apară, efectiv, ca un alt cuvânt – și să fie folosit ca atare pentru evenimentele din decembrie 1989. Adjectivul *revoluționar*, în schimb, este un cuvânt evitat; poate tocmai pentru că aria lui de aplicare, în corpusul discursurilor anterioare, era uriașă: pe cât de limitată era combinatoria lui *revoluție*, pe atât de largă cea a lui *revoluționar*, aplicat unor fenomene foarte variate: *spirit* dar și *salut* („un salut călduros, revoluționar"), *concepție, luptă, perspectivă, înțelegere, transformare* etc. Substantivat și definit, paradoxal, prin calitatea de „a manifesta un înalt spirit de disciplină", folosit în asocieri cu sens contrar celui curent („revoluționarul de profesie"), cuvântul se devalorizase mai sigur decât *democratic*, într-o direcție nu a desemantizării, ci a comicului. De aceea, folosirea lui e astăzi redusă, evitată – cu excepția specializării semantice „participant la revoluția din 1989" („*Revoluționarii* au privilegii noi", ZF, 1.07. 2004).

Spre deosebire de cuvintele de mai sus, *libertate* și *liber* erau cu mult mai greu de pus, printr-o deviere până la contrariu a sensului lor, în slujba dictaturii. Cele câteva formule care le conțineau erau și ele structuri fixe, de obicei duale: „omul va fi *liber și stăpân* pe destinele sale", cu „dreptul de a fi *stăpân și liber* în țara lui", „viață *demnă și liberă*; *„independența și libertatea* fiecărui popor", „deplina *libertate* și *egalitate* între toți cetățenii patriei" etc.; cum se vede, termenii erau nivelați prin asocierea automată cu alții, libertatea enunțându-se mai des în raport cu un viitor utopic, în sfera stării de independență statală sau, oricum, la nivelul masei și nu al individului. Pe un asemenea fundal, scandarea cuvântului *libertate* pe străzi, în decembrie 1989, a fost probabil momentul cel mai pur de ruptură cu trecutul. Limbajul politic de la începutul anilor '90 era divizat în folosirea termenului: cel al opoziției îl invoca mai des, cel oficial îl evita destul de consecvent, contrapunându-i termeni din sfera noțiunilor de *ordine, stabilitate*.

Cazul extrem îl constituie însă un alt termen fundamental, pe care textele dictaturii îl omiteau cu desăvârșire: *adevăr*. Tabu-ul lingvistic a fost cel mai eficient în privința acestui cuvânt, fiind adesea evitat până și adjectivul corespunzător, *adevărat,* în locul căruia, în cele mai inofensive situații, apăreau sinonime (parțiale) ca *real, just* ș.a. Dacă, din toate cele de mai sus, tocmai acest cuvânt a fost simțit ca reprezentând maximum de „subversivitate", este poate pentru că, față de caracterul mai general filosofic, global al celorlalte concepte, el își putea găsi imediat și o aplicare concretă, la fiecare caz în parte; era periculos și pentru că putea pune în discuție întregul mecanism de construire a unei ficțiuni politice prin limbaj.

Modelul limbii de lemn reuşea să „recupereze" uşor cuvintele *democraţie* şi *revoluţie*, ceva mai puţin *libertatea*, aproape deloc *adevărul*.

8.1.2. *Cuvinte marcate: „tovarăş".* Termenul oferă probabil cea mai clară ilustrare a situaţiei cuvintelor puternic marcate de folosirea lor politică în timpul regimului comunist. Impus în mod oficial ca termen de adresare în perioada totalitară, folosit pentru discriminări şi disocieri, recunoscut ca indice al atitudinii politice, el a fost la începutul lui 1990 un mijloc de clarificare a raporturilor ideologice, devenind în scurt timp o marcă de distanţare critică, în desemnarea „nostalgicilor"[49]. În momentul de faţă termenul nu mai este un instrument polemic de actualitate; doar izolat mai e folosit, cu referire la vechi reprezentanţi ai comunismului: „Întoarcerea *bătrânului tovarăş"* (*22*, 776, 2005); „*fostul tovarăş* I.I., actual domn" (Şedinţa Camerei Deputaţilor, 11 octombrie 2005); „Nu voi da, astăzi, decât un singur nume, O.C., pe care mă abţin să-l numesc *tovarăş* sau *domn*" (*ibid.* 9.03.2004); ceva mai des apare pe forumuri din internet, cu sens peiorativ, cu valoare de insultă politică.

Cuvântul nu a revenit total la semnificaţia neutră pe care o avea înainte de manipularea sa politică. Tendinţa de a-l evita din cauza conotaţiilor politice intră totuşi în conflict cu dificultatea de a găsi, în anumite cazuri, un sinonim potrivit.

Tovarăş e destul de vechi şi de răspândit; apare, de altfel, în texte bine cunoscute: în varianta *Mănăstirii Argeşului* publicată de Alecsandri („Negru-vodă trece/ Cu tovarăşi zece"), la Creangă, Eminescu, Caragiale („tovaroşi de drum", ca să nu mai vorbim de celebrul „tovarăş la parte"), la Goga, Blaga etc. Cvasi-sinonimele indicate în DLR – *camarad, coleg, companion, confrate, însoţitor, partener* – nu se potrivesc în orice situaţie, cuvântul fiind greu de substituit mai ales în sintagme precum *tovarăş de drum* sau *tovarăş de joacă*. Dacă există neologisme impuse pentru unele situaţii mai stabile – *tovarăş de arme – camarad; tovarăş la parte – asociat* –, pentru altele, ca *tovarăş de drum*, substituţia e îndoielnică (*însoţitor* presupune o relaţie specială, iar *companion* e un termen rar şi preţios); este chiar imposibilă, în cazul lui *tovarăş de joacă*.

Din păcate, dicţionarele noastre nu ne ajută prea mult în a determina valoarea specifică a cuvântului: pentru sensul lui principal, DEX (1996) preia integral definiţia hibridă din ediţia anterioară (1975), în care se amestecau semnificaţia tradiţională şi cea ideologizantă: *tovarăş* = „persoană considerată în raport cu alta, de care este legată prin viaţa sau prin activitatea dusă în comun sau prin lupta pentru aceeaşi cauză". De altfel, în tot articolul, care mai cuprinde sintagma „tovarăş de viaţă", valoarea de termen de adresare, sensul „asociat", precum şi un sens a cărui tratare izolată pare cam ciudată – „epitet dat unei fiinţe, de obicei animal, care însoţeşte pe cineva (în mod constant); fiinţă credincioasă cuiva" –, singurele schimbări de la o ediţie la alta sunt substituirea „oamenii muncii" – „comunişti" şi adăugarea sensului specializat pentru forma feminină, caracteristic perioadei comuniste: „(fam., ieşit din uz) Educatoare, învăţătoare sau dirigintă în şcoala generală".

---

[49] Istoria politică a termenului *tovarăş* (legea publicată în *Scânteia*, 1.11.1977; alternanţa situaţională cu *cetăţean* şi *domn*, utilizările ironice de după 1989 etc.) este descrisă în Roceric 1995. Cf. şi Funeriu (1998: 21–29).

De fapt, cuvântul pare a-şi fi păstrat un loc propriu, cu un sens indispensabil, în desemnarea relaţiilor între persoane aflate într-un grup *neomologat social*. E ceea ce se poate deduce, de exemplu, din textul unui reportaj despre copiii străzii. Autorul reportajului recurge la artificiul de a pune în scenă doar replicile interlocutorului său, din care se deduc şi întrebările. La un moment dat, personajul spune: „facem rost de bani, eu mai cerşesc, mă mai despart de ei, de tovarăşii mei. Cum nu ştiţi ce înseamnă tovarăş? Ceva bun, un prieten" (RL, 683, 1992). Deşi ziaristul nu se lansează în comentarii, prefăcuta lui curiozitate şi insistenţa asupra termenului *tovarăş* sugerează o atitudine afectivă (de surpriză, amuzament sau indignare). Or, surpriza nu se justifică, pentru că în cazul dat era greu de găsit un termen mai potrivit decât *tovarăş*: nu e de imaginat că membrii unui asemenea grup s-ar putea desemna între ei drept *colegi, camarazi, confraţi, parteneri*; sunt prea neoficializaţi pentru asemenea etichete, dar prea organizaţi şi ierarhizaţi pentru a folosi termeni precum *prieteni* sau *amici*. De altfel, textele muzicii „de cartier" utilizează constant termenul *tovarăş*, în registru familiar-argotic: „Toţi *tovarăşii mei* au inimi de ciorditori" (B.U.G. Mafia – „Sânge latin").

Revenind la uzul actual, observăm că tendinţa de a evita cuvântul *tovarăş* e încă puternică, lăsându-se ghicită în spatele unor alegeri lexicale mai neobişnuite. Aşa par să stea lucrurile când se anunţă că „Oaia Dolly are acum *un prieten*. Este vorba de un viţel din rasa Holstein" (*Libertatea*, 2165, 1997); „a avea un tovarăş" se poate referi, prin extensie, la asemănări (ambele animale sunt clonate); prietenia implică însă o relaţie mult mai directă, imposibilă – cel puţin din cauza distanţei – în cazul dat (clonele au fost produse în locuri diferite). Într-un alt citat, un bărbat pleacă la plimbare cu maşina, având drept „*companioană de drum*, o tânără studentă" (EZ, 1439, 1997).

Dacă până la urmă *tovarăş* va reveni în uz, pentru unele dintre sensurile sale tradiţionale – sau dacă asemenea echivalente parţiale, care azi ne apar improprii sau pretenţioase, se vor impune treptat, înlocuindu-l definitv – e, bineînţeles, un lucru pe care nimeni nu poate să-l prevadă.

8.2. Structuri sintactico-stilistice

8.2.1. *Dublarea sinonimică*. Într-un editorial programatic (şi nesemnat, apărut într-o publicaţie în 1990) se manifestă cu o intensitate neobişnuită tendinţa stilistică – inocentă în sine, supărătoare prin insistenţă – de a dubla totul. Ca semn de manierism, reduplicarea insistentă ar putea trezi bănuiala că este vorba de o parodie – deşi sunt suficiente indicii că textul se vrea serios şi persuasiv. Perechile de termeni asociaţi cuprind sinonime mai mult sau mai puţin parţiale, dar şi noţiuni complementare. Aşadar, ar fi vorba despre „*dreptul şi datoria* de a ne întoarce la *sensul şi temeiul* original al cuvintelor", de „un mod *de a fi şi de a dăinui*", de „accesul *real şi viabil* la *gestionarea şi soluţionarea...*", de „deziderate *ale patriei şi oamenilor săi*". Exemplele pot părea alese cu rea voinţă, rupte de context; e preferabil să le lăsăm în acumularea succesiunii lor autentice: „Munca (...) *poate şi trebuie* să redevină, *prin noi şi pentru noi*, temelia fericirii *fiecăruia şi a tuturor*". „Munca (...) va fi o onoare şi o virtute de căpătâi pentru fiecare fiu *demn şi liber* al patriei". Omul nu mai este „un *simplu şi inert memorator şi declamator de date şi citate*". E dorită „o democraţie *exigentă şi dreaptă* în *a-şi recunoaşte şi a-şi cultiva* cum se cuvine valorile *reale şi durabile*". „*Munca şi instrucţia (...)* au vitală,

imperioasă nevoie să fie canalizate şi fructificate într-un cadru apt să le recunoască şi să le instituie deplin şi definitiv". (Textul cuprinde şi stranii referiri la *„trioda* esenţială şi vitală" –„muncă – dreptate – educaţie" – pe care nu le poate explica decât o probabilă – şi repetată – greşeală de tipar).

Reduplicarea cvasi-tautologică este o marcă a stilului totalitar (vezi *supra*, 3.1.4). Dincolo de ideile pe care textul le enunţă, dublarea insistentă e, aşadar, mai mult decât un tipar stilistic. Cuvintele sunt (într-o anumită măsură) schimbate, structurile (sintactice) au rămas aceleaşi.

Un alt articol, cu titlu rebarbativ – *Marcant conţinut metodologico-aplicativ* –, apărut într-un săptămânal efemer (*Opus,* 25, 1990, 4) – ilustrează foarte bine modul în care, în 1990, teme noi erau tratate într-un stil foarte apropiat de cel al trecutului recent, deci într-o limbă de lemn doar uşor actualizată. Conţinutul textului putea fi corect: nu rămâne mai puţin fascinantă impresia imediată că singurul corp străin din el este cuvântul *management*: înlocuindu-l cu orice altceva (de exemplu cu „creşterea productivităţii muncii pe baza organizării mai bune a producţiei şi a muncii", sau cu „perfecţionarea întregului sistem de conducere democratică a vieţii economice" – citate tipice limbii de lemn, articolul ar redeveni un exponent fără fisură al stilului economico-politic din perioada comunistă (un anume progres s-a făcut, totuşi, prin înlocuirea atâtor cuvinte cu unul singur).

Modelul care stă la baza textului şi îi determină structura logică şi sintactică are câteva trăsături bine fixate de o practică lingvistică exersată timp de decenii: de exemplu, tema progresului constant, care se manifestă prin leit-motivul „tot mai" (proces „tot mai complex şi viguros", „element tot mai important", „dobândirea unui tot mai amplu caracter") şi prin permanenta raportare la axa temporală („în faza de început", „treptat", „în faza maturităţii", „în condiţiile intensificării..."). Astfel, abordarea istorică însăşi pierde prin supunerea faţă de o schemă abstractă, aplicabilă mecanic. Lexicul specific acestei viziuni e extrem de unitar şi de bine reprezentat in text: *a deveni, dobândire, proliferare, creştere, intensificare, salt.*

Caracterul dual al determinărilor cvasi-sinonimice se observă şi aici: oroarea de unic se manifestă lingvistic prin perechi de genul: „evoluţii *cantitative şi calitative"*, „un mare număr de metode şi metodologii", „parametri constructivi şi funcţionali", „înţelegerea şi însuşirea", „complex şi riguros", „dublul caracter al conducerii de ştiinţă şi artă" sau prin compuse: „metodologico-aplicativ", „economico-social", „descriptiv-enunţiativ". Frecvent este şi tiparul „X... precum şi Y" (cu varianta „X... ca şi Y"), folosit în construcţii mai complexe. Adjectivul antepus aparţine aceluiaşi stil; nu întâmplător, el e întotdeauna un intensificator şi un apreciativ: *„pronunţata* sa abordare", *„ample* tendinţe descriptiviste", *„marcant* caracter intuitiv", *„tot mai amplu* caracter metodologico-aplicativ", „expresie (...) a *marilor* progrese", „un *mare* număr de...", „o *largă* proliferare", „o *puternică* amprentă", *„accelerate* evoluţii". Schematismul sintactic şi clişeul lexical îngreunează considerabil accesul la ideile textului – tocmai pentru că orice cititor le asimilează zgomotului de fond, lipsit de sens, al discursului de tip totalitar, faţă de care s-au creat de mult mecanisme de apărare.

Textul conţine, firesc, şi mărcile abuzului de generalităţi (frecvenţa infinitivului lung), ale caracterului impersonal şi pasiv al enunţului; în inventarul de termeni şi formule prin care ne apropiem de reconstituirea integrală a articolului intră şi

binecunoscutele: „o contribuție esențială", „prioritar", „pe bază de", „intensificarea eforturilor", „cu bune rezultate", „creșterea calității" ori clișeul metatextual „în final considerăm necesar să subliniem că...".

8.2.2. *Limbaj omagial.* Unul dintre cele mai bizare tipuri de texte care se puteau întâlni în presa românească de la începutul anilor '90 este, fără îndoială, cel al scrisorilor omagiale adresate de cititori directorului sau redactorului-șef al unei publicații. Termenul *omagial* este, de altfel, prea slab pentru a indica natura ditirambică a respectivelor texte, tonul de exces laudativ, marcata implicare afectivă; el ne e de folos mai mult prin conotațiile dobândite în deceniile anterioare, ca urmare a întrebuințării cuvintelor din familia sa – *omagiu, a omagia* – în cultul personalității.

De altminteri, chiar limbajul encomiastic în cauză, care a fost intens folosit într-o mulțime de texte – de la „omagiile" în proză și versuri la telegramele adresate familiei prezidențiale – așteaptă încă să fie cercetat în detaliu. Ar merita observate – dincolo de cele câteva formule preluate ironic de limbajul curent – de genul „mult stimate și iubite" sau „cel mai iubit fiu" – diferențele stilistice dintre elogiul standard, exprimat în formule oficiale obligatorii – și cel creator, inventiv, cu licențe poetice admise autorilor de curte în încercarea lor de a umaniza, de a individualiza și în același timp de a supralicita lauda. O analiză mai amănunțită ar avea de observat legăturile elogiului excesiv cu o tradiție istorică mai îndepărtată – a „închinării", a cuvântării de preamărire sau proslăvire – dar și cu una mai apropiată, manifestată în continuitatea formulelor standard de glorificare proprii limbajului de lemn comunist. În multe cazuri numele omagiatului, câteva detalii concrete și eventual o formulă de desemnare tipică („învățătorul", „tătuca", „ctitorul") reprezentau singurele diferențe între textele din diverse perioade; e cert că structurile unui text ca:

> oamenii muncii (...) își îndreaptă gândurile, cu nemărginită dragoste și recunoștință, spre acest titan al gândirii și practicii revoluționare, făuritorul (...), genial învățător și conducător al (...) (*Scânteia*, aprilie 1965)

dedicat în cazul de față lui Lenin, au putut fi utilizate pentru omagierea diverșilor conducători comuniști.

Textele omagiale contemporane sunt minate de un ridicol absolut: în primul rând, pentru că sunt publicate chiar de cel căruia îi sunt adresate – și care este el însuși producător de texte; autenticitatea nu le este, de altfel, certă, ele oscilând între reproducerea unor tipare retorice specifice omagiatului (ceea ce s-ar putea explica fie printr-o sinceră emulație a adoratorului cu adoratul, fie printr-o contrafacere) și evidente stângăcii (ceea ce le-ar atesta veridicitatea sau ar fi un mijloc subtil de o mima).

Un asemenea text uzează, desigur, de hiperbolă, de superlative: în descrierea ziaristului – „sunteți mare", „oamenii (...) vă admiră mintea strălucită, personalitatea fenomenală, forța fantastică", „sunteți un om extraordinar de sensibil" (*Vremea*, 23.04.1993, pagina de scrisori „Vremea cititorilor"), „titanicul șef-redactor" (RM, 1.03.1991, rubrica „Au cuvântul cititorii") – sau a publicației, care este „o operă colosală, nemăsurată, nedrămuită" (*Vremea*), „o armă de neînvins", „cea mai mare și mai bună revistă a acestei țări"; „geniul ei (al revistei, n.n.) – căci se poate vorbi într-adevăr fără

exagerare de geniu, constă în puterea de înțelegere..” (RM, 12.06.1992. „Noi mesaje...”). Hiperbola e asociată firesc cu mitologizarea: una dintre dilemele de subtext ale elogiilor stă în indecizia între caracterul uman şi cel divin al redactorului-şef. Şi elogiile aduse nu prea demult lui Ceauşescu mizau frecvent pe surpriza de a descoperi, dincolo de efigia divină a stăpânului, înrudiri cu natura umană: „marele Erou (...) nutrit din omenească suferință”. Pentru autorii scrisorilor publicate acum, publicistul adulat „e doar un om, în care însă scânteia divină va pâlpâi în continuare”; „dumneavoastră sunteți mai mult decât un simplu om” (*Vremea*). Asemenea formule par încă prudente dacă le confruntăm cu proiecția mitologică obținută prin intermediul metaforelor: elogiatul e chiar purtătorul de fulgere: „ziarul este ca un trăsnet ce loveşte ticăloşia şi ca un fulger ce luminează adevărul” (*Vremea*); „mă rog ca Dumnezeu să vă țină în carul său de biruință” (RM).

Cum se poate deja observa, discursul ditirambic e întesat de metafore-clişeu: o scrisoare, din care am mai citat, e construită pe imaginea arderii, a combustiei interioare, producătoare de lumină: „sunteți mare, ardeți ca o torță vie, imensă pentru luminarea acestui neam”; „ziarul acesta a fost (...) o flacără aprinsă în conştiința acestui popor”; „cel ce duce flacăra a obosit”; acumularea de flăcări, fulgere şi scântei divine sfârşeşte într-o imagine pândită grotesc de riscul lecturii literale: „Fie binecuvântat Adrian, bard minunat aprins şi arzând” (*Vremea*).

Caracterul suprauman al elogiatului e subliniat prin autoumilirea semnatarului; în structurile profunde ale textului se dezvăluie un model al lumii stratificat, ierarhizat, împărțit între „cei mulți” şi „aleşii” care le pot deveni eroi, salvatori, profeți sau divinități: semnatarul scrie în numele unui „popor obijduit, umilit, răbdător şi înspăimântat”; „noi cei mulți”, „săraci şi necăjiți şi plânşi”, cei „umiliți care capul îşi pleacă cu resemnare” (*Vremea*); autor cu identitate reală sau simplă proiecție a publicistului, cititorul se arată obsedat de prestigiul Autorului, de mitul poetului profet: „eu, un anonim...” (RM); „noi, pălmaşii, care ne pricepem numai la ciocan, nicovală, menghină, secură şi sapă ce vom mai face, că nu ne pricepem la cuvinte, la ziare, reviste, nu ştim să meşteşugim cuvintele” (*Vremea*). În acest caz fericit, diferența se converteşte în dragoste: delirul elogiului e justificat indirect prin atitudinea marcat subiectivă: se declară, ambivalent, iubire şi admirație, prima emfatizată şi dovedită chiar prin familiaritatea adresării: „Dragul şi neprețuitul nostru” (către ziarist, *Vremea*); „eu, un anonim, dar unul care te citeşte şi te doreşte cu pasiune”, „eşti dorită şi citită” (către revistă, RM); lectura e caracterizată de iubire, dragoste, plăcere, nesaț etc. („oamenii iubesc acest ziar, vă iubesc sufletul”; „acest cotidian iubit cu fervoare”). Asemenea obsesie amoroasă poate explica şi alunecarea în exclamații lirice, al căror ridicol trezeşte bănuiala (nejustificată) că ne-am afla în fața unei parodii:

> Frați români, ar fi vremea să veghem mai cu osârdie căci altfel vom pieri. Adrian e în primejdie, neamul este în primejdie, Țara e în primejdie. (*Vremea*)

8.3. Clişee

Multe clişee au păstrat, la începutul anilor ’90, schemele ideologice ale limbii de lemn. În reportaje, de pildă, personajul principal sau martorul-cheie proveneau neapărat fie „dintr-un colț de țară”, fie „din inima” țării. Spațiul fiind presupus omogen, „marginalitatea” sau „centralismul” unei localizări erau echivalente: ambele sugerau

caracterul reprezentativ al personajului. Două stereotipuri – „pe tot cuprinsul țării" și „în centrul preocupărilor" – converg invariabil. Un început tipic demonstrează atât rolul de autentificare, de validare, al personajului invocat in prologul textului, cât și valoarea referirii spațiale: „«Pământul țării și al țăranilor pe mâna bișnițarilor»... Așa își încheie gândurile pline de obidă un țăran dintr-un sat *din inima Bărăganului*" (*Românul*, 24, 1990). Figurile de stil din enunțul inițial (antiteză, elipsă, parigmenon), artificiul de construcție (sfârșitul unui text absent coincide cu începutul celui prezent) și localizarea semnificativă reprezintă un cumul de procedee în intenție persuasive, creatoare de veridicitate – în fapt, producătoare de ficțiune.

Timpul este, în aceeași viziune stereotipă, o succesiune de momente unice („hotărâtoare", „istorice" – înainte, „dramatice" – curând după 1989), care tind către eternitate. Vecia este perspectiva hiperbolică a oricărui mărunt eveniment cotidian; dacă discursul dictatorial era, din această cauză optimist – de pildă referindu-se la canal: „peste secole și milenii, această nouă magistrală va rămâne permanent (...) o nouă cale, care va dăinui cât timp va dăinui planeta noastră", moștenitorii viziunii grandioase au ocazia să tragă mai ales concluzii pesimiste: „au înjosit pentru vecie..."; „când și unde s-au mai petrecut în lume asemenea rușini fără seamăn (...)?" (*Adevărul*, 211, 1990).

În privința viziunii asupra vieții sociale, lucrurile sunt mult mai complicate. Există și aici un mod simplificator de a opune o entitate – „întreaga suflare românească" – alteia: „întregii lumi" („teama că ne vom face de râsul întregii lumi", *Adevărul*, 229, 1990). Opozițiile interioare sunt însă puternice și numeroase: ele se stabilesc între „noi, cei mulți" și diversele minorități. Într-un fragment de articol autorul constată că „se rânduiește aproape matematic ca formaliștii democrației să ruineze metodic truda celor care nu mai prididesc să lucreze pământul și să bată fierul" (*Adevărul*, 180, 1990). Dincolo de toposul intenționalității (acțiunile dușmănoase sunt „metodice", apar „matematic" pentru că urmează un plan ascuns), se observă că această muncă prototipică este definită în termenii care corespund imagistic și simbolic emblemei comuniste: secerii și ciocanului.

Interesante sunt și raporturile de cauzalitate: activitățile pozitive sunt firești, determinate de natura însăși a indivizilor; cele negative sunt rodul unei pervertiri, indicate de determinări ca „vânduți", „plătiți", „în slujba...". E semnificativă și încărcătura negativă pe care, într-o mentalitate tradiționalistă, reflectată de altfel de locuțiuni, expresii și sensuri secundare fixate în limbă, o au utilizările verbelor *a vinde* și *a cumpăra*.

8.3.1. *Clișeul unicității.* Ca și globalitatea, unicitatea lucrurilor e specifică viziunilor schematice și e, cel mai adesea, criteriu de evaluare hiperbolică, exaltată absurd. Se poate vorbi, astfel, de „ființa noastră de neam, de naționalitate distinctă și inconfundabilă. Irepetabilă în veacul veacurilor!" (*Țara noastră*, 1, 1990). Un clișeu lingvistic adesea remarcat, simptom al acestei tendințe, e adjectivul „nepereche". Cariera lui merită să fie urmărită pas cu pas, dar sunt destul de elocvente și extremele, punctul de pornire: Eminescu („poetul nepereche") și unul dintre punctele de sosire: securitatea; veleitățile literare ale limbajului schematizat ating o culme când evocă „specialiști *nepereche* ai contraspionajului" (RM, 7, 1990). În discursurile parlamentare, clișeul este folosit cu insistență în evocarea anuală a poetului național – „Doar *poetul-nepereche*, cu efigia lui de bronz, cea a eternității, vedea că «Lumina stelei ce-a apus / Ne urmărește

încă»" (Şedinţa Camerei Deputaţilor, 15.06.1998); „Declaraţia mea politică de astăzi este intitulată: «115 ani de la trecerea în eternitate a *poetului nepereche*!»" (22.06.2004) – dar şi în alte contexte, chiar negative: „Este vorba de criza sistemului sanitar, care sistem a ajuns într-o *fundătură nepereche* în istoria post-decembristă a României" (17.05. 2005).

8.3.2. *Clişeele cantităţii.* Pentru a reuni ideile de *cantitate mare* şi de *varietate*, se recurge adesea la câteva clişee de sursă metaforică: scuzabile în măsura în care acoperă un gol (evitând perifraze mai complicate), dar iritante prin abuz şi prin preţiozitate. Cele mai multe au fost, de altfel, intens vehiculate de limba de lemn oficială a deceniilor trecute: i-au aparţinut acesteia nu doar întâmplător – ci, mai profund, prin caracterul lor ornant metaforic, euforic şi convenţional. Fără a vehicula explicit o ideologie, metaforele-clişeu din câmpul bogăţiei şi al diversităţii se plasau în plină utopie, în contrast evident cu realitatea. Totuşi, calitatea lor de termeni „de fundal" sau de detaliu, în limbajul publicistic mai ales, le face să fie mai persistente decât clişeele pur politice. În orice caz, chiar dacă n-ar fi avut nicio utilizare propagandistică, termenii în cauză ar fi fost compromişi de combinaţiile în care au apărut: cu determinanţi improprii, cu superlative absurde – care reînviau sensul propriu al cuvântului metaforizant. În limbajul publicistic – şi în alte forme de comunicare influenţate de el – au circulat (şi, în parte, circulă încă) clişeele *evantai, gamă, paletă, claviatură* – cu sensul de „mulţime variată (de obiecte concrete sau abstracte)", mai ales în tiparul sintactic cu determinant prepoziţional: „o (largă) paletă de..."; alte clişee atenuează ideea de varietate, sugerând mai mult reunirea: *buchet, mănunchi* – sau valorizarea: *constelaţie*; în fine, semnificaţia simplă de „mulţime" e înnobilată prin poeticul *noian*.

Seria de metafore nu s-a abstractizat decât parţial: departe de a fi devenit simple formule neutre de indicare a cantităţii, cele mai multe dintre ele şi-au păstrat artificialitatea, aerul de căutare inutilă a unui efect „estetic", ornant, în contrast cu contextul.

În cazul lui *evantai,* sursa destul de certă a metaforei e franceza: *Lexis* (1977) înregistrează cu intrare separată cuvântul *éventail* cu sensul principal de „ansamblu de lucruri din aceeaşi categorie, oferind diversitate, posibilitate de alegere"; în franceză apare, de altfel, şi sintagma „large éventail", căreia îi corespund în română *evantai larg, larg evantai*. Trebuie totuşi remarcat că în franceză sensul figurat pare mai specific stilului comercial şi publicitar. Chiar dacă DEX nu a înregistrat sensul figurat al cuvântului românesc *evantai,* exemplele se găsesc cu uşurinţă: „*largul evantai* de posibilităţi" (RL, 480, 1991), „un *bogat evantai* de comunicări" (*Cotidianul*, 104, 1992) etc.; în ultimul citat, proprietatea determinantului *bogat* e discutabilă. *Gama* (cu sensul figurat tot de origine franceză) este chiar mai abstractizată: „artiştii... şi-au dat mâna..., oferind numeroşilor invitaţi o *gamă variată*" (de nuduri, n.n.; JN, 197, 1994).

Citatele de dinainte de 1990 sunt mult mai pitoreşti prin supralicitare şi inadecvare, arătând o preferinţă pentru *paletă* („*amplă paletă* de manifestări") şi pentru *claviatură* („o imensă claviatură problematică – pe cât de largă, complexă şi diversă, pe atât de concret palpabilă şi unanim profitabilă" (RL, 1.09.1989). Şi *constelaţie* era frecvent („strălucitoare *constelaţie a faptelor*", RL, 23.08.1989), ca şi *mănunchi* şi *buchet*: de exemplu, în relatarea „despre *un mănunchi de fapte*" (RL, 23.08.1989). Şi după 1989, termenul e folosit, într-un stil solemn şi ornat, în cerinţa ca anumiţi specialişti în informaţii „să fie salarizaţi conform importanţei pe care o deţine activitatea lor în

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

buchetul de valori naționale" (SC, 22, 1992). Poeticul *noian* e adesea ironic, notă stilistică semnalată de contrastul cu obiectele a căror cantitate o indică: „tot acest *noian de procese*" (*Adevărul,* 7.12.2002); „*noian de autorizații*" (EZ, 18.12.2003), „*noianul parlamentarilor* de care nu a auzit nimeni" (*Cotidianul*, 7.12.2006).

Adesea clișeele cantității se asociază, ca într-o intervenție parlamentară în care, la mică distanță, apar *avalanșă, paletă* și *noian*: „pericolul *avalanșelor* proiectelor de lege", „toată *paleta* de probleme din administrația publică", „tot *noianul* de probleme care se ridică în momentul de față" (Ședința Camerei Deputaților din 30.05.2005, cdep.ro).

Construită de obicei cu un genitiv, *panoplia* desemnează un ansamblu *în care* se plasează ceva. Ca și alte cuvinte din aceeași serie, *panoplia* e un clișeu internațional, despre care e greu de spus dacă a fost preluat dintr-o limbă într-alta sau s-a dezvoltat independent; în franceză, de pildă, de unde cuvântul a fost împrumutat în română, dicționarele înregistrează uzul figurat al termenului: „une panoplie d'arguments" (*Le Petit Robert*, 1991). Din sensul inițial („colecție de arme aranjate pe un panou; panou pe care sunt aranjate aceste arme" – DEX) se păstrează de obicei, în folosirea clișeizată, foarte puțin: ideea de mulțime. Pentru ca alegerea termenului să se justifice cu adevărat, ar trebui totuși ca în contextul respectiv să fie prezente anumite conotații specifice: legate de arme, de noblețe, de intenția expunerii.

Citatele din DLR, tomul VIII, litera P, 1 (1972) ilustrează doar folosirea metaforică specifică, adaptată la context: ca metaforă vizuală, destul de inovatoare („panoplia scânteietoare a Dunării", la G. Galaction), sau ca metaforă conceptuală, perfect motivată prin referirea la *arme* („umorul reia unele din armele panopliei lui Anghel", la T. Vianu). În contextele publicistice contemporane, *panoplia* apare însă mai ales în ipostaza ei complet banalizată. E, de altfel, un clișeu care a trecut netulburat, în continuitate stilistică, de la limba de lemn a jurnalisticii de dinainte de 1989 la variantele publicistice actuale. Într-un text mai vechi se afirma, de pildă, că nu au fost căutate sugestii de modernizare „în *panoplia* altor orânduiri" (RL, 15.07.1989). Ceva mai târziu, se scria că „în *panoplia* diversiunilor, tactica dublajului e vecină cu cea a contrademonstrațiilor" (RL, 919, 1993). Apariția cuvântului este de obicei indiciul folosirii unui stil caracterizat de prețiozitate, încărcat, cu riscul de a deveni confuz: „*panoplia neregulilor* nu reprezintă o simplă bagatelă" (TL, 484, 1991). Emfaza se manifestă, într-un caz, chiar în planul sonor – printr-o aliterație probabil întâmplătoare, dar semnificativă: „*o amplă panoplie* ispitește ochiul până la derută" (*Strict secret*, 53, 1991; e vorba de sondajele de opinie). Sunt exemple în care e aproape sigură pierderea sensului inițial, al colecției de arme, dacă nu și a ideii de expunere: „un nume în *panoplia martirilor*" (RL, 658, 1992). Oricum, citatele atestă persistența clișeului, chiar dacă uneori în preluarea sa pot fi bănuite și intenții ironice: „doctorul M.O. (...) devenise un personaj pitoresc în *panoplia managerilor* de unități sanitare" (RL, 2154, 1997); „argumente, date, cifre, ipoteze, toate scoase din *panoplia gândirii și acțiunii sale ministeriale*" (RL, 2361, 1997); „Organizația PSD sector 1, păstorită de primarul Vasile Gherasim, și-a îmbogățit astfel *panoplia* cu celebrități" (*Adevărul,* 3.04.2003); „sacrificarea câtorva piese importante din *panoplia partidului*" (*Ziua,* 6.03.2004); „cât despre trecutul sau, rămâne ca istoricii să decidă unde îl așază în *panoplia conducătorilor* acestei țări" (EZ, 9.12.2003).

8.3.3. *Clişee parodiate.* Într-o istorie a „limbii de lemn" ar trebui să intre şi faza târzie, parodică, în care structurile lingvistice automatizate folosesc ca material un lexic nou, posttotalitar. Ironia procedeului nu mai vizează, de altfel, limbajul birocratic, ci mentalitatea persistentă în spatele modificărilor de suprafaţă. Exerciţiul parodic constă în a substitui câteva cuvinte, într-un context saturat de clişee încă recognoscibile: „filme de educaţie patriotică, în spiritul *tranziţiei spre economia de piaţă*" (OS, 1, 1991); „ora de învăţământ *democratic*" (*Caţavencu*, 46, 1991); „în întâmpinarea Zilei *Dictaturii*"; „ei sunt cei care au parafat tratatul, prin *somnul* lor vibrant patriotic" (*Caţavencu,* 19, 1991)[50]. Uneori, clişeele limbii de lemn intră în combinaţii contradictorii, absurde, care le anulează în chip comic semnificaţia iniţială: „*grupuri vaste* de cetăţeni fără tihnă *de pe tot cuprinsul ţării*" (CI, 27, 1991)[51]. Cele mai reuşite sunt cazurile în care doar tiparul sintactic evocă vechiul limbaj; de exemplu, prin antepunerea adjectivului şi prin preferinţa pentru structuri binare, într-o formulă protocolară: „Cu naţionalistă bucurie şi vioaie sentimente antirevizioniste am aflat că..." (OS, 1, 1991).

Simpla substituţie nu e tocmai ingenioasă; nimic mai la îndemână, de pildă, decât o înlocuire de tipul: „eroi ai muncii *capitaliste*" (*Libertatea*, 1222, 1993), sau „revoluţia *capitalistă* din decembrie" (RL 918, 1993)[52]. Surpriza e mult mai mare când termenii nu sunt pur şi simplu opuşi sau echivalenţi, ci intră în reţele semantice şi sintactice diferite. A vorbi de pildă de un „*manager cu doctrina*" (AC, 19, 1993) – asociere imposibilă sintactic – înseamnă a activa deopotrivă structura „responsabil cu..." şi conotaţiile occidental-moderne ale neologismului *manager*.

Uneori evocarea clişeului pare gratuită – simplă asociaţie sonoră, cale mai simplă şi mai comodă de a evita căutarea cuvântului potrivit; alunecarea în clişeu marchează în acest caz doar o atitudine depreciativă, de deriziune: „în cadrul unei *ceremonii multilateral televizate,* japonezii inaugurau cea mai proeminentă investiţie..." (EM, 3, 1995). Între subiectul tratat şi sfera de conotaţii a sintagmei evocate („...unei societăţi multilateral dezvoltate"), legătura este minimă; atitudinea ironică nu-şi identifică un obiect precis (ar putea fi totuşi o aluzie la obsesia grandorii, indiferent dacă apare în regimuri şi societăţi diferite), ea ilustrând mai ales presiunea intertextualităţii asupra discursului cotidian.

---

[50] Sintagmele specifice discursului oficial din perioada comunistă la care trimit fragmentele citate sunt: „în spiritul concepţiei revoluţionare", „ora de învăţământ politic", „în întâmpinarea Zilei Republicii", ...„activitatea lor".

[51] În limba de lemn: „oameni ai muncii ... de pe tot cuprinsul ţării".

[52] Clişeele originare sunt: „eroi ai muncii comuniste", respectiv „revoluţia socialistă din Octombrie".

III. LIMBAJUL POLITIC ACTUAL

1. Cuvinte-emblemă

1.1. Caracteristici generale: caracterul emblematic şi polarizarea

O parte dintre termenii vehiculaţi după căderea regimului totalitar ilustrau foarte bine caracterul emblematic al lexicului politic: funcţionau ca semnale de recunoaştere, indiferent de sensul lor mai curând vag şi în parte încărcat de conotaţii afective.

Unii termeni puşi în circulaţie în situaţii de criză – *terorişti, baricadă*[1] etc. – încorporau presupoziţii acceptate ca atare de (aproape) toată lumea şi cărora nu li se analiza adecvarea sau inadecvarea la situaţie. O serie de cuvinte erau proprietate comună, chiar dacă frecvenţa de utilizare era considerabil diferită de la un grup la altul: *comunism, privatizare, libertate, dialog*. Egal folosit era, pe cât se pare, termenul *democraţie*; la *revoluţie* se înregistrau unele ezitări. De fapt, tocmai cuvintele comune puteau ascunde cele mai mari diferenţe, multe dintre ele fiind concepte complexe, al căror sens era departe de a fi clarificat; ceea ce părea o bază de „consens" era în realitate sursă de divergenţe.

Alte cuvinte şi-au limitat însă sfera de circulaţie, polarizându-se: cele specifice discursului guvernamental nu mai puteau apărea în cel al opoziţiei şi cele ale opoziţiei în discursul puterii decât într-o utilizare indirectă – aluzivă sau ironică. Cuvintele celeilalte părţi erau utilizate ca simple citate. Într-o astfel de situaţie se găseau, în 1990, pe de o parte, *consens, emanaţie, destabilizare, neautorizat, linişte* (cuvinte ale puterii); pe de alta, *nomenclatură, dezinformare* ş.a. (cuvinte ale opoziţiei). Discursul politic comunica prin semnale: în primele luări de cuvânt de după revoluţie, la televiziune, vorbitorii condamnau fie ultimii 25 de ani din istoria României, fie ultimii 45. Alegerea cifrei era semnificativă, pentru că evoca fie conducerea lui Nicolae Ceauşescu (1965–1989), fie regimul comunist în întregime (1945–1989); discursurile erau aşadar percepute fie ca apărări ale comunismului, faţă de care regimul Ceauşescu ar fi fost o aberaţie (semnificaţia cifrei 25), fie ca radicale condamnări ale sistemului (45). O dispută asemănătoare a avut loc în iunie 1990, când, după aducerea unor grupuri mari de mineri care să pună capăt demonstraţiei antiguvernamentale din Piaţa Universităţii, datele evocate erau fie 13, fie 13–15 iunie. Cei care (de pe poziţii de putere) vorbeau de „violenţele din 13 iunie", referindu-se la turbulenţe

[1] Într-un articol din *Cuvântul* (nr. 19, 1990), Traian Ungureanu trecea în revistă câţiva termeni care, la sfârşitul anului 1989 şi începutul lui 1990, s-au impus, au fost acceptaţi fără o punere în discuţie a semnificaţiei lor exacte.

ale manifestanților, justificau implicit venirea minerilor (văzută ca simplă „restabilire a liniștii"). Discursul opoziției insista asupra întregii perioade, invocând și zilele în care au avut loc atacurile violente ale minerilor (14–15 iunie).

În aceeași perioadă foarte agitată și polarizată, au fost folosite (tot în discursul guvernanților de atunci) termeni politici care nu aveau relevanță conceptuală pentru situația dată, ci funcționau doar conotativ, afectiv, ca acuzații și hiperbole ale pericolului: *fascist*[2], *legionar*, *rebeliune legionară* etc.

1.1.1. *„Schimbare"*. Sloganurile electorale sunt structurate în jurul unor cuvinte emblematice, rezumative. Simple semnale declanșatoare de comportamente stereotipe – indignare, adeziune, entuziasm etc. –, aceste cuvinte funcționează adesea mai eficient decât discursurile articulate, argumentate, nuanțate. Comunicarea politică are loc prin simple semnale de recunoaștere, prin mărcile afective pe care acestea le transmit.

De la o oarecare distanță, se observă interesante concordanțe între succesiunea cuvintelor-emblemă și cea a stărilor de lucruri. În 1990, alegerile generale erau dominate de sloganuri care utilizau direct cuvântul *liniște* (cel mai celebru, parodiat ulterior, fiind „Un președinte pentru liniștea noastră"), astfel încât orice referire la această noțiune devenise marcată și decodabilă univoc (situație care a persistat și s-a verificat, în legătură cu o anume „Ligă pentru liniștea țării, dreptate și adevăr"). La alegerile locale din 1992, opoziția a mizat tot pe un cuvânt emblematic, apărut obsesiv în afișe și discursuri: *schimbarea*.

Se observă imediat că, la distanță, cele două cuvinte își răspund mai mult prin asocieri și conotații, decât prin sensul lor strict, nefiind antonime propriu-zise; pe de altă parte, în fiecare din cele două campanii electorale care le-au lansat ele nu au avut câte o contrapondere valabilă, concentrată în câte un singur alt cuvânt esențial. Opoziția rezista *liniștii* prin opțiuni diverse, mai ales prin „refuzul democrației originale și al neocomunismului": guvernanții vremii au contrapus *schimbării* apelul de a împiedica „restituiri", „judecăți" etc.; de fiecare dată, termenului pozitiv concentrat într-un cuvânt i s-au opus mai ales negații, mult mai puțin convingătoare.

Tactica preluării limbajului adversarului politic, valabilă în alte cazuri, nu a fost de prea mare folos celor care au aplicat-o în 1992: la *schimbarea* din sloganurile opoziției („Votând Cheia votați schimbarea") s-a răspuns prin *schimbările* Puterii (al cărei candidat la primăria Bucureștiului era desemnat drept „Un primar al schimbărilor") – ceea ce nu a făcut decât să sublinieze semnificațiile diferite pe care le poate avea un plural față de singular; din analiza textului politic global rezultă că „schimbările" reprezintă mai puțin decât „schimbarea".

Adecvarea la o anumită orientare publică, compatibilitatea cu simbolurile grafice, cu semnele electorale corespunzătoare (*schimbarea* fiind asociată cu deschiderea, cu un *act* voluntar; *liniștea* – cu o *stare* vegetală) fac din cele două cuvinte foarte bune ilustrări ale forței *rezumative*, sistematizatoare a sloganului.

Dacă semnificația lor mai adâncă e destul de transparentă, definindu-se prin opoziția dintre tendința de înnoire și cea conservatoare, mult mai complex și mai discret

[2] La cuvântul *„fasciste"*, *Lexis* 1977 notează, într-o paranteză explicativă: „termen încărcat de o conotație peiorativă, utilizat în politică adesea ca injurie".

este raportul lor cu discursul politic care le susține sau le neagă. Unele dintre luările de poziție ale foștilor candidați la primăriile de sector ale Capitalei (publicate în 20 februarie 1992 de ziarul *Tineretul liber*, p. 2), oferă un material de studiu extrem de interesant în această privință. Discursurile opoziției nu fac decât să susțină și să gloseze sloganul esențial: cuvântul *schimbare* apare în aproape toate intervențiile („prima schimbare adevărată", „o schimbare radicală", „votați pentru schimbare", „o schimbare civilizată", „va schimba lucrurile în bine" etc.). Emblema *schimbării* are avantajul generalității și al raționalității, al caracterului neutru, obiectiv, neafectiv: nu e etichetată festivist („ameliorare", „ridicare", „înaintare" etc.). Discursurile candidaților din partidul de guvernământ nu au vreun leitmotiv similar; au, în schimb, o întreagă paradigmă negativă a situațiilor de evitat, de respins; acestea ar fi: *revizuirea, refacerea, restituirea, redobândirea, restaurația, transformarea, evacuarea, judecata, întoarcerea* ș.a.m.d. (obiectul respectivelor acțiuni fiind ușor de ghicit: e vorba de revizuirea Constituției, de refacerea moșiilor, de restituirea fabricilor etc.). În afara acestei serii, care *interpretează* insidios ideea de schimbare (tratând-o exclusiv ca revenire la o stare anterioară, deci negându-i orice valoare evolutivă), se înregistrează doar sporadice referiri la propriul slogan anterior, în genere abandonat („un trai liniștit"), încercări de a prelua sloganul advers („eu am încercat în anul care a trecut să schimb ce s-a putut") sau de a-l contrabalansa prin formula (fragilă) a marilor avantaje ale continuității: în sfârșit, prin tradiționala negare a ideii de politică („moft politic", „lăsând la o parte patimile politice", „nu contează până la urmă culoarea, ataşamentul politic").

Funcționalitatea cuvintelor-cheie din sloganuri e incontestabilă; nu se poate însă nicicum preciza dacă reușita li se datorează (măcar în parte) – sau dacă ele au fost găsite tocmai pentru că reușita este, la momentul dat, asigurată de alte condiții (opiniile comune, provocate de o situație politică specifică). Confuzia discursurilor care s-au opus, în campania din 1992, sloganului schimbării, n-ar fi, în această din urmă ipoteză, decât una din formele unui stil general ambiguu, indecis. În orice caz, o istorie a „textului" vieții publice contemporane prin sloganuri nu e chiar atât de absurdă și de superficială pe cât ar putea să pară.

Schimbare e un cuvânt esențial, bine găsit de opoziție, în 1992, cu ocazia alegerilor locale, folosit cu succes în sloganuri și discursuri electorale – pentru că exprimă o idee simplă, clară și inconfundabilă – și care concentrează nu atât un program, cât un act definitoriu pentru scopul oricărei opoziții: de a înlocui echipa aflată la putere. Potrivit cu momentul și raportul de forțe (toată lumea înțelegând în momentul respectiv față de ce și față de cine se propune schimbarea), corespunzând unei mentalități democratice (alternarea partidelor de guvernământ), cuvântul rezuma o mai lungă și mai profundă polemică asupra evoluției sociale și politice (opunându-se nu numai stagnării, dar și restaurației sau modificărilor superficiale, decorative, ale sistemului). Calitățile cuvântului au produs, încă de la alegerile locale din februarie 1992, încercări de anexare a sa de către forțele politice aflate la putere. Viața palpitantă a cuvântului-cheie a continuat la alegerile generale din toamna lui 1992, aducând cel puțin două noi exemple de conflict. Sloganul electoral al candidatului la președinție al F.S.N. (președintele în funcție) era „Schimbare fără ură și fără răzbunare", iar în discursurile și mesajele sale apărea foarte des sintagma „schimbarea în bine". Cele două formule, foarte diferite, au în comun apariția unor determinări suplimentare față de cuvântul-emblemă al principalului lor adversar. Sloganul lansat de

F.S.N. păstra sensul esențial al cuvântului *schimbare,* dar, identificând o specie, arunca o umbră de suspiciune asupra genului, sugerând că schimbarea propusă de „ceilalți" are dezavantajele încrâncenării: mesajul sloganului e implicit polemic. „Schimbarea în bine" este o formulă care aplică o strategie şi mai insidioasă: determinantul „în bine" modifică sensul politic şi electoral al *schimbării,* reducând-o la o simplă *transformare* (graduală): sintagma „schimbare în bine" e sinonimă cu *îmbunătățire, ameliorare* etc. Chiar dacă intenția (mărturisită public) e de a sugera delimitarea de o ipotetică „schimbare în rău" (atribuită opoziției), ceea ce se obține este mai curând anularea sensului prim – de „înlocuire" – al *schimbării.* Se aplică astfel un tipar şi un mecanism cu tradiție: în limbajul totalitar românesc, termenii *democrație, revoluție, liber* etc. nu lipseau; dimpotrivă, erau destul de mult vehiculați, dar cu determinări sau în general în contexte care le neutralizau sensul politic firesc: „democrația cea mai largă", „democrația muncitoresc-revoluționară", „noua revoluție agrară", „liber şi stăpân în țara sa" etc. (vezi partea a II-a, **8.1.1.**). Sintagma postrevoluționară „democrație originală" a ilustrat un tratament similar, prompt sancționat de observatorii fenomenului politic.

Afişul din 1992 al candidatului la preşedinție din partea opoziției – a Convenției Democratice – a renunțat, de altfel, la cuvântul *schimbare* (confiscat între timp şi modificat de adversari), preferând *speranța* („Să reclădim împreună speranța") sloganul avea un caracter metaforic, favoriza planul psihic (trăsături care pot fi avantaje sau dezavantaje), sugera moderația (avantaj cert) şi trimitea la sensul cel mai general al cuvântului-emblemă.

În treacăt fie zis, sloganurile electorale pot fi comparate şi clasificate şi din punct de vedere prozodic, multe dintre ele adoptând o formulă ritmică regulată (vezi *infra,* **8.6.2.**); e şi cazul celor două sloganuri prezidențiale deja menționate, cu ritm binar („Schimbare fără ură şi fără răzbunare" e un vers iambic perfect, cu cezură la mijloc şi paralelism sintactic) sau ternar: „Să reclădim împreună speranța" cuprinde o mică deviere (prima silabă neaccentuată) care îl face interpretabil ca dactil sau anapest; în afara unei încadrări prozodice se plasează „Un om cinstit pentru România". Din analiza comparativă a celor trei sloganuri de mai sus rezultă şi alte diferențe (de exemplu, referirea la o linie politică sau la un ins anume) şi se pot stabili principalele direcții polemice ale fiecărui grup-emițător. Prezența în alte sloganuri a cuvântului *stabilitate* ne atrage atenția supra rapidității cu care unii termeni la modă intră în desuetudine. Din aceeaşi familie, *a destabiliza, destabilizare, destabilizator* etc. deveniseră la un moment dat, în 1990, clişee evidente şi, curând, chiar semnale ale ironiei. Pierzându-şi prin uzură puterea de incriminare (dezvoltată mai mult contextual, pe baza unui sens destul de vag – şi ridiculizată de aplicarea în legătură cu cele mai neînsemnate gesturi şi fapte) *a destabiliza* şi derivatele sale au rămas să acționeze doar în subtext: politicienii care promit în 1992 stabilitate sugerează pericolul „destabilizării", evitând totuşi să-l numească direct; în plus, fără a fi un antonim perfect, *stabilitatea* e termenul (mult mai slab) opus de limbajul politic *schimbării.* Există şi cazuri amuzante de contrast între sensul general, emblematic, atribuit unui astfel de termen la un moment dat – şi utilizarea sa contextuală, particularizantă. Sloganul „Votând candidații PSDI vă asigurați *stabilitatea*!" îşi lămureşte sensul prin textul care îl precedă: el se adresează chiriaşilor – „cei mulți" –, contextul atribuindu-i cuvântului *stabilitate* un sens foarte precis şi limitat. Raportul între sensul general al unui termen şi sensurile sale contextuale nu e deloc de neglijat în propaganda electorală, în care tehnica persuasivă încearcă să adapteze o idee generală la categorii de interese foarte diferite.

1.1.2. *Simbolurile culorilor.* În vocabularul politic apar uneori nume de culori prin care sunt simbolizate, tradițional, programe și orientări. În dicționarele românești curente din perioada comunistă, sensul secund, de „apartenență politică", al cuvântului *culoare* era precedat, prudent, de paranteza explicativă „În trecut" (cf. DLRM 1958, DEX 1975); în MDE 1978, sensul considerat pe nedrept ca fiind învechit dispărea cu totul. Restrângerea la trecut nu e, firește, o constatare lingvistică, ci o intruziune politică: obsesia partidului unic se asocia probabil cu interdicția de a mai imagina pluralitatea, de a vorbi, chiar ipotetic, de mai multe culori. Sensul nu a dispărut niciodată din limbă; firescul cu care astăzi se vorbește de *curcubeu politic* ori de *cameleonism* îi confirmă persistența. În fond, partidul comunist își exhiba simbolistica roșului cu orice ocazie (drapel, carnet, inscripții etc.); e însă interesant de observat că nu și-o asuma explicit ca denumire. În cazul cuvântului *roșu*, dicționarele înregistrau sensul adjectival „inspirat, pătruns de idei revoluționare; creat de o mișcare revoluționară" (DLRM, DEX 1975) și pe cel substantival, de „adept al unor idei progresiste sau revoluționare, luptător pentru cauza unei revoluții" (*ibid.*); definițiile, evident pozitive, apreciative, nu cuprindeau în niciun caz formularea (curentă în dicționare străine contemporane de același tip – Lexis, Robert, Random House etc.) „comunist; de extremă stângă". Omisiunea a echivalat cu o indicație pragmatică: nu era acceptată în uz desemnarea ca *roșii* a comuniștilor. Dicționarele de după 1989 suplinesc golul și elimină eufemismele: în DEX 1996, adjectivul *roșu* are sensul figurat „comunist", iar pentru substantivul corespunzător prima definiție este „adept al comunismului". O comparație cu dicționarele românești mai vechi scoate în evidență încă o subtilă deviere a sensului: un *roșu* – definit de Lazăr Șăineanu (în DU) sau de I.A. Candrea (în CADE) ca „membru al partidului liberal" devine în DLRM și DEX „poreclă dată de adversari membrilor aripii radicale a partidului liberal din România din a doua jumătate a secolului XIX". Poate fi vorba de o simplă precizare și nuanțare istorică; dar e mai curând de presupus că asocierea, în același articol de dicționar, a „adevăraților revoluționari" nu se putea face cu oricine: cel mult cu o „aripă". În NDU, substantivul *roșu* este înregistrat cu sensul *învechit* de „adept al ideilor progresiste, revoluționare; (spec.) poreclă dată de adversari membrilor (radicali) ai partidului liberal", dar și cu valoarea de „denumire dată bolșevicilor".

În publicistica lui Eminescu, *roșu* revine extrem de des, ca substantiv sau adjectiv (*partidul roșu, teoriile roșii* etc.); unui „roșu" îi e totdeauna opus „conservatorul" (nu un „alb"), ceea ce atestă faptul că desemnarea prin culoare nu e în genere acceptată cu plăcere.

În publicistica politică de după 1989, adjectivul *roșu* era destul de obișnuit: fie în judecăți retrospective (în care era evocat „carnetul roșu"), fie în descrieri de actualitate: „campania... în mediul rural sau în orașele «roșii»"; „barzii *roșii*"; „Pe afară-i vopsit gardul. În *roșu*" (*Expres*, 36, 1992); identificarea prin culoare pare rezervată atitudinii depreciative.

Și mai interesantă e cariera politică a cuvântului *verde*. Prin metonimia „cămășilor verzi", el a ajuns să desemneze curent în română fenomenul și ideologia legionară. Obsesia simbolisticii culorii a acționat aici și mai puternic, în primul rând prin cenzură. Dicționarele n-au înregistrat sensul tabu: circulau însă în perioada comunistă recomandări propagandistice orale de evitare a culorii – de pildă pentru literele diverselor lozinci. Asocierea puternică și irațională a produs, în iunie 1990, celebra afirmație a

președintelui Iliescu despre „drapelul verde" pe care l-ar fi arborat manifestanții ostili puterii[3]. Culoarea este atribuită, metonimic, și altor însemne (ele însele simbolice) – vorbindu-se, de pildă, de „diagonala verde" de care e suspectată o mișcare (*Expres*, 36, 1992). În aceste condiții, era puțin probabil să fie acceptat prea ușor în română sensul curent atribuit în alte limbi substantivului echivalent cu *verde*: „ecologist". Acesta poate funcționa doar indirect, în aluzie umoristică, de exemplu în formularea „unul cu cămașă de ecologist" (AC, 4, 1991). Termenul *verde* e folosit în continuare mai ales pentru ecologiștii din alte țări, cu determinări care îl dezambiguizează („*Verzii Europeni* vor să-și consolideze poziția în Est", *Gardianul*, 21.03.2007), foarte rar pentru români ("*Verzii români* intră în scenă", As, 732, 2006).

Stabilitatea sensului e dovedită și de extinderea sa, pentru a denumi în genere extrema dreaptă. Se poate vorbi, deci de „un guvern extremist ieșit din acest amestec *roșu-verde*" (*22*, ediție specială, 6.10.1992) – enunț în care e clar că referirea nu se mai face la legionarism pur și simplu. La întărirea sensului general de extremism contribuie, desigur, expresiile populare de tipul „român verde", în care se identifică clișee ale discursului naționalist (vigoarea, energia). Paralel cu toate aceste evoluții, și în chip cu totul aberant, verdelui i se mai atribuie o semnificație negativă. Un titlu ca „Postamentul domnului E.C. e vopsit în roșu, alb și verde" (SC, 53, 1992) trimite nu la simbolistica politică a culorilor, ci la un drapel. Semnificația se precizează în textul care dezvoltă demonizarea verdelui prin obsesia „pericolului maghiar": cei incriminați își manifestă legăturile cu „revizionismul de la Budapesta, de la care au împrumutat culoarea verde cu care au vopsit statuia din afiș" (*ibid.*). Verdele ar fi deci și culoarea revizionismului. Din fericire, asemenea aluzii codificate la drapele nu au cum să se impună; rămân ca simple ciudățenii ale unui altminteri foarte actual „limbaj al culorilor".

Simbolurile culorilor funcționează în continuare în politica internațională – „la ora locală 3,55 dimineața au apărut rezultatele oficiale: coaliția *roșu-verde* câștigase!" (*Adevărul*, 24.09.2002) – cu diferențe locale – „Asaltul *brun-roșu* (sau, dacă se vrea, pentru adaptare națională, *verde-roșu*)", 22, 29.12.2006. În ultimii ani s-a impus și *portocaliul*, pentru alianța care a învins în lupta electorală (în Ucraina, dar și în România) partidele continuatoare ale vechiului regim. Ca adjectiv, dar mai ales în forma substantivată de plural, termenul coloristic apare cu valoare ironică, depreciativă, m ai ales în limbajul adversarilor politici: „Disprețul și indiferența *puterii portocalii*", „venirea la putere a guvernării *portocalii*" (T.C., intervenție în Camera Deputaților, 11.04.2006; „*portocaliii* mănâncă și visează doar fripturi și nu au dureri de cap pentru că se joacă cu sănătatea și nervii românilor" (A.V., în aceeași ședință).

1.2. Cuvinte pozitive

1.2.1. *„Credibilitate"*. Între cuvintele la modă (o modă datorată totuși nu capriciilor gustului public și dorinței de variație, ci apariției unor situații extralingvistice noi și persistente), adjectivul *credibil* merită o atenție specială. Nu atât din pricina formei:

[3] "Jurnalul de luptă al Ministerului Apărării Naționale consemnează în perioada 13–15 iunie faptul că președintele Ion Iliescu a dat ordinul reprimării persoanelor aflate pe străzile din jurul Ministerului de Interne, sub motiv că «pe sediul Poliției Capitalei s-a ridicat drapelul verde legionar, deci mișcarea este o rebeliune legionară»", (*Ziua*, 14.06.2005).

adjectivele în *-bil,* fie împrumutate (ca în cazul celui de față), fie formate în română, după modelul împrumuturilor, sunt extrem de numeroase (*stimabil, apreciabil, discutabil, profitabil, adaptabil, imaginabil, măsurabil, transmisibil, locuibil* etc.). Purtător al unei semnificații clare („care poate fi..."), sufixul *-bil* se adaugă aproape oricărui verb (neologic, dar și din fondul vechi), formând spontan derivate transparente; chiar fără a avea atestări și explicații, admitem cu ușurință și cuvinte ca: *reconstituibil, consemnabil, receptabil, raportabil, perpetuabil...* – prin care se manifestă tendința de economie a limbajului, tendința de a prefera cuvântul singur unei perifraze. Înregistrat în DEX, adjectivul *credibil* a fost folosit mai ales pentru a califica obiecte abstracte supuse judecății de adevăr: idei, afirmații, explicații care „pot fi crezute". În utilizările mai noi, e frecventă apariția unui sens secund, existent de altfel în corespondentele din alte limbi (engleză, franceză) ale cuvântului: acela de „demn de încredere". Adjectivul apare astfel ca determinant al unor substantive desemnând diverse tipuri de instituții și funcții: putere, guvern, administrație etc. În toate sensurile sale, cuvântul rămâne (și) un apreciativ, interesant prin rațiunile mai adânci ale judecății de valoare pe care o implică. *Credibil* apare, în terminologia specifică comentariului social-politic contemporan, pe fondul vechii inflații de termeni apreciativi (*remarcabil, strălucit, indestructibil, epocal, puternic, complex...*), fiind, astfel, semnul unei bine venite prudențe, al scepticismului înțelept care nu reclamă decât un minimum necesar.

Cum legătura dintre *a crede* și *încredere* nu este deloc ruptă și cele două sensuri ale cuvântului *credibil* se întrepătrund, frecvența folosirii apreciativului ar părea să indice o tendință generală spre suspiciune; de fapt, e cel puțin la fel de normal să o considerăm un rezultat al ierarhizării reale a valorilor, între care adevărul pare să ocupe un loc important. Oricum, față de *adevărat,* definit, în sensul său de bază, prin concordanța cu realul, *credibil* e relativizat, excluzându-se pretenția unei apriorice cunoașteri generale.

Rolul cuvântului în limba actuală e probat, ca de obicei, de pătrunderea sa, glumeață, în sintagme și formule uzuale, în care substituie temenii consacrați („a îmbina utilul cu credibilul", *Ghilotina,* 6, 1990) – și, desigur, de prezența și ponderea derivatelor sale: *credibilitate* (poate mai frecvent chiar decât adjectivul de bază), dar și *a credibiliza* (CLit, 5, 1990); *incredibil* are o situație specială, de asimetrie cu antonimul său: până nu de mult mai puternic în limbă decât *credibil,* el și-a dezvoltat sensuri și posibilități de combinare interzise formei neprefixate. Adjectivul *incredibil* poate sta pe lângă denumirea unei calități, referindu-se de fapt nu la gradul de adevăr, ci la simpla ei prezență: putem vorbi de o „incredibilă seriozitate", nu însă și de o „seriozitate credibilă", doar pentru că prima sintagmă contrage enunțul „seriozitate despre care e de necrezut că ar exista în cazul X"; sensul mai nou și mai răspândit acum al lui *credibil* nu-și găsește, în schimb, o contrapondere în vreun sens al lui *incredibil.*

Pe măsură ce se răspândesc tot mai mult, termenii sunt folosiți tot mai puțin riguros: nu e foarte clar ce ar însemna o dorită „Europă credibilă", de care se vorbește în revista *Facla* (1, 1990) și cum ar fi, spre deosebire de ea, cea actuală.

În orice caz, *credibilitatea,* recunoscută sau nu guvernanților, e admisă drept criteriu de evaluare de către toate taberele și tendințele (e drept, ceva mai mult de cele antiguvernamentale), presa vehiculând noțiunea extrem de des: de la „jurământul prezidențial, lipsit de suport și *credibilitate*" (*Contrast,* 17, 1990) – până la „obiectivitate, curaj, profesionalitate și, pe baza acestor atribute, *deplină credibilitate*" (*Facla,* 1, 1990).

Termenul *credibilitate* s-a menținut în limbajul politic de după 1990, ajungând ușor cuvânt-cheie în sloganuri – „Libertate, unitate, credibilitate" (*Rost*, 34, 2005) și în analiza politică:

> Am să spun doar o cifră: 15%. Aceasta este, conform ultimelor sondaje de opinie, nivelul de *credibilitate* în România a instituției fundamentale a democrației – Parlamentul. Numai 15% dintre cetățenii acestei țări mai au *încredere* în Parlament, care a ajuns printre ultimele în ierarhia *credibilității* instituțiilor din România. (I.M., Ședința Senatului din 6.03.2006, cdep.ro)

Adoptarea *credibilității* drept criteriu al aprecierii politice are, în afara tonului moderat (fiind vorba de ceva care *poate,* nu *trebuie* negreșit să fie crezut, care poate inspira încredere fără a obliga la supunere intelectuală), avantajul de a păstra în atenția publică problemele comunicării, informației, adevărului. N-am renunța însă cu totul la ușoara confuzie dintre sensurile lui *credibil*: dacă DEX îi dă ca sinonim pe *verosimil,* dacă DSR adaugă pe *acceptabil, admisibil, plauzibil*; dacă, pe de altă parte, ne amintim de lumea imaginară pe care o creează propaganda comunistă nu în prelungirea, ci cu totul în afara realității și dacă privim în jur la scenariile și explicațiile contradictorii care ne proiectează într-o multitudine de alte lumi imaginare, ajungem și la ideea de ficțiune; la ideea că o putere politică ar fi cel mult verosimilă.

1.2.2. *„Deschidere", „transparență".* O afirmație a primului-ministru din 1992[4] – „Voi fi deschis, voi fi transparent" – oferă o instructivă ilustrare a modului în care evoluează clișeele contemporane. Fiecare din cele două propoziții ale enunțului cuprinde câte un adjectiv folosit prin abuz într-o construcție cu subiect personal. Ambele propoziții pot da naștere la amuzante – neintenționate – ambiguități. *Deschis* – foarte frecvent, în epocă, mai cu seamă în discursul prezidențial –, e mai acceptabil, pentru că există deja un sens al cuvântului specializat pentru domeniul uman; în schimb, *transparent* are toate datele inadecvării. Utilizarea celor două adjective a fost extinsă prin analogie cu regimul de folosire a substantivelor corespunzătoare: *deschidere* și *transparență*. Acestea trimit la concepte curente ale limbajului politic și pot fi atribuite, în modul cel mai firesc, unor instituții; nu însă și unor persoane. *Deschiderea* (către dialog) și *transparența* pot caracteriza funcționarea unor instituții publice: ca disponibilitate pentru contacte diverse și ca permeabilitate față de mijloacele de informare. A acționat, probabil, aici, analogia: dacă *democrația* caracterizează un *democrat*, dacă *sinceritatea* sau *consecvența* aparțin unui ins *sincer, consecvent* – atunci și cel dispus să practice deschiderea și transparența va fi numit *deschis* și *transparent*. Există, oricum, un precedent – în care analogia a operat mai probabil sub presiunea unor modele străine: formula „Voi fi scurt" (scurtimea discursului e atribuită oratorului), care nu e câtuși de puțin ferită de ambiguitate și „răstălmăcire". Transferul calității de la situație la agent, la „purtător", este în aceste cazuri inacceptabil: pentru că adjectivele își actualizează, ca atribute ale unor persoane, cu totul alte sensuri decât cele corespunzătoare substantivelor în discuție. Omul *deschis* e, într-un sens figurat consacrat, cel „franc, sincer" (DEX); omul *transparent* nu poate fi decât, într-un sens propriu – urmuzian – cel prin care poți vedea (așa cum cel *scurt* e,

[4] N. Văcăroiu, prim-ministru din 20 noiembrie 1992 până în 11 decembrie 1996.

normal, unul „mic de statură, scund"). Aşa stau lucrurile deocamdată; e drept că noile sensuri s-ar putea impune cu timpul, dar e limpede că sensurile vechi trezesc asociaţii mai puternice (în ciuda intenţiei unor vorbitori). Restricţiile de combinare sunt un fenomen normal în limbă: se poate vorbi de „atitudine deschisă" şi „politică transparentă", nu însă (în acelaşi sens) şi de un „politician deschis şi transparent".

Cele două concepte în discuţie – *deschidere* şi *transparenţă* – fac parte din limbajul politic modernizat, folosit insistent pentru a marca delimitarea, diferenţierea, faţă de vechiul limbaj de lemn românesc. Globalismul viziunii pe care acesta s-a întemeiat excludea cu desăvârşire ambele noţiuni: formula participării şi cea a unanimităţii anulau posibilitatea deschiderii şi a transparenţei. Avantajul noutăţii s-a transformat însă în banalitatea de clişeu, dovedită şi de extinderea folosirii lor în contexte improprii. Tot la începutul anilor '90, gazetarii au făcut mare haz de formula „cu fruntea deschisă" (rostită într-o întâlnire electorală de preşedintele Ion Iliescu) – dându-i interpretări dintre cele mai concrete. La originea neinspiratei asocieri va fi stat, probabil, o contragere din construcţii echivalabile din punct de vedere afectiv: „cu fruntea senină", „cu inima deschisă" – dar şi tendinţa de a atribui adjectivului *deschis* un sens autonom nou şi o valoare de emblemă. Sensurile figurate ale adjectivului *deschis,* pus în legătură cu umanul, se pot baza pe semnificaţia gestului concret – „a primi cu braţele deschise" (cu entuziasm, generozitate), „a avea ochii deschişi" (a fi atent, lucid) – sau pe o relaţie metaforică mai abstractă: cineva e „deschis la minte" sau „la cap" când se dovedeşte dispus să primească idei noi, să lase informaţiile să circule – sau are „suflet deschis, inimă deschisă" – când invită la relaţii sincere, directe. Ultimul sens e cel extins asupra întregii persoane: „fire deschisă", „om deschis". Frecventa utilizare a lui *deschis* mizează de fapt pe ambiguitatea dintre acest sens puternic valorizat afectiv şi cel specializat politic, purtător şi el al unei conotaţii pozitive, mai slabe totuşi. Ultimul sens apare în mod normal în construcţii cu prepoziţii sau cu dativul, pentru că presupune o relaţie: receptivitate, interes *pentru* ceva, *faţă de* ceva: „deschis către dialog", „deschis înnoirii" etc. *Deschidere* şi *deschis* primesc determinări care le precizează sensul; în lipsa acestora, devin noţiuni vagi – statut favorabil „clişeizării". Din discursuri politice mai recente, reţinem atât construcţii de tipul „deschidere pe plan internaţional", „se înscrie în cadrul deschiderii noastre politice", „soluţie deschisă unor perfecţionări", „rămânem deschişi spre toată lumea" – cât şi utilizări absolute: „noi rămânem deschişi", „am rămas deschişi" etc. Sinceritatea şi receptivitatea sunt desigur asociabile, într-un model ideal al comunicării, dar nu se suprapun: „a fi deschis" se păstrează în ambiguitate sau chiar cade în absurd.

1.2.3. *„Charismă".* Cuvintele *charismă* şi *charismatic* sunt achiziţii ale limbajului politic şi publicistic românesc de după 1989. La noi – ca şi în alte limbi –, cele două cuvinte la modă şi-au lărgit sensul atât de mult încât adesea nu mai exprimă decât o vagă idee de succes şi apreciere. Utilizarea intensă şi extinderea abuzivă a sensului le-au făcut să apară în contextele cele mai banale cu putinţă, adesea alături de termeni colocviali, populari şi chiar argotici. E interesantă seria de atribute prin care este caracterizat, într-un articol, un anume rol politic: „Portret de euro-observator: *lipicios, carismatic, umblat, bun lobby-ist* şi... să nu se zgâiască!" (RL, 23.05.2005). De fapt, temenii provin chiar din declaraţiile (citate în articol) ale unor politicieni, prin care de altfel se conturează idealul naţional al băiatului deştept şi descurcăreţ: „Trebuie să fie

genul care *se lipeşte,* un tip care *se învârte* cu uşurinţă" (*ibid.*). O serie similară de atribute poate fi găsită şi în presa din Republica Moldova: „E adevărat – este *carismatic, bancagiu, jmecher-jmecher, băiat de băiat*" (*Jurnal de Chişinău,* 24.03.2006). În utilizările curente, cuvântul apare ca sinonim (parţial) pentru *simpatic*: „revoluţionarul cel mai *carismatic* sau *simpatic*" (cafeneaua.com) sau *popular*: „wolf e mai *carismatic*, mai «*popular*»" (metalfan.ro). Evident, inflaţia semantică favorizează şi folosirile ironice ale cuvintelor: „Emil, liderul *charismatic* al Balcanilor" (AC, 21, 2000).

Charismatic e un cuvânt internaţional, folosit în momentul de faţă mai ales în politică, afaceri şi în îndreptarele populare de retorică practică; piaţa e invadată de texte traduse, în care optimismul mesajului e uşor de recunoscut: „Fii un *lider carismatic*: 7 paşi !" (idieta.ro). La originea seriei – *charismatic* (în engleză), *charismatique* (franceză), *carismatico* (italiană) etc. – stă termenul latinesc târziu *charisma*, cu semnificaţie iniţială pur religioasă, care prelua cuvântul grecesc *chârisma* („har, dar, graţie divină"), înrudit cu românescul *har* (din gr. *chàris*, cu acelaşi sens, intrat în română şi prin intermediar slavon). De la darul dumnezeiesc s-a ajuns – prin teorii sociologice despre personalităţile cu mare putere de persuasiune – la simplul dar al atragerii atenţiei şi simpatiei. Pe de altă parte, *charismă* şi *charismatic* au rămas – în multe limbi – şi termeni religioşi, având chiar sensuri specializate (referitoare la delimitări doctrinale).

Există mai multe variante de scriere a celor două cuvinte care, ca multe alte neologisme, pun probleme de adaptare. *Carismatic* şi *carismă* sunt probabil formele cele mai integrate şi cele mai potrivite pentru sensurile moderne, desacralizate şi banalizate, ale cuvintelor; *harismă* şi *harismatic* sunt adaptări la fel de bune, dar care obscurizează legătura cu termenul modern internaţional şi în schimb pun în evidenţă înrudirea etimologică cu *harul,* evocând sfera religioasă. *Charismă* şi *charismatic* au dezavantajul de a introduce o secvenţă anormală (şi de aceea ambiguă) pentru ortografia românească: potrivit regulilor normale, *h* ar trebui să se pronunţe ca atare (în respectivul context fonetic, s-ar produce un fel de *c* puternic aspirat). Noul DOOM^2 (2005) a decis în favoarea ortografiei cu *ch-* iniţial (şi indicaţia: „*ch* pronunţat *c*"), conformându-se astfel tendinţei actuale de a respecta scrierea etimologică a împrumuturilor recente. Ortografia folosită e una mixtă, de adaptare parţială a neologismului, păstrându-i-se doar în prima secvenţă raportul original dintre scriere şi pronunţie. Cred că în acest caz ar fi fost posibilă şi preferabilă adaptarea în formele *carismă* şi *carismatic*, pentru că formele sunt deja foarte răspândite („în locul personalismului *carismatic* – la Weber, *carisma* este întotdeauna personalizată", revista22.ro).

În domeniul religios, există o anume preferinţă confesională, previzibilă, pentru adoptarea ortografiei cu *c* în texte catolice – „«există două aspecte esenţiale în Biserică: cel *carismatic* şi cel instituţional (...) Aspectul *carismatic* ne uneşte», a spus Nicklas" (catholica.ro) – şi a celei cu *h* în texte ortodoxe – „marele mărturisitor *harismatic* al credinţei... Prea Cuvioşia sa a avut şi are iscusinţa de a se aşeza mereu *harismatic* în punctul..." (punctecardinale.ro); „*harismaticii* – termenul desemnează pe acei «oameni duhovniceşti» încărcaţi cu Harul Sfântului Duh în urma rugăciunilor intense sau practicilor spirituale" (elixir.ro); preferinţa pentru tradiţia grecească sau pentru cea latinească e similară celei din ortografierile concurente *Hristos / Cristos*.

În româna actuală, scrierea cu *h-* inițial nu este însă restrânsă la uzul religios: unui negociator i se cere „să fie *harismatic*"[5].

Oricum, dincolo de oscilațiile scrierii, cele două cuvinte provoacă adesea efecte involuntar comice, prin inadecvare la context. Exemplele sunt nenumărate și foarte diverse: de la *carisma* atribuită de haine – „Bărbatul ce poartă hainele create de către Springfield este natural, plin de viață și *carismatic*" (plazaromania.ro) – la cea a atracției erotice – „Florin e un băiat *carismatic*, dă bine la fete..." (forum.softpedia.com) și a anunțurilor sentimentale: „caut domn tandru, romantic și sensibil, suflet *carismatic* și curat care știe ce e adevărata dragoste sună-mă la..." (anunturipenet.ro). Extinderea semnificației în domeniul politic poate duce la ideea că „Ceaușescu era și un *lider carismatic*" (blogspot.com); extinderea la orice domeniu apare în sfatul agramat (în care *charisma* banalizată își pierde până și calitatea de trăsătură stabilă): „*Fi[i] carismatic* de câte ori poți" (primplan.ro).

1.3. Cuvinte negative

1.3.1. *Câmpul lexical al intenționalității: „deliberat", „sofisticat".* Folosirea în discursul politic a temei complotului (mondial, american, iudeo-masonic, financiar etc.) – foarte prezentă în campania electorală din 1992 – a fost în genere observată și analizată ca un fenomen local, de un primitivism dezarmant dar, din păcate, (încă) eficient. Fenomenul pare totuși să fie mult mai răspândit și mai profund: Geis 1987 descrie eficacitatea politică a limbajului obișnuit, care nu atrage atenția supra sa – și prin care sunt vehiculate câteva mituri fundamentale și cu mare forță de influență. Primul dintre aceste mituri (inspirate de cercetările politologului Edelman) este chiar cel al „dușmanului care conspiră" (vezi supra, partea I, 1.4.); mai interesantă decât simpla sa existență în discursurile politice americane este diversitatea mijloacelor lingvistice care îl susțin. Dușmanul e desigur agresiv, deci în descrierea lui vor apărea ca dominante verbele de acțiune la diateza activă – pasivul fiind rezervat instanței pozitive, desemnate prin *noi*. Un indice lexical al acestei teme este, pentru Geis, adverbul *deliberat* (engl. *deliberately*), definit de dicționare în mod neutru, dar încărcat mai întotdeauna în uz de conotații negative. *Deliberately* apare mai ale în contexte presupunând intenții rele; fenomenul nu e, de altfel, specific unei anumite limbi, situația în română a adverbului și a adjectivului *deliberat* fiind similară: „regimul Voronin încearcă *deliberat* să compromită R. Moldova în fața Europei și a întregii lumi democratice, se menționează într-o declarație a președintelui Alianței «Moldova Noastră», Serafim Urechian" (27.03.2007, politicom.moldova.org); „Răspândirea secretelor militare – un act *deliberat* de compromitere a României" (*Gândul*, 22.02.2006). Știrile traduse atestă răspândirea internațională a acestei valori semantice: „Un fost director de știri de la CNN susține că trupele SUA din Irak «ucid *deliberat* jurnaliști» pentru a le închide gura" (JN, 31.05. 2005); „cei șase au fost arestați, în februarie 1999, de autoritățile libiene sub acuzația că «au infectat *în mod deliberat* cu SIDA peste 400 de copii libieni»" (20.12.2006 international.9am.ro).

---

[5] P. Anghel, *Instituții europene și tehnici de negociere în procesul integrării*, București, Editura Universității din București, 2003 (http://www.unibuc.ro/eBooks/StiintePOL.htm).

Cu aceasta se poate aduce în discuție întregul câmp lexical al intenționalității. Lui *deliberat* putem să-i adăugăm cuvinte precum *intenționat, regizat, pregătit; calcul, scenariu, instrument, instruire* etc. – și îmbinări libere: *abil regizat, pregătit din timp;* cu atât mai mult, termeni la care componenta negativă e stabilă, cuprinsă în structura lor semantică – de exemplu *complot* – sau explicitată prin determinări: *mecanism diabolic.* Câmpul semantic al intenționalității pare orientat spre negativitate; se poate presupune existența unui principiu conform căruia ceea ce e complicat, pregătit – e nociv. Desigur că nu e vorba de a nega existența numeroaselor exemple de intenții bune și pregătiri utile. Doar că, într-un foarte răspândit tip de discurs politic, acestea nu sunt aduse în discuție. E o chestiune de focalizare în vorbire, nu în sistemul limbii. Dovada e că anumite îmbinări ne sunt astăzi perceptibile ca veritabile clișee persuasive: s-a vorbit foarte mult, mai ales în 1990, de „tentative pregătite *din timp*", de „persoane instruite *din timp*", de o „dexteritate *îndelung* exersată" etc. – formulele temporale fiind utilizate incriminator. La baza acestor utilizări se află opoziția *spontan/pregătit*, care e puternic valorizată: ce e spontan e bun, ce e pregătit e rău. Ca urmare, grupurile își construiesc discursul vorbind cât mai puțin de propriile pregătiri – deși acestea sunt absolut normale. Metaforele lexicalizate *a țese* și mai ales *a urzi* fixează aceeași componentă negativă a sensului unei acțiuni non-spontane. Adjectivul și adverbul *spontan* ne este și el bine cunoscut – din multiple apariții în care era folosit ca să caracterizeze mitinguri și alte manifestări publice. O formulă – din aceeași sferă – amuzantă prin tautologie a fost „un scenariu dinainte stabilit".

Mitul care atribuie răului tenacitate pune de fapt în mișcare opoziția *natural/artificial.* Binele – simplu, natural, spontan – este amenințat de răul planurilor, al pregătirilor și al complicațiilor. Ce e prea complicat e periculos; și în acest caz, dovada ne e furnizată de un clișeu relativ recent: adjectivul *sofisticat.* Adversarii politici dispun obligatoriu de arme, aparate, tehnici *sofisticate* (punctul culminant al ridicolului fiind „presa sofisticată" cu care se anunța că erau tipăriți banii falși ai opoziției în iunie 1990). Valoarea negativă a adjectivului *sofisticat* este explicabilă prin etimologie (în franceză, verbul *sophistiquer* avea inițial sensul „a înșela prin sofisme"), dar se atenuează de obicei în sensul său tehnic (cu aplicare la sisteme, aparate, mecanisme, programe). E clar că intervine aici o teză nemărturisită, dar care colorează afectiv limbajul: tehnicile prea complicate nu pot urmări decât să facă rău.

1.3.2. *„Cosmetizare".* Verbul *a cosmetiza* (care nu apare în DEX, dar a fost înregistrat de DCR[2]) e, împreună cu familia sa lexicală, una din inovațiile limbajului publicistic și politic de după 1989. Nu e imposibil să fi existat mai de mult ca termen tehnic sau să aibă echivalente și în alte limbi, în același registru stilistic privit cu prudență de dicționare (în franceză acestea înregistrează doar un verb *cosmétiquer*, cu sens specializat; mai probabilă ca sursă ar fi engleza, cu verbul *cosmeticize*[6], care nu pare totuși să aibă, în limbajul politic, răspândirea din română); oricum, în presa românească inovația a avut mare succes, a devenit un cuvânt la modă cu sensul figurat de „a crea o imagine favorabilă"; „a înfrumuseța superficial, fără a opera schimbări serioase; a

[6] Definit ca "to make (something unpleasant or ugly) superficially attractive" (Merriam-Webster Online), verbul pare a fi o creație jurnalistică destul de recentă.

masca", cu conotațiile negative dezvoltate de presupunerea că schimbarea imaginii nu înseamnă și schimbarea esenței unei realități. Verbul – care face parte din categoria foarte bogată a derivatelor neologice în *-iza* – a apărut ca o obsesie a limbajului politic din presa de opoziție, în discursul critic care acuza caracterul formal al reformelor. Ulterior, cuvântul și derivatele sale au intrat atât de mult în bagajul lexical publicistic, încât au fost preluate și de discursul pro-guvernamental: „*Cosmetizarea*, că se apropie alegerile!"; „o campanie mai amplă de *cosmetizare* a imaginii actualilor edili" (VR, 587, 1995).

Figura semantică – prin care realizează o variantă a ei *măștii* – nu e deloc neobișnuită; se pare totuși că ea a început prin a fi legată de formula „comunism cu față umană": modificarea estetică a feței fiind interpretată ca o „cosmetizare". (De fapt, verbul *a cosmetiza* s-a folosit în paralel cu sinonimul său parțial *a farda*.)

Verbul *a cosmetiza* – „schimbări guvernamentale, menite să «cosmetizeze» executivul" (RL, 1388, 1994) – a impus și participiul cu valoare adjectivală *cosmetizat* – „mafia «cosmetizată» clădește o «democrație originală»" (*Cotidianul*, 14, 1992); „scopul... a fost acela de a încerca să obțină, în perspectivă, o imagine mai cosmetizată a parlamentarilor" (*Ziua*, 151, 1994), ca și substantivul (infinitiv lung) *cosmetizare* – „cosmetizarea imaginii" (RL, 1431, 1994); în plus, a transferat sensul său asupra adjectivului *cosmetic:* „retușări *cosmetice* nesemnificative" (RL, 889, 1993). Familia lexicală în discuție cuprinde și o variantă derivativă a verbului, o inovație destul de greoaie, care nu s-a impus: *cosmeticizare* – „propaganda oficialităților pentru *cosmeticizarea* imaginii României în străinătate" (*Cotidianul*, 29, 1992). E interesant că termenii „cosmetizării" au devenit foarte repede abstracți, pierzându-și aproape total puterea de a evoca semnificația inițială; o mai reînvie, uneori, jocul de cuvinte – „Loțiunea de cenzură va cosmetiza guvernul?" (EM, 11, 1993) – dar de obicei aptitudinea lor combinatorie este aproape nelimitată: sunt folosiți pentru a caracteriza persoane „«*cosmetizatul*» comunist, acum social-democrat" (*Cotidianul*, 272, 1995), instituții – „se discută despre *cosmetizarea* de iarnă a guvernului" (RL, 1388, 1994); „această perspectivă de pură *cosmetizare* a cabinetului Văcăroiu" (*Libertatea*, 1331, 1994), state – „cosmetizarea URSS în CSI" (EM, 48, 1994), fenomene sociale – „*Cosmetizarea* corupției" (RL, 1909, 1996).

Frecvența familiei lexicale a scăzut în anii următori, poate pe măsură ce operația de *cosmetizare* – nu neapărat conotată negativ – era mai evocată în publicitate, acțiuni edilitare etc. Desigur, termenii continuă să apară și în presa de analiză politică – „*Cosmetizarea* și apoi, într-o oarecare măsură, modernizarea PSD au atras mulți tineri" (*Ziua*, 13.07.2004) – și chiar în Parlament: „Puterea nu se poate lepăda de cea mai grea poate din moștenirile sale – obișnuința de *a cosmetiza* realitatea, de a minți în beneficiul imaginii Guvernului" (Ș.P., Ședința Camerei Deputaților din 21.06.2002).

1.3.3. *„Nostalgie".* Limbajul politic de după 1989 (mai ales în varianta sa jurnalistică) a produs o destul de pitorească modificare în conotațiile cuvintelor *nostalgie* și *nostalgic.* S-a putut vedea, din nou, cu câtă rapiditate se desfășoară un proces tipic de „contagiune semantică": un cuvânt „absoarbe" sensul sintagmelor în care apare la un moment dat cu mare frecvență. În contexte asemănătoare, au apărut mai întâi sintagme care explicitau obiectul nostalgiei: „nostalgicii comunismului" (RL, 664, 1992), „nostalgici ai dictaturii" (RL, 1164, 1994), „nostalgia după Ceaușescu" (RL, 1171, 1994),

„nostalgii față de trecut" (993, 1993; formulă tautologică, în care însă *trecut* e folosit cu o semnificație limitată – de „trecut apropiat" – extrasă din contextele utilizării sale repetate). *Nostalgie* și *nostalgic* apar tot mai des cu complinirea subînțeleasă, comportându-se în contextul comentariului de actualitate ca niște termeni tehnici, prin care se desemnează constant o atitudine politică și cei care o manifestă. Succesul publicistic al celor două cuvinte se explică, desigur, prin avantajele conciziei – ele desemnând o realitate nouă cu un minim efort –, dar și prin nota ironică, eventual eufemistică, pe care o aduc. Folosirea intensă a cuvintelor în cauză produce însă, inevitabil, o „normalizare" care slăbește legăturile cu conotațiile obișnuite ale *nostalgiei.* Termenul curent este parțial echivalent cu „tristețe vagă", „melancolie", „dor" – alături de care formează o sferă semantică și conotativă asociată ideilor de contemplare, pasivitate – și unui stereotip cultural al „poeticului". (În *Dicționarul de epitete* – DE, *nostalgia* apare – printre altele – ca *adâncă, afectuoasă, blândă, bolnavă, dulce, dureroasă, imensă, profundă, sfântă, străveche, tainică, tristă, vagă* etc.). Sugestia etimologică îndepărtată (care o apropie prin elementul de compunere final de *nevralgie)* și contextele tipice (în care e de obicei o suferință, ca și *tânjirea* ori *lingoarea*) atribuie *nostalgiei* conotații predominant pozitive – măcar prin caracterul ei inofensiv.

Nostalgia din uzul jurnalistic nu descrie însă atât o stare psihică, cât mai ales o orientare politică cu grade diferite de implicare în acțiunea practică (de la „regret" până la „restaurație") – așa încât conotații dinamice, agresive și negative se suprapun celor vechi, contrazicându-le. Fără compliniri explicative, adjectivul *nostalgic* apare substantivizat mai ales în sensul relativ recent (și poate efemer) de „persoană care regretă dispariția comunismului (și care dorește reinstaurarea lui)"; sensul fundamental, de dicționar, al adjectivului – „plin de nostalgie" (DEX) nu putea favoriza substantivările. *Nostalgie și nostalgic* apar, așadar, cu determinantul subînțeles, în contexte destul de neutre – [anumite aniversări] „nasc și astăzi *nostalgii*" (RL, 1034, 1993); „la mormântul lui Nicolae Ceaușescu s-au perindat ceva *nostalgici* care au aprins lumânări și au depus flori (RL, 1164, 1994); „Ceaușescu era plâns... de către *nostalgici izolați*" (RL, 1171, 1994); în alte cazuri, însă, contextul e clar afectiv (amenințător, negativ), *nostalgiei* fiindu-i atribuite trăsături de intenționalitate și chiar de agresiune care intră în contrast puternic cu cele visător-contemplative ale prototipului: *„nostalgia naște monștri"* (RL ,1034, 1993); *„atitudine* nostalgică" (RL, 1034, 1993), *soluții nostalgice* („soluțiile lor sunt nostalgice, redresarea din mizerie fiind programată printr-o anume reîntoarcere la metodele de gestiune comunistă", *As*, 42, 1992); caracteristică pentru schimbarea de sens este, mai ales, sintagma *„nostalgicii încrâncenați"* (RL, 1062, 1993).

Prezent și în discursul politic propriu-zis – *„Nostalgicii regimului comunist* nu sunt nici de dreapta, nici de stânga, ei sunt de răsărit" (A.L., Ședință comună a Senatului și a Camerei Deputaților, 9.06.1997, cdep.ro), substantivul s-a menținut, continuând să apară, în context politic, cu sau fără determinări: „ca în fiecare an, pe 26 ianuarie, *nostalgicii «vremurilor glorioase»* au aprins lumânări la mormântul celui care a condus România comunistă vreme de 24 de ani" (CN, 27.01.2005); *„Nostalgicii* au îndurat frigul ca să-l comemoreze pe Ceaușescu" (*Gardianul*, 27.01.2005); „Nostalgicii sunt predominant persoane în vârstă, cu nivel redus de educație, pensionari CAP, localizați în satele din Muntenia" (osf.ro).

Fără a fi neapărat internațional, sensul politic al corespondentelor cuvântului *nostalgic* se întâlnește în mai multe limbi și discursuri politice, cu evidente diferențe de frecvență și mai ales cu determinări explicative (de pildă, în franceză – „vous, les nostalgiques du communisme" argoul.blog.lemonde.fr, 27.02.2006; în italiană: „i nostalgici del comunismo", *Corriere della sera*, 16.01.2006)[7].

1.3.3. *„Controversat".* Normele sociale ale comunicării determină o mereu reînnoită producere de eufemisme. Or, după cum se știe, eufemismul se încarcă treptat cu conotațiile negative ale termenului pe care l-a substituit, astfel încât nevoia de atenuare determină schimbări de sens, printre altele transformând cuvinte inițial neutre în cuvinte cu sens depreciativ. Și din această cauză limita între obiectiv și subiectiv, între descriptiv și apreciativ e, în limbajul natural, greu de trasat. *Controversat* este un adjectiv care poate fi descris în manieră aparent obiectivă, așa cum o face *Dicționarul explicativ* (DEX) în definiția sa: „care formează obiectul unei controverse; în controversă, în privința căruia există o controversă". Dar dacă în planul strict logic controversa nu implică o judecată negativă, în cel al comunicării curente lucrurile stau altfel. Evident că orice subiect poate fi discutat în contradictoriu, fără ca aceasta să implice că el ar avea cu adevărat mari defecte; dacă însă un vorbitor decide să identifice subiectul respectiv tocmai prin controversele pe care le trezește, e pentru a atrage atenția asupra laturilor negative. *Controversat* a devenit astfel mai curând un termen evaluativ decât unul pur descriptiv; de fapt, e unul dintre cuvintele purtătoare de implicații, care au avantajul strategic de a nu condamna explicit, mizând pe subînțeles. Complexitatea sa semantică nu e un fenomen nou; cu mult înaintea DEX-ului, dicționarul academic al lui Pușcariu (DA, Litera C, 1940), atent la nuanțe, completa definiția termenului prin sinonime lămuritoare: „(lucru) asupra căruia părerile sunt împărțite, *contestabil, discutabil, nesigur.*"

În pendularea între descrierea obiectivă a situației și sugerarea unei judecăți asupra ei, adjectivul *controversat* poate primi atât precizări limitative, cât și întăriri: „Arhivele Statului, instituție *atât de controversată* în mass-media" (*Cotidianul*, 180, 1994). Valoarea calificativă e semnalată și de antepunerea adjectivului; chiar dacă a devenit o manieră stilistică, poziția adjectivului înainte de substantiv are în română o interpretare suplimentar afectivă: *„controversata și tergiversata temă* a corupției" (RL, 966, 1993); „exponentul *controversatei răbdări* românești" (RL, 2233, 1997).

Specifică limbajului actual este însă mai ales folosirea frecventă a adjectivului pentru a caracteriza persoane: „o echipă guvernamentală din care nu lipsesc *personaje controversate"* (*Zig-zag*, 44, 1992); *„controversatul G. F."* (*Libertatea*, 1331, 1994); „l-a remarcat pe *controversatul senator*" (RL, 1470, 1995).

Folosirea adjectivului *controversat* tinde să devină un adevărat clișeu; extinderea semantică îi este de pildă subliniată prin punerea între ghilimele, într-un context în care funcția sa e clar eufemistică: despre niște cântăreți se spune că „nu mai este nevoie ca ei să-și prezinte piesele *mai «controversate»* numai în locuri destinate adulților"; în același

[7] În engleză se folosește mai mult sintagma *communist nostalgia* ('nostalgia comunismului'), de exemplu: Joakim Ekman, "Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe", în *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, XXI, 3, 2005, pp. 354–374.

timp, titlul articolului, mai direct, vorbeşte de „texte *deochiate*" (EZ, ediţia de prânz, 632, 1994). Într-un alt caz, recunoaştem sintagma-clişeu *personalitate controversată,* preluată din automatism sau, poate, cu o intenţie ironică destul de discutabilă: „Gurile rele pretindeau că s-ar afla la metresa sa, *o personalitate controversată a oraşului*" (RL, 2245, 1997); din contextul narativ rezultă că e vorba de o prostituată, arestată în urma unei razii şi apoi eliberată. Evident, citatul în cauză e simptomatic şi pentru folosirea actuală foarte liberă a termenilor *persoană, personaj, personalitate* (v. Infra, **1.4.2.**).

1.4. Actorii politici si ierarhia socială

Terminologia vieţii publice româneşti se construieşte, acum, în absenţa vreunei teorii dominante, care să fi fost impusă prin forţă ori prin presiunea modei intelectuale. Există, desigur, cuvinte şi sintagme impuse de terminologii oficiale – juridică, politică, diplomatică – pe care mass-media le poate prelua cu seriozitate, răspândindu-le în limbajul comun, dar le poate şi simplifica ori parodia. Există şi tradiţii regăsite după ani de întrerupere. Cea mai interesantă e categoria unor „noţiuni vagi", pentru care concurează, în limbajul de toate zilele, mai multe formule aproximativ echivalente; folosirea lor alternativă, ezitantă ori consecventă e un fenomen viu al limbii române contemporane.

Termenii prin care vorbitorii desemnează relaţiile de putere şi treptele ierarhice dintr-o societate sunt schimbători şi, tocmai de aceea, semnificativi. Istoria noastră mai recentă furnizează câteva exemple de concurenţă sau de substituire a formulelor cu care sunt numite poziţiile politice şi sociale.

1.4.1. *„Puterea".* Începând de prin 1990, termenul *putere* s-a impus, prin metonimie, în limbajul politic şi publicistic românesc, pentru a desemna global conducerea politică, persoanele şi instituţiile care deţin la un moment dat capacitatea de decizie („sunt la putere", „au luat puterea", „au ajuns la putere"). Termenul a fost criticat uneori, de analiştii politici sau chiar de anumiţi politicieni, pentru lipsa lui de nuanţe, considerându-se că tinde să prezinte global şi simplificator o realitate complexă, în care „puterile" sunt de fapt divizate între mai multe instituţii moderne. Riscul unui asemenea cuvânt, scris adesea cu majusculă şi trimiţând la un referent unic, individualizat, ar fi acela de mitologizare a acţiunii politice, de instituire a unei entităţi neanalizabile şi omnipotente, incompatibile cu o viziune democratică a schimbărilor, a compromisurilor şi a alianţelor.

În discursul jurnalistic românesc, cuvântul *Putere* (scris adesea cu iniţială majusculă) a corespuns, în genere, termenilor care în alte limbi desemnează *guvernul* sau *guvernanţii.* E de presupus că a fost preferat acestora cuvântul *putere* pentru avantajul de a include într-o singură denumire forţele politice – guvern, preşedinte, majoritate parlamentară –, în condiţiile în care acestea erau evident solidare, destul de stabile şi bine delimitate de restul spectrului politic. Exemplele de la începutul anilor '90 sunt numeroase: „vârfurile scumpei noastre *Puteri*" (RL, 689, 1992); „noi căutăm... să facem distincţia între *Putere* şi poporul român" (RL, 845, 1993); „Convenţia somează *puterea*" (RL, 846, 1993); „*Puterea* e vinovată de dezastrul actual prin ceea ce face, opoziţia e vinovată prin ceea ce nu face" (RL, 861, 1993); „*Puterea* nu va pune capăt luptei cu BNS..." (RL, 1076, 1993) etc.

E interesant să observăm evoluția sensului specializat al cuvântului *putere* după schimbarea politică din 1996, care a adus la conducere alte partide. Ne-am fi putut aştepta ca presa care a susținut până în toamna lui 1996 opoziția politică, impunând de fapt în discurs cuplul *Putere/Opoziție,* să evite, în denumirea noului guvern, cuvântul *Putere* – pentru că acesta ar fi căpătat conotații negative. Or, se poate observa că termenul a fost folosit fără ezitări, dar în general cu determinanți care îl dezambiguizau, în sintagme ca „noua putere", „actuala putere" – în contrast cu „fosta putere", „puterea apusă": „Rămâne de văzut cum va trata această problemă *noua putere de la Bucureşti*" (RL, 2027, 1996); „o atitudine de supuşenie față de *noua putere politică*" (RL, 2029, 1996); „reprezentanții *noii puteri*" (RL, 2056, 1996); „oamenii *fostei puteri*" (RL, 2027, 1996); „cei trei fruntaşi ai *puterii apuse*" (RL, 2026, 1996); „polemica dintre *actuala şi fosta Putere*" (RL, 2028, 1996); „au contractat credite peste o sută de personalități politice, *atât din vechea cât şi din noua putere*" (EZ, 1450, 1997). Cuvântul apărea şi singur, dezambiguizat de context: „produce un colaps *Puterii*" (RL, 1097, 1993); citatul „*Puterea* este mult prea *puternică* pentru a scăpa controlul" (*ibid.*) poate fi (dacă repetiția e involuntară) o dovadă a automatizării uzului termenului, sau (dacă e intenționată) un joc de cuvinte cam facil. Între titlul „Opoziția şi *Puterea*" (*Cotidianul,* 180, 1994) şi „Opoziția... şi *Puterea*" (RL, 2029, 1996, 2), diferența este dată doar de punctele de suspensie, marcând surpriza inversării de roluri. Exemplele de mai sus par a dovedi caracterul funcțional al cuvântului, impus pentru avantajele sale de concizie lingvistică, în ciuda defectelor „ideologice".

1.4.2. *„Persoane", „personaje", „personalități".* Înrudirea etimologică dintre cuvintele *persoană, personaj* şi *personalitate* este cât se poate de evidentă. La originea lor stă latinescul *persona* „mască, personaj jucat de un actor"; cuvântul a fost moştenit sau preluat pe cale cultă în limbile romanice, a fost împrumutat şi de alte limbi (engleză, germană), a căpătat sensul principal de „ființă umană, văzută ca individualitate", a produs în timp numeroase derivate, compuse, sintagme care s-au influențat reciproc şi ale căror sensuri specializate au trecut adesea dintr-o limbă în alta. În DEX, care indică doar sursa directă, doar legătura imediată, *persoană* este explicat ca provenind prin etimologie multiplă din termenul latin preluat pe cale cultă, din germană (*Person)* şi franceză (*personne*); în Dicționarul Academiei (DLR), apare ca sursă şi italiana (*persona*). Tot în DEX, *personaj* este prezentat ca un produs al fr. *personnage,* it. *personaggio* (sursa italienească fiind necesară mai ales pentru a explica varianta învechită *personagiu*), iar *personalitate* e raportat la fr. *personnalité* şi germ. *Personalität.* Natura surselor imediate – germană şi franceză, latină şi italiană – reflectă o anume istorie culturală, indicând influențele moderne asupra limbajului literar românesc, în special modelele lexicului filozofic sau artistic. *Persoană* este atestat la sfârşitul secolului al XVII-lea, la Dosoftei: „o față, adică o persoană" (în *Molitvenic de-nțăles,* Iaşi, 1681), aşa cum o arată *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche* (DÎLR-LRV 1992), de la care preia datarea şi *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes* (DELLR 2004)[8]. E un context caracteristic pentru situarea termenului în limba veche (în care echivalentele sale erau *față* şi *obraz*).

[8] E regretabil că *Micul dicționar academic* (MDA, vol. III, 2003) nu a folosit toate sursele disponibile, oferind pentru cuvântul *persoană* o atestare cu un secol mai târzie: 1768.

Ca de obicei, ne interesează mai ales uzul actual al cuvintelor şi conotaţiile pe care dicţionarele nu le-au fixat încă. *Persoană* e un termen generic, sinonim cu „om" (ca în gluma tautologică „nu se vede om cu persoană"), folosit în registru înalt, formal (chiar de specialitate, în anumite sintagme cu sensuri precise: *persoană fizică*). Corespondentele sale, în limbi în care echivalentul lui *om* nu are valoarea de termen generic (aşa cum o are în română, unde se poate referi şi la femei: „Dana e un om bun"), sunt preferate de expresiile „corectitudinii politice". În română, e normal să fie folosit doar când nu interesează diferenţa de sex; atunci când aceasta apare, odată cu intenţia de a desemna fie femei, fie bărbaţi, conservarea stilului oficial atrage aplicarea unor determinanţi care sună greoi şi artificial: *persoană feminină, persoană masculină.* Frecvent în formule oficiale eufemistice – *persoane cu handicap, persoane cu nevoi speciale* –, cuvântul *persoană* apare în traduceri uneori stângace din engleză: „pentru *persoanele vârstei a III-a* se organizează anual... târgul internaţional «Senior»" (ZT, 3, 1997). Oricum, cuvântul are un sens fundamental nemarcat de evaluarea pozitivă ori negativă.

Personalitate, în schimb, are un sens clar pozitiv, atunci când desemnează persoane reprezentative, importante, „celebrităţi". Singura observaţie care se poate face asupra uzului actual priveşte o oarecare inflaţie a aprecierii, extinderea desemnării la orice domeniu (sport, divertisment etc.) şi la orice situaţie. Sensul apreciativ poate fi explicit negat prin determinanţi („personalitate *controversată*").

Pentru cuvântul *personaj,* DEX şi DLR indică (urmând probabil modelul evoluţiei semantice a etimonului francez) un prim sens orientat pozitiv: „persoană care deţine o funcţie importantă în viaţa politică, socială, culturală; personalitate"; de fapt, sensul următor, pur descriptiv – de individ reprezentat într-o operă artistică – este cel mai puternic şi mai frecvent azi. Pentru prima semnificaţie, uzul actual pare a fi întărit destul de mult conotaţiile negative, depreciative, produse de o insistentă folosire ironică: un *personaj* este de obicei pitoresc, dar adesea controversat, dubios, chiar ridicol: „au reapărut în atenţia opiniei publice două *personaje pitoreşti*" (EZ, 1748, 1998); „generalul F., *personaj mai mult decât controversat*" (RL, 2775, 1999); „*Personaj extrem de controversat*, V. a cedat recent funcţia (...); s-a înconjurat de foşti securişti şi *personaje* care au făcut parte din PCR" (EZ, 15.04.2005); „*Personaj* de periferie" (titlu, EZ, 18.04. 2005). Cum s-ar explică această tendinţă de evoluţie semantică? În primul rând, mulţi dintre termenii generici tind să devină mărci ale distanţei ironice: procesul a fost observat în legătură cu *ins, individ,* dar e cel mai bine ilustrat în română de deprecierea grecismului *ipochimen,* la origine un perfect sinonim al lui *persoană.* Se adaugă probabil, în cazul cuvântului *personaj*, şi influenţa sensului său principal din limba actuală, inducând ideea de inautenticitate şi de ficţiune. Un personaj este în mod fundamental o invenţie dintr-un roman, un film, o piesă de teatru; transferat pe scena publică (altă metaforă uzuală), evocă peripeţii, spectacol, dar şi lipsă de consistenţă, de realitate.

1.4.3. *„Cetăţean".* Diversitatea de conotaţii a substantivului *cetăţean* e mascată uneori de definiţia neutră din dicţionare; în DEX, de exemplu, apare doar sensul „locuitor al unui stat, care se bucură de drepturi civile şi politice şi care are anumite obligaţii faţă de acel stat", însoţit de o explicaţie discutabilă, cel puţin incompletă, pentru valoarea substantivului la vocativ: „termen oficial de adresare; cuvânt cu care ne adresăm unei persoane al cărei nume nu-l cunoaştem". Cuvântul e unul dintre cele care au acumulat,

prin evoluția semantică îndelungată (bogat ilustrată în dicționarul academic al lui Sextil Pușcariu, DA), mai multe valori, dintre care cele mai importante corespund unui uz strict juridic, unuia politic și unuia al limbii curente, al conversației cotidiene. Se mai poate adăuga la această listă și un uz religios: cuvântul era folosit în textele coresiene cu sensul de „locuitor", în sintagma „ai cerului cetățeani" (ap. DA); de altfel, și în prezent apar în textele bisericești formule de tipul „cetățean al cerului/raiului". Uzul juridic specializat, selectat de definiția din DEX, este de obicei restrâns de determinări contextuale: „cetățean german". E interesantă folosirea lui *cetățean* în practica juridică, în special ca termen de adresare care exclude formulele de politețe: din unele situații de comunicare de acest tip (de exemplu, din procese) poate proveni o anumită devalorizare a cuvântului.

Uzul politic al substantivului e, până la un punct, pozitiv, continuând ideile egalitariste ale revoluției franceze; sensul modern e de altfel calchiat chiar după franceză și apare cu conotații politice în scrierile secolului trecut: „Onorabile domn, permite-mi pentru ca să-ți prezint pe *cetățeanul* Dumitrache Titircă, comersant, apropitar și căpitan în gvarda civică" (Caragiale 1959: 73, *O noapte furtunoasă*). *Cetățean* are și o istorie politică mai recentă: ar merita să fie urmărită folosirea lui în perioada comunistă, semnificativă inclusiv prin faptul că servea la a evita deopotrivă termenii marcați *domn* și *tovarăș* (cf. Roceric 1995: 249); apoi uzul curent, global, din aceeași perioadă – „în vaste manifestații populare, la care au participat *milioane de cetățeni ai României*" (*Steaua*, 1, 1982); în fine, folosirea lui de către Ceaușescu însuși, de la formulele de adresare din discursurile publice – „Stimați cetățeni" – până la sintagma repetată obsesiv la judecarea sa din decembrie 1989 – „ca simplu cetățean". În limbajul presei de azi, „simplul cetățean" este în genere opus celor ce dețin puterea, în texte dominate de o compătimire vag depreciativă, subliniată de determinările contextuale: „un simbol... al disprețului foștilor puternici ai zilei față de *cetățeanul de rând*" (RL, 2028, 1996); „asistă nepăsător la o controversă pe spatele *amărâtului de cetățean*" (EZ, 1051, 1995).

Din toate aceste surse, mai cu seamă din conotațiile create de uzul curent pentru un „ins nedeterminat" și un „ins supus legii", s-a constituit tendința de a-l folosi pe *cetățean* în contexte negative și de a-i asocia o valoare depreciativă. Același proces s-a produs de altfel și cu *ins* și *individ*, desemnarea generică fiind în unele cazuri ofensatoare pentru persoana umană. Determinat sau nu, „cetățeanul" nu e privit cu simpatie: „Un individ dubios bagă spaima în fochistele din cartierul Colentina (...). *Cetățeanul* se furișează noaptea și dă buzna peste fochiste" (*Libertatea*, 2199, 1997); „Pe *cetățeanul* X.Y. îl lasă rece scrierile lui Eminescu." (*Dilema*, 269, 1998).

O nuanță ironic-depreciativă pot căpăta și femininele *cetățeană* și în special *cetățeancă* (ultimul e derivat cu sufixul *-că*, simțit azi ca popular și învechit)[9]: „victimele luate în coarne de *cetățeanca* respectabilă" (piticipecreier.blogspot.com). Oricum, conotațiile peiorative ale cuvintelor, mai ales în măsura în care nu sunt deductibile din sensul de bază, ar trebui studiate și indicate în dicționare: în cazul dat, s-ar evita astfel mai ales riscul de a fi luată în serios explicația formelor de adresare *cetățene! cetățeanco!*

[9] Oscilația formelor feminine poate fi ilustrată de secvența următoare, în care apar, fără conotații negative, mai întâi un derivat al substantivului *cetățeancă*, apoi forma *cetățeană*: „Focșănenii o cinstesc pe marea lor *concetățeancă*"; „o stradă a orașului să poarte numele *cetățenei* sale de onoare", RL 2692, 1999).

– pe care e greu de acceptat că le-am putea folosi pur şi simplu pentru o persoană „al cărei nume nu-l cunoaştem".

În discursul politic actual, sintagma *Stimaţi cetăţeni* este folosită cu oarecare rezervă, probabil din cauza conotaţiilor sale mai curând oficiale. Preşedintele Traian Băsescu, de exemplu, a dublat-o în primul moment printr-o sintagmă mai afectuoasă – „Stimaţi cetăţeni, dragi compatrioţi" (*Discurs la ceremonia de depunere a jurământului în faţa Camerelor Reunite ale Parlamentului României*, 21.12.2004, presidency.ro) –, renunţând de cele mai multe ori la ea pentru: *Dragi români* (*Discurs la recepţia oferită cu prilejul Zilei Naţionale a României*, 30.11.2005, *ibid.*) şi *Dragi compatrioţi* (*Discurs prilejuit de Prezentarea Raportului Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, Parlamentul României, 18.12.2006, *ibid.*).

1.4.4. *„Popor".* Nu e tocmai banală frecvenţa cu care termenul *popor* circulă şi astăzi, în discursul public românesc, cu sensurile şi conotaţiile sale destul de diferite şi de ambigue. Emfaza naţională (pentru care vezi mai jos, **2.1.**), clişeul politic şi eticheta etnografică sau sociologică, în formele lor uneori incredibil de luate în serios, coexistă cu echivalentele parodice. Într-o bună parte a jurnalisticii de azi răsună încă ecoul discursului paşoptist („Popolul român voieşte o patrie tare..."); simultan, un registru distinct, mai rece şi birocratic, pare să continue o fază anume a limbajului politic populist – cea a regimului comunist („lupta poporului"; „cu poporul şi pentru popor"; „cel mai iubit fiu al poporului"). Persistă, în fine, uzul sociologic şi etnografic, oscilând între afectiv-apreciativ şi vag peiorativ, de pe la sfârşitul secolului al XIX-lea: al viziunii poporaniste, sămănătoriste („scene din popor"), sau al adversarilor ei. În linii mari, uzurile actuale corespund accepţiilor *popor* – „neam", „naţiune"; „clasele de jos"; „ţărănime" – adesea oscilând imperceptibil între ele.

Neutră în intenţie, invocarea *poporului* pentru desemnarea limbajului popular–familiar, prin formula *„cum se spune în popor"*, are un ciudat aer desuet: în ea pare a supravieţui ceva din frazeologia poporanistă. Expresia se poate referi la obiceiuri şi tradiţii, dar şi strict la limbaj; însă fără o riguroasă apreciere a „popularului", cuprinzând proverbe, locuţiuni tradiţionale, dar şi formule familiare mai moderne: „n-au ce pune pe masă, *cum se spune în popor*, n-au după ce bea apă" (*Dimineaţa*, 87, 1998); „Când ţara arde, baba se piaptănă, *se spune în popor* şi parlamentarii români nu dezmint înţelepciunea milenară" (*Cotidianul*, arhiva on-line, 2000); „BANCOREX s-a dovedit a fi o vacă bună de muls, *cum se spune în popor*" (RL, 2776, 1999, 7); „paşii amintiţi – pozitivi în esenţa lor – se dovedesc a fi, *cum se spune în popor, o frecţie la un picior de lemn*" (CN, 3090, 2001).

Clişeele politice sunt reluate parodic („greu încercatul popor român" – cotidianul.ro), deşi circulă mai departe şi în forme serioase, în discursul indignat şi agramat (scrisoare de la un cititor: „Vă rog frumos să-mi scrieţi de ce I. şi V. a vândut FLOTA şi *poporul* nu ia nicio acţiune împotriva lor?" – EZ, 352, 1993) sau în cel patetic: „Ziar dedicat *poporului român*" (subtitlu al *Jurnalului Naţional* la începutul anilor '90). Folosirea ironică e de obicei semnalată de contrastul cu situaţia sau cu contextul lingvistic, ori de recurenţa clişeelor. În orice caz, există îmbinări destul de specializate pentru uzul ironic; una dintre acestea este *tot poporul*: „de teama tâlhăriilor ce pot avea loc când *tot poporul stă cu ochii în soare*" (*Cotidianul*, 2428, 1999); „în apărarea

țărişoarei noastre invadate de inamic, urma să sară *tot poporul* apt şi cât de cât instruit" (AC, 1996); mai ales când se suprapune peste o replică ambiguă, parafrazată: „Din ciclul «Să dăm Constituție *la tot poporul*»" (AC, 20, 1999); „MTV pare că s-a cam plictisit să dea doar clipuri *la tot poporul*" (pcmagazine.ro). Nu e niciun dubiu asupra intenției umoristice a formulei *a da bine la popor* – combinare a termenului politic-patetic cu o construcție verbală familiar-argotică: „să-i scrie majestății sale să se delimiteze şi excelența sa, că *dă bine la popor*" (AC, 49, 1997); „*dădea mai bine la popor* că Preşedintele rade şi el la unşpe dimineața, ca tot omu', o votculiță" (AC, 32, 1997, 8); „deh!, «*dă bine la popor*" sarmaua din furculița demnitarului" (*Cotidianul*, ianuarie 2002); „*Dă bine la popor* să vorbeşti de refacerea României Mari?" (VL, arhivă 2001).

Ironiile nu împiedică însă repetarea insistentă a referirilor la *popor* în discursul politic, mai ales în perioadele de criză.

1.4.5. *„Nea Gheorghe".* Folosirea unui nume propriu foarte răspândit pentru a desemna metonimic cetățeanul-tip, reprezentantul generic al unei etnii sau al unei categorii sociale, e un fenomen cultural universal; Graur 1965 ilustrează fenomenul, printre altele, prin numele pe care le consideră simbolice pentru rus, german, român: *Ivan, Fritz, Popescu.* Într-un studiu din 1928 (*Divagazioni semantiche rumene*), C. Tagliavini aduna o bogată serie de nume românești folosite pentru a desemna „omul simplu", „omul prost"; lista începe, nu întâmplător, cu *Gheorghe* (exemplul cel mai clar al sensului e o zicală culeasă de Pamfile într-o cercetare din 1908: „Nu fii Gheorghe" = „nu fii prost"). Şi Graur, în volumul deja citat (*Nume de persoane,* 1965), aminteşte o sintagmă glumeață din vremea copilăriei sale – „model nea Gheorghe" = „obiect grosolan, nefasonat" (p. 157). Ca şi *Ion* („să vorbească şi nea Ion, că şi el e om") sau *Vasile,* alte nume selectate în timp de vorbitori pentru un uz glumeț şi depreciativ, *Gheorghe* aparține seriei onomastice tradiționale, fiind unul dintre cele mai populare nume calendaristice, în special în mediile țărăneşti. E probabil ca *Gheorghe* să fi asumat semnificațiile cele mai „rustice" (suferind şi o devalorizare previzibilă) pentru că e, între celelalte amintite, singurul care a fost dublat cu succes de o formă percepută de mulți ca elegantă, cultă, citadină – *George.* S-a format astfel cuplul *Gheorghe* (asociat mediului rural) / *George* („înnobilat"), în vreme ce *Ion* a rămas o alegere pentru toate registrele, iar *Vasile* sau *Ilie* au fost simțite ca predominant populare. Evident, modele lingvistice sau opțiunile personale pot răsturna oricând situațiile descrise, modificând în plan social sau individual conotațiile culturale ale numelor.

În limba actuală, numele cu valoare generică şi vag depreciativă – derivată tocmai din ideea de „anonim, ins mediu" – circulă în vorbirea familiară, de unde pătrund adesea în comentariul politic şi jurnalistic. Le întâlnim mai ales precedate de *nea* – indice suplimentar al mediului de familiaritate populară. Discursul accesibil – populist, simplificator, reductiv – recurge frecvent la ipoteze despre „nea Gheorghe". La o încercare de cercetare în internet, în ianuarie 2001, motorul de căutare Google a furnizat nu mai puțin de 47 rezultate pentru „nea Gheorghe"[10]. E drept, multe dintre ele trimit la personajele tipice din foarte numeroasele arhive de bancuri românești. Restul provin din

[10] Peste şase ani – date fiind şi progresele sistemului de căutare, şi înmulțirea textelor stocate în internet – numărul atestărilor secvenței "nea Gheorghe" a fost de 9.460.

editoriale şi cronici politice. E interesant de văzut care sunt contextele tipice ale apariţiilor numelui. Desigur, omul simplu e pus în opoziţie cu politicienii: „Politicienii se controlează reciproc, ba chiar se pot şantaja, iar *nea Gheorghe* are dreptul numai la opera Securităţii, nu şi la autorul ei" (EZ, 17.10.1997). Adesea este actualizată mai ales conotaţia mediului ţărănesc: „Cifra avansată de MAA este cu totul absurdă ţinând cont de faptul că este imposibil de aflat cât grâu deţine «Nea Gheorghe» în hambar" (*Cotidianul,* săpt. 10–16.01.2000); „sfârşitul lui *nea Gheorghe din parlament* şi revenirea la coada vacii şi la furat din grădina IAS" (listă de discuţii, 25.07.2000); „Primarul ţăranului oltean este acela care şade seara cu orişicine la un rachiu mic pe prispă, ori la crâşmă, care mănâncă fasole din aceeaşi strachină cu *nea Gheorghe de pe uliţă"* (*Adevărul,* 5.06. 2000). Personajul e „omul de pe stradă" („încerc să mi-l imaginez pe *nea Gheorghe* cu sacoşa bălăngănindu-se pe lângă coapsa dreaptă, mergând pe trotuar în timp ce mintea lui lucrează ca un calculator", EZ, 2278, 1999), obligatoriu victimă – „*Nea Gheorghe,* cel fără slujbă sau cu leafă de mizerie", „*nea Gheorghe*, cel lovit în cap cu măciuca reformei" (EZ, 30.01.1998) – , deşi nu lipsit de tentaţii ilicite („i-ar place lui *nea Gheorghe* să-şi vândă întâi roşiile stricate ca să le ţină pe alea bune pentru el şi familia lui", RL, 27.09.2000 – Forum; „*nea Gheorghe* butonează internetul şi este hrănit sistematic cu 'silicoane' şi perversiuni, apoi se uită la Veta lui...", *Agora online,* 27.10.2000). Uneori, numele e însoţit de o localizare generică, tipică sau pur şi simplu pitorească: „nea Gheorghe *din fundul ţării*" (*Cronica*, 03.08.2000), „nea Gheorghe *din Pângăraţi*" (EZ, 16.12.1999), „contrabanda n-a fost opera lui nea Gheorghe *din Cluj sau din Galaţi*" (EZ, 25.07.2000). Trăsătura sa caracteristică e naivitatea („pactizările oneroase, aliaţele contra naturii îl induc în eroare pe *nea Gheorghe*", RLit, 15.12.1998), semn uneori de cinste, alteori de prostie sau ignoranţă. Într-o viziune hiperbolică a insignifianţei, e vorba de „*acel nea Gheorghe* dincolo de care nu mai e nimic pe scara socială decât biata şi curata biologie" (EZ, 30.01.1998). Întrebuinţat în adresări amicale – „*Nea Gheorghe*, te-ai ars!... Şi *mata*, *nea Gheorghe,* trebuie să dovedeşti că ai maşină bună, că ai materie primă şi resurse..." (EZ, 11.11.1999) – , cu sensul explicitat – „*nea Gheorghe* (personaj generic pentru atât de invocatul român naiv)" (EZ, 30.01.1998) – , numele e atât de frecvent azi încât ajunge să-şi elimine concurenţii, chiar înlocuindu-i în expresii precum cea pe care am citat-o la început: „să vorbească şi nea Gheorghe, că şi el e om" (AC, 14.09.1999).

1.4.6. *„Ştab".* În ultimele decenii ale regimului comunist, un cuvânt foarte răspândit în vorbirea curentă pentru a desemna pe deţinătorul de putere şi de avantaje era *ştab*. Dicţionarele au înregistrat sensul mai nou al substantivului, care apărea în DEX (1975), cu indicaţia „familiar", ca „persoană de vază pe plan social; şef, conducător"; iar în MDE (1978) – ca „(familiar) şef". Conotaţiile negative ale termenului nu erau în genere marcate în dicţionare; în DLR (*Dicţionarul limbii române, Litera Ş,* 1978) se simţea totuşi o oarecare tensiune între paranteza explicativă – „(familiar, adesea ironic)" – şi definiţia neutră, limitativă – „persoană care face parte din conducerea unei instituţii, a unei organizaţii etc.". Citatele oferite de dicţionar pentru a ilustra acest sens sunt din anii '50; li se pot adăuga unele mai recente: „o să se bage *ştabii* în faţa noastră iar noi o să ne uităm ca proştii" (Anghel Mânăstire 1990, 37); „ruda săracă a unei familii cu colonei şi *ştabi* civili" (Tănase 1990, 170); „*ştabii* de la Uniune" (Goma 1991, 7) etc.

Cuvântul existase mai înainte în română ca termen militar; e de origine germană, dar a fost preluat, se pare, prin filieră rusă, în vremea războaielor ruso-turce şi mai ales a Regulamentului Organic, cu sensurile de „stat major" -- şi în sintagme ca *ştab major, ştabul oştirii, marele ştab domnesc* etc. – şi de „ofiţer de stat major", „ofiţer superior" *(ştab ofiţer)*. Indiferent de fazele exacte ale evoluţiei sale semantice (integral internă sau suferind poate şi o influenţă externă?), cuvântul se potrivea, prin originea sa militară, unei ierarhii totalitare. Sinonimia cu „şef" a fost desigur doar parţială; *ştab* nu poate să apară în contextele în care celălalt cuvânt funcţionează ca termen de relaţie („şeful tău"), ci a fost folosit pentru a desemna mai curând „categoria de şef". Răspândirea cuvântului în registrul colocvial e dovedită şi de existenţa unor derivate, neînregistrate de dicţionarele generale: *ştăbuleţ, ştăbime* şi chiar, mai rar, *ştăbăraie* (ultimul, formaţie cu sufix colectiv şi peiorativ, în *Cuvântul*, 14, 1990).

Or, e interesant că după 1989 cuvântul a suferit o dublă înlocuire: ca termen de istorie recentă şi ca termen al conversaţiei cotidiene. Pentru a desemna retroactiv poziţiile superioare din ierarhia regimului comunist au fost preferaţi termeni ca *nomenclaturist* şi *nomenclatură*, iar pentru noile ierarhii s-au impus treptat alte formule de desemnare. Astfel, *ştab* a căzut în desuetudine, fiind evitat atât în referirile la trecut, cât şi în discursul despre situaţia prezentă. Probabil că *nomenclatură*, preluat din analizele occidentale asupra fenomenului comunist, a fost simţit ca aducând o anume distanţare – cu efect de teoretizare sau de acuzare – în vreme ce *ştab* căpătase, chiar prin uzul său ironic, o conotaţie de „participare", de acceptare.

După 1989, termenul şi derivatele sale mai apar aproape numai în evocări ale trecutului: „prin iscusinţa lor naturală, cultivată în familie, copiii de *ştabi* dobândeau iute poziţia de supraveghetori în clasă" (*22*, 730, 2004); „cei doi foşti *ştabi* comunişti au fost luaţi de la noi şi duşi în unitatea de la Deveselu" (*Ziua*, 3864, 2007); „imaginea obscenă a îmbogăţiţilor tranziţiei, proveniţi din fosta nomenclatură, *ştabi* şi fii de *ştabi*" (*Contrafort*, 3–4, 2004); „Ceauşescu rezervase *ştăbimii* un bulevard întreg" (*Gândul*, 19.12.2005).

Cât priveşte noile formule, ele sunt, din fericire, mai multe, reflectând atât o incipientă multiplicare a ierarhiilor, cât şi variaţiile de perspectivă sau de registru al vorbirii: *mai marii, guvernanţii, Puterea, puternicii, potentaţii, cei de sus, persoanele înalte, zeii* (formule desemnând, mai ales în stilul jurnalistic, pe deţinătorii de putere politică); *îmbogăţiţii, privatizaţii, magnaţii, noii capitalişti* (deţinătorii de putere economică); *lumea bună, elita* (deţinătorii de autoritate socială) etc.

1.4.7. *„Mai-marii".* Una dintre modalităţile vechi de desemnare a treptelor ierarhice şi a rolurilor sociale, care revin cu insistenţă în publicistica noastră, este substantivul *mai-marele,* provenit dintr-un adjectiv la grad comparativ. *Mai-marele* are o stabilitate remarcabilă: apare, mai întâi, chiar în primul text românesc care ni s-a păstrat, în scrisoarea lui Neacşu – „spui domnietale ca *mai marele miu* de ce am înţeles şi eu" (DÎRS-XVI, p. 95). Dicţionarul Academiei (DLR) furnizează din abundenţă citate din literatura română veche, în care termenul are sensul de „superior ierarhic" sau de „conducător": „mai marele soborului" (1639), „mai marii Bugeagului" (Neculce), „mai marele oraşului" (1776) etc.; totuşi pe măsură ce se apropie de perioada modernă, exemplele se răresc. Li s-ar putea adăuga, acum, foarte multe din limbajul jurnalistic recent, în care cuvântul apare, de obicei la plural (uneori scris cu cratimă, aşa cum recomandă DEX şi DOOM, ambele ediţii), în

formule consacrate: „mai marii noştri" (RL, 702, 1992), „mai marii ţării" (RL, 1082, 1993). Adjectivul substantivat e cuprins chiar în asocieri contrastante, combinându-se cu nume de instituţii moderne: „mai marilor SNCFR le-a venit măreaţa idee..." (EM, 40, 1994); „mai marii Băncii Naţionale" (RL, 2018, 1996); „mai-marii Romtelecom Braşov" (RL, 2020, 1996); „mai marii PDSR-ului" (RL, 2082, 1997).

O dezvoltare analogică glumeaţă dovedeşte transparenţa semantică a formulei: „mai marii şi mai mijlocii naţiei s-au gândit că n-ar fi rău..." (RL, 679, 1992). În nesfârşitele variaţii ale *mai-marilor* se vădeşte poate, încă o dată, ambiguitatea fundamentală a ironiei: formula, care s-a răspândit probabil din necesitatea de a lua distanţă faţă de ierarhii, continuă de fapt să vehiculeze imaginea unei stratificări foarte tradiţionale.

Sintagma *mai marii zilei* subliniază, ca şi *actuala putere*, efemeritatea ierarhiei, marcată de conotaţii negative: „mai marii zilei" (RL, 250, 1990; 1314, 1994; „bariera psihologică a criticării mai-marilor zilei", RL, 2029, 1996). Formula, în opoziţie cu *popor*, apare chiar în dezbaterile parlamentare: „va fi foarte greu de explicat de către *mai marii zilei*, dar şi mai greu de înţeles de către *popor*" (Şedinţa Camerei Deputaţilor din 15.12.1998, cdep.ro); „în paralel cu delectarea «poporului», *mai marii zilei* îşi declamau nemulţumirile faţă de duşmanii personali – în realitate adversarii politici" (Şedinţa Camerei Deputaţilor din 2.05.2006), „chiolhane, în care *mai marii actualei puteri* fac dovada unor sume pe care nu ştiu cum şi când le vor putea justifica" (Şedinţa Camerei Deputaţilor din 23.09.2003).

1.4.8. *Baroni.* În limbajul politic şi publicistic actual, folosirea termenului *baron* cu un sens figurat-clişeizat e un fenomen impus cu mare rapiditate. În DEX 1996 nu există nicio indicaţie a unui asemenea sens (*baron* este doar „mare senior", „titlu de noblеţe"). În publicistica de la începutul anilor 2000 se găsesc însă zeci de atestări, dintre care unele reiau replici ale politicienilor zilei: „*Baroni, baroni*, dar să-i ştim şi noi" (LM, 7, 2002); „În orice ziar, în orice jurnal de ştiri, actualitatea românească pare dominată de *baroni*" (pcreport.ro); „pe *baroni* vicepreşedintele amintit îi împarte în buni şi răi, după natura activităţilor la care s-au dedat" (*Ziua*, 7.01.2003); „La ce s-a referit preşedintele executiv al PSD atunci când a spus: «Nu mai vrem aşa-zişi lideri, nu vom mai permite altora să fie *baroni locali*»"? (romanialibera.com). Sensul metaforic mai general al termenului – „persoană importantă din punct de vedere politic şi economic" – e puternic marcat de conotaţii negative şi ironice: bogăţia *baronilor* e suspectă, puterea lor e bănuită de abuz şi corupţie. Contextul explicitează diverse presupoziţii şi oferă echivalenţe negative: „În timp ce şeful statului îi critică pe «noii parveniţi», Năstase le ia apărarea, susţinând că aceştia nu sunt «baroni locali», ci «oameni independenţi sub aspect material»" (cotidianul.ro, 26.08–01.09. 2002); „bănuielile cele mai des întâlnite atunci când se aduc în discuţie nume de «baroni" sunt în legătură directă cu fenomenul corupţiei" (ziuadevest.ro, arhiva, 2.02.2003); tonalitatea discursului variază de la insinuare la pamflet: „«Baronii locali», nişte escroci şi în acelaşi timp nişte satrapi în judeţele lor, au defilat recent prin faţa conducerii P.S.D., iar concluzia a fost «nepriceperea» lor de a-şi imacula imaginea" (aliantacivica.ro).

Apariţia termenului ilustrează un fenomen de internaţionalizare a limbajului politic şi publicistic. Cu aproximativ aceeaşi formă şi mai ales cu un sens metaforic clişeizat asemănător, cuvântul există în mai multe limbi moderne de circulaţie. Îl găsim în

engleză (de unde e probabil să fi fost preluat în română), folosit pentru a desemna un „magnat al industriei sau al comerțului" (sens modern, indicat de Oxford 1989 ca fiind de origine americană); generalizat și familiar apare și sensul „persoană care dispune de influență și putere (în orice domeniu)". Există și în franceză („om puternic sau important"), în italiană (înregistrat de prin 1969), unde este asociat cu ideea de putere, dominație și abuz (în finanțe, medicină, Universitate) etc.

În limbajul publicistic românesc, *baron* substituie termeni mai puțin eleganți – *șțab, grangur, barosan* –, păstrând conotația lor ireverențioasă și marcând o atitudine suspicioasă. În presă apar deja tipologii ale *baronilor*: cei locali și cei de la centru („a fost întrebat cine sunt baronii de la centru la care a făcut referire", EZ, 26.06.2003), *baroni roșii* – „veți regăsi elita foștilor «baroni roșii» ai culturii" (LM, 7, 2002) etc. Un articol recent despre „Baronul local" (EZ, ediția de Vest, 6.03.2003) se bazează pe interviuri cu oameni politici din diverse zone, propunând în glumă o clasificare geografică: *Baronul de Timiș, Baronul de Arad, de Hunedoara* etc. Răspunsurile reproduse întăresc lectura negativă a termenului (se vorbește de corupție, nepotism, totală dependență de ierarhie; cineva „caracterizează «baronul local» ca pe un om gras și fără cuvânt"). Termenul se potrivește unor jocuri de cuvinte – „ar trebui să arate *ca baronul Münchausen*", „nu există baroni în județul Mureș. Aici nici nu este uzitat acest termen. La noi se folosește *grof*»"; „*Grofii locali* ai puterii nu ies în evidență". Se pare că pentru unii termenul nu s-a instalat suficient în limbă, răspunsurile dovedind o ignoranță reală sau simulată: „Termenul de *Baron* este anacronic, nu știu ce înțelege presa prin acest apelativ, dar cred că baronii aparțin unor timpuri trecute"; „Nu vreau să mă pronunț, e ceva neclar, nedefinit și venit din istorie".

Dată fiind pasiunea neologică a ziariștilor, nu e foarte surprinzătoare nici extinderea sensului politic în întreaga familie lexicală a cuvântului: la *baronet* („Ar mai fi libere câteva locuri de *baroneți*"; „un *baronet* care aspiră din greu la titlul de *baron local", ibid.*) și *baronesă* („nu știe dacă există «baronese», însă «ar da o culoare plăcută scenei politice»") și mai ales producând creații noi, ad-hoc: *baronaș* – „Ehee, dacă au lăsat totul la mintea unui *baronaș* local, așa le trebuie" (*Ziua*, 4.02. 2003) – și *baroniadă*: „*Baroniada* Cozmâncă"; „Președintele executiv al PSD, Octav Cozmâncă, are de gând să declanșeze o a doua «baroniadă»" (EZ, 26.06. 2003).

1.5. Stări și fenomene sociale negative (scurt istoric al câmpurilor semantice)

În discursul politic, selecția termenilor din anumite câmpuri semantice față de care destinatarul larg manifestă o sensibilitate crescută – *sărăcia, impozitele, corupția* – se bazează pe judecăți evaluative și activează conotații afective.

1.5.1. *Sărăcia: „sărac", „defavorizat", „sărăntoc", „sărman", „amărât"* etc.

Limbajul jurnalistic, cel politic, dar și registrul colocvial nu pot să evite o temă permanentă și resimțită ca foarte acută, reflectată de câmpul lexical al noțiunilor de *sărăcie / bogăție*. Baza ideologică a preferinței pentru anumiți termeni poate fi diferită și nu întotdeauna explicită; posibilele reprezentări de subtext sunt multiple: *săracul-destinat sărăciei, săracul-vinovat, săracul-victimă; bogatul-norocos, bogatul-merituos* sau *cel criminal*.

O interesantă analiză din punct de vedere istoric a acestui câmp lexical realizează Ligia Livadă-Cadeschi 2001. Autoarea compară evoluțiile semantice și utilizările vechi – în documente, legi etc. – ale unor termeni ca *sirac, siromah, mișel, calic* – ajungând până la *craii de Curtea-Veche*; în finalul capitolului, sunt prezentate cu prudență câteva concluzii interesante:

> Săracul, că e vorba de cel de pe stradă sau de cel căzut în lipsuri materiale, originar fiind dintr-un strat social avut sau chiar bogat, e o prezență în general discretă în țările române (...). În general, termenii folosiți nu sunt peiorativi (...). Conotațiile negative ale limbajului despre săraci apar la începutul secolului al XIX-lea (...). Plecând de la vocabular, putem presupune că, în spațiul românesc și în perioada de timp abordată aici, săracul e o prezență ștearsă poate, dar nu lipsită de locul și rolul său în lume (atașate simbolisticii creștine soterice a gestului miluirii), cu alte cuvinte, el nu e un marginal sau mai rău, un exclus.
>
> (Livadă-Cadeschi 2001: 94–95).

În lumea românească de azi, diversității normale de idei și atitudini i se adaugă presiunea modelelor concurente, uneori contradictorii, din tradiția discursului creștin, socialist sau capitalist. Săracul e demn de compătimire, de admirație („sărac și cinstit") și, în orice caz, majoritar. Riscă totuși să apară ca un învins sau (cu un anglicism familiar tot mai frecvent) ca un *loser,* care nu a fost în stare *să se descurce*; o anume filozofie practică destul de populară în spațiul românesc îl condamnă la deriziune. Discursul poate pendula comic între cele două seturi de evaluări; pentru un politician, e util să se prezinte ca solidar cu cei săraci, dar e riscant să fie crezut sărac:

> Unii șefi din mass-media au petrecut sărbătorile de Paști în țări însorite. În proporție de 97%, cred, noi, senatorii, am stat aici, cu familiile noastre, cu copiii noștri, cu nepoții noștri. *Nu că n-am fi avut bani*, dar prea era sfidător, pe *sărăcia asta lucie*, să mergem, de nebuni, prin insulele Mediteranei! (C.V.T., Ședința Senatului din 19.05.2003).

Sărac este termenul de bază, fundamental neutru, în sensul că desemnează o realitate desigur neplăcută, dar care nu e supusă unei deprecieri afective: se vorbește astfel de un „cartier *al săracilor*" (EZ, 3551, 2003), în care „*săracii orașului* nu prea vor să se mute" (EZ, 3551, 2003), *sărăcia* rămânând un reper de descriere obiectivă a situației economice: „va funcționa, așa cum a hotărât guvernul, Comisia *Anti-Sărăcie* și promovare a *Incluziunii* Sociale (CASPIS)" (MB, 351, 2002). Cuvintele *bogat* și *sărac* sunt puse pe același plan al argumentării: „cred că și *tinerele femei bogate* din această țară vor avea plăcerea de a împărți cu *cele sărace, care sunt majoritare*" (M.M., discurs în Camera Deputaților, 30.09.2003). Mai puțin neutre sunt cuvintele *sărac* și *sărăcie* când apar însoțite de determinări expresive, intensive: *sărac lipit (pământului)* – „Stoica se dă *sărac lipit pământului*" (EZ, 2667, 2001); „Sunt *săraci lipiți,* dar nu le lipsesc banii de băutură" (EZ, 3546, 2003) – , *sărăcie lucie* – „*sărăcia lucie* în care se zbate a devenit o povară tot mai apăsătoare, de care nu va scăpa decât în mormânt" (G.Z., discurs în Senat, 29.09.2003). Oricum, *sărac* are și sensul stabil de marcă afectivă a compătimirii (*săracul* X = „bietul"), comun de altfel echivalentelor sale lexicale în mai multe limbi.

Marcarea afectiv-evaluativă e intrinsecă sinonimelor parțiale *sărăntoc* (negativ, peiorativ) și *sărman* (pozitiv, de participare afectivă). Aparținând registrului popular, cele

două cuvinte nu sunt foarte frecvente în discursul public de azi; *sărăntoc* e folosit cu o anume distanță ironică („bronzul fiind specific *sărăntocilor* și țăranilor" (EZ, 3375, 2003), mai rar ca termen de ofensă voită; *sărman* e desuet și populist („Bucureștenii *sărmani* își vor primi banii pentru căldură cu două luni întârziere", cotidianul.ro/1999). Mai actuale par a fi alte două căi de desemnare a *săracilor*: prin eufemizare birocratică (*defavorizați* vs. *privilegiați*) și prin minimalizare familiar-afectivă (*amărâți*). Ca orice eufemism, *defavorizat* ajunge cu timpul să intre în aproape toate sintagmele termenului substituit: „s-a triplat ajutorul acordat *familiilor defavorizate* pentru energia termică" (I.M., discurs în Camera Deputaților, 30.09.2003); „iată că se creează resurse bugetare pentru a veni și în sprijinul *celor mulți și defavorizați*" (*ibid.*).

Pe cât de nemarcat este *defavorizat*, pe atât exploatează tocmai zona afectivă termenul *amărâți*, care pare să se bucure de o mare popularitate, apărând frecvent în presă – „*amărât* se pot gospodări și își vor face cele necesare" (EZ, 3551, 2003); „să fac cantine sociale în tot orașul, unde să dau de mâncare *amărâților*" (EZ, 3551, 2003) – și chiar în dezbaterile parlamentare: „*oamenii ăștia amărâți*, în două bâte, sau cu căruciorul" (D.B, 10.02.2003, discurs în Camera Deputaților); „atunci nu s-a gândit la mame? Se gândește acum la cele care au milioane, zeci de milioane salariu. De ce nu s-a gândit la *cele amărâte* care nu au nimic...?" (M.A., 30.09.2003., *ibid.*).

Din păcate, prin folosirea familiarului *amărât*, compătimirea se asociază cu deprecierea mai mult decât ar fi de așteptat într-un discurs politic sobru.

1.5.2. *Biruri, taxe, impozite.* Vechea terminologie românească a impozitării e pitorească, impresionantă prin cantitate și diversitate. Aspectul ei caracteristic este dat de acumularea unor desemnări specifice pentru fiecare tip de taxă. Nu lipsesc desigur sintagmele – asocieri mai puțin stabile de termeni (*birul oștii, birul lefilor, birul untului; darea pentru stupi; dijma din brânză* etc.) – , dar foarte numeroase sunt seriile întregi de derivate. Cea mai reprezentativă serie e construită cu sufixul supinului verbelor de conjugarea a IV-a (*-it*), frecvent atașat sufixului de agent *-ar*, producând deci varianta *-ărit*: *albinărit, beșlegărit, căminărit, cășărit, cepărit, cerărit, ciblărit, ciohodărit, cârciumărit, concerit, cornărit, cotărit, fumărit, găletărit, gărdurărit, ghindărit, grosărit, ierbărit, măjărit, morărit, oierit, părpărit, pogonărit, poștărit, prisăcărit, săpunărit, sărărit, stânit, stupărit, tutunărit, țigănărit, văcărit, vădrărit* etc. Mai puțin numeroase sunt derivatele în *-(ăr)ie* (*cășărie, măjărie*) sau în *-(ăr)ici* (*vinărici*). O descriere istorică precisă și detaliată a fenomenului se poate găsi în dicționarul de *Instituții feudale din țările române* (Sachelarie, Stoicescu 1988), care cuprinde toți termenii mai sus citați. Desemnărilor de impozite li se adaugă serii de denumiri pentru slujbașii care le adunau (*birari, ciblari, găletari, mierari* etc.), pentru tipurile de impozitați (*birnic, lude*), pentru diversele scutiri de impozite (*ridicătură, scădere*), expresii precum *a da bir cu fugiții* ș.a.m.d. Câmpul semantic al impozitării reflectă suprapunerea mai multor straturi etimologice, cicluri istorice, influențe politice. În termenii de bază, miturile istorice se echilibrează: *darea* e o formație internă, dintr-un cuvânt de bază moștenit din latină, *dajdia* e de origine slavă, iar *birul* a fost explicat prin maghiară (în DA, cf. DEX), prin slavă sau prin turcă (DER). În terminologia veche, de mult ieșită din uz, sunt și alte împrumuturi – din slavă (*deseatină*), din grecește (*mortasipie*) etc. Modernizarea aduce neologisme, prin franceză (*taxă*) și prin refaceri culte după latină (*impozit*). În lexicul

vechi atrag atenția sensurile legate de situații foarte particulare (*cuniță* desemnează, printre altele, impozitul suplimentar plătit de fata care se căsătorește în alt sat) și chiar evoluțiile peiorative: *mâncătura* – „contribuție suplimentară pentru hrana slujbașilor" – pare a se asocia treptat cu ideea negativă de agresare a impozitatului.

Fenomenul impozitelor e prezent din plin și în cronici; la Neculce, cel puțin, informațiile esențiale despre noii domni privesc aproape întotdeauna nivelul și structura taxelor (în prefețele din perioada comunistă obsesia fiscală era uneori scuzată prin deplângerea orizontului îngust, „de clasă", al cronicarului-mare boier!). De la Neculce aflăm că Mihai-vodă „au scos *văcărit*, de i-au rămas blăstăm păn-acmu" (cap XXI), că Grigori-vodă „au rădicat *țigănăritul* și *morăritul* și *prisăcăritul* și *cârcimăritul*" (cap. XXII), iar Costandin-vodă „di toamnă au scos *văcărit* și *vădrărit* tot odată, și di iarnă civerturi și hârtii, iar di primăvară *pogonărit* și coniți" (cap. XXIII).

Asupra imaginației actuale, termenii ieșiți din uz acționează trezind asociații concrete și chiar comice: merită redescoperite cuvinte ca *gărdurărit* (taxe legate de viticultură, sancționând lipsa gardurilor sau alte nereguli), *ghindărit* (taxă pentru dreptul de a-și hrăni porcii cu ghindă din pădure), *ierbărit* (pentru pășunarea vitelor), *grosărit* (taxă pentru cei aflați „la gros", adică la închisoare), *săpunărit* (asupra producției de săpun). Denumirile nu sunt totdeauna transparente, și nu presupun neapărat relații de același tip: *tutunăritul* era taxa pe producția de tutun, dar *fumăritul* reprezenta impozitul pe casă (casa în care se făcea foc). E cert că ultima denumire stârnește cel mai mult imaginația și provoacă interpretări destul de libere, pentru că pare a sugera o culme a absurdului fiscal: taxa pe fum, pe imaterial și insesizabil. Conotațiile și etimologia populară contribuie la păstrarea în circulație a termenului, pomenit încă în discuțiile actuale, mai ales în ironizarea excesului de taxe: „Tu încă n-ai înțeles că ăștia ar pune impozit și pe *fumărit*, aer și soare?" (computergames.ro), „mai justifică ăștia multe taxe pe *fumărit* prin aderarea la UE ?" (daciaclub.ro). Uneori termenul e remotivat, fiind folosit cu referire directă la fumul produs de mașini: „Hai că asta e bună... o să ia taxă și pe *fumărit* (pe țeava de eșapament)" (daciaclub.ro).

Și tiparul derivativ tipic este folosit, parodic, pentru imaginarea unor noi forme de impozitare, ca în următoarele propuneri, care încep cu „taxa de cutremur" – „să-i spunem, popular, «cutremuritul»", continuând cu „taxa de ploaie, popular, «ploieritul»"; „taxa de inundație, popular, «apăritul»", până la „taxa de noapte – «promiscuitul»" (AC, 37, 1999).

1.5.3. *Lexicul corupției.* Cititorul textelor vechi românești rămâne impresionat de bogăția unui câmp lexical mereu actual: cel al mituirii. Unii termeni, precum substantivele *mâzdă* sau *ruşfet*, au ieșit între timp din uz. *Mâzdă* e atestat încă din primele traduceri românești, în psaltirile rotacizante – și chiar, ca termen de încadrare juridică, în vechile pravile. Gr. Ureche îl folosește frecvent; când povestește, de pildă, despre conflictele bisericești ivite în urma conciliului de la Florența, arată că prelaților ortodocși care se conformaseră hotărârilor occidentale episcopul de Efes „le da vină că au luat mâzdă" (Ureche 1955: 73). *Ruşfet* e la modă ceva mai târziu: curent în secolul al XIX-lea, cuvântul poate fi întâlnit la Alecsandri („Cât ruşfetul se iveşte/ Pe loc cinstea se topeşte") sau la N. Filimon („Am zis că isprăvniciile se dau cu ruşfet, ai înțeles ori ba?"), ap. DLR. *Mită* rămâne mai stabil: prezent, ca și *mâzdă*, în texte dintre cele mai vechi (de exemplu

în *Codicele Voroneţean* şi în tipăriturile lui Coresi), şi-a păstrat până azi neschimbate sensul şi forma (pierzând doar un sens secundar, de „camătă", pe care îl avea de altfel şi *mâzdă),* precum şi valoarea neutră, chiar juridică. *Peşcheş* şi *plocon* s-au îndepărtat parţial de semnificaţia generală – „dar" – sau oficială – „dar omagial" – plasându-se astăzi, în registrul familiar-ironic, în vecinătatea lui *mită.* Dicţionarele noastre înregistrează şi derivate ieşite din uz ale cuvintelor de bază de mai sus: *a mâzdi, mâzdelnic, ruşfetar, ruşfetărie, mituială, mitarnic* etc.; numărul lor e o dovadă suplimentară a importanţei domeniului pe care îl reprezintă. Domeniu oricum nuanţat de necesitatea de a desemna situaţii destul de variate: între seriile de termeni legaţi prin ideea de „supliment de plată" există diferenţe în funcţie de poziţia socială relativă a participanţilor la act, în funcţie de posibilitatea ca „mituitorul" să ofere bani sau obiecte, înainte sau după îndeplinirea unei cereri, pentru un serviciu legal sau ilegal etc. *Bacşişul,* de pildă, era în limba veche exclusiv darul (în bani) oferit inferiorilor, de obicei la ocazii festive; obiceiul, lipsit de conotaţii negative, devenea criteriu chiar în judecarea domnitorului – ca la Neculce, pentru care Ilieş-vodă „era şi darnic, bacşişuri da mari, că era om bun". *Peşcheşul* sau *ploconul,* în schimb, desemnau darul pentru superiori sau cel puţin egali. Oricum, toţi termenii în discuţie presupun un cadru oficial: funcţii, slujbe, un sistem preexistent, parazitat de instituţia „darului". Discursul comunist ataca, nu întâmplător, de preferinţă *bacşişul* care, în ciuda definiţiei foarte largi din DEX („sumă de bani dată, peste plata cuvenită, pentru un serviciu personal, pentru a câştiga bunăvoinţa sau protecţia cuiva"), şi-a păstrat limitarea la destinatari mărunţi (e puţin probabilă formularea „bacşişul dat ministrului X"). E amuzant că din toată seria de termeni ai corupţiei, DLRC (I, 1955) politizează, printr-o paranteză explicativă, doar substantivul *ciubuc:* „familiar, caracteristic pentru societatea burgheză".

În cazul substantivului *mită,* e instructivă o comparaţie între definiţia dată de I.-A. Candrea, în *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* „Cartea Românească" (CADE, 1926–1931) şi cea din DEX (1975): la Candrea *mită* înseamnă „bani, daruri ce se dau cuiva (în special unui slujbaş al statului, unui judecător etc.) spre a-l câştiga de partea sa, spre a-l îndupleca să facă un lucru neonest, nedrept, împotriva legii sau cugetului său"; în DEX (1975) este vorba de o „sumă de bani sau obiecte date ori promise unei persoane, cu scopul de a o determina *să-şi încalce obligaţiile de serviciu sau să-şi îndeplinească mai cu râvnă aceste obligaţii*"[11]. Principalele inovaţii sunt, cum se vede, „mita ca promisiune", dispariţia referirilor explicite la funcţii publice, dispariţia referirilor la norma morală (substituită de „obligaţiile de serviciu") – dar mai ales ideea mitei oferite pentru un serviciu perfect legal – executat „mai cu râvnă". Diferenţele dintre cele două definiţii se pot explica şi printr-o „rafinare a analizei" în dicţionarul mai nou, dar corespund cu siguranţă şi unei schimbări de mentalitate şi de comportament.

Structura etimologică a inventarului de termeni din domeniul corupţiei e dominată de turcisme – *bacşiş, ruşfet, peşcheş, ciubuc* –, suprapuse unui strat mai vechi slav: *mâzdă, mită, plocon.* Elementul latin nu e însă cu totul absent: verbul *a unge* e adus în acest câmp lexical prin metaforă; în expresia *a unge osia,* el apare, surprinzător, în

[11] În DEX 1996, apare doar o schimbare stilistică: „cu râvnă" e înlocuit de adverbul „conştiincios".

Letopiseţul lui Miron Costin: text nu foarte abundent în expresii populare şi familiare – ceea ce ar sugera că formula era în epocă de uz curent: „Ce, şedzându acolea la paşea Catargiul, aşteptând sosirea lui Ion Vodă, au simţit lucrurile într-alt chip, că-l agiunsésă pre paşea iară alte porunci împărăteşti pren silihtariul *şi-i unsesă osiia şi paşii Matei vodă"* (Costin 1958: 115).

Termenii mai recenţi, de circulaţie familiară (iniţial chiar argotică) sunt controversaţi din punctul de vedere al etimologiei: pentru *ciubuc* rămâne neclară legătura dintre sensul nou („bacşiş"), absent din dicţionarele de la începutul secolului, şi cele vechi („pipă cu ţeavă lungă"; „dungă"; „ornament arhitectural"; „acadea"); I. Iordan presupunea o evoluţie din ultimul sens, printr-o metaforă analogă cu aceea din expresia „a avea un ciolan de ros" (Iordan 1975: 339). Pentru *şperţ,* Al. Graur a propus etimonul german *Sperrzeug* „mănuchi de şperacle", legătura semantică fiind asigurată de metafora „deschiderii de uşi" prin mituire. În vremea din urmă circulă, pe lângă eufemismul tradiţional *dar,* unul mai „distins" în intenţie – *atenţie;* ca o confirmare a unei corupţii bine organizate există şi *dreptul* („dă şi la poliţie, că ştie să vină să-şi ia «dreptul»", în VP, 1991); lista se poate completa cu expresiile familiare de genul *a mişca din urechi, a deschide uşa cu piciorul* etc. O cât de superficială trecere în revistă a câmpului lexical al mitei îi atestă acestuia deopotrivă vechimea şi vitalitatea.

E interesant de văzut care este situaţia actuală, în ce direcţie se modifică raportul de frecvenţă şi trăsăturile semantice ale cuvintelor din respectivul câmp lexical. Termenul preferat în momentul de faţă – cel puţin în stilul colocvial – este *şpagă. Mita* a rămas un termen de specialitate (tehnic, juridic) destul de inexpresiv. *Bacşiş* s-a specializat pentru sumele mici, oferite *după* prestarea unui serviciu, în raporturi de inegalitate a poziţiilor, de la superior la inferior; nu este deci decât marginal legat de corupţie (ambiguităţile actuale provin şi din faptul că regimul totalitar tindea să identifice – prin formula „câştigurilor ilicite" – mituirea şi bacşişul): „Angajaţii hotelurilor şi restaurantelor de lux nu recunosc că primesc *bacşiş.* În Braşov *ciubucul* este un subiect considerat încă tabu" (brasov.monitorul.ro /arhiva/ 7.10.1999). Oricum, există contexte noi, moderne în care termenul e prezent într-un contrast stilistic voit: „Se acceptă *bacşiş* la livrare?"; „Trimite *bacşiş* virtual" (www.megamarket.ro). *Ciubucul* (care are în parte aceeaşi sferă semantică), termen încă destul de popular în urmă cu mai bine de un deceniu, se foloseşte tot mai puţin, fiind simţit ca învechit – şi a rămas definitiv asociat unei limite cantitative. În găsim totuşi uneori în concurenţă cu *şpaga* – „vameşul care ia *şpagă* pentru un transport de ţigări – să zicem că ia cam 1000 de dolari" (privirea.ro/ arhiva/ oct. 2001) – „Super-eroul, dând *ciubuc* vameşilor, la Sculeni" (monitorul.ro/ bomba /arhiva/ sept. 2001). *Ciubuc* desemnează azi şi câştigul obţinut prin munca „la negru": „grăbindu-se să termine mai repede lucrarea, că aveau de făcut un *ciubuc* gras după program" (monitorul.ro/ bomba/ arhiva/ febr. 2001).

Şperţ este tratat pe larg în DEX, cu o definiţie lungă şi detaliată, fiind însoţit de derivatele *şperţar, şperţui, şperţuială.* Nu pare însă a fi rezistat: atestările lui actuale sunt puţine, produse mai mult pentru variaţie sinonimică: „Într-o ţară infestată de corupţie, e posibil ca, dintre acei funcţionari, unii să ceară *şpagă.* Să-ţi găsească nod în papură ca să le iasă şi lor un *şperţ*" (admaker.ro/articole).

Şpagă are o etimologie incertă; s-au propus mai multe etimoane şi explicaţii ale evoluţiei sale semantice: ar reprezenta o schimbare de sens a cuvântului popular *şpagă*

(variantă a lui *spangă)*, de sursă rusă, cu sensul *„spadă"*, „baionetă"[12], sau ar proveni (mai credibil) de la o formă rusească sau ucraineană (*şpag*) cu sensul „buzunar" (DLR). Cuvântul nu apărea cu sensul actual la Candrea (CADE 1926–1931). În DEX, este definit minimal, prin simplu lanț de sinonime: „bacşiş, mită, şperț". După 1989 a devenit termenul preferat al desemnării corupției, folosit adesea în enunțuri generice: „contează şi pilele dar şi *şpaga* merge bine"; *„şpaga* rezolvă tot" (ejobs.ro); *„şpaga* este cuvântul cheie care rezolvă toate problemele în România" (sictir.org). Termenul nu are restricții cantitative, folosindu-se atât pentru sumele mici cât şi pentru cele foarte mari – „Locotenent de poliție – judecat pentru *şpaga* de peste 13.500 de dolari" (abuzuri.hypermart) – şi pentru diverse tipuri de interacțiuni sociale: „Să ne plătim oficial, cu chitanță, *şpaga* la doctor, *şpaga* de bac sau de licență, *şpaga* de angajare, *şpaga* de loc de veci, etc., cu TVA cu tot" (ziuadevest.ro/ arhiva, 16.01.2002).

Ca orice termen la modă, *şpagă* îşi dezvoltă şi o familie lexicală, încă neînregistrată în principalele dicționare: formată deocamdată din numele de agent *şpăgar* (= primitorul de *şpagă*): „Primăria Capitalei a fost ocupată numai de *şpăgari*" (EZ, 2318, 2000), folosit şi adjectival „patru ani de puşcărie pentru judecătorul *şpăgar"* (brasov.monitorul.ro/ arhiva/12.06.2001) –, din diminutivul *şpăguță* („Nicio *şpăguță*, nimic, niciun verzişor? Păi e posibil să avem asemenea pretenții?" – domino.kappa.ro) şi verbul *a şpăgui:* mai rar, pentru că se folosesc mai mult locuțiunile (*a da/a lua şpagă*), dar pe care îl găsim totuşi în texte, de exemplu la participiu – „Ultimul buticar taxat, amendat şi *şpăguit"* (arhiva C N).

1.6. Derivate ironice şi jocuri de cuvinte

La începutul anilor '90, discursul politic puternic polarizat a exploatat în scopuri polemice şi ironice procedeele de formare a cuvintelor.

1.6.1. *„F.S.N".* În discursul opoziției, puține cuvinte au avut un câmp derivativ mai bogat decât sigla desemnând partidul aflat la putere la începutul anilor '90: F.S.N. (= Frontul Salvării Naționale). „O anumită parte a presei", cu deosebire inventivă, a folosit mai ales procedeul derivării în scopuri ironice. Lista noastră, fatalmente incompletă, cuprinde termeni ca: *fesenism, fesenist, antifesenist, feseniot, fesenie, feseneu, fesenar, fesenariot, fesenități, fesejurnal, a feseni, a feseniza, Fesenuş Neagu, Feseneea campestris, fesenstroika*. Formații efemere, desigur, ca orice reflex lingvistic al unei realități politice limitate în timp – dar care ilustrează, cel puțin, o disponibilitate constantă a limbii spre derivare şi joc de cuvinte.

Se impun câteva observații: terminația *-u*, adăugată formei rezultate din simpla pronunțare a siglei (*fesene*) intensifică, prin caracterul său popular, de adaptare prea rapidă la tendințele curente ale limbii (care evită finala în *e* accentuat) – nota peiorativă a cuvântului; adjectivul şi substantivul *fesenist(ă)* aveau un sens restrâns (membru sau adept al partidului în cauză), şi unul lărgit, caracterizând o anume categorie sau mentalitate, indiferent de apartenența la partidul F.S.N. sau de votul în favoarea acestuia;

[12] Pentru sursa din urmă, tot I. Iordan presupunea o altă istorie destul de complicată, a mărfurilor verificate la vamă prin înțepare cu baioneta (Iordan1975: 338).

acelaşi sens larg era atribuit, în genere, şi de substantivul *fesenism* (se putea vorbi, astfel, de „*feseniştii* de la Pnom Pehn" – *Flacăra*, 39, 1990 – sau de un „*fesenism* contagios"). Sensul peiorativ mai puternic al sufixului de agent *-ar* este exploatat în *fesenar* (substantiv şi adjectiv: „maşina de vot *fesenară*", *Viitorul*, 112, 1990; „fandacsiile *fesenarului* sucevean", *ibid.*, 178, 1991). *Fesenia* („apriga fesenie ploieşteană" – *Contrapunct*, 40, 1990) denumeşte (ca „lăptărie", „cizmărie" etc.) o „firmă", deci organizaţia (locală) a partidului, văzută ca o prăvălie; în timp ce *feseniot* („presa feseniotă" – *Contrast*, 30, 1990) şi *fesenariot* (*Contrapunct*, 40, 1990) utilizează rezonanţele *fanariote* ale unei terminaţii greceşti puţin productive în română. Cuvintele-valiză şi latinismele inventate marchează neechivoc apartenenţa ori aservirea la un partid (sau, eventual, la o mentalitate); mai interesantă este existenţa în paralel a două verbe: *a feseniza* („*au fesenizat* cu înverşunare", *Dreptatea*, 205, 1990) şi *a feseni* („Să le mulţumim, *să*-i *fesenim*" – *Dreptatea*, 314, 1991) – primul având un sens mai stabil şi mai previzibil (în genul „a acţiona pe linia, cu ideologia sau tactica partidului FSN"), celălalt fiind o formaţie întâmplătoare (asociată probabil sonor cu *a firitisi*), tranzitivă, cu sens mai imprecis şi miză pe sugestie.

1.6.2. *„Zâmbet"*. Între alte cuvinte-emblemă, unul ale cărui derivate (în acest caz preexistente apariţiei sale în discursul politic) erau frecvent folosite cu aluzie directă sau indirectă la persoana preşedintelui Ion Iliescu sau la masca de facil optimism a multora dintre instituţiile puterii – a fost *zâmbet*. Un element exterior ridicat la valoarea de simptom îşi diversifica şi îşi lărgea (în cazul derivatelor curente) contextele de apariţie: „prietenii cu ochii oblici ai *zâmbitorului*" (CI, 10, 1991), „*zâmbăreţul* nostru" (*Timpul*, 31, 1990, 8), „scenariile *zâmbitoare*" (RL, 307, 1991) – ajungând inevitabil şi la formaţii neatestate de dicţionarele curente: *zâmbicios* („entitate gregară şi *zâmbicioasă*", *Caţavencu*, 23, 1991), *zâmbilici* (Caţavencu, 11, 1991) – sau la modificări de regim gramatical – verbul intranzitiv *a zâmbi*, de pildă, căpătând un participiu cu sens pasiv: „imaginile selectate, prezentate şi *zâmbite* seara de Cornelius Roşiianu" (EM, 23, 1991). În sfera aceleiaşi noţiuni variaţia era produsă şi de echivalente în limbi străine – „traseul prezidenţial al lui *Smiley*" (*Caţavencu*, 46, 1991) – sau de parafrazarea – dublu aluzivă – a unei locuţiuni: „ne putem face liniştit *de surâsul* Europei" (*Accent*, 8, 1991).

1.6.3. *„Emanaţie"*. Calitatea polisemantismului a dezvoltat-o, în cel mai înalt grad, la începutul anilor '90 un al treilea termen a cărui carieră politică stă sub semnul ironiei: *emanaţia*. Împrumuturile *emanaţie* şi *a emana* şi participiul adjectivizat ori substantivizat al verbului, *emanat*, stabilesc relaţiile cele mai diverse cu regenţii şi determinanţii lor. Preluat din clişeul iniţial al Puterii – „Suntem emanaţia revoluţiei" –, substantivul conota, în toate apariţiile sale, implicarea guvernamentală: „*emanaţii* ale Puterii" (*Contrapunct*, 44, 1990), „*emanaţii* ale unei gestiuni economice defectuoase" (RL, 405, 1991), „nudele *emanaţii* ale comerţului socialist (...), numite magazine de stat (degeaba)" (*Timpul*, 30, 1990) – gradul de concreteţe al „produsului" sporind distanţa metaforică şi, implicit, ironia: „*o emanaţie* de nivelul gazetei *Azi*" (EM, 11, 1990). Mai inventive erau cazurile în care termenul se folosea ca sinonim pentru cuvinte foarte depărtate de sensul său iniţial – tratat ca şi când ar fi fost cu adevărat un termen serios al

limbajului politic (organizatoric!) – „sediul *emanației* ieşene F.S.N." (OS, 1, 1991) – sau ca un cuvânt de bază al lexicului general, substitut în expresii şi locuțiuni: „nu mai au picătură de *emanație* în sânge" (RL, 228, 1990). De emanat, putea emana orice: texte comunicate, acțiuni, formațiuni – astfel încât verbul a ajuns să fie folosit absolut: „implementează, *emanează*, surâd" (*22*, 13, 1991). Dacă *emanații* şi mai ales *Emanatul* au căpătat un referent precis (de exemplu în lozinca „Jos *Emanatul*!"), adjectivul s-a depărtat cel mai mult de sensul inițial şi de valoarea de participiu în utilizările glumețe cu sens vag şi cu grad de comparație: „tot ce are *mai emanat* țara", „fiecare *mai emanat* decât celălalt" (RL, 228, 1990).

Foarte puține din sensurile şi valorile conotative analizate (**1.6.1.–1.6.3.**) s-au mai păstrat, după 15 ani. *Zâmbetul* e probabil o trăsătură prea generală pentru a rămâne definitiv asociată cu un personaj politic. Chiar termenul *zâmbilici* e folosit, în jargonul internetului, ca echivalent familiar pentru *smiley* (desenele zâmbitoare care se pot introduce în mesaje, pentru a suplini absența mimicii din comunicarea orală): „vroiam să bag *un zâmbilici*..."; „te străduieşti să bagi *zâmbilicii* atunci când trebuie" (forum.fanaticgamer.ro) etc. Nici *emanarea* nu mai este foarte prezentă în limbajul politic[13]. S-a păstrat, surprinzător, *fesenist*, în ciuda trecerii unui număr destul de mare de ani de la schimbarea denumirii partidului şi a siglei; mai puțin în limbajul politic şi jurnalistic: „fostul *fesenist* Cazimir Ionescu revine în prim-planul vieții politice după o absență de aproape şase ani" (EZ, 10.03.2006) – şi mai mult în comentariile cititorilor – „securist şi *fesenist* sunt două lozinci scoase din disperare de la naftalină" (forum *Cotidianul*, 17.10.2006).

1.6.4. *„Cotroceni".* Limbajul politic utilizează adesea metonimia prin care numele unei instituții sau persoane oficiale e substituit de cel al locului în care aceasta îşi are reşedința, de „adresa" sa; procedeul este internațional (*Quai d'Orsay, Downing Street 10*); în presa românească, sunt folosite curent denumirile *Palatul Cotroceni* şi *Palatul Victoria* pentru a desemna preşedinția, respectiv guvernul. Un pas mai departe e făcut prin renunțarea la „palat"; mai puțin protocolar, într-un stil publicistic mai alert, apare doar toponimul *Cotroceni*: „Articolele sale caustice au făcut-o indezirabilă pentru *Cotroceni*" (EM, 19, 1992). Când transferul de sens e dus până la capăt, e însoțit de unele mărci formale (de pildă, articularea); fenomenul a fost vizibil mai întâi în textele umoristice: „inițiative ale *Cotroceniului*" (AC, 8, 1991), dar ulterior s-a răspândit: „*Cotroceniul* nu-l vrea pe Cioroianu la Externe" (ZI, 20.02.2007).

La începutul anilor '90, când polemicile jurnalistice îl vizau adesea pe preşedintele de atunci, Ion Iliescu, desemnat frecvent prin formule aluzive şi ironice, frecvența toponimului *Cotroceni* a fost extrem de ridicată, având drept consecință şi producerea unui

---

[13] Totuşi, Bidu Vrânceanu (2003:292), urmărind exact evoluția în timp a acestor sensuri contextuale, constată păstrarea lor parțială: „Afirmam că odată cu estomparea motivării extralingvistice sensul politic determinat al lui EMANA («produs al revoluției din 1989», însoțit în general de valori depreciative) poate dispărea. El este însă înregistrat şi în prezent cu acelaşi sens (eventual mai puțin depreciativ): «în postcomunism, elitele politice EMANATE" 22, nr. 657, 2002; «elementele antireformiste EMANATE din fosta nomenclatură» id. Se remarcă extinderea acestui sens şi dincolo de presă sau texte social-politice în alte texte specializate (lingvistică): «această carte este o „EMANAȚIE" a Revoluției din 1989», Tatiana Slama Cazacu 2000: 7".

număr destul de mare de derivate – aproape toate formații glumețe: *cotrocenian, cotrocenist, cotrocenesc, cotrocenizare, cotrocenat, cotrocean, cotroc.* N-am observat însă, deși derivarea regresivă a acționat și ea, să se fi „redescoperit" verbul *a cotroci.*

Verbul *a cotroci* este înregistrat de Dicționarul academic al limbii române (și de alte câteva dicționare anterioare), cu două sensuri: „1. a căuta cu de-amănuntul, a scotoci, a cotrobăi, a scormoni"; 2. „a adăposti" (DA). Cuvântul apare cu etimologia incertă (se fac trimiteri la posibile surse din maghiară) și cu o variantă *a cotroși* – „a bulduși, a scociorî, a cotrobăi"; „a astruca, a înveli etc.". Există, în plus, *cotroc,* o variantă. a substantivului *cotlon* „ungher, ascunziș", „atestat cu sensul de „culcuș, adăpost". Indiferent de calea reală de formare a toponimului *Cotroceni,* legătura lui cu această familie de cuvinte pare foarte evidentă. În *Istoria Bucureștilor* a lui N. Iorga există un pasaj care astăzi nu poate decât să ne amuze, prin inevitabile asociații de idei: „La Cotroceni, al cărui nume chiar înseamnă un loc unde se «cotrocește» cineva, sau, cum se zice în Banat, se cotârșește, era marea pădure în care (...) Șerban Cantacuzino (...) a izbutit să găsească un adăpost" (Iorga 1939).

Verbul *a (se) cotroci,* oricum popular, pare să fi dispărut cu totul din lexicul vorbitorilor actuali; altminteri, cu sensurile sale (în special „a se adăposti", care își poate pierde neutralitatea în sinonime parțiale, marcate stilistic, precum *a (se) aciua, a (se) pripăși, a (se) oploși* etc. și cu sonoritatea expresivă – neeufonică –, ar fi fost cu siguranță actualizat în jocurile de cuvinte prin care se manifestă umorul politic românesc.

Adjectivele care trimit la sfera prezidențială sunt *cotrocenian, cotrocenesc* („budoarul cotrocenesc", AC, 8, 1992), dar mai ales *cotrocean,* obținut direct din numele propriu prin conversiune (procedeu la modă în limbajul publicistic actual, vezi „reforma *stolojană*", din numele propriu *Stolojan*): „consilierul *cotrocean*", „poetul *cotrocean*" (AC, 8, 1992); formele circulă, trec dincolo de paginile revistei în care au apărut prima dată (adjectivul în cauză apare, în construcția „devotatei cronicare *cotrocene*", și în EM, 10, 1992). Variantele derivării spontane sunt uneori înșirate, puse la dispoziția cititorului: „o fi rămas, fără măcar să-și fi dat seama, pur și simplu *cotrocenian/cotrocenist/cotroc*" (*Luceafărul,* 4, 1992).

După aproape 15 ani, formele sunt în evident regres; dintre ele supraviețuiesc mai ales *cotrocean* și *cotrocenist.* Primul apare, de exemplu, în titlul „Epistola lui Patriciu către *cotrocean* și *victorian*" (*Curentul,* 18.11.2005), ale cărui referiri prin jocuri lexicale sunt decodate în textul articolului: „Scrisoarea pe care șeful companiei Rompetrol, Dinu Patriciu, a adresat-o *președintelui* Traian Băsescu și *premierului* Călin Popescu Tăriceanu". Președintele este desemnat prin termenul *cotrocean,* iar primul ministru prin *victorian* (de la *Palatul Victoria*). *Cotrocenist* e folosit, în anii 2005–2007, pentru a-i desemna ironic pe partizanii președintelui.

Dacă sensul adjectivelor e foarte ușor de dedus din legătura lor cu numele propriu care le-a stat la bază, alte derivate sunt mai mult aluzive, cu sens mai larg și mai puțin precis; *cotrocenizare,* de pildă – „deziluzionat de «cotrocenizarea» Revoluției" (TL, 621, 1992) – își precizează sensul doar în context (unde ar însemna, în linii mari, „acaparare, confiscare de către președinte – și de persoane din anturajul său"); izolat, ar putea fi interpretat și ca „mutare la Cotroceni", „transformare după modelul Cotroceniului" etc. Și substantivul *cotrocenat* este explicabil doar în contextul în care a apărut, într-o serie construită în parte pe criterii formale; poate de aceea ambiguitatea cuvântului nici nu e

complet eliminată, mai multe asociații stabilindu-se în jurul ideii de „putere cu sediul la Cotroceni"; „Toți vreți regate, toți vreți *cotrocenate*, toți vreți anticipate ..." (RL, 42, 1991).

Toponimul *Cotroceni* apare, în fine, în construcții perifrastice – „amenință *Republica de la Cotroceni*" (*Cotidianul*, 76, 1992) –, mai ales în cele care îl desemnează, ironic, pe președinte – parodiind formulele solemne, hiperbolice ale limbii de lemn; în primii ani în care era președinte, Ion Iliescu a fost numit, printre altele și în chip cu totul glumeț-efemer, „Titanul de la Cotroceni" și „Leul din Cotroceni"[14] (AC, 6, 1991).

1.7. Polemici condensate în formule de desemnare: „evenimentele din decembrie"

Diversitatea desemnărilor unui fapt istoric e de obicei conștientizată de vorbitori, fiind resimțită ca un simptom al diferențelor de atitudine politică. Într-o alegere lingvistică se manifestă o opțiune ideologică. E interesant că aproape fiecare expresie folosită pentru a denumi evenimentele din decembrie 1989 a putut fi interpretată ca reflectând puncte de vedere distincte, chiar diametral opuse, și a fost deopotrivă incriminată ori adoptată, din motive diferite, de adversarii politici. Formulele care conțineau termenul-cheie *revoluție*, mai frecvente în imediata apropiere a evenimentelor, la sfârșitul anului 1989 și la începutul lui 1990, s-au păstrat apoi pe de o parte în discursul oficial, mai ales în momentele de celebrare, pe de alta în texte polemice, în care autorii își motivau de obicei alegerea lexicală („atunci după revoluție – căci, totuși, și revoluție a fost", RLit, 244, 1990). Succesul cel mai mare l-a înregistrat, până la urmă, termenul *evenimente*, folosit singur sau în sintagme lămuritoare. Alegerea prudentă nu a fost totdeauna interpretată ca neutră, în ea percepându-se o negație implicită, sceptică, a termenului *revoluție*. De aceea, opozanților care au vorbit despre *evenimente* li s-a putut reproșa (de către cei aflați mai mulți ani la putere) fie discursul suspicios, presupunerea unei lovituri de stat, fie discursul minimalizator, refuzul de a recunoaște radicalitatea schimbării. O nuanță ironică s-a manifestat în folosirea cu majusculă a cuvântului – „până la *Evenimente*" (AC, 45, 1992); parodia directă a asociat scrierea cu inițiale majuscule cu lexicul devalorizant: „Evenimentele Nasoale din Decembrie" (AC, 21, 1992).

Un mod de a evita disputa *revoluție* vs. *evenimente* a fost mutarea centrului de greutate pe determinant, deci preferința pentru cuvântul *decembrie*, prezent în ambele tipuri de sintagme – „revoluția din decembrie" și „evenimentele din decembrie". Maxima prudență s-a întâlnit aici cu maxima inventivitate, sintagma al cărei punct stabil a devenit precizarea temporală „din decembrie" suferind substituții expresive, mai ales în notă cinică și sarcastică. Au existat și formule patetice lansate cu toată seriozitatea, precum cuplul antitetic de hiperbole meteorologice: „*dogoarea* din decembrie" (*Adevărul*, 82, 1990) și „*viforniță* din decembrie" (*Națiunea*, 50, 1994). Cele mai multe dintre formulele ironice apărute între timp și dezvoltate prin sinonimie și analogie conțin ideea de mulțime și de agitație, într-un registru predominant familiar: „*vânzoleala* din decembrie" (*Cuvântul*, 34, 1992), „*învălmășeala* din decembrie" (AC, 45, 1992), „*tiribomba* din decembrie" (AC, 27, 1992), „*aglomerația* din decembrie" (RL, 1089, 1993), „*zăpăceala* din decembrie" (RL, 1868, 1996), „*vâjâiala* din

[14] Ultimul se bazează și pe o ambiguitate de referent: la Cotroceni există statuia Leul...

decembrie" (RL, 1854, 1996). Formulele lui Mircea Dinescu – din *Pamflete vesele şi triste*, 1996 –, sunt cele mai imprevizibile, pentru că elementele din tiparul dat se modifică permanent în funcţie de context; apar astfel „*micul potop* din Decembrie" (p. 47), „*marele dopaj* din decembrie" (p. 59), „*digestia* din decembrie" (p. 94) etc. Foarte des, referirea la revoluţie şi precizarea temporală actualizează unul dintre clişeele politice comuniste: denumirea „Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie": „Marea Revoluţie Socialistă din... Decembrie" (*Phoenix*, 37, 1990), „«marea aglomeraţie» din decembrie" (RL, 1025, 1993), „Măreţul Paricid din Decembrie" (AC, 45, 1992) „*marea înghesuială* din decembrie" (Dinescu 1996: 84).

În Şedinţa comună a Camerei Deputaţilor şi Senatului din 20 decembrie 2005, de comemorare a evenimentelor din decembrie 1989, vorbitorii s-au referit la *Revoluţie* şi la „*mişcarea revoluţionară românească din decembrie 1989*, pornită dintr-o revoltă transformată într-o revoluţie" (R. Theodorescu, cdep.ro) – sau au evitat o alegere, vorbind de „ceea ce s-a întâmplat în Decembrie 1989"; „revoluţie, lovitură de stat, loviluţie" (Crin Antonescu, *ibid.*).

Varietatea formulelor de desemnare ilustrează nu numai incertitudinea politică şi istorică, dar şi inventivitatea, umorul crud, ironia anti-festivistă şi chiar (pentru că formulele cele mai demitizatoare sunt folosite de autori care nu pot fi bănuiţi de „nostalgii" politice) tensiunea autoironică.

2. Emfază şi ironie: identitatea naţională şi locală

2.1. „Poporul acesta"

Registrul predilect al presei naţionaliste şi ultranaţionaliste este injuria vulgară; e totuşi instructiv să ne oprim şi asupra domeniului (incontestabil mai restrâns) al personajelor şi noţiunilor pe care ea le propune ca pozitive. Acolo unde ar trebui să apară – să se lase, măcar, întrevăzute – valorile în numele cărora se incriminează şi se ameninţă, lucrurile sunt de o dezolantă simplicitate. De la repetiţia pură la metaforele-clişee şi la mărcile emfazei, ceea ce contează e doar funcţia incantatorie şi dominanta afectivă a limbajului.

În *Dicţionarul grotesc* publicat în 1869 în *Convorbiri literare*, Alecsandri înşira sintagme al căror mecanism, cel puţin, ne apare şi azi ca extrem de familiar:

> Statul român – Monitorul român – Ziarul «Românul» – Pasagiul român – Strada română – Teatrul român – Ateneul român – Academia română – Camera română – Senatul român – Otelul român – Cafeneaua română – Croitor român – Crâşmar român – Caşcaval român (...) etc., etc., tot român, toţi români şi încă şi în veci români! În prezenţa acestui nume de român, care a ajuns a fi o mască pusă şi pe instituţii, şi pe dughene etc., cu o profusie ridiculă, fie cine este în drept a se întreba dacă nu cumva românii se tem să fie confundaţi cu chinezii în ţara lor? (Alecsandri 1974: 332–333)

Obsesia pe care o trădează şi în prezent fenomenul[15] merită să fie luată în seamă.

---

[15] Cu unele comice racordări la ideea „deschiderii": pe uşa unei săli dintr-o universitate particulară – „Universitatea europeană X" – stătea scris, la începutul anilor '90, „Amfiteatrul *România internaţională*".

Cine ar avea disponibilitatea analitică de a elimina din articolele *României Mari* toate pasajele violent injurioase (despre al căror limbaj incredibil s-a scris destul şi se scrie acum mai puţin doar dintr-un firesc sentiment de saturaţie şi respingere), pentru a încerca să descopere izotopia valorilor propuse, ar putea descoperi lucruri nu mai puţin tipice: de exemplu, frecvenţa extremă a nominalelor „românii", „poporul român", „populaţia României"[16], cărora le sunt atribuite, după o schemă repetată aproape fără excepţie, roluri pasive, de obiecte ale unor acţiuni violente. „Poporul român" e „înjurat", „împroşcat cu noroi şi venin", „terorizat", instigat, denigrat, omorât („ungurii n-au avut altă treabă decât să omoare români în mod bestial") etc.; principiul se aplică şi unor entităţi mai abstracte: „specificul naţional românesc (...) a fost spurcat în permanenţă". Efectul unei asemenea aglomerări de acţiuni suportate e justificarea ipoteticei reacţii, anunţate ameninţător în final de articol: „când vor veni mulţimile de români de pe Văile Mureşului, şi Arieşului, şi Oltului, şi Prutului ca să facă ordine..."; „Nu vă jucaţi cu răbdarea românilor, eu v-am mai spus-o!". Personajului colectiv îi sunt atribuite din oficiu unitatea, unanimitatea de păreri, numărul mare: „Sunt unul din milioanele de români ai acestui scump şi brav popor...", „noi, cca 20 milioane de români...", „o ţară întreagă"; e ceea ce permite banala personificare transpusă mai ales în metafore corporale: „trupul poporului român" sau (cu o hiperbolă hilară prin asocierea adjectivului *infinit* cu substantivul derivat dintr-un verb cel mult repetitiv, nu durativ) „infinită pălmuire a obrazului poporului român". Determinările substantivului „popor" (pentru ale cărui accepţii sociale v. mai sus, **1.4.4.**) sau ale echivalenţilor lui sunt folosite fără nicio reticenţă, în asocieri previzibile: *scump, brav, sfânt, minunat* – „poporul sfânt al acestei ţări"; „aceşti minunaţi români"; „minunate fapte ale unor curajoşi români de-ai noştri" etc.

Absolut specifică acestui stil este folosirea emfatică a demonstrativului cu valoare deictică: „poporul *acesta*"[17]; structura evocă o situaţie de comunicare de tip retoric, în care oratorul arată, simbolic, către o entitate monolitică şi controlabilă, pe care o strânge într-o formulă şi într-un unic gest. Formula presupune şi o detaşare (e un act lingvistic total diferit de acela, la fel de frecvent, al includerii şi omogenizării unei mulţimi printr-o persoană I plural ambiguă: *noi*), o falsă plasare a vorbitorului în afara (deasupra) implicării sale personale.

Dintr-un inventar care părea devalorizat de vreun secol, procedeele stilistice cele mai naive – şi care ar fi putut părea apte doar de o utilizare ironică – îşi dovedesc eficacitatea; de pildă, singularul generic şi adresarea retorică: „Să moară *românul* de foame (...)?; „Priveşte, *române*, şi adu-ţi aminte...". Hiperbola aparţine aceluiaşi cod şi funcţionează într-o manieră degradată, mecanică: „ura voastră faţă de tot ce este românesc". Regula multor determinări sau enunţuri o constituie informaţia superfluă, cu simplu efect emoţional, de insistenţă (subliniat şi de diversitatea mijloacelor grafice –

---

[16] Toate exemplele din această secţiune (**2.1.**) provin din *România Mare*, 34, 1991.

[17] Şi în discursuri politice din alte momente şi cu alte orientări ideologice, termenul *popor* e adesea marcat emfatic de determinări („*acest* popor", „popor *român*"): „este necesară mobilizarea energiilor puternice, curate şi autentice de care dispune *acest popor*" (UFD, „Apel către români", 2000); „sărăcit, mințit, batjocorit şi sfidat de o liotă de pseudopoliticieni cu aere de primadonă, *acest popor*..." (AE, 380, 1999); „actuala coaliţie nu a reuşit decât să batjocorească sistematic *această ţară şi acest popor*" (AE, 417, 2000)"; „este nevoie ca opoziţia să convingă *acest popor amărât* de necesitatea alternativei" (RL, 1270, 1994).

majuscule, caractere diferite): „însuşi numele ţării – ROMÂNIA"; „ţăranul român Mihăilă Cofariu"; „AICI ESTE ROMÂNIA". De cele mai multe ori se implică şi o opoziţie cu un termen neexplicitat, dar deductibil din context: „De ce tulburi liniştea căminelor ROMÂNEŞTI (...)?". Într-un asemenea registru schematizat e firesc ca împotriva oricui şi pentru orice să existe un singur tip de acuzaţie, variind doar lexical: „trădare de ţară"/"de patrie", „vânzare de neam"/"de ţară" (cu varianta, pentru scriitori, „vânzare de ţară şi de cultură românească"), „trafic de ţară". E clar că în acest tip de texte *românul, naţia, neamul, poporul* etc. sunt concepte bazate nu pe o judecată de existenţă, ci pe una valorică (şi globală); calitatea e contestabilă şi se poate vorbi de „aşa-zişi români"; în acelaşi timp, criteriile judecăţii lipsesc cu desăvârşire. Se explică astfel circularitatea şi vidul de conţinut al fenomenului: sunt „români" doar cei ce aderă la grupul care îi numeşte astfel – sau, până la probe contrarii, cei care nu contestă acest grup. Exemplele anterioare fac vizibilă schema din pricina căreia stilul „nobil" al publicaţiilor de acest gen poate părea chiar mai îngrijorător decât cel „vulgar".

2.2. Clişeul patriotic: *„plai"* şi *„meleag"*

Mai multe cuvinte populare au fost transformate în ornamente literare şi s-au banalizat în discursul didactic şi publicistic – mai ales în cel de orientare naţional-propagandistică. Neaoşismele – considerate cuvinte „poetice", „pitoreşti" – au devenit clişee ale limbii de lemn în varianta ei lirică. Două dintre ele – *plai* şi *meleag* – au fost folosite, mai ales la plural, pentru a desemna spaţii geografice largi – şi neapărat româneşti. Istoria celor două cuvinte e semnificativă şi nu perfect simetrică. *Plai* ilustrează preluarea şi clişeizarea unei tradiţii literare. Cuvântul popular are sensuri geografice destul de precise: „coastă de munte, versant"; „zonă de platou montan folosită ca păşune"; „drum în regiune muntoasă"; e bine cunoscut şi sensul de „veche subîmpărţire administrativă a ţinuturilor de munte" (de unde şi sintagmele „vătaf de plai", „căpitan de plai"). Nuanţele semantice ale cuvântului popular *plai*, atestările sale, informaţiile pe care le oferă despre civilizaţia tradiţională românească sunt minuţios descrise în cartea profesorului Grigore Brâncuş, *Istoria cuvintelor* (1991: 75–78). Numai că pe cât de interesant e uzul popular al cuvântului, pe atât de vagă şi banală devine în timp folosirea sa cultă – pentru a desemna orice întindere de pământ. Probabil că soarta termenului *plai* a fost decisiv influenţată de prezenţa în primul vers al *Mioriţei*, varianta Alecsandri: a devenit astfel, odată cu textul care îl cuprindea, o emblemă naţională. Cuvântul apare la Alecsandri („dulce plai"), la Coşbuc („plaiul alb al ţării"), la Goga („ţărâna plaiurilor noastre"); nu e tipic pentru Eminescu, care îl foloseşte fie, sub influenţa înaintaşilor, în poeziile de tinereţe, fie în combinaţii lipsite de conotaţia locală („Vede luna ce pluteşte peste plaiul Eschişer"). Poezia proletcultistă, reportajul liric şi optimist din perioada comunistă îşi găsesc curând în *plai* un cuvânt comod: sintagme de genul „plai românesc", „plai de baladă" proliferează în anii '50–'80. DLR (Tomul VIII, 1977) înregistrează câteva contexte tipice, cum ar fi enunţul: „Pe plaiurile întinerite ale patriei, satul socialist îşi scrie impetuos noua istorie" (din *Lupta de clasă*, 1962).

Evoluţia cuvântului *meleag* pare mai puţin mediată de tradiţia literară. Termenul popular, cu sensul „întindere de pământ în vecinătate; împrejurime; ţinut" e folosit pentru culoare locală de Vlahuţă, Hogaş, Sadoveanu (citaţi în DLR); pe cât se poate afirma fără

o verificare serioasă, nu e caracteristic pentru poezia clasică şi sămănătoristă. Destinul lui este decis tot de presa şi literatura proletcultistă, aflate în căutare de neaoşisme: „Satul s-a instalat pe meleaguri noi şi a început o viaţă nouă"; „a dispărut de pe meleagurile noastre flagelul şomajului" (*Scânteia,* 1952, 1953, ap. DLR).

Repetiţia obsesivă a plaiurilor şi a meleagurilor s-a produs în contexte stereotipe – verbul care li se asocia cel mai des fiind probabil *a poposi* – sau în încercări de inovaţii producând combinaţii imposibile („acest meleag de lume", în RL, 23.08.1989).

Cele două cuvinte continuă să apară în limbajul politic şi jurnalistic de după 1989, dar sunt în evidentă scădere, condiţionată şi de restrângerea contextelor liric-festiviste; se observă şi o anume marcare ironică – de pildă, în combinaţie cu determinări non-autohtone – „pentru prima dată *pe plaiurile lui Platon şi Socrate*" (EZ, ediţia de prânz, 308, 1993); „un laureat al premiului Nobel, trăitor *pe meleaguri învăţate cu altă orânduire*" (RL, 770, 1992); artificialitatea unor asemenea asocieri (la limita dintre seriozitate şi parodie) nu produce un efect stilistic tocmai reuşit. Ironia e prezentă şi în jocul de cuvinte din titlul revistei *Plai cu boi* (asociind titlul din engleză – *Play-boy* – cu cadrul bucolic evocat de temenii româneşti).

În limbajul politic actual, termenii *plai* şi *meleag* reprezintă clişee asociate preferenţial discursului naţionalist: „Vreau o Ţară normală, o ţară a tuturor celor care locuim *pe aceste mirifice plaiuri* şi se numeşte România!" (Şedinţa Camerei Deputaţilor, 7.09.2004); „continuitatea noastră *pe aceste plaiuri*" (*ibid.*, 5.09.2006); „Buziaşul s-a impus, pe plan regional şi naţional, prin podgoriile sale, o îndeletnicire care, de asemenea, dăinuie de secole *pe aceste meleaguri*" (Şedinţa Senatului din 11.04.2005). Nu întâmplător, clişeul include şi demonstrativul cu uz deictic (*aceste plaiuri, aceste meleaguri*), ca mijloc suplimentar de emfază. Într-un discurs, formula *aceste meleaguri* se repetă în aproape fiecare enunţ:

> Vin de pe *aceste meleaguri*, după ce la sfârşitul săptămânii trecute i-am întâlnit în comunele şi oraşele judeţului pe fiii *acestor meleaguri* atât de des frământate de istorie. Ei ne-au reamintit de eroii noştri naţionali care s-au născut pe *aceste meleaguri*. L-au numit pe Iuliu Maniu ca pe un sfânt care, jertfindu-se pentru popor, lăsa în urmă speranţa unor harnici administratori ai intereselor naţionale. Cei care credeau după Revoluţia din decembrie 1989 că spiritul lui Iuliu Maniu renaşte, au rămas muţi în faţa politicii duse de actuala coaliţie guvernamentală, care promovează în decizii guvernamentale interese contrare spiritului românesc, intereselor convieţuirii în pace şi linişte pe *aceste meleaguri transilvane*. (Şedinţa Camerei Deputaţilor, 30.09.1997)

2.3. Reacţii ironice – formule parodice

Retorica politică naţională e atât de puternică, încât – cel puţin pentru unii vorbitori – s-ar părea că anumite sintagme nu mai pot fi folosite decât în mod ironic.

De exemplu, familia lexicală a lui *român* (*românesc, româneşte)* apare adesea în sintagme neaşteptate şi îşi actualizează conotaţii ironice (mai ales prin termeni ca *românaş, româncuţă, românache* etc., sau prin grafia caragialiană ori aluzivă *rromân*).

Tendinţa demitizantă şi autoironică se manifestă şi în folosirea automatică a determinanţilor din seria *patrie, naţie, neam, popor* pe lângă nominale care contrazic presupoziţia de orgoliu naţional: „în *braconierii patriei* a intrat frica" (RL, 2094, 1997); „printre *şuţii patriei*" (RL, 2073, 1997); „Se pare însă că asta funcţionează, altfel cum ar

ieşi mereu în cărţi «*cineastul naţiei*»?" (*Gândul*, 29.12.2006); „Ion şi Ilie Moromete, *intelectualii naţiei*" (*Deşteptarea*, 5.07.2006), „*bărbaţii naţiei* sunt încântaţi" (*22*, 839, 2006); „*strategii neamului*" (SF, 29.08.2005).

O mare cantitate de perifraze ironice a fost dezvoltată în ultimii ani pentru a-i desemna, în limbajul jurnalistic, pe parlamentari. Aceştia sunt numiţi *aleşii naţiei* (RL, 443, 1991) şi mai ales *aleşii neamului* („mărirea salariilor *aleşilor neamului*", EM, 25, 1993; „regretul general al jurnaliştilor, aflaţi acum la o distanţă foarte mare de *aleşii neamului*", RL, 2029, 1996; „*aleşii neamului*, încinşi de febra evenimentelor politice, în ciuda gerului hibernal, au «uitat» să-şi publice averile", *Ziua*, 1.02.2006; „*aleşii neamului* îşi duc patrupezii la noul hotel pentru câini şi pisici", *As*, 452, 2001). Frecvente sunt şi echivalentele *aleşii poporului* („Virusul «Bombonel" îi intoxică pe *aleşii poporului*", EZ, 739, 1994; „*aleşii poporului suveran*", EM, 48, 1994), *aleşii noştri* („momentul în care «*aleşii noştri*» ne vor vorbi", RL, 2030, 1996) – sau chiar, cu emfaza suplimentară a antepunerii adjectivului posesiv, *ai noştri aleşi* („i-a muştruluit zdravăn pe *ai noştri aleşi*", EM, 48, 1992). Ca şi în alte cazuri, perifraza ironică naţională se poate extinde şi asupra unor realităţi externe – „delegaţia română a avut ocazia să vadă în direct modul în care «*aleşii poporului american*» susţin interesul public" (RL, 2152, 1997); chiar în asemenea cazuri, ironia vizează însă, aluziv, tot obsesiile naţionale. Efectul comic se poate accentua şi prin contaminarea cu alte clişee: prin analogie cu *masele de alegători*, se vorbeşte despre *masele de aleşi:* „a dat mai întâi cuvântul liderilor grupurilor parlamentare ca să lămurească *masele de aleşi*" (EM, 25, 1993). În fine, o ultimă direcţie de amplificare a variaţiei nu mai priveşte atât retorica patriotică, cât stilul oficial ceremonios, în care epitetul-cheie, prezent în formula completă şi elaborată, este *distins:* „alte ipostaze mai puţin «de lucru» ale *distinşilor aleşi ai ţării*" (RL, 2160, 1997). Atitudinea respectuoasă presupusă de formula-tip intră în contrast cu tonul general al enunţurilor – „o zi blestemată pentru *distinşii noştri aleşi*" (EM, 25, 1993) –, iar epitetul se poate chiar substantiviza: „*distinşii* nu erau în posesia «materialelor»" (EM, 9, 1993); „şi au urmat alţi *distinşi* la cuvânt" (EM, 11, 1993).

E semnificativ faptul că asemenea formule devin mărci ironice chiar fără a se fi uzat printr-o îndelungată folosire serioasă; ele nu se decodează atât printr-o istorie personală, cât prin raportare la un tip de discurs uşor recognoscibil, din ale cărui fragmente se recompun oricând mostre plauzibile de solemnitate pompoasă şi demagogică. În esenţă, procedeul constituie o bună terapie contra inflaţiei de vorbe mari; pe de altă parte, în el se vădeşte şi riscul generalizării stilului autohton „băşcălios", care face uneori ca tocmai tonul simplu şi neutru să fie foarte greu de găsit.

2.3.1. *„Mioritic"*[18]. Nevoia de a evita emfaza naţională a produs – în limbajul jurnalistic şi în cel familiar – o întreagă serie de substitute sinonimice, marcate stilistic, pentru adjectivul „românesc": ironicele *dâmboviţean* sau *mioritic*, alături de neutrul *autohton* sau peiorativul *băştinaş*. Ca şi *dâmboviţean*, *mioritic* are rolul de a califica ironic un tip de mentalitate şi de comportament naţional.

[18] O analiză critică a utilizării calificativului *mioritic* în limbajul presei acuale întreprinde Dumistrăcel (2006: 145–147).

Adjectivul *mioritic* nu a fost înregistrat, până de curând, în dicționarele noastre generale. Nu-l cuprind nici dicționarul academic (DLR, tomul VI, litera M, 1965–1968), nici DEX, 1975. Doar suplimentul acestuia din urmă (DEX-S), apărut în 1988, tratează cuvântul într-un articol destul de consistent, reluat în DEX 1996: prin trimitere la balada populară („care amintește de «Miorița»") și la celebra sintagmă a lui Blaga – *spațiul mioritic* („univers spiritual specific românesc..."). Cuvântul se răspândise în faza naționalistă a comunismului românesc, prin școală sau prin exegezele literare, devenind un veritabil clișeu – mai ales în sintagma „plaiuri mioritice". Clișeul nu a dispărut încă din discursul patriotic – care elogiază „românii, oameni iubitori de spații mioritice" (*Adevărul*, 211, 1990); a devenit însă tot mai puternică reacția ironică față de el. În prezent, cuvântului *mioritic* e folosit tot mai des cu sensul de „românesc", extinderea semantică și contextuală fiind marcată de ironie, de distanțare critică.

Ironia e graduală; în unele cazuri ea rezultă doar din folosirea clișeului – *spațiu* sau *plai mioritic* – în contexte noi, din contrastul între aura lui patriotic-euforică și faptul banal ori tonul critic al relatării: „bere sau vin (presupunând, prin absurd, că aceste băuturi mai există în *spațiul mioritic*)" (*Opus*, 35, 1990); „o completează fericit, pentru *spațiul mioritic*, pe Hannah Arendt" (EM, 9, 1993); „cum trăim astăzi pe *plaiurile mioritice*" (id.); „trei sensei japonezi au descins pe *plaiurile mioritice*" (EZ, ediția de prânz, 505, 1994).

Când adjectivul este plasat în alte contexte, sensul este mediat de trimiterea la „Miorița" și de aluziile la interpretările baladei în termeni de specific național; trăsăturile puse în evidență de context sunt, de obicei, pasivitatea – „Ministerul Mediului a avut, în aceste cazuri, o *reacție mioritică*, dovedindu-se mai degrabă un grup de reflecție" (RL, 666, 1992) –, statutul de victimă, eșecul – „nu e vorba de un vechi și binecunoscut destin «mioritic»" (RL, 997, 1993). „Specificul" este uneori explicitat – „sindromul mioritic al pizmei dintre frați e bine să rămână doar în paginile literaturii" (RL, 916, 1993) –, alteori păstrat în ambiguitate, deschis mai multor interpretări: „politica *mioritică*" (*Contrapunct*, 10, 1992).

Mioritic este unul dintre termenii jurnalistici ironici care pătrund și în discursul parlamentar; de exemplu, într-o declarație cu titlul „România mioritică", în care adjectivul e folosit cu sensul de „specific național", explicat în context:

> În lumina ultimelor evenimente de pe scena politică românească, am tot mai mult impresia că deși ne îndreptăm spre Uniunea Europeană nu am renunțat nici acum, în 2006 la *spiritul mioritic*. Mitul românesc prin excelență, cel al Mioriței, în care ciobanul își lasă existența la voința destinului fără a protesta sau doar se vaită fără a propune soluții sau realiza nimic, se potrivește de minune cu situația politică actuală a României. (Gh. D., Ședința Camerei Deputaților din 16.05.2006)

Termenul s-a dovedit foarte stabil, circulând din ce în ce mai mult ca simplu substitut ironic pentru *românesc*: „oul turcesc contra celui *mioritic*" (EM, 12, 1994); „senatorul G.D., acest *haiduc mioritic*" (EM, 25, 1993); „bizonul *mioritic*" (AC, 12, 1992, 3); „cuprins de un *mioritic frison* patriotic" (AC, 5, 1992). Frecvența sa nu a fost diminuată de trecerea timpului, fiind cel puțin la fel de mare după mai bine de un deceniu de la prima modă: „conflictul între capitalistul-străin-rapace și angajatul-mioritic-frustrat" (EZ, 5.12.2006); „Săptămâna viitoare, începe, pe TVR 1, «La urgență», un fel de

«Spitalul de urgență» *mioritic*" (EZ, 23.09.2006), „Bursa românească este şi poate rămâne *mioritică*" (CM, 22.06.2006).

Cuvântul poate fi întâlnit şi substantivizat, prin articulare, mai ales la plural: „înainte de '89 *mioriticii* dădeau coate să intre în PCR de dragul unor avantaje meschine" (*GSud*, forum, 24.12.2006); „Noi, *mioriticii*" (*Adevărul*, 5.12.2006). *Mioriticii* devin un substitut pentru *români*, cuvântul fiind folosit pentru variație sinonimică: „Românii au rămas cu ochii parțial în soare" (titlu) – (începutul textului) „*Mioriticii* au avut parte de o eclipsă ploioasă, dar liniştită, în comparație cu restul lumii" (*Cotidianul*, 29.03.2006).

2.3.2. *„Autohton".* Prezența adjectivului *autohton* în publicațiile româneşti actuale ar putea să mire pe un cititor din afară; ba chiar să-l îngrijoreze, în măsura în care sensul cuvântului ar părea să implice obsesii etnice şi etniciste. Definiția din DEX a adjectivului – „care s-a format şi s-a dezvoltat pe teritoriul unde trăieşte (şi în prezent), care este originar de aici; băştinaş, aborigen" – ar părea să confirme bănuiala: cuvântul ar evoca cel puțin vechile dispute despre etnogeneză, continuitate, dacă nu discursul naționalist interbelic. *Autohton* e de altfel ipostaza românească a unui cuvânt internațional: fr. *autochtone*, engl. *autochthonous*, germ. *autochthon*, sp. *autóctono*, it. *autoctono* etc. În limbile citate, definițiile de dicționar sunt perfect echivalente, atribuind cuvântului un sens destul de precis, aproape tehnic; în plus, e izolată uneori o folosire a sa în ştiințele naturii – în geologie, despre roci, sau în botanică, despre specii vegetale. Uzul – în măsura în care poate fi verificat, superficial, cu ajutorul citatelor din internet –, pare să respecte proprietatea sensului inițial. E semnificativ că pentru fr. *autochtone* atestările cele mai numeroase provin din Canada, unde e folosit intens în legătură cu populațiile indigene, unde a pătruns chiar în legislație şi apare ca determinant pentru cercetare, viziune asupra lumii, problematică, chestiune, dezvoltare, întreprindere, comerț, cultură etc. În română, sinonimele sensului de dicționar al cuvântului sunt *nativ, indigen, aborigen, băştinaş* (primele trei sunt neologisme internaționale, ultimul e un cuvânt mai vechi, derivat din *baştină*, v. *infra*, **2.3.3.**); li se pot adăuga, prin sensuri secundare şi cu unele restricții de uz, *neaoş* şi *pământean*.

În realitate, sensul cu care apare azi *autohton* în majoritatea citatelor româneşti e unul modificat, extins; neînregistrat deocamdată de dicționare, poate şi pentru că translația semantică a fost foarte lină, aproape imperceptibilă. *Autohton* se foloseşte ca simplu sinonim contextual pentru *național, românesc*: o extindere explicabilă cel puțin în parte prin dorința de a evita prezența sau măcar repetarea termenilor citați. Multe apariții ale adjectivului în presa românească de azi sunt în sintagma *capital autohton* (în opoziție cu *capital străin*): „stimularea creării şi dezvoltării *capitalului autohton* prin consolidarea marelui capital viabil şi susținerea producătorilor mici şi mijlocii" (programul unui partid politic, în campania electorală din 2000); „*Capitalul autohton* trebuie să devină o prioritate națională (PF, 3, 1998); în contexte asemănătoare, apar sintagmele *investitori autohtoni, producător autohton* etc. Termenul e folosit adesea şi în rubricile sportive: „Organismele ce conduc *arbitrajul autohton* au suferit schimbări majore" (*Cotidianul*, 1.03.2000); „după o etapă «mai curată, mai uscată, mai sigură», aranjamentele murdăresc din nou *campionatul autohton*" (*Cotidianul*, 20.03.2000); „întrebat despre posibili *jucători autohtoni* pe care să-i recomande Boavistei, al cărei reprezentant pentru estul Europei este, Timofte a evitat să nominalizeze pe cineva" (EZ, 11.1.2001); „o figură

aparte a *fotbalului autohton,* unul dintre puținii care și-au folosit capul" (EZ, 12.4.1998). Alte citate vorbesc de *„presa autohtonă"* (*AnaLize,* 3, 1998); „Un Bill Clinton *autohton?*" (MC, 12.01.1999); „Telenovela cu *iz autohton*" (*Timpolis,* 589, 1999); *„un Don Quijote și un Sancho Panza autohtoni"* și *„peisajul autohton"* (LV, 10, 2000) etc. În unele exemple e clară folosirea cuvântului doar pentru a evita repetiția adjectivului *românesc*: „diplomația *românească* face lobby pentru cinematografia *autohtonă*" (mediauno.ro). Unele asocieri cu noțiuni la modă și cu neologismele corespunzătoare, mai ales în muzică, sunt dovezi clare ale extinderii de uz: „interpreții de *hip hop autohton*" (cinemagia.ro); „nou val de *rock autohton"* (fanclub.ro); „unul dintre numele cele mai controversate din *show-biz-ul autohton*" (catmusic.ro). În unele contexte, tonul general e ironic: „Porcul european – un gentilom față de godacul *autohton*" (*Gândul,* 6.12.2006); în altele, este foarte serios, termenul fiind perceput ca neutru[19].

De fapt foarte puține citate corespund sensului primar al cuvântului. În afara celor strict științifice, am întâlnit două cazuri semnificative: unul cuprinde contexte în care interpretarea oscilează între sensul strict (și cu conotații politice) și cel larg, vag, uzual, de simplu substitut: e vorba de presa basarabeană, unde apare și „spiritul național autohton", sau opoziția cu „politica de rusificare", colonizare". Al doilea e cel al textelor legionare din internet, unde se manifestă chiar uzul etnicist și xenofob al adjectivului: „primatul *spiritului autohton,* baza autenticității noastre naționale" (prodigy.net), *„sufletul autohton* deschis, voios, optimist, echilibrat" (*ibid.*); cuvintele-cheie sunt în aceste cazuri *suflet, spirit* și mai ales *element*: „un serios obstacol în ascensiunea socială și profesională a *elementului autohton*" (*ibid.*); ultimul exemplu poate fi comparat cu unui din arhiva internet a revistei *România Mare* (consultată în 2001): „ca ungurii din Transilvania să șantajeze și să obstrucționeze fără rușine *elementul autohton românesc* de acolo...".

Uzul xenofob și cel lărgit (care ar trebui înregistrat și în dicționare) sunt total diferite; cel de al doilea intră într-o serie folosită tocmai pentru a evita emfaza națională.

2.3.3. *„Băștinaș".* Termenul *băștinaș* – definit în DEX 1996 într-un mod surprinzător de popular-idiomatic: „(Persoană) care se află *din moși-strămoși* pe pământul pe care locuiește; autohton, indigen, aborigen" – e folosit, ca și *autohton,* dar în mai mică măsură, ca substitut pentru „românesc". Derivat din *baștină* (cuvânt mai vechi și popular, de origine slavă), *băștinaș* s-a specializat într-o anumită măsură, ca substantiv, pentru sensul „membru al unei populații aborigene", în contexte exotice. Caracterul popular și conotația exotică explică deopotrivă marcarea sa puternică; adjectivul e, în sensul lărgit, clar ironic și peiorativ: „te umple râsul când printre videoclipurile de prima mână mai intră câte o melodie ASIA sau mai știu eu ce hit *băștinaș*" (EZ, 25.06.2002); „lumea rafinată a divertismentului *băștinaș*" (EZ, 24.01.2006).

2.3.4. *„Dâmbovițean".* Derivatul *dâmbovițean* este înregistrat în DEX 1996 ca substantiv și ca adjectiv: „persoană născută și crescută în județul Dâmbovița; (locuitor)

[19] „Normalitatea" sensului explică și greșelile de traducere; în versiunile traduse ale unor texte românești, se strecoară formule în care echivalentele lui *autohton* creează interpretări aberante: „Our beneficiaries are *autochthonous* or foreigners" (leximprod.ro); „the *autochthonous* politics and economics" (roportal.com/news) etc.

din județul Dâmbovița"; e definiția-tip pentru întreaga categorie[20]. Or, e evident că în „democrația noastră *dâmbovițeană*" (EZ, 10, 1992), *dâmbovițean* nu are nimic de-a face cu județul pomenit. Adjectivul *dâmbovițean, -ă* tinde a fi folosit, mai ales în limbajul publicistic, cu sensul general de „românesc", cu intenție ironică și de obicei în opoziție cu „modern, occidental, internațional". La acest sens s-a ajuns probabil printr-un lanț de metonimii – care îl fac, de altfel, imposibil de reconstituit în afara contextului; *dâmbovițean* înseamnă „ca (de) pe Dâmbovița", prin râu identificându-se desigur, metonimic, Capitala; la rândul ei, Capitala substituie, în calitatea sa de centru de decizie – în politică, afaceri etc. – întreaga țară. Mai transparente sunt construcțiile în care apare chiar toponimul: „strategia de promovare SAMSUNG în varianta *de pe Dâmbovița* duce la sute de milioane lipsă..." (*Libertatea*, 918, 1993). Citatul ilustrează și evidenta deriziune inerentă utilizării construcției: identificarea unor mentalități, comportamente, situații prin raportare la *Dâmbovița* e marcată de judecățile curente asupra râului (mic, murdar), dar poate și de conotațiile numelui în *-ița* (slav, popular). Sonoritățile neaoșe ale toponimului intră în opoziție cu neologismele moderne din context. Construcția bazată pe contrast e de observat și în alte exemple: „Cum dau ei unei simple afaceri *dâmbovițene* aerul măreț al unei conspirații internaționale!" (EZ, 10, 1992). Utilizarea adjectivului cu acest sens nu ține de stilul particular al unui autor sau al unui ziar; exemplele s-au înmulțit în timp: „a acționat, în acest caz, Bucureștiul în manieră europeană, ori Bruxellesul la modul *dâmbovițean*?" (*Realitatea*, 29.10. 2006); „Circ *dâmbovițean* în Legislativul european"; „Delegația exotică a europarlamentarilor români și-a început, ieri,

---

[20] DEX-S, publicat în 1988, include mai multe derivate de la toponime, selectate după gradul de importanță și după frecvența lor în uz. E vorba, desigur, de cuvinte „transparente" pentru vorbitorii nativi ai limbii române: *arădean, brăilean, brașovean* etc. DEX 1975 fusese mult mai restrictiv cu respectiva categorie de termeni, admițând în lista sa de cuvinte doar derivatele de la numele de provincii: *bănățean, bucovinean* etc.; nu fuseseră cuprinse, de aceea, nici măcar *bucureștean* și *bucureșteancă*. În principiile sale mai permisive de includere, DEX-S a fost precedat de DOOM 1982. În asemenea cazuri, opțiunile diferite ale dicționarelor sunt absolut firești: pe de o parte, derivatele de la toponime sunt cuvinte ale limbii române, în circulație, fixate ca atare ca adjective și ca substantive comune – deci pot intra în inventarul tratat. Pe de altă parte, li se poate justifica și omiterea, în măsura în care sensul lor lingvistic („de origine din...", „locuitor al...") e atribuit doar de sufix, informația propriu-zisă fiind strict geografică, tratabilă enciclopedic. Limita între cuvintele admise și cele respinse de dicționare e pentru această categorie destul de arbitrară: *bucureștean* și *ciorogârlean*, de exemplu, apar în puncte diferite pe o scară a frecvenței în uzul comun; pe cât de firesc pare *sătmărean*, pe atât de neobișnuit e *popesc-leordean* („același spațiu popesc-leordean", în AC, 8, 1992). În spațiul dintre extreme există o zonă pentru care decizia e greu de luat. Ca și în cazul derivatelor de la nume proprii, și aici poate interveni accidentul istoric, făcând ca la un moment dat un nume de localitate mică să devină mai cunoscut decât altele; frecvența derivatelor sale e și ea un fenomen pasager: un exemplu îl poate oferi *scorniceștean* („părintele scorniceștean al națiunii", AC, 19, 1992). Criteriul de alegere folosit de dicționare este deci unul preponderent extralingvistic; DEX-S, de pildă, înregistrează derivate în uz de la numele de municipii și județe: *alexăndrinean, băimărean* (de la numele capitalei de județ), *argeșean, bihorean* (de la numele județului), *băcăuan, brașovean* (de la numele comune reședinței și județului). Uzul nu tine însă cont doar de importanța geografică și politică; tradiția și, poate, eufonia pun sub semnul îndoielii circulația unor cuvinte ca *alexăndrinean* sau existența unora precum ipoteticul *zălăuan* (neexistent nici în DEX-S).

prima zi de lucru în Legislativul european de la Strasbourg cu un recital *dâmbovițean*" (*Gândul*, 16.01.2007).

În formula „dubăsarele dâmbovițene" (*Adevărul*, 610, 1992), referința geografică, mai obscură, e dublă și aparent contradictorie: se face trimitere la localitatea *Dubăsari*, evocată în presa momentului pentru demonstrațiile femeilor militante transnistrene de la începutul anilor '90 – și la spațiul dâmbovițean" în sensul larg („bucureștean", „românesc"). Sensul adjectivului *dâmbovițean* s-a dezvoltat probabil și în temeiul preexistenței unor conotații negative pentru *levantin, balcanic (balcanism), oriental (orientalism)*; nu e vorba de deprecierea unei zone, ci a unui tip de mentalitate și de comportament. Spre deosebire de ceilalți termeni, care generalizează, *dâmbovițean* se bazează pe o particularizare care îi întărește, de altfel, valoarea peiorativă. Cuvântul poate sau nu să își consolideze sensul suplimentar; în avantajul lui sunt pitorescul conotațiilor și discreția deriziunii (sau autoderiziunii); dezavantajul principal îl constituie sensul prim, propriu, care poate bloca înțelegerea metonimiilor; redevenind „din județul Dâmbovița", *dâmbovițean* își pierde tot interesul.

2.3.5. *„Regățean".* Înțelegerea terminologiei curente a plasării geografice și geo-politice presupune în genere familiaritarea cu un anume cadru cultural: conotațiile termenilor reflectă o întreagă istorie, cu tensiunile și conflictele ei, cu stereotipiile ei pozitive sau negative. Un termen din această categorie – care rămâne greu de înțeles de către cine e constrâns să se limiteze la materialul lexicografic în uz – e *regățean*. Cuvântul apare în toate dicționarele românești importante, cu definiții care dau indicii prețioase asupra sensului său, dar lasă și foarte multe lucruri neexprimate. În DEX (1975, 1996), cuvintele *regățean, regățeană* și *regățeancă* sunt înregistrate ca substantive, cu definiția „denumire dată, după primul război mondial, locuitorilor Vechiului regat". Formularea poate duce pe o pistă falsă, în măsura în care sensul pare a fi unul pur istoric; echivocul e însă parțial înlăturat de explicația sintagmei *Vechiul regat*: „nume dat după primul război mondial (până la instituirea republicii) teritoriului României de dinaintea acestui război". Se recuperează astfel o informație importantă – sensul cuvintelor respective nu e istoric, ci geografic – dar se introduce (sub presiunea ideologică) o precizare falsă: de fapt, *regatul* și mai ales *regățenii* au continuat să fie numiți astfel – nu în discursul oficial, ci în vorbirea curentă – și „după instituirea republicii". În DLR (Tomul IX, Litera R, 1975), definiția *regățeanului* e aproape identică cu aceea deja citată, dar este descrisă, în plus, acoperirea geografică a sintagmei *Vechiul regat*: „nume dat Olteniei, Munteniei și Moldovei după primul război mondial". Dicționarul furnizează mai multe citate lămuritoare și cuprinde și familia lexicală a termenului; din ea fac parte adjectivul *regățenesc,* adverbul *regățenește* și chiar un verb – *a regățeniza* (folosit de Cezar Petrescu). În DLRM (1958), cuvântul *regățean* era definit în mod destul de exact – „locuitor din provinciile care constituiau România înainte de războiul din 1916–1918" –, dar prudența politică se manifesta într-o paranteză de avertisment: „ieșit din uz".

De fapt, în definirea cuvântului *regățean* erau activate simultan câteva tabu-uri ale epocii; formularea putea comporta mai multe riscuri: mai întâi, de a vorbi de teritoriile României Mari și implicit de dobândirea/pierderea Basarabiei; apoi, de a aminti de *regat* și *regalitate*; în fine, de a recunoaște că existau diferențieri și conflicte regionale – pe care ideologia unității naționale perfecte și armonioase le nega. Trebuie spus că discursul

lexicografic s-a descurcat în mod absolut onorabil printre atâtea zone minate de cenzura totalitară. În ediţiile actuale ar trebui totuşi adăugat ceea ce rămăsese nerostit (şi este esenţial pentru înţelegere): că termenul a fost şi a rămas în uz, cu sens nu istoric, ci geografic-cultural, şi cu conotaţii pozitive sau negative; în fine, că acestea s-au dezvoltat din perspectiva unor stereotipuri polemice, bazate în primul rând pe opoziţia dintre *ardeleni* şi *regăţeni*[21]. Acest fapt e deja limpede în citatele din DLR, în care e vorba despre un ardelean care constată „sprinteneala mobilă a «regăţenilor»"; despre regăţeanul care „vorbea cu «puştiule» şi cu «bă»"; despre regăţeanul confruntat cu „oamenii mari ai Ardealului", despre diverse „discuţii între regăţeni şi ardeleni"; într-un exemplu e sugerată şi întrebuinţarea depreciativă a termenului – „nu-l putuse suferi niciodată pe G.T., un «regăţean»".

Utilizările actuale ale cuvântului se bazează pe aceeaşi opoziţie clară: „simplul fapt că te declari *regăţean* deranjează pe *ardeleni*" (arhiva on-line *Adevărul*); „prezenţa în primele două posturi din partid a unui *ardelean* şi a unui *regăţean*" (arhiva on-line *Cotidianul*); „despre deosebirile dintre *ardeleni* şi *regăţeni* se discută doar prin bancuri" (arhiva.gds); „altcineva i-a învinuit pe *„regăţeni"*, şi mai ales pe bucureşteni, că nu simt pulsul real din Ardeal" (arhiva on-line *Monitorul*) etc. Cuvântul e folosit şi ca adjectiv („expresii neaoşe luate din folclorul contemporan *regăţean*" (CR 4, 1997). O analiză mai atentă a uzului actual ar putea stabili în ce măsură polemicile interregionale au identificat regăţeanul (din cauza Capitalei) în primul rând cu munteanul şi mai ales cu bucureşteanul (deşi un mic dicţionar român-englez disponibil în internet oferă în mod straniu pentru *regăţean* traducerea „Moldavian"!). O ciudăţenie este şi pătrunderea termenului – citat probabil din comoditate sau pentru culoare locală – în unele texte istorice pe teme interetnice redactate în engleză: „the *Regatean* majority" (friends-partners.org), „*Regatean* ethnicity" (ndu.edu), „the *Regatean* elite" (hungarian-history.hu), „most *Regateans*" (iss-eu.org) etc.

2.4. Geopolitica şi evoluţiile semantice

Verbele formate de la nume de state sau zone geopolitice – *a (se) albaniza, a (se) bulgariza, a. (se) libaniza, a (se) europeniza, a (se) americaniza* etc. – precum şi derivatele lor pot căpăta sensuri contextuale particulare, în genere negative. Sensul primar, de dicţionar, al verbelor formate de la un nume etnic sau de stat poate fi cel de „a impune o limbă, o cultură; a asimila" (în construcţia tranzitivă) – sau – din perspectiva celuilalt – a adopta limba, cultura, obiceiurile unei alte etnii sau grupări umane (în construcţia intranzitivă, reflexivă şi eventivă); de exemplu, *a germaniza* – „a face să adopte sau a adopta limba, obiceiurile etc. germane", DEX; *a americaniza* – „a da sau a căpăta specific american", NDU. În legătură cu diferite evenimente politice, apar uneori şi sensuri efemere, metaforice, lansate de stilul jurnalistic şi frecvente la un moment dat în discursul politic, prin care situaţii şi evoluţii politice sau economice dintr-o anumită zonă devin prototipice şi pot descrie prin analogie alte stări de lucruri. Sensul analogic e interesant pentru analiza limbajului politic modern, pentru că este legat de contingent, de actualitatea imediată sau de o imagine clişeizată (de obicei negativă) asupra unei naţiuni.

---

[21] În fine, ar merita investigate modificările semantice şi instrumentalizările politice care fac uneori să se reflecte în cuvântul *regăţean* şi o altă perspectivă motivată istoric: cea a basarabenilor.

Tiparul este prezent în mai multe limbi, producând în limbajul politic şi jurnalistic termeni internaţionali, asemănători ca formă, dar adesea diferiţi semantic (în măsura în care diferite sunt perspectivele asupra evenimentelor şi a naţiunilor).

Semnificaţiile acestor derivate etnico-politice sunt efemere, durând adesea doar atâta vreme cât situaţia la care fac aluzie rămâne în atenţia publică. Dicţionarele generale le înregistrează de aceea, în mod firesc, cu mare prudenţă; după o vreme însă, în lipsa explicaţiilor, identificarea analogiilor devine tot mai anevoioasă.

În română, principalele cuvinte de acest tip sunt verbele formate cu sufixul neologic *-iza – a (se) albaniza, a (se) bulgariza, a (se) libaniza* etc. – şi derivatele lor nominale formate cu sufixul *-re*; tiparul derivativ se regăseşte, cu schimbările de rigoare, şi în alte limbi. Semantic, aceste formaţii evocă o anume evoluţie politică.

Verbul *a (se) libaniza* (care pare să provină în română din fr. *libaniser*) are corespondente în mai multe limbi, pentru că persistenţa pentru mai mulţi ani a războiului civil din Liban a creat un punct de referinţă pentru analogii: de aceea, s-a vorbit şi de „o «*libanizare*» a Iugoslaviei" (*22*, 32, 1991), a României – „a îngădui amatorilor de inginerie geo-politică *libanizarea* României pe motiv ca nu ar putea gestiona diversitatea etno-culturală" (*Ziua*, 23.03.2004) – şi mai ales a Irakului: „un război al cărui sfârşit nu văd cum ar putea avea loc, mai ales acum, după *libanizarea* Irakului" (ZI, 16.02.2005). Verbul *a libaniza* (absent din DEX) e înregistrat în DCR[2], cu mai multe citate şi cu câteva semnalări din partea lingviştilor.

Foarte folosit în politica internaţională, cuvântul are în engleză forma *lebanonization* (se întâlneşte, rar, şi *libanization*), în franceză *libanisation*, în germană *Libanoniesierung*. În italiană, verbul *libanizzare* este explicat etimologic – „de la Liban, teatru de conflicte lungi şi distructive" – şi primeşte o definiţie lungă şi detaliată, cu un sens principal „a transforma un oraş, un teritoriu sau un întreg stat într-un câmp de luptă, în care se înfruntă opozanţi interni şi adversari internaţionali"- , cu o extensie semantică – „a face instabil un echilibru social sau o situaţie politică, prin manifestarea faţiunilor opuse" – şi cu un uz figurat – „a provoca o situaţie de diviziune, în special ideologică, într-un sector în sine omogen: *a vrea să libanizezi şcoala*" (traducere din Zingarelli 1995). Absenţa din dicţionarele uzuale a termenului – în diferite limbi în care un echivalent al său circulă de fapt (aşa cum o demonstrează textele, mai ales cele din internet) – se poate explica prin decizia lexicografilor de a evita înregistrarea unor termeni contextuali şi efemeri, dar şi printr-o selecţie politică şi etică (determinată de „corectitudinea politică"), ghidată de dorinţa de a evita răspândirea unor termeni jignitori pentru anumite ţări şi etnii. Practica lexicografică de menajare a susceptibilităţilor etnice nu ne permite întotdeauna să regăsim în dicţionar anumite sensuri peiorative. Evident, apariţia şi păstrarea în limbajul internaţional a unui asemenea derivat etnic e un semn că o situaţie (de obicei negativă) persistă.

Un model global – deşi nu tocmai clar definit (trăsăturile politice evocate sunt, foarte probabil, contrastele economice şi instabilitatea politică) – pare să îl constituie şi America de Sud, fapt dovedit de producerea verbului *a sud-americaniza* (în franceză *sud-américaniser*, dar mai ales *sud-américanisation*); desigur insuficient fixat şi necuprins în dicţionare: „politicienii noştri îi vor *sud-americaniza* pe bune" (AC, 37, 1999); „drumul spre *sudamericanizare* – n-o spun de azi, de ieri – e larg deschis şi România îl parcurge la trap" (*Curentul*, 16.11.2006).

În limbajul politic românesc de după 1989 s-au folosit destul de frecvent verbele *a (se) albaniza* şi *a (se) bulgariza,* al căror sens se bazează pe analogii cu situaţiile din ţările mai apropiate în spaţiu.

Verbul *a (se) albaniza* nu este foarte transparent, astfel încât apare de obicei însoţit de explicaţii. De altfel, sensul analogiei cu situaţia din Albania a variat în timp (rămânând predominant negativ); e atestat ulterior un sens din perioada comunistă (în care regimul din Albania apărea ca reper negativ, formă maximă a dictaturii): „Într-un univers în care mizeria materială şi morală era aproape totală, în care izolarea României începuse (se vorbea tot mai des despre „*albanizarea*" ei)" (Liiceanu 1991, *În loc de prefaţă*). Ulterior, *albanizarea* a apărut mai ales ca prototip al anarhiei şi al accentuării sărăciei: „*«albanizarea»,* respectiv anarhia politică (...), nu avea cum să se producă în România" (RL, 2559, 1998); „Beckenbauer se teme de *albanizarea* fotbalului german" (urmează motivaţiile: „ruinarea fotbalului german, care s-ar putea prăbuşi la nivelul celui din Albania"; „dacă nu vom fi atenţi ne vom trezi curând la nivelul Albaniei" etc., RL, 2582, 1998). Citatele de mai sus demonstrează atât efemeritatea sensurilor (calmarea şi uitarea situaţiei de criză din Albania duce la obscurizarea textului), cât şi diversitatea lor contextuală.

În ziarele româneşti de la sfârşitul anilor '90, cel mai frecvent cuvânt din categoria „derivatelor geopolitice" pare să fi fost *a (se) bulgariza*: verb în care se reflecta o situaţie de criză economică efemeră, petrecută în Bulgaria în plină perioadă de tranziţie: „dacă România nu va sfârşi, cumva, prin *a se «bulgariza»*" (RL, 2083, 1997); „nu există riscul *să ne bulgarizăm*, consideră Sorin Pantiş..., cu toate că acest fenomen nu este în detrimentul economiei" (RL, 2555, 1998); „dacă Guvernul cedează în faţa sindicatelor, economia *«se bulgarizează»*" (RL, 2560, 1998). La fel de frecvent era nominalul *bulgarizare*: „nevoia de a evita *«bulgarizarea»* României" (*Dimineaţa*, 68, 1997); „instabilitate, inflaţie galopantă, *«bulgarizarea»* economiei şi a nivelului de trai" (EZ, 1412, 1997, 3); „criza economică va provoca *«bulgarizarea"* României" (EZ, 1706, 1998); „în fotbal, ca şi-n economie, pe biata Românie o paşte pericolul *bulgarizării*" (AC, 37, 1998); „am reuşit să evităm *«bulgarizarea"* – termen deja perimat, pentru că... vecinii noştri de la sud au depăşit cu bine criza" (RL 2559, 1998). Termenul a fost de altfel înregistrat în DCR[2], cu definiţia „aducerea unei ţări către distrugerea totală, precum, în 1996-97, Bulgaria". Cuvântul a ieşit din uz în perioada care a urmat, fiind evocat doar cu explicaţiile de rigoare: „Cu nişte ani în urmă (...) vorbeam la toate colţurile de stradă şi pe toate posturile TV de *bulgarizarea* României. (...) *Bulgarizarea* s-a metamorfozat din insultă în compliment şi din risc în elan utopic" (R. Paraschivescu, în GS, 24.10.2005).

Termenul *a se balcaniza* este cu siguranţă unul dintre cele deja stabilizate, în mai multe limbi. Sensurile sale mai multe trebuie discutate în legătură cu întreaga sa familie lexicală. Aceasta oferă un foarte instructiv exemplu de „intraductibilitate" culturală, demonstrând că aceiaşi termeni pot avea definiţii complet diferite în interiorul şi în afara unui spaţiu dat. Există o ruptură destul de profundă între semnificaţia morală sau estetică pe care termenul *balcanism* a căpătat-o în română – şi conceptul politic impus în limbajul politic şi jurnalistic occidental.

În cazul Balcanilor, cel puţin unele semnificaţii negative sunt prezente în dicţionare cu autoritate din mai multe limbi europene. E suficient să comparăm câteva exemple. În franceză (Grand Robert, 1985), sunt înregistrate, pe lângă *balkanique*,

cuvintele *balkanisation* – cu sensul de „atomizare", „divizare a unei zone în mici unități naționale" – și *balkaniser* – „a (se) fragmenta", „a (se) divide". Interesante sunt mai ales citatele ilustrative, care dovedesc mai bine decât orice extinderea semantică și larga răspândire a termenilor: în ele se vorbește de *balcanizarea Africii*, sau de *balcanizarea sistemului spitalicesc francez*. În engleză (*Oxford* 1989), sunt înregistrate *Balkanic, Balkanism, Balkanoid, Balkanize, Balkanization*. În definirea verbului *to Balkanize* nu apare numai ideea de divizare, ci și aceea de ostilitate reciprocă a frânturilor obținute; și aici, unul din exemple vorbește de *balcanizarea Africii*. Ceva în plus aduc dicționarele italienești. Zingarelli 1995 cuprinde cuvintele *balcanico, balcanizzare, balcanizzazione*; primul are, pe lângă sensul pur geografic, și extinderea semantică „haotic, violent", în vreme ce verbul *balcanizzare* desemnează, ca și corespondentele sale din franceză și engleză, divizarea într-o pluralitate de stătulețe, dar și „aducerea unui stat în condiții de dezordine internă și externă". Conceptul politic de *balcanizare* a fost lansat în discursul internațional la începutul secolului XX, cu prilejul războaielor balcanice, și uzul său a fost reînnoit la sfârșitul aceluiași secol, odată cu războiul din fosta Iugoslavie. În *Wikipedia*, versiunea engleză, termenului *Balkanization* i se atribuie și alte extinderi semantice, asupra unor procese cu trăsătura comună de „fărâmițare, dezintegrare" (petrecute, de exemplu, pe internet).

Dicționarele românești înregistrează mai mulți termeni – dar care sunt, în mare măsură, diferiți de cei deja citați: în DEX, alături de *balcanic*, pentru care este indicată doar semnificația pur denotativă, geografică, apar *balcanism* – numai cu înțelesul de „cuvânt sau construcție sintactică specifică unor limbi balcanice" –, termenii științifici *balcanist, balcanolog, balcanistică, balcanologie* – precum și sportivul *balcaniadă*. Definițiile din DEX nu cuprind alte sensuri – totuși bine cunoscute și bogat atestate în literatură și în critica literară – ale cuvintelor *balcanic* și *balcanism*. Că omisiunea este efectul unei cenzuri politice se poate deduce din faptul că mai vechiul dicționar academic al lui Sextil Pușcariu (DA) cuprindea și o definiție cultural-morală, pentru sensul secundar al adjectivului *balcanic*: „prin extensie (cu referire la starea de cultură mai înapoiată a popoarelor din Balcani) – înapoiat, primitiv, necivilizat".

Dincolo de limitele și opțiunile dicționarelor, nu e nicio îndoială că în româna actuală există sensuri peiorative ale cuvintelor din familia lui *balcanic:* dezvoltate din interior, reflectând o viziune (auto)critică asupra tendințelor de comportament considerate ca orientale și non-moderne: evocând mai ales nonșalanța, lenea, amoralitatea, afacerismul etc.: „dar nu vedeți... toți care vin în Ro *se balcanizează*, devin superficiali, leneși, afemeiați, oameni de viață" (blogsport.ro). *A se balcaniza* și *balcanizare* au în română o ambivalență semantică: pot fi folosiți ca termeni politici internaționali, echivalenți cu engl. *balkanize/balkanization*, fr. *balkaniser/balkanisation*, germ. *balkanisieren/Balkanisierung*, it. *balcanizzare/balcanizzazione* etc., deci cu sensul de 'fragmentare conflictuală', dar și cu sensuri specifice. Sensurile occidentale au explicații istorice, sunt dezvoltate prin aluzie la diverse conflicte, trecute și prezente, din zonă: „«Vom avea parte de o *balcanizare* a mediului virtual, iar viitorul va aduce o segregare a Internetului», a declarat Nitin Desai, șeful Forumului" (cotidianul.ro); „scenariul pesimist – în care vom asista la o *balcanizare* a rețelelor educaționale europene" (elearning.credis.ro). Sensurile românești plasează conceptele în sfera levantinismului și a orientalismului, evocând mai ales nonșalanța, lenea, amoralitatea,

afacerismul: „descurcăroşenie *balcanică*" (*Contrapunct*, 31, 1992); „Un ochi în cărțile adverse face cât două impase, susțin cei cărora le place să practice astfel de metode «*balcanice*» (EM, 36, 1992); „Strasbourg – temenele ale *balcanismului* nostru" (EM, 5, 1991); „politicienii români nu iau în serios cerințele europene şi cred că le pot fenta *în stil balcanic*" (*22*, 15-21.02.2006). Prin extensie geografică, *balcanic* a primit în sistemul nostru de orientare spațial-culturală trăsăturile prototipice – negative şi pozitive – ale Orientului:

> Înțeles deformat *monomaniacal* de occidentali, când ca „butoi cu pulbere „şi „creuzet de minorități ireconciliabile", ca hazna continentală, când ca sinteză de contrarii, în culorile exotismului cvasiasiatic, spațiul balcanic este şi la noi perceput cel puțin dual: negativ, ca însumare de fatalități ale deriziunii (sictirul, maidanul, bazarul, mahalaua, musacaua, lenea levantină şi hoția de iarmaroc), sau pozitiv, în cheia Bizanțului Paleologilor, a purpurei imperiale, însumare de utopie, grandomanie şi *finețuri diplomaticeşti* (LAI, 25, 2002).

Semnificația mitului literar al *balcanismului* (discutat de Tudor Vianu, de G. Călinescu, mult dezvoltat în ultimele decenii, şi care a îmbogățit familia lexicală cu *balcanici, balcanizanți,* cu *Balkaneus* al lui Gh. Magheru etc.) cuprinde trăsături predominant pozitive: pitorescul, diversitatea, amestecul, materialitatea limbajului, umorul, „nastratinismul".

În accepțiile negative, între nepăsarea *balcanică* (din interpretarea românească a termenului) şi violența şi ostilitatea *balcanică* (caracteristicile zonei văzute din exterior) rămâne însă o diferență semnificativă.

Când în limbajul jurnalistic şi politic sunt preluate formule străine, se pot produce ambiguități, confuzii între sensul internațional şi cel specific; se foloseşte destul de des, în ultimul timp, o sintagmă care în spațiul românesc poate trezi unele nedumeriri: „măi, ce vrea să zică asta cu *balcanizarea Irakului*? că încep să am nervi" (doc.hotnews.ro).

Nu întâmplător, *balcanizarea* este foarte des pusă în opoziție cu *europenizarea* sau cu *occidentalizarea*: „de multe ori nu are loc o *occidentalizare* a serviciilor oferite în service, ci o situație inversă: *se balcanizează* serviciile" (forum.softpedia.com, 2006); „am citit undeva, nu rețin unde, o chestie foarte interesantă: nu se «*europenizează*» Balcanii, ci se «*balcanizează*" Europa" (xf.ro.forum) „În România zilelor noastre se manifestă dezvoltarea la nivelul întregii societăți a două tendințe contradictorii: *europenizarea* şi *balcanizarea*" (adevărulonline.ro/forum). De fapt, şi *a (se) europeniza / europenizare* este un termen internațional, cu echivalente verbale sau nominale – fr. *européaniser* (TLFI), engl. *Europeanize, Europeanization (Merriam-Webster*), germ. *Europäisierung* etc. În afara utilizării -- politic specializate şi în genere „corecte politic" – a acestor termeni, ar fi interesant de văzut gradul în care ei au pătruns în vocabularul colocvial-cult. În română exemplele de folosire colocvială sunt numeroase – „porcuşorii ăia de proprietari s-au şmecherit şi *europenizat* deodată" (softpedia.com); „de *europenizat*, eu *europenizez* pe prieteni şi pe clienți" (hanuancutei.com) – ajungându-se chiar la apelativul „*europenizatule!*" (pe un forum al revistei *Gazeta sporturilor*).

3. Eufemisme politice

În *eufemism*, semantica tradițională a recunoscut de mult un mecanism al evoluției sensurilor: cuvântul folosit în mod frecvent în locul altuia, pentru a atenua impactul unei idei dezagreabile, stabilește o relație constantă cu noul referent, preluând deci, treptat, un sens negativ. Ceea ce, în planul evoluției, apare ca o tendință de „degradare", de transformare peiorativă. Enumerarea cauzelor sociolingvistice ale eufemismului – superstiția, tabuul, respectarea unor norme de bună-cuviință, delicatețea – sugerează o gradație a obligativității sale. Lexicul multor limbi oferă suficiente exemple de sinonime eufemistice pentru *drac* sau *moarte* („necuratul", „ducă-se pe pustii"; „stingere", „încetare din viață" etc.). În limbajul contemporan, procedeul continuă să funcționeze, deși „delicatețea", grija de a evita exprimarea prea dură, prea directă a unei judecăți nu e, probabil, cea mai frecventă dintre sursele sale. Construcțiile în care negarea unui termen e preferată antonimului său cu existență lexicală recunoscută – „noninteligența" sau, mai frecvent, „lipsa de inteligență" – reprezintă un eufemism în măsura în care sinonimele lor – „prostie", „neghiobie", „stupiditate", „imbecilitate", „dobitocie", „nerozie", „ignoranță", „nepricepere" etc. – sunt fie parțiale, fie situate în afara sau în marginea limbajului literar, fie (sau: și) încărcate de conotații afective. O structură retorică tipică prezintă o ipoteză căreia i se propune o variantă minimală atenuată: „o atitudine dacă nu neliniștitoare, atunci cel puțin nedelicată". Valoarea argumentativă a eufemismului stă, în astfel de cazuri, fie într-o prezentare mai favorabilă a obiectului, fie, mai adesea, în instituirea unui anumit rol pentru vorbitor: acesta se construiește pe sine ca un personaj prudent în judecăți, moderat și echidistant. E o atitudine care generează o întreagă tipologie discursivă, o formă derivată fiind cea a excesivei modalizări. Atenuarea se poate obține prin cumul de modalizări de incertitudine – „cred că e posibil să se fi întâmplat așa..." –, unele admisibile, altele intrând cu certitudine în sfera pleonasmului („posibilitatea unei eventuale greve generale...").

Eufemismul argumentativ mizează pe o cunoaștere doar parțială a referentului. Termenul sau sfera semantică evitată diferă de la caz la caz. În 1990, un ziar prezenta câteva date din biografia viitorului președinte, Ion Iliescu; cuvântul „comunist" era ocolit cu mare grijă și substituit prin forme cât mai neutre (amestecul de stil indirect și direct e o stângăcie suplimentară a textului): „este cunoscut ca un nonconformist. Provine dintr-o familie de *vechi revoluționari*. «Tatăl meu a fost ceferist, *activ militant politic* și sindical din România (...). Am intrat în *mișcare* fără rezerve, însuflețit de *idealurile* care au cuprins mari mase ale tineretului»" (*Dimineața*, 25, 1990).

De obicei, eufemismul e urmărit la nivelul cuvântului, neglijându-se situațiile de acest tip, în care se realizează textual, prin mijloace diverse, o tendință eufemistică. În cazul eufemismului lexicalizat, valoarea argumentativă se transformă destul de repede într-una convențională, astfel încât termenul substituit e recunoscut de destinatari, dar se evită pronunțarea lui și deci actualizarea unor conotații negative (e raportul dintre „nevăzători" și „orbi").

Foarte adesea eufemismul este folosit de la început fără nicio ambiguitate, pentru desemnarea unei categorii ușor de recunoscut; în asemenea cazuri, el se asociază cu *aluzia* și *ironia*. Cuvântul evitat nu e cu adevărat respins; dimpotrivă, e cu atât mai puternic rechemat în conștiință, cu cât recunoaștem intenția ironică a substituției. Într-un

exemplu binecunoscut, ca „băieți" pentru „securiști", e greu de detectat cât anume din substituție s-a bazat pe teama reală de a rosti un cuvânt prohibit – și cât pe o detașare de dramatismul situației, interpretate glumeț. Ironia e, cum s-a observat, un mecanism întemeiat pe „citarea" aproximativă a vorbelor unui personaj real sau imaginar, deci pe actul estetic de a construi o ficțiune; în cazul de față, a personajului ultra-naiv, patern afectuos. Cuvântul apare fie cu determinări care îl dezambiguizează – „băieții de pe Calea Victoriei", „băieții în post" –, fie marcat prin intonație (și prin ghilimele, în scris): „nicăieri «băieții» nu au fost mai vinovați ca la noi" (TL, 253, 1990). În această arie de fenomene se plasează și pseudo-eufemismul ironic bazat pe tratarea ca element dezagreabil a numelui unei etnii (vezi *infra*, **4.2.**).

Eufemismul utilizează diferite mecanisme lingvistice: de la simpla omisiune a determinanților și a precizărilor, prin folosirea unor termeni generici („Caut fete 18–24 ani *pentru plecări urgente* Cipru", *Libertatea*, 1921, 1996), până la folosirea cuvintelor cu sens contrar (pozitiv), în sintagme în care determinantul neagă, ocolit, ceea ce pare să afirme regentul său. Una dintre cele mai spectaculoase formule economice din acest punct de vedere este creșterea negativă ("Căderea se cheamă *«creștere negativă»*", T. Octavian, în RL, 1089, 1993).

3.1. „Disponibilizare", „lichidare", „suprimare"

O seamă de eufemisme birocratice apar, inevitabil, în jurul unui moment de maximă tensiune a vieții profesionale – pierderea postului. Nu e greu de observat că în limba română actuală cuvintele *șomaj* și *șomer* sunt de multe ori evitate, din cauza modului prea direct în care desemnează situația celui rămas fără lucru. Pentru actul de îndepărtare dintr-un serviciu, *a concedia* este, la fel, periculos de explicit. Sinonimul său, franțuzismul *a licenția,* deși înregistrat ca atare de DEX, are o circulație foarte limitată, din cauza posibilei confuzii cu *a se licenția* („a absolvi o facultate, cu diplomă de licență") – verb neluat în seamă de dicționare, dar presupus de participiul curent *licențiat* („care a obținut diplomă de licență"). Limbajul familiar, care numește de obicei faptele neplăcute într-un mod mult mai direct, având chiar tendința de a le accentua laturile negative, dispune de locuțiunile *a da afară* și – cu o nuanță argotică suplimentară – *a pune pe liber* (expresie absentă din DEX). *Dicționarul de sinonime* (DSR, 1982) le adaugă și un verb familiar – pitoresc, dar de fapt mai puțin specializat – *a mătrăși.* Lexicografia românească trebuie să se adapteze din mers câmpului semantic al șomajului. Dacă au schimbat definițiile cuvintelor de bază (a se vedea, de pildă, *șomer,* pentru care noua ediție a *Dicționarului explicativ* – DEX 1996 – a renunțat la „condițiile economice din țările capitaliste" și la situația „de a nu avea niciun mijloc de existență"), dicționarele nu s-au arătat la fel de prompte în a introduce inovațiile. În DEX 1996 nu apare, de pildă, verbul cel mai des folosit în momentul de față pentru situația în discuție: *a disponibiliza* (cu participiul adjectival *disponibilizat* și cu substantivul nume de acțiune *disponibilizare).* Există, e drept, expresia *în disponibilitate* – „scos (temporar) dintr-o slujbă (putând fi rechemat la nevoie)". E de presupus că în multe dintre folosirile sale actuale *disponibilizarea* nu privește doar înlăturarea temporară, cu posibilă rechemare: „niciun salariat *n-a fost disponibilizat*" (TVR1, telejurnal, 28.07.1991); „*se vor disponibiliza* 600 de salariați" (RL, 1100, 1993); „personalul care urmează să fie

disponibilizat" (RL, 1236, 1994) etc. Folosirea cuvântului între ghilimele demonstrează conştiinţa unei extinderi semantice: „La Samric nu s-au făcut încă «*disponibilizări*»" (*Tinerama,* 51, 1991); „criteriile care au stat la baza fiecărui om «*disponibilizat*»" (*Libertatea,* 2175, 1997). Sensul curent e atestat şi de alternarea cu formule mai lipsite de ambiguitate: în vreme ce titlul unui articol este „La Zahărul SA, 300 de muncitori *disponibilizaţi*", în text se foloseşte termenul *concediaţi* (RL, 1459, 1995); „minerii care vor *să treacă în şomaj*" (din titlu) devine (în text) „care vor *să fie disponibilizaţi*" (RL, 2251, 1997); „trebuie *daţi afară* încă 664 de angajaţi", deci „*disponibilizările* continuă" (*Libertatea,* 2175, 1997).

Evident, şi alte cuvinte sau expresii din sfera concedierii pot prelua funcţia de a desemna evenimentele neplăcute: uneori, cu o involuntară accentuare a duritătii formulei. Degradarea e oricum în natura eufemismelor: aplicat aceleiaşi situaţii, substitutul se încarcă rapid de conotaţiile cuvântului substituit. Câteodată, însă, cuvântul are chiar de la început un sens literal foarte explicit, chiar mai „violent" decât al celui pe care îl înlocuieşte (fiind, astfel, mai curând un *disfemism*). Fenomenul poate apărea atunci când rezultatul unui proces se extinde de la instituţie la persoane; restructurarea industriei sau a fabricilor produce, astfel, *restructuraţi*: „numele... angajaţilor... care *vor fi restructuraţi*" (*Libertatea,* 2175, 1997)[22]. Un deputat afirmă că „secretarii de stat care *vor fi restructuraţi* nu vor rămâne în stradă şi vor primi locuri «călduţe» în cadrul Guvernului"; „fiţi siguri că nu o să vedem ca la americani, când un oficial *restructurat* îşi pune lucrurile în nişte cutii şi părăseşte biroul fără zgomot" (CR, 12.8.2006); „atunci când avantajul companiei dispare, «nepoata» este subit restructurată" (forum.softpedia.com, 23.02.2006). În exprimarea familiară, adjectivul e chiar substantivat: „şi el a fost pe lista de *restructuraţi* la vremea respectivă" (*ibid.*).

Lichidarea unor întreprinderi nu pare să fi produs, deocamdată, decât elipsa lexicalizată („colacul de salvare al *lichidatelor"* – RL, 2251, 1997); în măsura în care s-ar vorbi şi de *lichidaţi*, am regăsi saltul comic pe care l-a surprins la începutul secolului Caragiale. Trecând de la textul oficial (în care apare deja *punerea în disponibilitate)* la uzul colocvial, suprimarea postului se extinde asupra persoanei: „Prin noul buget 1900–1901, *suprimându-se,* pe motive de economie, postul de controlor în care funcţionaţi, vi se aduce la cunoştinţă că *rămâneţi în disponibilitate* până la alte dispoziţiuni" (*1 aprilie*); „Nu cumva *te-a suprimat* şi pe dumneata?" (*Diplomaţie*); „mai ales că a fost o nenorocire acu, cu ocazia bugetului, care *am devenit suprimat* pe întâi aprilie" (*Art. 214*) – totul culminând cu celebrele imprecaţii ale cocoanei Tarsiţa: „l-a suplimatără..., suplima-le-ar Dumnezeu luminiţile ochişorilor din cap..." (*ibid.*).

3.2. „Remaniere"

Evoluţia vieţii politice româneşti după 1989 a provocat o intensă utilizare a verbului *a remania* şi a substantivului *remaniere.* Se ştie că, de multe ori, unui neologism

[22] Vulpe (2004: 260–262) discută folosirea eufemistică, în perioada comunistă, a termenilor *a epura, a comprima* şi *a restructura,* cu tipica extindere de sens asupra persoanelor: „copiii celor *epuraţi* şi *comprimaţi* au fost *restructuraţi*" (p. 262).

tehnic (politic, în cazul de față) i se lărgește sensul și i se modifică restricțiile de combinare prin intrarea în circuitul vorbirii comune; obișnuința cu un cuvânt des auzit dar înțeles cu aproximație produce abuzuri de care vorbitorii nu sunt conștienți. Două exemple par să semnaleze tendința vorbitorilor de azi de a folosi verbul a *remania* într-un sens care nu îi e propriu; primul este dintr-un articol de comentariu politic, în care se vorbește de „fostul ministru al justiției, *remaniat* duminică" (JN, 232, 1994); cel de-al doilea e legenda unui desen umoristic: „te *remaniez* cu Vasile, colegul tău de partid" (din același ziar, p. 6). Doar celui din urmă citat i s-ar putea presupune o intenție (ironică, parodică) în folosirea abuzivă a verbului; e mai probabil vorba de o simplă utilizare, percepută ca intrată în vorbirea curentă; primul citat e, oricum, un enunț cât se poate de serios. Transformarea suferită de sensul verbului a *remania* în exemplele de mai sus este rezultatul unui fenomen tipic de extindere a atributelor sau a acțiunilor care privesc un întreg, un sistem – la fiecare din membrii acestuia, luați în parte. Operație imposibilă logic, desigur: remanierea unui ansamblu e o modificare parțială a structurii sale ca întreg; dacă guvernul se remaniază prin înlocuirea unor membri, nu înseamnă că membri înșiși sunt remaniați. De fapt, extinderea sensului se produce printr-o superficială echivalare a termenului *a remania* cu *a înlocui* sau *a schimba*, încălcându-se restricția de combinare fundamentală, conform căreia obiectul direct al verbului *remania* trebuie să fie un substantiv cu sensul „întreg cu părți componente".

Folosirea verbului *a remania* în locul fireștilor „a înlocui" sau „a schimba din funcție" persistă și se extinde: „Care ministru al cabinetului Tăriceanu ar trebui *remaniat* primul?" (SF, 99, 2007). Într-un interviu, atât ziaristul cât și ministrul par să-l folosească fără ezitări:

> – Dacă *veți fi remaniat*, vi se va trage de la ministrul Vlădescu, atâta timp cât aveți proiectele, dar nu aveți banii.
> – Da, sunt blocat financiar. Nu-i corect.
> – Și dacă *veți fi remaniat*?
> – Foarte bine. Dacă asta este soluția, foarte bine. Nu mă interesează din cauza cui *voi fi remaniat* (*Cotidianul*, 17.04.2006).

Saltul metonimic s-a produs și în alte cazuri; în urma *naționalizării* caselor au apărut *naționalizații* („Naționalizați și chiriași", RL, 31.10.1998), iar *indexările* salariilor i-au transformat pe salariați în *indexați* („doi *indexați* de vârsta a treia", RL, 949, 1993).

3.3. „Excludere"

Lexicul politic românesc nu se rezumă la formulele oficiale, administrative, internaționale. Între paginile de politică ale ziarelor și dezbaterile politicienilor nu e, adesea, o mare diferență: clișeele, expresiile familiare și argotice, violențele pamfletare circulă ușor dintr-un mediu și dintr-un tip de discurs în celălalt. Metaforele clișeizate, eufemismele și hiperbolele prin intermediul cărora este prezentat un anume act sau moment politic sunt mijloace persuasive, dar și indicatori ai unor valori și atitudini de profunzime.

În 2006, au avut loc mai multe excluderi din unele partide importante, sau din funcțiile de conducere ale acestora; termenii folosiți de cei implicați în acțiune și de

comentatorii din presă au fost de o destul de mare varietate. Poate că actul evocă încă, pentru unii cititori, tema emfatizată sau sugerată eufemistic de romanele obsedantului deceniu[23]. Excluderea poate fi indicată metonimic prin formula „pierderea carnetului" („fapt ce i-a adus pierderea carnetului de membru al PSD Gorj", *Adevărul,* 19.06.2004) sau e subliniată şi agravată de echivalarea cu „*eliminarea* din partid" (EZ, 21.08.2006). Formulele colocviale folosite curent pentru a o desemna nu au nimic specific; sunt la fel des întrebuinţate pentru concedieri profesionale sau pentru alte tipuri de ruperi ale relaţiilor: expresia *a da afară*: „să separăm grâul de neghină, *să-i dăm afară* pe toţi" (EZ, 4.09.2006); „N. aruncă mănuşa: «Dacă G. şi R. vor *să mă dea afară*, să o spună»", 9.11.2006; „după ce v-*o dat şi pe voi afară*, aţi început a face un alt partid" (azi.md).

Excluderea şi mai ales pierderea poziţiilor de conducere sunt desemnate şi de o metaforă feroviară clişeizată: „Filmul *tragerii pe linie moartă* a acestuia" (EZ, 13.02.2006); „*tras pe linie moartă*, încearcă să creeze un pol critic" (*Gândul,* 20.10.2006). Şi mai familiară e metafora provenind din jargonul jocului de cărţi: „lansează ideea că, de fapt, se urmăreşte *scoaterea lui din cărţi*" (EZ, 13.02.2006). Expresiile *a fi în cărţi* şi *a scoate din cărţi* acoperă, complementar, şansele cuiva de a conta în calculele politice, de a fi cuprins într-o combinaţie politică promiţătoare („Acum D.S. *e în cărţi* pentru un mandat de parlamentar european", pitesteanul.ro; „H. *nu e în cărţi*"; „El a negat informaţiile conform cărora H ar fi inclus pe lista candidaţilor la portofoliul Ministerului Integrării Europene", ZF, 27.11.2003) şi, respectiv, ieşirea sa din jocul politic. Formula *a scoate din cărţi* este folosită, de altfel, şi în sport şi în alte tipuri de jocuri („Bookmakerii ne-*au scos din cărţi* pentru sferturile de finală", ZF, 20.06.2000; „Ady, dacă aveai 2 meciuri câştigate, altfel stătea treaba, dar ai numai unul. Eşti *scos din cărţi* definitiv", linkmania.ro; „într-o optime incendiară, echipa noastră *a scos din cărţi o favorită clară*, echipa universităţii McGill Montreal", law.ubbcluj.ro).

Evident, atitudinea subiectivă faţă de faptele în discuţie conduce la preferinţa fie pentru eufemisme (*a îndepărta*: „trei deputaţi din parlament au *fost îndepărtaţi din partid"*), fie pentru disfemisme, hiperbole, exagerări dramatice; excluderea e o execuţie prin decapitare, împuşcare etc.: „nimeni nu era pregătit luni să ducă la bun sfârşit *o execuţie colectivă*", „câteva *execuţii de răsunet",* „cei vinovaţi de nesupunere în politică sau afaceri sunt *puşi cu gâtul pe butuc* pentru ca epidemia să nu se întindă", „*scoaterea din rânduri şi punerea la zid* a câtorva lideri locali" (*Ziua,* 6.03.2004). Metaforizarea alunecă în ridicol atunci când aduce în contact, pentru a descrie viaţa politică obişnuită, sfere semantice şi câmpuri conotative prea diferite, de exemplu sportul şi religia: „Ce urmăreşte A.N. *răstignind* mai mulţi *jucători de calibru* din PSD local?" (*Ziua, ibid.*). Valorizată pozitiv, excluderea e „operaţie chirurgicală" sau „curăţenie de primăvară".

---

[23] În Statutul Partidului Comunist Român, *excluderea* era caracterizată în termeni extrem de dramatici: „Excluderea din partid este *suprema sancţiune de partid.* Ea se aplică numai în cazurile când un membru de partid săvârşeşte încălcări *grave* ale programului partidului, ale liniei sale politice generale, ale legilor ţării, *loveşte* în unitatea partidului, *trădează* interesele poporului, *pactizează cu duşmanii* construcţiei socialismului, este nesincer şi *înşeală* partidul, divulgă secretul de partid şi de stat, în cazurile când comportarea sa vădeşte *descompunere morală* sau când săvârşeşte alte fapte care contravin prevederilor statutului" (*Munca de partid,* XXVII, 12, 1984, p. 6). Enumerarea este destul de derutantă, în măsura în care amestecă etichetări grave (*trădează, descompunere*) cu formulări vagi şi birocratice (*contravin prevederilor*); încheindu-se cu cele din urmă, se realizează un anticlimax.

În fine, pentru acțiunile politice de excludere sau de numire într-o funcție se recurge, ironic, și la terminologia istorică a relațiilor feudale: în primul rând la verbul *a mazili* („în ședința conducerii organizației, de săptămâna trecută, *au fost maziliți* doi dintre apropiații lui DIP" (EZ, 13.02.2006), turcism transmis prin cărțile de istorie, dar și păstrat în limbajul familiar curent („Rapid i-a «mazilit» pe gălățeni", compact.info) și aplicat chiar știrilor externe, într-un proces de adaptare și balcanizare lingvistică („Directorul Paris Match, *mazilit* de patron", *Gândul*, 29.06.2006).

Acțiunile de numire în funcție sunt – în același registru arhaizant-ironic -- *a unge* („ Leonard Orban *a fost uns* comisar la Lisabona", *Realitatea*, 30.10.2006) sau *a înscăuna* („nou-înscăunatul", *Gândul*, 20.10.2006). Dincolo de pitorescul desemnărilor, se întrevăd din citatele de mai sus mai multe ipostaze ale vieții politice: violentă și emoțională (*execuția*), aleatorie și arbitrară (*scoaterea din cărți*), ierarhică și arhaică (*mazilirea*).

3.4. „Lustrație"

Cuvintele politice la modă, repetate intens în dezbaterile publice, ajung foarte repede să-și lărgească sensul și să producă derivate. În primele luni ale anului 2006, familia lexicală a substantivului *lustrație* și-a impus prezența în limba română, într-o manieră care va lăsa probabil urme. În DEX cuvântul nici măcar nu apare; îl găsim totuși înregistrat de noul DOOM[2], care l-a preluat din uzul curent și din câteva dicționare de neologisme, unde are sensul de „ritual, ceremonie de purificare din antichitatea latină". La originea echivalentelor culte de azi – fr. *lustration*, engl. *lustration*, it. *lustrazione*, sp. *lustración* etc. – stă termenul latin *lustratio*. După 1989, *lustrație* (ca și echivalentele sale din alte limbi) a devenit un termen politic, legat de diferitele legi prin care se limita accesul la putere al celor vinovați de abuzuri și represiuni în perioada regimului comunist. În română a intrat mai de mult un alt latinism cult, legat etimologic de *lustrație*: *lustru* (din *lustrum* – rit de purificare practicat în Roma antică, odată la 5 ani, cu ocazia recensământului; prin extindere, *lustru* a ajuns să însemne, în stilul solemn, „perioadă de 5 ani")[24].

În presă și în mesajele de pe internet, atestările lui *lustrație* și ale familiei sale lexicale sunt numeroase. De la substantiv s-a refăcut ușor verbul *a lustra* (prin derivare regresivă convergentă cu împrumutul cult, rezultatul corespunzând verbului latinesc *lustrare*). De la verb, s-a format în contextul dezbaterilor politice derivatul *lustrabil*, cu sufixul *-bil*: adjectivul adesea substantivizat adaugă sensului tehnic o notă ironică, pentru a caracteriza pe insul pasibil de *lustrare* (acțiunea defavorabilă celui vizat este văzută și ca o aptitudine personală, în măsura în care evocă termeni ca *prezidențiabil, ministeriabil* etc.): „nu va rămâne în funcție dacă va fi găsit *lustrabil*" (*Cotidianul*, 11.04.2006); „cei «*lustrabili*» nu se încumetă să spună ceva" (*ibid.*) „și conservatorii au *lustrabilii* lor" (EZ, 10.04.2006); „*lustrabilul* Ion Iliescu avea la vremea respectivă, în rândul majorității populației, un statut semi-divin" (blog.hotnews.ro). Ghilimelele semnalează uneori doar noutatea termenului, alteori distanța ironică. Accidental, s-a creat și un derivat anormal în

[24] E o problemă de etimologie latină dacă acest *lustrum* este identic, înrudit sau doar omonim cu termenul din care provin fr. *lustre*, it. *lustro*, preluate în epoca modernă și de românescul *lustru* „strălucire, aspect lucios"; de la acesta din urmă s-au format derivate cu aspect popular, bine instalate în limbă: verbul *a lustrui*, substantivele *lustruială* și *lustragiu*.

-bil, nu de la verb, ci de la substantivul *lustrație:* „dacă numărăm *«lustrațiabilii»* din viața politică și economică românească, găsim duium, bre" (forum *Adevărul*, 19.04.2006).

Verbul *a lustra* a fost folosit inițial mai ales în construcții pasive – „ar putea *fi lustrați*, dacă legea este votată de Parlament" (*Cotidianul,* 11.04.2006); „cine și cum *să fie lustrat"* (*ibid.* 12.04.2006). Mai spectaculoase sunt însă utilizările active – „Ca să *lustrezi* pe cineva, e nevoie de aviz"; „Vom *lustra* bine?" (*ibid.*, aluzie la sloganul electoral al președintelui) – și chiar reflexive: „o voce anonimă de pe Internet ne invită *să ne lustrăm*"; „înainte de *a ne lustra*, să vedem dacă avem de ce" (*Evenimentul*, 13.04.2006). Evident, folosirile actuale ale verbului corespund unei schimbări semantice: *lustrarea* ca act global de purificare se concretizează, proiectându-se asupra fiecărui individ; prin particularizare, *lustrat* înseamnă astfel „eliminat din viața politică, prin legea lustrației". În uzul actual, *a lustra* tinde să se confunde cu familiarele *a lucra* („a dăuna prin intrigi") și chiar *a luxa,* asemănătoare ca formă și sens: „senatorii îl *«lustrează»* pe Traian Băsescu" (*Realitatea*, 30.03.2006); „alianța *se lustrează* singură" (*Cotidianul*, 3.04.2006).

Verbul este deja folosit și în contexte alegorice – „Legea lustrației va tăia poate capetele balaurului, dar corpul acestuia va găsi resurse pentru a genera alte capete, care nu vor putea *fi lustrate"* (EZ, 15.04.2006) – și mai ales absurd-glumețe: „La sindrofia cu pricina doar babele din Someșeni au rămas *lustrate* și cu buzele umflate" (BZA, 21.04.2006). În limbajul familiar, sensul verbelor este adesea instabil și atribuit mai mult de context. De exemplu, *a lustra* (cu toată încărcătura sa de tensiune politică) intră ușor într-un tipar de imprecație – „*Lustra-mi-aș* picioarele!" (*Evenimentul,* 12.04.2006); „Băsescu, *lustra-te*-am!" (Incognito, forum *Gândul*, 31.03.2006). Antifrastic este uzul de urare: „«Te-am sunat *să-ți lustrez* La mulți ani!», ar fi cel mai recent banc care circulă prin parlament" (*Adevărul*, 10.04.2006).

Jocul de cuvinte, figura etimologică sau paronimică constituie o tentație atât pentru jurnaliști – „În loc de *lustrație, lustruială*" (titlu, în EZ, 9.10 2004) – cât și pentru cititorii care trimit comentarii: la întrebarea „Vom lustra bine?" se răspunde: „Nu d-le, *vom lustrui* bine, că suntem specialiști în așa ceva" (forum *Cotidianul*, 12.04.2006). Majoritatea citatelor de mai sus sunt foarte recente; e de așteptat ca jocul să continue, printr-o profundă și caragialescă integrare a *lustrației* în limbajul familiar: „Ce-aș mai pune eu lustrația pe matale!" (forum *Gândul,* 29.03.2006).

3.5. „Reașezarea prețurilor"

În situația creșterii prețurilor și a scăderii puterii de cumpărare, orice regim politic tinde să recurgă la eufemisme care să atenueze din efectul psihologic neplăcut al fenomenelor în cauză asupra populației; de fapt, mai ales să diminueze propria responsabilitate și să-i protejeze pe guvernanți de reacțiile de nemulțumire ale celor afectați de scumpiri. Eufemismele creșterii prețurilor au fost înregistrate și în limba de lemn a perioadei comuniste:

> Într-un raport al C.P.Ex. despre majorarea prețurilor în domeniul agroalimentar se va spune despre „reașezarea", „corelarea", „actualizarea", „îmbunătățirea" prețurilor și, foarte rar, când nu se poate altfel, despre majorare (MO '80, pp. 204–205)

În perioada inflației galopante și a devalorizării masive a monedei naționale, după 1989, experiența creșterii prețurilor și a discursului eufemistic despre ele a fost una comună:

> Când i se vorbește frumos, românul mediu acceptă *reașezarea* prețului la carburanți, *îmbunătățirea* prețurilor la alimente, *recalcularea* prețurilor la îmbrăcăminte și *corelarea* chiriilor cu impozitul pe salariul ameliorat. Ce nu acceptă, în niciun caz, e scumpirea bruscă a biletelor la tramvai (AC, 43, 1995).

Între termenii care au preluat atunci rolul de eufemisme s-au mai numărat *reajustarea* („perspectiva noii *reajustări* a prețurilor", TL, 732, 1992) și mai ales *liberalizarea*, la care modificarea semantică, prin confuzie cu termenul *scumpire* (de la liberalizarea prețurilor la „liberalizarea" produselor) a fost un adevărat abuz lingvistic („am «*liberalizat*» hârtia cam de șapte-opt ori!", *Zig-zag*, 74, 1991).

4. Limbaj și discriminare

Excesele obsesiei lingvistice a „corectitudinii politice" ne amuză, desigur, – mai ales când încercarea de a elimina din limbaj orice atitudine de discriminare a unei minorități – nu numai pe cele clar ofensatoare – creează un jargon artificial, constrângător și imprecis. În fond, nu e sigur că odată cu cuvintele sunt alungate și prejudecățile – sau că nu se nasc, prin exagerare, prejudecăți noi. Oricât de naivă și/sau încrâncenată ni s-ar părea respectiva direcție de purificare a limbajului, bunele ei intenții inițiale ne pot atrage atenția asupra excesului contrar – de pildă, asupra totalei lipse de griji pentru limbajul ofensator pe care o manifestă discursul public românesc, cel puțin în unele domenii. Nu e vorba doar de segmentul presei specializate în limbaj injurios, de tip *România Mare*; mai îngrijorător e firescul cu care un discurs discriminatoriu, ofensator, sau cel puțin nepăsător față de sensibilitățile etnice e vehiculat, aproape fără a provoca reacții, în presa care reprezintă buna „normalitate". Răul cel mai profund nu stă în cuvinte (se pot spune lucruri foarte grave folosind un lexic absolut neutru); modul curent de desemnare a membrilor unui grup etnic e totuși un simptom al atitudinii față de aceștia.

4.1. Etnonimele „rom", „rrom", „ţigan"[25]

Cuvântul *rom* apare adesea într-o grafie nespecifică sistemului fonetic și ortografic al limbii române, dar care s-a răspândit foarte mult, mai ales prin presă: *rrom*. Termenul *rom* nu este foarte nou în limba română: Drimba (2001: 240–242) îi trece în revistă atestările, amintind de existența interbelică a „Uniunii generale a Romilor din România" (înființată în 1934) și a revistei sale, *Glasul romilor*. *Rom*, folosit oficial pentru a evita conotațiile peiorative ale cuvântului *țigan*, înseamnă în limba țigănească „om", „bărbat", de aici și „țigan". Termenul prin care se auto-desemnează etnia țigănească a fost preluat și de alte limbi: în engleză există *Romany*, dar și *Rom* (invariabil sau cu pluralul

[25] Mai multe detalii despre denumirile rromilor în limba română, în Chelaru-Murăruș 2006.

Roma); în italiană, dicționarele înregistrează substantivul *rom* ca invariabil, dar se folosește (în presă, de exemplu) și pluralul *roma*. Multe dialecte țigănești, printre care și cele vorbite la noi, au un *r* cu o pronunție specială („*r* cerebral"), pentru care s-a apelat în forma scrisă, într-o grafie standardizată a limbii *romani*, la litera dublă[26].

Forma *rrom* modifică grafic cuvântul adaptat morfologic românei, deci are pluralul *rromi*; nu presupune o pronunție diferită de *rom*. Exemplele de folosire a acestei grafii abundă, atât în presă, cât și în documente oficiale: „Gardienii publici au împușcat trei *rromi*" (RL, 1880, 1996); „*Rromii* trebuie alfabetizați" (RL, 2012, 1996); „o sută de *rromi* au tăiat 15.000 de salcâmi" (RL, 2157, 1997); „*Rromii* vor să-și înființeze un birou de presă" (RL, 2294, 1997); „Burse de studiu pentru studenții *rromi* de la facultățile de drept"; „Centrul European pentru Drepturile *Rromilor*" (RL, 2164, 1997); „Inspectorul *rrom*/pentru *rromi* are următoarele atribuțiuni" (www.edu.ro) etc. *Rrom* e rareori folosit constant; în majoritatea textelor citate, alternează cu *țigani* („alfabetizarea țiganilor"; „țigani fericiți"; „studenții țigani" etc. Își găsește astfel aplicare obsesia evitării repetiției prin întrebuințarea de sinonime. Faptul se verifică chiar în cuprinsul unei singure propoziții: „Serviciul Secret al *Rromilor* îi spionează doar pe *țigani*" (RL, 2243, 1997).

Folosirea formei *rrom* poate fi interpretată ca efect al unui scrupul lăudabil, ca o manifestare a dorinței de a păstra, chiar prin grafie, forma cea mai autentică prin care se autoidentifică o etnie. Din păcate, citatele contrazic deseori o asemenea interpretare. Forma este adesea utilizată în contexte ironice – „țigani, deveniți între timp *rromi*" (CR, 9, 1996) și chiar cu un ton de deriziune puternic ofensatoare: „plaiurile mănoase ale Olteniței, unde producția de *rromi* la hectar este foarte ridicată" (RL, 2092, 1997) – sau stă la baza unor derivate glumețe precum *rromiadă* („Bucureștiul e amenințat cu «*rromiada*», RL, 1886, 1996). E de presupus că unul dintre motivele răspândirii formei *rrom* este dorința de a crea distanță, de a plasa etnia țigănească într-un spațiu exotic, simbolizat de grafia atipică: un mod de a evita contactul și identificarea. A scrie *rrom* pare a fi și o strategie folosită de unii pentru a îndepărta cât mai mult fantasma confuziei cu *român*.

Desigur că nu toate aparițiile formei *rrom* pot fi explicate la fel; la început, a putut fi vorba și de atracția pe care jurnaliștii o resimt față de neologisme, cuvinte exotice, surprize de tot felul. De la un punct încolo, însăși mulțimea utilizărilor anterioare creează un model, preluat în mod automat. De altfel, DOOM[2] a recomandat forma *rom*, acceptând însă, ca variantă literară, și grafia *rrom*.

În orice caz, distanța *rom* – *român* este rapid recuperată, prin contaminare ironică: „economia *rromânească*" (AC, 7, 1997).

---

[26] Au existat și continuă să existe oscilații și ezitări în folosirea grafiei *rom/rrom*, chiar din perspectiva internă a normatorilor limbii *romani*. În *Limba romani (țigănească), manual pentru clasele speciale de învățători romi ale școlilor normale* (București, EDP, 1992), al cărui autor e Gheorghe Sarău, *rom* (cuvânt românesc, cu pluralul *romi*), folosit în explicații și traduceri, coexista cu *rrom* (cuvânt țigănesc, cu pluralul *rroma*), folosit în exemple și în textele originare. În *Curs de limba rromani*, al aceluiași autor (Cluj-Napoca, Dacia, 2000), a fost generalizată grafia *rrom, -i, rromani*. Gh. Sarău a publicat în 1992 un *Mic dicționar rom-român* (București, Kriterion), iar în 2003 un *Dicționar român-rrom* (București, Vanemonde).

4.2. *Pseudo-eufemisme ironice*

Termenul curent de desemnare din română – *țigan* – are într-adevăr conotații negative (DEX: „epitet dat unei persoane cu apucături rele"), întărite mai ales de evoluția semantică a unor cuvinte din familia sa lexicală (*țigănie, a se țigăni)*; ele nu împiedică totuși folosirea sa cu sens neutru, ca pură desemnare obiectivă – așa cum nici conotațiile negative ale lui *turc*, de exemplu, nu intervin în uzul obișnuit al cuvântului (DEX: „a fi turc" = „a fi foarte încăpățânat, a nu vrea să înțeleagă, a nu ține seama de nimic"). În cazul etnonimelor, de altfel, se face adesea confuzie între ceea ce e asociat cuvântului – deci poate fi îndepărtat odată cu acesta – și ceea ce e asociat conceptului – și nu dispare prin substituție.

Ca pentru a dovedi că prejudiciile și discriminarea nu sunt decât în mică măsură un fapt lingvistic, *țigan* poate fi găsit destul de des în enunțuri absolut neutre sau în lucrări obiective, științifice; într-un volum de cercetări sociologice care folosește constant termenul *rom*, titlul, probabil și din rațiuni comerciale, este *Țiganii – între ignorare și îngrijorare* (București, Alternative, 1993); chiar în titulatura partidelor minorității țigănești se regăsesc atât *rom* cât și *țigan*[27]. În schimb, *rom* poate fi folosit în contexte clar discriminatorii, ca în anunțul de mică publicitate „personal pază exclus *romi*" (RL, 2018, 1996).

Dincolo de aceste două cuvinte, între care jocul e posibil în limite normale, există o zonă a sinonimelor depreciative, injurioase, din limbajul popular – *baragladină, balaoacheș, faraon, cioară* etc. – evitate în general – și una a „pseudo-eufemismelor ironice". Limbajul multor ziare, altfel serioase și preocupate de chestiuni etice, uzează surprinzător de frecvent și fără rezerve de substituiri ale etnonimului bazate pe o trăsătură fizică (respectiv culoarea pielii): *tuciuriu, brunet, brunețiu, ciocolatiu, bronzat* etc.; unele dintre acestea implică și o aluzie la discursul rasial din alte spații culturale: *colorat, de culoare, metis, creol*: „puzderia de *tuciurii*" (RL, 1238, 1994); „negustorii *tuciurii*" (RL, 1237, 1994), „intermediarii *bruneți*" (RL, 968, 1993), „*bruneți* autohtoni" (*Adevărul*, 183, 1990), „un tânăr *brunețiu*" (*Tinerama*, 47, 1991), „vânzător *ciocolatiu*" (EM, 32, 1992), „211 *de culoare*", „248 *creoli*" (*Adevărul*, 334, 1991), „românii «mai *colorați*»" (RL, 1100, 1993), „au năvălit zece *colorați*" (EZ, e.p., 500, 1994); „alți «oameni *de culoare*» cu topoare și cuțite la îndemână", „disponibilitatea nativă a *creolilor* către un domeniu infracțional sau altul" (*Adevărul*, 334, 1991) etc.

În vreme ce unele publicații manifestă scrupule etice – față de manifestarea unei atitudini jignitoare, de apreciere globală și prin criterii strict anatomice –, altele continuă să folosească pseudo-eufemismele, ca adjective sau substantive: „artistul, însoțit de șapte tovarăși *colorați* și de nădejde" (*Libertatea,* 3647, 2002); „un burtos *tuciuriu*, ce soarbe leneș dintr-o bere" (*Libertatea,* 3953, 2003); „sunt însă prea mulți alții, *cam bruneți,* care, fără să te întrebe, îți aruncă niște zoaie pe mașină" (*Libertatea,* 5079, 2006); „Vânzătorii volanți sunt nevoiți să scoată zilnic câteva zeci de mii de lei, pentru ca «*bruneții*» din zonă să-i lase să-și facă treaba" (*Libertatea,* 3801, 2002). Termenii ajung – din fericire rar – chiar în Parlament: „domnul președinte Ion Iliescu a primit în audiență unele *persoane tuciurii de rang înalt*, care îi sunt, probabil, mai apropiate decât românii" (Ședința Camerei Deputaților din 17 septembrie 1996, cdep.ro).

---

[27] Și Luminița Mihai Cioabă a publicat în 2001 un *Ghid de conversație român-țigănesc* (București, Teora).

Cuvintele de mai sus substituie nu veritabile peiorative – față de care ar fi putut apărea ca eufemisme propriu-zise – ci termenii neutri existenți; tocmai prin ele se manifestă o atitudine subiectivă – global ironică, depreciativă, mizând pe complicitatea cititorului și vizând o subliniere a referirii la identitatea etnică.

Procedeul este în primul rând un simptom periculos de naționalism, unul dintre multele care proliferează în prezent; în al doilea rând e o dezolant de facilă sursă de umor. Intenția vorbitorilor e, în astfel de cazuri, să se integreze tipului de eufemism glumeț, ironic, al cărui referent e identificat fără prea multă dificultate: cu exact atâta dificultate cât să producă, precum în jocurile de cuvinte de tot felul, satisfacția unei „rezolvări de problemă". O satisfacție ludică dublată și depășită, în situația de față, de una mult mai puțin inocentă. Dacă a fost imediat observat și sancționat stupidul „eschimoși" pentru „evrei" al *României Mari*, nu același lucru se întâmplă cu „eufemismele" folosite foarte frecvent pentru a-i desemna pe țigani. Procedeul e inacceptabil, cel puțin pentru că implică, prin însuși faptul substituției, ideea de un primitivism evident că numele unei naționalități e un termen dezagreabil, eventual o sursă de umor.

4.3. Discursul discriminării: reportaje

Eufemismele ironice sunt doar simptomul cel mai evident al subiectivității agresive, discriminatoare, moral inacceptabile – foarte răspândită în mass-media românească, mai ales la începutul anilor '90, în modul de prezentare a țiganilor. În anii următori, luări de poziție și monitorizări ale presei au eliminat unele dintre excese, păstrându-se în genere forme mai puțin marcate, aluzii mai puțin agresive.

Deprecierea globală a etniei rrome se manifestă în preferința gazetarilor pentru substantive colective cu conotații peiorative. Acestea sugerează fie o organizare interlopă – *bandă, gașcă* – fie, mai grav, o primitivitate amenințătoare – *hoardă: „o hoardă de țigani* care năvălise în curte și în biserică după pomeni" (RL, 7.03.1994); „Unsprezece ciobănești și douăzeci și trei de agenți de la firma «Bart Guard» s-au războit cu *hoarda de țigani* care a atacat livezile de piersici și caise" (*Ziua*, 1834, 2000). Atitudinea defavorabilă a reporterilor pare să nu aibă de ales decât între formula supralicitării – ca număr (prin substantive colective precum *puzderie* – *„puzderia de tuciurii*", în RL, 1938, 1994), sau ca forță – și cea a subevaluării – care recurge la colective de sursă non-umană de tipul *ciurdă*: „într-un magazin din centrul orașului Rm. Vâlcea dă năvală *o ciurdă de femei cu fuste lungi și multe*" (RL, 986, 1993). Cum se poate vedea și din exemplele de mai sus, verbele asociate substantivelor colective sunt marcate de trăsătura agresivității, chiar atunci când nu este povestit un incident violent: țiganii *năvălesc, dau năvală, spulberă* (*„spulberă* coada făcută la mezeluri", *ibid.*) *iau cu asalt* („Romi agresivi. Primăria *luată cu asalt*" – titlu în RL, 965, 1993). Și verbele poartă uneori mărci peiorative care orientează imaginea unui grup spre non-uman, ca în cazul lui *a colcăi* (RL, 968, 1993).

Obsesia numărului mare – comunicată cititorului prin selecția lexicală a substantivelor și a verbelor – ia uneori forme incredibil de explicite. Sub titlul „Din 1977 numărul țiganilor a crescut de 3,5 ori" (RL, 1056, 1993) apărea, de pildă, o fotografie cu șase tinere țigănci, aliniate lângă un zid; comentariul care însoțea imaginea le trata numeric, categorial și gratuit ironic (prin contrastul între termenul de reverență și conținut): „Doar prima domnișoară din stânga s-a născut înainte de 1977. Restul,

după...". Orice constatare a numărului *prea* mare al unei populații minoritare e potențial agresivă prin implicațiile sale, prin faptul că sugerează „remedii"; dacă diferite fenomene sociale ca delincvența, inferioritatea culturală etc. au soluții normale – deci despre ele se poate discuta foarte firesc –, problema înmulțirii unei etnii, odată formulată, implică logic eutanasia sau genocidul. De altfel, un gazetar nu ezita să pună în titlu (citându-l fără nicio marcă de distanțare pe un polițist) un enunț de incitare la conflictul inter-etnic și mai directă: „Ceaușescu n-a reușit *să scape de* țigani. Noi, nici atât" (RL, 1238, 1994).

O strategie de subtext suplimentară constă în transformarea diferenței etnice într-una religioasă: *țiganii* sunt puși în opoziție, într-un reportaj din care am citat deja mai sus, cu *creștinii:* „în curtea unei biserici, țiganii, aproape tot atâția cât și creștinii, acostau cu impertinență oamenii, cerșindu-le bani, mâncare și băutură" (RL, 7.03.1994). Derapajul categoriilor e aici explicit; în alte cazuri intervine prin sugestie: după o învălmășeală produsă de un grup de țigani în autobuz, „pasagerii își pipăie cucuiele și buzunarele goale. Pe lângă portmonee au dispărut ceasuri de mână, cercei, brățări, broșe și niște lănțișoare, *cu cruciulițe cu tot*" (RL, 986, 1993). Adaosul final privind cruciulițele nu are nicio motivare logică (dacă cruciulițele erau pe lănțișoare, ar fi fost destul de greu să fie lăsate deoparte de hoți) – funcționând în plan pur simbolic.

În *Limba de lemn,* Françoise Thom analizează câteva exemple de „tratare prealabilă a realității", în reportaje alegorice care ascund categoriile de bază, structurile adânci ale gândirii schematice sub un limbaj natural aproape ireproșabil. La un rezultat asemănător poate ajunge și discursul care, fără a mai fi supus dogmei totalitare, se conformează opiniei comune, stereotipurilor publice celor mai comode (garanție de consens și de succes). Reportajele despre conflictele locale în care au fost implicați țigani sunt adevărate repertorii de strategii de manipulare mai mult sau mai puțin rudimentare. Găsim în ele clișee pur narative: coincidența semnificativă, în care detaliul vine în atingere, ca din întâmplare, cu evenimentul-cheie: „Ne întâlnim cu groparul satului. De-abia terminase de săpat groapa lui C." (e vorba de un român omorât de țigani)[28]. Coincidențele ating treapta alegorizării naive, didacticiste: cârciuma, casa arsă și biserica sunt plasate în apropiere una de alta – deci „în acest-spațiu coexistă locul crimei, locul răzbunării și locul iertării!". Relațiile și atributele obligatorii reconstruiesc stereotipul românului (țăranului) pașnic și ospitalier: „în cursul nopții..., pe raza comunei nu a avut loc niciun incident"; ofițerul de poliție declară – într-un limbaj marcat de oralitate cordială: „Să vezi domnule ce înseamnă ospitalitatea, oamenii au adus soldaților lapte proaspăt aburind...". Mecanismul retoric selectează, de altfel, desemnările care corespund schemelor prestabilite: din rațiuni de legitimitate, se preferă prezentarea celor care păzesc satul ca soldați – nu ca polițiști. Întâlnirile regizate aduc în scenă, în fine, și un țigan pozitiv – excepție necesară demonstrației, asimilată prin epitet stereotipului „țăran autentic": „țiganul șugubăț". Strategia fundamentală e de a muta comentariul în replicile personajelor. Vocea reporterului își permite doar sugestii; un discurs agresiv al unui țăran român e comentat eliptic: „Nu pare om rău și totuși...". Ezitarea nu e în acest caz decât un mijloc de captare: opinia dubitativă devine cu atât mai credibilă cu cât pare să evite o judecată pripită și partizană; lectura sugerată e mai puțin de tipul „nu *pare* un om rău, și totuși e" – și mai probabil de tipul „nu e un om rău, și totuși a fost adus în situația de a părea așa".

---

[28] Articol din 1993.

Clare sunt şi identificările prin limbaj: ţăranii români vorbesc, pentru autenticitate, moderat dialectal (şi legal academic): „No, sunteţi ziarişti...". Limbajul ţiganilor apare ca agresiv (e comparat, de altfel, cu „cadenţa unei mitraliere") şi, desigur, vulgar, incoerent, alunecând în detalii ridicole („Şi, fire-ai a dracu, de-abia făcusem telemeaua!") sau autodemascatoare – subliniate de contrastul evident cu situaţia: „îmi stau copiii sub cerul liber... şi uite! (arătându-ne un teanc voluminos de bancnote) nu am de unde să le iau de mâncare!". Absurdul gestului de a arăta banii în acest moment al lamentaţiei trebuie să treacă neobservat, pentru că detaliul are doar funcţia de a activa stereotipul ţiganului bogat. Văduvei românului ucis i se atribuie, în schimb, un patetism artificial de cea mai proastă calitate: „Copile, priveşte-ţi tatăl, dă-i şi lui din strugurele tău, dă-i pentru ultima dată!".

Exemplele citate constituie totuşi o parte a discursului public actual, în care se prezintă nu drept exerciţii de subliteratură, ci în ipostaza ofertei de informaţie.

5. Clişee politice şi deconstrucţii ironice

5.1. Clişee ale tranziţiei

5.1.1. *„De bine".* La începutul anilor '90, sintagma „oameni de bine" a fost intens folosită de unele grupări politice (în genere de cele aflate atunci la putere), fiind considerată un clişeu dezagreabil de altele, care s-au pronunţat explicit împotriva sa ori au ironizat-o. Istoria formulei (sintagmă sau compus), mai ales aceea, accelerată, de imediat după 1989, este interesantă şi simptomatică pentru fenomenul general de evoluţie a sensurilor şi conotaţiilor. Dicţionarele româneşti de pe la începutul secolului înregistrează sintagma ca pe o formaţie nouă, calc după franţuzescul „homme de bien"; Tiktin (1903) o echivalează cu germanul „Biedermann", iar DA (1913) o defineşte ca referindu-se la omul „care practică binele, care face milostenii"; explicaţia este transmisă, cu mici modificări, până la dicţionarele mai recente: „persoană care practică binele, care vrea binele" (DLRC, 1955); „om care face fapte bune, care se preocupă de mulţumirea celorlalţi" (DLRM, 1958); deşi aparent diferită, explicaţia din DEX (1975) – „om care acţionează în folosul, în sprijinul celor din jurul său, care ajută pe cei din jurul său" – rămâne în esenţă în aceeaşi linie: a centrării asupra unui sens creştin, altruist şi activ al substantivului *bine* (ca şi „om gata oricând să ajute pe alţii", în Canarache, Breban, 1974).

Practica preluării de definiţii de la un dicţionar la altul nu explică, singură, această constantă referire la milostenie, generozitate, la acţiunea socială în general; cu atât mai mult cu cât sursa franceză a sintagmei este glosată de obicei prin invocarea altor criterii: probitate, virtute (Littré 1957), caritate – dar şi onestitate, integritate (Petit Robert, 1991); virtute, ideal, valoare morală (Lexis 1977). E o diferenţă clară între criteriul valorii intrinseci şi acela al valorii deduse din faptele exterioare, din folosul lor pentru ceilalţi. Dicţionarele româneşti care ilustrează sensul sintagmei prin citate recurg la un singur exemplu, dintr-o poezie a lui Alecsandri, din 1842, *Maiorului Iancu Bran*: „Om de bine, de credinţă, ce Moldova ţi-ai iubit / Şi-ntr-acest veac plin de rele fapta bună ai slăvit". Acest microcontext literar ar putea fi izvorul definirii prin „fapta bună"; se mai poate să fie vorba de o simplă întâmplare, sau chiar de o anumită concepţie practică despre *bine*.

Oricum, utilizarea mai recentă a sintagmei, în vremea când ea nu devenise încă clişeu, se baza în special pe o funcţie de determinare, emblematică: nu atât atribuind o calitate, eventual în opoziţie cu alta sau cu absenţa ei, ci identificând, marcând apartenenţa la un grup. Mulţimea „oamenilor de bine" era determinată mai curând extensional – prin enumerarea membrilor ei – decât intensional, adică prin precizarea unei (unor) anumite calităţi. Altfel spus, etichetarea cuiva ca „om de bine" nu putea fi cu uşurinţă tradusă printr-un număr de calităţi, dar reprezenta includerea aceluia într-o categorie, alături de alţii, cunoscuţi: un fel de „e om de încredere", „e de-ai noştri". La baza acestei funcţii distinctive şi emblematice – posibilă într-o societate care şi-a păstrat subversiv o ierarhie de valori independentă de cele oficiale – stătea tocmai *neutralitatea* formulei. Comparând determinarea *de bine* cu altele, aplicate tot substantivului *om – de bună credinţă, de nădejde, de omenie* (ultima, compromisă de formula propagandistică, lansată în timpul regimului Ceauşescu, „comunist de omenie") ş.a. – se observă că tocmai „de bine" *nu* orientează aprecierea către o anumită trăsătură clară, sau către o reacţie-tip. *De bine* nu oferă nicio informaţie specifică; sintagma e suficient de generală ca să se transforme într-o simplă marcă distinctivă[29].

În această generalitate au stat şi valoarea, şi neşansa formulei pândite de pericole care au compromis-o până la urmă. Utilă la un moment dat pentru a identifica tot ceea ce era greu de cuprins într-o definiţie, ea a rămas în ultima vreme şi fără definiţie, şi fără valoare distinctivă – sau, cei mult, cu una antifrastică opusă celei iniţiale: referirea la unul „de-ai lor". Folosirea „neoficială", „clandestină", a formulei, caracteristică limbajului familiar, a răbufnit în public după decembrie 1989; *de bine* avea avantajul de a delimita, fără multe explicaţii, o categorie umană (în principiu, cea care folosea şi înainte sintagma, în opoziţie cu cele oficiale de gen „tovarăş de nădejde") de alta, compromisă. Prin repetarea în situaţii în care nu se încerca o caracterizare mai clară, o judecare a vinovăţiilor, şi în care criteriile şi poziţiile se amestecau tot mai mult, într-o confuzie sporită, s-a produs foarte rapid demonetizarea, compromiterea emblemei, preluate imediat tocmai de cei pe care ea, înainte, i-ar fi exclus. La începutul anilor '90, sintagma în cauză a devenit o marcă de conformism; în rapida mişcare a ideilor şi cuvintelor contemporane, ea a fost intens folosită în valurile succesive de „mesaje de indignare ale oamenilor de bine", într-o periferie a situaţiilor de comunicare (în zona discursului neprofesionist dominat de clişee), dar era deja evitată, substituită sau parodiată „la centru", în presa de diverse orientări (mai mult substituită în cea guvernamentală, mai mult parodiată şi ironizată în cea independentă şi de opoziţie). Din păcate, marele avantaj (iniţial !) al formulei rapid degenerate – lipsa unui antonim, deci a unor implicaţii clare în definirea şi acuzarea celorlalţi – nu-l avea nici unul din posibilii săi înlocuitori: omul „de bună credinţă" se opune celui „de rea credinţă", apelul la omul „cinstit" îl ridică pe acesta împotriva unor indubitabili hoţi, tâlhari etc. De la folosirea „naivă", în ianuarie 1990 – „oamenii de bine şi cu credinţă în Dumnezeu aprindeau lumânări" (pe când, deja, „câţiva cetăţeni..." complotau!) (*Adevărul*, 30, 1990) – s-a ajuns la respingerea sintagmei ca element străin, care nu mai poate apărea, într-o utilizare „sinceră", directă, în propriul

[29] În genul în care acţiona tradiţional şi „bun" din „om bun": de pildă, ca răspuns la întrebarea „Cine e?", pusă necunoscutului care bate la uşă. „Om bun" -- adică posibil membru al comunităţii din care cineva face parte...

discurs: „oameni «de bine» sau numai oameni obişnuiţi..."; „«oamenii de bine» au aplaudat, în văzul lumii, teroarea neagră" (*Viitorul*, 116, 1990); „s-au găsit totuşi nişte *oameni de bine* care i-au ajutat să scrie" pe membrii C.P.Ex. (*22*, 36, 1990). S-au mai practicat aluzia şi construirea unui antonim ad hoc: „guvernul vede în opoziţie numai «*oameni de rău*» – ca să parafrazăm o etichetă cunoscută (şi deja compromisă)" (RL, 231, 1990); parodierea: „în numele *redacţiei de bine*..." (*Blitz*, 1, 1990), diverse încercări de substituire: „cetăţenii de bună credinţă" (*Viitorul*, 119, 1990); „atrag atenţia oamenilor cinstiţi"; „consternarea cetăţenilor paşnici" (*Adevărul*, 233, 1990).

Până la urmă, formula *oameni de bine* a rămas ambivalentă: e folosită în continuare, în paralel, atât cu sens pozitiv („un grup de *oameni de bine* au pus bazele Fundaţiei Internaţionale OMENIA", omenia.ro), cât şi cu valoare ironică, moştenire încă vie a polarizării politice din anii '90 („aproape toţi turnătorii au fost *oameni de bine*, angajaţi în lupta cu terorismul", intervenţie pe forumul ziarului *Gândul*, 23.08.2006).

5.1.2. *„De suflet".* Clişeul contemporan *de suflet* nu e consemnat în dicţionare. Cuvântul care îi este nucleu l-ar putea face să pară mai de mult instalat şi mai bine ancorat în limbă; între sintagmele mai vechi nu se găsesc însă decât unele cu sensuri total diferite de al său: *a lua de suflet* („a înfia"), *(copil) de suflet* („înfiat"), în care prepoziţia *de* are probabil valoarea „pentru". În apariţiile sale actuale, construcţia „de suflet" (a cărei stabilitate ne permite să o considerăm locuţiune adjectivală) are un sens destul de imprecis – perfect coerent, de altfel, cu stilul jurnalismului liric şi metaforic care o vehiculează. Sunt cel puţin două combinaţii-tip ale locuţiunii la modă: cu substantivul denumind fie persoane („om de suflet"), fie diverse manifestări, activităţi şi produse culturale („această întâlnire de suflet", „un reportaj de suflet" etc. – exemple oferite frecvent de emisiunea „Actualităţi" a Televiziunii Române, în anii '90)[30].

Nu poate fi vorba de acelaşi sens în cele două cazuri; cel mult, de acelaşi entuziasm al acordării de valori superlative. Omul „de suflet" este „nobil, generos, bun"; structura determinării poate fi influenţată de o întreagă serie în care intră în primul rând sintagmele *de caracter, de inimă* ş.a. *Băiat de inimă* „bun, săritor, milos" este atestat de dicţionarul lui Tiktin şi de cel al Academiei (DA) cu un citat din *Convorbiri literare*: „Îl roagă pe Iorgu, ca prieten şi *băiat de inimă*, să nu-l lase". Comparaţii se pot face şi cu registrul popular – „om *de omenie*" –, şi cu cel familiar-argotic: „tip *de gaşcă, de comitet*". Sigur că, în toate aceste ultime cazuri, prepoziţia „de" nu mai introduce un sinonim aproximativ al lui *suflet*, ci un nume de calitate sau un substantiv colectiv; sensul construcţiilor, oricum asemănătoare, e însă tot unul calificativ. Că asocierea cu registrul familiar nu e absurdă şi gratuită o dovedeşte existenţa adjectivului *sufletist* „generos, dezinteresat, curajos", comentat de Guţu Romalo (1972: 193-194) şi atestat de citate recente („un om sufletist, dintr-o bucată"; „băieţi de treabă, sufletişti", „de-aia nu te las, femeie, că eşti mare sufletistă", S. Preda 1985: 25, 69, 161; „era un coleg a-ntâia şi un

[30] Clişeul e încă destul de mult folosit: „la această întâlnire de suflet au participat..." – comunicat al Academiei Române, din noiembrie 2006 (acad.ro); „Ziua de astăzi începe la sediul ArCub, la ora 11,00, cu *o întâlnire de suflet*" (*Azi*, 6-7.05.2006); „A urmat apoi o *întâlnire de suflet* ocazionată de împlinirea a 40 de ani de la înfiinţarea Ansamblului folcloric «Mureşul»" (*Adevărul*, 21.08.2006).

mare sufletist" – S. Preda 1988: 80). Un sens mai vechi pare să fi fost cel de „(om) pasionat", substantivul construindu-se cu un determinant în genitiv: la Neagu Rădulescu (*Un balon rădea în poartă*, 1970) apare formularea „toți sufletiștii balonului" (p. 134). Sensul mai nou e perfect echivalent cu cel din construcția „de suflet"[31].

Aplicat la non-persoane, clișeul „de suflet" capătă un sens și mai vag: destinația e motivată de o încărcătură afectivă, sentimentală. Paralelismul cu locuțiunea *de inimă* funcționează și aici, doar că în situația aceasta *de inimă* e chiar mai rar și mai neobișnuit (vezi, totuși, „cuvinte de inimă", TVR, 27.03.1991); singura asociere posibilă cu ceva deja existent este cu expresia *„de inimă albastră"* – care ne duce, curios, către aceeași sferă familiar-vulgară a lui *sufletist, sufletel* sau *sufletu'*. Utilizarea clișeului *de suflet* e însă plină de ambiții și pretenții de elevație. Uneori, formula e amplificată, cu variații: „(manifestare) de suflet și (aleasă) simțire (românească)", „de suflet și conștiință" etc. Nu e de mirare că exemple dintre cele mai emfatice (pentru ambele utilizări ale locuțiunii, ca determinant pentru persoane sau non-persoane, dar cu un sens difuz și nediferențiat) se pot găsi în discursul naționalist de tip *România Mare*: „Apel către românii de suflet de pretutindeni"; „imnul de suflet al românilor"' (RM, 45, 1991); ca semn deja distinctiv, formula apare în replicile ironice la acest gen de discurs (vorbindu-se, de pildă, de „partizanii cei mai de suflet ai partidului *România Mare* – în *Fraierul român*, 14, 1991).

În limbajul politic tradițional, clișeele persistă:

> Pentru noi, domnule președinte, acest discurs extrem de calm, ieșit poate din canoanele unui mesaj strict politic, dar un *mesaj de inimă* adresat unor colegi este mai important decât orice alt discurs. (Stenograma lucrărilor Consiliului lărgit al Organizației PSD a Municipiului București, 8.07.2003, hotnews.ro).
> T.B. a trecut și la ponegrirea celei mai sărmane dintre *comorile de suflet* ale acestui popor modest: liniștea" (Discursul deputatului S.A., partidulconservator.ro, 19.04.2007).

O altă posibilă asociere – care nu implică niciun fel de filiație, dar atrage atenția asupra unui spațiu al conotațiilor – s-ar putea face cu utilizarea specială a sintagmelor *de inimă* și, mai rar, *de suflet*, în limbajul prostituției – unde apar, în opoziție cu restul, „amantul de inimă" („amant de coeur") și „problemele de inimă" („Amica ei, Sonia, cu care nu o dată s-a părut pentru o chestiune «de inimă», își făcuse reputația unei abile pungășoaice", Brunea-Fox, în *Memoria reportajului*, 1985, p. 132).

Jocul combinațiilor și al substituției poate însă conduce și către un nu prea îndepărtat model al sintagmei *de suflet*; vom găsi oricând, răsfoind colecțiile de ziare, un citat despre vreo întreprindere-instituție-ctitorie care să fi fost „o autentică citadelă de sentiment, conștiință și faptă (comunistă)". *De suflet* se dezvăluie, astfel, și ca un substitut nou și curat pentru clișee mult prea compromise; locul său nu e totuși prea comod, cât timp preia și tonul pompos și sensul vag al predecesoarelor sale. Mai mult: formula la modă insistă, într-un mod indecent, asupra laturii sentimentale a lucrurilor; contextul ei ideal de aplicare e romanța. Reporterul care vorbește de o manifestare „de suflet" nu e foarte departe de spiritul unei alte expresii, familiar-argotice: „a lua la sentiment".

---

[31] Predilecția limbajului familiar-argotic pentru substantivul *suflet* e dovedită și de utilizarea acestuia ca negație: „Ai găsit ceva? – Sufletu'!".

5.2. Deconstrucţii ironice

Caracterul „formularistic" al limbajului se manifestă în producerea de noi sintagme, prin imitarea şi modificarea celor deja existente. În limbajul contemporan, rapiditatea maximă în reutilizarea formulelor, a îmbinărilor mai mult ori mai puţin stabile se observă în argou şi în stilul publicistic (Zafiu 2001: 62; cf. Groza 1999, Dumistrăcel 2006). Argoul permite nenumărate substituiri în expresiile sale; unele dintre înlocuiri produc aşa-numita „derivare metaforică" (*a băga la ghiozdan/ladă/jgheab etc.*; *a lua în balon/birjă/avion* etc.). Sintagmele reluate, imitate şi parodiate de jurnalişti sunt adesea acelea pe care discursul politic sau cel al publicităţii le transformă la un moment dat în sloganuri, în clişee, în formule la modă.

Dintre formulele politico-publicistice care s-au bucurat de succes în ultimul deceniu, producând multe variaţii şi adaptări ironice, putem aminti: *o anumită parte a presei, oameni de bine, salam cu soia, revoluţie de catifea, aleşii poporului, evenimentele din decembrie* etc.

Temele unora dintre variaţiuni – „deconstrucţia" clişeului şi parodierea lui prin noi variante de recombinări – au fost oferite, la începutul anilor '90, de discursul puterii, mai ales al preşedintelui Ion Iliescu: e vorba fie de formule care au şocat prin conţinut şi presupoziţii („democraţie originală" sau „despot luminat"), fie de enunţuri încărcate de implicaţii politice („de tip legionar"), fie de clişee propriu-zise, care au atras atenţia doar prin repetare („o anumită parte a presei"). În cazurile de mai sus, se pare că ecourile parodice au avut un rol benefic, împiedicând, cel puţin în parte, proliferarea automată a formulelor. Efectul de „deconstrucţie" este produs de acumularea unor transformări în urma cărora niciun element nu se dovedeşte imuabil, nesuprimabil.

Din formula aluzivă „o anumită parte a presei" (folosită eufemistic, de preşedinte, pentru a nu desemna direct presa care îi era ostilă) s-au obţinut, în modul cel mai simplu, numeroase variante bazate pe individualizarea unui grup: *„o anumită parte a cozii*, manifestând rea credinţă..." (*Expres*, 13, 1991); „Adolf Hitler tună şi fulgeră împotriva *unei anumite părţi a Europei*" (*Ceauşescul*, 9, 1991); *o anumită* atrage automat complementul şi opusul său: se vorbeşte astfel de „ziarişti acreditaţi de *cealaltă parte a presei*" (*Caţavencu*, 29, 1991). S-ar părea că *o parte* e elementul stabil al formulei: punctul de la care, chiar când e cuprins într-o cu totul altă expresie, porneşte automat reconstituirea clişeului („M-am hotărât şi eu să zâmbesc. Cam într-o parte. *Într-o anumită parte a presei*" – *Caţavencu*, 19); poate totuşi să dispară şi *parte* – ca în exemplul de mai jos, a cărui construcţie ar părea absurdă în lipsa raportării la sursa parodiei şi la referenţii foarte precişi ai turnurilor confuze: „numeroşi *anumiţi reprezentanţi* ai breslei, precum şi puţini dintre ceilalţi" (CI, 20, 1991). Performanţa exprimării imposibile ar putea fi tocmai aceea de a duce la absurd iniţiala evitare a preciziei din formula prezidenţială.

Surprinzător, la peste 15 ani de la lansare, formula este încă folosită, ca emblemă a iritării puterii politice faţă de publiciştii care o critică: „George W. Bush, furios pe «o anumită parte a presei»" (*Cotidianul*, 28.06.2006); „Nu-mi trecea, totuşi, prin minte că, doi ani mai târziu, mă voi trezi din nou încadrată într-o «anumită parte a presei», ca pe vremea lui Ion Iliescu" (*Ziua*, 21.02.2007). Se pare că sintagma nu mai poate fi folosită parţial şi aluziv, pentru că nu ar mai fi recunoscută, dar rezistă în forma completă.

Alte surse de variaţii sunt cele câteva sintagme tipice momentului istoric al schimbării regimurilor politice din Estul Europei – foarte productive prin natura lor

metaforică – *comunism cu față umană, revoluție de catifea, limbă de lemn* (v. *supra*, partea a II-a, **1.2.**) – sau prin deschiderea către calambur – *economie de paiață* (RL, 1104, 1993). Se pot înregistra faze diferite ale descompunerii sintagmei – până la extreme în care s-a mai păstrat doar câte un cuvânt-stimul și a crescut rolul lămuritor al contextului; am întâlnit așadar și „poliția *cu față umană*" (*Opus*, 34, 1990), „patricienii *cu față umană*" (*Dreptatea*, 192, 1990) – dar și „executivul nostru fesenist *cu față* liberală" (*Phoenix*, 32, 1990).

În alte cazuri, sintagma nu e polifuncțională, unul dintre termenii săi fiind obligatoriu pentru recunoaștere, deci neomisibil: sintagma *revoluție de catifea* își pierde definitiv identitatea pierzând determinantul „de catifea"; variațiile sunt deci limitate într-una din direcții, producând „restaurația *de catifea*" (EM, 17, 1990), „opoziția noastră *de catifea*" (OS, 40, 1990) ș.a.m.d.; același lucru se întâmplă și cu *economia de piață*, din care poate deriva, de exemplu, o „justiție *de piață*" (OS, 42, 1990).

Între alte multe exemple de productivitate combinatorie, mai e cel puțin unul care trebuie menționat: deși de aparență neutră, inocentă, sintagma *purtător de cuvânt* s-a dovedit extrem de stimulatoare pentru imaginație, modificările, de la cele mărunte (pluralul în loc de singular: *purtător de cuvinte)* până la cele mai spectaculoase (*purtător de riposte, purtător de serei, colonelul purtător* – exemple din *Cațavencu*, 22 și 24, 1991), resemantizând și remotivând compusul. Dezvoltată într-un microscenariu narativ, imaginea e emblematică: „nu și-a făcut decât datoria: a purtat cuvintele, până le-a obosit".

5.2.1. *Pod de flori.* Un clișeu supus transformărilor este și *podul de flori*[32]: metafora cuprinsă în această formulă era direct legată, la început, de festivitățile care tindeau să reapropie politic România și Republica Moldova[33]. Caracterul festivist și ineficient al aruncării de flori în apele Prutului a fost însă simțit ca aflându-se în evident contrast cu nerezolvarea adevăratelor probleme, a gravelor crize politice și economice: s-a creat astfel, de la început, un context depreciativ pentru reutilizarea expresiei. Formula *podul de flori (de peste Prut)* a căpătat un caracter emblematic, desemnând în mod succint demagogia politică din raporturile dintre cele două state: „dacă firmele din România, dacă acel capital românesc n-o să se trezească în timp util, riscăm să rămânem numai cu *podul de flori*"; „repet, dacă nu vom acționa rapid, vom rămâne cu *podul de flori*" (*Știrea*, 5.01.1998); „moldovenii (...) nu mai tresar și nu mai lăcrimează când stau pe malul Prutului așteptând să treacă peste *podul de flori*" (*ibid.*, 24.03.1998). Distanța ironică este și mai evidentă în construcțiile analogice care păstrează *podul*, dar îi atribuie materiale de construcție diferite, în funcție de tema zilei: „60 de părinți și studenți au luat cu asalt Ministerul Educației, supărați că / S-a prăbușit *podul cu loaze de peste Prut*" (EZ, 1947, 1998); „După *poduri de flori, loaze sau mercur,* premierul Vasile toarnă pilonii altei ghiduși: / *Podul cu wați de peste Prut*" (EZ, 1951, 1998). Efectul comic al exemplelor se bazează pe surpriza asocierii contrastante; imaginea pur caricaturală a unui „pod de loaze" este accentuată de caracterul depreciativ și familiar al

[32] Clișeul politico-jurnalistic și deconstrucțiile sale ironice sunt discutate și de Dumistrăcel (2006: 238-240).

[33] La data de 6.05.1990, cu ocazia primei deschideri a frontierelor dintre România și actuala Republica Moldova, pe Prut au fost aruncate ghirlande de flori.

termenului *loază*; parodia clişeului subminând astfel euforia unionistă. Folosirea sintagmelor determină de obicei o extindere metonimică a figurii: evocarea metaforică a unui pod aduce cu sine idei conexe („s-a prăbuşit", „toarnă pilonii"). Sintagma iniţială poate fi chiar păstrată integral şi actualizată printr-un determinant: „nu vedem bine *podul de flori al limbii române*, azvârlit spre răsărit" (EZ, 2246, 1999). Relaţia cu posibilul clişeu-sursă e mai îndepărtată şi mai puţin controlabilă în aluziile „la fraţii noştri sârbi" – „pe *podul de contrabandă de peste Dunăre*" (AC, 24.11.1998). În acest caz se schimbă contextul politic (al relaţiilor dintre România şi Moldova) şi deci referirile geografice corespunzătoare, iar determinantul substantivului *pod* e un abstract. Tiparul sintactic e totuşi păstrat, iar apariţia în context a unui alt clişeu asociat *podului de flori* – „fraţii" – confirmă legătura cu sursa.

Exemplele de mai sus ilustrează procesul de generalizare şi de abstractizare în uzul unei sintagme. Acest proces nu este însă, de obicei, ferm şi unidirecţionat; întrucât clişeele politice şi jurnalistice sunt pândite de riscul efemerităţii, textele care le conţin capătă cu timpul puncte obscure. E de bănuit că şi unele dintre citatele care parodiază formula *podului de flori* vor fi ceva mai greu de înţeles, după o vreme. Deocamdată, ele rezistă destul de bine: „*Podul de flori* peste Prut, luat din nou de apele istoriei" (ZF, 11.02.2000); „S-a rupt «podul de flori»: nu mai e loc de prietenii între Bucureşti şi Chişinău" (*Gardianul*, 3.02.2007); „*Podul de Flori* s-a ofilit repede şi, încet-încet, a fost uitat" (JN, 4.12.2007).

6. Nume şi supranume politice

6.1. Nume prezidenţiale

În dinamica lingvistică a ultimului deceniu se reflectă şi unele dintre principalele tendinţe ale vieţii publice româneşti; în anumite câmpuri semantice şi lexicale se poate astfel urmări evoluţia de la frenezia şi agitaţia primilor ani, către o relativă normalizare politică. Formulele de desemnare ale lui Ceauşescu, la începutul anilor '90, constituiau un veritabil indicator al poziţiilor politice, al atitudinilor publice dominante. Primul preşedinte de după decembrie 1989, Ion Iliescu, poate şi sub presiunea raportării la predecesorului său, într-o perioadă de mare polarizare politică, a primit în presă şi în afara ei un număr extrem de mare de supranume. Preşedintele Constantinescu (în exerciţiu în perioada 1996–2000) n-a mai provocat, în schimb, o asemenea euforie denominativă. Cred că merită să fie comparate cele câteva liste – desigur, departe de a fi exhaustive – ale desemnărilor prezidenţiale culese din presa românească de după decembrie 1989[34].

[34] Rezultatele pot fi comparate cu cele din Bonnafous 1985, articol în care sunt studiate numeroase modalităţi de desemnare a lui François Mitterand în presa franceză. Autoarea stabileşte patru mari tipuri de desemnare – *nerespectuoasă, reverenţială, directă* şi *polemică* –, observând că acestea depind mai mult de relaţia pe care fiecare publicaţie o are cu viaţa politică în genere decât de orientarea ei ideologică. Nu credem că o asemenea concluzie ar fi valabilă şi pentru presa românească, cel puţin nu pentru perioada avută în vedere (în care simpatiile şi adversităţile politice determinau în primul rând formula de desemnare sau supranumele atribuit politicianului).

6.1.1. *Nicolae Ceauşescu.* În cazul special al lui Ceauşescu, dictatorul permanent invocat în spaţiul public şi în cel privat, inventarul trebuie să ţină cont de data sfârşitului regimului său şi, pentru perioada anterioară, de desemnările orale din comunicarea ne- (şi contra-) oficială. În anii care au urmat dispariţiei sale, s-a petrecut o trecere de la revanşă, exorcizare, defulare – la obiectivizare şi distanţă ironică; folosirea diferitelor „nume" reflectă chiar şi diferenţe de informaţie (noile generaţii nu mai percep acum aluzii care erau foarte evidente în 1990). Variaţiile de desemnare a fostului şef de stat comunist devenit pentru mai mult de două decenii (1965–1989) obsesie naţională sunt un indicator foarte fin al schimbărilor în mentalităţi şi stări de spirit; în acelaşi timp, ele ilustrează funcţiile limbajului în perioade istorice diferite. Proliferarea seriei denominative a fost determinată, înainte şi după căderea personajului, de mai mulţi factori socio-lingvistici, în primul rând de frecvenţa cu care se impunea referirea, deloc neutră, la dictator, prezent în viaţa cotidiană nu numai prin propagandă, prin exacerbarea cultului personalităţii, ci mai ales prin efectele politicii sale.

Până în 1989, în vreme ce discursul oficial impunea o formă canonică, de menţionare a numelui (reprodus integral, cu prenumele obligatoriu, neabreviat – *Nicolae Ceauşescu*), oralitatea familiară multiplica formele de desemnare, marcate de o puternică încărcătură afectivă negativă; se manifesta astfel refuzul conformismului, evitându-se numele real, resimţit ca formă de acceptare, de nedorită integrare în convenţiile oficiale. După decembrie 1989, s-a produs o adevărată explozie de formule, ca semn al libertăţii de expresie, dar şi pentru că numele standard continua să fie evitat: de data aceasta, folosirea sa ar fi putut părea un semn de „normalizare", atestarea unei deculpabilizări. Variaţia desemnărilor a fost desigur o formă de exorcizare şi un câmp de acţiune al inventivităţii spontane.

De la numele „secrete", exorcizante sau, dimpotrivă, afectuos-diminutivale – care circulau aproape exclusiv oral, în limbajul familiar din ultimii ani ai totalitarismului – se trecuse, în practica scrisului eliberat, la clişee retorice, emfatice („odiosul dictator", „tiranul"), la perifraze incriminatoare ilustrând un stil adesea destul de naiv. Marea diversitate a formulelor de desemnare a fost un indice al foarte explicabilei implicări afective; era o manieră de evitare a numirii directe. Recapitularea mijloacelor de apărare lingvistică faţă de presiunea limbajului oficial şi a mijloacelor de eliberare din tensiunea psihică ne oferă imaginea uşor dezamăgitoare a relativităţii umorului. Numele depreciativ-diminutivale, cele bazate pe câte o trăsătură fizică („piticul", „pelticul") ori pe statutul social şi profesional („cizmarul") îşi pierd, în afara funcţiei de a sfida pericolul poliţienesc sau de a învinge tabuuri interiorizate, orice prezumtiv umor. Mai rezistente par să se dovedească formulele parodice, care le preluau ironic pe cele omagiale ale vremii.

În primele luni ale anului 1990, au apărut alte denumiri, care le-au înlocuit în mare parte pe primele, tinzând rapid către statutul de nume propriu, către condiţiile formale (articulare enclitică, iniţială majusculă), semantice şi pragmatice ale acestei categorii: folosirea lor se bazează pe recunoaşterea fără echivoc şi, în principiu, indiferent de context, a persoanei unice pe care o desemnează. În realitate, nu toţi termenii se află în această situaţie: în cazul unora, clarificarea e mai mult contextuală şi eficacitatea recunoaşterii e doar mimată; în mod evident, scopul lor nu este cel al utilizării banale a unui nume propriu – identificarea rapidă –, ci unul cu precumpănire creator, de descoperire în limbaj a unui nou punct de vedere asupra faptelor pândite de clişeu.

Denumirile mai mult sau mai puțin convenționalizate sunt marcate și de caracteristicile momentului și de tipul de text în care apar. Primele sintagme utilizate în decembrie 1989 nu aveau, în mod evident, doar rolul de desemnare, de identificare – și nici nu se limitau la exprimarea unei atitudini; descriptive, calificative, într-un fel chiar didactice, ele sufereau de o emfază pe care ulterior o va corecta ironia altor vorbitori.

Formula onomastică propriu-zisă nu a mai apărut în integralitatea canonică a limbajului oficial de pe vremuri; dimpotrivă, s-a fixat în scrierea cu inițială minusculă (*ceaușescu*)[35], practicată destul de mult în cursul anului 1990, ca act de tip magic și de eliberare psihică devenit rapid constrângere a conformismului social.

Alegerile din 1992 au readus în discuția presei numele lui N. Ceaușescu. S-a văzut atunci clar că obsesia numelui a scăzut cu timpul foarte mult, vorbitorii permițându-și să folosească desemnări directe ale personajului și ale perioadei. Câteva titluri din 1992 valorifică această posibilitate: „Victoria lui Ceaușescu" (pe prima pagină a *Tineramei*, 97, 1992); „Ne întoarcem la Ceaușescu?" (editorial din EM, 40, 1992) ș.a. Numele e folosit întreg atunci când trimite explicit la persoană, la actele sale individuale („Așa a vorbit, la un moment dat, și Nicolae Ceaușescu", EZ, 91, 1992) – și e redus la patronim atunci când (cazul cel mai frecvent) desemnează o perioadă și o linie politică. Nu e nimic neobișnuit într-o asemenea procedură; doar că ea vine după o perioadă de reticențe de limbaj și apare, în ciuda gravității situației exterioare, ca un semn de vindecare interioară: asumarea ca atare a unei realități politice grave e, în sine, un pas înainte. E un indiciu că mai vechile suspiciuni (mai ales teama că folosirea numelui lui Ceaușescu ar urmări o deturnare a vinovăției de la sistem la o singură persoană, de la toată durata regimului comunist la ultimii săi ani)[36] au dispărut. Într-o analiză politică serioasă, numele Ceaușescu desemnează și un personaj accidental, dar și un anume tip, foarte actual, de pericol: național-comunismul. Numele propriu apare și ca determinant apozitiv pe lângă câteva substantive: „regimul Ceaușescu", „dictatura Ceaușescu", „epoca Ceaușescu"; culmea e că ultima sintagmă, folosită după 1989 spontan, cu sens general, era foarte frecventă în cultul personalității, în discursul omagial al ultimei perioade de regim comunist, care încerca să o impună cu sens valorizant (și cu accent pe primul ei element: *Epoca*).

Poreclele și perifrazele n-au dispărut cu totul; cu timpul, ele s-au retras, firesc, în publicațiile specializate în umor, unde se poate recunoaște o zonă semantică și un tip de strategii lingvistice care le fac pe unele demne de tot interesul. Pentru ca actul umoristic de numire să fie reușit, e important să se atingă un strat cât mai adânc de semnificație; în acest sens, ridiculizarea unui limbaj dominant e superioară ridiculizării defectelor fizice. Este esențială și actualitatea obiectului parodiat: a scrie acum, sarcastic, despre lucruri dispărute e cu siguranță un gest ratat. Variantele de desemnare ironică a lui Ceaușescu nu-l mai pot privi exclusiv pe acesta, ci implică prezența figurii lui în societatea și în mentalitatea românească dintr-un moment anume. Desemnările cele mai reușite au parcurs o cale ușor de urmărit, printr-o tot mai marcată distanțare ironică.

---

[35] Vezi Avram 1990.

[36] Vezi *supra*, 1.1.: referirile emblematice la 25 sau la 45 de ani, invocarea lui Ceaușescu sau a comunismului semnalau poziționarea politică a vorbitorului, de partea sa contra continuatorilor fostei clase politice.

În vremea în care folosirea supranumelor „conducătorului" putea avea şi o funcţie de autoprotecţie, cu trăsături de limbaj secret, şi în care ireverenţiozitatea implica un risc, limbajul oral şi familiar recurgea adesea, în anecdote şi referiri curente, la deictice (subliniate şi de intonaţie) – *ăsta, el* – şi la forme de deriziune: *Nea Nicu, Nicu*, diminutive a căror valoare hipocoristică era o evidentă antifrază, vizând evocarea caricaturală a unui mediu social şi cultural modest. Alte categorii, cu circulaţie mai mult sau mai puţin restrânsă (existau supranume curente în câte un grup de prieteni sau în câte o familie, uneori nedecodabile din primul moment de către cineva din exterior) erau mai inventive: *(Nea) Puiu, Ceaşcă* (poreclă depreciativă bazată pe asemănarea fonică) *Bibicul, (Nea) Titi, Titi Văpaie* – „Au dispărut încă de pe vremea lui *Ceaşcă*" (*Timpul*, 8, 1991); „În situaţii din acestea îl facem de obicei vinovat pe *Ceaşcă*" (*Timpul*, 15, 1991); „A rămas totul aproape ca pe vremea lui *Ceaşcă*" (OS, 6, 1992, 6); „M-a făcut să-i par antipatic *Bibicului*" (AC, 10, 1991); „pe vremea *Bibicului"* (*Cuvântul*, 34, 1992). Existau şi termeni care permiteau o destul de corectă identificare a poziţiei vorbitorilor: „din interior", naratorii de anecdote benigne sau persoanele mai prudent-conformiste foloseau cu precădere formele *Şefu', Tovarăşu'* – e drept, adoptate şi de alţii, dar cu o intonaţie pronunţat (auto?) ironică[37].

Mai interesanţi sunt termenii simpli, identificând persoana prin trăsături descriptive generale sau cu valoare de simptom: *Paranoicul, Pelticul, Piticul* etc. („proslăvirea paranoică a *paranoicului*", *Expres*, 37, 1990). Unele „nume" circulau şi înainte: timpul operează selecţii şi le elimină din un pe cele care devin nerelevante în noul context (*Cizmarul*, de exemplu, poreclă care avea valoarea de a încălca o interdicţie şi de a sublinia un contrast cu prestigiul funcţiei prezidenţiale, dar care devine nesemnificativă după 1989).

Imediat după 22 decembrie 1989, au apărut în presă formulele puternic marcate evaluativ şi afectiv: *odiosul tiran, odiosul dictator*; ele proveneau dintr-un discurs emoţional foarte încărcat retoric, în care alternau cu construcţiile descriptive ample: „dictatorul peltic şi arogant, patron terorist şi mafiot al culturii" (EM, 10, 1990). Succes redus a avut şi *tiranul*: ecourile codului retoric romantic, încă surprinzător de puternice, nu au reuşit să se impună definitiv; discursul public a regăsit aşadar, fără să ştie, stilul lui Bolliac (cu „tiranul turbat d-a sa mânie"), dar numai pentru puţin timp. Încrâncenările romantico-retorice din anii '90 produceau un sarcasm destul de forţat: „pentru *satană* şi regimul ei" (*Dreptatea*, 192, 1990). Mult mai rare erau în 1990 exemplele de ironie diminutivală – „pe vremea lui *bădiţa Nicolae*" (*Viitorul*, 112–113, 1990).

Formele de desemnare cele mai frecvente şi mai interesante au fost în 1990 *Dictatorul* – termen de judecată obiectivă, folosit în mod constant în textele „serioase" –,

[37] Nefixate în scris în acea perioadă (decât, accidental, în corespondenţă privată sau jurnale intime), desemnările subversive sunt atestate indirect, ulterior, de diferite culegeri de bancuri politice. De exemplu, în Mircea Popescu, *Bancuri, anecdote, expresii hazlii*, Bucureşti, Editura Vestala, 1996, apare numele *Ceauşescu* (p. 11, 12, 13 etc.), dar şi, în *Addenda* (aparţinând altui culegător): *nea Nicu* (p. 139, p. 147 etc.) şi *şefu'* (p. 151). Cf. şi Dana Maria Niculescu Grasso, *Bancurile politice*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1999.

Odiosul şi *Răposatul* – varianta mai lejeră, respectiv mai accentuată, cu sau fără ghilimele şi majuscule, a ironiei.

Succesul *Odiosului* în presă („pe vremea *Odiosului*", *Orizont*, 31, 1990, *Phoenix*, 37, 1990; „A făcut-o şi *odiosul*", *Timişoara*, 82, 1990, „*odiosul* a căzut", *Dreptatea*, 195, 1990; v. şi *22*, 36, 1990, 37, 1990 etc.) a fost dat de natura sa emblematică pentru momentul respectiv: păstrând în subsidiar o judecată altminteri fără echivoc asupra trecutului, aşează în prim plan ironia şi autoironia faţă de clişeul nou; fără a uita trecutul, dovedeşte sensibilitate la automatismele şi glisările prezentului; în plus, face simţite exorcizarea prin umor, ridicarea deasupra propriilor obsesii. Substantivizarea ironică a adjectivului va fi redusă în glumă, prin anii 1992–1993, la hipocoristicul *Odi (Ody)*.

Cu conotaţiile sale blând-creştineşti *răposatul* juca pe o ambiguitate aflată pe muchie de cuţit, fiind probabil de aceea mai puţin frecvent în prima etapă (vezi, totuşi, „pe vremea *răposatului*", *Timişoara*, 106, 1990; „condiţiile mizere lăsate de *răposat*", *Phoenix*, 37, 1990; „naţional-comunismul *«răposatului»*", OS 41, 1990, etc.). Ironia nu mai vizează aici un clişeu lingvistic, ci un conţinut: este simulată polemic tocmai ştergerea oricăror atribute incriminatorii – pe fondul unei tendinţe de nivelare.

Răposatul (la care s-a adăugat şi *defunctul*, cf. *Contrapunct*, 40, 1990) restrânge conţinutul semantic propriu-zis la ideea morţii, cu o conotaţie afectivă (de regret, compasiune) care este o ironie la adresa unor nostalgii post-totalitare. Cei doi termeni păstrează încă premisa obsesiei naţionale – existenţa unui „mort principal", obiect de preocupare pentru toată lumea. Un pas mai departe l-a făcut răspândirea etichetei *Împuşcatul*: esenţialul formulei e că recurge la un detaliu contextual, exterior – modul cum personajului i-a fost provocată moartea –, negându-i implicit respectivului orice consistenţă interioară. Participiul substantivat *împuşcatul* a fost folosit singur – „pe vremea *Împuşcatului*" (AC, 8, 1991), „Ziua lu' *Împuşcatu*" (AC, 8, 1991) –, cu determinări aluzive – „Primul *Împuşcat*" (AC, 37, 1992) – şi într-o serie cu determinări circumstanţiale: „*Abuziv împuşcatul*" (AC 11, 1992); „ce mai fac prietenii *Împuşcatului cu Zile*" (AC, 36, 1992); „fost consilier în probleme valutare al *grabnic împuşcatului*" (AC, 37, 1992) ş.a.m.d. Desemnarea ironică *Împuşcatul* a rezistat destul de mult: „*Împuşcatul*, «speriat de pagube», a dat dispoziţie..." (RL, 1896, 1996). Actualitatea determinărilor stă fie în parodierea liniei proceauşiste din presa extremistă, fie în asumarea unei distanţe, a neimplicării afective. „Derivarea" cvasi-sinonimică a produs şi alte desemnări, *Împuşcatul* fiind la rândul său substituit de un participiu substantivat şi mai concret – *Ciuruitul* – „ca pe timpul *multilateral ciuruitului*" (RL, 1372, 1994); „pe vremea *Ciuruitului*" (*Luceafărul*, 14, 2000), ori de mai generalele *doborâtul, accidentatul, mătrăşitul:* „turneele *Doborâtului*" (AC, 32, 1992); „exemplul *«accidentatului»* de la Târgovişte" (*Cotidianul*, 57, 1992); „povestea începe pe timpul *mătrăşitului*" (*Zig-zag*, 32, 1992).

Denumiri parodice, preluând discursul adulator din timpul vieţii, au fost *Cârmaciul* – („Păcat că nu e şi *Cârmaciul*", RL 241, 1990); „Din cauza *Cârmaciului*" (EZ 2472, 2000), „cârmaciul sublim" (RL 257, 1990), „*Marele Cârmaci*" (*Expres*, 37, 1990) –, *Dibaciul, Genialul*; li se pot adăuga cele venite pe filieră străină, prin traducere: *Danubiul gândirii, Geniul Carpaţilor* (cu varianta „geniu intracarpatin", *Timpul*, 36–37, 1990) –, formule care nu au circulat cu adevărat în cultul personalităţii de la noi, dar au fost selectate de presa străină, mai ales franţuzească (vezi *infra*, 7.1.4.).

Au apărut cu timpul şi clişee noi, ironic favorabile – *Regretatul, Binefăcătorul, Martiru' Neamului* – sau combinaţii (comice, uneori chiar oximoronice) între vechiul

clişeu omagial şi eticheta nouă: *Cel Mai Împuşcat Fiu al neamului* (1992), *multilateral ciuruitul* (1994), sau între două clişee noi: *Regretatul odios* (1991), *Odiosul împuşcat* (1993), *Odiosul Răposat* (1992).

Spre sfârşitul deceniului, se revine în genere la evocarea neutră, prin nume, dar rămân în uz câteva din formele citate – „*Împuşcatul,* «speriat de pagube», a dat dispoziţie..." (RL, 1896, 1996) – „pe vremea *Ciuruitului*" (*Luceafărul* 14, 2000), „din cauza *Cârmaciului*" (EZ, 2472, 2000); „aşa se făcea pe vremea lui *Ceaşcă*" (EZ, 2486, 2000) – şi nu lipsesc cu totul nici inovaţiile: „marea boală a lui *nea Nicu mondialu*" (AC, 7, 1997); „*Nicuşor-Dictatorul Minune*" (AC, 1, 2000). Comentariul politic raţional şi parodia converg în vindecarea obsesiilor.

6.1.2. *Ion Iliescu.* Varietatea formulelor prin care a fost desemnat noul preşedinte Ion Iliescu nu era prea mare în 1990; cele mai multe desemnări aparţineau comentariului politic, cu diferenţe graduale între stilul oficial şi cel al familiarităţii depreciative. În timp, supranumele s-au înmulţit şi s-au constituit câteva tipare dominante de producere: prin aluzia la discursurile şi sloganurile sale electorale (cuvinte emblematice devenite supranume), prin parafraze la clişeele omagiale ale limbajului de lemn, prin sintagme impersonalizate, jocuri de cuvinte etc.

O listă, inevitabil incompletă, cu formulele – unele mai frecvente, altele cu o singură atestare – prin care a fost desemnat Ion Iliescu în timpul mandatului său e totuşi grăitoare pentru evocarea fenomenului onomastic. Multe dintre formule sunt deja uitate, devenind chiar de neînţeles, pentru că se bazau pe aluzii la o întâmplare a momentului: *(Nea) Nelu, Neluţu, Nea Jean, Ilici, Regele Ilinoic, Ilius Caesar, Despotul luminat, Luminosul, Valorosul, Emanatul, Marele Emanat, Emanel, Emanache, Emanaev, Ion Iliescu-Consens, Ion Iliescu-Linişte, Domnul Consens, Liniştea noastră, Eliot Ness-Iliescu, Trandafirul prezidenţial, Ion de Oltenița, Omul din Oltenița, Ghinion Iliescu, Zâmbăreţul, Zâmbilici, Zâmbilică, Preşedintele Ales, Cel Ales, Alesul, Alesul Majoritar, Alesul Naţiunii, Alesul Zâmbitor, Realesul, Urmaşul ciuruitului, Urmaşul reales, Locatarul de la Cotroceni, Titanul de la Cotroceni, Farul de la Cotroceni, Unghie-n gât, Ăsta De-Acum, Actualul, Încă preşedintele, Destabilizatul, despotul luminat, despotul înţelept; Cetăţeanul I.I., succesorul Regretaţilor, ultimul preşedinte viu, ultimul „tătic", salvatorul Ion, Preşedintele-Pentru-Liniştea-Noastră, Preşedintele tuturor românilor, Preşedintele tuturor româncelor, instituţia noastră prezidenţială, oficialitatea română nr. 1, emanaţia nr. 1 a Revoluţiei, Omul Numărul Unu al Democraţiei Originale* etc. Mai mult sau mai puţin reuşite, spontane sau cam artificiale, numeroasele variante dovedesc, în orice caz, multă inventivitate şi au în genere calitatea de a se păstra în planul intelectual al polemicii politice, fără a recurge la multe dintre tiparele vulgare ale poreclei.

Formulele de desemnare cel mai frecvent folosite erau totuşi acelea aparţinând registrului serios al comentariului politic, având grade variabile de deferenţă; de la structura apozitivă redundantă a stilului oficial – „preşedintele României, domnul Ion Iliescu" – trecând prin „domnul preşedinte", „preşedintele", „domnul Iliescu" etc. – până la utilizarea numelui de funcţie neînsoţit de nicio complinire. Cu excepţia extremelor, variantele nu

conduc automat către identificarea atitudinii vorbitorului, chiar formulele foarte protocolare fiind adesea, contextual, încărcate de ironie sau măcar de marcată distanțare. Indicii mai clare ale atitudinii de partizanat sau contestatare sunt, în primul caz, majusculele („însuși Preşedintele țării", în *Azi*, 166, 1990), în celălalt folosirea numelui precedat de „tovarăşul", „tov.," – sau, într-o formulare mai complexă, „tovarăşul (pe vremea aceea) Ion Iliescu" (*Cațavencu*, 7, 1990). Un determinant cu rol de insistență, utilizat ca argument de autoritate mult prea transparent şi minat de inutilitatea sa informativă – *ales*[38]– s-a transformat rapid în clişeu, fiind folosit în anii '90 – bineînțeles, ironic – din ce în ce mai mult de către opozanți: „pe urmele preşedintelui ales al României (CI, 2, 1990). Tonul unei (simulate) detaşări ştiințifice caracterizează sintagmele impersonalizante, care se referă la ins prin intermediul funcției – „instituția prezidențială" (RL, 251, 1990), „oficialitatea română nr. 1" (*Cațavencu*, 19, 1990), „capul statului" (*Opus*, 34, 1990) – sau insistă asupra relativității, a limitării în timp a deținerii acesteia: „actualul preşedinte" (*Adevărul*, 233, 1990), „cetățeanul Ion Iliescu, actualmente preşedintele Republicii" (*Dreptatea*, 195, 1990).

Sursa cea mai puternică de substitute ale numelui sau de supranume se dovedeşte a fi propriul limbaj al omului politic: aşa apar aluzii la anumite discursuri – „schimbarea celui care a fost un «geniu carpatin» cu un «despot luminat»" (*Timpul*, 36–37, 1990) – sau largi perifraze inspirate din sloganurile electorale: „preşedintele nostru, «ales dintre noi, pentru noi»" (*Dreptatea*, 212, 1990), „chipul celui pe care Ploieştiul l-a votat pentru *liniştea noastră*", (*Contrapunct*, 40, 1990). Oricum, atributele care evocă un limbaj sunt în mod evident de natură intelectuală şi superioare acelora produse direct de o relație cu realitatea.

Formulele cele mai marcate polemic sunt cele care sugerează identificarea cu tiparul Ceauşescu, reintegrând clişee ale epocii anterioare: *„cel mai iubit fiu* (87%, nu? al poporului" (RL, 246, 1990), „minerii au venit la Bucureşti la apelul *mult-iubitului lor preşedinte*" (*Cațavencu*, 19, 1990), „la 20 Mai națiunea română a fost aleasă în unanimitate de *Conducător*!" (*Phoenix*, 37, 1990, 3).

O categorie aparte de nume apare în ficțiuni parodice şi se bazează pe jocul de cuvinte, pe modificări fonetice: *Regele Ilinoic, Ilius Caesar* (*Cațavencu*, 18, 1990). Jocul este tot unul intelectual, fie că realitatea e proiectată asupra ficțiunilor, modificându-le, ca în exemplele de mai sus, fie că mişcarea se produce în sens contrar şi literatura modelează realul, producând *Personajul principal* (OS, 41, 1990).

Cu statutul cel mai apropiat de al numelui propriu sunt folosite adjective sau participii scrise cu inițială majusculă şi realizând, ca figură de stil, aluzia; mai mult decât oricare altele, ele intră în relație cu denumirile ironice conferite lui Ceauşescu: „pe vremea Odiosului" atrage după sine continuarea analogic-ironică: „şi-n timpul *Luminosului*" (*Phoenix*, 37, 1990). Singurul termen cu adevărat impus în comunicarea curentă, aşadar decodabil şi în afara lămuririlor contextului, este, probabil, *Emanatul*: frecvent în lozinci, inscripții şi în genere în oralitatea glumeață, cu variante hiperbolizante în scris – „Marele Emanat" (*Viitorul*, 112–113, 1990). Cuvântul face parte din aceeaşi

[38] Pentru a sublinia constrastul cu perioada anterioară şi pentru a dobândi legitimitate, termenul *ales* a fost folosit insistent în referirile la sine ale preşedintelui, după alegerile din 20 mai 1990.

serie a denumirilor ironice atribuite persoanei politice cu aluzie la propriul său discurs: mediere care îi conferă o anume notă de distanțare și de umor absurd; unor posibile violențe de limbaj, atacuri directe, aluzii la trecut li se substituie ironia din neologismul netransparent pentru un necunoscător al nuanțelor limbajului politic românesc. Un alt tip denominativ productiv e constituit de adăugarea unui supranume la numele real: *Ion Iliescu Consens* (GVest, 38, 1990), *Ion Iliescu-Liniște* (OS, 39, 1990). Nu mai e nevoie să insistăm asupra a ceea ce leagă aceste formule de cele deja prezentate; caracterul oarecum artificial al supranumelor indică aceeași zonă a comicului livresc. Mai puțin reușite (mai puțin sudate), alte îmbinări apar și dispar, legate de un anume context: „Eliot Ness-Iliescu", „Iliescu-mineral", „Trandafirul prezidențial" (*Cațavencu*, 1990), „Falstaff-Iliescu" (*Contrast*, 1990) ș.a.m.d.

În anii următori, supranumele cel mai răspândit a rămas *Emanatul*, care a devenit chiar sursă a unor formații spontane efemere: derivatul hipocoristic *Emanache* (*Contrapunct*, 2, 1992), sau contaminarea aluzivă *Emanaev* (*Timpul*, 17, 1991), apărută în timpul puciului moscovit din august 1991.

Numele real e folosit prin omisiune parțială, de pildă prin reducerea la prenume: „buimăcitoarele rezultate ale vizitei lui *Ion* în Emiratul Kuweitului" (AC, 30, 1992); familiaritatea desemnării prin prenume poate fi negată ironic de transformarea acestuia, prin amplificare, într-un titlu nobiliar parodic: *Ion de Oltenița* (*Cațavencu*, 23, 1991). Conotația balcanică a toponimului este exploatată comic, altă dată, prin crearea sintagmei *omul din Oltenița* (AC, 31, 1992); parafrazarea titlurilor de filme este, de altfel, un procedeu curent al limbajului familiar. În alt loc (*Contrapunct*, 24, 1992), apare formula *Omul din Rio* – explicabilă strict contextual (prin aluzia la o recentă călătorie) și ilustrând categoria variațiilor libere, lipsite de pretenția de a se fixa în uz. Un tipar facil – dar tocmai de aceea răspândit și în conversația curentă – este cel al hipocoristicelor formate de la prenume, cu un plus de familiaritate depreciativă: *Nelu* (AC, 8, 1991) și, cu o marcă suplimentară a atmosferei de periferie, *nea Nelu* („*nea Nelu* e trist, jignit de intelectuali", AC, 4, 1991) și chiar *Neluțu* (AC, 5, 1992, 3). În aceeași serie poate să intre și transformarea *nea Jean* (*Cotidianul*, 58, 1992), o aluzie mai mult la atmosfera de mahala decât la spațiul francofon. *Ilici*, în schimb (AC, 31, 1992), formă căreia scurtimea și apropierea formală de numele real îi favorizează întrebuințarea, trimite prin valoarea sa conotativă la spațiul rusesc și la istoria comunistă.

Un joc de cuvinte motivat în text stă la baza formulei *GhinIon Iliescu*, prezentă în mai multe numere ale aceleiași reviste („*GhinION Iliescu* lovește din nou", AC, 30, 1992; cf. AC, 2, 1991 etc.). Mai puțin inspirate, efemerele *Nelu Pericol* (AC, 31, 1992; probabil variantă la desemnarea anterioară) și *Ion Degețel* (*Cațavencu*, 17, 1991; explicabilă prin stricta referire la un gest contextual) combină prenumele cu o poreclă. Porecle folosite singure, fără suportul unei părți din numele real, sunt mai ales cele care trimit la un tic de comportament: *Zâmbilici* („*Zâmbilici* nici nu sună așa rău, în fond!", *Cațavencu*, 30, 1990) sau *Zâmbilică* (*Ceaușescul*, 15, 1991). Nota comună aproape tuturor celor de mai sus e minimalizarea și evocarea unor trăsături de comportament și atmosferă socială. Temele politice transpar mai ales în denumirile construite prin perifrază și în care inventivitatea este mai mare. Aluziile consacrate la sloganurile

electorale din 1990 nu s-au pierdut, dimpotrivă, s-au fixat, cerând tot mai puține explicitări (*președintele Soare*, AC, 6, 1991; *domnul Consens*, AC, 27, 1992) și îndeplinind tot mai mult funcția unor adevărate nume: „*Liniștea noastră* și băieții din spatele lui au avut stil" (*Cotidianul*, 35, 1991)[39]. Formula obsedantă a discursului post-electoral a trecut chiar printr-un proces de scurtare, ca urmare a desei repetări: *Președintele Ales – Cel Ales – Alesul*; ajunse la acest punct, denumirile încep să crească la loc, prin noi determinări: *Alesul Majoritar* (AC, 21, 1992), *Alesul zâmbitor* (AC, 32, 1992).

Perifrazele descriptive ironice care se bazează pe judecăți politice permit o permanentă variație, cu condiția de a păstra câteva indicii clare, care să permită, în asociere cu informația contextuală, recunoașterea personajului. Foarte mult exploatat a fost, de pildă, tiparul hiperbolic al elogiilor ceaușiste: *cel mai iubit fiu al poporului, cel mai, mult iubitul, Primul Spectator al țării* (*Cațavencu*, 12, 1991), *Bărbatu' Țării* (*Fraierul român*, 14, 1991). Denumirea reședinței (vezi **1.6.4., 8.4.1.**) e cuprinsă în formule precum *Titanul de la Cotroceni* (*Cațavencu*, 29, 1991), *Leul de la Cotroceni* (AC, 4, 1991), *bravul cotrocean* (AC 8, 1992), *cotrocenianul președinte* (AC 21, 1992), *pontiful din Cotroceni* (*Contrapunct*, 24, 1992) etc.

În anii următori, una dintre cele mai frecvente desemnări ironice ale fostului președinte va fi porecla *Bunicuța*, provenind se pare din cercul colegilor de partid și având meritul de a produce un contrast ironic între trăsăturile evocate prototipic (duioșie, caracter inofensiv, feminitate) și profilul politicianului abil.

6.1.3. *Emil Constantinescu.* Seria denominativă pentru președintele Emil Constantinescu (1996-2000) a fost destul de redusă. Chiar în presa de scandal care îi era net defavorabilă, de-abia dacă găsim desemnarea prin prenume – „Ce face *Emil* pentru a nu mai fi persecutat de securiști" (AP, 20, 2000) sau o poreclă animalieră, rudimentară și agresivă, folosită mai întâi de adversari în campania electorală: „În timpul vizitei pe care *Țapul* a întreprins-o..." (RM, 527, 2000).

De altfel, folosirea prenumelui fără numele de familie e tendința cea mai răspândită în stilul neconvențional al presei de toate orientările: „Zid în jurul lui *Emil*" (EZ, 2269, 1999); „harnicul și popularul nostru *Emil*" (AC, 32, 1997); „*Emil*, liderul charismatic al Balcanilor" (AC, 21, 2000); ea produce și o simetrie internațională: „ambasadorul lui *Emil* la *Bill*" (AC, 37, 1998). Se mai adaugă hipocoristicele de la prenume: „*Milică*, supraintitulat președintele reformist al românilor" (AC, 37, 1998); „Salut, *Miluță*, sunt eu, *Bill*" (AC, 12, 1999) – și lista e aproape încheiată. Puținătatea invenției onomastice poate fi considerată un semn de normalizare. În fond, jocurile lingvistice nu sunt decât un substitut al luărilor de poziție, al acțiunilor și al atitudinilor propriu-zis politice.

6.1.4. *Traian Băsescu.* În cazul lui Traian Băsescu (devenit președinte în 2004), e răspândită în presă, alături de desemnarea standard prin numele de familie, și aceea prin prenume: *Traian*. Formații glumețe sunt de găsit mai curând în limbajul colocvial – de pildă,

[39] Sloganurile evocate sunt: „Iliescu apare – soarele răsare!" (de la mitingurile electorale din 1990) și „Un președinte pentru liniștea noastră" (slogan oficial, înscris pe diferite materiale publicitare). *Consensul* era un termen cheie în discursul lui Ion Iliescu din perioada respectivă.

pe forumuri din internet – şi mai rar în comentariile jurnalistice. E vorba de trunchierea numelui de familie – *Băse* („Patriciu îl suspendă pe Băse", comentarii pe forumul EZ, 31.03.2007); „«Băse e cool» stătea scris pe banner-ul agitat frenetic de un tânăr îmbujorat", EZ, 11.01.2005) – de la care se formează un diminutiv („*Băselu* este din ce în ce mai singur", comentariu, teodorescu.blog, cotidianul.ro, 29.3.2007). Poate fi diminutivat şi prenumele – „cei doi demnitari s-au duelat în declaraţii tăioase, *Trăienel* fluturându-i lui Călin şi perspectiva suspendării" (SF, 2.03.2007), „îl atacă pe *Trăienică*", forum *Adevărul*, 24.03.2007). O metonimie folosită ca atare sau transformată în poreclă e *Marinarul*: „excelenţa sa «*Marinarul*» câştiga alegerile", pntcd.ro, 2.04.2007; „în vreme ce politicienii de hârtie creponată se pierd în detalii, *Popeye Marinarul* punctează în plin" (EZ 7.01.2005).

6.2. Codul sociolingvistic: prenumele politicienilor

Normele sociolingvistice de folosire a numelor de persoană – însoţite sau nu de un termen de politeţe, cu numele singur, cu prenumele abreviat sau întreg – permit numeroase variante de adaptare la situaţia de comunicare, la raportul dintre vorbitori şi la contextul lingvistic propriu-zis. În presa românească de la sfârşitul anilor '90, un proiect de lege despre care s-a scris foarte mult a fost numit, frecvent, *Legea lui Ticu* sau chiar *Legea Ticu* (de exemplu, în RL, 2501, 2502, 1998 etc.) – după numele iniţiatorului său, senatorul Constantin-Ticu Dumitrescu. Folosită pe jumătate în glumă (în stilul familiar şi minimalizator al presei), pe jumătate în serios (din nevoia de dezambiguizare şi de economie a expresiei), formula s-a impus. Nu e prima dată când un nume de familie mai banal (în mod tipic, un nume în *-escu)* e abandonat în favoarea prenumelui mai rar, cu putere distinctivă mai mare. Rolul individualizator îl poate juca, aşa cum se vede, chiar un hipocoristic, care are avantajul evident al scurtimii.

Totul depinde, însă, de codul sociolingvistic, de normele politeţii, care permit sau nu asemenea variaţii de desemnare. În română, normele par să fie destul de permisive, ceea ce are mai multe explicaţii. Ca şi adresarea cu persoana a II-a singular (tutuirea), recursul la prenume în situaţii publice poate fi legat de modele recente sau de unele foarte vechi; poate corespunde unui stil modern cu conotaţii „americăneşti" sau poate continua un tipar de desemnare şi de adresare vechi şi popular: sistemul tradiţional cel mai răspândit se baza pe identificarea individului în primul rând prin numele de botez, la nevoie şi prin indicarea ascendenţei sau a rudeniei prin alte nume de botez şi prin porecle (*Ion al lui Vasile Cocoşatu'*). Numele de familie e, în mare măsură, o realitate a sistemului oficial, legată de şcoală, armată, administraţie. De altfel, în ciuda recomandărilor din manualele de „bune maniere", asocierea unui prenume cu un termen de politeţe („domnu' Nae", „doamna Mihaela") nu e deloc rară în comunicarea orală, iar identificarea doar prin numele de familie, fără termen de politeţe, e simţită uneori ca ofensatoare, deseori ca artificială. Probabilitatea diverselor combinaţii pare să indice faptul că de multe ori prenumele continuă să funcţioneze ca *adevăratul nume,* individualizator.

În presă, evocarea nonşalantă a lumii politice contemporane preia din oralitatea colocvială modelul desemnării prin prenume sau prin hipocoristicul acestuia[40]. Dincolo

[40] Există şi un alt domeniu în care recursul la prenume e destul de specific, varianta orală (în special didactică) a criticii şi a istoriei literare româneşti admite desemnarea unor scriitori prin

de menționarea postumă în scris a lui *nea Nicu,* actualitatea a produs până acum două ipostaze prezidențiale, a căror diferență de tratament e determinată probabil, măcar în parte, de frecvența diferită a prenumelor. Chiar în absența unor probe statistice, pare evident că *Ion* sau *Nelu* (pentru Ion Iliescu) au fost mai puțin folosite, între 1990 și 1996, 2000 și 2004, decât *Emil* și *Milică* (pentru Emil Constantinescu) din 1996 până în 2000 (a se vedea colecția „Academiei Cațavencu"). La al treilea președinte (Traian Băsescu), numele și prenumele fiind suficient de bine individualizate, s-au folosit în egală măsură, totuși cu o preferință pentru numele de familie (eventual în abrevierea familiară *Băse*). Fenomenul s-a înregistrat și cu alți politicieni: o vreme a fost în centrul atenției *Virgil* (politicianul Virgil Măgureanu, șef al serviciilor secrete); referirile la *Vadim* (Corneliu Vadim Tudor) rămân constante.

6.3. Numele unei clădiri: „Casa Poporului"

Frecvența cu care se schimbă denumirile de localități, străzi, clădiri importante etc. creează serii de echivalențe onomastice, diferențiate de uz și în care numele populare se dovedesc mult mai stabile decât cele oficiale. Existând o posibilitate de alegere, se poate urmări, în perspectivă pragmatică, de ce și când se folosește un nume sau altul. Un caz tipic îl constituie, cu numele ei schimbătoare, *Casa Poporului*. Dacă efemerul nume *Palatul Republicii* mai întârzie pe câte o carte poștală, diferențierea clară s-a stabilit deja între denumirea oficială actuală – *Palatul Parlamentului* – și cea curentă, colocvială: *Casa Poporului. Palatul Parlamentului* apare în documente oficiale, în ghiduri, în prospecte turistice (cu abundente clișee de elogiere a dimensiunilor și cu imagini prea puțin estetice care aspiră sa devină embleme ale orașului): „Palatul Parlamentului, al doilea în lume ca mărime după Pentagonul american" (pliant turistic *București* – în seria *Tezaurul României*); „Bucureștiul văzut de aproape: Palatul Parlamentului"; „pretându-se la o amplă excursie, Palatul Parlamentului îi mai oferă vizitatorului un remarcabil hol de intrare..." (*Profile Tarom*, 3, 1996) etc.

Cealaltă denumire – *Casa Poporului* – nu presupune, evident, o luare în serios a conținutului ideologic al formulei, ci doar preluarea unei etichete care, tocmai prin stilul ei demagogic și totalitar, se potrivește stilului clădirii: e mai „adevărată" nu literal, ci prin conotațiile sale. Larga răspândire a formulei („așa arată *Casa Poporului* din satelit", roportal.ro, 15.09.2006; „Săptămâna asta s-a dat liber să vizităm *Casa Poporului*", *Cotidianul*, 5.01.2007) nu dovedește doar inerția uzului onomastic, ci și preferința pentru expresivitate (în cazul dat, o expresivitate involuntară). Denumirea mizează pe o retorică populistă, filtrată de o ulterioară distanțare ironică. Stilul jurnalistic, probabil și din refuzul limbajului oficial-birocratic, o prefera în mod clar, chiar în știrile serioase, în anii '90: „mutarea deputaților *la «Casa poporului»*" (RL, 2030, 1996). „Vineri, *la Casa Poporului* / Noua Cameră a Deputaților se întrunește în prima ședință a legislaturii" (RL,

---

prenume: *Camil, Hortensia, Nichita, Matei(u).* În ultimul caz, explicația stă în nevoia de a distinge între membrii aceleiași familii *(Mateiu/Ion Luca);* în celelalte, însă, decisivă e originalitatea prenumelui în raport cu numele (la care contribuie probabil, pentru *Hortensia,* preferința pentru identificarea unei femei prin numele de botez și evitarea unui nume de familie prea lung).

2026, 1996). După mutarea întregului Parlament[41] în clădire, denumirea oficială s-a impus tot mai mult în limbajul politic şi jurnalistic: „femeile de serviciu de la Palatul Parlamentului vor da examen cu mătura" (EZ, 14.06.2001); „Serviciul de Protecţie şi Pază (SPP) se mută din Palatul Parlamentului" (EZ, 23.11.2006) etc.

Denumirea *Casa Poporului* e supusă deseori unor modificări intenţionate, în registru ironic: cea mai frecventă este elipsa, care poate reprezenta un simplu mijloc de a evita repetiţia, dar şi un refuz al formulei ridicole, sau chiar o tentativă de a accentua contrastul dintre nume şi realitate (*Casa* e de fapt un obiect care contrazice imaginea prototipică a unei case): „a declara «Casa» un monument «faraonic» este o insultă, dar nu la adresa ei, ci la cea a piramidelor" („Casa fără cer", în Cornea 1995: 163); „«Casa» seamănă cu un gigantic stăvilar înzorzonat, şi nu cu un monument" (*ibid.*). Mai simplu, contrastul poate fi subliniat prin adăugarea unui sufix augmentativ: „*Căsoi* al Poporului" (AC, 19, 1993) sau prin alăturarea unui termen popular expresiv – „*măgăoaia* Casa Poporului" (RL 2175, 1997). O schimbare substanţială se produce prin substituirea unuia dintre termenii componenţi: „Vedetă în *casa împuşcatului"* (EM, 16, 1994).

Merită să fie amintite, în fine, câteva dintre metaforele şi metonimiile jurnalistice care, deşi nu se fixează într-o poreclă stabilă, dovedesc prin numărul lor provocarea lingvistică lansată de obiectul în cauză imaginarului colectiv: „edificiu-strigoi"; „construcţie-strigoi" (RL, 1250, 1994); „megaedificiul faraonic"; „fastuoasa caracatiţă" (RL 2030, 1996); „colosalele gunoaie arhitectonice" (RL, 1116, 1993); „acest monstru"; „un delir al lui Ceauşescu" (RL, 2030, 1996); „necazul ăsta uriaş" (*Dilema,* 190, 1996).

Perspectiva jurnalismului străin preferă adesea o altă formulă, care poate trezi mai multe asocieri istorice şi politice cititorului din afara României: *Palatul lui Ceauşescu* ("An art gallery in *Ceausescu's Palace*", *The Art Newspaper,* 153, 2004; „Photos du *Palais de Ceausescu*, photoway.com; „le musée d'art contemporain de Bucarest s'installe, sans précaution aucune, dans *le palais de Ceausescu*, paris-art.com; „il *Palazzo di Ceauşescu*, ingombrante eredità", cafebabel.com, 27.02.2007).

7. Împrumuturi lexicale

7.1. Cuvinte româneşti în presa străină

În prezent, tendinţa de a prelua cuvinte străine se manifestă în stilul jurnalistic de pretutindeni; între cuvintele (temporar) împrumutate, foarte numeroase sunt cele care aparţin unor limbi de circulaţie internaţională, mai ales englezei, dar se pot întotdeauna găsi şi câteva din limbile unor ţări care intră la un moment dat – prin evenimente importante sau senzaţionale – în atenţia gazetarilor şi a publicului din restul lumii. Faptul de a furniza, pe lângă informaţii şi fotografii, unele cuvinte „locale" corespunde în jurnalism dorinţei de pitoresc, dar şi (conform idealului documentării) celei de a oferi garanţii de autenticitate, mostre de realitate specifică. Cele mai multe dintre cuvintele străine de acest gen pe care le vehiculează ziarele sunt efemere: apar într-un reportaj şi nu mai sunt reluate niciodată. Se întâmplă să fie culese de lingvişti, în listele şi dicţionarele

[41] Camera Deputaţilor s-a instalat în clădire în 1994, iar Senatul în 2004.

de cuvinte noi, dar acest lucru nu le asigură în mod automat circulația sau longevitatea. Când o anumită situație se menține mult timp în atenția publică, sau când devine emblematică pentru alte situații asemănătoare (ceea ce presupune o mulțime de factori imprevizibili), un cuvânt se poate fixa – dacă nu în limba curentă, măcar în jargonul jurnalistic; dacă nu pentru totdeauna, cel puțin pentru o perioadă ceva mai lungă. Termenii „exotici" cuprind mai multe categorii: unii (cei legați de vestimentație, mâncare, dansuri) se specializează etnologic, revenind la nevoie pentru a caracteriza o zonă sau o țară; evident, dacă fenomenele desemnate devin mode internaționale, cuvintele circulă odată cu ele. Alți termeni – mai ales cei de natură politică – își pot generaliza mai ușor sensul, ajungând să desemneze, prin analogie, fenomene din afara spațiului etnic și lingvistic de origine.

În cazul românei, „exportul" lexical modern e reprezentat, în prima categorie, fie de noțiuni etnografico-turistice (*țuică, mămăliguță, horă*) fie de denumiri indispensabile și purtătoare de informație locală (*leu*). Din categoria politică, cel mai mare succes l-au avut două cuvinte românești – *conducător* și *securitate* –, des citate de presa internațională, mai ales în decembrie 1989 și în perioada imediat următoare, prezente totuși și înainte de acest moment, mai ales în scrierile de politologie și istorie. Cele două cuvinte pot semnala deopotrivă specificitatea și generalitatea, atât desemnând un anume dictator și o anume poliție secretă comunistă, cât și caracterizând tipologic fenomene precum cele reprezentate emblematic de cazul românesc.

De exemplu, răsfoind presa franceză din decembrie 1989-ianuarie 1990, când evenimentele din România ocupau primele pagini ale ziarelor, se putea observa (trecând peste transcrierile destul de neglijente ale numelor de persoane și localități), că lexicul francez se îmbogățise (temporar) cu cele două neologisme de origine română, mult folosite – *Conducător* și *Securitate*. Integrarea în enunț a celor două cuvinte (intraductibile în măsura în care presupun o rețea de relații și instituții sociale specifice) era totală, nerecurgându-se la semne și sublinieri care să le marcheze caracterul de termeni străini: „La Securitate a ignoré la croix rouge" (*Le Parisien*, 25.12.1989, p 2); „les éléments de la Securitaté" (*Le Figaro*, 25.12, 1989, p. 1), „les faiseusses d'anges du Conducator" (*Le Monde*, 24.01.1990, p. 9), „La famille du Conducator" (*Le Quotidien de Paris*, supplément, 5.01.1990, p. 2) etc.

Și în presa italienească termenii *conducător* și *securitate* au fost mult folosiți. Ca urmare, ei sunt reproduși, cu citate ilustrative, în unele dintre numeroasele dicționare de cuvinte recente ale limbii italiene.

7.1.1. *„Conducător"*. Diversele utilizări din presa franceză ale cuvântului „conducător" se depărtau într-o anumită măsură de uzul românesc al termenului: pe de o parte pentru că în discursul politic românesc acesta era doar unul dintre multe alte variante denominative, pe de alta pentru că în folosirea sa era aproape obligatorie prezența unor determinanți – de la „iubit conducător" la construcțiile cu genitive: „conducător al partidului și al țării..." etc. (v. *infra*). Izolarea și specializarea conferă cuvântului o anumită forță de șoc; e ceea ce se poate întâmpla la trecerea într-o altă limbă și în alt sistem socio-cultural. O astfel de transpunere implică o anume deformare, dar are și avantajul unei schimbări de perspectivă.

În dicționarul lui Ottavio Lurati, *3000 parole nuove* (1990), cuvântul *conducător* – în forma *conducator,* fără semnul diacritic al literei *ă* – apare în presa italienească, însoțit de precizarea că „era titlul rezervat tiranului român Nicolae Ceaușescu, condamnat la moarte în 25.12.1989" – și ilustrat de patru citate, din articole politice apărute în perioada 1987–1989. Într-un alt dicționar, destinat să înregistreze cuvinte de la începutul deceniului nostru – Bencini, Citernesi (1992), *conducator* e explicat tot ca provenind „de la titlul dictatorului român Ceaușescu"; cele trei citate reproduse, din anii 1990–1992, aparțin însă unor comentarii sportive, în special fotbalistice, în care rolul dictatorial nu mai e unul politic. Numărul de atestări, lărgirea sensului și grafia (fără diacritice) îi conferă cuvântului o anumită stabilitate, sprijinită de transparență. Ca și, poate, de tradiție: e interesant că în italiană cuvântul nu e atât de nou, fiind deja atestat încă din anii '40.

Situația din italiană e într-adevăr specială, termenul fiind înregistrat ca un „cuvânt recent" în două momente: mai întâi în anii '40, apoi din nou în ultimele decenii ale secolului nostru. În prima fază, *conducator* intră în vocabularul jurnalistico-politic ca termen specializat pentru a numi funcția de șef al statului îndeplinită de mareșalul Antonescu. În această folosire politică a cuvântului a fost identificat un calc după titulatura italiană a lui Mussolini – *duce.* În marele dicționar etimologic italian al lui Carlo Battisti și Giovanni Alessio (vol. II, 1975), unde apare *conducator*, se face chiar trimitere la calcuri analoge din spaniolă, sârbocroată și, evident, la germanul *Führer.* Utilizarea cuvântului e atestată deja într-un apendice al lui Bruno Migliorini la *Dizionario Moderno* (1942) de Alfredo Panzini; informația se păstrează la editarea ulterioară a apendicelui, ca volum separat (*Parole nuove*, 1963). Primele apariții jurnalistice sunt favorizate probabil de interesul manifestat în epocă pentru influența externă a titulaturii fasciste. În plus, cum arată și Ioan Guția, într-un studiu despre cuvintele românești intrate în italiană (Guția 1969), cuvântul a putut atrage atenția prin sonoritate (caracterul său latino-romanic îi face, de altfel, destul de transparentă semnificația).

A doua oară, cum am văzut, *conducator* e înregistrat ca „termen rezervat" sau ca „titlu" pentru Ceaușescu. Consemnând sensul de „dictator" și etimologia cuvântului, Zolli (1991) se întreabă dacă termenul, difuzat mai ales prin cronicile cotidiene din decembrie 1989, nu e, poate, destinat uitării.

De fapt, raportul dintre prima și a doua folosire politică a termenului *conducător* e instructiv și merită să fie studiat în primul rând pe teren românesc. *Conducător* era într-adevăr un titlu oficial al mareșalului Antonescu – „Conducător al statului român și președintele Consiliului de Miniștri" – care a fost citat mai des sau mai rar de textele și manualele de istorie publicate în perioada comunistă. Acestea au ales să folosească sau nu cuvântul, probabil și în funcție de tendințele momentului, de preferințele pentru anumite formule de desemnare a lui Ceaușescu, de respingerea sau favorizarea identificării acestuia cu Antonescu. Formula de desemnare a unui personaj istoric sau politic – de pildă atribuirea uneia dintre etichetele *dictatorul, Antonescu, generalul Antonescu, Mareșalul, Conducătorul* etc. – e un fapt de selecție semnificativ, indice al unei preferințe ideologice. Termenul *conducător* apărea uneori doar pus între ghilimele: „trecerea întregii puteri în mâinile «conducătorului» Antonescu"; „«Conducătorul» formase un guvern..."[42].

[42] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi,* ed. a II-a, București, Albatros, 1975, p. 777.

În cazul lui Ceauşescu, *conducător* nu reprezenta o denumire oficială, dar era una într-adevăr frecventă şi caracteristică. E interesantă, de altfel, specializarea vocilor în corul discursului ideologic din vremea respectivă. În aceleaşi numere de ziare şi reviste, exista un prim nivel, informativ-oficial, al comunicatului, în care nu apărea termenul „conducător": „Tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România"; exista apoi nivelul oficial-personalizat, în care *conducător* primea determinări precise: „*Ilustrul conducător* al partidului şi statului, ctitorul strălucit al României socialiste, marele Erou al naţiunii române" (scrisoare a Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ianuarie 1987). În textul jurnalistic propriu-zis, cuvântul se elibera de legăturile prea precise, căpătând autonomia clişeelor de tipul *arhitect, cârmaci, ctitor, erou* etc.: „Omagiindu-şi *conducătorul*, poporul se serbează pe sine". Ultimul pas e făcut de poezie: „Împlinind ce-i drept şi de-omenie / Vrere-n consonanţă cu poporul/ E Partidul nostru, iar făclie / Vie, luminând, / CONDUCĂTORUL!".

Se regăseşte aici o interesantă caracteristică a discursului politic al vremii: trăsăturile dictatoriale cele mai profunde ale regimului nu sunt înregistrate deschis de textele strict oficiale, ci sunt reflectate mai ales de textele omagiale, pseudoliterare, prezentate ca expresie liberă a „opiniei publice". (În registrul conversaţiei familiare curente apariţia termenului era cu totul improbabilă). Astfel încât, pentru a reveni la difuzarea internaţională a termenului, explicaţia dicţionarelor străine, conform cărora *Conducător* era titlul lui Ceauşescu, e adevărată în esenţă, chiar dacă nu este exactă în literă.

Atestărilor anterioare[43] li se poate adăuga una mai recentă, în care termenul e folosit în sens politic larg, pentru dictatorii estici (chiar din perioada post-comunistă). Autorul articolului relatează conflictele dintre conducerile autoritare din Bielorusia, Croaţia şi Serbia – şi fundaţiile Soros, arătând că diferiţii „conducători" estici se tem de George Soros („I vari *conducator* dell'Est lo temono"[44]). Termenul, subliniat în text, apare într-un context în care nu e vorba deloc de România, ceea ce îi dovedeşte relativa stabilitate semantică.

7.1.2. *„Securitate".* Termenul *securitate,* mult folosit în presa franceză în articolele despre România din 1989, a fost reprodus ca atare, pentru că eventuala sa traducere (*Sécurité*) ar fi creat confuzii cu numele unor instituţii de asistenţă publică onorabile. Cuvântul[45] a fost la un moment dat foarte prezent şi în presa italienească, astfel încât atestările sale au ajuns până la urmă în dicţionare: Lurati 1990, termenul *Securitate* („polizia segreta del Conducator rumeno Nicolae Ceausescu") e ilustrat cu nu mai puţin de cinci citate, toate culese din jurnale apărute în decembrie 1989. În Bencini, Citernesi 1992 este înregistrat chiar un derivat, adaptat morfologic: *securista* (substantiv masculin şi feminin). Termenul, cu definiţia de „membru al poliţiei politice («Securitate») din România

---

[43] *Conducător* e înregistrat, cu o explicaţie succintă dar corectă, şi în *Wikipedia*, versiunea engleză, 2006: "It was first used by Marshal Ion Antonescu as he assumed dictatorial powers in 1940 (...) The title was revived by Communist President of Romania Nicolae Ceauşescu starting in the 1970s" (http://en.wikipedia.org).

[44] *CorrierEconomia*, supliment la *Corriere della Sera*, 20.10.1997, 3.

[45] Înregistrat şi în *Wikipedia*, versiunea engleză, 2006.

lui Ceauşescu", e ilustrat de o atestare jurnalistică din 1990. Spre deosebire de *conducator*, *securitate* nu pare totuşi să manifeste vreo tendinţă de emblematizare, de lărgire a sensului; probabil şi pentru că instituţia desemnată nu a apărut ca având un caracter foarte specific, în raport cu echivalentele ei din celelalte ţări ale blocului comunist.

7.1.3. *Alte cuvinte româneşti.* Trebuie amintită, chiar dacă e destul de accidentală, şi înregistrarea cuvântului *rumeno*, cu o semnificaţie politico-economică specială, lărgită: în dicţionarul Bencini, Citernesi 1992, cuvântul apare într-un citat jurnalistic (şi publicitar) din 1991, unde funcţiona ca determinant glumeţ şi devalorizator pentru *preţ*. De altfel, şi în publicitatea autohtonă, un *preţ românesc* e înţeles ca unul „mic", „modest", „accesibil". Conotaţiile lui *rumeno* nu sunt deci cele mai rele cu putinţă; pentru a ajunge la această concluzie, e suficient să-l comparăm cu *bulgaro*. S-a întâmplat ca, dintre mai mulţi termeni etnici potenţial concurenţi, tocmai acesta din urmă să fi căpătat în italiană un sens politic depreciativ. Explicat în acelaşi dicţionar ca simbol pentru închiderea şi dogmatismul perioadei comuniste, adjectivul *bulgaro* e folosit în limbajul politic şi jurnalistic mai ales ca determinant pentru un rezultat de vot, pentru un procent în alegeri care reflectă o (suspectă) majoritate zdrobitoare.

Amuzantă e şi prezenţa într-un alt dicţionar – Quarantotto 1987 – a două nume de medicamente româneşti care au cunoscut un scurt succes internaţional: *aslavital* şi *gerovital*. Cele două cuvinte, ilustrate cu citate din 1969 şi 1973, par să fi dispărut fără urmă în anii următori şi nu mai sunt cuprinse în alte dicţionare de cuvinte noi.

Cuvintele care apar citate în presă pentru a da culoare locală articolelor despre România şi care nu au cum să-şi extindă sensul şi circulaţia, intrând cu adevărat în altă limbă, sunt totuşi interesante cel puţin ca fapt de selecţie. De obicei, cuvintele „exotice" sunt alese pentru puterea lor evocativă, mai ales dacă îmbină sonoritatea cu o anumită transparenţă. Multe articole politice serioase, bazate pe informaţii şi concepte generale, nici nu recurg, de altfel, la asemenea ornamente lexicale. Articolele în care se manifestă intenţia de a oferi o imagine a vieţii cotidiene includ însă, de exemplu, cu explicaţiile de rigoare, cuvântul *aurolaci* (*Il Sole – 24 Ore*, 17.11.1996, 3), sau (într-o grafie cam ciudată) pe *bisnitzâr* (*La Repubblica*, 22.III.1991, 17). Ultimul termen apare şi altă dată, cu sensul limitat de „afacerist străin", pus între ghilimele, dar adaptat grafic şi morfologic: cu singularul *bisnizzaro* şi pluralul *bisnizzari* (*Il Venerdì di Repubblica*, octombrie 1993). Folosirea lui se bazează pe aşteptarea ca cititorul să recunoască relaţia lingvistică cu *businessman:* mecanismul deformării fonetice ar putea astfel transmite chiar într-o altă limbă o parte din conotaţiile ironice pe care cuvântul le are în română.

7.1.4. *Traducere şi adaptare a clişeelor.* Foarte interesante erau, în presa franceză din 1989, formulele atribuite spaţiului politic românesc, prezentate ca traduceri şi puse între ghilimele. Două clişee au apărut insistent în paginile mai multor ziare: „le Danube de la pensée" (*Le Quotidien de Paris*, supplément, 5.01.1990, p. 4, 9, *Le Canard enchaîné*, 27.12.1989, p. 3, 5, 9) şi „le génie des Carpates" (*Le Canard enchaîné*, nr. cit., p. 3, *Le Quotidien de Paris*, 25.12.1989, p. 3). Cele două formule erau deja destul de familiare cititorului francez, astfel încât puteau deveni material de parafrazări şi jocuri de cuvinte: „Dracula des Carpates" (*Le Parisien*, nr. cit., p. 4), „vampire des Carpates" (*ibid.* p. 2),

„Danube de la myopie" (*Le Canard enchaîné*, nr. cit., p. l), „génie des carpettes" (id., p. 3, *Le Quotidien de Paris*, suppl., 5.01.1990, p. 2) etc. Trebuie precizat că nici „Geniul Carpaților", nici „Dunărea gândirii" nu erau formule familiare pentru cititorul român; percutante, pitorești, având valoarea certă de a ilustra metaforismul bombastic al unui anume limbaj, ele nu apăreau, totuși, ca specifice limbii de lemn românești. E de ajuns să le comparăm cu „cel mai iubit fiu", „erou între eroi" – sintagme cărora frecvența le valida caracterul reprezentativ. Dincolo de caracterul accidental și inactual al exemplului luat în discuție – denumirile encomiastice ale „Conducătorului" –, e interesantă problema mai generală a existenței și a evoluției unui clișeu lingvistic în interiorul și în afara unei culturi date. Formulele intens repetate de presa franceză sunt cele care, preluate probabil accidental, „au prins" într-un anume sistem lingvistic și cultural. Repetarea lor ar sugera că ele sunt etichetele tipice și în sistemul din care provin, ceea ce nu este totdeauna adevărat. Dezvoltarea autonomă a statutului de clișeu urmează evoluții diferite în limba în care și în cea din care se traduce, sub presiunea interconexiunilor din fiecare sistem. N-am observat, de pildă, ca presa străină să fi preluat ca atare clișeul, de după 1989, al „odiosului tiran".

Ar trebui explicat de ce tocmai cele două sintagme citate au avut succes în versiunea lor franceză – și de ce în română ele nu au fost clișee nici înainte, nici (în utilizare ironică) după dispariția lui Nicolae Ceaușescu. Impunerea lor s-ar putea să fi fost favorizată de caracterul spectaculos absurd, tipic pentru metaforele limbajului totalitar, dar și de utila localizare geografică (*Dunăre, Carpați*), contribuind la condensarea informației într-o formulă economică. Pentru cititorii români, nespecificitatea era conferită de inadecvarea la modelul tipic; formulele metaforizante, frecvente în lirica omagială erau puternic concurate, în mijloacele de comunicare și de propagandă, de acelea, mai abstracte dar nu mai puțin rizibile, ale unei acumulări disproporționate de determinări: „eminent militant comunist și patriot înflăcărat, ilustru gânditor revoluționar, luptător ferm pentru realizarea țelurilor supreme ale clasei muncitoare, genial făuritor al noului destin al țării (...), personalitate de excepție a lumii contemporane". Cel puțin din cauza lungimii, o astfel de macro-formulă (perfect autentică) nu a putut funcționa în integralitatea ei ca un clișeu; iar orice decupaj, orice segmentare însemna o pierdere considerabilă de relevanță. Probabil că de aceea au fost preferate în transpuneri formulele scurte și șocante, chiar dacă aveau un aer pronunțat ficțional. După cum tot legile ficțiunii populare și ale stereotipurilor au proiectat în scenariul Dracula replicile „traduse" din filmul evenimentelor reale, presa franceză vorbind despre cel pe care românii l-ar fi numit în șoaptă „Draculescu" (*Le Parisien*, nr. cit., p. 3) sau reproducând strigătele care ar fi anunțat căderea dictaturii: „Dracula est mort!" (*Le Parisien*, nr. cit., p. 4, *Le canard enchaîné*, nr. cit. p. l). Nici unul dintre enunțuri nu avea cum să apară în realitate – având în vedere că românii *nu* îl numeau pe Ceaușescu *Dracula* (ci *nea Nicu, Ceașcă, Pingelică* etc.) E o dovadă în plus că traducerea se conformează mai mult orizontului de așteptare și cadrului cultural din limba-țintă, decât detaliilor „textului" autentic.

7.2. Lexic internațional

7.2.1. *„Summit" și „sommet".* *Summit* e unul dintre englezismele recent intrate în română, în limbajul politic. Neînregistrat încă de DEX (1996), dar deja foarte frecvent, cuvântul circulă cu sensul specializat – prin metaforă și elipsă – de 'întâlnire sau reuniune

la cel mai înalt nivel (la vârf)'. Aşa cum observa Stoichiţoiu-Ichim 1996, termenul are, faţă de expresiile echivalente, avantajul scurtimii şi al circulaţiei internaţionale (cf., pentru extinderile sale semantice, Stoichiţoiu-Ichim 2006a: 134–135).

Din păcate, *summit* pune anumite probleme de adaptare, scrierea lui fiind atipică pentru română (prin existenţa consoanei duble) şi, mai ales, diferită de pronunţare. Având aceste caracteristici, cuvântul e deocamdată simţit ca un element străin – şi totuşi neconformitatea lui cu normele ortografice româneşti nu e marcată în texte; sublinierile din exemplele de mai jos ne aparţin în exclusivitate: „Este posibil ca, la începutul anului 1977, să aibă loc un *summit* al NATO" (EZ, ediţia de prânz, 1000, 1995); „*summit* arab" (RL, 2174, 1997). În plus, termenul pare perfect integrat flexiunii româneşti prin alipirea articolului hotărât, fenomen transpus în scris cu anumite variaţii (curente şi pentru alte neologisme): uneori ataşarea articolului e marcată prin cratimă, de cele mai multe ori însă nu, ceea ce accentuează impresia de asimilare[46]. Alături de modul de scriere de primul tip – „înaintea *summit-ului* UE" (RL, 2175, 1997) – găsim foarte des ilustraţii ale celui de al doilea: „*summitul* Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare" (RL, 1430, 1994); „*Summitul* de la Essen" (RL, 1432, 1994); „*Summitul* NATO de la Madrid"; „în preajma *summitului* de la Madrid" (RL, 2174, 1997); „*summitul* de la Denver" (RL, 2174, 1997) etc. Forma hibridă, în care se manifestă o contradicţie între neadaptarea grafică şi fonetică şi adaptarea morfologică, e totuşi riscantă, în măsura în care îi încurajează pe cei care nu cunosc dinainte cuvântul să-l pronunţe „aşa cum se scrie".

Situaţia devine şi mai supărătoare când apare, în aceleaşi condiţii, şi echivalentul francez al cuvântului, *sommet: „sommetul*, prevăzut a avea loc la Paris (...) în vederea semnării acordului NATO – Rusia" (RL, 2172, 1997). De fapt, între cele două cuvinte e o legătură strânsă: engl. *summit* provine din franceza veche, dar sensul său politic s-a dezvoltat în engleză, reîntorcându-se în franceză prin calc semantic, în construcţia *au sommet* 'la vârf' şi în sensul special al lui *sommet* 'întâlnire la vârf'. E evident ca româna nu are nevoie de două cuvinte cu sens identic, cu formă asemănătoare şi cu probleme de adaptare comparabile. Şi termenul francez cuprinde diferenţe faţă de ortografia românească (consoana dublă) şi o neconcordanţă între scriere şi pronunţare (consoana finală); e drept că ele sunt mai uşor de depăşit, datorită analogiei cu alte cuvinte deja adaptate (*sonnet – sonet* ar putea fi un exemplu foarte asemănător). Dintr-o perspectivă pur teoretică, cuvântul francez ar fi fost deci mai uşor de adaptat în română decât cel englez. Problema nu se pune însă în aceşti termeni: în preluarea cuvintelor contează contextul social şi cultural, uzul – şi nu calculele teoretice. Prin frecvenţă şi circulaţie internaţională, *summit* e destinat să rămână în limbă, de aceea apariţia lui *sommet* nu are niciun rost. În exemplul citat, de altfel, prezenţa franţuzismului nu credem că se explică nici măcar printr-o subtilă dorinţă de culoare locală (dacă are loc la Paris, e *sommet*!), ci pur şi simplu prin comoditatea şi nonşalanţa traducătorului.

În cazul lui *summit*, se verifică şi o tendinţă generală a neologismelor la modă: cea a extinderii semantice în română. Cum termenul s-a specializat pentru sensul metaforic principal al lui *vârf*, e folosit în genere pentru „cel mai înalt nivel", respectiv pentru întâlnirea unor şefi de state, de guverne. E drept că într-o ierarhie *vârfurile* pot fi

[46] Potrivit noilor recomandări, din DOOM², articolul şi desinenţele de plural ale cuvântului *summit* trebuie scrise fără cratimă, pentru că finala sa nu pune probleme de pronunţare.

văzute şi relativ, ceea ce ar explica o exprimare de tipul „*summit-ul* administraţiei locale ţărăniste" (RL, 2175, 1997).

După o perioadă în care *summit* aproape se generalizase, *sommet* a revenit în presă, în 2006, cu ocazia organizării la Bucureşti a reuniunii la nivel înalt a ţărilor francofone, eveniment desemnat, constant, ca *Sommet-ul Francofoniei:* „România face, în această săptămână, ultimele pregătiri pentru *Sommet*-ul Francofoniei" (EZ, 19.09.2006): „*Sommet*-ul francofoniei îi lasă pe bucureşteni şi fără locuri de parcare" (*Gândul*, 20.09.2006). În acest caz e vorba, desigur, de căutarea unei concordanţe între eveniment şi preferinţele de limbaj ale participanţilor. A vorbi de un *summit* al personalităţilor care apără franceza de concurenţa englezei ar fi părut o ironie.

7.2.2. *„Război rece".* Sintagma *război rece* e în română, evident, un calc. În limbajul politic internaţional, sintagmele echivalente care i-au servit drept model (*cold war, guerre froide* etc.) au fost mult folosite pentru a descrie starea de tensiune apărută după cel de-al doilea război mondial între blocul occidental şi cel comunist. Dicţionarele noastre consemnează sintagma, la început cu o definiţie clar orientată ideologic: în *Dicţionarul limbii române* (DLR, tomul IX, litera R, 1975), explicaţia (s.v. *rece*) este „stare de încordare, de tensiune în relaţiile internaţionale, provocată de politica de pe poziţii de forţă, dusă de cercurile imperialiste agresive". În DEX (1996), finalul definiţiei e diferit, preferându-se generalizarea: „stare de încordare, de tensiune în relaţiile internaţionale, provocată de politica de ostilitate a unor state faţă de altele, care nu ia totuşi forma unui conflict armat" (s.v. *război).* Interesant e că această definiţie neutră apărea deja în prima ediţie a *Dicţionarului explicativ*, în 1975, deci în acelaşi timp cu cea anterior citată. (În articolul *război* există totuşi alte câteva diferenţe între ediţiile DEX-ului: în 1996 dispar total alte două sintagme, de clară origine ideologică: *război drept* şi *război nedrept;* de fapt, acestea nu consemnau, în ediţia din 1975, uzul lingvistic, ci doar clişeele dogmei oficiale). Care a fost gradul de folosire al sintagmei *război rece* în diferite momente, în legătură cu schimbările internaţionale, cu cele ale liniei politice interne şi ale propagandei oficiale, s-ar putea stabili doar printr-un studiu foarte serios asupra limbajului politic românesc – în documente oficiale, în presă, în uzul curent. Oricum, s-ar părea că în perioada regimului Ceauşescu sintagma era deja folosită destul de rar. În culegerile de cuvântări şi interviuri, ea apare mai ales în convorbirile cu ziarişti străini – ca răspuns la întrebările foarte directe ale acestora; în anii '70, e prezentată ca o sintagmă depăşită, de pus între ghilimele. Se vorbeşte, de exemplu, de „o politică nouă, pentru a se pune capăt vechii politici denumite «războiul rece»" (Ceauşescu 1974: 370). În răspunsuri, sintagma pare special evitată, fiind substituită eufemistic prin „perioada de încordare"; oricum, i se contrapune lista clişeelor pozitive ale momentului: „schimbări fundamentale", „politică nouă, de destindere şi colaborare în viaţa internaţională", „renunţare la forţă şi ameninţarea cu forţa", „pace şi colaborare", „lichidarea focarelor de încordare din lume", „procesul de statornicire a unui climat de înţelegere şi colaborare între popoare" etc.

O apariţie destul de ciudată a „războiului rece" se înregistrează în inscripţiile de pe crucile din cimitirul de la Săpânţa: în cel puţin trei cazuri, sintagma este folosită cu referire la primul război mondial: *„În anu patrusprezece / S-a-nceput un război rece /* Acolo am fost chemat / şi grè boal-am căpătat"; *„În anu patrusprezece / S-a-nceput un*

război rece / Trupu meu este-ngropat / În Galiție subt on brad"; *„În anu patrusprezece / S-a-nceput un război rece* / Eu de-acasă am plecat / Și trei copii am lăsat". Cum respectivele cruci au fi fost făcute ulterior, de obicei pentru pomenirea unor rude, a unor soldați morți și îngropați prin alte locuri, e foarte probabil ca utilizarea sintagmei să fie un caz de „etimologie populară", de resemantizare și remotivare a unei metafore politice din anii '50–'60, în interiorul unui alt cod metaforic. Adjectivul *rece* are într-adevăr, în textele populare, ca și în multe texte literare culte, semnificații negative, legate mai ales de moarte: în DLR, găsim des în citate (s.v. *rece*) asocieri de tipul: „moartea rece" (la Budai Deleanu și Alecsandri), „fiori reci", „reci fiori de moarte" etc. Cu avantajul de a asigura o rimă, asocierea anilor de război cu *rece* devine în inscripțiile funerare citate un clișeu stabil. Evident, această explicație ar trebui verificată, măcar prin confruntare cu alte texte populare, mai ales cu jurnale orale, cântece de cătănie, bocete. Într-o interesantă culegere de „Cântece populare-scrisori din timpul războiului din 1916–1918"[47] – nu apare nicio referire la vreun „război rece"; totuși, în scrisoarea unui prizonier ardelean în Rusia se întâlnesc în rimă anii de război și adjectivul *rece*: „Am plecat în *paisprezece* / ș-au trecut și *cincisprezece* / și trece și *șeaisprezece* / și-s tot cu inima *rece*" (p. 573). Textul ar putea fi un argument indirect pentru întâlnirea ulterioară dintre un motiv folcloric și un clișeu politic.

7.2.3. *„Corectitudine politică".* O sintagmă din engleza americană care a intrat rapid în circulația internațională este *politically correct*: impusă în Statele Unite pe la sfârșitul anilor '80 și deja înregistrată de dicționare la începutul anilor '90 (*Random House* 1991, *The Oxford Companion to the English Language* 1992 etc.). Sensul ei specific se referă la o orientare ideologică preocupată de a nu leza, prin conotațiile depreciative fixate în limbaj, susceptibilitățile unor grupuri minoritare. Limbile romanice au preluat-o și au calchiat-o, în egală măsură: în publicistica franceză circulă atât sintagma ca atare, cât și traducerea ei – „politiquement correct"; dicționarele italienești actuale (Zingarelli 1999; DISC – Sabatini-Coletti 1997; De Mauro 2000) înregistrează separat sintagma engleză, indicându-i ca dată de intrare în limbă anul 1991, și traducerea ei: „politicamente corretto". În franceză și în italiană s-au impus și formule nominalizate de denumire a fenomenului – „le politiquement correct"/„il politicamente corretto". În română, sintagma circulă ca determinant adjectival sau adverbial invariabil: „discursul *politically correct*"; „acesta este noul termen *politically correct* pentru zona Balcanilor" (divers.ro/arhiva), „interminabilele dumneavoastră platitudini *politically correct"* (bojariu.tripod.com); „nu îndrăznesc să spună asta public, nu e *politically correct*" (FRL); „s-o las mai lizibilă sau s-o scriu *politically correct"* (lug.ro/mlist) etc.; de asemenea, poate apărea și cu valoare nominală: „conceptul de *politically correct"* (hbo.ro), „sfera extinsă a americanului *politically correct"* (orizontliterar.ro). Destul de frecvent este însă întrebuințat chiar corespondentul nominal al sintagmei: *political corectness* („este însă interpretată ca *political corectness* și atașament la tabu" – *bojariu.tripod.com),* care pare a fi adaptat, după criterii formale, ca substantiv neutru: „trimiterea pe care am face-o dinspre *un political corectness* al receptării" – arhitextdesign.ro). În paralel, se folosesc și

[47] Alcătuită de Mihai Costăchescu, publicată de G. Ivănescu și V. Șerban în seria *Folclor din Moldova*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969.

traducerile: *politic corect* („dovada de netăgăduit că gândeşti *«politic corect»*" – catedrala-dornaromania) sau – chiar mai frecvent, cu o topică mai firească şi mai puţin ambiguă în română – *corect politic* („până aici, argumentul „*corect politic*" se susţine" – cotidianul.ro); în fine, *corectitudine politică* („toată tragedia – sau poate vodevilul? – se joacă între faimoasa „corectitudine politică" şi nu mai puţin faimosul „e interzis să interzici" – orizontliterar.ro). Gradul de asimilare al îmbinării e şi mai puternic în cazurile în care adverbul *politic* primeşte un sufix adverbial specific, caracteristic cuvintelor vechi, devenind *politiceşte*. Citatele în care sintagma apare în această formă indică o indiscutabilă intenţie ironică: „Nu spun de unde, pentru că n-ar fi „*politiceşte* corect"; „despre chestia asta nu-i niciodată *«politiceşte* corect» să vorbim" (FRL, 16.03.2002). Productivitatea formulei se vădeşte şi în apariţia unor corespondente negative: *politic incorect, incorectitudine politică, anti-politic corect* („într-un ton destul de *anti-politic-corect*" – algoritma.ro/dilema) ba chiar şi *politiceşte incorect*: „mulţi dintre noi bănuim însă dedesubturile acelei afaceri sângeroase despre care devine din ce în ce mai *politiceşte incorect* să întrebăm" (FRL, 11.03.2002). Toate aceste variaţii sunt permise de traducere; sintagmele păstrate în forma engleză au desigur mult mai puţină disponibilitate contextuală, chiar dacă uneori sunt tratate de vorbitori cu destulă dezinvoltură (ca o unitate morfologică): „nu împărtăşesc (...) conceptul de relativism pentru adevăr, *political correctness-ul* care desfiinţează morala" (FRL, 11.03.2002). Pentru a discuta semantica şi pragmatica folosirilor actuale, citatele cele mai la îndemână sunt tot cele jurnalistice şi/sau din internet. Nu totdeauna îmbinările au sensul care ne interesează: *politic corect* poate însemna „just, adecvat din punct de vedere al logicii politice": „este un lucru moral şi *politic corect* ca alianţa NATO să continue spre extindere" (JN, arhiva/ian2001); „felul *politic corect* în care premierul a ştiut să-şi asume vina" (24ore.mures.ro). Semnificaţia fundamentală – cea legată de un uz eufemistic al limbii – s-a extins la alte atitudini excesiv puritane, voluntariste şi protecţioniste, şi în genere a căpătat un uz ironic şi depreciativ, pe care dicţionarele englezeşti îl înregistrează şi care se regăseşte şi în cele mai multe dintre citatele româneşti. Sensurile sunt de obicei lărgite: de exemplu prin aplicarea la trecutul apropiat şi la discursul său politic: „Discurs internaţionalist, neobolşevic deci *«politic corect»*" (curierulconservator.com); „Era atunci o vreme în care *politic corect* era să se vorbească despre proletarii daci asupriţi pe nedrept de imperialiştii romani" (negura.go); „în final, se configurau nivelele, evident dialectice, ale procesului *«politic corect»* al creaţiei" (interval.tripod.com). Ediţiile viitoare ale dicţionarelor româneşti generale nu au cum ignora această productivitate lexicală şi sfera ei de sensuri.

8. Retorică şi pragmatică politică

8.1. Limbaj colocvial

Limbajul politic actual – nu numai cel românesc – manifestă o tendinţă puternică de amestec al registrelor, de recurs la elemente familiare, care să faciliteze (prin accesibilitate şi valori afective) comunicarea cu un public cât mai larg. În cazul limbii române, în limbajul politic, exact ca şi în cel jurnalistic, registrul familiar a fost favorizat şi de diferenţa maximă pe care o marca faţă de solemnitatea oficială a limbii de lemn din deceniile regimului comunist. Utilizarea limbajului familiar riscă adesea să ducă la

exagerări cantitative sau la intruziunea mai riscantă a elementelor argotice. Una dintre căile prin care elementele familiar-argotice pătrund în limbajul politic este cea a comentariului sportiv: metafora cognitivă mai generală a competiției modelează deopotrivă câmpul imaginar al politicii și pe cel al sportului: între cele două domenii se poate de aceea produce un transfer metaforic (Zafiu 2001: 127): "în jocul disputelor politice care au loc, ne cam *punem tălpi* unii altora!" (citat din I. Iliescu, în RL, 862, 1993).

Elementele familiar-argotice se găsesc în abundență deopotrivă atât în limbajul oamenilor politici ("acești politicieni *își trag la gioale* în văzul lumii", A.V., intervenție în Camera Deputaților, 11.04.2006) cât și în acela al comentatorilor ("A început *datul la gioale* în guvernul Năstase", EZ, 3540, 2003).

8.1.1. *„Bâlbâială".* Verbul *a (se) bâlbâi* și derivatul său *bâlbâială* au avut surprinzător de multe apariții în limbajul publicistic și politic; extinderea semantică pe care se bazează frecventa lor utilizare nu e trecută în dicționare și e probabil să fi apărut mai întâi în vorbirea familiară. În DA, la începutul secolului, *a bâlbâi* e definit ca „a produce sunete nearticulate sau a articula sunetele nedesluşit (...)"; în mod curios, nici în explicații, nici în citate nu apare ideea de „poticneală", de repetare a aceleiași silabe – după cum nu apare nici forma reflexivă *a se bâlbâi* – azi foarte răspândită. Verbul e prezentat doar în construcția intranzitivă („la vârsta lui, abia bâlbâie") și în cea tranzitivă („bâlbâie cuvinte neînțelese"). Definiția din DEX e mai bogată în trăsături descriptive, care prezintă acțiunea de *a (se) bâlbâi* ca pronunție neclară, dar și ca repetare a sunetelor sau a cuvintelor, ca împiedicare în rostirea lor și chiar ca bolboroseală fără sens. Extinderea semantică de la pronunție la alte tipuri de comportament nu e tocmai obișnuită; în acest caz, ea s-a produs în special prin trăsăturile de „ezitare" și de „ratare" pe care le presupune în unele cazuri faptul de *a se bâlbâi.*

Bâlbâiala a devenit un termen de critică politică, desemnând mai ales confuzia, nesiguranța, indecizia în acțiune; uneori, sensul său e întărit de cuprinderea într-o serie lexicală de cvasi-sinonime: „contrazicerile, *bâlbâielile* și *bâjbâielile* prin care se periclitează și se condamnă ireversibil soarta turismului nostru" (RL, 481, 1991); „presa română analizează puterea română, arătându-i defectele, neputințele și *bâlbâielile*" (TL, 128, 1993); chiar fără acest sprijin contextual, termenul e lipsit de ambiguitate: „*bâlbâială* legislativă" (RL, 997, 1993); „*bâlbâiala* de la capitolul propriii primari e limpede" (EZ, 631, 1994); „SIF-urile, clătinate de *bâlbâiala* politică" (SF, 19.07.2005); „președintele UDMR, Marko Bela, a criticat, ieri, «*bâlbâiala* legislativă» din Parlament și din coaliție" (ZF, 21.04.2006). Citatele provin, cum se vede, din surse și ani diferiți, ceea ce atestă considerabila răspândire și persistență a „conceptului politic" al *bâlbâielii.* Caracterul abstract al derivatului în *-eală* reduce totuși din distanța semantică între sensul prim și cel figurat al *bâlbâielii.* Verbul rămâne mai șocant în asocierile sale cu complemente improprii sensului inițial: „General Mr N. N. *s-a bâlbâit,* din nou, în comenzi" (titlu, în EZ, 285, 1993); „tratatul Ribbentrop – Molotov (este) nul de drept și de fapt. Aici nu sunt multe lucruri de *bâlbâit*" (RL, 780, 1992); „Călin Popescu Tăriceanu a declarat, duminică, în cadrul Congresului PNȚCD, că România *se bâlbâie* în plan politic" (Mediafax, 21.01.2007).

Exemplul „Puțin mai târziu, tot el *bâlbâie* o ocazie cât roata carului" (TL, 81, 1994). aparține unui comentariu sportiv – sugerând o posibilă cale de apariție și

răspândire a inovației: din limbajul familiar în cel sportiv, apoi în cel politic; evident, e o ipoteză care are nevoie de verificare. Succesul extinderii semantice a lui *a (se) bâlbâi* și al familiei sale lexicale se explică, oricum, prin surpriza unui salt metaforic justificat (de la dificultatea de pronunțare la dificultatea de acțiune e o distanță, dar prima situație oferă un model destul de sugestiv pentru cea de a doua), ca și prin expresivitatea fonică și prin nuanța stilistică familiară a termenilor. Limbajul familiar, de altfel, nu se mai mulțumește cu *bâlbâială*, preferându-i tot mai des echivalentul obținut, prin derivare regresivă, de la verb: *bâlbă* („m-am săturat de agramatismele, *bâlbele* și inepțiile reporterului", EM, 29, 1991).

8.1.2. *Arhaisme ironice.* În limbajul politic, categoria neutră a cuvintelor de bază din limba comună e puternic concurată, pe de o parte, de numeroasele neologisme mai mult sau mai puțin tehnice, pe de alta – de un număr limitat de termeni învechiți și/sau populari, care s-au constituit în timp într-un strat retoric, ca ornamente caracteristice „stilului înalt". În jargonul birocratic al regimului comunist, termeni din ultima categorie erau, de exemplu, *a făuri, a ctitori, a înfăptui, glie, făgaș, meleaguri, neabătut.* Limbajul politic actual îi evită, din cauza uzurii lor evidente, dar nu ezită să recurgă, în scop persuasiv, pentru a corecta excesele neologistice, la termeni populari sau învechiți: „dreptul la o viață *cumsecade*"; „*mai binele* oamenilor și al țării"; „poftele de *preamărire* și *înavuțire* ale unor *nărăviți*" (dintr-un discurs reprodus în RL, 2020, 1996). În același timp, publicistica politică vehiculează un număr destul de mare de arhaisme cu conotații predominant ironice, cum ar fi – în domeniul administrației și al conducerii – *diriguitor* („*diriguitorii* turismului", *Adevărul*, 195, 1992; „*diriguitorii* macroeconomiei și finanțelor României", RL, 809, 1992) sau *oblăduire*, cuvânt căruia i se exploatează ambiguitatea semantică, oscilația între sensul de 'conducere' și cel de 'protecție' („fraude fiscale sub *oblăduirea* legilor prost gândite", *Adevărul*, 340, 1991; „administrația publică locală, aflată sub *oblăduirea* dlui...", RL, 897, 1993; „această stațiune se degradează continuu și sub «*oblăduirea*» Direcției Sanitare a județului Iași", RL, 2030, 1996). Din același registru învechit, care a căpătat conotații ironice în limbajul familiar, fac parte *a mazili* („Everac, *mazilit*", RL, 1150, 1994), *mazil* sau *mazâl* („lideri *mazâli*", RL, 770, 1992), *simbriași* („simbriașii guvernamentali", RL, 1244, 1994) etc.

8.2. Limbaj evaluativ și afectiv

8.2.1. *Discursul de tranziție.* La începutul anilor '90, discursul politic și – chiar în mai mare măsură – articolele pe teme politice din presă erau dominate de *pathos*, de o persuasiune bazată explicit pe sentimente, mai mult decât pe raționamente. Strategiile comunicării în masă în genere și ale propagandei în special utilizau un model puternic marcat afectiv, caracterizat în primul rând prin polarizarea semantică. Termenii cu sens apreciativ – adjectivele mai ales, dar și substantivele care nominalizează calitatea ori denumesc sentimente și stări implicit valorizate – erau extrem de frecvenți, grupându-se cu ușurință în două categorii clar marcate: pozitiv și negativ. Fenomenul polarizării e ilustrat de un număr foarte mare de texte; am ales, la întâmplare, un articol destul de scurt (până în 500 de cuvinte), în care se încearcă o sumară analiză a rezultatelor alegerilor din 20 mai 1990 („De ce atât de drastic", *Adevărul*, 127, 1990, p. 1); textul este tipic prin

apropierea de modelul semiotic al basmului: axele lui semantice şi figurative sunt, nu întâmplător, opoziția *bun/rău* şi personificarea.

Marcarea afectivă a lexicului unui text e determinată de mecanismele denotației şi conotației, de sfera sensurilor proprii sau derivate prin care se manifestă o atitudine, o judecată asupra lumii. În articolul citat, adjectivele cu sens apreciativ au ponderea cea mai mare; dacă scoatem din discuție 2–3 cuvinte mai neutre (*simplu, îndelungat, contrar*), celelalte se grupează în modul cel mai semnificativ: a) *nefericit, respingător, încrâncenat. agresiv, sordid, tulbure, înveninat, belicos, murdar, jignitor;* b) *solar, curat, frumos, deschis, doritor;* c) *sătul, oripilat*; d) *fragil, imatur*; e) *puternic, zdrobitor;* f-g) *incomod / confortabil.* Pentru orice cititor familiarizat cu presa din perioada respectivă sau dotat cu puțină perspicacitate, „agenții" în jurul cărora se grupează, direct sau indirect, adjectivele de mai sus sunt uşor de identificat; ei sugerează, de altfel, un potențial scenariu narativ: Partidele (istorice) (a), Poporul (b, c), Puterea înainte şi după legitimare (d, e), Victoria (f, g). E destul de firesc ca sfera negativității să fie cel mai bine reprezentată: bogăția şi varietatea ei sunt exploatate cu precădere de funcția expresivă a limbajului. Doar în ultimele categorii, cele constituite din numai câțiva termeni (c–g), accentul se mută de pe latura afectivă a evaluării pe criteriile acesteia, pe definirea în raport cu ceva („sătul de...", „incomod pentru..."), într-o posibilă logică a evenimentelor.

Între substantive, numai unele se adaugă prin sens sferei adjectivale a judecății apreciative-afective; ca termeni ai principalei opoziții, apar: a) *nedumerire, indignare, ură, acreală, arțag;* b) *speranță, încredere, iubire, cinste, senin* (substantivul). Verbul e în textul dat, dar şi de obicei, din motive mal generale care țin de structura lui semantică, destul de neutru, de nesemnificativ.

Personificarea convențională serveşte limbajului afectiv în măsura în care acesta, pentru a-şi spori energia, schematizează, suprimă nuanțele intermediare. Grupări ideologice sau noțiuni abstracte sunt umanizate tocmai pentru a fi supuse unor criterii de judecată afectivă şi participativă; evenimentele sunt tratate integral în cheie non-rațională, într-o logică minoră a pasiunilor: dragoste, ură, ambiție, speranță etc. Astfel, se poate spune că partidele „au rămas sufocate de nedumerire şi indignare". „Tânăra noastră democrație", „Strada", „Puterea" sunt personaje ale spectacolului alegoric; din scenariu nu poate să lipsească seria sinonimică (scrisă, e drept, fără majuscule): Poporul, Românul, Națiunea („i-ați arătat națiunii..."; „românul îi ocoleşte pe încrâncenați"); în sfârşit, se propun mai multe scenarii marginale, în care *strada* apare ca „berbece lovind în porțile puterii", „agora electorală" ca „bazar al conştiințelor" etc. Limbajul afectiv e, cum se vede, şi unul al certitudinilor. Dubiul intelectual, aproximarea şi prudența judecății raționale sunt înlocuite de siguranța absolută a afirmației şi a negației („Nu, domnilor, nu asta a fost"). În tot textul, apare un singur „pesemne", şi acesta ironic; strategiile de atenuare lipsesc cu desăvârşire, prezentându-se ca o descriere de stare obiectivă un discurs care nu e decât o interpretare, o sumă de ipoteze. Evident, nu pot lipsi superlativele („cel mai nefericit şi mai respingător"), adresarea directă şi alți indici ai subiectivității în acțiune. Cel mai interesant rămâne, oricum, planul semantic, din a cărui serie de apreciative se pot reconstitui sisteme conceptuale şi mentalități (în primul rând ideea că partidele politice sunt un pericol). Strategiile retorice ale textului vizează crearea unei diferențe maxime între *partide* şi *Putere* (cu care *Poporul* stabileşte o legătură directă şi indisociabilă, de natură afectivă; cei care au câştigat alegerile nu sunt în niciun caz descrişi ca simplu *partid politic,* în rând cu celelalte).

Limbajul opozițiilor nete și al alegoriilor e foarte asemănător cu cel limbii de lemn din perioada imediat postbelică (a discursului violent – v. *infra*, partea a IV-a – și al luptei cu „dușmanii poporului"), diferențiindu-se astfel de stilul abstract și impersonal din ultimele două decenii comuniste. Față de acesta din urmă, aduce mai mult pitoresc – dar e în esență mai rudimentar, reducându-se la transpunerea afectivă a unor scheme foarte simple.

8.2.2. *Retorica afectivă.* Discursul naționalist include în mod prototipic o componentă afectivă. Stilul politic care a câștigat cea mai mare audiență în spațiul românesc prin afectivitate și agresivitate – cel al lui Corneliu Vadim Tudor, președintele partidului *România Mare* – oferă un inventar extrem de bogat de strategii ale pathosului: orientate nu numai către trezirea emoțiilor naționale, ci – mai ales – către activarea unor sentimente general-umane (din sfera relațiilor de familie, a compasiunii, a religiosului etc.). Regăsim în textele sale polaritatea lexicului afectiv, mai ales în caracterizarea inamicilor politici și cu un apel insistent la metafore clișeizate: „cea mai *murdară* campanie", (partide și publicații) *odioase*, „afiș *mârșav* (...) în care se minte, cu *nerușinare*"; *coșmar*, *hăitași*, *gangsteri*, *săgeți otrăvite*, „au pus mâna pe *ciomege* și *lanțuri*", „vor cădea în *mocirlă*" (dintr-un discurs în campania electorală, transmis pe postul Radio România în 20 noiembrie 2000[48]). Tabăra proprie este în schimb victimizată, prezentată într-o ipostază care poate trezi compasiunea, dar favorizează mai ales identificarea afectivă a alegătorilor cu partidul respectiv: „noi, *amărâții*", „Ce eram noi *săraci*, dar vedeți bine ce suntem acum, fiindcă nu mai avem niciun material de propagandă". Sloganul din final – „Atunci votați în fruntea Țării o *mână de fier* și o *inimă de aur!*" – asociază cu abilitate metafore care trimit la mituri și afecte opuse, pentru a crea o imagine a totalității ideale, care reunește contrariile (conducătorul dur/conducătorul blând; justițiarul/umanitarul). E remarcabil rolul care i se atribuie în acest mixaj sentimentalismului (ca mijloc de captare, justificare și chiar legitimare); tonul general al discursului (exclamativ, adesea familiar, dramatizat prin interogații și emfatizat prin repetiții: „Când și unde am spus eu așa ceva? Niciodată și nicăieri!", „martor îmi e bunul Dumnezeu" „Am spus-o și o repet" etc.) mizează, la fel de mult ca lexical, pe latura afectivă a receptării.

8.3. Mărci ale opiniei

8.3.1. *„Indignare".* Când prezentatorul unei emisiuni de televiziune afirmă – așa cum s-a întâmplat în iunie 1990 – că mii de cetățeni au întâmpinat „cu indignare și revoltă" o manifestație pentru eliberarea unor arestați, manifestație la care s-au scandat „și lozinci antiguvernamentale", comentariul nu e neutru, pur informativ, ci implicat și părtinitor. La prima vedere, părtinirea ar fi doar o impresie: s-ar putea spune că prin cuvintele „indignare" și „revoltă" sunt descrise, pur și simplu, stările de spirit, sentimentele unor indivizi. Ele ar sta, într-o serie sinonimică foarte bogată, alături de *supărare, nemulțumire, insatisfacție, neplăcere, iritare, enervare, ostilitate, adversitate*

[48] Textul a fost preluat de pe paginile de internet ale revistei *România Mare* (www.romare.ro), în 2000.

ş.a.; le-am putea adăuga, lărgind seria cu alte registre ale limbii, variind gradele de intensitate şi nuanţele stării-obiect, pe *parapon scârbă, necaz, burzuluială, îmbufnare, obidă, amărăciune, cătrănire, năduf, pornire, duşmănie, vrăjmăşie.* Doar analiza semantică şi stilistică a fiecărui termen în parte ar putea arăta de unde provin riscurile unei substituţii pentru care s-ar mai fi putut combina, la întâmplare, alţi termeni: cetăţenii au întâmpinat manifestaţia „cu enervare şi ostilitate", sau „cu năduf şi cătrănire".

Formularea de la care am pornit nu e chiar întâmplătoare. Ea reapărea, în aceeaşi perioadă, într-un comunicat al agenţiei Rompres (reprodus de *Adevărul* din 31 iulie 1990, p. 3): „mii de ieşeni (...) au reacţionat *cu indignare şi revoltă* la lozincile scandate de demonstranţi". DEX defineşte *indignarea* ca „revoltă sufletească amestecată cu amărăciune, mânie şi dispreţ, *provocată de o faptă nedemnă, nedreaptă sau ruşinoasă*"; în acelaşi dicţionar, revolta este un „sentiment de mânie *provocat de o nedreptate sau de o acţiune nedemnă*". Dincolo de starea propriu-zisă, identificabilă după semnele ei exterioare, e prezentă, şi într-o definiţie şi în cealaltă, o informaţie suplimentară, despre cauzele respectivei stări: cauze trecute printr-un filtru valoric şi prezentate ca un dat, sentimentul fiind justificat ca reacţie la un fapt negativ. Aici pare să fie cheia problemei, pentru că altminteri, mergând pe firul denumirilor stării sufleteşti, nu aflăm mare lucru: *amărăciune* trimite la *mâhnire* şi *tristeţe*, *mâhnire* la *întristare, îndurerare, amărăciune, supărare, tristeţe* din nou la *mâhnire* şi *amărăciune*, *mânie* la *furie* şi tot aşa, până la epuizarea circularităţii dicţionarului.

Trăsătura distinctivă a cuvântului *indignare* (a cărui poziţie e perfect lămuritoare şi pentru *revoltă*) stă nu atât în denumirea unei anume stări psihice, cât în relaţia cu cauza acesteia. O definiţie poate totuşi fi mai mult sau mai puţin bună; cea din DEX nu e inatacabilă. E uşor de presupus că o alternativă ar constitui-o relativizarea judecăţii; este ceea ce fac, de pildă, multe dicţionare: *Random House* 1968, definind cuvântul *indignation* ca „nemulţumire puternică faţă de ceva *considerat* nedemn, injust sau josnic", sau *Concise Oxford* 1999, vorbind despre „nemulţumire provocată de ceea ce este *perceput ca* nedrept"[49]. Desigur că *indignarea* e o reacţie la un fapt pe care un individ îl consideră negativ, şi pe care un alt individ îl poate aprecia în mod diferit; judecata celui indignat poate fi dreaptă sau nedreaptă, corectă sau incorectă, aşa că adaosul – „considerat", „perceput ca" – pare pe deplin justificat. Numai că, într-un fel, definiţia din DEX are mai multă dreptate. Nu în sensul că fapta care provoacă nemulţumirea ar fi în mod obiectiv şi indubitabil „nedemnă, nedreaptă sau ruşinoasă". Dimpotrivă: fapta poate fi, dintr-o altă perspectivă, absolut lăudabilă. Important e că locutorul care foloseşte cuvântul *indignat* admite acelaşi set de valori cu cel care se află în starea afectivă respectivă. Faptele sunt considerate negative nu numai de un individ despre care se vorbeşte, dar şi de cel care vorbeşte, şi care, în caz contrar, ar fi folosit alt termen decât *indignare.*

Situaţia e comparabilă cu aceea a unor verbe de declaraţie care exprimă atitudini, care implică luări de poziţie. De exemplu, faţă de *a afirma*, cu care împarte ideea de „enunţare", verbul *a pretinde* implică un anumit raport (de opoziţie) între opinia agentului său şi cea a locutorului: *a pretinde* nu înseamnă, cum se arată în DEX, doar „a susţine, a afirma cu tărie", ci şi a afirma ceva considerat fals de cel care relatează (e motivul pentru care nu se obişnuieşte să se spună „Eu pretind că...", aşa cum nu ne putem închipui un

[49] În *Concise Oxford Dictionary,* 1999: "annoyance provoked by what is perceived as unfair treatment".

prezentator TV obedient rostind enunțul „Primul ministru a pretins că..."). În lipsa reperelor absolute, *indignarea* este totdeauna justificată – pentru vorbitorul care folosește termenul și care îi presupune în referent o cauză negativă. Un individ poate spune despre sine oricând că e *indignat*, calificându-și astfel ca perfect justificată propria reacție psihică; un locutor diferit o va numi *indignare* doar dacă îi împărtășește setul de valori (situația e deci inversă față de *a pretinde*); altfel, va vorbi de nemulțumire (termen ambivalent, deci neutru; a spune că „X e nemulțumit de spectacol" nu implică faptul că spectacolul ar fi în sine bun sau rău) sau, în cazul unei deosebiri manifeste de punct de vedere, de *isterizare, dușmănie* etc.

În exemplul de la care am pornit s-ar fi putut spune, de exemplu, în mod neutru, că o serie de cetățeni au avut „o atitudine defavorabilă" față de manifestația celorlalți. A numi această atitudine *indignare* e, sub aparențele unei obiective prezentări de stare, o descriere participativă; enunțul „Y e indignat" se citește ca „eu spun că Y e indignat – pentru că eu consider că supărarea lui e justificată".

8.3.2. *„Așa-zis".* Între mijloacele retorice destul de comode prin care se indică neechivoc atitudinea vorbitorului față de discursul altora se numără și câteva cuvinte specializate semantico-pragmatic. Citarea adversarului și respingerea poziției sale se pot face simultan, simplu, cu ajutorul câtorva adjective, adverbe, expresii ori elemente de compunere. Chiar obișnuita negație include o funcție polemică, presupunând un dialog cu o posibilă afirmație: cuvintele și construcțiile care indică dezacordul cu o anumită „stare de limbaj" aduc în plus o raportare explicită la vorbele celuilalt. *Cică, pasămite, vorbă să fie* etc. pot acționa asupra unor segmente mai lungi de enunț; *așa-zis, așa-numit, autodeclarat, autointitulat, fals, pretins* etc. determină de obicei un cuvânt (substantiv sau adjectiv) și au în genere o poziție fixă (precedându-l); *pseudo-* nu are nici măcar autonomie lexicală.

Modificatorii (modalizatorii) din această categorie nu sunt perfect echivalenți: e posibilă o analiză comparativă a compatibilităților gramaticale și mai ales a sensurilor și a valorii lor pragmatice. Compusele *așa-zis* și *așa-numit* au, în principiu, o direcție polemică mai generală: ele se pot opune unei păreri răspândite, unui vag „se zice că..."; de obicei, totuși, sfera aluzivă se restrânge și adresa e deductibilă din text. Adjectivele *autodeclarat* și *autointitulat* au o direcție mult mai precisă, trimițând exact la o persoană sau la o instituție indicată explicit de context („autointitulatul poet...", „autodeclarata republică..."). *Pretins* e ambivalent, însemnând fie „care se pretinde" („pretins om politic"), fie „despre care se pretinde (că e real)" („pretinsă corectitudine"). *Fals* (și, într-un grad încă mai mare, *aparent*) deplasează accentul de pe relația dintre vorbitor și cuvânt pe cea dintre cuvânt și realitate. Există o deosebire interesantă între mărcile de tipul *pseudo-* și cele de tipul *așa-zis*: elementul de compunere (prefixoidul sau, după alți autori, prefixul *pseudo-* „fals") se atașează termenilor a căror semnificație e acceptată și valorizată de cel care vorbește; nu e negată decât aplicarea lor la o realitate dată: *pseudocultură, pseudodemocrație* etc. *Așa-zis* are și sensul lui *pseudo-*, dar se aplică, în plus, unor combinații noi de cuvinte, unor sintagme cărora li se neagă orice fel de adecvare, pe care vorbitorul le consideră lipsite de acoperire, de valoare: „așa-zisul comunism cu față umană". De fapt, cuvintele și expresiile din această clasă nu indică doar dezacordul cu cineva; ele prezintă ca o certitudine absolută opinia vorbitorului. A vorbi,

de exemplu, despre o „așa-zisă independență" e echivalent cu a afirma că independența nu există (în general sau în condițiile date). Aici se găsește sursa abuzurilor care fac din modalizarea de tipul *așa-zis* un rezervor de clișee iritante. Afirmarea polemică a propriului adevăr se face fără nicio argumentare, fără justificări și fără drept de apel, pur și simplu prin folosirea unui mijloc lingvistic care îl pune pe locutor în poziția de a judeca alte opinii. Ca și ghilimelele ironiei, modalizarea prin *așa-zis* se transformă într-un mijloc rudimentar de respingere; e o atribuire de autoritate și o dispensare de argumente.

Reduse la rolul de simple mijloace de incriminare, expresiile care semnifică „falsul" apar în combinații lipsite de logică. Cineva care scrie, de pildă, despre „doi candidați pseudo-elitiști" (*Europa*, 95, 1992) produce o stângace acumulare de acuzații care tind să se anuleze reciproc. *Elitist* e un termen folosit mai adesea pentru conotațiile sale negative: favorizarea unei elite, asociată cu un anume dispreț pentru vulg, e în genere (nu contează dacă justificat sau nu) rău privită de discursul democratic; a-l desemna pe un politician ca *elitist* e mai probabil o critică. Nu e clar însă ce ar reprezenta un *pseudo-elitist*; s-ar putea crede că e vorba de un populist bine mascat. Intenția autorului trebuie să fi fost cu totul alta: fie că i s-a părut prea slabă acuzația de elitism, adăugându-i, depreciativ (și absurd) prefixoidul *pseudo-*, fie că, necunoscând suficient sensul lui *elitist*, l-a echivalat cu „de elită"; în orice caz, efectul e contrar intenției.

Mania adjectivului *așa-zis* (bine reprezentat în limbajul de lemn – în care unele din ultimele sale apariții au fost referirile lui N. Ceaușescu la „așa-zisul socialism de piață") trădează o mentalitate superstițioasă sau doar simplist propagandistică – potrivit căreia cineva nu poate cita (fără un necesar semn de exorcizare) cuvintele adversarului; altfel, s-ar lăsa influențat sau și-ar deruta discipolii.

Un efect puternic de umor involuntar e produs prin extrapolarea mărcii *așa-zis* la lucruri care nu pot fi puse sub semnul îndoielii, de exemplu a noțiunilor ținând strict de geografie[50]. Tradiția discursului automatizat, producător de nonsensuri, e atestată într-un pasaj din *Intrusul* lui Marin Preda: „«Tovarăși, eu mă ridic aici în numele sindicatului și demasc pe ațâțătorii la un nou război și printre noi pe cei care mai tânjesc după așa-zisul occident...» «Cum, o întrerupse atunci doamna Sorana strigând, va să zică nici măcar acest merit geografic nu-l mai are occidentul, a devenit *așa-zis*!»"[51].

Efectele absurde ale clișeului sunt subliniate prin acumulare parodică, în presa umoristică: „*așa-zisul* primar din *așa-zisa* Săpânța" (*Cațavencu*, 27, 1990).

8.4. Figuri

8.4.1. *Metafore.* Există, în discursul politic actual, mai multe categorii de metafore, diferite în funcție de gradul lor de clișeizare, de specificitate politică, în funcție de registrul stilistic căruia îi aparțin. Cele mai interesante sunt, desigur, cele prin care se poate identifica un sistem conceptual, ideologic, o anume viziune asupra realității politice.

---

[50] O ilustrare recentă a aceluiași absurd (bazat pe confuzia dintre semnificațiile politice și cele geografice ale unor cuvinte) o oferă relatarea despre cineva care ar fi afirmat că „toate țările din *fostul Est* au probleme" (*Cuvântul*, 12, 1992). Acest din urmă caz, în care nici nu mai apare clișeul „falsului", e interesant și ca ilustrare a reticențelor și a eufemismelor limbajului politic.

[51] Preda 1974: 57.

E, de pildă, semnificativă ideologic asocierea libertății cu metafore ale bolii ("ne-am aflat adesea în fața unor *intoxicații* cu libertate care au *îmbolnăvit* nu puțini români" (P 2006)[52]. În schimb, o metaforă precum cea a *drumului* („*drumul parcurs* din după-amiaza tumultuoasă a lui 22 decembrie", P 2006) e relativ indiferentă ideologic, asociindu-se la fel de ușor cu mai multe perspective politice, cu diverse idei și ierarhii de valori. Metafora, la fel de răspândită, a *construcției* are totuși afinități ideologice, apărând în mod prototipic într-un discurs conservator și constructiv, al stabilității și al ordinii („s-a ridicat mai apoi, cu multe greutăți, dar și cu multe satisfacții, *edificiul României post-decembriste*", P 2005), în niciun caz într-unul anarhist. În același câmp ideologic se plasează metaforele militare; sunt chiar metafore care asociază construcția și paradigma militară („această *citadelă* a democrației", 2005).

Unele metafore aparțin limbajului politic internațional („casa comună a tuturor popoarelor continentului", P 2006; „Nu am avut șansa unei *revoluții de catifea*", *ibid.*). Metaforele ornante pot intra în contradicție logică între ele („purtând *germenii* unei viitoare *construcții*", P 2005).

În afara metaforelor conceptuale, prezente în orice tip de discurs, limbajul politic românesc alunecă uneori în acumulări metaforice, pur afective, urmând modele poetice, destul de distonante în contextul dat:

> În fiecare iarnă fulgii imaculați care se așternpeste mormintele acestor fii ai neamului se transformă pe obrajii noștri în lacrimi de pioasă aducere-aminte, recunoștință și reculegere (P 2006); Orizonturi noi și parcă cerul își deschise bolțile albastre, vă cântăm pe voi, eroi care ați șters lacrima florilor în rouă, voi ați dat istoriei alt mers, voi care ați deschis o eră nouă, de iubire (*ibid.*).

Modelele și convențiile literare sunt diferite – clasice sau moderniste, actualizate într-un limbaj solemn, sentimental sau familiar. În unele discursuri lanțul metaforic devine alegorie:

> Hai să-mi fac un tramvai de vis, mi-aș fi zis, cu care să cutreier măcar așa, pe ascuns, rutele apocaliptice și însângerate ale unui decembrie nebun. (...) Cineva și-a dorit, oare, să demonteze șinele tramvaiului numit, pe scurt dorință ?! Să deraieze dorința de adevăr ?! (...) Ne deranjează, ba chiar trebuie să ne deranjeze, simplul fapt că, la un moment dat, au demontat șinele tramvaiului nostru, zis dorință. Ne suflă în ceafă, iar noi mai ezităm să punem cap la cap tot ce ne apasă pe suflet, pe umerii noștri, aclimatizați cu schimbările de macaz (P 2005).

Excesul retoric produce devieri față de normalitatea discursului politic contemporan; în spațiul cultural românesc, asemenea exerciții stilistice confirmă totuși prestigiul literaturii.

Se pare că oratoria românească, nu întru totul birocratizată, păstrează o mai veche aplecare spre stilul ornat, chiar spre metaforismul liric. Și cu alte ocazii intervențiile în

---

[52] Discurs în Parlamentul României, cu ocazia sesiunii comune din 20 decembrie 2006, de comemorare a Revoluției din decembrie 1989. Exemplele pe care le dăm în continuare provin din mai multe intervenții din această ședință (notate: P 2006) sau din ședința comună similară, din 20 decembrie 2005 (P 2005). Cf. www.cdep.ro.

Parlament devin producții lirice: „Și să nu se mai întâmple un astfel de incident în care noi, iată, *să tocăm timpul și să împiedicăm alte legi să cadă precum fulgii de zăpadă*" (CD, 10.02.2003). Se pot găsi, de altfel, exemple și mai poetice: „Așteptările sunt mari, *un freamăt pare că se ridică spre cer, asemenea fuioarelor de ceață dintre brazii udați de ploaie*" (CD, 30.09.2003).

8.4.2. *Metonimii.* Textelor redactate în limbaj de lemn le lipsea, cum am văzut, ancorarea în timpul și în spațiul real (cf. *supra*, partea a II-a, **3.1.6.**). Prezentul verbelor era adesea unul atemporal, sau anulat de contextul care îl prelungea în trecut ori în viitor; deicticele *acum* și *aici* generalizau în loc să specifice, însemnând cel mai adesea „în epoca..." și „în România".

Între numeroasele absențe și nedeterminări, unele atrăgeau mai puțin atenția: de pildă, faptul că precizările spațiale lipseau cu desăvârșire în sfera puterii; știrile despre plenare, ședințe, primiri etc. nu cuprindeau indicații asupra locurilor în care acestea se desfășurau: „sub președinția..., a avut loc vineri, 18 iunie, ședința Comitetului..."; „tovarășul... a primit vineri pe...". Indiferent care vor fi fost cauzele inițiale ale omisiunii la un moment dat generalizate – prudență aberantă, bănuiala inutilității sau grija de a evita o concretețe considerată jignitoare –, efectul era perfect coerent cu întregul sistem: puterea apărea caracterizată printr-o misterioasă ubicuitate – ca o entitate cu centrul pretutindeni și nicăieri. Învăluită în mister sacru, păstrându-se cât mai mult în planul abstracției, ea era localizabilă doar în mișcare, în cursul nesfârșitelor „vizite de lucru", descrise cu minuțiozitate. Rizibilul clișeu hiperbolic „țara – cabinetul de lucru al președintelui" contribuia la consolidarea acestui mit artificial, în care indicarea unui „cabinet" real era exclusă.

Am amintit aceste lucruri doar pentru că prin raportare la ele poate fi mai bine înțeleasă tendința de normalizare a limbajului publicistic și politic – care *fixează puterea în spațiu*. Apariția mai multor adrese a contribuit probabil, insesizabil, la a obișnui opinia comună cu ideea de separație a puterilor și cu concretețea lor lipsită de mister și supusă schimbărilor.

Asocierea frecventă a numelui instituției cu o formă scurtă a adresei sale a permis variații stilistice – specifice stilului publicistic, care se separă tot mai mult de presiunea stilului administrativ și a formulelor lui imuabile. A apărut astfel metonimia – curentă în limbajul presei de pretutindeni, în discursul politic și diplomatic – prin care numele instituției sau al persoanei oficiale e chiar substituit de adresa acestora, de indicarea sediului lor. Procedeul s-a impus foarte repede, răspândit prin ziare, radio și televiziune. Cu o oscilație normală în română pentru toponimele cu formă de plural (*Iașul / Iașii, Bucureștiul / Bucureștii*), formele *Cotroceniul* și *Cotrocenii* apar mai ales într-un ton lipsit de solemnitate și chiar cu unele conotații devalorizante; în orice caz, cu o tratare lejeră, neprotocolară, a instituției prezidențiale: „avem aprobarea *Cotrocenilor*" (TL, 732, 1992), „servește interesele *Cotrocenilor*" (*Cotidianul*, 258, 1992), „*Cotrocenii* dau publicității structura noului staff prezidențial" (*Libertatea*, 918, 1993), v. *supra*, **1.6.4.**. Transferul de nume are de fapt, în asemenea cazuri, două trepte: de la loc la instituție, de la instituție la persoană: numele de loc apar astfel în construcție cu predicate care exprimă acțiuni umane. Sunt foarte frecvente în limbajul presei și referirile la *Piața Victoriei* sau, mai ales, *Palatul Victoria* (sediul Guvernului): „poziția exprimată de *executivul din Piața*

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

Victoriei" (*Adevărul*, 612, 1993); „după masă sosind *de la Palatul Victoria*" (*ibid.*); „ieri, *la Palatul Victoria*" (EZ, 241, 1993). Unele sedii s-au schimbat în timp: Camera Deputaților se afla, la începutul anilor '90, în *Dealul Mitropoliei* („Parlamentarii vor reveni în Dealul Mitropoliei marți", EZ, 240, 1993; „Miron Cosma urcă iar în Dealul Mitropoliei", *Adevărul*, 612, 1992; „Meandre în Dealul Mitropoliei", *ibid.*, 641, 1992); iar Senatul, în *Sala Omnia* („va avea loc o întâlnire... la Sala Omnia", *Adevărul*, 612, 1993); ulterior, pentru ambele instituții politice reperul este Palatul Parlamentului (v. *supra*, **6.3.**). Apar chiar și identificări ale unor partide prin adresele sediilor: Bd. Ferdinand (Partidul Național Țărănesc), Aleea Modrogan (Partidul Democrat). Mai rar, locurile presupus cunoscute de mulți cititori aparțin altor sfere decât celor politice, ca în cazul numelui de stradă *Udrişte*, folosit pentru a desemna sediul poliției rutiere bucureștene (marcat însă, inabil, de ziarist – prin punere între ghilimele: „în cadrul unei conferințe de presă, organizată la «Udrişte»" – în *Libertatea*, 636, 1992).

Procedeul e în orice caz larg aplicat și numelor de orașe, de obicei capitale – în calitatea lor de centre de decizie: „hotărârile Londrei", „răspunsul Parisului", „orgoliul imperial al Moscovei" etc. Figura, altfel banalizată, mai atrage atenția doar când verbul este extrem de concret ori aparține altui registru decât cel standard: „Bucureștiul a bâiguit-o, ca de obicei" (RL, 202, 1992); la fel, când apariția unui pronume individualizează și personalizează și mai mult metonimia: „*El, Bucureștiul oficial,* ar face totul..." (*ibid.*). În exemplul imediat anterior se observă și grija de a dezambiguiza enunțul, distingând sensul „centru de putere" de cel (tot metonimic) de „populație dintr-o localitate".

Uneori, figura e răsturnată cu intenție: se revine la ideea de clădire, de adresă, funcția preschimbându-se într-o simplă „locuire" și posesorul ei devenind un „locatar": „dl Nicolae Văcăroiu, actualul chiriaș al Palatului Victoria" (EM, 12, 1993). Formulele *chiriașul de la Cotroceni* sau *locatarul de la Cotroceni* au devenit clișee ale discursurilor politice ale adversarilor președintelui: „Ne obișnuisem de mult cu poantele răsuflate ale *locatarului de la Cotroceni*"; „se dorește subordonarea, în totalitate, pe față, de către *chiriașul de la Cotroceni,* a Serviciului de Informații Externe" (D.B.A., Camera Deputaților, 4.10.2006); „abandonând orice alte planuri pentru a-l salva pe *chiriașul de la Cotroceni*" (ES, 10.02.2007); „șocat, *chiriașul de la Cotroceni* lasă mai puțin strânse hățurile justiției" (*Dâmbovița*, 17.02.2007); „*locatarul de la Cotroceni* va folosi tribuna Camerelor reunite pentru a cenzura guvernul" (*22*, 768, 2004).

Metonimiile „sediului" sunt riscante atunci când recurg la adrese nu foarte cunoscute de public, combinate cu nonșalanță în enunțuri care devin absurde la o lectură literală. Dacă intervine și elipsa, e foarte posibil ca textul să rămână pentru mulți obscur: „Fostul purtător de cuvânt părea definitiv fixat *în Aleea Alexandru.* Iată-l însă acum *în Deal*" (*Libertatea*, 918, 1993).

8.4.3. *Personificări.* Figura de stil extrem de cunoscută prin care unei entități i se atribuie trăsături umane poate fi rezultatul unui proces metaforic sau al unuia metonimic. „Apele plâng" e un enunț care poate fi interpretat mai mult sau mai puțin „personificator", în funcție de semnificația metaforică atribuită verbului: asocierea permite o întreagă scară de nuanțe de lecturi, de la cea fabulatorie (apele = nimfe, femei) la cele propriu-zis metaforice (în care *plâng* capătă alt sens decât cel propriu). Pe de altă parte, un enunț de tipul „țara suferă" produce un efect de personificare – însoțit totuși de ecoul lecturii

metonimice: „țara" = locuitorii țării. Textele poetice moderne au profitat adesea tocmai de gradele de ambiguitate permise de personificare. În domeniul retoricii curente – politice, publicistice –, personificarea joacă un rol mult mai simplu și mai lipsit de nuanțe; un rol clișeizat – dar nu lipsit de interes.

Limbajul politic tinde să personifice abstracții, grupuri, fenomene sociale: *Istoria, țara; guvernul, partidele politice, instituțiile* de tot felul *(justiția, procuratura), inflația* etc. Personificarea căreia i se atribuie afectivitate e mai marcată decât cea rezultată doar din transferul unor acțiuni de tip uman; exemplele par destul de artificiale, retorice: „întâmplări de care *istoria este scârbită*" (*Adevărul*, 180, 1990); „*istoria ne aleargă* brutal de la spate" (*Dreptatea*, 192, 1990); „criza *barjelor* sârbești urcând *sfidătoare* Dunărea" (RL, 867, 1993) – și chiar „la orizont *zâmbește inflația*" (*Cotidianul*, 244, 1994).

Recunoaștem uneori intenția autorilor de a construi figura într-o formă marcat retorică, nelăsând loc niciunei ambiguități; un mod sigur de a o face este folosirea ironică a codului politeții: „Cine are umor în toată chestiunea, este *Dl Guvern*" (*Viitorul*, 124, 1990); „*Legile economice nu au binevoit* să țină seama de niciun fel de decizii administrative" (EM, 1, 1993). Mijloace mai discrete ale personificării sunt simplele semne morfologice deviante față de normă – de pildă folosirea acuzativului obiect direct cu *pe*: „*pe stat* îl vom despăgubi" (RL, 783, 1992), sau a genitivului cu articolul hotărât *lui* antepus: „vorba *lui motto de sus*" (AC, 4, 1991). Poate funcționa ca semnal al personificării chiar dublarea subiectului prin pronume personal: „*El, Bucureștiul oficial*, ar face totul..." (RL, 702, 1992). Un mijloc mai puternic de marcare stilistică îl reprezintă expresiile familiar-populare care cer subiect uman: „Justiția *trage cu ochiul*" (RL, 1270, 1994); „Procuratura *nu se bagă*" (EZ, 10, 1992); „Romconfortul *taie și spânzură*" (RL, 931, 1993).

Recursul la personificări e în primul rând un semn al retorismului din discursul public; fenomenul poate totuși servi și la a detecta unele dintre mitologiile moderne active la un moment dat. Pentru a personifica *Istoria* sau *Inflația* trebuie ca imaginarul public să fie pregătit să le accepte ca atare.

8.4.4. *Un exemplu: leul național și ostașii săi.* Absența dialogului, recesiunea structurilor argumentative și incoerența adesea contradictorie a discursului puterii par a sta în relație, în totalitarismul comunist, cu reducerea pieții comerciale: negocierea e un model al dialogului și un generator al așa-numitei „politeți pozitive". Demonizarea banilor produce situații contradictorii în multe sisteme culturale, dar în societățile postcomuniste ruptura între realitate și mit, sau între mituri diferite apare mai puternică decât oriunde. În discursul public, de pildă, valorizarea „economiei de piață" coexistă cu devalorizarea relațiilor de vânzare-cumpărare (și cu o subteran asociată respingere a dialogului). Un fenomen probabil simptomatic pentru o societate în tranziție – „fenomenul Caritas", din 1993 – generează un discurs simptomatic, de travestire retorică: interpretând circuitul bănesc în termenii unor scheme metaforice, alegorice – fascinante prin inadecvare. Broșura lui Dan Zamfirescu și Dumitru Cerna, *Fenomenul Caritas sau mântuirea românilor prin ei înșiși* (București, Roza Vânturilor, 1993), oferă o acumulare incredibilă de clișee ale retoricii ultranaționaliste și de presupoziții ale gândirii totalitare. Banii se cuvin disprețuiți – și atunci un circuit exclusiv bănesc e tratat ca *luptă* națională, exemplu de solidaritate, fapt de creație; banul e salvat de dezonoare prin calitatea sa de emblemă națională. Discursul de justificare abundă în clișee militare: „război împotriva

poporului român", „cruciade" (p. 15), „eroii autentici", „sabia Iancului" (p. 17), „diabolic plan de dezarmare a românilor", „cucerirea tuturor pozițiilor cheie", „genocid antiromânesc" (p. 19), „bătălia pentru sau împotriva dreptului la existență al poporului român" (p. 24), „cu asemenea arme se atacă", „ploaia de lovituri", „campanie demențială" (p. 28) etc. Punctul maxim al acestei transpuneri mitologizante, prin care legătura cu realitatea devine tot mai greu de făcut, e atins în finalul apologiei: „Caritasul va intra în istorie, cu toți cei ce i-au fost *oșteni*" (sublinierea aparține textului). Organizatori ai „jocului de întrajutorare", funcționari, participanți – toți sunt înregimentați, nediferențiat, în metafora emfatică.

Într-o temă în care ne-am fi așteptat ca banii să fie priviți ca instrument necesar, ca parte a unui mecanism financiar etc. – se vorbește, paradoxal, de „războiul cel mai crunt al veacului – cel cu banul" (p. 17). Demonismul banului e totuși contrazis parțial de existența personajului pozitiv – leul – în luptă cu cel definitiv incriminat – dolarul (deși, de fapt, „*dolarul* strângea de gât nu *leul*, ci... NEAMUL ROMÂNESC", p. 22). Pasajele alegorice, lipsite de sens financiar, ating grotescul: leul național – îngenuncheat, umilit, „transformat la București într-o biată mâță jigărită" – e „asemeni acelor mârțoage din basme, care mâncând jăratic devin cai înaripați"; totuși „nu este decât sărmana mâță, scoasă din traistă de toți amărâții veniți pe malurile Someșului să o facă la loc în trei luni, în șase luni, mai mult decât leu – aproape elefant!" (pp. 19–20).

Strategiile textului sunt diverse, împinse, cum se vede, până la incoerență; ar merita urmărite și altele, precum transformarea formulei tehnice „schemă piramidală" în imagine simbolică a piramidei – construcție, operă de creație – ori limbajul binecunoscut al cultului personalității. Într-un asemenea text (rudimentar, dar simptomatic) banul nu apare aproape deloc ca mijloc de vânzare-cumpărare; funcția care i se atribuie e doar de *unificare* și de *reprezentare*.

8.5. Repere pragmatice

În analiza discursului politic, e important de disociat între explicit și implicit, între o afirmație și presupozițiile și implicațiile ei conversaționale. Limbajul politic dezvoltă strategii specifice ale expresiei indirecte, mizând extrem de mult pe aluzie și eufemism. În cele ce urmează nu vom exploata însă această direcție de investigație, sugerând doar importanța unor repere pragmatice fundamentale: actul de limbaj și ancorarea deictică.

8.5.1. *Performative.* Anii '90 au fost interesanți chiar din punctul de vedere al teoriei actelor de limbaj, pentru că au oferit exemplul unui context special, în care s-a manifestat o anume fragilitate a structurilor.

O serioasă dispută dusă în jurul performativelor privește recunoașterea lor ca o categorie aparte, înzestrată cu forță acțională – sau tratamentul unificator care vede în ele, ca în alte tipuri de enunțuri, reprezentarea unor gesturi și stări mentale. În orice caz, o dublă condiționare, *socială* și pur *lingvistică*, e singura garanție de reușită, de existență reală a actelor de limbaj. Fără un cadru instituționalizat, ele sunt pură ficțiune; vorbitorul trebuie să fie învestit cu autoritatea necesară luării în considerare a declarației sale; pe de

altă parte, e necesară utilizarea unor enunțuri performative tipice, neechivoce, a unor forme lingvistice convenționalizate.

Se pot urmări, în viața publică românească din 1990, multe eșecuri și reușite în domeniul actelor de limbaj. Lipsa de eficiență și de îndreptățire a unora era provocată de nerespectarea solidarității celor două condiții de mai sus (*socială* și *lingvistică*); deruta multor ascultători/cititori provenea din tendința (neconștientizată) de a considera suficient doar unul dintre factori, astfel încât erau luate în serios orice forme de declarații fără cadru legal, care nu angajau nimic – sau orice afirmații făcute într-un cadru instituțional, dar care nu aveau „forma lingvistică" a unor declarative[53].

Un enunț formulat foarte curând după 21 decembrie 1989, de reținut pentru interesanta (și ambigua) sa structură pragmatică, dovedită de unele reacții la momentul respectiv, este cel prin care se afirma că partidul comunist „este, practic, dizolvat". Insatisfacția pe care o trezise unora formula este explicabilă prin raportarea la modelul unui performativ, deci la cele două condiții amintite mai sus: cea a cadrului instituțional în care declarația este eficientă, produce realmente o modificare a unei stări de lucruri – și cea a formei declarative. Funcția modalizatorului „practic" nu e deloc de neglijat aici – pentru că el atribuie enunțului acel aer de neconformitate cu un performativ. Cei care așteptau un act de autoritate care să dizolve, prin forța limbajului, o realitate politică, au privit cu suspiciune adverbul „practic". Lucru firesc, pentru că el atrăgea enunțul din sfera *performativului* în cea a *constatativului*, din prezența lui „a spune = a face" către valoarea mai comună a lui „a spune că s-a făcut". Tentația performativelor e provocată, poate, de o iluzie: aceea că, acționând în planul limbajului, ele sunt sub controlul imediat al logicii, al gândirii – al martorului. Enunțul de mai sus este exemplar pentru condiția fragilă a actului de limbaj, în care inserția, aparent nesemnificativă, a unui cuvânt anulează o posibilă valoare performativă[54].

La începutul anilor '90 se constata o adevărată „cerere" de acte de limbaj, de performative, născută probabil dintr-o dorință firească de ordine și claritate. Descrierile stărilor de lucruri sunt infinit variabile, pentru că depind de mulțimea punctelor de vedere; performativul angajează și dă cel puțin impresia unei rezolvări univoce.

8.5.2. *Deictice.* Cuvintele care au rolul de a ancora un enunț în situația de comunicare și a căror semnificație variază în funcție de context[55] – ajung uneori, într-o

---

[53] Așa-numitele *acte indirecte* (de exemplu producerea unui enunț de tipul „E cam frig aici", aparent constatativ, funcționând de fapt ca o cerere de a se închide fereastra), fac parte, evident, dintr-o altă categorie, de unde și neobligativitatea de a fi înțelese și acceptate în sensul lor performativ. V. Ionescu-Ruxăndoiu (2003: 28–30).

[54] În privința adverbului cu pricina, trebuie amintit că, paradoxal, între două enunțuri ca „A greșit" și „Desigur că a greșit", primul este, în principiu, mai convingător, pentru că nu pune problama validării afirmației. Introducerea modalizatorului „desigur" corespunde unei intrări în domeniul argumentării, al atitudinii subiective (mascate), presupune recunoașterea faptului că enunțul în cauză poate fi pus la îndoială.

[55] Sunt cunoscute sub numele de *deictice* elementele lingvistice care ancorează un enunț în situația sa de comunicare, indicând acele circumstanțe (timp, spațiu) și persoane care o caracterizează. Demonstrativele – *acesta, acela* –, o serie de adverbe – *aici, acolo, acum* –, pronumele personale – *eu, tu* –, articolele – sunt câteva din cele mai evidente și mai frecvente deictice. Trebuie precizată însă o condiție esențială: cuvintele respective pot fi considerate deictice doar când trimit

comunitate de vorbitori, pentru un anumit timp, să capete semnificații relativ stabile. Pronumele *ăsta* sau *ăla* pot trimite, pentru anumiți vorbitori, la un referent precis, pe care, din diferite rațiuni strategice, nu vor să-l numească. Folosirea constantă a unui pronume sau adverb în locul numelui firesc al „obiectului" sau al circumstanței poate avea multiple cauze: dorința vorbitorilor de a nu fi înțeleși de alții din afara grupului, în condițiile unor interdicții amenințătoare, intenția de a sublinia o anumită izolare, un eventual spirit de castă, de a realiza valori expresive (prin ironie, de exemplu) etc.

Sunt situații tipice în care grupuri foarte mari au un adversar comun; uzul impune adesea o formă ca *ăștia* pentru guvernanți (ca în bancul din perioada comunistă, în care doi inși amărâți și plictisiți privesc prin geamul unei cârciumi – și unul dintre ei exclamă: „ăștia iar plouă!". În perioada comunistă, a existat o diferență esențială între tipul de proză de succes la public, cu „dezvăluiri" spectaculoase (despre „obsedantul deceniu") și cu poziții așa-zis critice – și celălalt tip, aparent desprins de contextul politic, ocupându-se nu de teoria puterii ci de cotidianul mărunt. În prima categorie de texte discuția se purta din interior, erorile și reparațiile fiind asumate de un *noi* unificator și nedefinit. În ciuda aparențelor, veritabila opoziție o constituiau celelalte texte (neutre și nesemnificative pentru un ochi superficial), tocmai prin prezența difuză, rar actualizată dar perceptibilă, a unei instanțe definitiv opuse lumii descrise: *ei, ăia.* Pomenindu-i în treacăt, în câte o replică, sau sugerându-le numai prezența, autorii din această categorie defineau mult mai exact, discret aluziv și evident subversiv, o stare de spirit și o situație (v. *supra*, partea a II-a, **5.2.**). Sistemul textual al deicticelor poate dezvălui multe despre tipurile de viziune ale lumilor prozei.

După 1989, în diversitatea și învălmășeala mișcărilor divergente, era greu de obținut o asemenea specializare a deicticelor, altfel decât în interiorul unor grupări încă reduse de vorbitori. Dimpotrivă, abundau precizările, fiindcă *ei* însemna pentru fiecare altceva; disocierile erau obligatorii tocmai pentru că entitățile sociale nu erau bine definite, se suprapuneau, interferau; de cele mai multe ori era nevoie ca și persoana I plural să fie precizată și circumscrisă. În faza respectivă, se favoriza utilizarea unor descrieri exacte (*cel care...*), dar și a tehnicilor indirecte destul de transparente, presupunând o complicitate încă nesigură cu interlocutorul: nume abstracte (*Puterea, Opoziția*), construcții impersonale (*se încearcă...*), pronume nehotărâte (*unii..., alții..., cineva...*).

Un fenomen de fixare a valorilor se poate petrece cu adverbe ca *aici, acolo, afară, înăuntru* – care înseamnă de fiecare dată altceva, în funcție de spațiul în care se află vorbitorul, dar se pot specializa pentru a indica anumite spații tipice, la care se referă curent mai multe persoane. *Afară*, de exemplu, desemnează în mod curent exteriorul

---

la o situație, nu și la un text – altfel ambele posibilități fiind la fel de bine reprezentate în comunicare. Nu este același lucru a spune „*El* e vinovat" arătând către cineva – sau referindu-te la cineva deja pomenit în propoziția anterioară. În enunțul „*Aici* am ajuns", adverbul poate indica un loc – dar și o secvență din discursul însuși. Alte nume și alte interpretări primesc aceste utilizări îndreptate spre enunț. Considerate un fel de „gesturi verbale", care trimit către o realitate prezentă, deicticele au un loc aparte în teoria semnificării, pentru că se pot defini prin funcția lor generală de indice, dar au o infinitate de referenți, în raport cu variația situațiilor de comunicare. *Acum.* pronunțat de mai multe ori în cursul aceleiași conversații, va trimite la momente obiectiv diferite; *tu* se traduce de fiecare dată altfel, în funcție de identitatea interlocutorului. V. Ionescu-Ruxăndoiu 1999: 84–106.

casei, dar destul de des şi exteriorul ţării, străinătatea: „Vreau s-o şterg *afară*" (*Expres*, 49, 1990); „eşecul politicilor reformiste impuse *din afară*" (JN, 197, 1994). Evoluția – o extindere de tip metaforic, în care spațiul familiar este asimilat unei incinte – nu este, bineînțeles, specifică limbii române. Utilizarea adverbului cu acest sens, foarte puternică în perioada închiderii comuniste[56], şi-a atenuat ulterior componenta subversivă şi a fost explicitată (*în afara țării*) sau dublată de alte formulări (*în străinătate*), păstrându-se ca atare mai ales cu o notă ironică şi în limbajul familiar: „întâlnirea dintre cele două categorii de români, cei de «afară» şi cei «dinăuntru» are loc, de obicei, de sărbători sau de alegeri" (EZ, 16.12.2004); „suntem generația plecată *pe afară*" (3.12.2004, alexbrie.net/myblog); „Muncim *afară* ca să strângem bani" (*ibid.*).

Mai ciudată ne apare azi semnificația atestată de un dialog din Caragiale, în care *afară* pare să însemne „în exteriorul Capitalei": „– Ce recoltă, nene, ce recoltă? Dumneata n-ai văzut rapița? – N-am văzut-o, că n-am fost *pe-afară*" (*Situațiunea*). Asemenea valori ale adverbelor pot uşor suscita comentarii sociologice, riscante totuşi în măsura în care nu ne mai e accesibil contextul care le-a produs.

Surprinzător şi generator de asemenea comentarii a fost mai ales uzul mai vechi al adverbului *înăuntru*, comentat de ardeleanul Ion Codru Drăguşanu, foarte atent la particularitățile de vorbire din Țara Românească, observate pe la 1838:

> Curios se esprimă şi românii transalpini sau munteni (...). Cine şi-ar putea imagina că toată lumea zice: «S-a dus vodă înântru». Aşa arată această espresiune, că România au fost dedată de a depinde de undeva şi că a depins cândva de Austria, precum şi spresiunea noastră, când ieşim de acasă şi zicem simplu! mă duc în țară, adecă în România. Deoparte nu e fără miez acestă spresiune, căci cu tot dreptul Europa cultivată se poate numi «întrul» şi țările barbare «afară» (...). Destul în Bucureşti cine a fost «înântru», apoi câştigă vază şi se arată cu degetul, ca cum ar fi de altă specie (Codru Drăguşanu 1956: 64).

Dicționarul academic al lui Sextil Puşcariu izolează acest sens, ilustrându-l cu citate din Ienăchiță Văcărescu, Iacob Negruzzi, N. Gane ş.a. şi oferind o explicație asemănătoare cu cea a lui Drăguşanu: „țara proprie fiind considerată în afară de lumea civilizată, *înăuntru* a ajuns într-o vreme să însemneze *în străinătate*; spec. *în centrul Europei*" (DA).

Sensul a fost politizat după război; un articol din 1949, dintr-o revistă de popularizare lingvistică (*Cum vorbim*), deplângea „întrebuințarea surprinzătoare", creată de „clasele dominante", şi se încheia cu angajamente mobilizatoare:

> pentru oamenii culturii ca şi pentru întregul popor muncitor *înăuntru* nu se va mai referi de aici înainte decât la republica noastră populară, pe care o iubim fierbinte şi pentru a cărei propăşire ne consacrăm toate eforturile.

Putem constata astăzi adevărul profund şi umorul involuntar al lozincilor care anunțau amenințător o închidere cât se poate de reală; oricum, ridicolul citatului ne opreşte să recădem în actualizări cu sens schimbat, şi să considerăm sensul adverbului *înăuntru* ca pe o veche atestare a integrării noastre europene.

---

[56] Neț (2005: 135–136) consideră acest sens tipic pentru situația şi mentalitatea celor aflați într-o închisoare.

8.6. Sloganul

Între caracteristicile formulelor scurte, clare, adesea ritmate, oferite atenției și memoriei publice în campaniile electorale, stă și aceea de a cuprinde un cuvânt emblematic, semn distinctiv și, în cazul ideal, rezumativ, al unei orientări (vezi *supra*, **1.1.**). Chiar după încheierea și analiza unor alegeri, e greu de spus cât din succesul unei formațiuni a depins de sloganurile lansate, de calitățile persuasiunii ei verbale și cât – de alți factori, non-lingvistici.

8.6.1. *Sintaxă electorală.* Autorii afișelor electorale, specialiștii campaniilor, creatorii de sloganuri trebuie să fi observat deja o dificultate lingvistică, măruntă în aparență, dar care poate căpăta importanță când împiedică găsirea formei „perfecte" a adresării către alegător. Mesajele campaniei cuprind foarte adesea verbul *a vota*. Acesta are în română mai multe variante de construcție sintactică, fără diferențe notabile din punctul de vedere al sensului. DEX – care omite constant să semnaleze construcțiile prepoziționale specifice – înregistrează verbul doar indicând ipostaza sa intranzitivă, cu sensul „a-și exprima prin vot părerea asupra unei candidaturi, a unei hotărâri, a unei propuneri etc." și pe cea tranzitivă – „a alege pe cineva prin vot, a da cuiva votul. În realitate, sensul de *alegere*, de opțiune *în favoarea* cuiva este exprimat în română în cel puțin trei moduri, în construcțiile: *a vota cu..., pentru...* sau *pe* cineva. Doar ultima, cea cu complement direct, e înregistrată de dicționar – prin indicarea tranzitivității. Fără a mai urmări istoria (nu foarte spectaculoasă) a trecerii verbului din franceză în română și dintr-un dicționar în altul – să observăm doar că există și un alt subsens indicat adesea pentru construcția tranzitivă – când aceasta are ca obiect nu o persoană, ci o lege (sau o decizie) care e *votată* – adică *adoptată*.

Existența construcțiilor paralele ar trebui să stimuleze inventivitatea de limbaj în compunerea de texte publicitare și de sloganuri politice; în acest caz, alegerea se dovedește totuși destul de limitată, soluțiile bune – adică perfect adaptate uzului – fiind prea puține. Una din cauze se situează pe axa temporală. E fatal ca în preajma unor alegeri să se evoce replica celebră a personajului lui Caragiale: devenită emblemă printr-o rupere de context (care ar merita discutată pentru că este parțial o urmare a intențiilor auctoriale, manifestate prin repetarea insistentă, parțial o deformare), ea perpetuează automat o construcție căreia astăzi uzul nu-i e favorabil. Reluând formula „eu pentru cine votez?", nu mai observăm că în prezent e mai puțin probabil să spunem „eu votez pentru Popescu" – decât „eu îl votez pe Popescu". Influența structurii gramaticale asupra rolurilor semantice e foarte subtilă – în cazul de față producându-se o parțială suprapunere și o oscilație între două raporturi: agent – beneficiar și agent – pacient. Construcția cu complement direct, de altfel, nu apare deloc în *O scrisoare pierdută* a lui Caragiale – și lucrul ar putea să mire Tot ce putem descoperi acolo e valoarea intranzitivă („Dacă votează, merge la pușcărie onorabilul") și construcțiile prepoziționale – cu prepozițiile *cu* („o să voteze cu noi cine cu gândul nu gândiți"; „adică cum să voteze cu noi?") și *pentru* („pentru cine votăm noi?"; „noi votăm pentru candidatul..."). O dovadă clară a nefolosirii construcției tranzitive cu *pe* o aduce, într-una din replicile sale, chiar Cetățeanul turmentat, care trece foarte rapid de la *a alege pe...* la *a vota pentru...*: „Eu pe cine aleg? Pentru cine...? (face semnul votării)". S-ar părea că există și o anumită

specializare a prepozițiilor *cu* și *pentru* – prima dintre ele combinându-se în majoritatea cazurilor cu un substantiv colectiv sau plural.

Doar o investigare serioasă a textelor din epocă ar putea arăta dacă utilizarea tranzitivă este cu adevărat mai recentă sau a fost doar mai puțin frecventă în trecut. Textul lui Caragiale ar părea să susțină prima interpretare. Oricum, prin anii '40, Constantin Argetoianu își amintea că primii lui alegători (de la începutul secolului) îi șopteau la ureche (tranzitiv): „*Vă* votez *pe dv.* și *pe dl Pleșia!*" (Argetoianu 1991: 76). Însă desigur că forma strict gramaticală a enunțului rememorat poate s-o reproducă sau nu cu exactitate pe cea reală; ea nu constituie o atestare.

Mai interesantă decât schimbarea în timp a construcțiilor este variația dependentă de gradul de individualizare a „obiectului". Aici nu se întâmplă nimic neobișnuit, nimic propriu verbului *a vota*. Se manifestă specializarea, generală în română, a construcției cu *pe* a obiectului direct pentru persoane individualizate; vom avea deci, normal, „a vota o lege, o platformă" (non-persoană), a vota candidații unui partid" (persoane, dar neindividualizate) – în fine, „a-l vota *pe* Popescu". Nimic nefiresc: doar că restricții stilistice neașteptate limitează intrarea ultimei construcții în limbajul propagandei. Textul „Votați-l pe Popescu !" părea la începutul anilor '90 puțin *prea* familiar, sau prea direct, pentru un afiș electoral. Formularea nu ar fi încălcat nicio restricție lingvistică, deci uzul ar fi putut oricând să depășească bariera existentă și să impună un nou model. De la limbajul afișelor privitorul aștepta o adresare directă, la persoana a II-a (*Votați!*), dar și un anume grad de impersonalizare; o simplă obișnuință, vizibilă și în cazul reclamelor, unde lucrurile au evoluat mai rapid, sub influența multor modele străine.

Evident că probleme sintactico-stilistice pune doar introducerea numelui unui candidat pentru un post unic (primar, președinte), pentru că pluralul „Votați *candidații*..." este foarte normal, chiar banalizat. În campania din 1990 s-a folosit însă – pe afișe – și formula „Votați Câmpeanu", cu evidentă deviere de la regulile sintactice ale limbii române și cu efect de artificialitate. Formula nu a produs un tipar valabil; au existat totuși imitații: „Votați George Pădure"; „Votați Jean-Claude van Damme"... Pentru a evita dezavantajul artificialității, dar și pe cel al familiarității, multe afișe au folosit elipsa (*Votați!*) sau o sintaxă mixtă, verbală și vizuală, în care „obiectul" era introdus prin fotografie și reluat prin limbaj (mai ales cu îndemnul *Nu-l votați!*). Oricum, cele mai multe texte de început au preferat să renunțe la avantajele mobilizatoare ale verbului, să indice un nume și eventual un set de calități și avantaje, mizând în continuare pe implicitul situației de comunicare și pe impersonalizare.

Și la alegerile din 1992, se putea observa ezitarea de a folosi în sloganurile electorale construcția sintactică de uz curent „a-l vota pe X"; pe cât de frecvente erau textele în care *a vota* avea drept complement un nume la plural sau cu sens colectiv – „Votați candidații...", „Votați Partidul..." –, pe atât de clară era absența îndemnului „Votați-l pe...".

Campania electorală din 1996 a confirmat tendința în discuție: sloganurile, mult mai diversificate și mai inventive, reflectând în mod limpede evoluția internă a limbajului publicitar românesc – ale cărui structuri și procedee au fost preluate masiv de limbajul politic – au ocolit în continuare relația directă a verbului *a vota* cu o persoană unică, individualizată prin nume. Mijloacele de evitare a dificultății au fost în orice caz mai subtile. Strategia principală era de a transfera referirea la actul esențial al votului în planul

subînțelesului, în presupoziții sau implicații. Discursul evită îndemnul direct; verbul e de cele mai multe ori omis. Destinatarul îl reconstituie fie din structura fragmentară a propoziției, fie chiar din contextul situațional. Uneori codul lingvistic se combină cu cel non-lingvistic, complementul verbului fiind înlocuit de o imagine: fotografia candidatului sau semnul electoral al partidului. Într-un slogan, verbul este folosit ca intranzitiv, cu un complement-surpriză, care nu mai indică persoana de ales, ci efectul votului: „Votează *pentru tine*". În alt caz, *a vota* e coordonat cu un verb a cărui construcție tranzitivă este mai puternică; combinația de două sloganuri „Votezi și câștigi / Un primar care te ascultă" poate fi citită ca o singură frază. Persoana nu este însă individualizată prin nume, ci cel mult prin calitățile sale (ca în exemplul de mai sus), sau prin apartenența sa politică: „Votați Candidatul...". Dificultatea apare doar când ar trebui folosit numele propriu, ceea ce ar impune prezența mărcii *pe* și dublarea prin cliticul pronominal; structură perfect validată de limba literară, dar pe care de multe ori codul scris o evită, atribuind-o implicit registrului oral-familiar. Renunțarea la mărcile gramaticale ale complementului direct nume de persoană nu e o soluție.

În plus, apariția numelui propriu pune în anumite contexte problema prezenței sau a absenței termenilor de politețe; ceea ce nu se întâmplă când numele apare ca o explicație (într-o listă, sub o fotografie etc.), ci doar atunci când reprezintă și substituie persoana. Formulele de politețe pun însă probleme foarte complicate într-un text publicitar, al cărui emițător rămâne prin convenție ambiguu (poate fi candidatul însuși, partidul său, un prezentator-specialist etc.). Cum nu sună prea bine nici „Votați-l pe Popescu" (exprimare cam familiară), nici „Votați-l pe domnul Popescu" (formulare iritantă și de-a dreptul hilară, dacă ne imaginăm textul ca produs sau avizat chiar de candidat), sunt căutate construcții cu conotații stilistice mai puțin riscante.

Până la urmă, după mai multe rânduri de alegeri și după extinderea votului în multe alte situații (ierarhii de site-uri, melodii, nominalizări în competiția „Mari români"), construcția firească sintactic nu pare să mai șocheze: „purta în piept o insignă cu «Votați-l pe Orban»" (*Gardianul*, 15.01.2007).

8.6.2. *Prozodia scandărilor.* Se pare că simțul prozodiei nu e natural și egal răspândit; probabil că nici suficient educat. Obiceiul de a neglija, în transcrierile de versuri, semnele de ortografie care, indicând eliziuni și afereze, reglează măsura și ritmul, ar putea ilustra o simplă indiferență față de scris. Mai clară e însă indiferența față de auditiv, vizibilă la numeroși recitatori – pentru care integritatea cuvintelor apare ca o datorie de onoare, în schimb lungirea sau scurtarea cu o silabă-două (și cu perturbări de ritm) a unui vers dintr-un oarecare text, cu metrică altfel riguroasă, pare un amănunt neglijabil; dierezele și sinerezele impuse de supunerea la schema ritmică, la ritmul dominant, sunt rareori observate, cuvintele fiind citite sau recitate conform pronunțării standard. Ar fi atunci vorba, mai curând, de o dezavantajare a oralității, sub presiunea scrisului, de pierderea unor valori ale culturii orale, fenomenul subsumându-se unei teme culturale suficient dezbătute, de nu puțină vreme.

Scandările din piețe și de pe străzi (frecvente în cursul anului 1990) au fost o bună școală de prozodie. E sigur că auzul de grup corectează posibilele ezitări individuale – așa încât mulțimile care contestă instituții și persoane respectă natural, prozodia. Se pot face, asupra materialului oral foarte bogat, din păcate neînregistrat sistematic, din 1990,

câteva observații de natură prozodică: în afara numelor, a cuvintelor emblemă a scurtelor enunțuri de aderare sau negare (a căror structură ritmică nu este indiferentă, ilustrând și ea principial jakobsonian al funcției poetice a limbajului), dominant e distihul cu versuri egale, în ritm binar. Lozincile nu folosesc ritmul ternar (dactil, amfibrah sau anapest); troheul poeziei populare rămâne cel mai puternic, aproape neconcurat. Măsurile variază între 5 și 8 versuri: de la „18-22 / Cine-a tras în noi ?" (5), la „Nu plecăm acasă, / Morții nu ne lasă", „Nu vă fie frică, / Comunismul pică" (6), „Activiștii de partid / Ne-au adus la genocid" (7) și (cu rimă interioară și posibilitatea segmentării la cezură): „Țineți minte cinci cuvinte:/ E la fel ca înainte" (8)[57]. Iambul apare doar accidental și, independent de conținut, e mai puțin scandat, rămânând prezent mai ales în lozincile scrise: „Apel din Timișoara, / Trezește, Doamne, țara". Capacitatea inventivă a textelor e desigur foarte diferită; tind să se formeze tipare cu mereu mai multe variante, la un moment dat previzibile; în același timp, apar formule noi, adesea cu jocuri de cuvinte, rime și asonanțe rare (reflexivul pus în relație cu o siglă – „scoală-te"/„P.C.R." („Ceaușescu, scoală-te / Să vezi noul P.C.R.") –, amestecuri de coduri, folosirea în rimă a numelor proprii – „Bush"/„ruși" („Cine-a stat cinci ani la ruși / Nu poate gândi ca Bush") etc. Formule mai complexe tind să se constituie chiar în domeniul pur al ritmului, făcând să alterneze, într-un micro-text, versuri de structuri ritmice și de dimensiuni diferite, marcând ruperea enunțului în dialog sau metatext. Cauza poate fi plierea pe o melodie (ca în celebrul „Olé, olé, olé, olé / Frontul ăsta ce mai e? / – P.C.R.!") sau pe un tipar textual simplificat la maximum: „Decret-lege: / Frontul se alege". Spondeul din primul vers al ultimului exemplu („Decret-lege") rupe, cu intenție, monotonia distihurilor perfecte, ruptură accentuată de formula metrică de 4 cu 6 silabe. Tot o structură în crescendo, energică, integral în ritm iambic, utilizând și repetiția, apare în „Păcat, / păcat, / de sângele vărsat"; în exact același tipar prozodic favorizând dramatismul expresiei a intrat și o altă lozincă, dezavantajată (în plan poetic) de o cam lipsită de logică suită a verbelor: „Murim, / Luptăm / Frontul apărăm...".

Presiunea ritmului funcționează perfect asupra celor din stradă, din păcate nu și asupra martorilor care transcriu scandările. Ar fi absurd să se creadă că în exemplele care urmează ritmul e perturbat de atitudinea de adeziune, de apartenența lozincilor la categoria non-polemică. Acest simplu fapt poate cel mult scădea din efectul de surpriză al unor micro-texte (contestația fiind, cum se știe, mai inventivă și mai variată decât elogiul); în niciun caz nu ar determina scandări imposibile ritmic. Inaderența la prozodie trebuie să fi fost doar a gazetarului (din *Dimineața*, 57, 1990), care își putea închipui o mulțime scandând „minute în șir" distihul „Iliescu, nu uita, Iașiul este capitala ta !" (se va fi strigat, desigur, „...Iașiu-i...", dar unii consideră că în forma scrisă măsura și ritmul pot fi sacrificate) sau (exemplu în care o formă efectiv „scandabilă" e foarte greu de refăcut): „Iliescu, nu uita, botoșenenii sunt de partea ta". Dacă eventualele studii viitoare asupra acestei forme de manifestare orală a comunicării se vor face după materialele înregistrate în scris (în presă), ar fi păcat să se ajungă la concluzia falsă a existenței unor scandări aritmice.

---

[57] Citatele din secțiunea **8.6.2.** se bazează pe înregistrarea directă a unor situații de comunicare orală (inclusiv a celor prezentate în reportaje audio-vizuale, la radio și televiziune).

8.7. Oralitate parlamentară

8.7.1. *Oralitate şi transcriere.* Pentru cercetarea discursului parlamentar, există din fericire, de mai multă vreme, alături de o serie specială a *Monitorului oficial*, şi un site internet (www.cdep.ro), care pune la dispoziția oricărui cititor/navigator stenogramele şedințelor[58].

E clar că aceste stenograme nu corespund perfect interesului strict lingvistic: cei care transcriu dezbaterile parlamentare normalizează în mod automat unele trăsături ale oralității (suprimând anumite ezitări, bâlbâieli, chiar greşelile prea evidente) şi nu e exclus să introducă, uneori, propriile deprinderi lingvistice: lucruri care, desigur, nu schimbă sensul, dar nici nu permit prea multe generalizări asupra limbajului; e ceea ce deosebeşte astfel de texte de transcrierile lingvistice, în care accentul cade tocmai pe fidelitatea înregistrării formei, a expresiei. Acestea fiind zise – cu toate precauțiile de rigoare –, putem afirma că stenogramele parlamentare nu sunt deloc neinteresante pentru lingvist. Desigur, ele conțin o mare cantitate de texte previzibile şi repetitive: limbaj juridic, administrativ, formule fixe, secvențe automatizate („Cine este pentru? Împotrivă? Abțineri? Unanimitate"). Cuprind însă şi lucruri mai puțin banale, pe care le găsim mai rar reunite: structuri retorice şi argumentative, conflicte verbale menținute (cu eforturi vizibile) în limitele limbajului cult – şi mai ales tensiuni între registrul standard, cel înalt – ceremonios şi spontaneitatea oralității de tip popular-colocvial, care iese la suprafață din când în când, în dispute.

Unul dintre lucrurile cele mai frapante ale acestor texte este *excesul de politețe.* Actele de limbaj cele mai puțin agresive, – declarative, invitații etc. – sunt însoțite de formule insistente, repetitive, ceremonioase: „*Vă rog să-mi permiteți să declar deschise* lucrările şedinței noastre de astăzi" (Senat, 29.09.2003); „*dați-mi voie să vă invit să luați loc* pentru a începe şedința noastră de astăzi" (CD, 14.04.2004). Intervenții normale, prevăzute de rutina desfăşurării şedințelor, au un preambul „reparatoriu": „*V-aş ruga să-mi permiteți să exprim* un punct de vedere din partea Grupului parlamentar..." (CD 10.02.2003); „*Îngăduiți-mi să îmi exprim* punctul de vedere, în numele celor 6 inițiatori" (CD, 14.04.2004). O cerere de amânare pare a prelua stilul greoi al solicitărilor administrative (incluzând chiar abateri sintactice, precum subordonarea prin *ca să*): „*aş vrea să aveți amabilitatea ca să țineți cont de solicitarea* unor senatori (...) *V-aş ruga să fiți de acord şi să aveți această amabilitate* s-o amânați" (CD, 14.04.2004). Accente mai subiective, chiar patetice, apar în apelurile la tăcere, însoțite chiar de promisiuni: „Vă rog! Stimați colegi, vă rog frumos!"; „Doamna senator, vă dau cuvântul... Vă rog eu foarte mult. Vă ascultăm, domnule senator" (Senat, 29.09.2003). În finalul intervențiilor, invariabil, are loc schimbul de formule: „Vă mulțumesc" / „Şi eu vă mulțumesc".

În texte domină *stilul administrativ-birocratic*, ilustrat de formule fixe („pe cale de consecință", CD, 14.04.2004), de grupurile nominale proliferante („acceptarea amendamentelor la apendicele anexei la Protocolul...", *ibid.*), de frecvența mai mare a infinitivului („acest proiect de lege urmează a fi dezbătut", *ibid.*; un „Consiliu... propus a se înființa", *ibid.*; „reasigurările în România, care se propun a fi adoptate", *ibid.*), de

[58] Sunt stocate on-line stenogramele şedințelor Camerei deputaților începând din 1996 şi ale Senatului începând din 2002.

construcţii prepoziţionale atipice („cad din incidenţa acestei propuneri", CD 10.02.2003), de o anume preferinţă pentru *ce* relativ („mandatul *ce* ne-a fost încredinţat", 30.09.2003), de folosirea unor variante literare uşor învechite, marcând un registru solemn: de exemplu, alături de *obiecţii* apare destul de des şi forma *obiecţiuni*: „este *o obiecţiune* de principiu, pe care o s-o manifestaţi doar prin vot" (CD 10.02.2003); „Dacă aveţi *obiecţiuni*? Nu sunt" (CD, 14.04.2004). În genere, selecţia lexicală tinde către excesul de preţiozitate: „astfel de poziţionări adversative nu fac decât să împiedice şi mai mult dialogul politic" (Senat, 29.09.2003); o marcă de „limbaj ales" e şi preferinţa pentru *a cunoaşte* în contexte în care limbajul curent foloseşte verbul *a şti*: „Se cunoaşte faptul că, în judeţul Suceava, în luna martie 2002..." (*ibid.*); „Se cunoaşte că, în prezent, cuantumul pensiei..." (CD 10.02.2003).

Preţiozităţile constituie un fond de contrast pentru pitorescul abaterilor, pentru trăsăturile de *oralitate familiară* care apar în discursuri: „nu ştiu ce e ăsta!? Am discutat când s-a înfiinţat şi am pierdut. Ăsta-i votul" (CD 10.02.2003). Oralitatea e vizibilă mai ales în sintaxă, manifestându-se prin incidenţe şi juxtapuneri: „Am să fiu foarte scurt cu motivele, ele sunt foarte multe" (CD, 14.04.2004); „Şi, alături de aceste venituri provenind din câteva surse, dacă aş mai sta, aş mai găsi vreo câteva" (CD 10.02.2003). În enumerarea argumentelor apar conectorii colocviali: „Doi la mână... Trei la mână..." (*ibid.*); sunt folosite persoana a II-a singular generică şi construcţiile populare de intensificare: „Televiziunea publică se află în mâna Guvernului şi te sancţionează de nu te vezi" (Senat, 28.08. 2003). Pasajul de mai jos cuprinde mai mulţi indici siguri de autenticitate orală: conectori populari, demonstrativul *ăştia*, înlocuirea dativului prin construcţia prepoziţională cu *la*, expresii familiare:

> Păi, doamnă preşedinte, oamenii ăştia amărâţi, în două bâte, sau cu căruciorul, la ăştia numai de transportul pe CFR nu le arde! Ăştia nu se duc toată ziua, bună ziua, bat de-a latul ţara numai şi numai ca să folosească mijloacele de transport pe CFR (CD 10.02.2003).

Discursurile parlamentare oferă, în ipostaza lor de sursă documentară pentru româna vorbită, şi exemple de formulări cu adevărat stângace, *neglijente*, involuntar comice. Pe fundalul monoton al stilului juridico-politic, plin de formule prestabilite, apar unele izbucniri pitoreşti de spontaneitate orală, care însă riscă să producă şi unele improprietăţi şi anacoluturi. Acestea sunt totuşi, ca procent, în limitele normalităţii; suspect ar fi să lipsească. Cele mai evidente sunt confuziile produse de contaminări între cuvinte sau construcţii. Uneori e greu de spus dacă acestea sunt simple lapsusuri, glisări accidentale, sau confuzii mai înrădăcinate. Doar verificarea apariţiei lor în alte texte şi contexte poate da indicaţii în acest sens. Contaminările se produc adesea în interiorul unei familii lexicale, ca în cazul suprapunerii dintre *profunzime* şi *aprofundat (a aprofunda, aprofundare)*, creaţii şi împrumuturi culte din familia adjectivului *profund*: „şi distinşii colegi să poată citi acest raport, zic eu, în tihna necesară cunoaşterii lui *în aprofunzime*" (CD, 10.02.2003)[59]. O altă confuzie conduce la suprapunerea dintre adjectivele

[59] O rapidă verificare în Internet – în 2005 – confirmă existenţa şi chiar răspândirea confuziei: putem găsi cel puţin 8 citate care o ilustrează, prin sintagma *în aprofunzime;* ele provin nu numai din pagini personale sau mesaje de pe forumuri („dacă analizăm lucrurile şi ne gândim *în*

imemorabil şi *imemorial*: împrumuturi din franceză care stau alături în paginile DEX-ului, având şi semnificaţii foarte asemănătoare, („care este foarte îndepărtat în timp"; „care este dintr-o epocă foarte îndepărtată; străvechi"). Folosirea cu intenţie ironică a adjectivului nu scuză forma sa hibridă, nici neclaritatea întregii construcţii: „vom reuşi să-i convingem şi pe cei care sunt şefi astăzi în Biroul permanent, în COZ sau nu ştiu unde, dar care n-au fost niciodată prezenţi aici *din timpuri imemoriabile,* în 1992, că trebuie să înveţe ei întâi regulamentul" (CD, 10.02.2003)[60]. Mult mai frecvente – dar şi mai puţin grave – sunt contaminările între diverse construcţii şi îmbinări sintactice şi frazeologice: din *vrute şi nevrute* şi *ştiute şi neştiute* pare să se fi născut o asociere ceva mai neclară: „Stimaţi domni cu uşurinţa meseriei de a spune *ştiute şi nevrute*" (CD, 30.09.2003). Există şi aproximări semantice care nu se datorează confuziei cu alţi termeni, ci doar folosirii metaforice şi chiar improprii a unor cuvinte: preluând sensul contextului, acestea par a-şi pierde pentru unii vorbitori sensul specific. Metafora clişeizată *iz* e des folosită cu semnificaţiile abstracte „nuanţă", „urmă", „impresie" etc., adesea în exprimări retorice, în eufemisme şi litote. Un stil oratoric excesiv de colorat preia termenul, folosindu-l cu o curioasă indeterminare semantică; în context, acesta pare a fi devenit sinonimul lui *spirit*: „Aceste producţii, stimaţi frânari politici, au fost posibile doar de către *unul cu mult iz de aventură,* încăpăţânat şi cu multă dragoste faţă de ţară şi pământurile ei" (CD, 30.09.2003).

Există şi posibilitatea de a urmări înregistrări video ale şedinţelor din ultimii ani şi de a le confrunta cu textul stenogramelor. În felul acesta pot fi mulţumiţi şi istoricii şi politologii – care au la dispoziţie un material imediat verificabil – şi lingviştii (mai ales cei care se ocupă de analiza discursului şi a conversaţiei): aceştia pot utiliza un bogat corpus de limbă română vorbită în public, în mod mai mult sau mai puţin spontan. În faţa acestei abundenţe de informaţii, devine posibilă o operaţie foarte interesantă: de confruntare a transcrierii oficiale cu textul real, oral, pronunţat ca atare. Aşa cum era de prevăzut, între coloana sonoră şi textul scris apar unele diferenţe, rezultate dintr-o procedură de stilizare şi corectare în esenţă perfect justificată: nu e cazul ca bâlbâielile, repetiţiile inutile, pronunţiile greşite (îndreptate imediat) să fie păstrate într-o transcriere care interesează prin conţinut, nu prin litera sa. Transcrierea extrem de fidelă, de tip lingvistic, a înregistrărilor ar face multe texte ilizibile. Iar pe altele le-ar transforma în mostre comice, discreditându-le definitiv autorii. Oricum, confruntarea dintre cele două versiuni ne permite să observăm cum acţionează – cu discreţie – corectura gramaticală şi stilistică, transformând pozitiv discursurile. Evident, orice om are în exprimarea orală ezitări, lapsusuri şi incoerenţe pe care şi le ţine sub control în scris. În textele în discuţie nu e însă vorba doar de asemenea accidente inevitabile.

---

aprofunzime" – ziaruldeiasi.ro – forum), ci chiar din texte informative de tip oficial: „Un Institut pentru Studii Avansate (ASI) este o activitate de învăţământ de înalt nivel, unde un subiect bine definit este prezentat sistematic, este tratat *în aprofunzime* de lectori de nivel internaţional" (info.uoradea.ro).

[60] Şi în acest caz, internetul confirmă recurenţa erorii: nu mai puţin de 35 de citate conţin sintagmele *timpuri imemoriabile, vremuri imemoriabile*; li se adaugă şi alte îmbinări asemănătoare („*trecutul imemoriabil* al românilor-arieni", dacianoua.go.ro). De altfel, din cauza apropierii de sens şi de formă, o confuzie similară apare şi în franceză, între cuvintele-sursă *immémorable* şi *immémorial.*

Am cules, din înregistrările şedinţelor din 20 şi 21 decembrie 2005, câteva exemple de transformări: la transcriere dispare adesea ticul *deci*, repetat de mai multe ori în acelaşi enunţ; conjuncţia compusă *ca să*, din subordonările marcate excesiv (şi caragialesc) – „riscăm *ca să* nu mai poată..." –, este redusă benefic la *să*; la legarea numeralelor de substantive („231 prezenţi") este introdusă, potrivit normei, prepoziţia *de*; se elimină acordul formelor verbale ale lui *a trebui* („*trebuiesc* aleşi aici oameni serioşi"); se corectează tacit acordul articolului genitival *al/ale* etc. Redactorii merită toate laudele pentru suprimarea inutilului „ca şi" şi pentru felul în care reuşesc să găsească soluţii mai inteligente de evitare a cacofoniei. Astfel, textul oral „Practic, are toate condiţiile de a-şi desfăşura activitatea *ca şi comună* (....); nu există niciun fel de probleme pentru ca ei să funcţioneze *ca şi comună*" devine: „Practic, are toate condiţiile de a-şi desfăşura activitatea *unei comune* (....); nu există niciun fel de probleme pentru ca ei să funcţioneze *ca o comună*". Bâlbâielile sunt, evident, înlăturate: ascultarea textelor înregistrate poate însă da sugestii profesorilor de fonetică şi dicţie, atrăgând atenţia asupra unor cuvinte în care împiedicările sunt dramatice: în secvenţele în discuţie, asemenea cuvinte sunt *investiţional* (*invisti... învesti...*) şi (*previ... prive...) privilegiat.* Uneori e corectată – prin modificările fonetice şi gramaticale – adaptarea la registrul stilistic: „*aia care* o avem" devine „*aceea pe care* o avem"; tonul general poate rămâne totuşi colocvial, chiar dacă reproşul „Stimate coleg, *ne iei timpu', domne* !" devine „Stimate coleg, *ne iei din timp, domnule!*". Controlul dublei versiuni ne permite şi afirmaţii ceva mai sigure despre pronunţarea lui *-l* final în româna standard. Textele parlamentare sugerează o proporţie cam de 80% de nepronunţare (*avizu', sprijinu', judeţu'*); de fapt, s-ar părea că *-l* nu este pronunţat, chiar în discursuri solemne, decât dacă apare urmat de o pauză, mai ales în final de enunţ: *Iniţiatorul?*. Cea mai drastică suprimare o suferă alunecările, fie şi aluzive sau eufemistice, în insultă: secvenţa „era să-i zic..., să folosesc un alt cuvânt" dispare cu totul din textul transcris. Se remarcă o anume inconsecvenţă a variantei scrise în folosirea formulei de adresare către o femeie – „doamnă *preşedinte*"/„doamnă *preşedintă*": transcrierea preferă prima variantă, în vreme ce vorbitorii o utilizează aproape exclusiv pe a doua.

Stilizările nu pot, desigur, să reformuleze o frază prost construită, sau să suprime o contaminare ori o improprietate lexicală; rămân astfel şi în scris exprimări de tipul „astfel se îndreaptă o reparaţie morală locuitorilor comunei"; „Am auzit acum câţiva colegi punând dubii vizavi de acest proiect legislativ", „să facă această bună-voinţă", „îl şi vom susţine" etc. Frecvent păstrate sunt mai ales construcţiile prepoziţionale deviante: „atente de modul", „ne aflăm cu o situaţie", mai ales cele produse de tendinţa de extindere a uzului prepoziţiei *pe*: „trecem direct pe raportul comisiei".

Cea mai frapantă rămâne familiaritatea expresiei şi a perspectivei – „chiar pentru cel mai prost om"; „să zicem că apelăm la vecinul care are mai multe scule şi ne rezolvă, vecinul fiind SRI-ul,"; „suntem complet paraleli cu subiectul" etc.; şi în aceste cazuri înregistrările sunt utile, pentru că ne oferă mostre de pronunţie şi intonaţie ironic-colocvială.

8.7.2. *Declaraţii.* Speciile discursului politic cuprind adesea contraste surprinzătoare între denumire şi conţinut (un exemplu caracteristic de inadecvare îl constituia, în perioada comunismului, *telegrama*, gen care nu avea nicio legătură cu aşa-numitul „stil telegrafic", cf. *supra*, partea a II-a, 3.1.2.).

Exemplul actual cel mai surprinzător de nepotrivire între formă şi conţinut pare a fi cel al unor *declaraţii parlamentare*. Specia declaraţiei presupune explicitarea unei poziţii, a unei opinii, într-o formă clară, non-ambiguă, oficială. În Parlamentul României, probabil sub influenţa jurnalismului politic de opinie, se citesc unele declaraţii incredibile: pamflete compuse într-un limbaj cât mai pitoresc, vizând efecte de umor facil; discursuri subiective, afective, vulgare, confuze. Autorii lor se raportează în mod evident la modelele literare şi jurnalistice, punând de pildă mare preţ pe *titlu,* pe actul creator al intitulării: „Mă văd obligat *să-mi intitulez* declaraţia mea politică «Bercenizarea Parlamentului»", (V.C.N., 20.11.2005, CD – www.cdep.ro); „Declaraţia mea politică de astăzi *poartă titlul* «Comandantul»" (D.B., 26.04.2006). Titlul trebuie să şocheze, prin mijloacele jurnalistice cunoscute: să cuprindă jocuri de cuvinte, creaţii lexicale, elemente argotice: „Declaraţia politică de astăzi poartă numele «Guguvi»" (D.B., 14.11.2006); „Pădurile Bucovinei – o avuţie jefuită «ca-n codru»" (A.O., 26.04.2006)". Trecând în revistă titlurile declaraţiilor dintr-o zi de dezbateri politice (CD. 26.04.2006), avem impresia că răsfoim presa cotidiană, de la cea predominant informativă („Uniunea Artiştilor Plastici din Cluj a rămas fără sediu", M.G.), la cea implicată afectiv, sentimental, patetic: „Patimile românilor" (C.S.), „România sub blestemul apelor – neputinţa autorităţilor, dar şi dezinteresul local sporesc haosul creat de natură" (I.D.P.). Titlurile banal politice sunt în inferioritate numerică, aşa că sună reconfortant („România în pragul aderării la Uniunea Europeană", B.L.C.), chiar când păstrează stângăciile şi clişeele limbii de lemn („Atenţie sporită în vederea finalizării pozitive a aderării României la Uniunea Europeană", M.I.R.). E interesant de urmărit şi inventarul de titluri ale unui singur parlamentar (D. Bentu), pentru a observa preferinţele sale stilistice; judecând după literaritatea titlurilor, textele par gândite pentru o iminentă publicare în volum: „Brandul", „Comisarul", „Audi", „Restaurantul", „Cometa", „Metafora", „Blasfemia", „Marja", „Narco", „Surpriza", „Bastonul", „Meniul", „Recunoaşterea", „Înţelegerea", „Acvariul", „Neprietenul", „Naşul", „Febra", „Peisajul", „Lacul", „Blitz", „Samuraii", Supărare", „Jocul", „Maratonul", „Bicicleta, „Ţeapa", „Dicţionarul", „Oglinda" etc.

Una dintre declaraţiile de acest gen e o caricatură extremă a stilului pitoresc-vulgar, în care fiecare cuvânt trebuie substituit printr-un joc de cuvinte, o aluzie, un sinonim ironic, o metaforă clişeizată. Textul începe abrupt-narativ:

> Rămas fără ciolan din pomana naţională a «Alianţei portocalii», Radu mamii Raadule s-a plâns la Înalta Poartă de la Cotroceni că el, care a dat dovada sacrificiului personal pentru victoria preşedintelui, a fost scos din cărţi la negocierile dregătorilor care au avut loc la tabăra patrulaterului negru. (V. C. Nicula, în CD, 20.09.2005)

Se alunecă în aluzii vulgare („ocupat prin scorburile pupezelor din teii de la Cotroceni"), pe care politicianul vrea probabil să le compenseze stilistic prin aluzii culturale; acestea produc devieri necontrolate de la o temă oricum extrem de neclară („Aşa a fost pusă în scenă celebra piesă «Scaunele», inspirată din teatrul absurdului al lui Eugen Ionesco, după ce pupila autorului, mandatara testamentară a tatălui său, din ură faţă de România, a făcut toate demersurile în presă şi în justiţie ca această creaţie monumentală să nu-şi găsească locul pe scena Teatrului Naţional"). Pasaje întregi sunt simple acumulări de insulte:

> Am văzut la lucru toată echipa PD-ului, uşor de recunoscut după rotunjimea capului, fruntea îngustă, bombată, maxilarul proeminent, buzele cărnoase, pofticioase, nările dilatate amuşinând a pradă, ochii triunghiulari, gât de lup imobil, ceafa bulgărească, masivă, statura bondoacă, picioarele scurte, groase, comportament agresiv, gata să sară la beregată, tenul puternic vascularizat şi congestionat din cauza sângelui care, contrar legilor gravitaţiei, circulă de jos în sus (*ibid.*)

în care contrastul cu un limbaj politic normal şi cu genul parlamentar al *declaraţiei* atinge nivelul maxim. Prezenţa în parlament a acestui discurs manierist pare să indice faptul că stilul pamfletului metaforizant se bucură în continuare de prestigiu local.

În măsura în care vor fi studiate, în perspectivă comparativă, strategiile discursive şi valorile implicite din discursurile rostite în diferite parlamente ale Europei, se va constata probabil că societatea românească preţuieşte în continuare expresivitatea artistică, literatura, ficţiunea, pitorescul limbajului; din păcate aceste preferinţe conduc la alcătuirea unor texte foarte discutabile din punct de vedere estetic, moral şi intelectual, de un desăvârşit prost gust, şi că reuşesc de prea multe ori să se substituie unor activităţi politice mai banale şi mai serioase, de rutină şi sobrietate.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

IV. VIOLENŢA LIMBAJULUI POLITIC

1. Argument

1.1. Obiectul

În pluralitatea discursurilor din societatea românească posttotalitară, tema violenței a apărut cu o frecvență deosebit de mare; reprezentări diferite şi concurente ale violenței verbale au constituit un punct important al controverselor politice şi culturale din primele luni de după schimbarea de regim (ea însăşi violentă – în momentele revoltei, represiunii, în obscura implicare a „teroriştilor", în procesul cuplului Ceauşescu). Imagini diferite ale violenței, rareori explicitate, au întreținut confuzii între actul discursiv şi actul fizic, între violența actului de limbaj şi cea a consecințelor sale.

Încercăm în cele ce urmează să înțelegem cum s-au constituit reprezentările diferite, în continuarea sau în replică la imaginea/imaginile violenței active în perioada totalitară; ce relații s-au stabilit între diversele moduri de a percepe şi a construi discursiv violența. Reproşurile pe care şi le-au adus reciproc grupurile în conflict după decembrie 1989, vizând fiecare violența adversarului, au fost desigur un instrument politic, dar nu neapărat şi un act conştient de manipulare: ele au putut proveni din operații diferite de percepție şi construcție a realității.

1.2. Ipoteze despre violenţa în totalitarism şi efectele ei post-totalitare

Ceea ce s-a întâmplat după 1989 poate fi înțeles mai bine în relație cu poziția violenței – în act şi în verbalizare – în totalitarismul comunist românesc: acesta a înregistrat un proces de recesiune a violenței aparente, de menținere a ei doar în sfera privată, predominant orală, în afara discursului oficial şi scris – şi, paradoxal, în sfera culturală (mai ales a literaturii). Odată cu stabilizarea sistemului şi cu interiorizarea agresiunii (marcată, de exemplu, de trecerea de la sistemul cenzurii la cel al „auto-cenzurii", de fapt al instituirii unei responsabilități difuze încă mai constrângătoare decât precedenta), violența verbalizată a trecut în zone marginale a căror relație cu centrul rămâne încă de lămurit.

Una dintre ipotezele pe care le formulăm aici este că în totalitarism discursul transgresiv – actul de limbaj violent, de tip injurie, interzis în sfera publică – a fost perceput de majoritatea locutorilor obişnuiți (fără acces la cuvântul public) ca o *subversiune* sau ca o *umanizare* a sistemului: subversiune când era emis din afara aparatului de putere, umanizare când era emis de reprezentanții sau funcționarii ideologiei dominante.

> Într-o carte de memorii a unuia din principalii responsabili ideologi ai regimului comunist din România – Popescu 1994 – este prezentat într-o izbucnire de violență verbală blasfematorie însuși liderul suprem; comentariul vizează cu toată seriozitatea omogenizarea discursivă a societății: „L-am auzit blestemând socialismul. În fața unor fapte grave, a unor deformări și abuzuri, a exclamat: «Să fie al dracului de socialism», ceea ce dovedește că avea conștiința laturii vicioase a sistemului, și că îl opresa și pe el..." (p. 39).

Transgresiunea prin limbaj violent a realizat, ca și transgresiunea prin umor, un act de complicitate – prin participare la sfera comunicării non-oficiale – și, prin aceasta, un aliaj specific de opoziție și compromis. După 1989, sprijinitorii noii puteri politice (care, în România, a avut aspectul specific al continuității de persoane – nu de denumire sau de ideologie declarată – cu aparatul fostului regim) au putut recurge în lupta politică la discursul violent injurios, fără ca prin aceasta să trezească o reacție negativă în majoritatea opiniei publice: presupunem că valorile comunitare ale acestui limbaj au funcționat mai puternic decât o eventuală reprezentare a violenței nocive. A fost perceput în schimb ca violent discursul opoziției: discurs de contestație, disociativ și de excludere, în general fără recurs la un limbaj tabuizat. Discursul excluderii a fost simțit ca mai apropiat de fostul discurs al puterii – deci ca uzurpator și periculos.

Discursul injurios are ca obiect *corpul fizic, individul*; *discursul contestatar – corpul social, funcția*. Pentru un segment al populației (cuprinzând mai ales opoziția intelectuală), primul a corespuns modelului violenței inacceptabile; pentru foarte mulți, obișnuiți de situația totalitară să vadă în atacul asupra funcției un preambul al agresiunii fizice, numai cel de-al doilea tip de discurs a constituit violența reală. Experiența ultimelor decenii a avut un rol esențial în crearea unui model al violenței discursive bazat pe enunțuri de excludere.

În campania electorală a F.S.N., partid de guvernământ în anii 1990–1996, au fost, de mai multe ori, denunțate ca atacuri la persoană din partea opoziției cererile ca diverse persoane să demisioneze. Persoana era identificată în mod neechivoc cu funcția sa; cererea de demisie sau sloganurile de tip „Jos X" erau interpretate ca simbolice condamnări la moarte. Experiența – fundamentală pentru momentul respectiv – a procesului Ceaușescu e posibil să fi consolidat acest model.

E necesară o precizare: dincolo de ambiguitățile introduse în relația violență-discurs de regimul totalitar și de perioada care i-a urmat, există o ambiguitate fundamentală a discursului violent însuși: imprecația e, în anumite cazuri, un mijloc de descărcare, în altele de sporire a tensiunii și a șanselor violenței fizice; reprezentarea violenței creează respingere, dar o și poate favoriza, producând obișnuință (cf. Eibl-Eibesfeldt 1995: 141–148). Interpretările psihologice și sociologice ale ambivalenței discursului violent rămân deschise – și vor fi atinse doar când analiza unui discurs concret o impune.

1.3. Metodă, material

În cele ce urmează, încercăm să urmărim relația dintre violență și limbaj, în totalitarismul și posttotalitarismul românesc, și nu fenomenul infinit mai complex al violenței în sine[1]. Discuția se va baza doar pe o analiză a discursului public – cu

[1] Pentru o abordare de sinteză a fenomenului *violenței*, din perspectivă sociologică, antropologică și politică, vezi Wieviorka 2005.

precădere politic şi jurnalistic – prin câteva studii de caz semnificative, ca repere ale unei istorii discursive. Acestea rămân însă fragile fără suportul unei investigaţii sociologice.

Analiza îşi impune şi limite istorice: e sigur că stereotipurile violenţei în perioada dată îşi au rădăcini mai adânci, în tradiţia culturală autohtonă; dar stabilirea lor depăşeşte cu mult ambiţiile acestei cercetări. Pentru trecutul recent, se poate urmări felul în care regimul comunist şi-a constituit propria istorie a asumării violenţei în interpretarea ideologiei marxiste, şi în care a inclus, de la un moment dat, un discurs naţionalist care produsese accente violente în perioada antebelică. Un studiu foarte util asupra violenţei în spaţiul mental şi cultural românesc este cel al Ruxandrei Cesereanu (2003), care oferă un material extrem de bogat şi interpretări inedite.

1.4. Conceptul de violenţă

În general, în cele ce urmează violenţa nu va fi un concept teoretic prefabricat – psihologic, sociologic, filosofic sau juridic – ci doar un produs discursiv: ceea ce locutorii înşişi identifică, etichetează ca *violent* într-un moment istoric şi cultural dat. E totuşi util să amintim criteriile uzuale de aplicare a conceptului de violenţă: agresivitate, intensitate, imprevizibilitate (Arendt 1972) şi câteva din trăsăturile care diferenţiază tipuri de violenţă. Sunt de luat în discuţie relaţiile de putere dintre protagonişti, natura acestora din urmă (Agentul e un individ sau un sistem, Pacientul e uman sau non-uman etc.), natura acţiunii (reală sau simbolică, afectând Pacientul din punct de vedere fizic, psihologic sau moral), contextul (violenţa ca act iniţial sau ca răspuns). În uzul curent, sensul termenului *violenţă* e foarte larg, acoperind diverse situaţii, de la lipsa de stăpânire şi control asupra propriului comportament până la stăpânirea şi controlul asupra acţiunilor celuilalt. Pentru Thom 1987, de pildă, „limba de lemn" e agresivă chiar după ce renunţă la brutalitatea insultei, pentru că *impune* minciuna şi contradicţia.

Relaţia dintre *violenţă* şi *putere* – două concepte adesea confundate sau parţial suprapuse – este pentru Arendt 1972 una de opoziţie: violenţa este substitutul non-legitim al unei puteri în slăbire; violenţa e un instrument pe termen scurt, care poate distruge, dar nu poate crea puterea; în fine, dominaţia totalitară, afirmă autoarea, e fondată pe violenţă.

1.5. Violenţă şi limbaj

Dacă din discuţia asupra violenţei excludem actul fizic şi limbajele non-verbale (imagine, sunet), rămân două ipostaze fundamentale ale relaţiei dintre violenţă şi limba naturală: a) violenţa *manifestată în actele de vorbire* specifice – şi b) violenţa *reprezentată* în discurs.

Există: 1) o serie de acte de limbaj agresive în sine – prin efectul lor perlocuţionar – şi 2) o serie de acte de limbaj agresive prin consecinţele lor extralingvistice, prin apel la un alt tip de violenţă. Din prima categorie fac parte *insulta* şi *imprecaţia* (înjurătura sau blestemul), cu efect magic, psihologic sau social (de „dezonorare"). Huston 1980 le adaugă limbajul trivial, obscen – ca formă de transgresiune lingvistică orientată spre referent şi asociată adesea insultei sau imprecaţiei. Cealaltă categorie ar include actele de tip *demascare* sau *incitare*; *ameninţarea* ocupă o poziţie intermediară, pentru că poate viza fie un efect perlocuţionar (frica), fie unul de acţiune non-verbală. În fine, violenţa e reprezentată în discurs prin *denumire, definire* sau prin *naraţiune.*

Descrierea celor două ipostaze ale violenței are ca principal obiect, pentru prima – regulile de acțiune, pentru a doua – modelele de reprezentare. Se poate urmări, de pildă, când și cum apare imprecația în universul discursiv totalitar, cine o folosește și în ce relații de putere, care îi sunt efectele imediate; cum e legitimat pamfletul ca specie literară – ceea ce îl absolvă de unele din constrângerile sociale contemporane; în ce măsură transgresiunea prin argou e resimțită ca un pericol ș.a.m.d. Modelele de reprezentare a violenței sunt supuse și ele unor proceduri de selecție, control și redistribuție. Pentru trecutul totalitar sunt relevante, de pildă, verbalizarea experienței personale (pe căi orale, non-oficiale), discursul istoric, literar, jurnalistic. În perioada posttotalitară asemenea modele pătrunse în imaginarul public au acționat vizibil în interpretarea noilor realități: memoria impunerii brutale a comunismului (procese, arestări, deportări, execuții, „reeducare") a creat unora teama de o repetare a istoriei cu schimbare de roluri; stereotipul istoric al violenței străinilor asupra unui popor mereu pașnic a intervenit în percepția relațiilor cu exteriorul, stereotipul rebeliunii legionare a fost invocat pentru interpretarea mișcărilor de stradă din iunie 1990, revoluția franceză a fost percepută ca paradigmă a revoluției, pentru toată perioada din decembrie 1990 până în ianuarie 1991.

Discursul literar din perioada comunistă a contribuit la impunerea unui model al *violenței-asupra-funcției* în defavoarea unuia al *violenței-asupra-corpului* și la o teorie a *puterii* în dauna unei teorii a *agresiunii*. Multe din romanele de succes din ultimele decenii ale regimului comunist au construit modelul de violență al perioadei de instaurare a acestuia ca pe unul de demascări, destituiri, excluderi din partidul comunist (și nu de arestări, torturi, muncă silnică până la exterminare – teme, evident, tabu). Discursul jurnalistic al perioadei totalitare a dezvoltat temele „violenței occidentale" – drogați, teroriști –, neverbalizând temele autohtone – bătăi, violuri, crime la beție; apariția masivă a acestora din urmă în presa de senzație de după 1989 a putut să producă simultan o rețetă jurnalistică de succes și o teamă generală în fața proliferării violenței.

Ar mai trebui precizat că dacă în sine violența nu e un concept neapărat negativ, reprezentarea ei discursivă după 1989 a fost, într-un consens perfect, marcată de trăsăturile răului și transformată în act de acuzație la adresa adversarului. Și în acest punct, explicațiile trebuie căutate în istoria discursivă imediat anterioară (nu într-un îndoielnic spirit al nației sau al veacului). Refuzul consecvent al violenței este identificabil atât în lozinca frecvent repetată în timpul manifestațiilor din decembrie 1989 – „Fără violență!" –, cât și în discursurile ținute ca răspuns de Ceaușescu –

> Câteva grupuri de elemente huliganice au organizat o serie de manifestări și incidente, trecând la atacarea unor instituții de stat, distrugând și jefuind o serie de clădiri, de magazine, de clădiri publice (...). Aceste grupuri au continuat și și-au intensificat activitatea de distrugere, de atacare a instituțiilor și magazinelor, inclusiv a unor unități militare (20.12.1989; text reprodus în RL, 21.12.1989, p. 1).

– sau de susținătorii săi ulteriori, de pildă de un ofițer al securității:

> [Studenții] au remarcat violența și grosolănia incitatorilor ce nu semăna deloc cu o atitudine revoluționară demnă de urmat. Un asemenea grup violent s-a îndreptat spre sediul Comitetului județean de partid. Agresorii au spart geamurile cu pietre și chiar au încercat să pătrundă în interior... (Teodorescu 1992: 62).

Umorul involuntar al sintagmei „atitudine revoluționară demnă de urmat" poate fi pus alături de o mai veche formulare a lui N. Ceaușescu, care definise într-un discurs *revoluționarul*: „a fi revoluționar înseamnă a avea un înalt spirit de disciplină"; oricum, semnalează faptul că termenul *revoluționar*, frecvent folosit în perioada anterioară, a avut de suferit un rapid proces de resemantizare. Interesantă este, în citatele de mai sus, și insistența asupra agresivității îndreptate împotriva clădirilor: o reprezentare a violenței care pare să se ia în serios ca terifiantă.

Dacă totuși accentele de groază de mai sus sunt explicabile pe fundalul unei imobilități totale, în care orice act de agresiune atacă în mod simbolic întreaga ordine a sistemului, poate că surprinde mai mult un text din 1994. În timp ce evenimentele din 1989 sunt denumite oficial *revoluție*, raportul Serviciului Român de Informații asupra lor, document oficial din vara lui 1994, scuză și motivează violența, câtă a fost, a manifestanților din decembrie 1989, prin faptul că aceștia ar fi fost drogați. E semnificativ că la cinci ani de la un moment omologat ca revoluție minima violență a participanților (împotriva obiectelor, a simbolurilor) e translată asupra unei cauze chimice și asupra străinilor (sursa drogurilor)[2]. Faptul e un argument în plus în a vedea în violență o miză serioasă în controversele acestei perioade. Discursul puterii – discurs de stabilitate și autoconfirmare – caută constant să prezinte violența ca *anormalitate.*

2. Reprezentări ale violenței

Felul în care se vorbește despre violență, felul în care agresiunile sunt povestite ține de un model cultural cu rădăcini adânci în mentalitatea unei societăți. Perioada totalitară a grefat pe reprezentările tradiționale propriile sale contradicții: mai întâi, o teorie a violenței, dar și un complex de legitimare care împiedica aplicarea ei deschisă; apoi, o instituționalizare care percepe în violență un posibil atentat la propria sa stabilitate. Soluția adoptată – atenuarea și eliminarea treptată a violenței din discurs – nu a făcut decât să acumuleze tensiuni și inconsecvențe. Momentul 1989 a produs desfășurarea în discurs și în act a acestui complex de atitudini ținute sub tăcere în perioada comunistă. Nereglate discursiv atâta timp, ele au izbucnit în incoerență și confuzie, într-o societate care nu-și conștientiza incoerențele, nu își accepta fragmentarismul, ci îl punea sub protecția unei false unități.

2.1. Reprezentări tradiționale

Cazul totalitarismului și al post-totalitarismului românesc e interesant pentru o analiză a violenței în discurs; nu putem însă face abstracție de faptul că limbajul totalitar a

[2] Chiar și în decembrie 2006, în alocuțiunile ținute în Parlament, „consacrate împlinirii a 17 ani de la revoluția din decembrie 1989", dramatizarea excesivă a spargerii vitrinelor se păstrează. Chiar dacă e vorba de o scuză explicită, vocabularul ales (*vandalism, a se deda*) atribuie faptelor un sens clar negativ: „Trec peste actele de vandalism la care s-au dedat o parte dintre manifestanți, spunând despre ele doar că dintotdeauna ele au însoțit revoltele ce au drept scop dobândirea unor drepturi" (G.D., 20.12.2006, www.cdep.ro).

acționat într-un spațiu cultural în care problema violenței era pusă, destul de acut, în termeni etnici. Nu pentru că socotim violența o problemă de „specific național", ci pentru că teza specificului a fost puternic implicată în reprezentările violenței, amintim aici: a) stereotipul „non-violenței etnice" – clișeul „popor răbdător" –, reprezentare curentă, asumată cultural ca percepție a propriei identități – și două contra-imagini propuse de vocile critice pentru a interpreta „violența specifică" prin: b) agresivitatea conformistă, c) individualismul asociat cu agresivitatea naturală.

a) Discursurile despre violență s-au grefat pe o preinterpretare etnicistă a conceptului, care avea o poziție-cheie în stereotipul de autoidentificare națională. Conform acestui stereotip, vehiculat intens în ultimele decenii, dar având antecedente mai îndepărtate, „specificul național" – exaltat sau deplâns – era reprezentat individual de insul răbdător, supus, resemnat. („Miorița", baladă culeasă în secolul trecut, a fost consacrată ca „mit național" al pasivității). Același comportament s-ar fi manifestat în istorie, de către colectivitatea etnică, ca „somnolență", absență. Forma vulgarizată a acestei ipostaze, difuzată prin manuale școlare, texte festive, literatură consta în autoreprezentarea ca popor care a purtat în istoria sa *exclusiv* lupte de apărare.

Discursul comunist a contestat, mai ales la începuturile instaurării sale, varianta non-violenței individuale, neconvenabilă pentru o ideologie a „luptei de clasă"; a sfârșit însă prin a o accepta tacit tot mai mult. Un manual de literatură foarte cunoscut (folosit pentru examenele de admitere în licee), valabil din 1975 până în 1994, relua un text clasic, de la începutul secolului, despre specificul național:

> „O lacrimă-i tremură-n glas, și graiul lui e un suspin", zice Michelet, vorbind de poporul român. În adevăr, suferințele acestea au pus o blândețe divină pe figura țăranului nostru. Inima lui e plină de milă pentru cei nenorociți, și limba lui e dulce și plină de mângâieri. (Al.Vlahuță, *Țara. Poporul;* în D, Săvulescu, *Limba română,* manual de clasa a VIII-a).

În același timp, regimul Ceaușescu a dezvoltat intens varianta istorică a non-agresiunii, folosită ca argument politic, ca legitimare pentru politica sa externă.

Discursul anticomunist și-a asumat tema „poporului răbdător", ca explicație în cheie sceptică pentru lipsa de reacție națională; în formă metaforică și ironică, această interpretare circula prin butada „mămăliga nu explodează". O poezie interzisă imediat după apariția sa accidentală într-o revistă literară începea cu versul „eu cred că suntem un popor vegetal..." (A. Blandiana, *Eu cred*).

Clișeul a circulat mult în presă, după 1989, în perioada pre și post-electorală, mai ales în varianta flatantă, pozitivă: „un popor blând, blajin, tolerant și cumpătat, care nu iubește duritățile și extremismele" (*Azi*, 29.05.1990).

Principala valoare argumentativă a stereotipului „popor non-violent" e fie de a nega violența evidentă, fie de a interpreta violența imposibil de negat ca mister, ca anormalitate, corp străin etc.

b) Violența fizică, mai ales dacă (așa cum arată Mungiu 1995) emană de la autorități mai mult sau mai puțin paternaliste, e acceptată cu destul de multă ușurință. Un dramaturg, fost pentru o perioadă directorul televiziunii naționale, își expune într-un volum idealul de societate:

> Poliţiştii noştri să zâmbească, dar să bată; Vodă (sau Preşedintele) să fie bonom, savant, dar să tragă în ţeapă, pentru ca străzile noastre să fie cele mai sigure din lume. Să nu se falsifice vinurile. Să nu se falsifice nimic, lucruri sau oameni. Dar să se ecariseze stârpiturile. Şi să se crucifice criminalii. (Everac 1992: 137)

Figura extrem de sângeroasă a domnitorului Vlad Ţepeş – pentru care se duc aprinse polemici cu străinii, acuzaţi de a-l identifica cu ficţionalul Dracula – e prezentată în manualele de istorie, în perioada comunistă, exclusiv ca model pozitiv de autoritarism statal[3]: tonul relatării e puternic contaminat de limbajul politic, birocratic şi tehnic: personajul „pedepseşte cu asprime", „energic", folosind un „sistem"; „ia măsuri", „măsurile de îndreptare":

> Folosind sistemul tragerii în ţeapă, care i-a adus şi porecla de „Ţepeş", el ucise pe boierii care încercau să se opună măsurilor de îndreptare, îngrădi privilegiile marilor boieri şi pedepsi cu asprime orice abuz. Luă măsuri pentru stârpirea tâlharilor, protejă pe negustorii munteni, care aduceau venituri ţării, şi pedepsi energic pe negustorii saşi care nu-i ascultau porunca, trăgând în ţeapă vreo 40, ceea ce îi atrase ura lor (Florea, Matei, Aurel 1971: 56).

Că interpretarea nu e doar un efect al tezei „luptei de clasă", ci un simptom al simpatiei pentru agresivitatea autorităţii o dovedeşte persistenţa (ba chiar amplificarea) aprecierii în manuale de după 1989, într-un limbaj schimbat doar în măsura în care preia noile clişee politice:

> O altă dimensiune a autorităţii domneşti, cea care a impresionat puternic pe contemporani, este excesiva severitate cu care Ţepeş a pedepsit încălcarea legii – nedreptatea, lipsa de cinste şi hoţia. Indiferent de categoria socială din care făceau parte răufăcătorii, pedeapsa era aceeaşi: *tragerea în ţeapă:* „nici unul dintre aceştia nu rămânea viu". Istoria cupei de aur abandonată lângă o fântână, într-un loc pustiu, pe care nimeni nu a îndrăznit să şi-o însuşească, este pilduitoare pentru modul în care, în timpul scurtei domnii, Vlad a înţeles să facă respectate marile valori ale vieţii sociale: cinstea şi demnitatea. Un model şi un prilej de reflecţie pentru toate timpurile care au urmat! (Manea, Pascu, Teodorescu 1995: 248).

Judecata negativă presupusă de adjectivul *excesiv* („excesiva severitate") este compensată din plin de termenii pozitivi utilizaţi în elogierea implicită a domnitorului: „istoria... pilduitoare", „marile valori", „un model".

Mungiu 1995 susţine ideea „personalităţii autoritare a omului de masă", a înclinării sale către „agresivitatea conformistă" – „în ochii acestui tip de populaţie adevărata crimă este doar atacul la adresa autorităţii" (p. 192) –, aducând ca argumente în sprijinul acesteia reacţia populară faţă de conflictele din 1990, cererile de reintroducere a pedepsei cu moartea etc.

Mult mai puţin populară a fost, întotdeauna, constatarea agresivităţii individualiste ca ţinând de specificul naţional: rapida alunecare a dialogului în înjurătură şi bătaie. Regimul totalitar a cenzurat complet aprecierile critice de acest gen; textul din

[3] Pentru detalii privind constituirea mitului istoric al lui Vlad Ţepeş, a se vedea Boia (1987: 237–239).

care citez în continuare (un articol din volumul *Din registrul ideilor gingaşe* al lui Paul Zarifopol, *Ciomagul candid)* a putut să fie republicat în volum doar după 1989, fiind exclus din reeditările anterioare, deşi nu cuprindea nicio referire şi nicio aluzie la comunism:

> Există în stilul nostru naţional şi cotidian un element de o sonoritate simptomatică: este emfaza cu care invocăm, în ocazii nu totdeauna grave şi nici măcar solemne, autoritatea propriei noastre persoane. Mie, îndrăzneşti...?! – pe mine, vreai să...?! – Am să-i arăt Eu...! – cu Mine nu se...! (...) Pentru a sublinia distanţa, i se opune lui Eu, Mie, pe Mine – un mă umilitor, încununat adesea cu o salvă de formule, furios colorate, asupra originii şi altor iremediabile inferiorităţi ale celui pe care-l zdrobim sub autoritatea noastră elementar cotropitoare. Şi izbucnirea elocventă se sfârşeşte – tot în stil autocratic, – cu clasica făgăduinţă de palme, picioare, rupere de urechi, şi alte sancţiuni pipăite de grad şi mai înfricoşat. (...) În realitate, îndârjirea emfatică este un semn izbitor în toate clasele noastre: el învederează un individualism anarhic, inevitabil într-o lume prea puţin deprinsă cu viaţa legală. (Zarifopol 19.., în 1992, 23-24).

A fost totuşi subiect de speculaţii specificul înjurăturii autohtone, deseori elogiată pentru pitoresc şi inventivitate; interpretarea estetică şi metafizică a imprecaţiei a eludat mai întotdeauna judecata morală[4].

Şi în receptarea literaturii formele violenţei rămân în afara modelului de lectură dominant. Caragiale, creatorul unei fascinante lumi de limbaj, ilustrează şi versantul agresivităţii, mult mai puţin luat în seamă: lectura clasicului în această cheie s-a dovedit posibilă într-un eseu critic repede interzis de cenzură, pentru aluziile la statul totalitar. Iorgulescu 1988 a urmărit coexistenţa dintre „marea trăncăneală" (titlul suprimat al cărţii) şi „ghiontuială": agresivitatea şi pornirile elementare dintr-o „lume pusă instinctiv pe harţă..., *gata să dea*". E, de altfel, simptomatic faptul că scriitori pentru care violenţa a fost o temă narativă – de subtext, dar puternică – Caragiale, mai târziu Marin Preda – au avut o receptare critică orientată spre categoriile de *limbaj* şi *inteligenţă.* Când tema violenţei s-a situat în prim plan şi nu a mai putut fi ignorată (la romancierul Rebreanu, de pildă), receptarea ei a fost în cheie predominant mitologică.

Pentru a înţelege ce se întâmplă la Caragiale (şi, mai târziu, în lumea care e şi nu e a lui), trebuie urmărită chiar punerea în text a agresivităţii: strategiile lingvistice de prezentare a violenţei pot explica, până la urmă, nu numai lecturile şi interpretările diferite ale unor texte, ci şi perpetuarea unor anume modele de „lectură" a realului.

La Caragiale descrierea loviri e în genere exactă, ştiinţifică şi neeufemistică; cu obiectivitatea înregistrării unui fapt banal, se indică de obicei momentul pregătitor, acţiunea (cu gradul respectiv de intensitate), instrumentul, locul atins: „beţivul aplică o lovitură puternică cu bastonul peste capul directorului nostru; din norocire, însă, bastonul fu împiedicat de pălărie şi nu atinse decât uşor sfârcul urechii..." (relatare gazetărească în *Groaznica sinucidere din strada Fidelităţii*); efectul e precizat mai rar – „se repezi şi-l lovi în obraz cu pumnul, umplându-l de sânge" (*ibid.*), pentru că el reprezintă un semn, prelungind bătaia în spaţiul în care trebuie să i se atribuie semnificaţie şi să i se aplice o

[4] Cf. Mihai Zamfir, „Geografia imprecaţiei", în *Dilema*, 63, 1994, p. 7.

judecată (etică, după codul onoarei etc.). De obicei, bătaia rămâne o simplă agitație, mișcare pură, neadusă decât pentru un moment în planul conștiinței. Minimalizarea violenței e obținută alteori chiar prin exagerarea comentariilor. Când nu trece neobservată, bătaia e prezentată de diversele voci ale personajelor într-un ridicol stil hiperbolic – „voit ucidi di două ori"; „victima arest torturată ca inchiziță"; „omorât torturi" etc. (*Telegrame*). Reacția cititorului la exagerare e, automat, ridiculizarea palmelor, a ghionturilor și a picioarelor „spate gios", care capătă, prin contrast, un caracter benign. În fine, un alt procedeu de punere în umbră, de împingere în planul secund a agresivității este chiar intercalarea loviturilor cu replicile verbale. Punerile în scenă foarte diferite, viziunile polemice asupra textelor dramatice ale lui Caragiale (în registru clasicizant ori grotesc) sunt nu doar mode de lectură, ci efecte ale acestei strategii textuale: în narațiune violențele sunt prezente, dar sunt cu intenție minimalizate de limbaj. Enunțurile preced și urmează imediat actul de agresiune pe care cititorul aproape că nu-l mai bagă în seamă. Mache izbucnește furtunos, își clamează cu furie descoperirea – „Acu știu cine e amicul" – și dă, în treacăt, într-o paranteză de regie, „două palme strașnice". Reacția lui Lache e tot verbală și intelectualizată: gestul a devenit argument într-o demonstrație, pretext pentru concluzii caracteriologice generale – „Uite, vezi! ăsta e cusurul lui – e măgar!... și violent!... și n-are manieră!" (*Amici*). Edgar Bostandaki primește tot „două palme vajnice" – la care reacția e de placidă perplexitate, neapărat exprimată verbal: „Nu mai înțăleg nimică, pi onoarea mè! Zice Edgar și iese și el" (*High-life*).

Senzația stranie este că violența devine un limbaj ca oricare altul, al cărui singur dezavantaj e dificultatea de decodare. Impulsivitatea și agresivitatea sunt înglobate într-un scenariu cognitiv, sunt confiscate de discurs. Reacția lui Crăcănel e monumentală: violența îndreptată asupra sa nu-l pune în nicio dilemă morală, nu-l subordonează unui cod etic: singurul lucru important pentru el e *să se lămurească,* să i se ofere o explicație, un model al cauzalității: „Eu, când îmi trage cineva palme... eu turbez!... cu dinții îl apuc, nu-l las nici mort până nu-mi spune pentru ce? pentru ce mi le-a tras? să știu și eu: pentru ce?" (*D'ale carnavalului*).

În nici una din cele trei ipostaze de mai sus, violența nu e asumată; eliminată prin *iluzie* (specificul național blând), prin *proiecție* (violența legitimă a autorității) sau prin *minimalizare* (violența individuală benignă), ea nu ajunge – cu rare excepții, precum reflecțiile critice ale lui Zarifopol, din care am citat – să fie înțeleasă și explicitată. Discursul totalitar preia formele tradiționale de ignorare a violenței și le adaugă propriile contradicții.

2.2. Perioada totalitară: reprezentarea oficială a violenței

Oprindu-ne mai mult asupra feței vizibile a perioadei totalitare, putem urmări la nivelul limbajului reprezentările violenței în discursul oficial și în cel literar. Primul domină spațiul spațiul comunicării publice, cel de al doilea îl parafrazează sau i se opune discret. Mult timp, vocile alternative nu se aud: murmurul privat nu lasă urme vizibile, se volatilizează; discursul disident e firav și târziu.

În perioada totalitară, reprezentarea violenței a evoluat de la o fază de prezență intensă la una de cvasi-absență, prin reducere treptată la eufemism și prin impunerea unei

viziuni euforice asupra realității. În faza instaurării regimului, reprezentarea violenței e greu de disociat de limbajul violent: violența e povestită într-un limbaj încărcat de afectivitate şi orientat spre perlocuționar, spre instigarea la acțiune; treptat, limbajul se obiectivizează, capătă caracter abstract şi neutru. În lexic, reprezentarea violenței se asociază metaforelor militare – clişeizate – sau termenilor de desemnare directă a agresivității (reinterpretați ideologic). În sintaxă, preferința limbii de lemn pentru pasiv, impersonal şi nominalizări reprezintă şi o formă de eliminare a violenței, în mod normal descriptibilă prin forme active, personalizate, printr-un grad înalt de „tranzitivitate" a discursului. Mijloacele lingvistice creează o aparență inofensivă *violenței de stat*, iar celelalte forme posibile de violență (individuală, anarhică, de contestație) sunt pur şi simplu omise, neverbalizate.

Discursul oficial foloseşte canale multiple; am considerat mai interesante pentru analiză metadiscursul ideologic (care defineşte *violența, lupta* etc.), discursul politic propriu-zis, discursul istoric (puternic ideologizat, aproape indisociabil de cel politic, individualizat doar prin pondere tematică) şi discursul poliției politice – instituția cea mai direct implicată în aplicarea violenței de stat. Evident, între domeniile alese interferențele sunt mai mari decât deosebirile, astfel încât tratarea lor separată are mai mult un rol practic, de simplificare a analizei.

2.2.1. *Discursul teoretic (ideologic).* Chiar dacă într-un regim precum cel din România accesul la „clasici", la textele doctrinare ale marxismului a fost practic întrerupt de cultul personalității conducătorului național, o parte importantă din elaborarea şi interpretarea conceptului de *violență* e rezultatul direct al unei ideologii şi al unei istorii reale în care aceasta juca un rol fundamental. În *Manifestul partidului comunist*, ca şi apoi la Lenin, violența e teoretizată ca un instrument cât se poate de util. „Un cuvânt revine fără încetare în *Statul şi revoluția: violență*. (...) [Lenin] insistă mai ales asupra *organizării violenței*" (Boia 1999: 65). Chiar dacă violența este mascată de „legi ştiințifice", în aliajul specific de determinism şi voluntarism al doctrinei, chiar dacă e considerată *moment, etapă*, ea rămâne în inventarul de concepte oricând reactualizabile, latentă în lexicul „luptei" şi al „transformării".

Terminologia tradițională intrinsec violentă a doctrinei cuprinde cuvinte şi sintagme ca: *luptă, luptă de clasă, dușman de clasă, revoluție, dictatura proletariatului, lagăr, vigilență, combativitate* etc. În timp, se renunță explicit la unele (*dictatura proletariatului, lagăr*), fără comentarii la altele (*dușman de clasă*), iar cele mai multe îşi modifică sensul prin apariția în noi contexte stabile. Predilecția pentru terminologia militară în lexicul comunist şi în cel nazist a fost de mult constatată şi legată de viziunea maniheistă a respectivelor ideologii (Thom 2005: 48).

Conținutul noțiunilor şi poziția lor în sistem se transformă treptat prin atenuare şi omisiune.

Capitolul despre *Lupta de clasă* dintr-un *Curs de socialism ştiințific* (Bucureşti, editura Politică, 1979) nu cuprinde nicio ocurență a termenilor *violență, violent* – şi în genere abstractizează cât mai mult metafora „luptei" (care e „lege obiectivă", „forță motrice principală"). Categoriile tratate, „lupta" sau chiar „bătălia" („Bătăliile de clasă care au loc în diferite țări capitaliste" – p. 148, citat din Programul P.C.R., 1975) pierd caracterul războinic pe care termenii îl presupun în uzul comun, fiind aplicate exclusiv *grevelor, demonstrațiilor,*

marşurilor de protest (*ibid.*, p. 145). Capitolul despre revoluţia socialistă e şi mai interesant: aceasta „are un profund caracter constructiv, creator" (p. 220); e caracterizată de „lupta îndelungată, organizată şi disciplinată" şi opusă *terorismului, violenţei individuale (=„provocări neofasciste"*, p. 240). Cea mai semnificativă e relatarea despre „revoluţia democrat-populară în România"; textul cuprinde o creaţie lexicală ad-hoc, *nepaşnic* – eufemism prin care termenul periculos e evitat:

> P.C.R. a reuşit să asigure desfăşurarea procesului revoluţionar *în direcţia limitării folosirii violenţei* (p. 290);
> Militând consecvent pentru desfăşurarea paşnică a luptei revoluţionare în condiţiile create după victoria insurecţiei armate, P.C.R. a avut în atenţie şi posibilitatea alternativei *nepaşnice* (p. 291).

Revoluţia constructivă, lupta disciplinată sunt formule prin care reprezentarea violenţei e eliminată chiar din conceptele cele mai apte să o conţină.

Tratamentul lexicografic al termenilor-cheie în principalele dicţionare explicative şi enciclopedice confirmă surprinzătoarea golire de violenţă a termenului *revoluţie:* în vreme ce dicţionarele occidentale contemporane şi echivalente includ în definirea *revoluţiei* referiri explicite la violenţă („a forcible overthrow" – Random House; „violento, profondo rivolgimento" – Zingarelli; „renversement brusque et violent" – Lexis), *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX 1975) vorbeşte doar de „etapă a dezvoltării" şi de „schimbare calitativă radicală":

> *revoluţie* (...) 1. Etapă a dezvoltării în care au loc transformări calitative profunde, orientate de la inferior la superior. 2. Schimbare calitativă radicală a societăţii bazate pe clase antagoniste, prin care se realizează trecerea de la o formaţie social-economică inferioară la alta superioară[5].

Definiţia extrem de lungă şi complicată din *Micul dicţionar enciclopedic* (MDE, 1978) nu foloseşte nici măcar o dată nici termenii parţial tabuizaţi.

De altfel, termenul *revoluţie* apărea extrem de frecvent şi în discursurile lui N. Ceauşescu; prezenţa sa era însă limitată la câteva contexte fixe, care îi anulau de fapt sensul curent, potenţiala evocare a violenţei. Existau pe de o parte desemnările istorice: actul din august 1944 – insurecţie militară, întoarcerea armelor împotriva germanilor – devenind, prin amplificare graduală a formulei, „revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă". Pe de altă parte, termenul intra în puncte de program politic, ca „noua revoluţie tehnico-ştiinţifică", „noua revoluţie agrară". Adjectivul *revoluţionar* s-a desemantizat şi mai mult, devenind aproape un epitet ornant, aplicat celor mai variate nominale (v. *supra*, partea a II-a, **8.1.1.**): *spirit revoluţionar, concepţie revoluţionară, perspectivă revoluţionară, înţelegere revoluţionară, transformare revoluţionară* etc.; dictatorul adresa ascultătorilor săi „un salut călduros,

---

[5] Ediţia DEX 1996, de după căderea regimului comunist – de altfel, printr-un lanţ de evenimente denumit curent *Revoluţie* –, rescrie această definiţie, în termeni mult mai intuitiv adecvaţi: „1. Ansamblul transformărilor calitative profunde care cuprind fie un sistem în întregime, fie unul sau mai multe subsisteme ale acestuia. 2. Schimbare bruscă şi de obicei violentă a structurilor sociale, economice şi politice ale unui regim dat".

revoluționar" (RL, 17.10.1989). Chiar înainte de „revoluțiile de catifea", auditoriul național era pregătit să accepte un concept larg de revoluție, nu neapărat violentă.

Violența însăși e definită ideologic prin eludarea specificului ei agresiv, prin reducere eufemistică la scopul politic; strategia este ilustrată perfect de prima glosare dintr-un dicționar de psihologie (Popescu-Neveanu 1978):

> VIOLENȚA, modalitate de acțiune socială menită să rezolve radical probleme ale orânduirii sociale; mobilizare și aplicare a forței revoluționare a maselor. În psihologie, conduită agresivă acută cu finalitate distructivă, punitivă sau transformativă.

Surprinde de la început scindarea definiției în două părți, dintre care doar ultimei îi este precizat domeniul. Într-un dicționar *de psihologie,* doar al doilea sens este etichetat ca psihologic, în vreme ce primul se prezintă ca atare, cu autoritatea și prioritatea absolută a dogmei ideologice. Legarea de agresivitate se produce doar pentru sensul psihologic; în primul sens, violența e doar *modalitate de acțiune, mobilizare și aplicare.* Purificarea de atributele primejdioase permite o valorizare pozitivă a termenului; deși lipsesc evaluativele propriu-zise, e limpede că acestuia i se acordă un sens mai curând pozitiv, marcat de prezența câtorva cuvinte și sintagme-cheie: *mobilizare, mase, forță revoluționară, a rezolva probleme.* Chiar și definiția desemnată ca specific psihologică pare dependentă de ideologic prin ideea de *finalitate (...) punitivă sau transformativă.* Contraponderea pe care o constituie termenii *agresiv* și *distructiv* face totuși ca între prima și a doua parte a definiției să se instaleze o ruptură, chiar o opoziție.

Raportarea la violență, urmărită aici prin câteva cazuri și microcontexte exclusiv din spațiul autohton – și pe care ar putea-o clarifica doar o analiză ideologică și istorică riguroasă, extinsă asupra întregului sistem comunist – reprezintă una din contradicțiile comod asimilate de dogma dialectică: violența nu poate fi nici cu totul negată, pentru că e prea mult implicată în antecedentele istorice și teoretice ale regimului, dar nu poate fi nici asumată, în măsura în care delegitimează sau amenință stabilitatea sistemului. Tocmai pentru că a apelat prea mult la violență și tocmai pentru că se teme de aplicarea ei contra sa, regimul preferă să o elimine din discurs. Soluția lingvistică e, cum am văzut, inconsecventă și fragilă.

În același timp, studiul științific al agresivității este cenzurat, ca orice discuție serioasă despre subiect. Un autor preocupat de etologie notează în jurnalul său diferite obstacole politice pe care le întâlnește – cenzurarea unor emisiuni, opoziția redactorilor de carte în edituri etc.:

> Mai tare m-a îngrijorat faptul că o emisiune radiofonică ce urma să fie transmisă a doua zi (Etologia și științele omului), pe care o realizasem împreună cu C.R., a fost imediat serios amputată, eliminându-se toată partea referitoare la agresivitate, ceea ce arată că ea rămâne la noi un subiect tabu. (Zamfirescu 1994: 55, 21 februarie 1981).

Tăcerea asupra agresivității și a violenței s-a repercutat, în perioada imediat post-totalitară, în perceperea lor ca noutăți amenințătoare, poate și în perpetuarea modelului unei „revoluții pașnice" chiar în contradicție cu datele realității.

2.2.2. *Discursul politic.* În discursul politic e cuprinsă doar o „narativizare" a desemnărilor şi a definiţiilor ideologice; în el se regăseşte deci tendinţa de anulare sau cel puţin de atenuare a imaginilor violenţei – fie că e vorba de cea proprie, fie de cea a adversarilor. „Semnele violenţei" se ghicesc doar, fără a se constitui într-o imagine coerentă.

În ultima sa fază, „limba de lemn" mai lăsa să transpară duritatea politicii totalitare prin câteva verbe a căror trăsătură principală era caracterul absolut, radical al acţiunii: *a eradica* („eradicarea oricărui semn de formalism", *Scânteia,* 6.12.1987); *a curma* („să curme orice manifestare de indisciplină şi dezordine", *ibid.*); *a lichida* (pentru totdeauna), *a zdrobi; a combate* („să combată formalismul şi birocraţia", *ibid.*) etc. Obiectele directe ale acestor verbe erau însă întotdeauna nume abstracte. Oricum, în ultimele decenii ieşiseră din uz verbele preponderent tehnice: *a demasca, a epura* – şi unele metafore desuete, compromise probabil de ecourile prea concrete ale sensului lor primar, ca *a biciui, a înfiera.*

Dacă cele de mai sus aparţin seriei de acţiuni asumate de locutor (de multe ori prin verbe conjugate la persoana I plural), o altă categorie cuprinde acţiunile violente atribuite adversarilor. Reactualizate parţial spre sfârşitul deceniului al optulea, verbele violenţei duşmanului au un caracter mult mai concret şi mai exact:

> Ştim şi din trecut, şi cunoaştem din viaţa de astăzi că cercurile reacţionare imperialiste nu se opresc în faţa unor noţiuni abstracte, umane, că, în interesele lor, ucid, omoară, organizează diversiune, destabilizarea în diferite ţări socialiste. (N. Ceauşescu, [*Cuvântare*], în RLit, 23.08.1989, p. 3).

Paragraful citat se referă la un duşman nu tocmai precizat; acţiunea acestuia e descrisă prin cumul pleonastic de sinonime perfecte – „ucid, omoară" – verbe prin care se manifestă tentaţia de a folosi direct, izbitor, argumentul violenţei adversarului. Tendinţa e însă corectată printr-o gradaţie ascendentă, în care limbajul redevine abstract şi birocratic, iar gravitatea maximă o atinge afectarea corpului social: *destabilizarea*[6].

E sigur că violenţa era percepută în discursul politic şi dincolo de inventarul ei lexical consacrat de limba comună; exprimările eufemistice convenţionalizate şi asociate practicilor violente ale statului totalitar sunt suficient de transparente. Ca strategie generală a limbajului politic, eufemismul atenuează impactul unei idei neplăcute, dar nu o face inaccesibilă receptorului. Mai mult decât în alte limbaje politice, în cel comunist funcţia eufemistică o preiau termenii tehnici şi ştiinţifici. Pasajul despre desfiinţarea unui mare număr de sate permite o comparaţie între (a) desemnările din discursul oficial (*sistematizare, reducere, comasare* – şi mai ales, tehnicism impropriu, *dezafectare*) şi (b) cele ale discursului disident din aceeaşi perioadă (*dărâmare, distrugere)*:

> a. Apare necesar să reducem câteva sute de comune prin *comasarea* lor. De asemenea, este necesar *să reducem* aproape la jumătate numărul satelor, stabilind pe cele care

[6] Tot astfel, în *Statutul Partidului Comunist Român,* o posibilă ameninţare la unitatea organizaţiei este tratată în termeni extrem de duri: „Orice activitate fracţionistă constituie o *crimă* împotriva partidului" (*Munca de partid,* XXVII, 12, 1984, p. 3).

urmează să rămână, mărimea lor (...), urmând ca, într-o anumită perioadă, să realizăm *dezafectarea* celorlalte sate. (Ceauşescu 1988: 21–21)
b. Opriţi *dărâmarea* şi *distrugerea* satelor...! (Cornea 1991: 83, scrisoare din 1988).

Principala marcă a agresivităţii statale o constituie – aşa cum se poate observa şi din citatul anterior – frecvenţa modalizării deontice, implicând impunerea prin forţă a politicii oficiale. Recurenţa formelor de tipul „trebuie" este extrem de ridicată; aproape fiecare frază e prefaţată de un modalizator de obligativitate, mascat de multe ori în modalizator de necesitate logică:

Este necesar să se realizeze opere literare de toate genurile care să reflecte pe larg marile realizări ale poporului român (...) Creaţia literar-artistică *trebuie* să se desfăşoare permanent sub conducerea politică a partidului (...) La baza întregii activităţi politico-educative *trebuie* să stea programul ideologic al partidului (...) *Se impune* să intensificăm activitatea ideologică de cercetare (Ceauşescu 1984: 63-65).

Excluzând din discuţie pagina introductivă, un capitol de discurs politic („Activitatea politico-ideologică de ridicare a conştiinţei socialiste şi formare a omului nou", în Ceauşescu 1984: 56–71) repetă la fiecare pas argumentativ modalizatorii: *trebuie, este necesar, se impune* – cu minime variaţii gramaticale (cf. partea a II-a, **3.1.7.**). Din primele 50 de fraze, doar 13 nu cuprind nici unul dintre cei trei modalizatori. Dintre excepţii, o bună parte sunt doar aparente, pentru că rolul modalizator e preluat de viitorul verbului – „un accent deosebit se va pune pe..." sau de conjunctivul cu sens imperativ: „să facem totul pentru..."; doar câteva enunţuri sunt pur explicative. În fragmentul respectiv, *a trebui* apare de 27 de ori, *e necesar* de 10 ori, *se impune* o dată. Statistica probează caracterul puternic impozitiv, demonstraţia de forţă a discursului politic; având însă în vedere pe de o parte – la emiţător – tonul scientist neutru, non-afectiv, pe de alta – la receptor – înclinaţia pentru autoritarism deja înregistrată de observatori, e puţin probabil ca asemenea forme să fi intrat în constituirea unei reprezentări a violenţei. Ele explică totuşi modul în care o politică a forţei îşi comunica mesajul în mod eficient, susţrăgându-se interpretării în termeni agresivi. Discursul despre „zdrobirea duşmanului de clasă" s-a transformat în discursul obligativităţii, al operatorului *trebuie*.

Trecerea în planul secund a violenţei e caracterizată prin prezenţa unor mărci sintactice. În pasajele al căror conţinut e proiectarea unei acţiuni împotriva duşmanilor, reprezentarea este total lipsită de dinamism:

Va trebui să fie intensificată activitatea multilaterală de ridicare a conştiinţei socialiste, revoluţionare a tuturor oamenilor muncii, de combatere hotărâtă a diferitelor manifestări şi mentalităţi obscurantiste, înapoiate despre lume şi viaţă (Ceauşescu 1984: 59).

Construcţia pasivă – *să fie identificată* –, ca şi impersonalele – *trebuie* – şi în măsură încă mai mare transformarea verbului în nominal – *combatere* – scot din scenă agentul acţiunii. În acelaşi timp, obiectul acţiunii rămâne abstract – *manifestări şi mentalităţi* – şi vag: *diferite*. Punerea în discurs atenuează agresivitatea chiar în actele de ameninţare, de avertizare.

Limbajul ultimei perioade a regimului a inovat mai ales în direcţia exclusiv pozitivă, cu accente sentimentale. Textul naiv versificat, parafrază îndepărtată a unui

cântec patriotic din secolul trecut, pe care preşedintele îl citeşte fără a şi-l atribui dar şi fără a preveni faptul de a-i fi atribuită paternitatea versurilor (v. *supra*, partea a II-a, **4.3.**) va fi reprodus la începutul manualelor şcolare cu o precizare doctă care îl legitimează ca discurs politic: „Din cuvântarea tovarăşului NICOLAE CEAUŞESCU la grandioasa adunare populară de la 5 decembrie 1981, consacrată dezarmării şi păcii". În poezie, problemele mondiale sunt versificate în strofe de factură populară, într-o imagine a armoniei universale: „Iarba rea din holde piară,/ Din lume ura dispară,/ Toţi cei cu inimă bună – /Est şi Vest – mână în mână". Violenţa rămâne totuşi undeva, latentă: chiar strofa citată cuprinde metafora „iarba rea", iar finalul textului regăseşte limbajul tradiţional, îndemnând la *lupta pentru pace*, una din sintagmele oximoronice care au caracterizat discursul politic comunist.

Oscilaţia între tendinţa de a atenua şi aceea de a conserva la nivel discursiv urmele violenţei creează impresia hibridă de reprezentare a unei agresivităţi abstracte.

2.2.3. *Discursul istoric.* Discursul istoric a devenit, în naţional-comunismul românesc de la începutul deceniului 8, principalul instrument ideologic al unui discurs politic tot mai dezinteresat de argumentaţia filosofică (Zamfirescu 1984: 106, Georgescu 1991: 66, 131). Prototipul redus al discursului istoric era de găsit, în perioada totalitară, în pasajele iniţiale ale discursurilor politice, în care se rezuma evoluţia anterioară a naţiunii şi a partidului comunist naţional. În ultimele decenii, aceste rezumate istorice accentuau schema transformării organice, reducând la minimum referirile la *luptă* şi propunând o viziune cât mai puţin activă a istoriei. În 1984, de exemplu, ultimii 40 de ani sunt trecuţi în revistă prin verbele: *a parcurge, a înfăptui, a creşte, a se afirma, a se transforma* şi prin abstractele verbale *dezvoltare, ridicare, făurire* etc. (N. Ceauşescu, *Raportul C.C. al P.C.R.*., 19.11.1994, pp. 5–7). Principala acţiune istorică a partidului e *organizarea*. Când totuşi se invocă *lupta*, ea este în primul rând una naţională, împotriva străinilor:

> ...în procesul luptei de apărare a intereselor naţionale... au desfăşurat lupte aprige, au înfrânt şi lichidat forţele militare ale Germaniei hitleriste... (N. Ceauşescu, *Cuvântare...*, în RL, 23.08.1989)

De la începuturile ei, istoria naţională era văzută ca o continuă organizare în vederea unităţii şi a construcţiei socialismului.

Discursul istoric didactic şi de popularizare (v. şi *supra*, partea a II-a, **6.**) opera într-o primă fază cu dublul stereotip: *luptă naţională* (obligatoriu defensivă) – *luptă socială*. Interpretarea termenilor şi raportul dintre ei se modifică pe parcurs, modelul istoric naţional-comunist recurgând tot mai puţin la o „luptă socială" clişeizată, golită de conţinut. Principalele operaţii şi strategii argumentative subtextuale legate de violenţă ale acestui discurs istoric par a fi: a) atribuirea violenţei exclusiv străinilor; b) obnubilarea violenţei ca revoltă; c) legitimarea violenţei autoritare de stat. Prima strategie poate fi urmărită în special în modul de prezentare a războaielor, cea de-a doua în tratarea răscoalelor ţărăneşti, ultima – în mitizarea figurilor de domnitori cu care conducătorul se identifica.

Dintre războaie, prezentate ca o „luptă eroică împotriva cotropitorilor", sunt interesant de analizat câteva în care, în special în epoca modernă, armata naţională luptă pe teritorii străine: războaiele balcanice, intrarea în Budapesta, al doilea război mondial. Ideea că statul român ar ataca sau ar invada lipsind cu desăvârşire, cea mai simplă soluţie

e omisiunea. În manualele şcolare, primele două momente sunt absente. Doar în manuale pentru clasele superioare se consacrau câteva rânduri războaielor balcanice, rolul României fiind prezentat în termeni cât mai lipsiți de conotația de agresivitate:

> Armata română a trecut Dunărea, *fără a desfăşura operaţiuni militare propriu-zise; acţiunea însăşi nu era necesară.* (...) Prin pacea de la Bucureşti (...) regiunea din sudul Dobrogei, cunoscută sub numele de Cadrilater, *intra în componenţa* statului român. (Pascu 1975).

În prezentarea celui de-al doilea război mondial, omisiunea e dublată de decontextualizare: informații reale sunt destructurate prin lipsa elementelor de legătură sau prin schimbările neanunțate de perspectivă. O formulă tipică e, de pildă, „Germania nazistă şi aliații ei", prin care ofensiva este descrisă fără a fi nevoie să se specifice, între aliați, armata română. Entitatea națională e de altfel plasată într-un rol absolut pasiv: România e *silită, împinsă, târâtă, aruncată* în război:

> Războiul dus de Germania hitleristă împotriva Uniunii Sovietice pricinuia României, *împinsă fără voia ei* în acest război, multe distrugeri şi mari pierderi de vieți omeneşti. Țara noastră, bombardată zilnic *de aviație*, prădată de hitlerişti, devenită câmp de luptă, ajunsese pe marginea prăpastiei (Pascu 1975: 234).

Dincolo de strategii contextuale (în fragmentul de mai sus imaginea dezastrului rămâne foarte vagă, nerezultând de nicăieri, de pildă, de cine era *bombardată* țara), tonul prezentării întăreşte stereotipul deja foarte puternic al *victimei*.

Pentru „lupta socială" semnificative sunt, desigur, prezentările canonice ale *răscoalelor țărăneşti*. Se poate urmări evoluția descrierii lor într-un curriculum şcolar, în care diferențele de complexitate didactică sunt dublate de unele schimbările strategice ale dogmei ideologice. Am ales exemplul momentului 1784, prezentat într-o serie de manuale. În 1968 (manual pentru clasa a IV-a, Almaş, Fotescu 1968: 146–7), imaginea e destul de dinamică şi de crudă: țăranii *dau foc palatelor, zdrobesc cetele armate ale nobililor*; aceştia din urmă se manifestă prin *schingiuirea* capilor revoltei („nobilii... le-au strivit trupurile cu roata"). În 1971 (manual de clasa a VIII-a, Dragne, Ionescu, Iordănescu 1971: 102), detaliile se multiplică: țăranii *atacă curțile, dau foc, împart bunurile, ucid pe nobili*; de partea cealaltă, „răzbunarea nobililor a fost cumplită: un mare număr de țărani *au fost spânzurați, trași în țeapă, arşi pe rug sau frânți cu roata*". Acțiunile sunt deopotrivă de concrete şi violente, totuşi cele ale nobililor au în plus elementul cu impact emoțional al torturii. Textul adresat elevilor mai mari renunță însă la a-i mai prezenta pe *nobili* ca agent direct al acțiunii, preferând pasivul şi nominalizarea. În 1975 (clasa a XII-a, Pascu 1975: 155–6), acțiunile țăranilor sunt descrise într-o terminologie militară destul de abstractă şi în construcții pasive: „sunt ocupate... târgurile", „este atacată... cetatea"; oricum, principalul agent al narațiunii nu sunt ei, ci entitatea *răscoală*, care *se întinde, se reaprinde, cuprinde*. Acțiunile nobililor rămân concrete şi violente, dar sunt prezentate tot în forma pasivă: „sute de țărani *sunt condamnați* la moarte", „Horea şi Cloşca *sunt frânți* cu roata". Textele sunt foarte asemănătoare, bazându-se pe diferența între o violență îndreptată preponderent contra instituțiilor şi a simbolurilor acestora (violența răsculaților) – şi una corporală, evocând

suferința fizică, îndreptată contra indivizilor (represiunea). Singura diferență stă în treptata atenuare și abstractizare a violenței răsculaților: ea corespunde, în fond, tendinței de a abstractiza „lupta de clasă" și de a construi o istorie în care naratorul se identifică întotdeauna cu non-violenții. Dincolo de prezentarea partizană (violența e doar a adversarului) – se tinde la eliminarea ideii de „violență necesară". Adevărata surpriză e însă furnizată de momentul următor: un manual universitar de sinteză care oferă – unor cititori mai puțin numeroși, unei elite selecționate – ultima variantă ideologică asupra istoriei naționale. În 1980 (Georgescu 1980: 33, 48), aceeași răscoală a devenit o luptă între *români* și *marile imperii:* „răscoala a fost un adevărat război civil al românilor", care „refuzau să intre în jocul marilor puteri"; transformarea viziunii e semnalată de ordinea schimbată a epitetelor – „națională și socială". Până la urmă, tradiționalele răscoale nu se mai deosebesc de alte „lupte contra străinilor": „necontenite războaie, lupte dure, ale țărănimii române șerbită de nobilimea maghiară și înșelată de autoritățile habsburgice." Violența este evocată generic, într-o răscoală – „marcată de cumplite acte sângeroase"; „martirii din Apuseni schingiuiți, uciși, trași pe roată" nu mai evocă o luptă, o confruntare, ci o crucificare fatală, al cărei principal mesaj emoțional e resentimentul față de „jocul marilor puteri". Dușmanul pierde din claritate, dar câștigă în forță obscură.

Identificarea cu violența statală poate fi ilustrată de prezentarea, deja invocată, a unei figuri istorice precum Țepeș (vezi *supra*, **2.1.**).

2.2.4. *Discursul polițienesc.* În forma sa oficială, discursul poliției secrete (Securitatea) e cel puțin la fel de dependent de ideologie ca tipurile discursive amintite până acum; în plus, e interesant în măsura în care aparține instituției responsabile în cea mai mare măsură de violența fizică, concretă.

Documentele publicate după 1989 confirmă din interior contrastul între acțiunea violentă și discursul birocratic care a caracterizat de fapt întreg totalitarismul comunist. Documentele secrete păstrează caracterul tehnic și clișeizat al limbajului politic al epocii, oferind o imagine destul de clară a violenței instrumentalizate, tehnicizate – și, în fond, banalizate.

În agenda unui agent, sunt însemnări din anul 1973, de la ședințele unui departament al securității, rezumând discursurile și discuțiile participanților:

> Tov. Podeanu. Rezultatele obținute determină aprecieri pozitive. Planul de muncă îndeplinit, sunt asigurate măsuri pentru îndeplinire integrală. *A crescut ofensivitatea muncii,* având în față sarcinile comand[antului] suprem *s-au reușit penetrări în obiective.* (*Strict secret*, 72, 1991, p. 2).

Se observă că, în afara sintagmelor de specialitate, cu aspect mai mult eufemistic decât conspirativ, discursul în „limbă de lemn" e cel comun contextului „ședință" din perioada respectivă. Amuzantă chiar e viziunea birocratică a acțiunilor agresive, vizibilă în contrastele lexicale: *ofensivitate* se asociază cu *muncă*, *penetrările* sunt rezultatul unor *sarcini* etc.

Acțiunile proprii instituției sunt încă din anii 50 puse sub semnul *prevenirii*; eufemismul e totuși dezambiguizat contextual, asociat cu *a lichida, a anihila, a neutraliza,* când se vorbește de „a preveni și lichida acțiunile dușmanului" (*Raport* din 1952, reprodus

în *22*, 12.07.1995); în anii 70–80 „activitatea de prevenire" presupune „destrămări de anturaje" (raport reprodus în *Strict secret*, 40, 1991), „anihilarea unor acțiuni în fază incipientă", „neutralizarea intențiilor unor elemente suspecte" (*Strict secret*, 41, 1991). Activitatea discursivă nu e neglijabilă: de la „munca cu rețeaua informativă", „valorificarea informațiilor" la *audiere, avertizare, atenționare,* „informări ale organelor", „*contactarea* ... în scop de *temperare și influență*" (anul 1983, *Strict secret*, 63, 1991). Mai interesantă e imaginea dușmanului care acționează: prin „comentarii nefavorabile" (1984, *Strict secret*, 67, 1991) și prin „manifestări de denigrare", „manifestări ostile" (40, 1991) – de exemplu „difuzarea unor fițuici ori degradarea de tablouri, drapele și lozinci". Unele texte se ocupă în mod special de manifestările ostile ale artiștilor. Aceștia „se pretează la îngroșarea negativului", „nu realizează un echilibru între partea constructivă și cea critică" – în ansamblu, se fac vinovați de „accentuarea și generalizarea aspectelor negative" (*ibid.*). Obiectul „agresiunii" e unul abstract: e „denigrată" *situația* („manifestări de denigrare a situației socio-politice și economice"), se „aduce o ofensă convingerilor", se „înjură regimul", se „compromite politica culturală a PCR", „comentariile ostile" sunt „de natură a afecta politica partidului și statului nostru".

Agenții sunt în 1950 „dușmani", „elemente dușmănoase", „bande teroriste", „grupuri subversive"; în anii 80 – „elemente ostile", „elemente suspecte".

În ciuda eufemismelor și a tehnicismelor sale, limbajul poliției secrete e mult mai direct și mai transparent decât cel politic, lăsând să se vadă mai clar care sunt valorile impuse de sistem și ce fel de violență i se atribuie adversarului. Unele dintre aceste interpretări, pe care discursul polițienesc nu face decât să le expliciteze, vor acționa și după 1989: incriminarea criticii, a „negativismului", opuse *construcției*, incriminarea *denigrării* instituțiilor și simbolurilor ei.

2.2.5. *Discursul jurnalistic: violența occidentală.* În cea mai mare parte, discursul jurnalistic din perioada comunistă vehiculează texte politice, contribuția sa proprie la reprezentarea violenței apărând doar în știri și în reportaje. Despre violența internă (crime, bătăi, violuri), știrile sunt limitate la maximum: puținele care apar sunt centralizate (în revista ministerului de interne, *Pentru patrie*, extrem de căutată de publicul doritor de o formă, oricât de atenuată, de senzațional) și prelucrate eufemistic: prin evitarea detaliilor concrete, prin prinderea într-o solidă armătură moralizatoare. Violența externă e singura bine reprezentată: pagina externă a ziarelor acumulează informații negative: e drept, într-un stil declarativ arid, fără a oferi cititorilor compensația spectaculosului: droguri, recrudescența pericolului nazist, delincvența juvenilă etc.

2.3. Contradiscursul: disidența, memoria experienței personale

Discursul disident nu a avut forța și canalele prin care să se impună ca discurs public: el este martorul unei diferențe, dar nu produce o paradigmă de receptare. Memoria experienței personale e mai puternică, dar aparține sferei private a limbajului.

Documente scrise ale memoriei personale au apărut după 1989: amintiri, jurnale. Confesiunea orală a unei țărănci, Elisabeta Rizea, înregistrată în 1992, poate da, prin autencticitatea ei afectivă, o idee despre varianta orală, clandestină, în care s-a perpetuat discursul anticomunist. Textul începe foarte direct cu o acuzație de crimă;

regimul e perceput în forma cea mai simplă de violență concretă și personalizată: uciderea unei rude:

> Uite pentru ce am făcut io ce am făcut, doamnă! Că sunt înaintea icoanei și Dumnezeu așa să mă ajute dacă mint... Mi-a omorât unchiul ăsta. Uite-l! Mi l-a-mpușcat când a venit comuniștii. Văr primar cu tata, părinții frați. Nu puteau face comunismul de el, d-aia l-a împușcat. (Nicolau, Nițu 1993: 17)

Un discurs disident articulat și de mai lungă durată i-a aparținut, din 1982, profesoarei Doina Cornea. În prima sa scrisoare adresată către „Radio Europa Liberă", atitudinea e cât se poate de neechivocă, situația fiind descrisă în termeni duri, ca rezultat al unor agresiuni – dar se remarcă tendința de a omite agentul acestuia, de a nu numi adversarul. Autoarea vorbește de „greutățile care s-au abătut asupra noastră", de „devalorizarea culturală și spirituală a societății noastre, în urma impunerii unei ideologii reducționiste, sterilizante". „O elită (...) a fost de la început brutal suprimată". *Impunere, invazie, a suprima, crimă, secătuire, pervertire, a discredita* etc. constituie fără îndoială tabloul unei agresiuni; pasivul și impersonalul scot totuși, și aici, agresorul în afara scenei. Cauzele pot fi o anumită prudență (în primul text public de opoziție) exersată în vorbirea aluzivă, o simplă obișnuință a discursului științific cu abstracția și cu stilul nominal – sau chiar o formă de negare a adversarului – care nici nu merită să fie pomenit. E vorba, în fond, de „Scrisoare către cei ce n-au încetat să gândească" – text adresat deci adversarilor regimului, nu oficialilor sau susținătorilor acestora.

Mai târziu, discursul radicalizat își sporește impactul numind și agentul, ca într-un text adresat direct „președintelui consiliului de stat" (în 1988): „sunteți răspunzător de dărâmarea unor biserici", „le distrugeți". Violența pe care o evocă e de data aceasta concretă, „corporalizată".

2.4. Reprezentare și acțiune: „revoluția"

În decembrie 1989, stereotipurile violenței au avut ocazia să intre în relație cu o realitate tipic violentă, cu evenimente intense și imprevizibile. Discursul oficial a fost afectat de presiunea realului, dar și reprezentările standardizate au influențat percepția și chiar constituirea realității sociale.

2.4.1. *Ultimele discursuri.* Regimul nu sfârșește doar cu lupte de stradă, ci și prin două discursuri plasate în continuitatea automatismelor totalitare, dar și în plin eveniment; sfârșitul regimului e perceput de foarte mulți (în 21 decembrie 1989) prin intermediul unui discurs întrerupt (de zgomote, strigăte și huiduieli).

Discursul televizat al lui Ceaușescu din preziua căderii sale – 20.12. 1989 – conține în același timp o reprezentare-tip – modelul acțiunii violente contra sistemului, în interpretare oficială – și un complex de acte de limbaj agresive: *ripostă, condamnare, acuzare, etichetare* etc. (RL, 21.12.1989).

Textul prezidențial în discuție are în primul rând o construcție semnificativă, șocantă pentru public, în măsura în care deviază de la structura canonică, respectată monoton de toate discursurile anterioare, indiferent de situație și obiect: salut, paragraf

istoric, politică internă, politică externă. Textul începe abrupt cu o *narațiune* – la perfectul compus, cu indicații temporale, – marcând o referențialitate care dispăruse de mult din discursul politic. Discursurile ultimilor ani excelau prin abstracțiune, netrimițând la real decât prin intermediul planurilor sau al statisticilor. În același timp, narațiunea are și funcția de a prezenta faptele ca încheiate (chiar dacă în realitate erau în curs de desfășurare), de a le stăpâni prin transformarea lor în trecut. Ce li se cerea cetățenilor în final era doar să „acționeze" în așa fel încât „să nu se mai producă asemenea situații".

Există de la început o desemnare globală a celor petrecute: *evenimente*[7]. Agenții sunt *câteva grupuri de elemente huliganice; bande teroriste*[8] – puse în opoziție cu *populația din Timișoara*. Dacă *grupurile* sunt exclusiv active, agresive – „populației" i se atribuie doar rolul de martor (care „cunoaște și a văzut"), fără a mai fi invocată în narațiune decât, ulterior, în apelul general către cetățeni, de „a face totul pentru liniștea și ordinea orașului lor". Rolul ei dominant este cel pasiv. Contra-agentul e pur instituțional: pe de o parte *organele politice, de partid, consiliul popular, conducerile întreprinderilor, organele de ordine* (care, toate, *„depun insistențe"*) – pe de alta *unitățile militare („obligate să se apere")*. Acțiunea *grupurilor* e descrisă în termeni în general abstracți – „au organizat o serie de manifestări și incidente", „și-au intensificat activitatea" – dar narațiunea cuprinde și unele date concrete: „trecând la atacarea unor instituții de stat, distrugând și jefuind o serie de clădiri, de magazine, de clădiri publice". În mod semnificativ, „grupurile" sunt prezentate ca lipsite de discurs propriu: nu apare nicio referire la ceea ce ar striga, ar cere, ar spune. Și alte absențe sunt interesante: nu apare ideea de *manifestație*, nici cea de *ocupare*: clădirile-simbol sunt pur și simplu *distruse*.

Acțiunea („activitatea") e deci cuprinsă în verbele *a ataca, a distruge, a jefui*. Obiectul acțiunii e non-uman, semnificând direct sau metonimic structura instituțională: *instituții de stat, instituții de stat și de partid, clădiri, clădiri publice, magazine, unități militare*. Treptat, obiectul agresiunii e abstractizat și generalizat: *ordinea și bunurile întregului oraș, ordinea în întreaga țară*. Trecerea la ultima sintagmă e nemotivată, dar presupune un raționament implicit conform căruia orice atac în interiorul sistemului e unul asupra întregului. Gravitatea acțiunii e argumentată prin focalizare asupra spațiului real și simbolic oficial: atacarea autorității – și a „construcției". O singură referire la violențe asupra persoanelor e oricum subordonată violenței asupra instituțiilor:

> [Unitățile armatei noastre] nu au răspuns, chiar atunci când soldații și ofițerii au fost loviți, ci numai atunci când situația a ajuns de așa natură încât au fost atacați de bandele teroriste și au fost puse în pericol instituțiile fundamentale, ordinea din județ.

E prezentat apoi *scopul* acțiunii: „aceste grupuri aveau scopul de a provoca dezordine și distrugerea instituțiilor și bunurilor generale ale orașului și de a da semnalul unor asemenea acțiuni și în alte centre". Se adaugă treptat și alte scopuri: *destabilizare,*

---

[7] Ca o ironie a istoriei, acesta va fi termenul fixat ulterior, din motive diferite, pentru desemnarea prudentă a faptelor care au condus la căderea regimului. V. *supra*, partea a III-a, 1.7.

[8] Și termenul *terorist*, introdus de discursul lui Ceaușescu, va juca un rol important după 1989, folosit cu alt referent și fără ca între cele două situații și discursuri să se perceapă vreo legătură. De fapt, revenirea termenilor *evenimente, terorist* sau *fascist* ilustrează mai ales limitele imaginarului și ale limbajului politic din jurul anului 1989, utilizat de politicieni formați în contextul comunist.

dezmembrare teritorială, distrugerea independenței și suveranității patriei. Grupurile sau acțiunile lor sunt etichetate ca fiind *de tip fascist, cu caracter net fascist, provocator, cu caracter terorist, antinaționale, teroriste.* În spatele agenților imediați e identificat Agentul obscur, caracterizat prin cumul de epitete și, neapărat, străin: *cercurile reacționare, imperialiste, iredentiste, șoviniste, revizioniste, revanșarde* – și *serviciile de spionaj din diferite țări străine.* Faptele sunt evaluate ca *evenimente grave, împrejurări grave, situație deosebit de gravă.* Ascultătorilor li se cere un anumit tip de reacție, exprimată într-o serie de termeni variați dar care rămân generalizatori: *unitate, a acționa, a acționa împotriva, a respinge, a da o ripostă hotărâtă, a sprijini armata, a da dovadă de înalt spirit patriotic și revoluționar, a demasca, a face totul.* Îndemnurile sunt disproporționat de dese în raport cu caracterul complet vag al acțiunii cerute.

Se recurge de fapt la o strategie îndelung exersată, conform ideii că *amenințarea* funcționează mai eficient atunci când e neprecizată. Conotațiile de *putere* și implicit amenințarea sunt transmise prin repetarea termenului *răbdare:* „au dat dovadă de multă, foarte multă răbdare"; „au dat dovadă de maximă răbdare și îngăduință".

Strategia principală constă în a pune în prim plan tema patriotică, în a transforma totul într-o „luptă națională", justificată de discursurile anterioare; tema „socialismului" îi e doar anexată, ca o consecință obligatorie. De altfel, sintagma „construcția socialistă" alunecă în text spre o reinterpretare legitimizantă: nu mai e atât o metaforă a instaurării și dezvoltării unui regim („construcția socialismului"), cât o metonimie a valorilor pozitive („construcție în condiții socialiste"), care sunt opuse distrugerii. Poporul e „constructor pașnic". Opoziția se stabilește între *distrugere, dezmembrare* – și *construcție, integritate, unitate, liniște, ordine, muncă* etc.

Discursuri-ecou. Ziarele din ziua următoare cuprind relatări de la *adunări populare* – înscenări care furnizează răspunsul cerut de discursul prezidențial. Discursurile reproduse în rezumat sunt o continuă parafrazare a textului-sursă, prin simple recombinări de termeni. În mod evident, vorbitorii nu trebuie să pară că au acces la o altă sursă de informații decât la discursul oficial care le-a oferit interpretarea faptelor. Se vorbește deci de *evenimentele grave, evenimente, acțiuni, manifestări, acte* ale unor *grupuri* și *elemente* (RL, 21.12.1989). Atributele acțiunilor sunt cele deja date: *antinaționale, teroriste, huliganice, de tip fascist.* Reproducerea unui conținut prefabricat e prefațată de performativele care exprimă de fapt „acțiunea" cerută: o declarație oficială de aprobare a conducătorului („și-au exprimat deplina adeziune") și dezaprobare a „evenimentelor" (*condamnă, combat, înfierează),* marcată afectiv *(indignare, dezaprobare).* Ciclul ar trebui să se încheie, dovedind că singura acțiune cerută a fost de fapt una de limbaj, care să legitimeze represiunea.

Discursul întrerupt din 21 decembrie 1989 apare în ziarele din ziua următoare (RL, 22.12.1989) într-o formă încă mai neobișnuită: ca înșiruire de promisiuni. Dacă textul din 20 decembrie era o excepție pentru că recunoștea existența violenței, noul discurs revine într-un fel la normal – pentru că o ignoră, așa cum ignoră chiar întreruperea, nemarcată în vreun fel în forma tipărită. E însă un discurs într-adevăr destructurat, care începe prin a invoca *strânsa unitate,* promite cu date exacte creșterea salariilor și a pensiilor, revine ca într-o paranteză la actualitatea presantă („în ce privește

evenimentele de la Timişoara, am vorbit despre ele aseară"), evocă momentul 1968 într-o comparaţie forţată a situaţiilor, citează dintr-un vechi cântec patriotic prohibit – care se va transforma într-un imn al revoluţiei, şi va deveni apoi noul imn naţional[9] – şi sfârşeşte cu îndemnuri directe la luptă şi organizare – în faţa unui duşman neprecizat: „organizaţi în toate întreprinderile, peste tot, grupe de ordine, grupe de apărare a socialismului".

Mesajul acestor discursuri e în primul rând acela al ieşirii din încremenire: ceva se întâmplă. Şi totuşi, în ciuda rupturii care va urma, modul în care prezintă violenţa se va continua, în forme discrete, în interpretările ulterioare: în primul rând prin metaforele „construcţiei" şi „liniştii" şi prin dramatizarea violenţei asupra instituţiilor. Marea schimbare va fi descoperirea unei forme de violenţă încă mai ameninţătoare, exact cea pe care ultimele discursuri dictatoriale o trec cu totul sub tăcere: a vorbirii, a discursului opus.

Momentul în care, în sfârşit, *ceva se întâmplă,* e trăit în planul realităţii, de o minoritate, ca acţiune violentă; discursul care construieşte social acest moment, şi care constituie de fapt singura experienţă a majorităţii, reduce la minimum caracterul violent şi activ al faptelor: transformând prezentul în trecut, deja încheiat – şi impersonalizându-i actorii. Momentul violent *a fost* deja: un miracol *s-a întâmplat;* agenţi sunt cel mult „revoluţia" sau „poporul". Apelul principal e la *linişte.* Nici nu e foarte important dacă tendinţa de anulare a acţiunii sau a violenţei este indusă strategic sau dacă ea decurge direct şi natural din habitudinile mentale ale participanţilor.

Foarte repede însă, discursul se schimbă, construind un model terifiant al violenţei celorlalţi, din afară; al violenţei unei minorităţi agresive, faţă de care majoritatea poate avea o victorie confortabilă. Sentimentul unei revolte violente împotriva autorităţii aproape că nu are când să fie interiorizat: s-a trecut pe nesimţite la o reacţie cerută de autoritate contra unor obscuri *terorişti.* Reacţia violentă nu trebuie să se fixeze într-un discurs autonom. Singurul discurs legitim e cel al *liniştii* şi al *apărării.*

2.4.2. *„Scânteia poporului".* Primele ziare româneşti din şi imediat de după 22 decembrie 1989 şocau în momentul lecturii lor iniţiale prin noutatea (re)folosirii unor desemnări precum *dictatură, revoluţie* (fără determinări care să le mai modifice sensul), prin referirile la *libertate, adevăr* etc. În acel moment erau mai puţin vizibile elementele de continuitate: stilul nominal, clişeele limbii de lemn, obsesia omagială („glorie patriei libere", „recunoştinţă fierbinte armatei române"), automatismul sloganului mobilizator („muncă fără preget pentru ţara liberă"). Normale în momentul respectiv, la o distanţă minimă faţă de discursul anterior (cazul extrem reprezentându-l două ediţii – de dimineaţă şi de seară – ale aceluiaşi ziar), textele ofereau clişeelor şansa unei adecvări, oricât de parţiale, la realitate sau măcar la sentimentul public; ceea ce, desigur, nu mai aveau de mult. „Scânteia", cotidianul oficial al partidului comunist, apărut în dimineaţa zilei de 22 decembrie în formula sa obişnuită, reapare în cursul aceleiaşi zile, seara, ca „Scânteia poporului", pentru a deveni peste câteva zile „Adevărul". Schimbările de

[9] Citarea din *Deşteaptă-te, române* e o altă coincidenţă surprinzătoare, care poate arăta că, în fond, dictatorul ştia ce îşi doresc de fapt supuşii săi – şi că aceştia reacţionau previzibil.

titulaturi sunt rapide şi lejere. În ediția specială din seara de 22 decembrie, dominanta sintactică a enunțurilor vine în prelungirea discursului anterior, pentru a prezenta acțiunea indirect, prin rezultat – sau ca proiecție (prin folosirea timpului viitor sau a imperativului), în orice caz, aproape ca şi când ar fi lipsită de autori. Există cel mult evenimente şi procese: întâmplări, fatale sau nu, gândite în afara intenționalității. Titlurile şi textele reliefate grafic pun în prim plan stări de fapt: „patrie liberă", „poporul e liber", „victoria e a poporului", „armata e cu noi" etc. Avantajul unui asemenea discurs e că produce certitudini (lucrurile *sunt*, iar limbajul *este* cel cunoscut): solemnitatea capătă motivare şi adecvare. Interpretarea îşi păstrează oricum ambivalența: e vorba de un discurs naiv, care nu spune ceea ce (încă) nu ştie – sau, poate, de unul savant – care nu spune ceea ce oricum nu se va şti. Primul titlu al paginii I – „Dictatura a căzut, poporul e liber" e de tot interesul: dincolo de noutatea de a începe cu un perfect compus desemnând fără echivoc evenimentul, faptul că ceva s-a întâmplat (în contrast cu stilul nominal, static, al titlurilor din presa comunistă), se remarcă, în plan secund, semnificația selecției semantice şi gramaticale a verbului *a cădea*: cauza sau agenții rămân în afara imaginii, verbul intranzitiv evită punerea în relație a unui autor al acțiunii şi a unui obiect. Acelaşi fenomen se observă în aproape toate titlurile şi sublinierile primei pagini: de la „Revoluția populară a învins" (verb folosit absolut, subiect exprimat printr-o abstracțiune) la „Mânia şi-a făcut datoria, dreptatea a fost cucerită cu sânge, acum este rândul rațiunii, calmului, înțelepciunii!" (subiecte abstracte şi alegorice ale unor acțiuni intranzitive sau pasivizate). Pagina de ziar nu cuprinde enunțuri despre indivizi izolați (lucru atipic pentru jurnalism în genere, congruent însă cu practicile „limbii de lemn"): personajele evocate sunt fie abstracțiuni personificate – *adevărul, mânia, dreptatea* etc., fie entități colective – *poporul, armata.* Un caz de ambiguitate îl constituie *dictatura* („dictatura a căzut"), aparent un abstract – de fapt un eufemism echivalabil în context cu un ins sau cu un grup: *Ceauşescu – familia sa – „clica"*. Reacția față de numele fostului conducător comunist e încă într-o primă fază, se reduce la omisiune – de tip magic sau strategic: numele Ceauşescu nu apare nici măcar o dată în tot cuprinsul ziarului. Faza următoare, de durată, se va caracteriza prin transformări ale numelui şi în genere ale formulei de desemnare: prin scriere cu inițială minusculă (v. *supra*, partea a III-a, 6.1.1.), prin combinații de epitete depreciative, prin perifraze acuzatoare. De fapt, dacă din prima pagină excludem reproducerea unei poezii – cea care va deveni imnul național – cu autorul menționat (Andrei Mureşanu, poet din secolul al XIX-lea), regula non-individualizării şi a evitării numelor proprii cunoaşte o singură excepție. Un singur nume propriu – al lui Ion Iliescu, viitorul președinte – este introdus în cuprinsul unuia din articole („Recunoştință fierbinte armatei române") – în cel mai mediat mod cu putință. Mecanismul textual al complicatei aduceri în scenă merită ceva mai multă atenție. Strategia actelor indirecte e vizibilă în fraza-cheie:

> La ora când scriam aceste rânduri, am consemnat -- prin intermediul radioului – apelul fierbinte *al unei voci autorizate.*

Perspectiva introdusă e cea a martorului tipic – o persoană I ambivalentă, interpretabilă ca un singular prin normalitatea situației auctoriale (/eu/ „scriam"), sau ca un plural, prin presiunea contextului (în restul articolului apărând formele explicite ale unui punct de

vedere plural: „*ne* dusese la cataclism", „copiii *noştri*", „*cu toţii* am avut atunci înălţătorul sentiment...", „*suntem* cu adevărat liberi"). Între cele două tendinţe – de autentificare şi identificare emoţională, pe de o parte (*eu, scriam)*, de ştergere a individualităţii şi sugerare a marilor mecanisme istorice, pe de alta – se creează o tensiune pe care nu o rezolvă decât formal reluarea articolului, în numărul de a doua zi a ziarului, sub semnăturile a doi autori. E interesant şi verbul care îşi proiectează impropriu acţiunea momentană pe fundalul durativ al lui *a scrie* („la ora când scriam..., am consemnat"); cum *a consemna* presupune notarea în scris, relaţia sa cu *a scrie* e cam ciudată; de fapt, verbul e folosit în calitate de clişeu reportericesc, pentru a pune în prim plan calitatea de martor care înregistrează o informaţie obiectivă şi memorabilă, un fapt care s-ar impune prin forţa autenticităţii sale. Fraza citată trece prin mai multe filtre – referiri la aproape toate componentele actului de comunicare: receptor („am consemnat"), canal (radioul), mesaj („apelul fierbinte"), voce (substitut metonimic al emiţătorului) – pentru a ajunge la informaţia esenţială, la dezvăluirea identităţii: „*Vocea lui Ion Iliescu* asigura întreaga naţiune că armata se află alături de popor". Formula schematizată de descriere a „vocii" este şi ea semnificativă, asociind caracterizarea emotivă cu cea oficială a mesajului: „apelul *fierbinte* al unei voci *autorizate*". Legitimarea textuală a personajului esenţial în strategia comunicării se obţine prin conservarea aproape inobservabilă a protocolului (un singur nume contemporan are dreptul să apară în prima pagină a ziarului), dar şi prin adjectivul ambiguu şi nemotivat *autorizat* – fără alte determinări care să indice explicit sursa autorităţii.

2.4.3. *Apelurile televizate.* Înregistrarea primelor apariţii la televiziune, în după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989 (Tatulici 1990), oferă o imagine interesantă a amestecului de opinii confuze, apeluri contradictorii, între care, chiar dacă nu se poate distinge spontanul de dirijat, se impun câteva leit-motive surprinzătoare:

a) tema religioasă: „acea suflare divină a lui Dumnezeu" (I. Caramitru), „să ne uităm către Dumnezeu" (M. Dinescu); ea susţine interpretarea revoluţiei ca *miracol*;

b) tema patriotică: „purtătoarea geniului românesc peste timp" (I. Caramitru), „croicul popor român" (M. Dinescu). E surprinzător cum o mişcare antidictatorială, îndreptată evident împotriva fostului lider comunist şi potenţial împotriva comunismului, adoptă un limbaj de legitimare patriotic, care reia clişeele celui contestat. Vorbitorii pomenesc, ca şi Ceauşescu în discursul pronunţat cu o zi în urmă, de *apărarea ţării*, un subiect care nu era în niciun caz principalul scop al acţiunii directe din acele momente. Între acţiune şi discurs – purtător al reprezentărilor standard – se cască o prăpastie: „Craiova e tot cu noi. În aceeaşi condiţie pentru apărarea patriei... şi a poporului şi libertatea lui..." (p. 24); „vorbesc din partea unui comitet de redactare a proclamaţiei de eliberare... a ţării noastre" (id.); „sunt tineri, sunt puternici şi ştiu să-şi apere ţara" (p. 25) etc.;

c) tema liniştii: se fac, din primul moment, apeluri la linişte; se anunţă o victorie, un sfârşit şi nu un început al luptelor: „Rugăm să vă păstraţi calmul şi înţelepciunea. A curs destul sânge. Trebuie să avem răbdare" (M. Dinescu); discursul capătă chiar accente contradictorii, ca atunci când cere o *ieşire în stradă în linişte*: „Fiţi calmi! Ieşiţi pe stradă în linişte... ascultaţi în linişte totul..." (id.). Toţi vorbitorii cer, de mai multe ori, *linişte, calm, înţelepciune, răbdare:* „Nu vă grăbiţi!"; „Nu intraţi în panică!". În fond, îndemnurile sunt la non-acţiune şi provin în parte din teama de necunoscut, de imprevizibil: „Nu răspundeţi la provocări!". *Linişte* e un cuvânt repetat obsesiv, printre

altele şi pentru că în studio discursurile se suprapun până la confuzie; textul înregistrării furnizează astfel şi momente de comedie pură: „O voce: – Vreau să cânt ceva. Se poate? Alta: – Nu, bă, n-ai voie.... liniște deplină!". Când ideea de liniște e pusă în legătură chiar cu acțiunea viitoare, apare o surprinzătoare folosire a pasivului, care trădează tot o inconștientă neasumare a rolului de agent: „Trebuie neapărat să fim liniștiți... pentru ca energia şi puterea noastră *să fie folosită*..." (I. Caramitru). Programul expus spontan în aceste momente de cei care vor constitui ulterior opoziția e, ca o ironie involuntară, exact cel care îi va face să piardă partida.

Discursul liniștii, al non-violenței, nu e în fond unul autonom, ci se constituie polemic, ca reacție; mulți vorbitori se raportează la discursurile anterioare ale preşedintelui, acceptându-i presupozițiile şi negându-i doar caracterizările explicite: „Nu devastați nimic" (M. Dinescu); „să le dovedim că nu suntem huligani, să le dovedim că suntem mai culți" (o vorbitoare); „să dovedim că nu suntem fasciști, aşa cum ne-a numit el" (p. 32).

2.4.4. *„Teroriştii"*. Foarte curând reprezentarea situației revine în matca violenței legitime, de apărare. Schimbarea de regim a avut în România şi particularitatea apariției unei figuri fantomatice, neidentificate oficial până astăzi, care a preluat asupra sa violența anarhică, în timpul în care violența legitimă revenea, din nou, armatei, deci statului: „teroriştii". Sloganul repetat intens la sfârşitul lui decembrie 1989 – „Armata e cu noi" – îi oferă de fapt omului obişnuit, devenit „revoluționar", rolul de a sprijini forțele autorității. Figura „teroristului" – oponent înarmat al schimbării de regim – se constituie din câteva trăsături prototipice. Duşmanul e în acelaşi timp întruchipare şi prelungire a figurii dictatorului – „«Killerii» lui Ceauşescu, acești bandiți formați după chipul şi asemănarea dictaturii, seceră în continuare, din vizuini de fiară, vieți omeneşti" (SP, 24.12.1989), poate străin (zvonurile despre arabi sau asiatici reactivează tema patriotică), probabil securist. Faptul că personaje misterioase preiau trăsăturile duşmanului, pentru a dispărea apoi fără urmă, nu e străin de percepția ulterioară a violenței.

Reprezentând continuitatea metonimică cu fostul regim, *teroriştii* oferă o imagine a violenței paroxistice: „hiena bezmetică şi brutală, în zvârcolirile-i ultime ucide, murdăreşte, terorizează" (TL, 25.12.1989). Interpretarea standard invocă patologicul, anormalitatea, absurditatea: ei urăsc, „acționează pe cont propriu" (TL, 25.12.1989), sunt drogați, fanatizați. Sunt, în plus, prezentați ca marginali: „elemente declasate şi iresponsabile" (Comunicat al Consiliului FSN din 25.12.89) şi nu ca o amenințare serioasă la adresa ordinii; pot doar provoca frica: „şi-au trimis limbile de foc ale agoniei lor iremediabile" (SP, 23.12.89).

Termenul *terorist* s-a impus treptat; transmisiunea TV care i-a făcut cunoscuți pe teroriști alterna, la început, mai multe desemnări; crainicii ezitau, aproximând:

> „2000... de tero... antiteroriști... brigada antiteroristă... ajutați-ne... ieşiți populația... ajutați-ne... 2000 de teroriști... armata, ajutați-ne, să ne apere armata, să ne apere cineva" (Tatulici 1990: 65); „elementele criminale" (p. 74), „bandiți" (p. 78), „duşmani" (p. 82), „teroriştii" (p. 97), „huligani" (p. 98), „trupele de securitate" (p. 100), „securişti" (p. 100); „Da, nu sunt trupe de securitate, după cum s-a făcut acum precizarea, sunt comandouri, dar, vă rog să-mi scuzați limbajul neacademic, dracu ştie

cum se numeau şi dracu să-i ia!" (p. 100), „securişti din ăştia fanatici" (p. 102), „fanaticii aceştia de securişti" (p. 104), „grupurile acestea teroriste organizate" (p. 106), „trupe de securitate... sau aceşti terorişti" (p. 107).

„Teroriştilor" li se lansează chiar apeluri, cu formule de adresare patetice: „Elemente criminale! Este ultima voastră şansă, coborâţi!" (p. 121) Comunicatele oficiale şi ziarele vor impune treptat desemnarea, care în 25 decembrie nu era încă fixată: „elemente declasate şi iresponsabile rămase fidele tiranului au încercat să continue practica teroristă a vechiului regim" (Comunicat al Consiliului FSN din 25.12.89). Peste puţină vreme, „teroriştii" vor deveni însă, chiar în comunicate oficiale, „aşa numiţii terorişti" (Manolescu 1991).

Figură pur instinctuală sau maşinărie de luptă, fără discurs propriu, inconsistentă chiar în modul de desemnare, „teroristul" absoarbe violenţa şi o transformă într-o naraţiune.

2.5. Reprezentări în conflict

2.5.1. *Violenţa ca temă discursivă. O reprezentare a violenţei la începutul lui 1990.* În spaţiul discursului public, tema violenţei apare, în perioada imediat următoare căderii regimului comunist, cu o frecvenţă remarcabilă. Cuvântul *violenţă* e un indice al acestei prezenţe obsesive: el circulă intens în perioada respectivă în presă (în relatări, comentarii, articole de direcţie), în discursul politic şi electoral, în sloganurile scandate la demonstraţii.

În cursul anului 1990, titluri care conţin cuvântul-temă apar frecvent în paginile tuturor publicaţiilor importante (adesea în pagina I):

Fără violenţă! (M. Bunea, *Adevărul*, 17.01.1990, 1); *Fără violenţă*! (A. Buzura, RI.it, 18.01.90, 1); *Fără violenţă* (I. Manea, *Dreptatea*, 21.02.1990, 1); *Sindromul violenţei* (C. Sorescu, TL, 20.02.90, 1); *Minciună, dezinformare, manipulare, violenţă* (D. Semenescu, *Dreptatea*, 22.04.1990, 1); *Violenţa şi iubirea de oameni,* (*Dimineaţa*, 26.04.1990, 1); *Harta violenţei* (M. Boiangiu, *Adevărul,* 13.05.90, 1); *Violenţa se plânge de violenţă* (grupaj, *Adevărul,* 15.05.1990, 1); *Alegeţi: democraţie sau democraţia violenţei* (F. Ciobănescu, *Adevărul,* 18.05.1990); *Violenţă şi vandalism* (D. Novăceanu, *Adevărul,* 13.06.1990, 1); *Violenţă şi victime* (S. Roşca Stănescu, RL, 14.06.1990, 1); *Autorităţile preferă violenţa* (F.G. Mărculescu, RL, 14.06.1990, 1); *Fără violenţă* (I. Marcovici, RL, 20.06.1990, 1); *Violenţă şi pistoale „Makarov"* (Al. Gavrilescu, *Adevărul,* 28.06.1990,1); *În faţa violenţei* (G. Grigurcu, *Dreptatea*, 29.06.1990, 1); *Preţul violenţei* (M. Bărbulescu, *Adevărul*, 4.12.1990, 5); *Violenţa particulară şi de stat* (A. Mungiu, *22*, 25, 1990, 4); *Note despre violenţă* (B. Ghiu, *22*, 49, 1990, 4) etc.

Publicaţiile enumerate mai sus ilustrează cele mai diverse orientări – presă guvernamentală şi de opoziţie, ziare independente sau de partid; cele mai multe titluri de primă pagină despre violenţă se pot găsi în *Adevărul* (continuatorul vechii *Scânteia*, organul Partidului Comunist Român). Toate articolele enumerate se referă la violenţă în context strict *politic*. Două reviste de cultură dedică, în anii următori, numere tematice violenţei: *22*, nr. 23, 1991 şi *Dilema*, nr. 20, 1993; articolele publicate în acestea pot servi în acelaşi timp drept referinţe critice şi drept material documentar – în măsura în care ilustrează şi ele reprezentări ale violenţei curente în epoca de care ne ocupăm.

O parte din articolele citate mai sus se referă explicit la violența de limbaj; multe altele își indică obiectul special chiar din titlu: *Violența onomatopeică* (S. Andon, *Adevărul*, 4.12, 90, 1); *Violența verbală* (D. Ispas, *Strada*, 5, 1990, 3). Frecvența termenului e semnificativă mai ales în raport cu cvasi-absența sa din discursul public anterior.

Interpretările diferite au o serie de trăsături comune: în primul rând constituirea într-un discurs confuz, generalizant, pseudoteoretic, aluziv, în care de la obiectul concret se alunecă rapid la *simboluri, structuri, mentalități.* Acest tip de limbaj contrasta în mare măsură cu ultima „limbă de lemn", dar îi moștenea câteva obișnuințe: impersonalitatea, dezarticularea, simbologia, bovarismul literar.

2.5.2. *Tema „liniștii".* Rolul important pe care l-au avut în evoluția politică reprezentările violenței e dovedit, indirect, de eficiența unui alt cuvânt-cheie: *liniște.* În română, cuvântul *liniște* e polisemantic, cuprinzând sensul de „non-agitație, calm", dar și pe acela de „tăcere" (mai ales folosit interjecțional – *liniște!,* sau în sintagmele *a face liniște, a păstra liniștea* etc.). Decontextualizat, cuvântul generează ambiguitate și e ușor manipulabil: prin el, refuzul tulburărilor se poate identifica cu refuzul exprimării, cu intoleranța față de multiplicarea contra-discursurilor. Apelurile la liniște au constituit în 1990 o temă electorală eficientă; cuvântul s-a fixat în principalul slogan al grupării conservatoare care a câștigat primele alegeri: „Un președinte pentru liniștea noastră" – devenind un cuvânt emblemă și funcționând ca marcă de identificare (v. *supra*, partea a III-a, **1.1.1.**). Simpla sa prezență într-o titulatură – de exemplu „Liga pentru liniștea țării, dreptate și adevăr" – sau chiar într-o replică – „Am votat pentru liniște" – permitea recunoașterea orientării politice a emitenților; gruparea adversă îl evita sistematic. Dincolo de ambiguitate și de polarizare, cuvântul-cheie e semnificativ și pentru că se definește prin negație: ca absență a tulburării, a zgomotului sau a vorbirii.

Numărul ziarului *Adevărul* din ziua primelor alegeri – 20 mai 1990 – atestă interpretarea liniștii ca absență a discursurilor: prima sa pagină e albă (cuprinsă într-un chenar bleu, culoarea partidului de guvernământ), cuprinzând doar un apel: *Avem nevoie de liniște, oameni buni!* Mesajul – care atestă o bună tehnică publicitară (contrast, surpriză, cuvinte cheie) uzează și de strategia de captare a unui emițător bivalent: egal destinatarului, alături de care se include în pluralul persoanei I („avem nevoie"), – și exterior lui, discret pedagogic prin formula de adresare populist-tradițională („oameni buni"). Prin punerea în scenă grafică, termenul *liniște* apare mai ales ca negație a violenței informaționale, implică o interpretare agresivă a pluralității discursurilor. Pe de altă parte, prins în lupta politică, ziarul cu pagini albe își neagă propria esență.

O primă diferențiere în reprezentările violenței o constituie astfel *violența opusă liniștii* – față de violența care nu intră în opoziție cu nicio valoare explicită. Dacă tabăra guvernantă a avut un termen-cheie opus violenței, în cea opozantă acesta e mai greu de găsit. Faptul poate fi interpretat pozitiv (ca o flexibilitate intelectuală superioară) sau negativ (ca un handicap în persuasiunea politică). De o parte, a existat propunerea de a se alege *între violență și liniște* – cu o clară personalizare: liniștea suntem noi, violența – ceilalți. De cealaltă parte, nu s-a perceput decât o respingere simplă. Asimetria pare să ateste că *violența* a fost un concept politic manipulabil mai ales în favoarea uneia din tabere. Este evident că reprezentarea bazată pe contrast e mai puternică decât cea izolată.

Termenul asociat constant liniştii e *munca,* aflată în opoziţie cu vorbirea, cu discursul public. Pentru că discursul înseamnă putere – legitimă sau ameninţătoare –, soluţia celor care nu se identifică cu aceasta e mitologia muncii, produs discursiv al totalitarismului (vezi Mungiu 1995: 45). Ca şi *linişte*, *muncă* funcţionează ca termen-cheie, cuvânt-emblemă, neanalizabil, cu o mare putere combinatorie: „avem de apărat liniştea muncii noastre" (SP, 23.12.89); „privilegiul de a fi rămas în viaţă trebuie să-l plătim cu muncă pătimaşă, nu cu răbufniri animalice" (*Adevărul*, 14.01.90); „Revoluţia înseamnă, acum, muncă" (*Adevărul*, 9.01.1990).

2.5.3. *Discursul şi puterea.* Se pare că, imediat după decembrie 1989, pentru mulţi discursul public se identifica cu puterea politică: faptul de a pronunţa opinii într-o situaţie privilegiată (la o tribună, la televiziune, în presă) atrăgea bănuiala că vorbitorul dispune într-o măsură mai mare de putere decât ceilalţi. Prin analogie, sub presiunea obişnuinţei cu o situaţie de monopol al discursului politic, oratorul era suspectat de a deţine nu doar instrumentul retoric al persuasiunii, ci o putere ocultă prealabilă, dovedită prin faptul de a vorbi. În ultimele decenii identificarea dintre putere şi discurs, şi mai ales ideea că discursul e o consecinţă a puterii şi nu invers, se consolidase: în afara discursului politic al conducătorului nu existau decât discursurile asupra cărora acesta transfera autoritate: fie discursuri-ecou, fie discursuri encomiastice avându-l ca obiect. În decembrie 1989, discursul pronunţat la televiziune reprezintă un act esenţial în legitimarea viitorului preşedinte. Ulterior, atacurile împotriva opoziţiei sunt concentrate asupra dreptului ei de a vorbi: neliniştitor in măsura în care apare ca o dovadă a puterii ei oculte. Scrisorile de ameninţare (vezi...) recurg des la imperativul „taci!" şi la identificarea adversarului, prin actul de a vorbi, cu Ceauşescu.

Identificarea discursului politic cu puterea e dovedită şi de obsesia lingvistică legată de persoana dictatorului. În condiţiile în care acesta nu era câtuşi de puţin, în România, un orator de talent, obţinând, dimpotrivă, contraperformanţe (pe lângă monotonie – abateri de la norma literară, pronunţie incultă etc., vezi *supra*, partea a II-a, 4.6.), fixaţia publică este explicabilă prin suprasaturare: până în decembrie 1989, mass-media, o multitudine de inscripţii şi afişe, citate reproduse în alte texte umpleau spaţiul public cu discursul conducătorului. Un reflex al acestei obsesii apare în procesul Ceauşescu, în care referirile la limbaj sunt surprinzător de numeroase, alunecând chiar în derizoriu, prin amestecul criteriilor: lui Nicolae Ceauşescu îi este reproşată pronunţia incultă – „în toate *«muncipiile»*, cum le pronunţai dumneata" –, Elenei Ceauşescu, incapacitatea de a vorbi liber în public: „Dânsa e vorbăreaţă, dar am văzut-o de multe ori că numai citea".

În orice caz, întreruperea discursului apare ca semn al căderii. Chiar sfârşitul regimului este explicit identificat cu sfârşitul discursului dictatorial:

> Îmbălmăjeala agramată a dictatorului, care siluia în chip dramatic şi bunul simţ şi frumoasa noastră limbă română a încetat şi o dată cu ea s-a încheiat o epocă întunecată din istoria noastră (RL, 26.12.89).

E interesant că reproşul pe care noul lider, la prima sa apariţie publică la televiziune (în 22 decembrie 1989) îl aduce celui vechi nu invocă *minciuna*, ci „*vorbirea*

neautorizată", vorbirea în numele...: „avea nerușinarea să vorbească în numele poporului!" (Tatulici 1990: 42). Acuzația revine de mai multe ori în timpul procesului Ceaușescu: „a vorbit în numele poporului" (spune președintele completului de judecată); „genocidul pe care l-a făcut acest inculpat și această inculpată ucigând poporul, și arogându-și dreptul de a vorbi în numele poporului".

În fond, chiar refuzul fostului lider de a vorbi în fața unui tribunal pe care nu îl recunoaște – „nu răspund la nicio întrebare decât în fața Marii Adunări Naționale" – vine să confirme identitatea limbaj-putere: cine nu mai are puterea nu mai vorbește.

Legitimitatea discursului va fi o problemă după 1989: opoziția irită în măsura în care pare să-și asume o autoritate locutivă:

> aparent, nu amenință pe nimeni, însă predică din amvon schimbarea guvernului, a miniștrilor, se substituie statului (*Adevărul*, 8.05.90).

Monopolul discursiv totalitar a creat iluzia puterii discursului, de aceea o mare parte din violența percepută la începutul perioadei post-totalitare va fi pusă pe seama limbajului.

Figura mitologizată a dușmanului e totuși dublă: stăpân pe discurs și refuzând discursul, acesta e prezentat ca fiind capabil să manipuleze prin limbaj, dar și redus la interjecție, la strigătul nearticulat.

2.5.4. *Mitologizarea violenței*

Sistemul conceptual care stă la baza reprezentărilor noastre e ilustrabil prin metaforele clișeizate ale vieții cotidiene (Lakoff, Johnson 1980). În cele ce urmează nu va fi vorba de stereotipuri ale limbii comune, ci doar de cele ale unui subcod cultural (al jurnalismului politic), care a reflectat și a influențat puternic percepția publică a violenței. În perioada de după 1989, violența în spațiul public a fost o abstracție tratată ca entitate autonomă: „fenomenul violenței" a căpătat realitate discursivă, în vreme ce persoanele sau situațiile violente treceau in planul secund. Iluzia discursivă a unei entități autonome (produse prin metonimie) poate rămâne o simplă convenție, dar poate și modifica percepția realității. Lingvistic, procedeul constă în atribuirea unui rol sintactico-semantic de pacient sau de agent unor termeni ca *violență, agresivitate* – în contrast cu construcțiile normale în care aceștia caracterizează modalitatea, instrumentul unei acțiuni. Pasul următor e *personificarea* sau *mitologizarea* entității deja izolate de către discursul teoretic; în această ipostază, ea nu mai poate fi o simplă convenție, cu semnificație redresabilă la lectură.

Autonomizarea violenței e dovedită, în anumite contexte, de punerea ei în opoziție cu indivizii umani; când agresivitatea este prezentată ca independentă de aceștia, ba chiar ca opusă *totalității* oamenilor, natura ei nu poate fi decât supraumană, obscur-malefică, mitologică:

> Lumea este hărțuită, derutată, amăgită, istovită. Există o agresiune continuă și perfidă la adresa bunei credințe a tuturor (RL, 31.08.90);
> O intuim, o vedem, o simțim, o suportăm, într-o continuă agresare a ființei (*Adevărul*, 4.12. 1990, 5).

Exemplele precedente – din două cotidiene cu orientări politice opuse – ilustrează retorica unanimității, care împinge folosirea pronumelui *toți* până la absurd și

contradictoriu, ori adoptă în scop de captare persoana I plural şi generalitatea unui nominal fără specificări: „fiinţa". Ambele uzează de procedeul acumulării, sugerând iconic creşterea agresiunii.

O marcă lingvistică a tendinţei de autonomizare e chiar folosirea singularului: se vorbeşte, strategic, de *violenţa* adversarului, în vreme ce în tabăra către care se îndreaptă simpatia locutorului pot să apară cel mult *violenţe*; între cele două ocurenţe e opoziţia dintre un fenomen profund, de esenţă – şi accidente superficiale:

> Cine ar putea acuza, în chip credibil, *violenţele* unor grupuri anarhice (...), atâta timp cât patronează o *violenţă* organizată, la proporţii şi cu semnificaţii indiscutabil mai ample? (*Dreptatea*, 92, 1990).

Oricum, violenţa nu este niciodată asumată de locutor, nu e atribuită persoanei I – ale cărei roluri sunt doar de victimă sau de spectator.

Prin metaforizare, imaginea unei forţe – monstru, stihie – se substituie analizei şi informaţiei concrete:

> *Violenţa s-a lăsat din nou*, după o pauză incredibil de scurtă, peste capitala României. *O violenţă oarbă, ieşită din străfundurile istoriei şi din străfundurile pământului* (*În faţa violenţei,* în *Dreptatea*, 29.06.90);
> Din această junglă a presei a izbucnit *valul de violenţă abătut* în cursul zilei de 13 iunie peste Bucureşti (*Adevărul*, 14.6.1990);
> O *violenţă deşănţată* prezidează abil tirania electorală (*Adevărul*, 8.4.1990).

Sistemul conceptual revelat de metafore transpune violenţa în rândul fenomenelor naturale, primare:

> Violenţa (...) *licăreşte ameninţător* ca un joc în aşteptarea curentului de aer care să stârnească vâlvătaia... (*Adevărul*, 4.12.1990, 5).

Ea reprezintă răul absolut, anormalitatea – fapt ce revine la a o metaforiza, alternativ, ca boală:

> se întreţine ca o *afecţiune autoimună*...; tot ceea ce *organismul* uman şi social *respinge* ca nefiresc... (*Adevărul*, 4.12.1990); *sindromul violenţei... s-a acutizat* neîncetat (TL, 20.2.1990).

E prezentă şi mitologia animalieră, prin metafora şarpelui: „*şarpele* violenţei" (*Adevărul*, 14.06.90); „s-a scurs *ca un şarpe* vandalismul" (*Adevărul*, 13.06.1990).

Ultimul act se desfăşoară odată ce violenţa e transformată în obiect, scoasă în afara eului, autonomizată, demonizată -- şi se poate milita pentru lupta împotriva ei; cu cât obiectul e mai obscur-ficţional, cu atât îndemnurile sunt mai decise:

> De aceea, singura soluţie constă într-o ridicare imediată, continuă şi necruţătoare împotriva violenţei. (*Adevărul*, 4.12. 1990).

2.5.5. *Confuzia între violenţa simbolică şi cea fizică.* Fenomenul global, mitologic, acoperă de fapt o diversitate de fapte şi situaţii între care nu se mai fac

diferențieri. Hibridul violenței e tratat de cei mai mulți ca o unitate, în care agresarea fizică şi cea simbolică sunt suprapuse, identificate. Principalele mijloace discursive prin care se instituie confuzia sunt enumerarea şi metaforizarea.

a) *Enumerarea.* În lungi inventare de ilustrări ale violenței, apar pe acelaşi plan programe politice, revendicări sindicale, manifestații şi ucideri, subsumate toate unui singur concept:

> De la forme benigne, de la acel „radicalism", preluat până şi în titulatura unor partide, de la acel spirit vindicativ situat milimetric la limita normalului, până la agresarea în formele cele mai grave, până la suprimarea fizică a unor oameni. Începută cu violența verbală şi cea psihologică a maselor pe 12 şi 28 ianuarie, continuată cu devastările de sedii şi molestările de persoane de pe 18–19 februarie, cu suprimările de vieți omeneşti din acel martie însângerat al Ardealului, cu ocuparea străzii în aprilie şi mai, cu ridicarea ei la rang de politică antistatală şi statală în iunie, cu ancorarea ei ulterioară în tărâmul revendicativ al politicului, socialului, economicului (*Adevărul*, 4.12.1990).

În fond, grila de condamnare a oricărei manifestări suspecte de violență – pentru care o formulare tranşantă sau un slogan contestatar sunt la fel de grave ca o ucidere – continuă practica ultimei faze a regimului anterior, de cenzurare a oricăror referiri la agresivitate.

b) *Metaforizarea.* Actul verbal e reprezentat ca eficace, ca periculos – printr-o serie de metafore care îl materializează, îl transformă în agresivitate fizică; procedeul este asociat de obicei prețiozității, elaborării de tip „literar" a enunțului:

> ... prinderea între unghiile verbului... (*Adevărul*, 18.04.90);
> ... băgându-i cu violență în gură pumnul verbelor dv.... (*Adevărul*, 3.04.90);
> ... întrebări care sună ca o palmă pe obraz (*Adevărul*, 24.02.90).

Vorbirea fiind corporalizată, imaginile întrețin suprapunerea între actul discursiv şi cel fizic şi augmentează sensibilitatea față de un comportament verbal oricum asociat cu forța şi cu tulburarea. Metaforele violenței simbolice asigură translația discursivă rapidă de la „înjurătură" la „asasinat":

> Comunismul nu mai este înjurat, inuman şi abuziv, trăgaciul revolverului fiind activat acum doar pentru nomenclatură (*Adevărul*, 22.04.1990).

Contestația e interpretată ca execuție, asasinat:

> ne convine sau nu, există o generație care s-a sacrificat, reconstruind România postbelică. Tocmai ea este pusă astăzi la zid. (*Adevărul*, 8.04.90).

„Atacul la persoană" („de ce campania electorală se caracterizează nu prin dezbatere de idei şi programe, ci prin atacuri, tot mai periculoase, la persoană?", *Adevărul*, 24.04.90) – a fost o sintagmă-cheie prin care tabăra conservatoare (continuatoare a vechiului regim) a desemnat şi a respins, fără analiză, orice invocare a responsabilității individuale, orice punere în discuție a potrivirii insului cu funcția. Obişnuința cu impersonalitatea discursului comunist ca discurs oficial prin excelență a sprijinit preferința pentru discursul general, eventual aluziv, şi a produs mefiență față de „atacul la persoană".

Atât ambivalența noțiunii de *liniște,* cât și asocierea discursului cu o putere ocultă au creat reprezentarea puternic amenințătoare a actului discursiv. Violența prin limbaj a fost deci percepută ca un pericol redutabil și ei în primul rând i s-au atribuit trăsăturile violenței fizice, corporale. Interpretat ca *zgomot* (stridență, dezordine, caracter non-uman), discursul adversarului realizează două acte principale de violență simbolică: *„poluarea"* și *„profanarea"*:

> zvâcnesc gălăgios cu toba electorală împotriva climatului social (*Adevărul*, 10.05.1990);
> maculare a unui loc nepartizan (*Adevărul*, 4.12.1990);
> Cine a mai îndrăznit vreodată să confiște accesul la o troiță, să behăie în momentele de reculegere, să batjocorească flori și lumânări? (*Adevărul*, 23.09.1990).

Și alte forme de violență simbolică sunt tratate în cheie dramatică, în scenarii care le identifică cu violența corporală maximă. În general discursul politic românesc din anii '90 a fost unul excesiv de simbolic; un reportaj descria, de exemplu, într-un schematism extrem, lupta dintre simboluri electorale sau dintre gesturile prezentate ca emblematice:

> Întregul miting a fost o permanentă confruntare -- mută – *între un covor de trandafiri și o viitură de brațe ridicate cu pumnul strâns* (*Adevărul*, 18.05.1990).

Imaginea feerică și pacifică a covorului de trandafiri (cu trandafirul – simbol electoral al F.S.N.) este opusă violenței potențiale a brațelor ridicate și a pumnilor strânși (simbol al protestatarilor, al opoziției față de puterea stabilă).

Relatarea unei agresiuni împotriva afișelor electorale adverse (peste care se lipesc fluturași) evocă insistent corporalitatea, reprezentând simbolic și cu sugestii terifiante un act fizic de distrugere a persoanei:

> Lipeau peste tot pe unde se poate: pe ochi, pe piept, pe gură, pe frunte. Nu mai reproducem frazele care însoțeau acțiunea lor exaltată (*Adevărul*, 15.05.1990).

Ziaristul devine actor al unui scenariu în care „moartea" unui aparat de fotografiat e relatată melodramatic: sunt prezentate

> trei fotografii, ultimele care au fost făcute cu un aparat care nu va mai funcționa: a fost făcut zob de un demonstrant dezlănțuit (...). Fotoreporterul nostru Dragoș Cristescu a sosit la redacție cu singurul film salvat și *l-a developat printre lacrimi* (*Adevărul*, 13.06.1990).

Un caz special de transpoziție îl constituie sensul extins al verbului *a înjura;* acesta a fost folosit pentru a desemna nu doar actul de limbaj specific, de adresare a unei „urări inverse", ci orice formă de contestație. În baza ideii de adversitate, sunt astfel nivelate diferențele dintre un enunț raționalizat și o imprecație vulgară. Acestei folosiri a verbului, deja prezente în discursul polițienesc din perioada comunistă (vezi *supra*, „înjură regimul") îi este caracteristică combinarea cu un obiect direct abstract, față de care actul propriu-zis al înjurării e greu de imaginat. Se vorbește astfel despre actul de a înjura *comunismul* (*Adevărul*, 22.04.1990), *lipsa de libertate* sau *patria*. Și agenții acțiunii sunt atipici (*partidele, televiziunea* etc.):

nu numai oamenii ştiu să înjure, ci şi partidele;
înjurând în gând şi cu voce tare lipsa de libertate şi democraţie;
Televiziunea română... ea însăşi poate înjura. Nu un individ sau o persoană sau un lider, ci o ţară întreagă, un popor întreg, un sentiment sfânt, precum cel patriotic, şi chiar ideile sacre de libertate şi democraţie;
trecând de la eliberarea patriei la înjurarea ei (*Adevărul*, 17.05.1990).

Ultimul exemplu, de un retorism exacerbat, se referă la simplul fapt că televiziunea a transmis imagini de la un miting antiguvernamental.

2.5.6. *Interpretarea sentimentală: dragostea şi ura.* Tendinţa dominantă la începutul anilor '90, indiferent de grupări şi poziţii politice, era de a interpreta adversităţile momentului în cheie psihologică şi sentimentală: conflictele nu erau considerate efectul unor interese diferite, ci al unor atitudini iraţionale. Ca şi violenţa, *ura* era o entitate autonomizată, uneori personificată, care constituia în 1990 tema multor texte publicistice:

Democraţia urii (E. Munteanu, RL, 15.09.1990), *Ura* (V. Ştirbu, *Dreptatea*, 11.10.1990), *Liga împotriva urii* (C. Antim, RL, 31.08.1990), *Urâţi-vă cu măsură, domnilor* (T. Mesaroş, *Adevărul*, 1990), *De la „ura" la ură* (C. Sorescu, TL, 24.02.1990), *Să învingem ura!* (G. Năstase, TL, 274.1990) etc.

Limbajul emoţional era de altfel tipic perioadei totalitare şi de cult al personalităţii, în care, în lipsa dezbaterilor teoretice şi ideologice, adeziunea se identifica cu *iubirea*, iar respingerea cu *ura*. Exemplele sunt extrem de numeroase. „Cel mai iubit fiu" era, de pildă, o sintagmă fixă de desemnare a preşedintelui Ceauşescu; acesta era de altfel prezentat ca oferind poporului său o reciprocă *iubire*: „Eroul Patriei, Nicolae Ceauşescu,*Iubitorul"* (G. Corobea, RLit, 5, 1989). *Iubirea* era şi caracteristica atribuită soţiei preşedintelui, Elena Ceauşescu, cărei i se dedicau ode similare: „Vii din istorie încărcată de dragoste...". Evident, cazurilor individualizate li se adăuga o ubicuă *dragoste de ţară* şi o destul de des invocată *iubire de partid.*

După 1989, lupta politică e prezentată în primul rând ca manifestare a afectelor:

Dintre toate sentimentele omeneşti – între care speranţa, încrederea, iubirea – dumneavoastră l-aţi afişat – şi aţi defilat cu el în faţa naţiunii – pe cel mai nefericit şi mai respingător: ura. (...) Dv., domnilor, i-aţi arătat naţiunii chipuri îmbătrânite în ură şi acreală, încruntate şi puse pe un încrâncenat arţag (*Adevărul*, 27.05.1990);
Au fost revărsate torente de venin, de calomnii, de ură, de insinuări, de răutate (*Azi*, 29.05.1990).

2.5.7. *Argumentul continuităţii: violenţa ideologică şi violenţa fizică.* Violenţa adversarului este frecvent descrisă prin identificare cu modelul violenţei comuniste: violenţa agresorului, ca act iniţial de manifestare a forţei. Fiecare grupare are însă un fascicul predilect de trăsături agresive care ar caracteriza „violenţa comunistă": pentru unii, constitutiv este dogmatismul (ură, intoleranţă), deci ideologia, care agresează realul

în genere şi corpul social în special; pentru ceilalţi, esenţială e brutalizarea corpului (agresiunea fizică directă) şi a adevărului (minciuna)[10].

a) *Violenţa dogmei.* Tabăra conservatoare aplică de fapt un model de mult acceptat în interiorul partidului comunist, de evocare a „exceselor staliniste", aplicat acum în primul rând regimului Ceauşescu, şi care pare să presupună că esenţa agresivităţii totalitare a fost dogmatismul, radicalismul politic. Noutatea e că ideile anticomuniste sunt considerate o imagine în oglindă şi o continuare a acestui dogmatism, fiind deci percepute ca ameninţătoare:

> nu alte dogme vor lua locul dogmelor răsturnate de revoluţia din decembrie (*Azi*, 29.05.1990);
> Ceauşescu şi clica lui ne-au dus pe fundul prăpastiei, intransigenţii vor să arunce pământ peste noi? (*Dimineaţa*, 22.02.1990)

Mulţi termeni din aceeaşi serie evocă dogmatismul: *vehemenţă, fanatism, intransigenţă, intoleranţă, combativitate, fermitate* (*Adevărul*, 5.09.1990), *radicalism* (*Adevărul*, 4.12.1990). Demonstraţiile sunt asimilate dictaturii: „totalitarismul stradal", „dominaţia străzii", „dictatura stradală" (*Adevărul*, 23.09.1990), „nomenclatura stradală" (10.05.1990). Modelul agresiv prin excelenţă devine în aceste condiţii *violenţa disociativă.*

E perceput ca violent discursul radical, caracterizat prin „intransigenţa inchizitorială", „aburul puritanismului excesiv"; autorii lui sînt numiţi „intransigenţi exacerbaţi" (*Dimineaţa*, 22.02.1990). Confuzia (desigur, nevalorizată explicit) apare ca o stare naturală, faţă de care orice disociere riscă să fie identificată cu utopia comunistă (cu modelele ei maniheiste). Se manifestă de fapt o ostilitate profundă nu doar faţă de ideologie, dar şi faţă de idei, consecvenţă, claritate. Termenul pozitiv e naturalitatea tolerantă a afectului. Încarnarea lui stilistică e fraza întortocheată, aluzivă, metaforică, abundând în formulări vagi şi insinuante – „unii", „o anumită parte", „de tot felul", „pretins", „aşa-zis". Autorii par să aibă ca axiomă ideea că doar numirea e agresivă, nu şi aluzia.

Maniera stilistică a aluziei şi a perifrazei se opune însă doar convenţional unui discurs disociativ şi direct şi este confuză doar pentru neiniţiaţii codului. De pildă, fraza:

> Pumnul de fier extremist, care „apără" prin violenţe de tot felul pretinsa justiţie socială încarnează experienţe triste, consumate de istorie încă de o jumătate de veac în urmă (*Adevărul*, 8.04.1990).

poate beneficia de o traducere destul de exactă: „pumnul de fier extremist" reprezintă opoziţia anticomunistă; „pretinsa justiţie socială" este „procesul comunismului"; doar

---

[10] Desigur, există şi numeroase interpretări analitice care consideră manifestările violente mai curând ca rezultatul unui proces de decompresie, arătând că agresivitatea publică reprimată (şi amplificată) în perioada totalitară a explodat în momentul eliberării, ori că agresivitatea concentrată, rămasă fără obiect prin dispariţia dictatorului, s-a extins asupra altor ţinte; agresivitatea e în acest caz a „victimei".

ultima perifrază e într-adevăr ambiguă, „experiențele triste, consumate de istorie încă de o jumătate de veac în urmă" putând evoca atât instaurarea comunismului cât și fascismul.

Imaginea violenței ideologice se prelungește în cea a violenței didactice (de îndoctrinare):

> suntem transformați în școlari docili, cu o existență atent supravegheată de clica tiranică (*Adevărul*, 8.04.90)

și mai ales în cea juridică, prin interpretarea unei sintagme intens folosite de opoziție: „procesul comunismului". Termenul *proces* pare să fi fost considerat de multă lume o amenințare, justiția fiind văzută, în continuarea unei experiențe de patru decenii de regim comunist, ca o amenințare cu violența de stat. „Procesul Ceaușescu" n-a făcut decât să întărească această percepție, și să stabilizeze legătura metonimică între *proces* și *asasinat politic*. Interpretarea metaforică pe care au dat-o intelectualii din opoziție ideii de *proces al comunismului* („proces moral", „restituire a istoriei") a concurat fără succes interpretarea metonimică populară -- *proces al comuniștilor;* ceea ce nu și-a putut face loc a fost o interpretare concret juridică a termenului-cheie.

b) *Violența fizică.* Reprezentarea opusă, care continuă discursul disident și al memoriei personale, folosește ca principal argument al continuității cu regimul comunist agresarea fizică: brutalitatea, forța – instrumente ale autorității statale:

> Se comportă asemenea fasciștilor și comuniștilor. Bat și schingiuiesc, devastează, distrug, batjocoresc ființa omenească.

O identificare de același tip se face prin acuzația de minciună.

În esență, foștii activiști comuniști folosesc retoric modelul instaurării comunismului, iar opoziția anticomunistă – modelul comunismului de stat, din faza sa perfect consolidată; primii operează metaforic (suprapunând două momente istorice), ceilalți – metonimic (stabilind continuitatea de persoane și metode).

2.5.8. *„Bârlogul lupilor": Imaginea „opoziției violente" în presa guvernamentală.* Trăsăturile prototipice ale *contestației violente* în percepția și în discursul presei pro-guvernamentale sunt foarte evidente în textele din 1990; textul pe care l-am ales a apărut într-un moment foarte tensionat, după primele alegeri din România postcomunistă (mai 1990) și după momentul confruntărilor violente din 13–15 iunie 1990. Se intitulează *Din bârlogul lupilor. G.D.S. un grup de acțiune socială* și a apărut în cotidianul de partid *Azi*, nr. 64, din 28.06.1990. Articolul relatează, din perspectiva unui martor „strecurat" ilicit în sală, o întâlnire a unor grupuri de opoziție din sfera culturală afectate de ceea ce s-a numit „mineriada" din iunie.

Imaginea contestației ca agresiune este susținută în text prin acumulare – enumerarea detaliată a participanților, reproducerea fragmentelor din intervenții – și prin focalizarea asupra trăsăturilor *intenționale* („țel precis"), *conspirative* („din umbră") – și, mai ales, de *organizare* – „organizație (de tip legiune? de tip lojă masonică? de tip mafiot?) bine structurată", „viclenia și precizia organizatorilor", „forțe bine strunite", „atentă pregătire" etc. Evident, mitul „dușmanului care conspiră" recurge în mod clasic și

universal la proiecția unei superiorități amenințătoare prin competența în organizare. Soluția e cea mai probabilă în cazul grupurilor minoritare (aici, opoziția), care nu pot fi demonizate credibil prin număr și forță intrinsecă. E tipic ca acuzația de organizare să fie adusă exact de instanțele care dispun de fapt de organizarea mai bună, în structuri statale. În situația descrisă aici, confuzia este amplificată: nu numai că sunt hipertrofiate elementele de organizare incipientă a adversarului, omițându-se orice referire la propria organizare („martorul" vorbește din perspectiva unei mulțimi anonime constituite *natural, spontan*); organizarea e suplimentar negativizată prin aluzii de limbaj la modelul organizării comuniste: „sală de ședințe", „prezidiu", „plan de măsuri", „s-a trasat sarcină", „propaganda... întărită în rândurile muncitorilor, prin muncă de la om la om" etc. Anul 1990 a fost de altfel o perioadă în care continuități inevitabile de limbaj au fost folosite pentru discreditarea acțiunii politice („partid" – ca amintind de „partidul comunist", „activist", „propagandă" etc. – tratate ca evocând aceeași sferă devalorizată).

Opoziția în curs de organizare e totuși prezentată ca un pericol și prin *număr* (numărul participanților la întâlnire devenind în plan strict simbolic o amenințare – „public numeros", „aer irespirabil") și prin plasarea în postură *agentivă:* „grup de acțiune"; textul e susținut subteran de o opoziție *masculin/feminin* – care a fost de altfel și explicit politizată în perioada electorală imediat anterioară. Textul e semnat de o femeie care își asumă trăsăturile prototipice de afectivitate, slăbiciune, pasivitate, dar și retractilitate, nevoie de ocrotire:

> Am părăsit acel adevărat bârlog de lupi înfiorată de teamă: teamă pentru democrația noastră fragilă, teamă pentru viața celui pe care poporul l-a ales să-i fie conducător, teamă pentru liniștea noastră cea de toate zilele.

Feminizarea politică presupune identificarea gramaticală cu „democrația noastră fragilă". Persoanele din opoziție menționate în articol sunt în schimb bărbați (15 apar chiar identificați prin nume), cu o singură excepție – nesemnificativă, întrucât i se atribuie, ironic, doar rolul de însoțitor („Mihai Șora, secondat de grațioasa doamnă Ana Șincai").

Potențialului pericol reprezentat de grupul descris i se precizează, în fraza despre teamă pe care am citat-o mai sus, potențialele victime. Acestea sunt, în ordine, „democrația fragilă" (valoare consensuală), „viața celui pe care poporul l-a ales" (valoare invocată doar de una din tabere, absentă din discursul celeilalte, cel puțin din manifestările sale oficiale – și „liniștea" (marcat obiect de controverse politice, cu interpretări contradictorii în cele două partide).

3. Forme ale discursului violent

3.1. Scurtă istorie: recesiunea insultei politice

În primii ani de după Al Doilea Război Mondial, limbajul noii puteri politice – „limba de lemn", în faza sa incipientă – utilizează intens agresivitatea. Registrul injuriilor cuprinde un inventar de termeni destul de restrâns, organizat în serii paradigmatice. În *Scânteia* din ianuarie 1945, numele indică pur și simplu o atitudine ostilă față de „dușmanul poporului", desemnat ca agresiv – în registru uman – *criminal,*

ucigaş, călău – sau animal: *fiară, hienă, hidră, rechin;* unele denumiri evocă puterea – *zbir, satrap* –, altele furtul – *bandit, tâlhar* –, anormalitatea – *monstru*; devalorizarea – *măscărici* – sau asociații morbide sugerând mai ales apartenența la un trecut sortit dispariției: *cioclu, strigoi.* Uneori, injuria cuprinde o informație mai precisă asupra motivului de acuzare: victima e clasată în câteva categorii fundamentale: *sabotor, duşman, slugă* (sau *lacheu, servitor* – evident, *al imperialismului*). Deoarece oponentul nu e în genere tratat ca individualitate, ci ca element al unui grup, al unei categorii, câmpul negativității se foloseşte frecvent de colective: *bandă* şi (termen specific epocii) *clică;* în registru metaforic injurios – *putregai, infecție, otravă, venin.* Agresivitatea e amplificată prin acumulare, prin combinarea numelor cu adjective din aceleaşi serii: *bestial, criminal, periculos, terorist, tâlhăresc, banditesc, nelegiuit; veninos, calomnios, putred, decăzut, bătrân, murdar, hidos, cretin; neomenesc, sinistru, diabolic.* Adjectivele au uneori mai multă relevanță politică: *reacționar, fascist, legionar, şovin, imperialist* etc. Asociațiile libere au caracterul artificial şi emfatic pe care Thom (1987: 76) îl atestă şi în formule similare din rusă: „sinistra figură reacționară", „sinistrul cioclu", „canalia bătrână", „măscăriciul bestial", „bătrânul şi hidosul călău" etc. Violența injuriei se aliază, de altfel, în majoritatea cazurilor, cu o violență extralingvistică ale cărei efecte acționează în planul real: formulele citate mai sus funcționează deja ca mijloc de a anunța condamnări. Textele care le folosesc realizează acte de vorbire tipice şi uniforme: *delațiunea* şi *demascarea*; formulele lor finale – de exemplu „Poporul român nu mai poate tolera această batjocură şi cere imediata arestare a lui..." – nu sunt simple atacuri retorice; informațiile ulterioare le confirmă efectul perlocuționar.

În anii următori, violența pare să scadă în paginile *Scânteii*; de fapt, limbajul agresiv se retrage din primele pagini – din ce în ce mai aseptizate – către ultimele. Un sondaj sumar, repetat pentru numerele din ianuarie 1955, oferă rezultate interesante. Inamicii desemnați acum ca „gangsteri fascişti", „mercenari", „provocatori", „nemernici lipsiți de scrupule", „trădători de țară", „trădători de profesie", „trădători şi mercenari odioşi", „huligani", „elemente fascisto-legionare", „haite de criminali", „slugoi imperialişti" etc. nu mai apar decât din pagina a doua – şi sunt în exclusivitate românii refugiați în străinătate. Pe ultima pagină – singura consacrată informațiilor externe – occidentalii înşişi sunt desemnați, potrivit grilei interpretative a războiului rece, ca „maniacii atomişti", „bezmeticii adepți ai distrugerii" etc. Zece ani mai târziu, în ianuarie 1965, paginile aceluiaşi cotidian păreau deja lipsite de orice element negativ. Violența era totuşi prezentă, disimulată în structurile semiotice profunde ale discursului jurnalistic – de exemplu, în selecția tematică a informațiilor externe – cu precădere catastrofice (războaie, şomaj, falimente, incendii etc.). Modelul care avea să dureze, cu minime variații, încă 25 de ani, era deja prezent: violența de limbaj dispăruse din discursul oficial – care putea admite cel mult un limbaj pentru a reprezenta, pentru a descrie violența. Calea pe care violența s-a retras din discursul public nu e însă lipsită de urmări: ea a dispărut către exterior (reactualizările târzii din revistele culturale se legau tot de polemicile cu diaspora românească) – astfel încât renunțarea bruscă la izolaționism, în decembrie 1989, găsea în mentalitatea publică o aşteptare inconştientă – ca violența să apară, fatalmente, ca o invazie din afară.

3.2. Violenţa prin transfer de autoritate

3.2.1. *Transfer de la discursul literar: „blestemul oficial".* Un document interesant pentru stilul omagial, pentru potenţialul agresiv al „limbii de lemn" şi în genere pentru tabloul cultural al ultimilor ani ai totalitarismului comunist românesc a fost, în 1989, „Mesajul tovarăşului Nicolae Ceauşescu (...) cu prilejul Simpozionului omagial «Mihai Eminescu»"[11]. Textul pare astăzi în primul rând o colecţie dezordonată de clişee – didactice („marele poet", „poetul naţional", „genialele versuri") şi politice („trepte tot mai înalte de civilizaţie şi progres", „forţa şi superioritatea orânduirii socialiste", „să facem totul pentru a asigura înfăptuirea neabătută a programului partidului" etc.). Interesul său discursiv e însă mai profund: observăm că textul încearcă, în primul rând, o anexare mitică: modelul „poetului naţional" convine prin unicitate, stabilizând modelul liderului unic; în plus, formula mesajului omagial creează imaginea unui dialog între cele două unicităţi admise. Liderul se identifică sau cel puţin comunică cu mitul literar oficial. Se caută, în al doilea rând, o anexare ideologică: prin simpla aderare la o judecată de valoare asupra căreia exista consens – şi, desigur, prin tradiţionale interpretări sociologizante. Cea mai surprinzătoare pare însă tentativa de anexare discursivă: discursul conducătorului adoptă formula impersonală şi omagială obişnuită „mesajelor" care îi erau adresate lui cu cele mai diverse ocazii: „aducem un fierbinte omagiu...". Mai mult: discursul liderului se vădeşte a fi aluziv – aşa cum trebuiau să fie, sub ameninţarea cenzurii, celelalte discursuri ale vremii – şi chiar transgresiv; citând din *Doina*, el încălca accidental interdicţii pe care, în fond, le gira.

Pe un fundal euforic, de acumulare a mărcilor pozitive („opera luminoasă", „izvorul veşnic viu", „paginile cele mai glorioase"), apar în text două semnale ale agresivităţii; unul e mai banal: o referire la dogma „luptei de clasă", prin citarea unui fragment ultracunoscut şi mult folosit în perioada proletcultistă – „Zdrobiţi orânduiala cea crudă şi nedreaptă..." (M. Eminescu, *Împărat şi proletar*) – confruntat cu „transpunerea sa în viaţă": „poporul, – zdrobind orânduirea cea crudă şi nedreaptă, lichidând pentru totdeauna exploatarea şi asuprirea – îşi făureşte, în strânsă unitate, sub conducerea partidului nostru, propriul său viitor, socialist şi comunist". Al doilea, subordonat ideologiei naţionaliste, oferea surpriza unui citat dintr-o poezie a lui Eminescu interzisă în epocă[12]:

> Neîndurătoare, dar profund îndreptăţite, izvorâte din cel mai curat patriotism, răsună versurile sale din „Doina": „Cine-a îndrăgit străinii / Mânca-i-ar inima câinii / Mânca-i-ar casa pustia / Şi neamul nemernicia!

Între cele două ipostaze ale agresivităţii există câteva deosebiri semnificative: enunţurile actualizate prin citare sunt acte de limbaj diferite: un îndemn – violent prin consecinţe, şi un blestem – intrinsec violent, dacă nu prin magie, măcar prin afectivitate.

---

[11] Textul este comentat şi în Slama Cazacu (2000: 101–112).

[12] Poezia *Doina* era omisă din ediţiile de poezii ale lui Eminescu publicate în timpul regimului comunist; motivul principal era prezentarea Rusiei în ipostaza de ocupant („Din Hotin şi pân' la Mare / Vin Muscalii de-a călare"), în genere atitudinea xenofobă, deci textul era perceput ca un simbol al cenzurii *impuse din exterior*.

Obiectul îndemnului e o abstracțiune („orânduiala"), cel al blestemului e personalizat. În fine, doar îndemnul capătă un epilog, o rezolvare, o închidere – blestemul fiind evident *reactualizat*. Tratarea celor două teme codifica, de fapt, un mesaj caracteristic momentului: episodul luptei de clasă invoca o demonstrație de forță („zdrobind..., lichidând pentru totdeauna") – argument aluziv în polemica implicită cu reformele gorbacioviste; episodul naționalist cuprindea o violență în act. Cu încărcătura sa popular-primitivă destul de șocantă pe fundalul limbajului birocratic, citatul literar actualizat încălca regulile limbii de lemn din faza ei „perfectă" – și transgresa chiar coduri de politețe și diplomatice: blestemul care invoca străinii era cuprins într-un mesaj adresat unui simpozion cu participare internațională.

Momentul era unul de regresie către forme primitive – și ne poate apărea, azi, ca un semn al sfârșitului care se apropia. Oricum, el oferă și un exemplu de manipulare a mitului literar – a cărui instituționalizare părea să permită orice.

3.2.2. *Transfer de la discursul religios: instituția citatului.* Fostul organ al partidului comunist din România, *Scânteia*, devenit din 22 decembrie 1989, pentru câteva zile, *Scânteia poporului*, apoi *Adevărul*, a apărut în 1990 cu o casetă, în colțul din dreapta sus al primei pagini, în care era inserat zilnic, cu câteva întreruperi, câte un citat biblic. Funcționând la un prim nivel de lectură ca o emblemă a rupturii discursive (domeniul religios fusese tabu în existența anterioară a gazetei), citatul în cauză ilustrează de fapt un interesant amestec de continuitate și noutate prin implicarea unei autorități în disputele prezentului. Politizate prin selecție și context, citatele biblice ale *Adevărului* cuprindeau cuvinte-cheie evocând temele predilecte ale ziarului și ale grupării (conservatoare, pro-guvernamentale) pe care o reprezenta acesta. Continuitatea cu discursul anterior (cu jurnalismul oficial al puterii totalitare) se manifesta chiar în folosirea autorității citatului: citatul din „clasicii marxism-leninismului" la început, citatul exclusiv din N. Ceaușescu în ultimele decenii, era un punct obligatoriu al plasării ziarelor, cărților, articolelor în spațiul oficial, un gest de ceremonie și de validare. Citatele funcționau prin actualizarea unui sens contextual dintr-o judecată generală. Nu altceva se întâmplă cu noile citate biblice, selectate aproape exclusiv printr-o grilă a polarizării: buni/răi, drepți/nelegiuiți, delimitând valorile propuse de cele respinse; categoria din urmă – a negativității, a avertismentelor, mustrărilor – e de departe cea mai numeroasă. Noutatea adusă e nu numai de domeniu, ci și de limbaj: stilul arhaic religios permite incriminări altfel sancționabile de idealul măsurii: „vrăjmașul" e „nelegiuit" și „nebun". Duritatea desemnării e legitimată de obicei printr-o tradiție: literară în unele cazuri, religioasă în cel de față.

Citatele disociative pot fi traduse în limbajul politic-jurnalistic al editorialelor din vecinătate: „Prin binecuvântarea oamenilor drepți cetatea merge înainte, iar prin gura celor nelegiuiți ajunge ruină (Pilde 11, 11)" (*Adevărul*, 6.05.1990) – corespunde opoziției curente în discursul momentului – între „oameni de bine" și „destabilizatori"; în plus, acțiunea negativă e atribuită, în mod caracteristic, manifestărilor de limbaj („prin gura..."). Tema vorbirii distrugătoare e dintre cele mai prezente, ea legându-se de acuzațiile de violență verbală pe care gruparea politică pe care ziarul o susține le aduce în mod curent:

> Este câte unul care tace şi se află înţelept, şi este câte unul care se face urât pentru vorba cea multă" (*Înţelepciunea lui Isus Sirah*, 20, 4; în *Adevărul*, 14.03.1990)
> Până când, Dumnezeule, Te va ocărî vrăjmaşul, până când va huli potrivnicul numele tău, până în sfârşit? (*Psalmi*, 73, 11; în *Adevărul*, 23.03.1990)

Se mai pot recunoaşte aluzii la alte teme curente: intelectualul îndepărtat de mase şi amestecat în politică:

> Au rătăcit în cugetele lor şi s-a întunecat inima lor cea neînţelegătoare şi spunând că sunt înţelepţi au ajuns nebuni (*Romani 1*, 21–22; în *Adevărul*, 27.08.1990);

imaginea României în lume:

> Purtaţi-vă cu cinste între neamuri, ca în ceea ce ei acum vă bârfesc ca pe nişte făcători de rele, privind ei mai de aproape faptele voastre cele bune, să preamărească pe Dumnezeu... (*I Petru* 2, 12; în *Adevărul*, 26.07.1990);

lipsa consensului naţional („neînţelegerile dintre voi", *Adevărul*, 8.04.1990), cererile de a se iniţia un „proces al comunismului" („deci să nu ne mai judecăm unii pe alţii", *Adevărul*, 13.03.1990), ura („pe fratele său îl urăşte", *Adevărul*, 25.02.1990) etc. Contraponderea pozitivă a negativităţilor enumerate corespunde perfect valorilor utilizate ca sloganuri electorale: *linişte, muncă, dragoste* (ultima, ca replică la *ura* reproşată adversarilor):

> Şi să râvniţi ca să trăiţi în linişte, să faceţi fiecare cele ale sale şi să lucraţi cu mâinile voastre precum v-am dat poruncă (*I Tesaloniceni* 4, 11; în *Adevărul*, 29.03.1990).
> (...) Dacă cineva nu vrea să lucreze, acela nici să nu mănânce. Pentru că auzim că unii de la voi umblă fără rânduială, nelucrând nimic, ci iscodind (*II Tesaloniceni*, 10–11; în *Adevărul*, 3.04.1990).
> (...) Iar mai mare dintre acestea este dragostea (*I, Corinteni*, 13; în *Adevărul*, 4.04.1990).

În fine, programul acestui serial polemic mascat e schiţat de un citat repetat de mai multe ori (de exemplu, chiar în 1991):

> Nu răspunde nebunului după nebunia lui, ca să nu te asameni şi tu cu el (Pilde 26, 4; în *Adevărul*, 5.04.1990).

Citatul ilustrează perfect programul de moderaţie care a captat mare parte din public: afirmând rezerva, excluzând violenţa, dar de fapt bazându-se pe completa alungare a celuilalt în anormalitate: tratament aplicat grupurilor minoritare de către o majoritate stabilă.

3.3. Manipularea insultei populare

3.3.1. *Discursul injurios despre femei.* Violenţa şi vulgaritatea practicate de publicaţii de tipul „România Mare" (cf. Cesereanu 2003: 104–118) sunt mai şocante în injuriile adresate femeilor (sub semnături sau pseudonime masculine): prin încălcarea

unor convenţii sociale şi a unor norme morale – într-o măsură neobişnuită chiar în tradiţia pamfletului autohton – şi prin frecvenţă. E vizibilă o selecţie şi o orientare particulară a insultei: preferinţa pentru a răni anumite sensibilităţi e dovedită de recurenţa unor teme şi a unor cuvinte-cheie în prezentarea femeilor.

În exemplele de mai jos (din anii 1990–1994), am abreviat sau am înlocuit numele – pe care articolele în cauză nu le omit niciodată, identificând cât se poate de clar persoanele la care se referă.

Discursul violent recurge sistematic la degradarea atributelor fizice; atacă adversarul în corporalitatea sa. În prezentarea femeilor, prima trăsătură invocată, sistematic, e *urâţenia*: cuvântul-cheie, introdus cu brutalitate, se asociază numelui, sugerând o desemnare perifrastică stabilă: X, „fiinţa de o urâţenie ovină", Y – „blondă şi urâtă ca un portar de hochey care a luat un puc drept în faţă", „răţuşca cea urâtă", Z; „D. cea urâtă"; exprimarea prin litotă e o excepţie, un accident: A – „nu frumoasă de felul ei". Se poate observa chiar din exemplele de mai sus modul în care deprecierea fizică se asociază sugestiei animaliere: formă elementară şi generală a injuriei directe. O rapidă investigaţie statistică furnizează câteva nume de animale invocate suplimentar în descrierea femeilor: *mârţoagă* („iată ce-a nechezat mârţoaga"), *fox-sârmos, măgăriţă, pupăză* („două pupeze de la ziarul..."); în plus, ca termeni de comparaţie, „buldog", „puicuţă jumulită", „raţă leşească", „oaia Sisilica". În fond, toate elementele listei sunt banale – injurii curente, lexicalizate, cu mici variaţii –, singurul fapt neobişnuit fiind includerea lor repetată în structura sintactică a frazei scrise.

Tema urâţeniei se particularizează în detaliul corporal: „capul tău smochinit", „tărtăcuţa aia tunsă", „urechile alea de paraşută", „fălcile ei putrede şi căzute", „ochii ăia mititei şi apropiaţi" etc. Violenţa discursului se concentrează asupra feţei, a expresiei, dar mai ales a vocii: reamintind că personajele feminine sunt percepute în primul rând ca purtătoare ale unui discurs opozant: „vocea aia de oală cu fluierici", „gura aia tabagică", „gura ei de pitigaie", „cele mai agresive guri", „cu graseiajul ei de om complexat". Obsesia principală rămâne cea a vorbirii, faţă de care descrierea feţei şi eticheta urâţeniei sunt simple glisări. Modelul reductiv substituie receptarea discursului advers prin formele exterioare, fiziologice ale vorbirii; batjocura asupra gurii şi a vocii dispensează de la a se confrunta cu ideile celuilalt.

Insulta nu este, evident, un simplu fapt lexical: discursul injurios se realizează prin acte de limbaj agresive, suprimă distanţele prin adresare directă sau prin obiectualizarea persoanei atacate. Registrul vulgar modifică numele proprii (v. *infra*), prin intermediul unor sufixe cu valoare peiorativă (*-oaică*) şi prin desinenţa de vocativ: *Georgeasco, Mungioaico*; în adresare se recurge adesea la prenume, chiar diminutivat – sau pur şi simplu la termenul-insultă: „Ce vorbeşti, matracuco?". Termenii generici sunt fie marcaţi de o conotaţie peiorativă stabilă, fie „peiorativizaţi" prin utilizare, prin irelevanţa în context: *muiere, femeiuşcă, fătucă, femeie* („ce-ai, femeie, cu noi?"), *făptură, fiinţă*. Cuvintele injurioase folosite la plural vizează un efect suplimentar de devalorizare prin sugestia mulţimii şi a nediferenţierii: „caţaveici", „putorişti", „nespălate", „şleahta de golănci" etc.

Referirea la o persoană sau la trăsăturile ei se face adesea prin intermediul unui demonstrativ (adjectiv sau pronume): *această, asta, aia*; procedeul, curent în vorbire,

„obiectualizează" persoana, o pune la dispoziția discursului într-un mod în general asociat cu disprețul: „această scrântită", „năroada asta", „făptura asta", „zăpăcita aia de...".

Alături de urâțenie, bătrânețea e trăsătura invocată cel mai des pentru a lovi, a ofensa; de obicei – asociată unor sugestii erotice grotești: „o mare și bătrână speranță", „fata asta bătrână, cu fălcile ei putrede și căzute", „nu mai e domnișoară de 74 de ani", „nurii cam scofâlciți", „o găleată de hormoni pe două picioare" etc. De altfel, tema erotică se dezvoltă invariabil în scenarii sordide, de nereprodus. Vulgaritatea injuriei curente se regăsește și în masculinizarea explicită a portretelor: „muiere la andropauză", „câte o mustăcioară șic, à la Clark Gable, aparținând tovarășelor..." etc. Modelul tradițional prin care textul caută să acționeze asupra cititorilor săi este evident bazat pe fiziologie. Referirile la capacitățile intelectuale ale persoanelor în cauză sunt surprinzător de firave – puține și oarecum ironic-îngăduitoare: „aceleași tâmpenii ale ei", „e săracă rău cu duhul", „prostuță ca o șindrilă", „destul de lipsită de inteligență". Nu e însă vorba, neapărat, de o „prejudecată discriminatorie", conform căreia inteligența nici nu ar fi de așteptat la femei, ci mai curând de trivialitatea unei perspective mai generale, de o retorică a instinctelor și a afectivității, în care problema inteligenței nu prea se pune.

Impactul agresiv al textelor din care am citat e atenuat prin descompunere și comentare; de fapt, acumularea e procedeul lor fundamental. Ceea ce se observă chiar în planul limbajului (pentru că tot restul e psihologie și sociologie) nu poate avea ca justificare și scuză estetica pamfletului: procedeele acestor texte se bazează pe minima rezistență a cititorului, pe locul comun și pe repertoriul curent al oralității vulgare.

3.3.2. *Un hibrid: amenințarea.* Actul de amenințare e varianta negată, cu condiții inversate, a promisiunii: promisiune a unei acțiuni pe care destinatarul nu o dorește, sfat sau avertizare care nu urmăresc interesul acestuia[13]. Reductibilă la actele descrise, amenințarea are totuși condiții locutive și efecte proprii, care ar trebui să-i impună prezentarea separată. Trebuie făcută, oricum, o minimă disociere, diferențiind amenințarea categorică (de tipul „O s-o pățești") – rară în viața socială normală – de cea condiționată (având forma *„dacă..., atunci* o s-o pățești"). Ultima poate avea un efect perlocuționar real, reușind să-l influențeze pe ascultător în orientarea acțiunii sale viitoare; cea dintâi se rezumă la un efect psihologic (vizând, poate, și unul magic); paradoxal, deși îndreptată către Celălalt, amenințarea îl implică mai mult pe locutor, singurul care acționează și anunță acțiunea; interlocutorului său, fixat în postura de victimă, nu i se mai cere să facă nimic (sau i se cere doar să se abțină de la acțiune).

În 1990, scrisorile anonime de amenințare – adresate mai ales ziariștilor independenți, personalităților din opoziția politică – erau foarte frecvente (v. Mungiu 1995). Un eșantion de asemenea texte a fost publicat în 1991 de săptămânalul *Acum;* le-am folosit pe acestea (din nr. 14 și 16 1991, pp. 4-5, respectiv p. 7) ca material documentar pentru câteva observații – fără a ține cont de interpretările divergente asupra fenomenului: s-a sugerat uneori că nu toate erau autentice, expresie spontană a unei necesități de comunicare agresivă, ci că ar fi fost dirijate sau chiar emise de

[13] Pentru o descriere mai amănunțită a amenințării ca act de limbaj conflictual, vezi Zafiu 2006. O detaliată analiză tematică și stilistică a scrisorilor de amenințare se găsește în Cesereanu 2003.

servicii ale poliției secrete. Ipoteza, destul de marcată de psihoza foarte răspândită a conspirației și a controlului perfect, se baza pe asemănarea de ton și stil între diversele texte. Asemănarea e însă explicabilă nu doar psihologic și sociologic (autorii scrisorilor de amenințare anonime aparținând cu mare probabilitate aceloraşi tipuri de indivizi frustrați), ci și prin preluarea clișeelor publicistice de propagandă din aceleași surse deloc oculte: presa extremistă.

O primă condiție obligatorie a acestor texte pare a fi agramatismul, dus cu mult dincolo de limitele greșelilor pe care le inventariază articolele de cultivare a limbii: cel mai mult șochează caracterul aleatoriu și chiar absența punctuației, abandonate probabil în urma neputinței de a transcrie o oralitate dominată de exclamații, interogații, vocative, imperative, cu un contur intonațional pronunțat și schimbător. Agresivitatea pare indisociabilă de incoerență, rezultatul fiind un text care își neagă la toate nivelurile funcția de comunicare. E, oricum, o anti-scrisoare, pentru că minimul protocol al acestui gen e redus la o inițială formulă de adresare (uneori chiar aceasta lipsește) și la „semnătura" colectivă, generică sau indescifrabilă. În rest, totul rămâne neierarhizat: un fragment de discurs oral isterizat care poate începe și sfârși oriunde. Opoziția *noi/voi*, includerea autorului într-un confortabil plural – nedefinit dar hiperbolizat –, alternanța necontrolată a formelor de adresare (*tu, dumneata* și persoana a II-a plural a verbului apar uneori în aceeași frază) țin de suprapunerea unor modele retorice, dar și de lipsa de control asupra propriului discurs.

De fapt, toate aceste texte se află în dublul regim al *amenințării* și al *injuriei* și raportul dintre cele două tendințe e ușor de urmărit; domină clar cea de-a doua: aproape fiecare enunț la persoana a II-a începe sau sfârșește cu un vocativ din care se dezvoltă formula injurioasă:

> Nu-ți este rușine *mă banditule* (...) Nu te trezești *mă scrumbie afumată* la adevăr... (nr. 14, 5). Fără politică nu puteți nici de înviere, *fiare turbate!* (nr. 16, 7) etc.

Chiar caracterul neverosimil – vag sau hiperbolic – al amenințărilor propriu-zise (ca și faptul extratextual că au rămas în genere fără urmări) dovedește că în scrisorile în cauză esențială e violența injuriei:

> o să dați voi socoteală (...); va fi rău de voi; Cât despre rege... îi arătăm noi... eu! personal î-l voi ucide! voi veni în capitală, „înarmat", și-i voi trage un glonte exact în „cap"; Poporul vă va înjunghiea și vă va strivi ca pe niște muște; veți fi arși pe rug.

Fiecare apariție a unui nume de oponent e prilej de paranteză, de alipire a epitetelor obligatorii. Atitudinea mentală pe care o reflectă enunțurile – de obicei nemodalizate, frecvent formulate ca interogații retorice – e aceea de certitudine absolută.

Adversarul este redus la fiziologic prin tiparele clasice ale injuriei: ca și în presa extremistă cu care se află în consonanță, autorii invocă registrul animalier (*porci, câini, cățea, măgari, fiare turbate, gorilă, șoarec, scrumbie afumată, vită încălțată*), slăbiciunile fizice, mai ales bătrânețea (*cadavru ambulant, sclerozați, fosilă, mult nu aveți de trăit)*, nebunia (*descentrată mintal)*, sexualitatea *(hermafroditâ*), lipsa purității etnice (*căzătură străină*). Registrul tradițional se combină cu câteva insulte politice (*legionari,*

dictator, terorist). Şi absenţele sunt semnificative: intelectul nu formează ţinta atacurilor injurioase, iar singura morală invocată – foarte des, de altfel – este cea „a muncii" (*paraziţi, puturoşi*). Poziţia socială atribuită adversarilor e de marginali (*gunoaie sociale, golani, puşcăriaşi*): insulta egalizează prin corporalitate.

Scrisorile de ameninţare reflectă, într-o formă simplificată, identificarea discursului cu puterea ocultă: ca şi în presa extremistă, adversarului i se impută exclusiv faptul de a vorbi şi i se cere tăcerea; agresiunile promise vizează în primul rând *gura*. Paradoxala identificare a opozanţilor noului regim (în fond, disidenţii celui anterior) cu Ceauşescu se face prin intermediul unui limbaj perceput ca agresiv: pentru că e *în numele poporului* (reproş pe care l-am întâlnit şi în desfăşurarea procesului Ceauşescu, şi care revine obsesiv în scrisori) – adică, probabil (lucrul rămâne neexplicitat), pentru că acaparează spaţiul public:

> Taci putoare blestemată şi nu mai lătra ca grivei la lună, în numele poporului Român, bestie, taci (...) Tea autorizat poporul să vorbeşti în numele nostru? (...). Vezi să nu ajungi pe urmele lui pingelică ceauşescu, că tot aşa a lătrat şi el ca tine. Vorbeşti în numele tău pentru că tu eşti nimeni nu vorbi în numele nostru. (...) (26.12.1990; în *Acum* 1991, 7). C.... în gura voastră şi a bozgorilor împuţiţi şi nenorociţi (scrisoare nedatată, *ibid.*). Strigai ca o isterică (*ibid.*); ...au zberat ca măgarii; ...aţi urlat în piaţă...; pângăreşti cu vorbele tale spurcate, tot ce a realizat românul în ţara asta.

Lexicul, rudimentar, asociază strident clişee de natură diferită: injuria trivială, singura în care se recunoaşte o relativă varietate (nu şi inventivitate: repertoriul comun e în acest domeniu foarte bogat) alternează cu cuvintele-emblemă învăţate ca atare şi folosite ca argumente neanalizabile ale reacţiilor afective: *destabilizare, referendum, lovitură de stat* etc.

Discursul injurios al scrisorilor adoptă o formulă hibridă, combinând fragmente de discurs politic oficial – comunist şi post-comunist – cu limbajul subteran al insultei şi al imprecaţiei ultra-vulgare. Autorii par să profite simultan de un discurs oficial care îi contaminează cu autoritate – şi de unul propriu, comunitar, care le conferă puterea tradiţională a înjurăturii asupra celuilalt: două surse de violenţă simbolică sunt asociate pentru maximum de efect:

> Noi întreg efectivul de oameni ai muncii de peste tot din fabrici şi ogoare vă atragem atenţia în mod deosebit.
> Noi am ales cei aproximativ 12–14 milioane de oameni la 20 mai sistemul şi guvernul.
> Fivar mama voastră a dracului.
> Să vă ardă focul şi să aveţi parte numai de blesteme...

Înjurătura şi blestemul fac de altfel parte dintr-un discurs adesea incredibil de instabil, cu salturi tematice, de umoare şi de limbaj. O scrisoare adresată televiziunii începe apocaliptic:

> Vă scoatem noi monarhia din cap. Anul acesta, vor pluti cadavrele în Bucureşti, în sînge! Până la cer va fi sângele. Femeilor legionare le vor fi scoase ovarele pe viu!

pentru a trece, spre sfârşit, la observaţii asupra programului:

> Drăguță perechea aia ce a prezentat emis. Tinerețe din 3 martie, înaintea meciului de fotbal elveția – ROMÂNIA 2–1.

Intoleranța e aliată cu inconsecvența; lipsa de criterii, de norme e vizibilă nu doar în plan moral, dar și în cel discursiv: în folosirea limbajului și în destructurarea textului.

Până la urmă, actul de amenințare categorică se dovedește a fi bazat pe o serie de falsuri: el presupune o poziție de forță a emițătorului față de destinatar (relație inexistentă în fapt); apoi, are forma unui enunț asertiv cu verbul la viitor, implicând deci situația nereală de certitudine asupra desfășurării ulterioare a faptelor; o condiție prealabilă nesatisfăcută (care îl deosebește de ordin, în ciuda faptului că ambele presupun plasarea pe poziții de autoritate) este ca vorbitorul să știe că lucrurile se vor întâmpla exact așa cum anunță el (în tipul de amenințare comparabil cu avertizarea – „o să mori") – sau că este capabil să le îndeplinească (în tipul comparabil cu promisiunea – „o să te omorâm"). Așa numita regulă de sinceritate nu e nici ea respectată, sinceră fiind doar dorința, nu și afirmarea ca sigură a realizării concrete a amenințării. Actul de limbaj se dovedește, de la un capăt la altul, o impostură sau o deturnare a limbajului: pentru că *anunță un act fizic de agresiune, dar realizează în fapt agresiunea – psihologică – prin el însuși.* În acest sens, e un simplu pretext și o anexă a injuriei. Aceasta din urmă respectă toate condițiile unui act de limbaj direct, inclusiv pe cea de sinceritate, funcționând ca expresie a unei stări a locutorului față de destinatar. Amenințarea nu se lasă totuși redusă la injurie: ea poate obține un efect în cazul paralizării celuilalt prin frică; sugerează, precum ordinul, o poziție de superioritate; păstrează, ca și imprecația, ecouri magice. Scrisorile de amenințare din care am citat ilustrează și ruptura dintre o cultură a subtilităților literare și un fond al interjecțiilor – lipsit de educația practică a cuvântului public.

3.3.3. *Insulta moralizantă. În jurul „lichelei".* Un text rostit de filosoful Gabriel Liiceanu la televiziune, în 30 decembrie 1989, a devenit paradigmatic pentru ceea ce în discursurile adverse a fost identificat ca *violență a contestației.* Textul – intitulat *Apel către lichele* (Liiceanu 1992: 5–6) și apărut pe un fundal de apeluri și mesaje provocate de schimbarea de regim – era construit pe un paradox: desemnarea injurioasă se asocia cu invitația la un schimb verbal cooperant („apel"); termenul *lichea* aparținea astfel simultan injuriei (prin sens și uz curent) și desemnării (prin contextul de folosire). Termenul depreciativ era însă motivat prin acțiuni – lichele sunt cei care au făcut răul în totalitarism și se grăbesc acum să-l condamne, fără a da semne că își recunosc vinovăția – și anulat tot prin acțiuni:

> Iar dacă veți da curs acestei chemări, veți înceta să fiți lichele și veți primi recunoștința noastră.

Textul are câteva date care i-au permis interpretarea în termenii unui model al violenței: folosirea unui cuvânt injurios – actul de agresivitate de a da alt nume decât cel dorit de interlocutor și chiar cel de retragere a respectivului nume; disocierea pe care o presupune identificarea unei categorii de *lichele* – subliniată de o discuție asupra cantității:

> Sunteți puțini în mijlocul acestui popor, de vreme ce el s-a putut regăsi peste noapte cu o asemenea forță și grație; și totuși mulți, dacă ați putut face cu putință, hrăni și cauționa oroarea vreme de 40 de ani.

Identificați prin numele-insultă, incluși într-o categorie și apreciați numeric în raport cu restul populației – cei vizați aveau de ce să se simtă agresați. Cu atât mai mult cu cât textul e construit pe o opoziție noi/voi și întrebuințează modul direct, nonreverențios de adresare (româna dispune la persoana a II-a plural de distincția între *voi* și *dumneavoastră*, forme între care diferența e dată de nonreverență/reverență. Pe de altă parte, textul nu are o adresare definită, nu vizează persoane anume, ci stabilește o categorie morală; adresarea directă este o consecință retorică a non-personalizării. Mai mult, etichetarea nu reprezintă o sentință fără apel, remediul fiind văzut mai ales în interior: „Lăsați să se întrevadă o urmă de sfială în privirea voastră. Fiți o vreme stingheri".

Textul conține o capcană comunicativă, pentru că își construiește imaginea lichelei în același timp cu folosirea în adresare cu funcție de insultă a termenului: discursului nu i se poate răspunde decât prin identificare cu imaginea respectivă, ceea ce nu este de așteptat tocmai din partea lichelei, așa cum e ea descrisă în text.

Reacțiile la acest *Apel* au fost, ca urmare, indirecte; dar mult întinse în timp, ceea ce îi confirma importanța[14]. Un articol din 1993 – „Manipularea culpabilizării"[15] – oferă o detaliată mostră de receptare a *Apelului* din partea taberei vizate – și în același timp de constituire a imaginii proprii asupra violenței.

În categoria discursurilor evocate generalizator – dar trimițând prin câteva semnale mai ales la textul lui Liiceanu – e percepută ca agresiune mai ales asumarea autorității enunțiative:

> Au apărut în rol de persoane morale, cu dreptul de a rosti adevăruri și chiar judecăți asupra stărilor de lucruri

– dar și prin violența intrinsecă a „limbajului strident". Mai ales acest din urmă fapt stă la baza unei analogii între perioada de după decembrie 1989 și anii instaurării comunismului în România:

> Limbajul strident aducea aminte de cel al „Scânteii" din anii '50, unde se vorbea frecvent despre „clică" și „lichele", limbaj în care „purismul" etic comunist opera prin etichete biciuitoare.

Analogia percepută în limbaj (într-o manieră afectivă globală, nu exactă, pentru că termenii alăturați nu aparțin istoric ambelor discursuri: *clică* era într-adevăr tipic pentru anii '50, dar nu a fost reluat în anii '90; *lichea*, în schimb, nu făcea parte din inventarul depreciativelor din perioada comunistă) e dusă mai departe prin asimilarea actului de etichetare, a motivației lui etice, și chiar a contextului politic. Aici derapajul e evident:

---

[14] Chiar în 2007, într-un atac la adresa lui G. Liiceanu – I. Spânu, „Liicheanu", în *Ziua*, 27.02.2007 –, tema *Apelului* pare la fel de actuală ca în 1989: „Gabriel Liiceanu nu este nici pe departe asa de pur cum vrea să pară în repetatele sale Apeluri naționale"; „Ca filosof, cum se pretinde, Gabriel Liiceanu ar trebui să fugă ca dracul de tămâie de cuvantul *lichea*" etc.

[15] M. Ungheanu, „Manipularea culpabilizării", în *Vremea*, 12.1.1993, 1.

discursurile unei părți a intelectualilor români din momentul 1990, care puteau avea un rol doar în formarea opiniei, sunt puse pe același plan cu discursurile emise în anii '50 de același centru de putere care lua deciziile și organiza procesele:

> La fel de asemănătoare cu precedentele din epoca *Scânteii* erau și atitudinile inchizitoriale, posturile de acuzatori publici. Ele au avut un mare rol în decembrie și au avut și o prelungire imediată în acțiunile procuraturii care a declanșat o serie de procese „exemplare".

A lega cauzal texte de genul celui al lui Liiceanu, rezumat înainte, de „procesele exemplare" din decembrie 1989 (procesul Ceaușescu, procesul membrilor Comitetului politic executiv al partidului comunist, procesul unor șefi ai securității implicați în represiunile de la Timișoara) e o operație mai curând mitică decât argumentabilă politic și discursiv.

Textul atinge punctul sensibil al constituirii imaginii violenței în perioada de după 1989 prin apelul la unul din modelele culturale deja cunoscute: instaurarea comunismului. Analogia a operat foarte puternic în perioada postdecembristă – în varianta inversării de roluri: foștii comuniști riscă să pățească ceea ce comunismul însuși a produs adversarilor săi – persecuție, interdicție de manifestare, arestări, execuții. Cum regimul comunist din România a cunoscut însă mai multe faze – în primul rând pe cea prosovietică și pe cea naționalistă – analogia se complică, iar în articolul lui Ungheanu avem surpriza să întâlnim o variantă paradoxală – cu rolurile păstrate. Mai exact: teroarea ar urma să fie instaurată de aceleași grupuri de „dogmatici" pro-străini împotriva „patrioților". Ambivalența fundamentală a puterii politice din România lui Ceaușescu, descrisă excelent de Verdery 1994, continuă să se manifeste producând confuzii. Plecând de la presupunerea că adevăratele forțe în luptă nu au fost și nu sunt comunismul și anticomunismul, ci „apărarea valorilor naționale" și distrugerea lor (prosovietică sau prooccidentală), violența contestației din 1989 ar fi produsul unui scenariu („cu caracter premeditat"), în care „disidența română a avut rolul de a mima revoluția, de a-i crea climatul de idei și gesturi care să justifice tratamentele «revoluționare»". Scenariul ar fi vizat „culpabilizarea unui întreg popor" – în încercarea de a salva *vârfurile politice ale anilor '50"* (sublinierea autorului). Demonstrația e destul de greu de urmărit, dar punctul ei final e clar: cei care cer o judecată morală nu sunt numai asemănători staliniștilor ocupanți -- sunt, în fond, identici cu ei:

> [Poporul român] în anii '50 era acuzat ca popor antidemocratic, reacționar, din decembrie încoace ca popor ceaușist și antidemocratic! S-a schimbat doar un epitet.

Un articol mai vechi punea de altfel problema în termeni mai simpli: culpabilizarea națiunii nu face decât s-o pună în situație de inferioritate în fața pericolului maghiar.

Construcția modelului de violență și-a căpătat o parte din avantaje, așadar, din asocierea temei naționale: operația de disociere, de acuzare (a unor persoane sau a unor tendințe și mentalități) e percepută ca agresivă nu numai ca act în sine în raport cu victimele ei, ci ca un atac împotriva „ființei unice a Națiunii"; contestația e violentă pentru că încearcă să fragmenteze un monolitism care era de mult timp construit nu numai ca regim politic totalitar, ci – mai ales – ca unitate etnică.

3.4. Agresiunea simbolică: deformarea numelui

În discursul publicistic şi politic românesc, numele propriu e tratat cu destul de multă dezinvoltură. Integritatea numelui de persoană poate fi încălcată în mai multe feluri, cu intenţii şi efecte diferite; unele modificări – deformare grafică, fonetică ori morfologică – pot fi considerate forme de agresiune simbolică[16]. Actul cel mai vizibil de agresare simbolică a numelui a fost, în presa românească de imediat după 22 decembrie 1989, scrierea fără majusculă iniţială a numelui fostului conducător (Avram 1990). Grafia *ceauşescu* s-a răspândit rapid, cu unele fantezii suplimentare – de pildă *ceAuşescu*, în care plasarea aberantă a majusculei semnaliza caracterul intenţionat al deformării. Devierea grafică a apărut ca reacţie la fetişizarea numelui în perioada anterioară: cel puţin în ultimii ani, numele preşedintelui nu putea fi modificat nici măcar prin despărţirea în silabe sau conform uzanţelor de abreviere a prenumelui: „N. Ceauşescu" era o formă exclusă nu numai din orice act oficial, dar şi din orice text publicat. Numele singur – Ceauşescu – putea apărea doar în sloganuri, în poezia encomiastică, sau în sintagme care îi confirmau caracterul simbolic-generic, de tipul „Epoca Ceauşescu". Presa epocii multiplica tehnicile de reliefare: numele era scris integral cu majuscule, cu aldine, la fiecare apariţie în text. Faţă de acest tratament sacralizant şi ritualizat, deformarea ulterioară devine explicabilă; ea nu e însă mai puţin o reacţie în aceeaşi cheie, preferând analizei raţionale comportamentul simbolic.

Deformarea numelui a fost un procedeu practicat ulterior de câteva reviste extremiste, în special de *România Mare*[17]. Principalele modalităţi de acţiune asupra numelor adversarilor politici au constat în:

a) deformare de tip calambur. Transformarea fonetică apropie numele propriu de unul comun, motivându-l; numele de persoană e astfel atras în sfera poreclei, a asociaţiei devalorizante. Calamburile de acest gen au funcţie insultătoare (numele e transformat în termen injurios): *Aristide Gunoiu, Marko Belea*, ridiculizantă (termenul folosit e de obicei numele unui obiect domestic, conotând banalitatea şi derizoriul): *Ardei Peleş, Lighean Vartachelian, Ana de Bulion-Sarma, Victor Eduard Cucui, Diana Lupeşte* etc.; uneori deprecierea se obţine prin sugestii sonore indecente – *Andrei Pippi, Gelu Voicanci*, alteori cuvântul funcţionează aluziv, trimiţând la o acuzaţie adusă anterior personajului: *Ardei Peleş, Andrei Pleşcaru* etc. Facile şi plasate la nivelul intelectual al injuriei, acestea constituie probabil forma cea mai agresivă a transformării numelui;

b) „înstrăinare". O serie de transformări au scopul de a face ca numele să pară cât mai străin, nespecific onomasticii româneşti, pentru a transmite conotaţia „alogen"; de obicei e evocată originea evreiască sau maghiară, dar apar şi sugestii mai puţin specifice. Numelui folosit în mod curent de o persoană i se adaugă sau i se substituie un nume anterior ori neales de aceasta pentru a o reprezenta public; procedeul se prezintă ca o dezvăluire a unui secret ruşinos, incriminator: *Radu Feldman Alexandru, Doina Juhasz* (= Doina

---

[16] Un studiu amănunţit asupra fenomenului a realizat Daniela Pompieru, în teza de licenţă *Aspecte ale agresării numelui de persoană. Efecte comice în presa scrisă actuală*, Universitatea din Bucureşti, 2004.

[17] Exemplele folosite în continuare provin din mai multe numere ale revistei „România Mare", din perioada 1990–1991.

Cornea), *Petrică Neulander* (= Petre Roman). Cel mai des numele sunt modificate prin grafii fanteziste: *Cornel Nisztoreszku* (= Nistorescu), *Octavian Paller* (= Paler), *Doyna Kornea-Yuhasz* (= Doina Cornea), *Gelu Voicahn* (= Voican) *Voiculescu* etc.

O strategie publicistică neîndreptată direct către devalorizarea unei persoane prin manipularea numelui ei, dar care îi poate aduce acesteia prejudicii, mizează pe un senzațional de impostură, bazat pe identitatea de nume între celebrități și persoane necunoscute public: „Buzura, din nou după gratii" (RL, 1220, 1994).

Modificări de alt tip se produc în sfera convențiilor sociale, gradul de agresiune simbolică fiind proporțional cu încălcarea normelor lingvistice ale politeții. Poate varia protocolul de introducere a numelui: cu sau fără titluri și formule de politețe (*domnul ministru..., domnul...*). Pe scara de la distanța oficială (de maxim respect sau indiferență) până la familiaritatea cordială sau depreciativă se înregistrează, în ordine descrescătoare, desemnarea prin prenume și nume (în ordine normală sau inversată), numai prin nume, numai prin prenume, ori chiar prin abrevieri hipocoristice. Trebuie observată ambivalența unora din procedeele de mai sus – care au și o față pozitivă; în cazul celebrităților incontestabile, desemnarea prin nume (fără prenume și formulă de politețe) e normală; poate că valoarea ironică e produsă uneori tocmai din contrastul între mărcile celebrității și judecata severă asupra persoanelor în cauză, evidentă în context. Ordinea nume-prenume – *Munteanu Marian, Nistorescu Cornel, Popovici Vasile* –, caracteristică situațiilor birocratice – administrație, școală, armată – e adoptată ca un mod de punere în inferioritate a celor menționați, cărora li se neagă celebritatea prin înregimentare și înseriere.

Desemnarea prin diminutiv – *Petrică, Victoraș, Geluță Voican, Stelică Tănase, Săndica Vișan, Tanța Robu, Brenciulică* etc. (*ibid.*) – implică o atitudine depreciativă, de familiaritate ironică, de superioritate. Facilitatea procedeului este evidentă. Mai rare – și mai curând glumețe decât devalorizante – sunt trunchierile: *Stolo, Văcă.*

O acțiune indirectă asupra numelui propriu e și folosirea sa ca bază de derivare, de la care se formează cuvinte noi: *iliescianism, vadimic, funarologie.* O inovație mult mai îndrăzneață e transformarea prin antonomază a numelui propriu în substantiv comun, cu o implicită devalorizare a persoanei: *dumitrasci, verdeți* etc. Acestea sunt, oricum, forme mai „abstracte", raționalizate, în care numele e folosit ca purtător al unei semnificații (deduse din comportamentul public al unui ins), și nu doar ca magic substitut al persoanei.

Modificările operate asupra numelor proprii în presa contemporană sunt, după cum se vede, destul de răspândite și de variate; și mai variate sunt valorile lor contextuale: un diminutiv, de pildă, oscilează imperceptibil între simpatie și desconsiderare. Totuși, chiar în cazurile mai puțin grave, care nu urmăresc insultarea explicită a adversarului sau actualizarea prejudecăților etnice, acționarea asupra numelui are un caracter primitiv și rudimentar.

3.5. Prestigiul pamfletului

Pamfletul are, la noi, ca specie literară, o tradiție serioasă și cel puțin o justificare estetică în modelul stilistic arghezian. Existența acestui model, preluat însă mai ales în datele sale de suprafață, este vizibilă în presa momentului actual. Ceea ce surprinde într-o serie de texte este virulența lexicală, utilizarea foarte permisivă, în condamnarea

adversarilor politici, a unor cuvinte şi sintagme ale stilului familiar şi chiar vulgar. Stilul de pamflet, mai răspândit decât pamfletul însuşi (pentru că apare în tipuri de texte diferite), este în plin avânt; ar fi de văzut cum se poate justifica eşecul în plan mai adânc (etic şi estetic) al acestui stil (eficient, totuşi, pentru unele categorii de cititori). Este vorba, în unele cazuri, de o adoptare total lipsită de originalitate a lexicului marcat arghezian: „a apărut din smârcuri subterane miasma spurcată a unui chip boţit", „gându-i gângav şi molfăit", „păduchii lirici" etc. Asocierea stridentă de concret şi abstract în imagini violente – „prinderea între unghiile verbului", „băgându-i cu violenţă în gură pumnul verbelor" – ilustrează prezenţa unei conştiinţe estetice minimale, intenţia de a utiliza persuasiv funcţia poetică a limbajului, conform unor modele verificate. E greu de găsit grila a cărei aplicare la nivel lingvistic să conducă spre o judecată axiologică, discernând valorile estetice ale pamfletului arghezian de încercările şi pastişele contemporane. Sunt, totuşi, identificabile câteva opoziţii: între indignare, participare afectivă – şi distanţare; între ironia elementară – şi cea dublată de autoironie. O analiză de text poate oricând dovedi că pamfletul arghezian este construit în cea mai mare parte pe distanţare şi cu participarea autoironiei. S-ar părea că în absenţa acestei detaşări şi a transformării obiectului vizat în obiect estetic, în spectacol exterior, valoarea poetică a unui text e mai scăzută. Indignarea participativă şi distanţarea ironică creează contexte fundamental diferite aceloraşi cuvinte şi sintagme – care ajung, astfel, fie simple insulte, fie dovezi de inventivitate stilistică. Indignarea unor texte de azi se plasează adesea la un nivel stilistic profund discutabil, adoptând un ton violent şi insultător: se vorbeşte, astfel, despre o „chermeză de cocină", despre „scursorile mahalalelor" care „îşi sparg bojocii" ş.a.m.d.; abuzul de cuvinte şi expresii populare şi familiare alunecă într-o deplină vulgaritate a tonului: „ar începe a mişmăşi", „scoase de la naftalină", „patrioţi ce îşi folosesc căpăţâna", „ne dau sămânţă de cucuruz să fudulim agricultura" etc. Tonalitatea suburbană e pregnantă în formele oralităţii, ale dialogului cu cititorul (sau cu oponentul): „Mai staţi, nene, şi pe acasă"...

Despre gradele diferite de complexitate ale ironiei textuale ar fi multe de spus; e limpede că există un nivel minimal, elementar, la care ironia funcţionează transparent, prin simpla schimbare de semn a conţinutului unui enunţ, prin valorile depreciative ale diminutivelor („studenţaşii", „mândruţe", „bani negrii, pentru zilişoare albe") etc. Formele superioare ale ironiei implică, într-un grad mai mare, prezenţa autoironiei, construirea cât mai veridică a personajului „naiv" (autor al enunţului ironic), ambiguitatea mai mult sau mai puţin marcată.

Pamfletul arghezian recurge, de cele mai multe ori, la un locutor distanţat-ironic, care îşi modalizează injuriile metodic, cu prefăcută prudenţă şi suficientă pedanterie, punând bazele unei lecturi în cheie poetică, estetizantă. Introducerea termenului brutal este de obicei atent pregătită şi realizată printr-o figură: „Nu mă-ndoiesc de frumuseţea ombilicului dumneavoastră, dar îmi păreţi pretenţios şi, cum se mai zice, cam râios..." (*Scrisoare deschisă domnului A. C. Cuza*, Arghezi 1979: 22). Contrastul dintre structura teoretizantă, abstractă, a enunţului şi termenul brutal pe care ajunge să-l includă e sursă de umor într-o măsură care anulează angajarea afectivă a invectivei: „Este domnul Em. Bucuţă un om onest, faţă de care aş putea să-mi retractez expresia bănuielii, sau este şi domnia-sa o javră sinistră?" (*Belferii cu unu şi patru picioare*). Postura dubitativă în care apare autorul enunţurilor este, desigur, un element

al mecanismului ironic; dar, mai mult decât atât, e ceea ce transformă pamfletul arghezian în obiect estetic, creând un pesonaj-locutor, într-un spațiu, astfel instituit, al ficțiunii. Distanțarea nu e un simplu truc, un mecanism care să accentueze, evetual, ironia; dimpotrivă, ea e reală, ține de o atitudine intelectuală și se reflectă în nivelul stilistic al textului; e lecția pe care ar trebui probabil s-o învețe politicienii și publiciștii îndârjiți în tonul răfuielii personale cu adversarul.

3.6. Vulgaritatea limbajului

Confuzia între stilul familiar, chiar argotizant și vulgaritatea limbajului se perpetuează, intenționat sau nu. Sunt două realități care se suprapun doar parțial – în măsura în care formele familiare și populare marcate afectiv, în primul rând depreciativele și injuriile, sunt caracteristice pentru limbajul vulgar – iar adresarea directă, la persoana a doua singular, poate deveni o formă de familiaritate ofensatoare, de depreciere a interlocutorului. Altminteri, limbajul familiar, folosit în contextul potrivit, în care nu produce disonanțe, stridente, contribuie, prin umor și detașare, la a regăsi firescul expresiei.

Nu un anumit lexic e în sine vulgar sau trivial (deși există, desigur, câteva cuvinte evitate de dicționarele curente): hotărâtoare sunt, în fond, intenția cu care termenii sunt folosiți în mod curent și codul valoric implicit pe care această intenție se bazează.

Unul din domeniile tipice pentru vulgaritate – și pe care l-am văzut activat îngrijorător de des în anii de după 1989 – este cel al deprecierii defectelor fizice și a bătrâneții. Cuvinte ca *boșorog, fosilă,* intens prezente în campania electorală din 1990, nu doar în discursul străzii, ci și în cel al ziarelor, au continuat să fie vehiculate, în același fel de publicații specializate definitiv în vulgaritate, ca *România Mare*:

> Doi mormoloci bătrâni, scăpați din Acvariul cel mare de la Muzeul Antipa, sporesc cortegiul de fosile /.../ N-au dinți în gură, le plouă-n gingii, răspândesc un miros de naftalină, /.../ până duc o lingură la gură se transformă dumicatul în colivă (RM, 86, 1992, 2).

Cuvintele sunt marcate de caracterul reductiv al sensurilor lor depreciative. A considera bătrânețea doar ca ruină fizică, a considera degradarea și defectele fizice doar sub aspectul inutilității sociale și al ofensei estetice, deci ca subiect de batjocură publică, a încălca interdicții de comportament social (prin aluziile batjocoritoare la proximitatea morții) sunt manifestări fundamental agresive. Nu registrul stilistic e sursa vulgarității, ci reducția și agresivitatea. Termeni familiari ca *a o șterge, a fi pe față,* termeni argotici – *parai, șmen, șușanele* – sunt folosiți în publicistica actuală pentru pitorescul lor, fără a constitui o sursă de vulgaritate. Vechea *Săptămână* miza (o fac uneori și continuatoarele ei) pe confuzia între aprecierile de stil și cele de comportament: folosind un limbaj vulgar și agresiv în esență, prin codul de valori implicit și prin funcțiile discursului (delațiune, insultă), – dar incriminând texte literare contemporane pentru nonconformismul lor lexical.

Codul valoric al vulgarității este esențialmente reductiv: lucrul e vizibil deopotrivă în domeniul defectelor fizice și în cel al intimității – care e redusă la funcții fiziologice, al diferenței etnice – redusă la prototipul dușmanului, ori al politicii – redusă

la digestie. În acest din urmă caz, e de observat că reducția a fost acceptată (în perioadele de mai intense frământări politice din ultima vreme) de multe discursuri publice, chiar de publicații care fac altminteri puține concesii prostului gust. A folosi sintagme ca „lupta pentru ciolan", „ciolanul puterii" etc. înseamnă, dintr-o dată, a adopta judecata simplificatoare, perspectiva mentalității comune, a accepta echivalările metaforice standard: comportamentul social ca o competiție cu scop strict nutritiv și umanitatea ca animalitate. Explicabile ca reacție afectivă de nemulțumire față de comportamentul politic actual, formulele *ciolanului* – tentante prin facilitate și populism – sunt inadmisibile, în fond, într-un discurs public care se respectă. E esențial pentru un comentator să nu idealizeze (alunecând în clișee demagogice), dar și să nu vulgarizeze. Exemplul ciolanului e și un argument pentru a risipi prejudecata lexicală: cuvântul în sine e resimțit doar ca popular, trăsătura vulgarității aparținând sensului său figurat doar din cauza tipului de echivalare, a (pre)judecăților pe care aceasta se întemeiază.

Vulgaritatea este, de altfel, reductibilă la clișee: așa se face că eșuează adesea în injuria animalieră cea mai plată (cf. Cesereanu 2003): discursul agresiv nu osteneşte să-şi numească adversarii *gloabă, maimuță, maimuțoi, șoarece, mârțoagă:* „maimuța aia... care e coana mă-ta"; „Iată ce-a nechezat mârțoaga" (RM, 101, 1992). Limbajul e marcat de atitudinea agresivă față de celălalt: de la negarea numelui – „schimbă-ți, bre, numele..." (*ibid.*) — la deformarea lui, mai ales prin grafii sau terminații străine (ceea ce presupune a considera originea etnică diferită ca un fapt negativ), la înlocuirea prin porecle bazate pe defecte fizice („Cap de Cauciuc", „Ardei Umplut") sau pe asociații sonore scatologice, la descrierea fizică în registru grotesc și animalier.

Mecanisme surprinzător de rudimentare caracterizează și vulgaritatea „pozitivă", a afecțiunii: funcționând complementar, pentru a echilibra agresivitatea injuriei, reducția sentimentală prevede (cel puțin în revista la care am făcut dese referiri) declararea patriotismului absolut și, mai nou, a grijii pentru puii de animale: „puișori de câței", „aceste păpuși nevinovate" – „inimioarele astea mici" (RM, 86 și 101, 1992).

BCU IAȘI/CENTRU

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

Anderson Jr., Richard D., 2001: „Metaphors of dictatorship and democracy: change in the Russian political lexicon and the transfomation of Russian politics", în *Slavic Review*, 60, 2, pp. 312–335.

Andriescu, Alexandru, 1979: *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea*, Iaşi, Junimea.

Angenot, Marc, 1982: *La parole pamphlétaire. Contribution à la typologie des discours modernes*, Paris, Payot.

Antohi, Sorin, 1994: *Civitas imaginalis. Istorie şi utopie în cultura română*, Bucureşti, Litera (cap.: „Cuvintele şi lumea. Constituirea limbajului social-politic modern în cultura română", pp. 136–174).

Antohi, Sorin, 1997: *Exerciţiul distanţei*, Bucureşti, Nemira (cap.: „Limbă, discurs, societate: proba limbii de lemn", pp. 137–157).

Arendt, Hanna, 1972: *Du mensonge à la violence. Essais de politique contemporaine*, Paris, Calmann-Lévi.

Arvinte, Vasile, 1983: *Român, românesc, România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Avram, Mioara, 1990: „Reacţii ortografice", în RL, XXXIX, 3, pp. 186–190.

Avram, Mioara, 1995: „Limba română şi cultura politică", în *Limbă şi literatură*, XL, 1995, 2, pp. 99–106.

Avram, Mioara, 1999: „Comentarii lingvistice despre *politică* şi problemele conexe", în *Limba română*, XLVIII, 3–4, pp. 181–191.

Battisti, Carlo, Giovanni Alessio, 1975: *Dizionario etimologico italiano*, I–V, Firenze, Barbèra.

Bayley, Paul, 2005: „Analysing language and politics", în *mediAzioni, Rivista online di studi interdisciplinari su lingue e culture*, 1, 2005 (http: //www.mediazionionline.com/articoli/bayley.hun).

Beciu, Camelia, 2002: *Comunicare politică*, Bucureşti, Comunicare.ro.

Bencini, Andrea, Eugenia Citernesi, 1992: *Parole degli anni novanta*, Firenze, Le Monnier.

Benveniste, Emile, 2000: *Probleme de lingvistică generală*, I, II, trad. rom., Bucureşti, Universitas (ed. orig.: 1966, 1974; cap. „Eufemisme vechi şi moderne", I, pp. 291–297).

Bidu-Vrănceanu, Angela, 1978: „Observaţii privind metodele de cercetare a lexicului social-politic", în Bidu-Vrănceanu, Angela, 1993: *Lectura dicţionarelor*, Bucureşti, Metropol.

Bidu-Vrănceanu, Angela, 2000: „Lexicul social-politic, precizări semantice şi contextuale", în *Revista română de comunicare şi relaţii publice*, 2–3, pp. 87–95.

Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.), 2001: *Lexic ştiinţific interdisciplinar*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Bidu-Vrănceanu, Angela, 2003: „Dinamica sensurilor cuvintelor româneşti din 1990 până în 2002", în Pană Dindelegan 2003, pp. 291–298.

Bidu-Vrănceanu, Angela, 2004: „Tradiţie şi inovaţie în lexicul politic. Există terminologie politică?", în Pană Dindelegan 2004, pp. 255–263.

Bidu-Vrănceanu, Angela, 2005: „Structură şi funcţionare a lexicului specializat – termeni politici", în Pană Dindelegan 2005, pp. 283–290.

Bochmann, Klaus (ed.), 1977: *Beiträge zur Geschichte des politisch-sozialen Wortschatzes des rumänischen Sprache*, Leipzig.

Bochmann, Klaus, 1979 : *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademieverlag.

Bochmann, Klaus (ed.), *Soziolinguistische Aspekte der rumänischen Sprache*, Leipzig, Enzyklopädie, 1980.

Bogza-Irimie, Rodica, 1977: „Aspecte sociolingvistice în selectarea unor morfeme derivative ale lexicului politic", în *Limba română*, XXVI, 1977, 3, pp. 265–268.

Bogza-Irimie, Rodica, 1978: „Emiţător-receptor în texte politice din timpul revoluţiei de la 1848", în AUB-LLR, XXVII, 1978, pp. 13–17.

Bogza-Irimie, Rodica, 1979: *Termeni politico-sociali în primele periodice româneşti*, Bucureşti, Tipografia Universităţii din Bucureşti.

Boia, Lucian, 1997: *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Humanitas.

Boia, Lucian (coord.), 1998: *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Nemira.

Boia, Lucian, 1999 [1993], *Mitologia ştiinţifică a comunismului*, trad. rom., Bucureşti, Humanitas (ed. orig.: Caen, Paradigme, 1993).

Bonnafous, Simone, 1985: „De «M. François Mitterand» à «Tonton» ou les variations significatives d'une désignation", în *Cahiers de lexicologie*, 46, nr. 1, pp. 3–25.

Bot, Ioana, 2001: „Istoria şi anatomia unui mit cultural", în Ioana Bot (coord.), *Mihai Eminescu – Poet naţional: Istoria şi anatomia unui mit cultural*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001, pp. 9–107.

Bourmeyster, Alexandre, 1989: „Perestroïka et nouvelles formes d'écriture du discours soviétique", în *Mots*, 21, pp. 32–49.

Brâncuş, Grigore, 1991 (2004): *Istoria cuvintelor*, Bucureşti, Coresi (ed. a II-a: Bucureşti, Editura Fundaţiei România de Mâine, 2004).

Buşe, Ionel (coord.), 2002: *Imaginarul politic*, Craiova, Editura Universitaria (seria *Symbolon*).

Carageani, Gh., 1991–1992: „L'intelettuale e la rivoluzione", în *Românía Orientale*, 4–5, pp. 75–87.

Castellani Pollidori, Ornella, 1990: „La lingua di plastica", în *Studi linguistici italiani*, XVI, 1, pp. 3–53 (I), 2. pp. 247–268 (II).

Cedroni, Lorella, Tommaso Dell'Era, 2000: *Il linguaggio politico*, Roma, Carocci.

Cernat, Paul, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, 2004, 2005: *Explorări în comunismul românesc*, I–II, Iaşi, Polirom.

Cesereanu, Ruxandra, 2003: *Imaginarul violent al românilor*, Bucureşti, Humanitas.

Chelaru-Murăruş, Oana, 2006: „Limbă şi prejudecată etnică: denumiri ale romilor în limba română", în Pană Dindelegan 2006, pp. 253-264.

Chilton, Paul, 1988: *Orwellian language and the media*, London, Pluto Press.

Chilton, Paul A., 1998a: „Newspeak", în Mey 1998, pp. 649–651.

Chilton, Paul A., 1998b: „Nukespeak", în Mey 1998, pp. 654–655.

Chilton, Paul A., 1998c: „Politics and language", în Mey 1988, pp. 688–695.

Chomsky, Noam, 1996: *Cunoaşterea limbii*, trad. rom., Bucureşti, Editura Ştiinţifică (capitolul „Însemnări pe marginea problemei lui Orwell", pp. 283–293).

Condrea, Irina, 2001: *Norma literară şi uzul local*, Chişinău, „Tipografia Centrală".

Cornea, Paul, 1980: *Regula jocului*, Bucureşti, Eminescu (cap.: „Cuvântul «popor» în epoca paşoptistă: sinonimii, polisemii şi conotaţii. Între semantica istorică şi semiotica mentalului colectiv", pp. 208–243).

Cortelazzo, M.A. 1977: „La formazione della retorica mussoliniana tra il 1901 e il 1914", în Goldin 1977, pp. 177–188.

Coşeriu, Eugen, 1996: „Limbaj şi politică", în *Revista de lingvistică şi ştiinţă literară*, 5, pp. 10–29.
Coteanu, Ion, 1978: „Un model analitic al limbajului social-politic", în AUB-LLR, XXVII, 1978, pp. 27–28.
Courdesses, Lucile, 1971: „Blum et Thorez en mai 1936. Analyses d'énoncés", în *Langue française*, 9, pp. 22–33,
Cruceru, Monica, 2004: „Politeţea în discursul politic", în pană Dindelegan 2004, pp. 389–395.
Daisa-Neşu, Nicoleta, 2005: *Textul politic. Limite şi deschideri semiotice*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă.
Dardano, Maurizio, 1986: *Il linguaggio dei giornali italiani*, Roma-Bari, Laterza.
Desideri, Paola, 1984: *Teoria e prassi del discorso politico: strategie persuasive e percorsi comunicativi*, Roma, Bulzoni.
Desideri, Paola, 1987: *Il potere della parola. Il linguaggio politico di Bettino Craxi*, Venezia, Marsilio.
Desideri, Paola, Marcarino, Aurelia, 1980: *Testualità e tipologia del discorso politico. Bibliografia*, Roma, Bulzoni.
Dimitrescu, Florica, 2001: *Din dragoste de carte*, Cluj-Napoca, Clusium.
Dimitrescu, Florica, 2002: *Drumul neîntrerupt al limbii române*, Cluj-Napoca, Clusium (cap. „Consideraţii asupra limbii române de la 1848. Lexicul social-politic în «Pruncul român»", pp. 40–65).
Drimba, Vladimir, 2001: *Cercetări etimologice*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.
Dumistrăcel, Stelian, 2006: *Limbajul publicistic*, Iaşi, Institutul European.
Edelman, Murray, 1985: „Political language and political realiy", în PS: *Political Science & Politics*, 18, 1, pp. 10–19.
Edelman, Murray, 1999 [1964]: *Politica şi utilizarea simbolurilor*, trad. rom., Iaşi, Polirom (ed. orig.: *The Symbolic Uses of Politics*, 1964).
Eibl-Eibesfeldt, Irenäus, 1995 [1984]: *Agresivitatea umană*, trad. rom., Bucureşti, Editura Trei (ed. orig.: 1984).
Enright, D.J. (ed.), 1985: *Fair of Speech. The Uses of Euphemism*, Oxford, New York, Oxford University Press.
Enzi, Aldo, 1971: *Il lessico della violenza nella Germania nazista*, Bologna, Pâtron.
Ernst, Gerhard, Martin-Dietrich Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard (eds.), 2003, 2006: *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, I, 2003; II, 2006.
Fairclough, Norman, 1998: „Manipulation", în Mey 1998, pp. 537–538.
Fairclough, Norman 2001: *Language and Power*, ed. a II-a, Harlow, Pearson Education.
Ficeac, Bogdan, 2006: *Tehnici de manipulare*, ed. a VI-a, Bucureşti, Editura C.H. Beck.
Finale, Carlo, 1980: *Il linguaggio dell'«Unità» 1969–1979*, Milano, Spirali Edizioni.
Forăscu, Narcisa, 1978: „Aspecte ale aplicării metodelor semanticii moderne la studiul lexicului social-politic din secolul al XIX-lea", în AUB-LLR, XXVII, 1978, pp. 19–25.
Forăscu, Narcisa, 2007: „Limba de lemn ieri şi astazi", în *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, în curs de apariţie
Fowler, Roger, 1991: *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*, London/New York, Routledge.
Funeriu, I., 1998: *Eseuri lingvistice antitotalitare*, Timişoara, Editura Marineasa.
Galli de' Paratesi, Nora, 1964: *Semantica dell'eufemismo*, Torino, Giappichelli.
Geis, Michael L., 1987: *The Language of Politics*, New York, Springer-Verlag.
Georgescu, Vlad, 1991: *Politică şi istorie*, Bucureşti, Humanitas.
Ghiţă, Andreea, 1992: „Reading Ceauşescu's speeches: Aspects of the first person singular forms in the totalitarian discourse", în *ARA-Journal*, 16–17, pp. 220–226.

Goldin, D. (ed.), 1977: *Retorica e politica. Atti del II convegno italo-tedesco. Bressanone, 1974*, Padova, Liviana Editrice.
Graur, Alexandru, 1965: *Nume de persoane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Graur, Alexandru, 1976: *„Capcanele" limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Graur, Alexandru, 1982: *Dicţionar al greşelilor de limbă*, Bucureşti, Editura Academiei.
Groza, Liviu, 1999: „Discursul politic şi sloganul publicitar – surse ale frazeologiei româneşti actuale", în *Limbă şi literatură*, XLIV, nr. 3–4, p. 14–17.
Guţia, Ioan, 1969: „Contatti dell'italiano col romeno", în *Il Vetro*, XIII, nr. 1–2, pp. 273–280.
Guţu Romalo, Valeria, 1972 (2000): *Corectitudine şi greşeală. (Limba română de azi)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972 (ed. a II-a, Bucureşti, Humanitas Educaţional, 2000).
Guţu Romalo, Valeria, 1992: „Le statut fonctionnel de la «langue de bois»", în *ARA-Journal*, 16–17, pp. 190–199.
Guţu Romalo, Valeria, 2005: *Aspecte ale evoluţiei limbii române*, Bucureşti, Humanitas Educaţional.
Hart, Roderick P., 1984: *Verbal Style and the Presidency. A Computer-Based Analysis*, New York, Academic Press.
Huston, Nancy, 1980: *Dire & interdire. Elements de jurologie*, Paris, Payot.
Ilie, Cornelia, 2003: „Histrionic and agonistic features of parliamentary discourse", *Studies in Communication Sciences*, 3(1), pp. 25–53.
Ilie, Cornelia, 2003: „Discourse and metadiscourse in parliamentary debates", în *Journal of Language and Politics*, 1(2), pp. 269–291.
Ilie, Cornelia, 2006: „Parliamentary Discourses", în Keith Brown (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, ed. a II-a, vol. 9, Oxford, Elsevier, p. 188–197.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 1999: *Conversaţia. Structuri şi strategii*, ed. a II-a, Bucureşti, All.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2003: *Limbaj şi comunicare*, Bucureşti, All.
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (ed.), 2006: *Cooperation and conflict in ingroup and intergroup communication*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Iordan, Iorgu, 1948 [1943]: *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"* ed. a II-a, Bucureşti (ed. I: 1943).
Iordan, Iorgu, 1975 [1944]: *Stilistica limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Iorgulescu, Mircea, 1988: *Eseu despre lumea lui Caragiale*, Bucureşti, Cartea Românească.
Irimia, Dumitru, 1986: *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Irimiaş, George, 2003: *Structuri textuale ale discursului politic totalitar. Studiu din perspectiva semioticii textului*, Cluj-Napoca, Clusium, 2003.
Irimiaş, George, 2006: „Surse ale coeziunii textuale în discursul politic", în Pană Dindelegan 2006, pp. 439–
Klein, Gabriella, 1986: *La politica linguistica del fascismo*, Bologna, Il Mulino.
Lakoff, George, Marc Johnson, 1980: *Metaphors we live by*, Chicago, University of Chicago Press.
Lasswell, Harold D., Nathan Leites et al., 1949: *Language of Politics: Studies in Quantitative Semantics*, New York, George W. Stewart.
Lemny, Ştefan, 1986: *Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Bucureşti, Minerva.
Livadă-Cadeschi, Ligia, 2001: *De la milă la filantropie. Instituţii de asistare a săracilor din Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Nemira.
Luke, A., 1998: „Ideology", în Mey 1998, pp. 366–369.
Lurati, Ottavio, 1990: *3000 parole nuove*, Bologna, Zanichelli.
Maldidier, Denise, 1971: „Lecture des discours de De Gaule par six quotidens parisiens: 13 mai 1958", în *Langue française*, 9, pp. 34–46.
Mattusch, Michèle, „Fiktionale Strategien beim Aufbruch der rumänischen Presse. Die Zeitung *România Mare* als extremes Beispiel", în Krista Zach (ed.), *Rumänien im*

Brennpunkt. Sprache und Politik, Identität und Ideologie im Wandel, München, SOKW-Verlag, pp. 13–32.

Mădа Grigoraş, Stanca, 2003: „Puterea limbajului între teorie, metodă şi politică", în Pană Dindelegan 2003, pp. 519–530.

Metzeltin, Michael, 2002: *România: Stat, Naţiune, Limbă*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Mey, J.L. (ed.), 1998: *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Oxford, Elsevier.

Migliorini, Bruno, 1942: *Appendice al „Dizionario moderno"*, în A. Panzini, *Dizionario moderno*, Milano, Hoepli, 1942.

Migliorini, Bruno, 1963: *Parole nuove,* Milano, Hoepli, 1963.

Mungiu, Alina, 1995: *Românii după '89. Istoria unei neînţelegeri,* Bucureşti, Humanitas.

Munteanu, Cornel, 1999: *Pamfletul ca discurs literar*, Bucureşti, Minerva.

Munteanu, Eugen, 2006: „Histoire des langages politique, juridique et administratif dans la Romania. roumain", în Ernst, Gleßgen, Schmitt, Schweickard 2006, pp. 2103–2112.

Muthu, Mircea, 2002: *Balcanismul literar românesc,* I-III, Cluj-Napoca, Dacia.

Necula, Gina, 2006: „Modalităţi de discreditare a limbii de lemn în discursul literar", în Pană Dindelegan 2006, pp. 471–480.

Negrici, Eugen, 2003: *Literatura română sub comunism. Proza,* Bucureşti, Editura Fundaţiei PRO.

Negrici, Eugen, 2006: *Literatura română sub comunism. Poezia,* I, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Fundaţiei PRO.

Neţ, Mariana, 2005: *Lingvistică generală, semiotică, mentalităţi. O perspectivă de filosofie a limbajului,* Iaşi, Institutul European.

Niculescu, Alexandru, 1993: „Cum vorbeşte (şi gândeşte) securitatea", în *România literară*, nr. 10, p. 3.

Niculescu, Alexandru, 1995: „Limbajele multiple ale Securităţii", în *România literară*, nr. 41, p. 3.

Niculescu, Alexandru, 1999 [1980]: *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 3. Noi contribuţii,* Cluj-Napoca, Clusium (cap. „Revoluţie, lexic, cultură. Concepte ale acţiunilor insurecţionale româneşti în secolele XVIII şi XIX", articol din 1980, pp. 210–224).

Niculescu, Alexandru, 2003: *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 4. Elemente de istorie culturală,* Cluj-Napoca, Clusium.

Niculescu-Gorpin, Anabella-Gloria, 2003: "Modalităţi de persuadare şi efectul perlocuţionar în discursul politic", în Pană Dindelegan 2003, pp. 495–517.

Orwell, George, 1991 [1949]: *O mie nouă sute optzeci şi patru*, trad. rom., Bucureşti, Univers (cap. „Appendix: Principiile Nouvorbei", pp. 263–275).

Orwell, George, 1986 [1945]: „Politics and the English language", în Seyler, Boltz 1986, pp. 324–335.

Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2003: *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, II, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2004: *Tradiţie şi inovaţie în studiul limbii române*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2005: *Limba română – structură şi funcţionare*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Pană Dindelegan, Gabriela (coord.), 2006: *Limba română – aspecte sincronice şi diacronice*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Papadima, Daniela, 1991, 1992: „Limba de lemn", în *Limba şi literatura română*, nr. 4, 1991; nr. 2, 1992.

Papadima, Liviu, 1992: „Homo duplex et le langage", în *ARA-Journal,* 16-17, pp. 200–204.

Papadima, Liviu, Lindenbauer, Petrea, Kolar Othmar (eds.), *Der politische Diskurs in Rumänien,* Bucureşti, Humanitas Educaţional, 2003.

Pietreanu, Marica, 1984: *Salutul în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Pineira, Carmen, Maurice Tournier, 1989: „De quel bois se chauffe-t-on? Origines et contextes de l'expression *langue de bois*", în *Mots*, 21, pp. 5–19.

Preoteasa, Isabela, 2002: „Intellectuals and the public sphere in post-communist Romania: a discourse analytical perspective", în *Discourse & Society*, 13, pp. 269–292.

Quarantotto, Claudio, 1987: *Dizionario del nuovo italiano*, Roma, Newton Compton.

Reboul, Olivier, 1977: *Lo slogan*, trad. it., Roma, Armando (ed. orig.: *Le Slogan*, Bruxelles, Éditions Complexe, 1975).

Roceric, Alexandra, 1995: „Politeness and politics: Romanian *domn* vs *tovarăş*", în C. Lupu, L. Renzi (eds.), *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Al. Niculescu*, Padova, Unipress, 1995, pp. 246–258.

Roşca, Luminiţa, 2006: *Mecanisme ale propagandei în discursul de informare. Presa românească în perioada 1985-1995*, Iaşi, Polirom.

Sachelarie, Ovid, Nicolae Stoicescu (coord.), 1988: *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Academiei.

Sauer, Christoph, 1988: „Newspaper style and Nazi propaganda. The 'Weekly Mirror' in the German Newspaper in the Netherlands", în van Peer, W. (ed.), *The Taming of the Text. Explorations in Language. Literature and Culture*, London/New York, Routledge.

Sălăvastru, Constantin, 1999: *Discursul puterii*, Iaşi, Institutul European.

Schlesinger, Ph., Lumley, B. 1985: „Two debates on political Violence and mass Media: The Organisation of Intellectual Fields in Britain and Italy", în van Dijk 1985, p. 324–349.

Seche, Mircea, 1978: „Aspecte ale lexicului politic în lexicografia românească de la jumătatea secolului al XIX-lea", în AUB-LLR, XXVII, 1978, pp. 29–36.

Sériot, Patrick, 1985: *Analyse du discours politique soviétique*, Paris, Institut d'Études Slaves.

Sériot, Patrick, 1986a: „La langue de bois et son double (Une analyse des analyses du discours politique soviétique)", în *Langages et société*, 35, p. 7–32.

Sériot, Patrick, 1986b: „Langue et langue de bois en Pologne", în *Mots*, 13, pp. 181–189.

Sériot, Patrick, 1989: „Langue de bois, langue de l'autre et langue de soi. La quête du parler vrai en Europe socialiste dans les années 1980", în *Mots*, 21, pp. 50–66.

Seyler, Dorothy U., Carol J. Boltz (eds.), 1986: *Language Power*, New York, Random House.

Slama-Cazacu, Tatiana, 2000: *Strategeme comunicaţionale şi manipularea*, Iaşi, Polirom.

Sobrero, Alberto A., 1993: „La lingua dei politici", în Alberto A. Sobrero (ed.), *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*, Roma-Bari, Laterza, 1993, pp. 263–267.

Stanomir, Ioan, 2004: „Scriitorul Cezar Petrescu nu mai este singur...", în Cernat, Manolescu, Mitchievici, Stanomir 2004, p. 95–119.

Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, 1996: „Observaţii privind influenţa engleză în limbajul publicistic actual", în *Limbă şi literatură*, 2, pp. 37–46 şi 3–4, pp. 25–34.

Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, 2003: „Influenţa engleză în terminologia politică a românei actuale", în Pană Dindelegan 2003, pp. 299–322; reprodus în Stoichiţoiu-Ichim 2006a, pp. 117–151.

Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, 2004a (2006a): „Observaţii privind semantismul termenului *lider* în româna actuală", în AUB-LLR, LII, pp 129–135; reprodus în Stoichiţoiu-Ichim 2006a, pp. 152–161.

Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, 2004b (2006b): „Strategii lexico-semantice în discursul politic actual", în Pană Dindelegan 2004, pp. 325–337; reprodus în Stoichiţoiu-Ichim 2006b, pp. 357–372.

Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, 2006a: *Aspecte ale influenţei engleze în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, 2006b: *Creativitate lexicală în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Ştefănescu, Loara, 2003: *Discursul politic contemporan: parametri lingvistici şi retorica argumentaţiei*, teză de doctorat, Universitatea din Bucureşti.

Ştefănescu, Loara, 2004: „Pseudodezbaterea politică televizată: argumentare, retorică, manipulare", în Pană Dindelegan 2004, pp. 515–522.
Ştefănescu, Loara, 2005: „Sloganul politic şi performanţa persuasivă", în Pană Dindelegan 2005, pp. 689–694.
Ştefănescu, Loara, 2006: „Discursul public şi seviciile secrete", în Pană Dindelegan 2006, pp. 539–547.
Tabarcea, Cezar, 1993: „Ars ornandi cum adjectivis", în *Dilema*, I, nr. 13, 1993, p. 10.
Tagliavini, C., 1928: „Divagazioni semantiche romene (Dal nome proprio al nome comune)", în *Archivum Romanicum*, 12, 1–2.
Teodorescu, Cristiana, 2000: *Patologia limbajului comunist totalitar*, Craiova, Scrisul Românesc.
Thom, Françoise, 2005 [1987], *Limba de lemn*, trad. rom., Bucureşti, Humanitas, 2005 (ed. I: 1993; ed. originală: *La langue de bois*, Paris, Juillard, 1987).
Todorova, Maria, 2000: *Balcanii şi balcanismul*, trad. rom., Bucureşti, Humanitas.
Tomescu, Speranza, 2006: „*Terorism, terorist, atac terorist* între lexicul specializat şi lexicul comun", în Pană Dindelegan 2006, pp. 337–346.
Trifon, Nicolas, 1989: „La déstalinisation dans la lexicographie roumaine", în *Mots*, 21, pp. 102–108.
Ute Gabanyi, Anneli, 2001: *Literatura şi politica în România după 1945*. Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Van Cuilenburg, J. J., O. Scholten, G. W. Noomen, 2000: *Ştiinţa comunicării*, trad. rom., ed. a II-a, Bucureşti, Humanitas.
van Dijk, T. A. (ed.), 1985: *Handbook of Discourse Analysis*, I–IV, London, Academic Press.
van Dijk, T. A., 1997: „Political discourse and racism. Describing others in Western parliaments", în S. H. Riggins (ed.), *The Language and Politics of Exclusion. Others in Discourse*, Thousand Oaks, CA, Sage, 1997, pp. 31–64.
van Dijk, T. A., 2000: „Ideologies, racism, discourse: Debates on immigration and ethnic issues", în Jessika ter Wal & Maykel Verkuyten (eds.), *Comparative perspectives on racism*, Aldershot, Ashgate, 2000, pp. 91–116.
van Dijk, T. A., 2000: „On the analysis of parliamentary debates on immigration", în M. Reisigl, R. Wodak (eds.), *The semiotics of racism. Approaches to critical discourse analysis*, Vienna, Passagen Verlag, 2000, pp. 85–103.
van Dijk, T A., 2000: „The Reality of Racism. On analyzing parliamentary debates on immigration", în Guido Zurstiege (ed.), *Festschrift. Für die Wirklichkeit* (= Festschrift for Siegfried Schmidt), Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2000, pp. 211–226.
van Dijk, T. A., 2001: „Discourse, ideology and context", în *Folia Linguistica*, XXX/1–2, 2001, pp. 11–40.
Verdery, Katherine, 1994: *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, trad. rom., Bucureşti, Humanitas.
Vintilă Rădulescu, Ioana, 2004: „Limba română din perspectiva integrării europene", în Pană Dindelegan 2004, pp. 37–50.
Vulpe, Magdalena, 1992 (2004), „Fişe pentru un dicţionar al limbajului de lemn: *a epura, a comprima, a restructura*", în *Limba română*, XLI, 1992, nr. 1–2, pp. 105–107 (reprodus în *Opera lingvistică*, I, Cluj-Napoca, Clusium, 2004, pp. 260–262).
Wells, Rulon, 1970: „Nominal and Verbal Style", în D. C. Freeman (ed.), *Linguistics and literary style*, New York, Kolt, Rinehart and Winston, 1970, pp. 297–306.
Whorf, Benjamin Lee, 1956: *Language, thought, and reality*, ed. J. B. Carroll, Cambridge, Massachusetts, The M.I.T. Press.
Wierzbicka, Anna, 1990: „Antitotalitarian language in Poland: some mechanisms of linguistic self-defense", în *Language in Society*, 19, pp. 1–59.
Wieviorka, Michel, 2005: *La violence*, Paris, Hachette Littératures.

Windisch, Uli, 1986: *Le K.-O. verbal. La communication conflictuelle*, Lausanne, L'Age d'Homme.
Wodak, Ruth, 2006: „Critical linguistics and critical discourse analysis", în Jan-Ola Östman, Jef Verschueren (eds.), *Handbook of Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 2006, http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/wodak/papers/06hbprag.pdf
Wodak, Ruth, Kirsch, F. P. (eds.), 1995: *Totalitäre Sprache – Langue de bois – Language of Dictatorship*, Wien, Passagen Verlag.
Zafiu, Rodica, 1992: „La variante roumaine de la langue de bois – esquisse diachronique", în *Journal of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA – Journal)*, 16–17, pp. 210–219.
Zafiu, Rodica, 1995: „Langue de bois et poésie", în Wodak, Kirsch (eds.) 1995, pp. 137–148.
Zafiu, Rodica, 2001: *Diversitate stilistică în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.
Zafiu, Rodica, 2006: „Une possible typologie des actes de langage agressifs", în Ionescu-Ruxăndoiu 2006, pp. 183–195.
Zamfir, Mihai, 1997: *Discursul anilor '90*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.
Zenker, Birgit, 1992: „Textsorten im Bereich der Politik und typische explizit performative Formeln", în G. Ernst, P. Stein, B. Weber (eds.), *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1992, pp. 163–172.
Zerilli, Filippo M., 2004: "Jucând (cu) mita. Imagini etnografice ale corupţiei în România", în Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo M. Zerilli (eds.), *Cercetarea antropologică în România. Perspective istorice şi etnografice*, Cluj-Napoca, Clusium, pp. 269–300.
Zolli, Paolo, 1991: *Le parole straniere*, ed. a II-a, Bologna, Zanichelli.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SURSE

Alecsandri, Vasile, 1974: *Opere, IV, Proză*, ed. G. Rădulescu-Dulgheru, Bucureşti, Minerva.

Almaş, D., Fotescu, E., 1968: *Istoria patriei. Manual pentru clasa a 4-a*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Anghel Mânăstire, Ion, 1990 [1985]: *Noaptea nu se împuşcă*, ed. a II-a, cuprinzând şi *Procesul de la Gârbovi* (ed. I: 1985).

Argetoianu, Constantin, 1991: *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, ed. S. Neagoe, Bucureşti, Humanitas.

Arghezi, Tudor, 1979: *Pamflete*, ed. Mariana Ionescu, Bucureşti, Minerva.

Avram, Mioara, Sala, Marius, Vintilă-Rădulescu, Ioana (coord.), 1999: *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" din Bucureşti. 50 de ani de existenţă (1949–1999)*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Beniuc, Mihai, 1973: *Poezii*, Bucureşti, Albatros.

Cantemir, Dimitrie, 1973: *Opere complete*, IV, *Istoria ieroglifică*, ed. Virgil Cândea, Bucureşti, Editura Academiei.

Caragiale, I. L., 1959–1962: *Opere*, I–III, ediţie de Al. Rosetti, Ş. Cioculescu, L. Călin, Bucureşti, ESPLA (EPL).

Ceauşescu, Nicolae, 1974: *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10, Bucureşti, Editura Politică, 1983.

Ceauşescu, Nicolae, 1984: *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae, 1987: *Raport la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român*, 14–16 decembrie 1987, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae, 1988: *Expunere cu privire la unele probleme ale conducerii activităţii economico-sociale, ale muncii ideologice şi politico-educative, precum şi ale situaţiei internaţionale*, Bucureşti, Editura Politică.

Chiriţă, Constantin, 1968a: *Cireşarii, 1, Teroarea neagră*, Bucureşti, Editura Tineretului.

Chiriţă, Constantin, 1968b: *Cireşarii, 2. Castelul fetei în alb*, Bucureşti, Editura Tineretului,

Chiriţă, Constantin, 1961: *Castelul fetei în alb. A doua aventură a Cireşarilor*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Tineretului

Codru Drăguşanu, Ion, 1956 [1865]: *Peregrinul transilvan*, ed. Romul Munteanu, Bucureşti, ESPLA (ed. orig.: 1865).

Cornea, Andrei, 1995: *Maşina de fabricat fantasme*, Bucureşti, Clavis.

Cornea, Doina, 1991: *Scrisori deschise şi alte texte*, Bucureşti, Humanitas.

Costin, Miron, 1958: *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, ESPLA.

Cristoiu, Ion, 1991: *Punct şi de la capăt*, Bucureşti, Elf.

Dinescu, Mircea, 1996: *Pamflete vesele şi triste (1990–1996)*, Bucureşti, Editura Seara.

Dragne, F., Ionescu, M., Iordănescu, A. 1971: *Istoria României. Manual pentru clasa a VIII-a*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică.

Everac, Paul, 1992: *Reacționarul,* București, Editura Românul.
Georgescu, T., 1980: *Prelegeri. Istoria patriei și a Partidului Comunist Român,* București, TUB.
Goma, Paul, 1991: *Bonifacia,* București, Omega.
Groșan, Ioan, 1985: *Caravana cinematografică*, București, Cartea Românească.
Groșan, Ioan, 1991: *«Planeta mediocrilor» precedată de «Epopeea spațială 2084»*, București, Cassandra.
Horasangian, Bedros, 1984: *Închiderea ediției*, București, Cartea Românească.
Iorga, Nicolae, 1939: *Istoria Bucureștilor*, București, Imprimeria Națională.
Iorga, Nicolae, 1993: *Istoria românilor pentru poporul românesc*, ed. G. Penelea Filitti, București, Minerva.
Jela, Doina, 1998: *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, București, Humanitas.
Liiceanu, Gabriel, 1991: *Jurnalul de la Păltiniș*, ed. revăzută și adăugită, București, Humanitas.
Liiceanu, Gabriel, 1992: *Apel către lichele*, București, Humanitas.
Maiorescu, Titu, 1978, 1984: *Opere,* I–II, ed. G. Răulescu-Dulgheru, D. Filimon-Stoicescu, București, Minerva.
Manea, Mihai, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, 1995: *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821, Manual pentru clasa a XI-a,* București, Editura didactică și pedagogică.
Manolescu, Nicolae, 1991: *Dreptul la normalitate: discursul politic și realitatea,* București, Litera.
Mălăncioiu, Ileana, 1987: *Călătorie spre mine însămi*, București, Cartea Românească.
Monciu-Sudinski, Alexandru, 1974: *Biografii comune,* București, Cartea Românească.
Neculce, Ion, 1959: *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, București, ESPLA.
Nicolau, I., Nițu, Th. 1993: *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara. Mărturia lui Cornel Drăgoi,* București, Humanitas.
Novăceanu, D., 1990: *Reporter în piața ghilotinei,* București, Adevărul.
Pascu, Ștefan (coord.), 1975: *Istoria României. Manual pentru anul IV licee de cultură generală și de specialitate*, București, Editura didactică și pedagogică.
Petrescu, Cezar [1927], 1943, 1953: *Întunecare* (ed. I: 1927–1928); ediție definitivă, București, Cugetarea Georgescu-Delafras, 1943; București, ESPLA, 1953.
Popa, Marian, 1981: *Podul aerian,* București, Albatros.
Popescu, Dumitru, 1994: *Am fost și cioplitor de himere. Un fost lider comunist se destăinuie. Convorbire realizată de Ioan Tecșa, ziarist,* București, Expres.
Popovici, Titus, 1990: *Cutia de ghete*, Ploiești, Editura Elit-Comentator.
Popper, J. 1990: *Pe ring cu Eugen Barbu,* București, Editura Victor Frunză.
Preda, Marin, 1974: *Intrusul*, București, Minerva.
Preda, Marin, 1997: *Cel mai iubit dintre pământeni,* I–III, București, Editura Marin Preda.
Preda, Sorin, 1985: *Parțial color*, București, Cartea Românească.
Preda, Sorin, 1988: *Plus–minus o zi*, București, Editura Militară.
Tatulici, Mihai (coord.), 1990: *Revoluția română în direct*, București, TVR.
Tănase, Stelian, 1990: *Corpuri de iluminat,* București, Cartea Românească.
Teodorescu, Filip, 1992, *Un risc asumat. Timișoara, decembrie 1989,* București, Viitorul românesc.
Ureche, Grigore, 1955: *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, ESPLA.
Văcărescu, Ianache, 2001: *Istoria othomanicească*, ed. G. Ștrempel, București, Biblioteca Bucureștilor.
Zamfir, Mihai, Paul Cornea (coord.), 1969: *Gândirea românească în epoca pașoptistă (1830–1860),* I, București, Editura pentru Literatură.
Zamfirescu, Dan, Dumitru Cerna, 1993: *Fenomenul Caritas sau mântuirea românilor prin ei înșiși,* București, Roza Vânturilor.
Zamfirescu, V. Dem., 1994: *În căutarea sinelui*, București, Cartea Românească.
Zarifopol, Paul, 1992: *Marxism amuzant: eseuri cenzurate,* ed. Al. Săndulescu, București, Albatros.

PERIODICE, SIGLE ŞI ABREVIERI[1]

AC	*Academia Caţavencu*, săptămânal
Accent	*Accent*, săptămânal
Adevărul	*Adevărul*, cotidian
AE	*Adevărul economic*, supliment al ziarului *Adevărul*
Agora	*Agora, revistă alternativă de cultură*
Agora online	*Agora* ON *line*, revistă on-line (www.aol.ro)
AnaLize	*AnaLize, revista de studii feministe*
AP	*Atac la persoană*, săptămânal
AP III	*Analele parlamentare ale României, tomul III, partea II, Obicinuita obştească Adunare a Moldaviei, Legislatura I, Sesiunea I, 1832–1833*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1893.
As	*Formula As*, săptămânal
Astra	*Astra*, revistă lunară
Azi	*Azi*, cotidian
AUB-LLR	*Analele Universităţii Bucureşti – Limba şi literatura română*
Blitz	*Blitz*, săptămânal
BZA	*Bună ziua, Ardeal*, cotidian
CADE	I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1926–1931.
Canarache, Breban	Ana Canarache, Vasile Breban, *Mic dicţionar al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974
Caţavencu	*Caţavencu*, săptămânal (din 1991 devine *Academia Caţavencu*)
CD	Camera Deputaţilor; texte de pe site-ul www.cdep.ro
Ceauşescul	*Ceauşescul*, săptămânal
CI	*Caţavencu Internaţional*, săptămânal

[1] Citarea în text a exemplelor nu este, din păcate, perfect unitară: adunate pe parcursul a 17 ani, citatele sunt indicate unori cu numărul publicaţiei, alteori cu data de apariţie; cele preluate din arhivele de pe internet ale publicaţiilor sunt de obicei citate cu data, uneori doar cu indicaţia „arhivă on-line". Pentru citatele adunate direct din pagini de pe internet, fără corespondent tipărit (forumuri, bloguri etc.), am redus adresa la un element de bază, uşor de recunoscut, indicând acolo unde era posibil şi data; o reproducere integrală a adreselor web ar fi încărcat textul (unele fiind lungi şi greoaie) şi s-ar fi dovedit adesea inutilă (multe dintre paginile citate fiind efemere, eliminate după o vreme şi deci imposibil de recuperat pe baza adresei iniţiale). Pentru o minimă unificare, am renunţat la indicarea paginii...

Concise Oxford	*The Concise Oxford Dictionary*, ed. a X-a, Oxford, Oxford University Press, 1999
Contrafort	*Contrafort*, revistă a tinerilor scriitori din Republica Moldova, lunar
Contrapunct	*Contrapunct*, săptămânal
Contrast	*Contrast*, săptămânal
CLit	*Convorbiri literare*, revistă lunară
Cotidianul	*Cotidianul*, cotidian
CM	*Comunicații mobile*, revistă lunară
Cronica	*Cronica*, săptămânal
CN	*Curierul național*, cotidian
CR	*Curierul românesc*, cotidian
Curentul	*Curentul*, cotidian
Cuvântul	*Cuvântul*, săptămânal
CV	*Cum vorbim, revistă pentru studiul și explicarea limbii*
DA	*Dicționarul limbii române*, tomurile I și II (literele A–C, D-*de*, F–J, L-*lojniță*), București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea; Universul, 1907–1949
Dâmbovița	*Dâmbovița*, cotidian
DC-LR	I. C. Chițimia, Al. Dima (coord.), *Dicționar cronologic literatur română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.
DCR^2	Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a doua, București, Editura Logos, 1997
DCRR	Ion Istrate ș.a., *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*, București, Editura Academiei Române, 2004
DE	Marin Bucă (coord.), *Dicționar de epitete al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985
De Mauro, Tullio	*Dizionario della lingua italiana*, Torino, Paravia, 2000
DELLR	Sanda Reinheimer Rîpeanu (coord.), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, București, Editura Academiei Române, 2004
DER	Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, trad. rom., București, Saeculum I. O., 2001
Deșteptarea	*Deșteptarea*, cotidian
DEX (1975, 1996)**	*Dicționarul explicativ al limbii române* (coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche), București, Editura Academiei, 1975; (coord.: Ion Coteanu, Lucreția Mareș), București, Univers Enciclopedic, 1996.
DEX-S	*Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române* (coord.: Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan), București, Editura Academiei, 1988.

** Când sigla nu e urmată de an, ne referim la textul rămas neschimbat în cele două ediții ale dicționarului.

Dilema	*Dilema,* săptămânal
Dimineața	*Dimineața,* cotidian
DISC	Francesco Sabatini, Vittorio Coletti, *Dizionario italiano*, Firenze, Giunti, 1997
DÎLR-LRV	Gh. Chivu, E. Buză, A. Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760),* București, Editura Științifică, 1992
DÎRS XVI	*Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea,* text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, Al. Roman-Moraru, introducere de Al. Mareș, București, Editura Academiei, 1979.
DLR	*Dicționarul limbii române,* serie nouă, tomurile VI–XIV (literele M–Z), București, Editura Academiei, 1965–2005.
DLR-1900	*Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900,* București, Editura Academiei, 1979.
DLRC	*Dicționarul limbii române literare contemporane,* I–IV, București, Editura Academiei, 1955–1957.
DLRM	*Dicționarul limbii române moderne* (coord.: D. Macrea), București, Editura Academiei, 1958.
DLR-SRC	Dim. Păcurariu (coord.), *Dicționar de literatură română. Scritori, reviste, curente,* București, Univers, 1979.
DOOM	*Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,* București, Editura Academiei, 1982.
DOOM^2	*Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,* ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
Dreptatea	*Dreptatea,* cotidian
DSL	Bidu-Vrănceanu, A., C. Călărașu, L. Ionescu Ruxăndoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan, 2002: *Dicționar de științe ale limbii* (DSL), ediția a doua, București, Editura Nemira.
DSR	Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române,* București, Editura Academiei, 1982.
DU	Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române,* ed. a VIII-a, Craiova, Scrisul Românesc, 1930.
EM	*Expres Magazin,* săptămânal
ES	*Ediție specială*, cotidian
Evenimentul	*Evenimentul,* cotidian
Expres	*Expres,* săptămânal
EZ	*Evenimentul zilei,* cotidian
Facla	*Facla,* săptămânal
Flacăra	*Flacăra,* revistă lunară
FRL	Forum on-line al revistei *România liberă*
Fraierul român	*Fraierul român,* săptămânal
Gardianul	*Gardianul,* cotidian

Gândul	*Gândul,* cotidian
Ghilotina	*Ghilotina,* săptămânal
Grand Robert	*Le Grand Robert de la langue française*, I–IX, II-ème éd., Paris, Le Robert, 1985.
GS	*Gazeta sporturilor,* cotidian
GSud	*Gazeta de Sud,* cotidian
GVest	*Gazeta de Vest,* cotidian
ILitR II	*Istoria literaturii române, II, De la Şcoala Ardeleană la Junimea,* Bucureşti, Editura Academiei, 1968.
Jurnal de Chişinău	*Jurnal de Chişinău*, bisăptămânal (www.jurnal.md)
JN	*Jurnalul Național,* cotidian
JV	*Jurnalul de Vineri,* săptămânal
LAI	*Litere, Arte & Idei,* supliment cultural al ziarului *Cotidianul*
Lexis	*Lexis. Larousse de la langue française*, Paris, Larousse, 1977
Libertatea	*Libertatea,* cotidian
Littré 1957	É. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, Gallimard – Hachette, 1957
LM	*Lumea Magazin,* revistă lunară
LV	*Lumi virtuale,* revistă online (www.lumivirtuale.ro)
MB	*Monitorul de Bucureşti,* cotidian
MC	*Monitorul de Cluj*, cotidian
MDA	*Micul dicționar academic,* I–IV, București, Editura Academiei Române, 2001–2003
MDE	*Micul dicționar enciclopedic*, ed. a II-a, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
MO '80	Ş. Anghelescu ş.a. (Muzeul Țăranului Român), *LXXX. Mărturii orale. Anii '80 şi bucureştenii*, Bucureşti, Paideia, 2003
Munca de partid	*Munca de partid,* revistă lunară a C.C. al P.C.R.
Națiunea	*Națiunea,* săptămânal
NDU	Ioan Oprea, Carmen Gabriela-Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, ed. a II-a, București, Litera Internațional, 2006.
Opus	*Opus,* săptămânal
OS	*Opinia studențească,* săptămânal
Oxford 1989	*The Oxford English Dictionary,* II ed., Oxford, Clarendon Press, 1989
Petit Robert 1991	*Le Petit Robert, 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.* Paris, Le Robert, 1991
PF	*Piața financiară,* revistă lunară
Phoenix	*Phoenix,* săptămânal
PNRPR	*Poezia nouă în R.P.R,* București, ESPLA, 1952
Pop, Ion (coord.)	*Dicționar analitic de opere literare românești*, I–IV, ed. a II-a, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2000–2003
Popescu-Neveanu	P. Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, București, Albatros, 1978

PRP	Negrici, Eugen (ed.), *Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitație și propagandă*, București, Editura Pro, 1995
Random House	*The Random House Dictionary of the English Language*, New York, Random House, 1968
Realitatea	*Realitatea românească*, cotidian
RL	*România liberă*, cotidian
RLit	*România literară*, săptămânal
RM	*România Mare*, săptămânal
Rost	*Rost*, revistă lunară
SC	*Spionaj-Contraspionaj*, săptămânal
Scânteia	*Scânteia*, cotidian (în 22 dec. 1989 devine *Scânteia poporului*)
SCL	*Studii și cercetări lingvistice*
SF	*Săptămâna financiară*, săptămânal
SP	*Scânteia poporului*, cotidian (vezi *Scânteia*)
SR	M. Zaciu, M. Papahagi, A. Sasu (coord.), *Scriitori români*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
Steaua	*Steaua*, revistă lunară
Strada	*Strada*, săptămânal
Strict secret	*Strict secret*, săptămânal
Știrea	*Știrea*, bisăptămânal
Tiktin	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I–III, Bukarest, Staatsdruckerei, 1903–1924.
Timpolis	*Timpolis*, bisăptămânal
Timpul	*Timpul*, săptămânal
Tinerama	*Tinerama*, săptămânal
TL	*Tineretul liber*, cotidian
TLFI	*Trésor de la langue française informatisé* (http://atilf.atilf.fr/tlf.htm)
Viitorul	*Viitorul P.N.L.*, cotidian
VL	*Viața liberă*, cotidian
VR	*Vocea României*, cotidian
VP	*Veşti proaste*, săptămânal
Vremea	*Vremea*, săptămânal
Wikipedia	*Wikipedia*, enciclopedie on-line (http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page)
ZF	*Ziarul Financiar*, cotidian
ZI	*Ziarul de Iași*, cotidian
Zig-zag	*Zig-zag Magazin*, săptămânal
Zingarelli	Nicola Zingarelli, *Il nuovo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana*, a cura di Miro Dogliotti, Luigi Rosiello, XII ed., Bologna, Zanichelli, 1995.
Ziua	*Ziua*, cotidian
ZT	*Ziua turistică*, supliment al ziarului *Ziua*
22	*22*, revistă săptămânală

BCU "MIHAI EMINESCU" IAȘI LIBRARY

Sigle politice

C.P.Ex.	Comitetul Politic Executiv (al P.C.R.)
F.S.N./FSN	Frontul Salvării Naționale
P.C.R./PCR	Partidul Comunist Român
P.D./PD	Partidul Democrat
P.N.L./PNL	Partidul Național Liberal
P.N.Ț./PNȚ	Partidul Național Țărănesc
P.S.D./PSD	Partidul Social-Democrat
U.T.M.	Uniunea Tineretului Comunist

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 1785/2007, la
Tipografia Editurii Universității din București

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

BCU IAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

791(0)
21

Discursul politic este esența activității politice şi poate influența, mai mult decât alte tipuri de discurs, realitatea. Descris adesea, în cheie predominant negativă, ca discurs al puterii sau al manipulării, el este totuşi, în aspectele sale fundamental pozitive, şi un discurs al negocierii, al creării acordului şi al eficienței.

Volumul urmăreşte o serie de aspecte lexicale (schimbări semantice, ambiguizare, polarizare) şi unele utilizări discursive (ironie, eufemism, marcarea atitudinii subiective) ale limbajului politic românesc din ultimii 50 de ani. Capitolul final este consacrat violenței ca temă discursivă şi ca trăsătură a discursului politic şi publicistic.

UNIVERSITATEA IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

9 789737 373076

editura universității din bucureşti®